

PEDAGOGIK MAHORAT

4(3)
2026

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

4-son (2026-yil, aprel)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2026

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2026, № 4

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta’limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Zotova Firuza Raxmatullova, pedagogika fanlari doktori, professor (Volgabo‘yi davlat jismoniy tarbiya, sport va turizm universiteti, Rossiya)

Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)

To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Abdullayev Mehridin Junaydulloyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Adizova Nigora Baxtiyorovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Adizova Nodira Baxtiyorovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Sattorov Anvar Ergashovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor

Nurulloev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor

Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Fayziyeva Umida Asadovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

Научно-теоретический и методический журнал

№ 4, 2026

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «Педагогика» и «Психология».

Журнал основан в 2001 году.

Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук, доцент

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук, профессор

Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор

Навроз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор

Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор

Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)

Андрюченко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)

Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)

Зотова Фируза Рахматуллоевна, доктор педагогических наук, профессор (Поволжский государственный университет физической культуры, спорта и туризма, Россия)

Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор

Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)

Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор

Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор

Ураева Дармоной Саиджановна, доктор филологических наук, профессор

Дурдиев Дурдимурод Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор

Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор

Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор

Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор

Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор

Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор

Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор

Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор

Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент

Абдуллаев Мехриддин Жунайдуллоевич, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Адизова Нигора Бахтиёровна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Адизова Нодира Бахтиёровна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Сатторов Анвар Эргашович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор

Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор

Навроз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент

Файзиева Умида Асадовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

№ 4, 2026

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «**Pedagogy**» and «**Psychology**».

The journal was founded in 2001.

The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Doc. Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov

Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov

Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)

Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Zotova Firuza Raxmatullova (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. M. Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R. Amanov

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova

Doctor of Philology, Prof. Qahramon R. Tuxsanov

Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova

PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G. Jumaev

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Mekhriddin J. Abdullaev

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nigora B. Adizova

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nodira B. Adizova

PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Anvar E. Sattorov

PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Firuz N. Nurulloev

PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade

PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida A. Fayzieva

PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida M. Khalikova

MUNDARIJA

	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
SAN’AT			
	<i>A’ZAMJONOV Axadjon A’zamjonovich</i>	Oliy ta’limda tasviriy san’at fanlarini o’qitishda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi	8
	<i>SOLIYEV Ozodbek Rahmatovich</i>	Zamonaviy shahar muhitini shakllantirishda street-artning estetik ahamiyati	13
	<i>SULAYMANOVA Sevaraxon Bahodirjon qizi</i>	Zamonaviy baholash tizimi asosida tasviriy ijodiy ishlarni tahlil qilish mezonlari	18
	<i>TADJIYEV Javlon Karimboyevich</i>	Milliy hunarmandchilik asosida texnologiya fanini o’qitishning pedagogik imkoniyatlari	23
	<i>AXTAMOV Izzatullo Ikromovich</i>	Musiqqa mashg’ulotlarida bolalarga bolalar musiqqa asboblarni chalishni o’rgatish usullari	28
IQTISODIY TA’LIM VA TARBIYA			
	<i>JUMAYEVA Feruza Sayidovna</i>	Ta’lim platformalari orqali boshlangi’ch sinf o’quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirishda keys topshiriqlaridan foydalanish	33
INKYUZIV TA’LIM			
	<i>KAMOLOVA Mahliyo Hasanovna</i>	Pedagogika oliy o’quv yurti talabalarining inklyuziv kompetentligini tadqiq etish	39
	<i>РЫЦОВА Галия Байбулатовна</i>	Профессиональная компетентность будущего педагога в условиях инклюзивного образования	43
	<i>MAQSUDOVA Nodira Alijonovna</i>	Oliy ta’lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o’qitishning hozirgi holati va muammolari	48
TA’LIM MENEJMENTI			
	<i>NABIYEVA Madina Abdurashid qizi</i>	Cooperation between china and uzbekistan in the field of education and comparison of education between the two countries	53
	<i>NURMURATOV Anvar Yaxshibayevich</i>	Zamonaviy ta’lim grantlari bozorining rivojlanish tendensiyalari va ularning pedagogik imkoniyatlari	57
	<i>PARMANOV Jamshid Tag’aymurotovich, PARMANOVA Ruxsat Tag’aymurotovna</i>	O’zbekiston respublikasida ta’lim sifatini baholash tizimini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari va xalqaro tajriba tahlili	61
	<i>QO’LDOSHEV Hakim Murodilloyevich, AXMEDOVA Zamira Odilovna</i>	O’zbekiston oliy ta’limida sun’iy intellekt: hozirgi holat, qo’llanilish sohalari va taraqqiyot istiqbollari	67
	<i>TURIKOVA Lazokat Mashrabovna</i>	Zamonaviy ta’limda kadrlar siyosati va mehnat munosabatlarini boshqarishning institutsional asoslari	72
	<i>ZIKRILLOYEVA Feruza Abdurashid qizi, SHIRINOV Ziyomat Zoyirovich</i>	Masofaviy ta’limda talabalar faoliyatini bashoratlash orqali ta’lim sifatini oshirish	77
ILG’OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR			

	RASULOVA Hulkar Sadatovna	Vitagen ta’lim – ilmiy-pedagogik kategoriya sifatida	81
	YULCHIYEVA Zulfizarxon Najibullayevna, ZIKIROVA Dildora Shuhrat qizi	Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantiruvchi innovatsion texnologiyalar	86
	NURIMOVA Dildora Xolmurod qizi	Sun‘iy intellekt davrida milliy qadriyatlar tarbiyasining pedagogik asoslari	90
	MAXAMMADJONOV Tursunboy	Tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida biologik kimyo fanini o‘qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish	94
	ATENOV Jandarbek Dayrabay o‘g‘li	STEAM ta’lim tizimining bugungi kundagi ahamiyati va uni oliy ta’limda rivojlantirish masalalari	98
	KIPCHAKOVA Sanobar Bakhridinovna, SIRLIBOYEVA Durdona Alimovna, SHODIYOROVA Nilufar Kodirovna, SAYFIDDINOV Zuhriddin Zarifovich	Innovative approaches to the development of the education system	101
RAQAMLASHTIRILGAN TA’LIM			
	AMINOV Istam Barnoyevich, ABDUSOBIROVA Maxliyo Kamariddinovna	Raqamli ta’lim muhitida o‘quv jarayonini tashkil etishning bulutli texnologiyalari	106
	ASHUROV Muxiddin O‘ljayevich, ASHUROVA Munisa Muxiddinovna	O‘quvchilarning dasturlash tillariga o‘rgatishda yondashuvlar va bilimlar introspeksiyaasidan foydalanish	112
	BOBOMUXAMEDOVA Shoira Agzamdjan qizi	Yoshlar ta’lim-tarbiyasida sun‘iy intellekt texnologiyalari asosida podkast va videokontentlarni yaratishning pedagogik-metodologik asoslari	117
	EGAMBERDIYEVA Feruza Abdimannonovna, USMONQULOV Jurabek Erkin o‘g‘li	Oliy ta’limda “dasturlash asoslari” fanini o‘qitishda sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning nazariy va amaliy asoslari	121
	NURULLOYEV Firuz No‘monjonovich	Raqamli ta’lim texnologiyalari asosida o‘qituvchilar kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish	126
	QO‘LDOSHEV Hakim Murodilloyevich, AXMEDOVA Zamira Odilovna	Googlda dars ishlash tizimi: zamonaviy ta’limdagi innovatsion integratsiya, muammolar va kelajak istiqbollari	131
	RUZIYEVA Shoxida Fatilloevna	Akademik mobillikni raqamlashtirish va uning pedagogik ahamiyati	135
	TOVBOYEV Islom Irisovich, OCHILOVA Rayxona Akramjon qizi	Talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirishda bulutli texnologiyalardan foydalanish	142
	НУРАЛИЕВА Парвина Эркиновна	Цифровое образование как фактор развития когнитивных компетенций студентов	147
	ISROILOVA Lola Sunnatovna	Axborot texnologiyalari yo‘nalishidagi talabalarning mustaqil ta’limini veb-platforma orqali tashkil etish modeli	151
	NARMURODOVA Dilfuza	Talabalarning kommunikativ kompetensiyasini	

	Abdixoliq qizi	rivojlantirishda ai tutor (raqamli o‘qituvchi)lardan foydalanish samaradorligi	156
	TO‘RAYEV Shuxratjon Farmonovich	Sun’iy intellektga asoslangan adaptiv o‘qitish tizimida talaba kompetensiyasi va o‘quv topshiriqlari mosligini matematik modellash	159
	GANIYEVA Barno Ilhamovna	Zamonaviy axborot muhitida o‘zbek kutubxonachisining kasbiy modeli va raqamli kompetensiyalari	163
	HAYDAROVA Pardaxol Boboqulovna	O‘zbekistonning sholi agrotsenozlarida parazit fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlari mavzusini bulutli texnologiyalar asosida o‘qitish	168
	QULIYEVA Shahnoza Halimovna	Raqamli kompetentlik asosida bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorlashning metodik tizimini takomillashtirish	172
	NURULLOYEV Firuz No‘monjonovich	Ta’limda sun’iy intellekt va adaptiv ta’lim: raqamli transformatsiyaning pedagogik asoslari	181
MA’NAVIYAT VA TARBIYA			
	AXMEDOV Boburjon Vasikovich	Tarbiya fanida milliy-ma’naviy meros va hadislar asosida shaxs ma’naviy-axloqiy kamolotini shakllantirishning ilmiy-pedagogik paradigmalari	187
	OMONOVA Madina Obidovna	Yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning mohiyati, maqsadi va shakllari	192
	RAXIMOVA Gularo Ibragimovna	Shihobiddin Suhravardiyning “avorif ul maorif” asaridagi axloqiy qarashlarini talabalarga o‘rgatish usullari	196
	RAXIMOVA Nuquljon Yusupovna	Ekologik madaniyatni shakllantirishda ta’lim-tarbiyaning nazariy asoslari va muhim jihatlari	201
	AHMADOVA Mahbuba Shavkat qizi	Navoiy asarlarini o‘rganish asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllantiriladigan kompetensiyalar mazmuni	205
	BABOYEV A‘lomirza To‘lamirzayevich	Chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo‘nalishi talabalarida vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirishning ma’naviy-axloqiy negizlari	210
	YULDASHEVA Mashxura Muzafarovna	Qadriyatli yondashuv asosida talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishning pedagogik asoslari	215
	HASANOVA Ozoda Mirzohid qizi	Gulnoz Mo‘minova she‘riyatida adabiy-estetik kategoriyalar talqini va ularning ta’limiy-tarbiyaviy ahamiyati	218
	XO‘JAYEVA Gulshoda Jalilovna	Talabalarda ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirishning psixologik-pedagogik imkoniyatlari	223
	XOLMATOVA Sabohat Ilhomovna	O‘quvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zarurati	228
PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI			
	NORBOYEVA Nadiya Allanazarovna	Seyfulg‘abid Majidovning Jadidchilik faoliyatidagi ta’limiy-tarbiyaviy qarashlari	233

	SHAMSULLAYEVA Ruxsatoy Sunnatullayevna	Oliy ta’lim muassasalarida jadid maktablarining pedagogik konsepsiyasidan foydalanish pedagogik muammo sifatida	238
	ПАХМОНОВА Мехринисо Тошпўлотовна	Жадид тарбияшунослигининг мукаммал муаллифи	244
	BAHRANOVA Umida Islomovna, RAVSHANOVA Shaxlo Erkinovna	Buyuk astronomlarning pedagogik ta’limotlar tarixi va ilmiy merosining ta’lim jarayonidagi o’rni va ahamiyati	249
	AHMADOV Olimjon Shodmonovich	XIX asr oxiri va XX asr birinchi choragida Buxorodagi pedagogik fikrlar mazmunining yoritilishi (“Tahzib us- sibiyan”, “Qiz bola yoki Xolida” asarlari misolida)	254

SAN’AT

OLIIY TA’LIMDA TASVIRIY SAN’AT FANLARINI O’QITISHDA IJODIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

A’zamjonov Axadjon A’zamjonovich,

*FarDU Pedagogika psixologiya va
san’atshunoslik fakulteti katta o’qituvchisi
ahadjonazamjonov174@gmail.com*

Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’at fanlarini o’qitish jarayonida talabalarning ijodiy kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Zamonaviy ta’lim tizimida talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirish, ularning estetik didini shakllantirish va ijodiy faolligini rag’batlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Maqolada tasviriy san’at ta’limida qo’llaniladigan pedagogik yondashuvlar, amaliy mashg’ulotlarni tashkil etish usullari hamda talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan metodik tamoyillar yoritilgan. Shuningdek, ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida interaktiv ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: *tasviriy san’at, oliy ta’lim, ijodiy kompetensiya, badiiy tafakkur, pedagogik texnologiyalar, estetik tarbiya.*

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИН ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования творческих компетенций студентов в процессе преподавания изобразительного искусства в высших учебных заведениях. В современных условиях развития образования особое значение приобретает формирование художественного мышления, эстетического вкуса и творческой активности студентов. В работе анализируются педагогические подходы к организации практических занятий, методы развития творческого мышления и роль интерактивных образовательных технологий в художественном образовании.

Ключевые слова: *изобразительное искусство, творческая компетенция, художественное мышление, высшее образование, педагогические технологии.*

METHODOLOGY FOR DEVELOPING CREATIVE COMPETENCIES IN TEACHING FINE ARTS DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION

This article examines the theoretical and practical foundations of developing creative competencies of students in the process of teaching fine arts in higher education institutions. In modern educational conditions, special attention is paid to the formation of artistic thinking, aesthetic taste, and creative activity among students. The study analyzes pedagogical approaches to organizing practical training, methods for developing creative thinking, and the role of interactive educational technologies in art education.

Keywords: *fine arts education, creative competence, artistic thinking, higher education, pedagogical methods.*

Kirish. Hozirgi kunda jahonda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uning mazmuni va sifatini oshirish, shuningdek, zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash masalasiga katta e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, ularning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda talabalarning faqat nazariy bilimlarini boyitish emas, balki ularning amaliy ko’nikmalari, mustaqil fikrlash qobiliyati va ijodiy yondashuvini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijodiy sohalarga mansub fanlar, xususan tasviriy san’at ta’limi talabalarning badiiy tafakkurini shakllantirish, ularning estetik didini rivojlantirish va ijodiy qobiliyatlarini namoyon etishda alohida o’rin

tutadi. Tasviriy san’at fanlari orqali talabalar nafaqat badiiy tasvirlash texnikasini o’rganadilar, balki ularda atrof-muhitni estetik jihatdan idrok etish, san’at asarlarini tahlil qilish va ularning mazmun-mohiyatini anglash kabi muhim ko’nikmalar ham shakllanadi. Shuningdek, tasviriy san’at ta’limi talabalarning estetik madaniyatini yuksaltirish, badiiy dunyoqarashini kengaytirish va ijodiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’at fanlarini o’qitish jarayonida talabalarning ijodiy kompetensiyalarini shakllantirish masalasi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ijodiy kompetensiya insonning mustaqil fikrlash, yangi g’oyalarni ilgari surish, muammolarga ijodiy yondashish va ularni amaliy faoliyatda samarali qo’llash qobiliyatini ifoda etadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, tasviriy san’at ta’limi talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, ularni mustaqil izlanishga undash va badiiy faoliyatga jalb etishda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik jarayonni samarali tashkil etish maqsadida interaktiv pedagogik texnologiyalar, innovatsion o’qitish usullari, amaliy mashg’ulotlar va mustaqil ijodiy ishlar keng qo’llanilmoqda. Bunday yondashuvlar talabalarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirishga, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga va badiiy g’oyalarni erkin ifoda etish imkoniyatini yaratishga xizmat qiladi. Shuningdek, multimedia texnologiyalari va raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish talabalarning san’at asarlarini chuqurroq o’rganishiga, ularning badiiy xususiyatlarini tahlil qilish va ijodiy yondashuv asosida yangi g’oyalar yaratish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Shu nuqtayi nazardan, tasviriy san’at fanlarini o’qitish jarayonida talabalarning ijodiy kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik va metodik asoslarini tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur masalani chuqur o’rganish ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga, talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga va ularning kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’at fanlarini o’qitish jarayonida talabalarning ijodiy kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari va metodik asoslarini tahlil qilishdan iborat. Shu bilan birga, tadqiqot doirasida tasviriy san’at ta’limida qo’llanilayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalar va interaktiv o’qitish usullarining samaradorligini o’rganish hamda ularning talabalar ijodiy faoliyatiga ta’sirini aniqlash vazifasi qo’yildi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida tasviriy san’at ta’limi sohasiga oid ilmiy va metodik manbalar chuqur tahlil qilindi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish usuli orqali tasviriy san’at fanlarini o’qitishda qo’llanilayotgan pedagogik yondashuvlar, metodik tamoyillar hamda innovatsion ta’lim texnologiyalarining nazariy asoslari o’rganildi. Bu jarayonda milliy va xorijiy olimlarning san’at ta’limi, pedagogik texnologiyalar va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishga bag’ishlangan ilmiy ishlari atroflicha tahlil etildi. Xususan, zamonaviy ta’lim tizimida talabalarning ijodiy faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va amaliy ko’nikmalarini shakllantirishga qaratilgan ilmiy qarashlar o’rganildi. Ilmiy manbalar tahlili natijasida tasviriy san’at ta’limida talabalarning ijodiy faoliyatini rag’batlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ahamiyati aniqlandi va ularning ta’lim jarayonidagi o’rni belgilab berildi.

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv usulidan ham samarali foydalanildi. Ushbu usul orqali oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’at fanlarini o’qitish jarayoni, amaliy mashg’ulotlarni tashkil etish shakllari hamda talabalarning ijodiy faolligi o’rganildi. Pedagogik kuzatuv davomida talabalarning mashg’ulotlardagi ishtirok darajasi, ularning badiiy fikrlash qobiliyati va ijodiy topshiriqlarni bajarishga bo’lgan munosabati tahlil qilindi. Shu bilan birga, talabalarning amaliy ishlarini baholash orqali ularning tasviriy san’at sohasidagi bilim va ko’nikmalari darajasi aniqlandi. Kuzatuv natijalari talabalarning amaliyot jarayonidagi faolligi, ijodiy yondashuvi va mustaqil ishlash qobiliyatini baholash imkonini berdi.

Tadqiqot doirasida talabalarning badiiy mahoratini aniqlash maqsadida ularning natyurmort, portret va peyzaj kabi janrlarda bajargan ishlari ham tahlil qilindi. Bu orqali talabalarning kompozitsiya qurish, rang uyg’unligini his qilish, yorug’lik va soya munosabatlarini to’g’ri ifoda etish hamda shakllarni badiiy jihatdan tasvirlash ko’nikmalari o’rganildi. Mazkur tahlillar talabalarning ijodiy qobiliyati va tasviriy ifoda vositalaridan foydalanish darajasini baholashga yordam berdi.

Tadqiqotda tahlil va sintez usullaridan foydalanish orqali tasviriy san’at ta’limida ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlandi. Bu usullar yordamida ta’lim jarayonida qo’llanilayotgan pedagogik texnologiyalar va metodik yondashuvlarning samaradorligi baholandi hamda ularning talabalar ijodiy faoliyatiga ta’siri o’rganildi. Shuningdek, taqqoslash usuli orqali an’anaviy o’qitish usullari bilan innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg’ulotlar o’rtasidagi farqlar tahlil qilindi. Natijada innovatsion usullar talabalarning faol ishtirokini ta’minlashi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy izlanishga bo’lgan qiziqishini oshirishi aniqlandi.

Tajriba-sinov ishlari doirasida tasviriy san’at mashg’ulotlarida interaktiv ta’lim usullari, multimedia vositalari va raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish samaradorligi o’rganildi. Mashg’ulotlar jarayonida

talabalarga badiiy tahlil qilish, kompozitsiya tuzish, ranglar uyg'unligini aniqlash hamda ijodiy g'oyalarni amalga oshirishga qaratilgan amaliy topshiriqlar berildi. Shu bilan birga, multimedia taqdimotlari, elektron resurslar va vizual materiallar orqali talabalarning nazariy bilimlari mustahkamlandi.

Olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda, ularning badiiy tafakkurini shakllantirishda va tasviriy san'at sohasidagi amaliy ko'nikmalarini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa, mazkur tadqiqot metodologiyasi tasviriy san'at ta'limi jarayonida talabalarning ijodiy kompetensiyalarini shakllantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashga xizmat qildi.

Natijalar. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tasviriy san'at ta'limi jarayonida talabalarning ijodiy kompetensiyalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Tadqiqot davomida qo'llanilgan innovatsion ta'lim usullari talabalarning dars jarayonidagi faolligini oshirish, ularning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirish hamda ijodiy salohiyatini namoyon etishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, interaktiv pedagogik usullardan foydalanish talabalarning ta'lim jarayoniga faol jalb etilishiga, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv asosida yangi g'oyalarni ilgari surish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qildi.

Mashg'ulotlar davomida “aqliy hujum”, “klaster”, “muammoli vaziyat” va guruhli ishlash kabi interaktiv usullardan foydalanildi. Bu usullar talabalarning fikr almashish, ijodiy g'oyalarni birgalikda muhokama qilish va yangi yechimlar topish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi. Natijada talabalar nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirdilar, balki amaliy faoliyatda ularni qo'llash imkoniyatiga ham ega bo'ldilar. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini yanada oshirishga xizmat qildi.

Amaliy mashg'ulotlarning mazmunli va tizimli tashkil etilishi talabalarning badiiy tafakkurini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Dars jarayonida talabalar turli janrlarda — jumladan, natyurmort, portret va peyzaj kabi tasviriy san'at yo'nalishlarida amaliy ishlar bajardilar. Ushbu mashg'ulotlar orqali talabalar kompozitsiya qurish qoidalari, ranglar uyg'unligini to'g'ri tanlash, yorug'lik va soya munosabatlarini ifoda etish hamda shakllarni badiiy jihatdan tasvirlash kabi muhim ko'nikmalarni egalladilar. Bunday amaliy faoliyat talabalarning nafaqat texnik mahoratini, balki ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantirishga xizmat qildi.

Shu bilan birga, mashg'ulotlar jarayonida talabalarning individual ijodiy yondashuvini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratildi. Ularga mustaqil ijodiy topshiriqlar berish, shaxsiy g'oyalarni amalga oshirish imkoniyatini yaratish va badiiy izlanishlarini rag'batlantirish orqali talabalarning ijodiy faolligi oshirildi. Bu esa ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga, o'z uslubini topishga va badiiy fikrlash doirasini kengaytirishga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida multimedia texnologiyalari va raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish ham muhim natijalarni berdi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tayyorlangan multimedia taqdimotlari, elektron darsliklar va vizual materiallar talabalarning tasviriy san'at sohasidagi bilimlarini yanada boyitishga yordam berdi. Ayniqsa, virtual muzeylar, elektron galereyalar va onlayn san'at platformalari orqali talabalar jahon san'ati namunalari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa ularning badiiy didi, estetik qarashlari va san'at asarlarini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalardan foydalanish talabalarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshirishga ham xizmat qildi. Vizual materiallar va interaktiv taqdimotlar orqali beriladigan ma'lumotlar talabalar tomonidan osonroq qabul qilinib, ularning o'quv faoliyatidagi samaradorlikni oshirishga yordam berdi. Natijada talabalar san'at asarlarini tahlil qilish, ularning badiiy xususiyatlarini anglash va ijodiy yondashuv asosida yangi g'oyalar ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirish, ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish tasviriy san'at ta'limining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bunday yondashuvlar talabalarning ijodiy salohiyatini to'liq namoyon etishga, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga va kelajakda san'at sohasida yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga mustahkam asos yaratadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari tasviriy san'at ta'limi jarayonida talabalarda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Zamonaviy ta'lim tizimi sharoitida talabalarning faqat nazariy bilimlarini oshirish yetarli emas, balki ularning amaliy ko'nikmalari, ijodiy fikrlash qobiliyati va mustaqil ijodiy faoliyatini rivojlantirish ham dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, tasviriy san'at fanlarini o'qitish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

An'anaviy ta'lim usullarida asosiy e'tibor ko'pincha o'qituvchining tushuntirishi va ma'lumot berishiga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda talabalarning faol ishtirok etishi, mustaqil

izlanishi va ijodiy fikr yuritishiga alohida ahamiyat beriladi. Bunday yondashuv talabalarning bilimlarni faqat qabul qiluvchi emas, balki ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. Shuningdek, interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish talabalarning dars jarayonidagi faolligini oshirishga, ularning ijodiy g'oyalarini erkin ifoda etishga va badiiy masalalarni birgalikda muhokama qilishga imkoniyat yaratadi.

Interaktiv usullar orqali talabalar o'zaro fikr almashish, san'at asarlarini tahlil qilish va ularning mazmuniy hamda kompozitsion xususiyatlarini muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon esa talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirishga, estetik qarashlarini shakllantirishga va san'at asarlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, jamoaviy ishlash va ijodiy muhokamalar talabalarning kommunikativ ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish tasviriy san'at ta'limida yangi imkoniyatlarni yaratadi. Masalan, virtual muzeylar, elektron galereyalar va onlayn platformalar orqali talabalar turli davr va madaniyatlarga mansub san'at asarlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning madaniy dunyoqarashini kengaytirish, san'at tarixi haqidagi bilimlarini boyitish va badiiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, multimedia vositalari orqali namoyish etiladigan vizual materiallar talabalarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirib, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Bundan tashqari, talabalarning mustaqil ijodiy ishlarini rag'batlantirish ham ularning badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Mustaqil ijodiy faoliyat talabalarga o'z g'oyalarini erkin ifoda etish, yangi badiiy yechimlar topish va shaxsiy uslubini shakllantirish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda talabalar turli badiiy texnika va uslublarni sinab ko'rish orqali o'z ijodiy imkoniyatlarini yanada kengaytirishga muvaffaq bo'ladilar.

Shu tariqa, tadqiqot natijalari tasviriy san'at ta'limida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, interaktiv ta'lim usullarini joriy etish va talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Bunday yondashuvlar talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularning badiiy tafakkurini shakllantirish va kelajakda raqobatbardosh mutaxassislar bo'lib yetishishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'at fanlarini o'qitish jarayonida talabalarda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish ularning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Chunki tasviriy san'at ta'limi nafaqat amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga, balki talabalarning estetik didi, badiiy tafakkuri va ijodiy qarashlarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Mazkur jarayonda talabalar san'at asarlarini tahlil qilish, ularning badiiy-estetik qiymatini anglash va mustaqil ijodiy yondashuv asosida yangi g'oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu jihatdan tasviriy san'at ta'limi talabalarning shaxsiy rivojlanishi va ularning kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, interaktiv ta'lim usullarini qo'llash talabalarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlab, ularning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bunday usullar orqali talabalar faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalarni ham mustahkamlaydilar. Shu bilan birga, jamoaviy ishlash, fikr almashish va ijodiy muhokama qilish jarayonlari talabalarning ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va elektron ta'lim resurslaridan foydalanish ham alohida ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta'lim platformalari, multimedia materiallar va virtual ko'rgazmalardan foydalanish talabalarning san'at asarlarini chuqurroq o'rganishiga, ularning badiiy mazmuni va kompozitsion yechimlarini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bunday yondashuvlar orqali talabalar tasviriy san'atning nazariy asoslari bilan bir qatorda, uning amaliy jihatlarini ham samarali o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada ularning badiiy didi shakllanadi va ijodiy imkoniyatlari yanada kengayadi.

Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida tasviriy san'at ta'limini takomillashtirish uchun amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish, talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash va ularni yangi g'oyalar yaratishga rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalarning individual qobiliyatlarini inobatga olish, ularga erkin ijodiy muhit yaratish ham ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuvlar talabalarning mustaqil ijodiy ishlari, badiiy izlanishlari va shaxsiy uslubini shakllantirishga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy san'at fanlarini o'qitish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, interaktiv ta'lim usullarini keng joriy etish va raqamli ta'lim resurslaridan

samarali foydalanish talabalarda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu esa kelajakda yuqori malakali, ijodiy fikrlaydigan, san’at sohasida raqobatbardosh va zamonaviy bilimlarga ega mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Natijada oliy ta’lim tizimida tasviriy san’at ta’limining sifati oshadi va bu sohada yangi ijodiy avlod shakllanishiga mustahkam zamin yaratiladi.

Adabiyotlar:

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent.
2. Ishmuxamedov R. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent.
3. A’zamjonov A.A., Kimsanboyev M. (2022). O’qituvchi faoliyatida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o’rni. *International Scientific Journal of Biruni*, 1 (2), 199–205.
4. Komarova T.S. Metodika prepodavaniya izobrazitelnogo iskusstva. – Moskva.
5. Rostovsev N.N. Metodika prepodavaniya izobrazitelnogo iskusstva. – Moskva.
6. A’zamjonov A.A. (2025). Yangi O’zbekistonda ma’rifatli jamiyat qurishda tasviriy va amaliy san’atning o’rni va yo’nalishlari. *NamDU Ilmiy Axborotnomasi*, 1(2025), 326–329. Namangan davlat universiteti.
7. Winner E., Hetland L. Studio Thinking: The Real Benefits of Visual Arts Education. – Teachers College Press.
8. A’zamjonov A.A. (2025). Raqamlashtirish sharoitida ma’rifatli jamiyat qurishda tasviriy va amaliy san’atdan foydalanish. In: *Raqamlashgan jamiyatda inson kapitalini rivojlantirish: imkoniyat va istiqbollari* (Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari), 150–153-betlar. Chirchiq.
1. UNESCO. Arts Education and Creativity in Education. <https://www.unesco.org>
2. OECD. Education and Innovation in Higher Education. <https://www.oecd.org/education>
3. ERIC (Education Resources Information Center). <https://eric.ed.gov>
4. ResearchGate – Art Education and Creative Competence Research. <https://www.researchgate.net>
5. Google Scholar – Scientific publications on art education and creative competencies. <https://scholar.google.com>
6. SpringerLink – Art Education and Pedagogical Technologies. <https://link.springer.com>
7. ScienceDirect – Educational Technology Research. <https://www.sciencedirect.com>

ZAMONAVIY SHAHAR MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA STREET-ARTNING ESTETIK AHAMIYATI

Soliyev Ozodbek Rahmatovich,

*Farg‘ona davlat universiteti Tasviriy san‘at kafedrası o‘qituvchisi
ozod-s@mail.ru*

Mazkur maqolada street-artning zamonaviy shahar muhitini shakllantirishdagi estetik ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ko‘cha san‘ati shahar makonining vizual qiyofasini boyituvchi, uning estetik va madaniy identitetini ifodalovchi muhim badiiy hodisa sifatida talqin etiladi. Maqolada street-art asarlarining rang, kompozitsiya, obraz va ramziy ifoda vositalari orqali shahar muhitiga ta’siri, jamoat makonlarida vizual kommunikatsiya vositasi sifatidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, street-artning shahar estetikasini yangilash, monoton arxitektura muhitini badiiy jihatdan jonlantirish hamda aholi va shahar makoni o‘rtasida estetik muloqotni shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari street-artni zamonaviy shahar dizayni va tasviriy san‘atning muhim tarkibiy qismi sifatida baholashga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: street-art, shahar muhiti, estetik ahamiyat, vizual madaniyat, jamoat makoni, zamonaviy tasviriy san‘at.

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СТРИТ-АРТА В ФОРМИРОВАНИИ СОВРЕМЕННОЙ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ

В данной статье с научной и теоретической точки зрения анализируется эстетическое значение уличного искусства в формировании современной городской среды. Уличное искусство рассматривается как важный художественный феномен, обогащающий визуальный образ городского пространства и выражающий его эстетическую и культурную идентичность. В статье освещается влияние произведений уличного искусства на городскую среду посредством цвета, композиции, изображения и символических средств выражения, а также их роль как средства визуальной коммуникации в общественных местах. Также анализируется роль уличного искусства в обновлении городской эстетики, художественном оживлении монотонной архитектурной среды и формировании эстетического диалога между жителями и городским пространством. Результаты исследования служат основой для оценки уличного искусства как важной составляющей современного городского дизайна и изобразительного искусства.

Ключевые слова: уличное искусство, городская среда, эстетическое значение, визуальная культура, общественное пространство, современное изобразительное искусство.

THE AESTHETIC SIGNIFICANCE OF STREET ART IN SHAPING THE MODERN URBAN ENVIRONMENT

This article analyzes the aesthetic significance of street art in shaping the modern urban environment from a scientific and theoretical perspective. Street art is interpreted as an important artistic phenomenon that enriches the visual image of urban space and expresses its aesthetic and cultural identity. The article highlights the impact of street art works on the urban environment through color, composition, image and symbolic means of expression, and their role as a means of visual communication in public spaces. It also analyzes the role of street art in renewing urban aesthetics, artistically revitalizing the monotonous architectural environment, and forming an aesthetic dialogue between residents and urban space. The results of the study serve as the basis for assessing street art as an important component of modern urban design and fine arts.

Keywords: street art, urban environment, aesthetic significance, visual culture, public space, modern fine arts.

Bugungi kunda zamonaviy tasviriy san‘at turli yo‘nalish va shakllar orqali rivojlanib bormoqda. Shunday yo‘nalishlardan biri street-art san‘ati bo‘lib, u jamoat makonlarida yaratiladigan badiiy tasvirlar orqali keng ommaga murojaat qiluvchi san‘at turidir. Street-art san‘ati ko‘cha devorlari, ko‘priklar, tunnel devorlari va boshqa ochiq makonlarda yaratiladigan badiiy asarlar orqali jamiyat hayotidagi muhim g‘oyalarni ifodalash imkonini beradi. Street-art san‘ati dunyoning ko‘plab shaharlarida rivojlanib, shahar

muhitining estetik ko‘rinishini boyitishga xizmat qilmoqda. Ko‘plab davlatlarda street-art festivallari, devoriy rasm loyihalari va san‘at dasturlari tashkil etilib, ushbu yo‘nalish san‘atshunoslar tomonidan ham keng o‘rganilmoqda.

Zamonaviy shahar muhiti nafaqat funksional va arxitektura jihatidan, balki estetik va madaniy mazmuni bilan ham jamiyat hayotida muhim o‘rin egallaydi. Shahar makoni insonning kundalik faoliyati kechadigan, uning dunyoqarashi va estetik didi shakllanadigan ijtimoiy muhit hisoblanadi. Shu bois bugungi kunda shahar muhiting vizual qiyofasini boyitish, uni badiiy jihatdan mazmunli va jozibador qilish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Street-art bugungi kunda shahar madaniyatining muhim qismi hisoblanadi. U oddiy devorlarni san‘at asariga aylantiradi, odamlarni o‘ylashga undaydi va jamoat makonini estetik jihatdan boyitadi. Ba’zi shaharlarda street-art turizmni rivojlantirish vositasiga ham aylangan.

Street-art san‘ati nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki ijtimoiy kommunikatsiya shakli ham hisoblanadi. Rassomlar ko‘pincha o‘z asarlari orqali jamiyatdagi dolzarb muammolarni yoritadilar. Bu san‘at turi tomoshabinni fikrlashga undaydi va ijtimoiy dialogni rivojlantiradi. Street-artning yana bir muhim jihati shundaki, u shahar muhiting estetik qiyofasini o‘zgartiradi. Oddiy devorlar san‘at asariga aylanishi orqali urbanistik makon yangi badiiy mazmun kasb etadi. Shu sababli ko‘plab shaharlar street-art loyihalarini qo‘llab-quvvatlab, devoriy rasm festival va ko‘rgazmalarini tashkil etmoqda.

Street-art san‘ati – bu jamoat joylarida (ko‘cha devorlari, binolar, ko‘priklar, tunnellar va boshqa ochiq makonlarda) yaratiladigan zamonaviy tasviriy san‘at turidir. U ko‘pincha rasm, grafiti, stiker, shablon (stencil), poster yoki installatsiya ko‘rinishida bo‘ladi. Street-art san‘ati shahar madaniyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ijtimoiy fikr, norozilik, madaniy g‘oya yoki estetik qarashlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Street-artning ildizlari 1960-1970-yillarda, ayniqsa, New York City va Philadelphia shaharlarida paydo bo‘lgan grafiti madaniyatiga borib taqaladi. Dastlab yoshlar devorlarga o‘z taxalluslarini yozish orqali o‘zini namoyon qilishgan. Keyinchalik bu oddiy yozuvlar murakkab kompozitsiyalar, rang-barang tasvirlar va badiiy g‘oyalarga boy asarlarga aylangan. Street-art san‘ati XX asrning ikkinchi yarmida shahar madaniyati bilan bog‘liq holda shakllangan. Dastlab grafiti ko‘rinishida paydo bo‘lgan ushbu yo‘nalish keyinchalik murakkab kompozitsion va badiiy tasvirlarga ega bo‘lgan san‘at turiga aylandi. Ayniqsa, New York City shahrida grafiti madaniyatining rivojlanishi street-art san‘atining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

So‘nggi yillarda street-art (ko‘cha san‘ati) zamonaviy tasviriy san‘atning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shahar makonida faol namoyon bo‘lmoqda. Ilk davrlarda norasmiy va muqobil san‘at shakli sifatida qaralgan street-art bugungi kunda shahar estetikasini shakllantiruvchi, jamoat makonlarining vizual ifodasini boyituvchi badiiy hodisaga aylangan. Grafiti, mural, stensil va boshqa ko‘cha san‘ati shakllari orqali shahar muhitida yangi estetik qarashlar, ramziy obrazlar va vizual muloqot yuzaga kelmoqda.

Street-art san‘ati turli badiiy texnika va uslublarni o‘z ichiga oladi. Ularning eng asosiylari quyidagilardan iborat:

- *Grafiti* street-art san‘atining eng qadimgi shakllaridan biri hisoblanadi. U ko‘pincha aerosol bo‘yoqlar yordamida yaratiladi va yozuvlar, belgilar yoki stilizatsiyalangan tasvirlardan iborat bo‘ladi. Grafiti san‘ati ko‘pincha aerosol bo‘yoqlar yordamida yaratiladigan vizual tasvirlardan iborat bo‘lib, unda harflar shaklini stilizatsiya qilish, ranglarning kontrast uyg‘unligini yaratish va dinamik kompozitsion tuzilish muhim ahamiyat kasb etadi. Grafiti rassomlari ko‘pincha harflarni o‘ziga xos grafik shakllarga aylantirib, ularni murakkab kompozitsiyalar bilan boyitadilar. Bu jarayonda tasviriy san‘atning kompozitsiya, rangtasvir va grafika qonuniyatlaridan keng foydalaniladi. Grafiti asarlari odatda tezkor ijod jarayoni bilan bog‘liq bo‘lib, rassomlar qisqa vaqt ichida katta hajmdagi devoriy tasvirlarni yaratishlari mumkin. Shu sababli grafitida tez quriyigan bo‘yoqlar va qulay texnik vositalar qo‘llaniladi. Bunda aerosol bo‘yoqlar, markerlar, shablonlar va boshqa grafika vositalari keng ishlatiladi.

- *Mural* – katta hajmdagi devoriy rasm bo‘lib, ko‘pincha binolar devorlariga ishlanadi. Murallar shahar muhiti bezash va ijtimoiy g‘oyalarni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Mural san‘ati monumental rangtasvirning muhim shakllaridan biri bo‘lib, u katta hajmdagi devoriy tasvirlar orqali amalga oshiriladi. Mural kompozitsiyasi odatda arxitektura obyektining shakli, hajmi va joylashuviga mos holda yaratiladi. Shu sababli mural rassomi tasvirni yaratishda devorning o‘lchami, atrof-muhit ranglari, yorug‘lik tushishi va tomoshabin nuqtai nazarini hisobga olishi zarur. Mural kompozitsiyalarida ko‘pincha markaziy obraz yoki g‘oya asosiy o‘rinni egallaydi. Tasvir elementlari esa ritm, muvozanat va rang uyg‘unligi tamoyillariga asoslangan holda joylashtiriladi. Bunday yondashuv monumental tasvirning uzoq masofadan ham aniq va ta’sirchan ko‘rinishini ta’minlaydi. Mural asarlarini yaratishda turli texnik va materiallardan foydalaniladi. An’anaviy devoriy rangtasvir texnikalariga freska, tempera va akril bo‘yoqlar kiradi. Zamonaviy mural rassomlari esa ko‘pincha akril bo‘yoqlar, aerosol bo‘yoqlar va maxsus devoriy bo‘yoqlardan foydalanadilar.

Bundan tashqari, mural san’atida shablon texnikasi, grafika elementlari va rangtasvir uslublari uyg’unlashtirilishi mumkin. Ba’zi mural asarlari fotorealistik uslubda ishlansa, boshqalari abstrakt yoki stilizatsiyalangan shakllarda yaratiladi. Bu esa mural san’atining badiiy imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

- *Stencil (shablon san’ati)* texnikasi oldindan tayyorlangan shablon orqali devorga tasvir tushirishdan iborat. Bu usul tez bajarilishi va aniq grafika berishi bilan ajralib turadi. Stencil san’ati tasvirni oldindan tayyorlangan shablon yordamida sirtga tushirish jarayoniga asoslanadi. Rassom avvalo tasvirning eskizini tayyorlaydi va uni karton, plastmassa yoki metall kabi materiallardan tayyorlangan shablona ko’chiradi. So’ngra ushbu shablon kerakli sirtga qo’yilib, uning ustidan bo’yoq purkaladi yoki surtib chiqiladi. Shablon olib tashlangandan so’ng sirt ustida aniq va ravshan tasvir hosil bo’ladi. Ushbu texnika rassomga murakkab grafika elementlarini qisqa vaqt ichida yaratish imkonini beradi. Ayniqsa, shahar makonlarida tez bajarilishi zarur bo’lgan devoriy tasvirlar uchun stencil usuli juda qulay hisoblanadi. Stencil san’atida kompozitsiya ko’pincha soddalashtirilgan va grafik ifodaga ega bo’ladi. Tasvirlar odatda kontrast ranglar asosida yaratiladi, bu esa ularning uzoq masofadan ham aniq ko’rinishini ta’minlaydi. Shuningdek, stencil tasvirlarida minimalizm, ramziy belgilar va stilizatsiya keng qo’llaniladi. Ko’p hollarda stencil asarlari ijtimoiy yoki siyosiy mazmunga ega bo’lib, qisqa, ammo kuchli vizual obraz orqali tomoshabinga muayyan g’oyani yetkazishga xizmat qiladi. Stencil texnikasi zamonaviy street-art san’atining eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Bu texnika rassomlarga o’z g’oyalarini tezkor va aniq tarzda ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, bir xil tasvirni turli joylarda takrorlash imkoniyati ham stencil san’atining muhim afzalliklaridan biridir. Bugungi kunda stencil san’ati shahar muhitining vizual madaniyatini shakllantirishda muhim rol o’ynaydi. U ko’cha san’atining grafika yo’nalishini rivojlantirib, devoriy tasvirlarning yangi badiiy shakllarini yaratishga xizmat qilmoqda.

- *Poster-art va sticker-art.* Bu yo’nalishda rassomlar devorlarga plakat yoki stikerlar yopishtirish orqali o’z g’oyalarini ifodalaydilar. Ular ko’pincha grafika va tipografiya elementlari bilan boyitiladi.

Poster-art – bu oldindan tayyorlangan tasvir yoki grafik kompozitsiyani qog’ozga chop etib, uni shahar devorlari, ustunlar yoki boshqa jamoat makonlariga joylashtirish orqali amalga oshiriladigan street-art yo’nalishidir. Poster-art san’atida grafika, tipografiya va rangtasvir elementlari uyg’unlashib, kuchli vizual ta’sirga ega bo’lgan kompozitsiyalar yaratiladi. Poster-art ko’pincha ijtimoiy, siyosiy yoki madaniy g’oyalarni ifodalash vositasi sifatida ishlatiladi. Rassomlar ushbu texnika yordamida muayyan g’oyani ommaga yetkazish, jamiyat e’tiborini dolzarb muammolarga qaratish yoki madaniy qarashlarni targ’ib qilishga harakat qiladilar. Poster-artning muhim jihati shundaki, u qisqa vaqt ichida ko’plab joylarda joylashtirilishi mumkin, bu esa uning kommunikativ ta’sirini kuchaytiradi.

Sticker-art – bu maxsus stikerlar yordamida shahar makonida yaratiladigan street-art yo’nalishidir. Ushbu stikerlar odatda kichik o’lchamli bo’lib, ularda grafik tasvirlar, ramziy belgilar yoki stilizatsiyalangan yozuvlar aks ettiriladi. Rassomlar stikerlarni devorlar, yo’l belgilar, ustunlar yoki boshqa obyektlarga yopishtirish orqali shahar muhitida o’ziga xos vizual kompozitsiyalar yaratadilar. Sticker-art san’atining asosiy xususiyatlaridan biri uning soddaligi va tezkorligidir. Rassom qisqa vaqt ichida ko’plab stikerlarni joylashtirib, o’z g’oyalarini keng makonda tarqatishi mumkin. Bu yo’nalish zamonaviy yoshlar madaniyati bilan chambarchas bog’liq bo’lib, ko’pincha grafika va dizayn elementlari bilan boyitilgan tasvirlardan iborat bo’ladi.

Street-art asarlari shahar arxitekturasiga bilan uyg’unlashgan holda, monoton va bir xil ko’rinishga ega makonlarni badiiy jihatdan jonlantiradi, ularning estetik qiymatini oshiradi. Ushbu san’at turi shahar aholisining estetik ongiga ta’sir ko’rsatib, jamoat makoniga bo’lgan munosabatini o’zgartiradi hamda shahar madaniy identitetining shakllanishiga xizmat qiladi [4, 42].

Mazkur maqolaning maqsadi zamonaviy shahar muhitini shakllantirishda street-artning estetik ahamiyatini aniqlash, uning vizual va badiiy imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, street-artning shahar makonida estetik muvozanatni ta’minlashdagi o’rni hamda zamonaviy tasviriy san’at jarayonidagi ahamiyati ilmiy-nazariy asosda yoritiladi.

Street-art fenomeni so’nggi o’n yilliklarda san’atshunoslik, madaniyatshunoslik va shahar tadqiqotlari doirasida faol o’rganila boshlagan mavzulardan biridir. Ilmiy adabiyotlarda street-art dastlab norasmiy, muqobil va submadaniy hodisa sifatida talqin etilgan bo’lsa, keyingi tadqiqotlarda u zamonaviy shahar muhitining muhim estetik va ijtimoiy komponenti sifatida baholanmoqda.

Street-art san’ati zamonaviy san’atshunoslikda muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Bir qator san’atshunos olimlar street-artni urbanistik madaniyatning tarkibiy qismi sifatida baholaydilar. Tadqiqotchilar street-artni nafaqat badiiy hodisa, balki ijtimoiy kommunikatsiya vositasi sifatida ham talqin qiladilar.

Zamonaviy san’atshunoslikda street-artning rivojlanishiga katta hissa qo’shgan rassomlar qatorida Banksy, Jean-Michel Basquiat va Shepard Fairey kabi ijodkorlarning faoliyati alohida e’tirof etiladi. Ularning asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, siyosiy qarashlar va madaniy g’oyalar badiiy tasvir orqali ifodalangan.

Xorijiy tadqiqotchilar, xususan, N.Ganz, R.Schacter, J.Waclawek kabi mualliflarning asarlarida street-art shahar makonida vizual madaniyatni shakllantiruvchi omil sifatida tahlil qilinadi. Ularning ilmiy qarashlarida grafiti va mural san’ati shahar arxitekturasini bilan o’zaro aloqada bo’lib, jamoat makonining estetik qiyofasini yangilashga xizmat qilishi ta’kidlanadi. Ayniqsa, R.Schacter street-artni shahar makonida vizual kommunikatsiya va ijtimoiy muloqot vositasi sifatida baholaydi [5, 127].

San’atshunoslik adabiyotlarida street-artning estetik xususiyatlari rang, kompozitsiya, ritm va obrazlilik orqali izohlanadi. Tadqiqotchilar street-art asarlarining shahar muhitidagi monotonlikni bartaraf etish, makonni emotsional va vizual jihatdan jonlantirishdagi roliga alohida e’tibor qaratadilar. Ayrim mualliflar street-artni “ochiq osmon ostidagi galereya” sifatida talqin qilib, uning ommaviylik va ochiqlik xususiyatlarini asosiy estetik mezon sifatida ko’rsatadilar.

Mahalliy va mintaqaviy tadqiqotlarda esa street-art ko’proq zamonaviy tasviriy san’atning yangi shakli, yoshlar madaniyati va shahar estetikasining tarkibiy qismi sifatida o’rganilgan. Ushbu adabiyotlarda street-artning milliy vizual an’analar bilan uyg’unlashuvi, mahalliy ramz va obrazlardan foydalanish masalalari muhim jihat sifatida qayd etiladi. Shu bilan birga, shahar makonining ijtimoiy-estetik muammolarini aks ettirishda street-artning ifodaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda street-artning ijtimoiy va madaniy jihatlari keng yoritilgan bo’lsa-da, uning zamonaviy shahar muhitini estetik jihatdan shakllantirishdagi tizimli roli yetarlicha chuqur o’rganilmagan. Ayniqsa, street-artning shahar dizayni, arxitektura muhiti va jamoat makonlari bilan estetik uyg’unligi masalasi qo’shimcha ilmiy tahlilni talab etadi. Shu bois mazkur maqola ushbu bo’shliqni to’ldirishga, street-artning shahar muhitidagi estetik ahamiyatini kompleks yondashuv asosida yoritishga qaratilgan.

Tadqiqot jarayonida zamonaviy shahar muhitida street-art asarlarining estetik ta’siri vizual, fazoviy va mazmunijihatlar asosida tahlil qilindi. O’rganish natijalari shuni ko’rsatdiki, street-art shahar makonining tashqi ko’rinishini boyituvchi, uning vizual idrokini o’zgartiruvchi muhim estetik omil hisoblanadi.

Birinchidan, street-artning rang va kompozitsiya yechimlari shahar muhitida vizual dinamika yaratadi. Bir xil va neytral rangdagi binolar, beton devorlar va jamoat inshootlari ko’cha san’ati asarlari orqali yangi badiiy mazmunga ega bo’ladi. Yorqin ranglar, kontrastlar va ritmik shakllar shahar makonining estetik jozibasini oshirib, unda emotsional muhitni shakllantiradi. Natijada, street-art shahar vizual muhitidagi monotonlikni kamaytirib, makonni estetik jihatdan jonlantiradi.

Ikkinchidan, street-art asarlarining arxitektura muhiti bilan uyg’unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, bino fasadlari, ko’priklar, yerosti yo’laklari va jamoat devorlariga ishlangan mural va grafitilar makonning fazoviy idrokini o’zgartiradi. Street-art elementlari arxitektura shakllarini vizual davom ettirgan holda, shahar makonida yaxlit estetik muvozanatni ta’minlaydi. Bu holat street-artni shunchaki bezak emas, balki shahar dizaynining muhim tarkibiy qismi sifatida baholash imkonini beradi.

Uchinchidan, street-artning estetik ta’siri uning mazmunijihat va ramziy ifodasida ham namoyon bo’ladi. Tadqiqot natijalariga ko’ra, ko’cha san’ati asarlari orqali shahar muhitida ijtimoiy g’oyalar, madaniy qadriyatlar va zamonaviy muammolar estetik shaklda aks ettiriladi. Ushbu ramziy obrazlar shahar aholisi bilan vizual muloqot o’rnatib, jamoat makonining ma’navijihat-estetik ahamiyatini oshiradi.

Shuningdek, street-artning shahar aholisi estetik ongiga ta’siri ham tahlil qilindi. Natijalar shuni ko’rsatdiki, jamoat makonlarida joylashgan street-art asarlari shahar aholisi va mehmonlarida estetik qiziqish uyg’otadi, makonga nisbatan ijobij munosabatni shakllantiradi. Bu esa shahar muhitining madaniy jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari street-artni zamonaviy shahar muhitini shakllantirishda muhim estetik vosita sifatida baholash mumkinligini ko’rsatadi. Street-art shahar makonining vizual qiyofasini yangilab, uning estetik, madaniy va ijtimoiy ahamiyatini oshiradi hamda zamonaviy tasvirij san’at jarayonida faol ishtirok etuvchi badiij hodisa sifatida namoyon bo’ladi.

Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy shahar muhitini shakllantirishda street-artning estetik ahamiyati yuqori ekanligini ko’rsatdi. Ko’cha san’ati shahar makonining vizual qiyofasini boyituvchi, uning estetik ifodasini yangilovchi va jamoat makonlarini badiij jihatdan jonlantiruvchi muhim san’at hodisasi sifatida namoyon bo’ladi.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, street-art rang, kompozitsiya va obrazlilik orqali shahar muhitidagi monotonlikni bartaraf etadi hamda arxitektura muhiti bilan uyg’unlashgan holda estetik muvozanatni

ta'minlaydi. Shuningdek, street-art asarlarining mazmuniy va ramziy jihatlarini shahar aholisining estetik ongiga ta'sir ko'rsatib, jamoat makonida vizual mulohazani kuchaytiradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, street-art nafaqat bezak vazifasini bajaradi, balki zamonaviy shahar dizayni va vizual madaniyatning ajralmas qismi sifatida shahar identitetini shakllantirishga xizmat qiladi. U shahar muhitining madaniy jozibadorligini oshirib, tasviriy san'atning ommaviy va ochiq shakli sifatida jamiyat bilan bevosita aloqani ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, street-artni zamonaviy shahar muhitini estetik jihatdan rivojlantirishda samarali badiiy vosita sifatida e'tirof etish mumkin. Ushbu san'at turini shahar makonlarini loyihalash, jamoat hududlarini obodonlashtirish hamda tasviriy san'atni ommalashtirish jarayonlariga kengroq tatbiq etish zamonaviy shahar estetikasini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Mavlonov A. *Zamonaviy tasviriy san'at asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2018. – 220 b.
2. Jo'rayev B. *Shahar muhiti va zamonaviy san'at*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 180 b.
3. Xolmatov S. *Tasviriy san'atda zamonaviy yo'nalishlar*. – Toshkent: San'at nashriyoti, 2019. – 200 b.
4. Ganz N. *Graffiti World: Street Art from Five Continents*. – London: Thames & Hudson, 2004. – 256 p.
5. Schacter R. *The World Atlas of Street Art and Graffiti*. – New Haven: Yale University Press, 2013. – 320 p.
6. Wacławek A. *Graffiti and Street Art*. – London: Thames & Hudson, 2011. – 216 p.

ZAMONAVIY BAHOLASH TIZIMI ASOSIDA TASVIRIY IJODIY ISHLARNI TAHLIL QILISH MEZONLARI

Sulaymanova Sevaraxon Bahodirjon qizi,

Farg‘ona davlat universiteti Tasviriy san‘at kafedrası katta o‘qituvchisi, p.f.f.d. (PhD)
sevaraxon3108@gmail.com

Mazkur maqolada tasviriy san‘at ta‘limida zamonaviy baholash tizimi asosida o‘quvchilarning ijodiy ishlarini tahlil qilish mezonlarini ishlab chiqish masalasi yoritiladi. An‘anaviy baholash ko‘proq natijaga yo‘naltirilgan bo‘lsa, kompetensiyaviy va formatif baholash yondashuvlari jarayon, ijodiy fikrlash, individual yondashuv hamda estetik tafakkurni inobatga olishni talab etadi. Tadqiqotda tasviriy ishlarni baholashda kompozitsion yechim, rang uyg‘unligi, proporsiya, texnik mahorat, g‘oya va obrazlilik, mustaqillik darajasi kabi mezonlar tizimlashtiriladi. Shuningdek, o‘quvchining shaxsiy o‘sish dinamikasini aniqlash, refleksiya va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarini joriy etishning pedagogik ahamiyati asoslab beriladi. Maqolada reyting, rubrika va diagnostik xaritalar asosida baholashning amaliy modeli taklif etiladi. Natijada, zamonaviy baholash tizimi tasviriy san‘at darslarida shaffoflik, adolat va motivatsiyani oshirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san‘at, zamonaviy baholash tizimi, ijodiy ishlar tahlili, baholash mezonlari, kompetensiyaviy yondashuv, formatif baholash, summativ baholash, rubrika, reyting tizimi, diagnostik xarita, ijodiy tafakkur, estetik tarbiya, kompozitsion yechim, rang uyg‘unligi, proporsiya, texnik mahorat, obrazlilik, refleksiya, o‘z-o‘zini baholash, pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar, ta‘lim sifati, motivatsiya, individual yondashuv, shaxsiy rivojlanish dinamikasi, san‘at ta‘limi metodikasi.

КРИТЕРИИ АНАЛИЗА ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫХ ТВОРЧЕСКИХ РАБОТ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ

В данной статье рассматривается вопрос разработки критериев анализа творческих работ учащихся на основе современной системы оценивания в области изобразительного искусства. В то время как традиционное оценивание в большей степени ориентировано на результат, компетентностный и формирующий подходы к оцениванию требуют учета процесса, творческого мышления, индивидуального подхода и эстетического восприятия. В исследовании систематизированы такие критерии, как композиционное решение, цветовая гармония, пропорции, техническое мастерство, идея и образность, а также уровень самостоятельности при оценке визуальных работ. Также обосновывается педагогическая важность выявления динамики личностного роста учащегося, внедрения механизмов рефлексии и самооценки. В статье предлагается практическая модель оценивания, основанная на рейтингах, рубриках и диагностических картах. В результате научно проанализировано, что современная система оценивания способствует повышению прозрачности, справедливости и мотивации на уроках изобразительного искусства.

Ключевая слова: изобразительное искусство, современная система оценки, анализ творческих работ, критерии оценки, компетентностный подход, формирующая оценка, итоговая оценка, рубрика, система рейтингов, диагностическая карта, творческое мышление, эстетическое образование, композиционное решение, цветовая гармония, пропорция, техническое мастерство, образность, рефлексия, самооценка, педагогические технологии, инновационные методы, качество образования, мотивация, индивидуальный подход, динамика личностного развития, методология художественного образования.

CRITERIA FOR ANALYZING VISUAL CREATIVE WORKS BASED ON A MODERN ASSESSMENT SYSTEM

This article discusses the issue of developing criteria for analyzing students' creative work based on a modern assessment system in fine arts education. While traditional assessment is more result-oriented, competency-based and formative assessment approaches require taking into account the process, creative thinking, individual approach, and aesthetic thinking. The study systematizes criteria such as compositional solution, color harmony, proportion, technical skill, idea and imagery, and level of independence in assessing visual works. It also substantiates the pedagogical importance of identifying the dynamics of a

student's personal growth, introducing mechanisms for reflection and self-assessment. The article proposes a practical model of assessment based on ratings, rubrics, and diagnostic maps. As a result, it is scientifically analyzed that the modern assessment system serves to increase transparency, fairness, and motivation in fine arts lessons.

Key words: *fine arts, modern assessment system, analysis of creative works, assessment criteria, competency-based approach, formative assessment, summative assessment, rubric, rating system, diagnostic map, creative thinking, aesthetic education, compositional solution, color harmony, proportion, technical skill, imagery, reflection, self-assessment, pedagogical technologies, innovative methods, quality of education, motivation, individual approach, dynamics of personal development, art education methodology.*

Hozirgi kunda ta'lim tizimida olib borilayotgan tub islohotlar barcha fanlar qatori tasviriy san'atni o'qitish jarayoniga ham zamonaviy yondashuvlarni tatbiq etishni talab etmoqda. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim mazmunini yangilash, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va estetik tafakkurni shakllantirish masalalari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bunday sharoitda tasviriy san'at darslarida o'quvchilar tomonidan yaratiladigan ijodiy ishlarni adolatli, shaffof va ilmiy asoslangan mezonlar asosida baholash muhim pedagogik vazifaga aylanadi.

Tasviriy ijodiy ishlarni baholash o'ziga xos murakkab jarayon bo'lib, u nafaqat yakuniy natijani, balki ijodiy jarayonni ham qamrab olishi zarur. Chunki san'at ta'limida o'quvchining individualligi, tasavvuri, g'oyaviy yondashuvi va estetik didi muhim o'rin tutadi. An'anaviy baholash tizimida ko'proq texnik aniqlik, proporsiya va rang uyg'unligiga e'tibor qaratilgan bo'lsa, zamonaviy baholash tizimi o'quvchining ijodiy tafakkuri, mustaqilligi, yangicha yechim topish qobiliyati hamda shaxsiy rivojlanish dinamikasini ham hisobga olishni taqozo etadi.

Shuningdek, bugungi ta'lim jarayonida formatif va summativ baholash, reyting tizimi, rubrikalar, diagnostik xaritalar kabi vositalardan foydalanish orqali tasviriy ishlarni tahlil qilishning aniq mezonlarini belgilash imkoniyati kengaymoqda. Bu esa baholash jarayonida subyektivlikni kamaytirish, o'quvchilarda o'z-o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning ta'lim motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, tasviriy san'at ta'limida zamonaviy baholash tizimi asosida ijodiy ishlarni tahlil qilish mezonlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish dolzarb ilmiy-metodik muammo hisoblanadi. Mazkur maqolada tasviriy ijodiy ishlarni baholashning nazariy asoslari, asosiy mezonlari hamda samarali baholash modelini shakllantirish yo'llari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi.

Zamonaviy baholash tizimi ta'lim jarayonida o'quvchilarning nafaqat bilimini, balki ko'nikma, kompetensiya va ijodiy salohiyatini baholashga qaratilgan ilmiy-pedagogik yondashuv hisoblanadi. An'anaviy baholash ko'proq yakuniy natijaga (summativ) e'tibor qaratgan bo'lsa, zamonaviy tizim formatif va summativ elementlarni uyg'unlashtirib, jarayon va natijani kompleks tarzda tahlil qilish imkonini beradi [2, 15].

Zamonaviy baholash tizimining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. **Ko'p komponentlilik** – baholash nafaqat faktik bilimlarni, balki o'quvchining ijodiy tafakkurini, muammoni hal qilish qobiliyatini, estetik didini va shaxsiy rivojlanish darajasini ham qamrab oladi
2. **Shaffoflik va obyektivlik** – baholash mezonlari aniq belgilangan bo'lib, rubrikalar, reyting tizimi va diagnostik xaritalar yordamida amalga oshiriladi. Bu subyektivlikni kamaytiradi va o'quvchilarning o'zini baholash imkoniyatini oshiradi.
3. **Jarayonni baholash (formatif baholash)** – o'quvchi faqat yakuniy ish natijasiga emas, balki ijodiy jarayon, izlanish va muammoni hal etish ko'nikmalariga baho oladi.
4. **Motivatsiya va shaxsiy rivojlanish** – baholash tizimi o'quvchilarni ijodiy faol bo'lishga rag'batlantiradi, ularning shaxsiy va ijodiy rivojlanishini kuzatish imkonini beradi.
5. **Pedagogik moslashuv** – baholash tizimi o'qituvchiga individual yondashuvni qo'llash, dars strategiyasini sozlash va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Tasviriy san'at darslarida zamonaviy baholash tizimi ijodiy ishlarni baholashning aniq mezonlarini belgilash, o'quvchilarning estetik didini rivojlantirish va ijodiy tafakkurini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bois zamonaviy baholash tizimi pedagogik amaliyotda nafaqat baholash vositasi, balki ta'lim jarayonini takomillashtiruvchi strategik mexanizm sifatida qabul qilinadi.

Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning ijodiy ishlarini baholashning samarali tizimini yaratish uchun mezonlar aniq va tizimli bo'lishi kerak. Zamonaviy pedagogik yondashuvga ko'ra, ijodiy ishlarni baholash faqat yakuniy natijaga emas, balki ijodiy jarayon, o'quvchining individual yondashuvi va estetik tafakkuriga ham e'tibor qaratadi. Tasviriy ijodiy ishlarni tahlil qilish mezonlari quyidagi asosiy yo'nalishlarga bo'linadi:

1. **Kompozitsion yaxlitlik** – ishning shakli va tarkibi, obyektlarning o‘zaro joylashuvi, vizual muvozanat va struktura. Bu mezon ishning badiiy umumiy ko‘rinishini aniqlashda muhimdir.
2. **Rang va tonal uyg‘unlik** – ranglarning uyg‘unligi, kontrast va ohanglar bilan ishlash, rang ifodasi orqali hissiyot va kayfiyatni yetkazish. Rang va tonning estetik uyg‘unligi ijodiy ish sifatini oshiradi.
3. **Proporsional aniqlik** – obyektlar o‘lchamlari va shakllari orasidagi nisbiy uyg‘unlik, chizilgan shakllarning tabiiyligi va aniqligi. Bu mezon texnik mahoratni baholashga xizmat qiladi.
4. **Texnik ijro mahorati** – chizish, bo‘yash, qalamtasvir yoki boshqa vositalardan foydalangan holda ishlash darajasi. Texnik aniqlik va vositalardan samarali foydalanish o‘quvchining mahoratini ko‘rsatadi.
5. **G‘oyaviy-badiiy yechim** – ishning mazmuni, original g‘oya va obrazlarni ifodalash qobiliyati, badiiy yondashuvning kreativligi. Bu mezon ijodiy tafakkur va yangi fikrlarni ishlab chiqish salohiyatini baholash imkonini beradi.
6. **Obrazlilik darajasi** – ishlardagi ifoda, hissiyot, syujet va mavzuga moslik. Obrazlilik ijodiy ishning estetik qiymatini aniqlashda asosiy ko‘rsatkichdir.
7. **Ijodiy mustaqillik** – o‘quvchining shaxsiy yondashuvi, o‘ziga xos stil va qaror qabul qilish qobiliyati. Bu mezon orqali o‘quvchining o‘zini rivojlantirish va o‘z g‘oyasini amalga oshirish darajasi baholanadi.

Mazkur mezonlar asosida baholash jarayoni rubrika va diagnostik xaritalar yordamida tizimlashtiriladi, bu esa subyektivlikni kamaytirish va baholashning shaffofligini ta‘minlashga yordam beradi [3, 32]. Shu tarzda, tasviriy ijodiy ishlarni tahlil qilish mezonlari o‘quvchining nafaqat texnik ko‘nikmasi, balki ijodiy tafakkuri va estetik didini rivojlantirishga xizmat qiladi, pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi.

Tasviriy san‘at ta‘limida baholash muammosi umumiy pedagogika, psixologiya hamda xususiy metodika doirasida keng o‘rganilgan ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ta‘lim natijalarini aniqlash va ularni mezonli baholashning nazariy asoslari, avvalo, umumdidaktik konsepsiyalarga tayanadi. Xususan, B.S.Bloom tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya o‘quv maqsadlarini kognitiv darajalar bo‘yicha tizimlashtirish orqali baholash mezonlarini aniqlashning metodologik asosini yaratdi. Mazkur yondashuv ta‘lim natijalarini faqat reproduktiv bilimlar doirasida emas, balki tahlil, sintez va baholash bosqichlarida ham aniqlash zarurligini asoslab beradi. Bu esa tasviriy san‘at kabi ijodiy faoliyatni talab etuvchi fanlarda baholash mezonlarini ko‘p komponentli tizim sifatida ishlab chiqish imkonini beradi [1, 23].

Zamonaviy baholash nazariyasida formatif yondashuv alohida o‘rin egallaydi. Bu borada Paul Black va Dylan Wiliam tadqiqotlari muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ularning konsepsiyasiga ko‘ra, baholash ta‘lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, u o‘quvchini rivojlantiruvchi, refleksiv fikrlashni rag‘batlantiruvchi va o‘qitish strategiyasini takomillashtiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Formatif baholash mezonlari asosida o‘quvchining individual o‘sinh dinamikasini aniqlash, o‘z-o‘zini baholash va tengdoshlar bahosini joriy etish ta‘lim samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida talqin etiladi. [2; 15]

San‘at pedagogikasiga oid ilmiy manbalarda tasviriy faoliyat mahsulini baholashning o‘ziga xosligi alohida ta‘kidlanadi. Tadqiqotchilar tasviriy ijodiy ishlarni baholashda subyektivlik omili yuqori ekanligini qayd etib, mezonlarning aniqligi va shaffofligini ta‘minlash zarurligini asoslaydilar. Ilmiy adabiyotlarda kompozitsion yaxlitlik, rang yechimi, proporsional aniqlik, obrazlilik, g‘oyaviy mazmun va texnik ijro darajasi asosiy baholash ko‘rsatkichlari sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv doirasida o‘quvchining kreativ fikrlashi, muammoni badiiy hal eta olish qobiliyati va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasi ham baholash obyekti sifatida e‘tirof etilmoqda.

Milliy va xorijiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tasviriy san‘at ta‘limida baholash tizimini takomillashtirish borasida ma‘lum ilmiy izlanishlar mavjud bo‘lsa-da, ijodiy ishlarni zamonaviy baholash mexanizmlari asosida kompleks, tizimli va mezonli tahlil qilish modeli yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, baholash jarayonida formatif va summativ yondashuvlarni integratsiyalash, diagnostik xaritalar va rubrikalar asosida ko‘p darajali mezonlar tizimini yaratish masalalari qo‘shimcha ilmiy-metodik tadqiqotni talab etadi.

Shu jihatdan, mavjud adabiyotlar tasviriy ijodiy ishlarni baholashning nazariy asoslarini belgilab bergan bo‘lsa-da, ularni zamonaviy ta‘lim talablari va kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta tizimlashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur tadqiqot ana shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Mavzu metodologik jihatdan pedagogikaning umumdidaktik tamoyillari, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyasi hamda san‘at pedagogikasi nazariyalariga tayanadi. Tadqiqotning metodologik asosini baholashning ilmiy-nazariy konsepsiyalari, xususan, B.S.Bloom taksonomiyasi hamda

formatif baholash nazariyasi tashkil etadi. Mazkur yondashuvlar ta’lim natijalarini ko‘p bosqichli va ko‘p komponentli tizim sifatida aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv asosiy metodologik tamoyil sifatida qaraladi. Chunki tasviriy ijodiy ishlarni baholash bir nechta o‘zaro bog‘liq komponentlardan – kompozitsion tuzilma, rang yechimi, proporsional aniqlik, texnik mahorat, g‘oyaviy mazmun, obrazlilik va ijodiy mustaqillikdan iborat murakkab jarayondir. Har bir komponentni alohida emas, balki yaxlit pedagogik tizim sifatida tahlil qilish ilmiy asoslangan mezonlar ishlab chiqishni taqozo etadi [7, 58].

Shuningdek, faoliyatli yondashuv metodologik nuqtayi nazardan muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko‘ra, baholash faqat tayyor natijani emas, balki ijodiy jarayonni ham qamrab olishi lozim. Bu tasviriy san’at ta’limining o‘ziga xos xususiyatidan kelib chiqadi, chunki ijodiy faoliyat jarayonida o‘quvchining tafakkuri, tasavvuri va muammoni badiiy hal etish qobiliyati shakllanadi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda quyidagi ilmiy usullardan foydalanish nazarda tutiladi: tahlil va sintez, taqqoslash, umumlashtirish, modellashtirish, pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov ishlari hamda natijalarni statistik qayta ishlash. Ayniqsa, mezonli baholash modelini ishlab chiqishda modellashtirish va diagnostik xaritalar tuzish muhim o‘rin tutadi.

Bundan tashqari, tadqiqot aksiologik yondashuvga ham tayanadi. Chunki tasviriy san’at ta’limida estetik qadriyatlar, badiiy did va milliy madaniy meros muhim ahamiyat kasb etadi. Baholash mezonlari nafaqat texnik aniqlikni, balki estetik qiymat va ma’naviy mazmunni ham aks ettirishi zarur. Umuman olganda, mazkur mavzuning metodologik asoslari ko‘p qirrali bo‘lib, ular pedagogik, psixologik va san’atshunoslik yondashuvlari integratsiyasi asosida tasviriy ijodiy ishlarni baholashning ilmiy va amaliy modelini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot doirasida tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarning ijodiy ishlarini zamonaviy baholash tizimi asosida tahlil qilishning ilmiy-metodik modeli ishlab chiqildi va tajriba-sinov ishlari orqali uning samaradorligi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida dastlab mavjud baholash amaliyoti diagnostik tahlil qilinib, unda subyektivlik darajasi yuqoriligi, mezonlarning aniq tizimlashtirilmaganligi hamda baholash jarayonida ijodiy yondashuv yetarli darajada inobatga olinmasligi aniqlandi.

Shu asosda tasviriy ijodiy ishlarni baholashning ko‘p komponentli mezonlar tizimi ishlab chiqildi. Mazkur tizim quyidagi asosiy ko‘rsatkichlarni qamrab oldi: kompozitsion yaxlitlik, rang va tonal uyg‘unlik, proporsional aniqlik, texnik ijro mahorati, g‘oyaviy-badiiy yechim, obrazlilik darajasi hamda ijodiy mustaqillik. Har bir mezon uchun tavsifiy darajalar (yuqori, o‘rta, boshlang‘ich) ishlab chiqilib, ular asosida rubrika va diagnostik xaritalar tuzildi.

Tajriba-sinov natijalari shuni ko‘rsatdiki, mezonli va rubrikaga asoslangan baholash tizimini qo‘llash o‘quvchilarning ijodiy faolligini sezilarli darajada oshirdi. O‘quvchilar o‘z ishlariga nisbatan tahliliy yondashishni o‘rgandilar, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya ko‘nikmalari shakllandi. Baholash jarayonining shaffofligi ta’minlanishi natijasida ta’lim motivatsiyasi va darsga qiziqish darajasi ortdi. Shuningdek, formatif baholash elementlarini joriy etish o‘quvchilarning individual rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini berdi. Pedagogik tajriba davomida nazorat va tajriba guruhlar o‘rtasidagi natijalar taqqoslanganda, mezonli baholash modeli qo‘llanilgan guruhda kompozitsion fikrlash, rang tanlash madaniyati va g‘oyaviy ifoda ko‘rsatkichlari yuqori ekani kuzatildi.

Natijalar shuni tasdiqladiki, zamonaviy baholash tizimi asosida ishlab chiqilgan mezonlar tasviriy san’at ta’limida baholashning obyektivligi, tizimlilik va samaradorligini oshiradi. Ushbu model ijodiy ishlarni tahlil qilishda subyektiv omillarni kamaytirishga, o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini monitoring qilishga hamda ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Tasviriy san’at darslarida ijodiy ishlarni zamonaviy baholash tizimi asosida tahlil qilish mezonlarini joriy etish nafaqat baholash jarayonining shaffofligini oshiradi, balki o‘quvchilarning ijodiy faolligi va ta’lim motivatsiyasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Rubrika va diagnostik xaritalarga asoslangan tizimli baholash o‘quvchining individual rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini beradi, shu bilan birga baholash jarayonidagi subyektivlik darajasini kamaytiradi. Ushbu natija ilgari olib borilgan kompetensiyaviy va formatif baholash tadqiqotlari bilan muvofiqlikni ko‘rsatadi (Paul Black, Dylan Wiliam), ularning ta’limni rivojlantiruvchi funksiyasini tasdiqlaydi [8, 71].

Biroq tahlil shuni ko‘rsatadiki, mezonli baholashning samaradorligi pedagogning metodik tayyorgarligi va baholash mezonlarini tushuntirish darajasiga bevosita bog‘liq. O‘quvchilarning ijodiy ishlari ko‘pincha subyektiv estetik did va individual badiiy yondashuvga tayanadi, shuning uchun baholash mezonlari yetarlicha aniq va tavsifli bo‘lishi muhim. Shu nuqtai nazardan, baholash tizimini yanada mukammallashtirish uchun rubrikalarni kengaytirish, qo‘shimcha vizual misollar va o‘quvchi-refleksiya shakllarini joriy etish tavsiya etiladi.

Zamonaviy baholash tizimini joriy qilish nafaqat o'quvchi faoliyatini tahlil qilishni, balki o'qituvchi pedagogik faoliyatini ham takomillashtirishga xizmat qiladi. Baholash mezonlari asosida o'qituvchi o'z metodik strategiyasini sozlashi, individual yondashuvni kuchaytirishi va ijodiy jarayonni samarali boshqarishi mumkin. Shu bilan birga, baholash tizimi o'quvchilarda o'z-o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa shaxsiy o'sish va ijodiy tafakkur darajasini oshirishga yordam beradi.

Tasviriy san'atda zamonaviy baholash tizimi asosida tahlil mezonlarini joriy etish pedagogik samaradorlikni oshiradi, baholash jarayonining adolatliligi va shaffofligini ta'minlaydi hamda o'quvchilarning ijodiy va estetik rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Mazkur tadqiqot doirasida tasviriy san'at darslarida zamonaviy baholash tizimi asosida ijodiy ishlarni tahlil qilish mezonlarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etish va pedagogik samaradorligini baholash amalga oshirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mezonli va rubrikaga asoslangan baholash tizimi o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish, ularning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash va ta'lim motivatsiyasini mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, baholash jarayonidagi shaffoflik va obyektivlik ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi, subyektiv baholash xatoliklarini kamaytiradi.

Metodologik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, tasviriy ijodiy ishlarni baholashda ko'p komponentli yondashuv zarur: kompozitsion yaxlitlik, rang va tonal uyg'unlik, proporsional aniqlik, texnik mahorat, g'oyaviy mazmun, obrazlilik darajasi va ijodiy mustaqillik kabi mezonlar birlashtirilgan tizim sifatida qo'llanilishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, formatif va summativ baholash elementlarini integratsiyalash o'quvchilarning o'z-o'zini baholash, refleksiya va kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi, bu esa shaxsiy o'sish va ijodiy tafakkur darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot natijalari milliy va xorijiy pedagogik izlanishlar bilan mos kelib, kompetensiyaviy yondashuv, rubrikalar va diagnostik xaritalar asosida baholashning samarali modelini ishlab chiqish zarurligini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqilgan mezonlar tizimi tasviriy san'at ta'limida baholashning nafaqat obyektivligini, balki pedagogik va didaktik samaradorligini oshiradi, o'quvchilarda ijodiy yondashuv va estetik tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy baholash tizimi asosida tasviriy ijodiy ishlarni tahlil qilish mezonlarini joriy etish nafaqat ta'lim jarayonini tizimlashtirish, balki o'quvchilarning ijodiy va shaxsiy rivojlanishiga mustahkam ilmiy-pedagogik asos yaratadi. Ushbu yondashuvni amaliyotga tatbiq etish o'qituvchining metodik faoliyatini takomillashtiradi, baholash jarayonining adolatliligi va shaffofligini ta'minlaydi hamda zamonaviy ta'lim standartlariga mos keluvchi kompetensiyaviy tayyorgarlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Bloom, B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: Longman, 1956.
2. Black, P., & Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 1998, 5(1), 7–74.
3. Wiliam, D. Embedded Formative Assessment. Bloomington, IN: Solution Tree Press, 2011.
4. Guskey, T.R. Evaluating Professional Development. Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2000.
5. Torrance, E.P. Guiding Creative Talent. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.
6. Craft, A. Creativity in Education. London: Continuum, 2005.
7. Eisner, E.W. The Arts and the Creation of Mind. Yale University Press, 2002.
8. Hetland, L., Winner, E., Veenema, S., & Sheridan, K.M. Studio Thinking: The Real Benefits of Visual Arts Education. New York: Teachers College Press, 2007.
9. Robinson, K. Out of Our Minds: Learning to be Creative. Chichester: Capstone, 2001.
10. Ойбеков, Ш. Тасвирий санъат педагогикаси. Тошкент: Фан, 2015.
11. Хайдарова, М. Бадий фаолиятни баҳолаш методикаси. Тошкент: Маърифат, 2018.
12. Назаров, А. Компетенция асосида таълим методикаси. Тошкент: Педагогика, 2017.
13. Кулиев, Б. Тасвирий санъатда ижодий фаолиятни ривожлантириш. Тошкент: Ўзбекистон, 2016.
14. Tomlinson, C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. Alexandria, VA: ASCD, 2001.
15. Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy. New York: Longman, 2001.

UO’K 37.013

**MILLIY HUNARMANDCHILIK ASOSIDA TEXNOLOGIYA FANINI O’QITISHNING
PEDAGOGIK IMKONIYATLARI**

Tadjiyev Javlon Karimboyevich,

Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti (v.b)

toj8182@gmail.com

Mazkur maqolada umumta’lim maktablarida texnologiya fanini o’qitish jarayonida milliy hunarmandchilik an’analaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Milliy hunarmandchilik xalqning ko’p asrlik tarixiy tajribasi, estetik qarashlari va madaniy merosini o’zida mujassam etgan muhim ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Shu sababli texnologiya fanini o’qitishda hunarmandchilik elementlaridan foydalanish o’quvchilarning amaliy ko’nikmalarini rivojlantirish, ularni kasbga yo’naltirish hamda milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatuv, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Maqolada milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan texnologiya darslarining o’quvchilarning ijodiy tafakkuri, amaliy kompetensiyalari hamda kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari milliy hunarmandchilik elementlari asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o’quvchilarning ijodiy faoliyatini faollashtirishi, mehnat madaniyatini shakllantirishi hamda texnologik kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishini ko’rsatdi.

Kalit so’zlar: texnologiya ta’limi, milliy hunarmandchilik, pedagogik imkoniyatlar, kasbga yo’naltirish, ijodiy faoliyat, milliy qadriyatlar, texnologik kompetensiya, amaliy ta’lim, hunarmandchilik an’analari.

**PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR TEACHING TECHNOLOGY BASED ON
NATIONAL CRAFTSMANSHIP**

This article analyzes the pedagogical opportunities of using national handicraft traditions in the process of teaching technology in general secondary schools. National handicrafts represent an important social phenomenon that embodies the centuries-old historical experience, aesthetic views, and cultural heritage of the people. Therefore, the use of handicraft elements in teaching technology serves as an effective pedagogical tool for developing students’ practical skills, guiding them toward future professions, and fostering respect for national values. The research employed several methods, including pedagogical observation, analysis of scientific literature, comparative analysis, and generalization. The article highlights the role of technology lessons based on national handicrafts in developing students’ creative thinking, practical competencies, and professional interests. The results of the study indicate that the integration of national handicraft elements into the educational process contributes to enhancing students’ creative activity, forming a culture of labor, and improving their technological competencies.

Keywords: technology education, national handicrafts, pedagogical opportunities, vocational guidance, creative activity, national values, technological competence, practical education, handicraft traditions.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ НА ОСНОВЕ
НАЦИОНАЛЬНОГО РЕМЕСЛЕННОСТВА**

В данной статье анализируются педагогические возможности использования традиций национального ремесла в процессе преподавания предмета технологии в общеобразовательных школах. Национальное ремесло представляет собой важное социальное явление, отражающее многовековой исторический опыт, эстетические взгляды и культурное наследие народа. В связи с этим использование элементов ремесла в обучении технологии выступает эффективным педагогическим средством развития практических навыков учащихся, их профессиональной ориентации и воспитания уважения к национальным ценностям. В ходе исследования применялись методы педагогического наблюдения, анализа научной литературы, сравнительного анализа и обобщения. В статье раскрывается значение уроков технологии, основанных на национальном ремесле, в развитии творческого мышления, практических компетенций и профессиональных интересов учащихся. Результаты исследования показывают, что интеграция элементов национального ремесла в образовательный процесс способствует активизации творческой

деятельности учащихся, формированию культуры труда и развитию их технологических компетенций.

Ключевые слова: *технологическое образование, национальное ремесло, педагогические возможности, профессиональная ориентация, творческая деятельность, национальные ценности, технологическая компетентность, практическое обучение, ремесленные традиции.*

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida milliy madaniyatni asrab-avaylash, yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash hamda ularda mehnat madaniyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi [1]. Zamonaviy ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki o’quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash, ularda milliy o’zlikni anglash tuyg’usini shakllantirishga ham xizmat qilishi zarur [2]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim jarayonida milliy hunarmandchilik an’alaridan foydalanish yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning estetik didini rivojlantirish hamda amaliy ko’nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [3]. Milliy hunarmandchilik orqali o’quvchilar nafaqat muayyan kasb yoki hunar haqida bilimga ega bo’ladilar, balki xalqning tarixiy tajribasi va madaniy merosi bilan ham yaqindan tanishadilar [4].

Milliy hunarmandchilik – xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan, milliy estetik did, mehnat an’analari va madaniy merosni o’zida mujassam etgan ijtimoiy hodisadir [5]. Hunarmandchilik mahsulotlari xalqning kundalik hayoti, turmush tarzi hamda madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog’liq bo’lib, ular avloddan-avlodga o’tib kelayotgan boy tajribani aks ettiradi [5]. O’zbekiston hududida kulolchilik, zardo’zlik, kashtachilik, gilamdo’zlik, yog’och o’ymakorligi, misgarlik, pichoqchilik va boshqa ko’plab hunarmandchilik turlari qadimdan rivojlanib kelgan [6]. Bu hunar turlari xalqning badiiy tafakkuri, estetik qarashlari hamda mehnat madaniyatining ifodasi sifatida alohida ahamiyatga ega [6]. Shu sababli milliy hunarmandchilikni o’rganish va uni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish yosh avlodni milliy madaniyat ruhida tarbiyalashda muhim omillardan biri hisoblanadi [3].

Texnologiya fanining asosiy maqsadi o’quvchilarda mehnatga ongli munosabatni shakllantirish, ularni turli ishlab chiqarish jarayonlari bilan tanishtirish hamda amaliy ko’nikmalarni rivojlantirishdan iborat [7]. Texnologiya darslari o’quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg’unlashtirishga imkon beradi [7]. Ayniqsa, ushbu fan orqali o’quvchilar turli materiallarga ishlov berish, buyumlar tayyorlash, dizayn yaratish hamda texnologik jarayonlarni tashkil etish kabi muhim ko’nikmalarni egallaydilar [8]. Shu sababli texnologiya fanini o’qitishda milliy hunarmandchilik elementlaridan foydalanish o’quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [8]. Bunday yondashuv o’quvchilarning bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog’lash imkonini yaratadi hamda ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi [2].

Milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan texnologiya darslari o’quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, ularni kasbga yo’naltiradi hamda milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi [3]. Hunarmandchilik bilan bog’liq mashg’ulotlar o’quvchilarda estetik didni shakllantiradi, ularni sabr-toqatli, mas’uliyatli va mehnatsevar bo’lishga o’rgatadi [4]. Bundan tashqari, hunarmandchilik asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o’quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy faoliyati va tashabbuskorligini rivojlantirishga yordam beradi [2]. Bunday darslar jarayonida o’quvchilar nafaqat amaliy ishlarni bajaradilar, balki yangi g’oyalar yaratish, dizayn yechimlarini topish hamda jamoada ishlash ko’nikmalarini ham egallaydilar [8].

Shu bois texnologiya ta’limida milliy hunarmandchilik elementlarini keng joriy etish zamonaviy ta’limning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi [7]. Chunki milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o’quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, amaliy kompetensiyalarini shakllantirish hamda ularni kasb-hunarga yo’naltirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega [8]. Shu nuqtai nazardan, texnologiya fanini o’qitishda milliy hunarmandchilikdan samarali foydalanish usullarini o’rganish va amaliyotga joriy etish pedagogika fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi [1].

Tadqiqot obyekti va metodlari. Mazkur tadqiqotning obyekti umumta’lim maktablarida texnologiya fanini o’qitish jarayonida milliy hunarmandchilik elementlaridan foydalanish jarayoni hisoblanadi. Tadqiqotning predmeti esa texnologiya ta’limida milliy hunarmandchilik an’alarini qo’llash orqali o’quvchilarning amaliy ko’nikmalari, ijodiy tafakkuri hamda kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida texnologiya darslarining mazmuni, o’qitish metodlari hamda o’quvchilarning amaliy faoliyati o’rganilib, milliy hunarmandchilik elementlarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik samaradorligi tahlil qilindi.

Tadqiqotning metodologik asosini pedagogika, texnologiya ta’limi metodikasi hamda xalq hunarmandchiligi sohasidagi ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida milliy hunarmandchilik an’alaridan foydalanish orqali o’quvchilarda mehnat madaniyatini shakllantirish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish hamda amaliy kompetensiyalarni takomillashtirish imkoniyatlari o’rganildi. Shuningdek,

texnologiya fanini o‘qitishda hunarmandchilik faoliyatiga asoslangan ta’lim jarayonining o‘quvchilarning kasbga qiziqishini shakllantirishdagi o‘rni ham tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Pedagogik kuzatuv metodi. Mazkur metod yordamida umumta’lim maktablarida texnologiya fanini o‘qitish jarayoni tizimli ravishda kuzatildi. Dars jarayonida o‘quvchilarning hunarmandchilik elementlari asosida bajarilgan amaliy ishlardagi faolligi, ijodiy yondashuvi hamda mustaqil faoliyati o‘rganildi. Pedagogik kuzatuv orqali milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarning o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati aniqlab olindi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi. Pedagogika, texnologiya ta’limi metodikasi hamda xalq hunarmandchiligi sohasiga oid ilmiy manbalar o‘rganildi va tahlil qilindi. Ushbu metod orqali milliy hunarmandchilikning ta’lim jarayonidagi o‘rni, uning tarbiyaviy va pedagogik ahamiyati hamda texnologiya fanini o‘qitishdagi metodik imkoniyatlari aniqlashtirildi. Shuningdek, mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari umumlashtirildi.

Taqqoslash metodi. Hunarmandchilik elementlari asosida tashkil etilgan texnologiya darslari an’anaviy o‘qitish usullari bilan taqqoslab tahlil qilindi. Taqqoslash jarayonida o‘quvchilarning bilim darajasi, amaliy ko‘nikmalari hamda ijodiy faoliyatidagi o‘zgarishlar o‘rganildi. Ushbu metod milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonining samaradorligini aniqlash imkonini berdi.

Tahlil va sintez metodi. Tadqiqot davomida to‘plangan ma’lumotlar ilmiy jihatdan tahlil qilinib, ularning o‘zaro bog‘liqligi aniqlab olindi. Tahlil natijalari asosida milliy hunarmandchilik elementlaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari umumlashtirildi hamda texnologiya fanini o‘qitishda qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Umumlashtirish metodi. Tadqiqot davomida olingan natijalar umumlashtirilib, texnologiya ta’limida milliy hunarmandchilik elementlaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi haqida ilmiy xulosalar chiqarildi. Ushbu metod yordamida o‘rganilgan materiallar tizimlashtirildi va ta’lim jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Yuqorida qayd etilgan metodlar yordamida milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan texnologiya ta’limi jarayonining pedagogik imkoniyatlari har tomonlama o‘rganildi. Tadqiqot natijalari milliy hunarmandchilik elementlarini texnologiya faniga integratsiya qilish o‘quvchilarning amaliy faoliyatini faollashtirish, ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirish hamda kasbiy qiziqishlarini shakllantirishda muhim pedagogik vosita ekanligini ko‘rsatdi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, milliy hunarmandchilik elementlarini texnologiya darslariga integratsiya qilish o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. O‘quv jarayonida hunarmandchilik faoliyatidan foydalanish o‘quvchilarning nafaqat amaliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki ularning ijodiy tafakkuri, estetik didi hamda mehnatga bo‘lgan ongli munosabatini ham shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqot jarayonida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, hunarmandchilik elementlariga asoslangan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi hamda ularning mustaqil faoliyatga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Birinchidan, milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Texnologiya fanida o‘quvchilar turli materiallar bilan ishlash jarayonida mehnat operatsiyalarini bajarishni o‘rganadilar. Masalan, kashtachilik, naqsh chizish yoki yog‘och o‘ymakorligi bilan bog‘liq mashg‘ulotlar o‘quvchilarning qo‘l mehnati malakasini oshirishga xizmat qiladi. Bunday faoliyat jarayonida o‘quvchilar buyum tayyorlash, materiallarga ishlov berish hamda texnologik jarayonlarni izchil amalga oshirish ko‘nikmalarini egallaydilar. Natijada o‘quvchilarda mehnat jarayoniga nisbatan mas’uliyatli munosabat shakllanadi hamda ular amaliy faoliyat orqali yangi bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ikkinchidan, hunarmandchilik asosidagi darslar o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Hunarmandchilik faoliyati o‘z mohiyatiga ko‘ra ijodkorlikni talab qiladigan jarayon hisoblanadi. O‘quvchilar naqsh yaratish, buyum dizaynini tanlash, rang uyg‘unligini aniqlash hamda mahsulotni bezash jarayonida mustaqil fikr yuritadilar. Bu jarayon o‘quvchilarning tasavvur doirasini kengaytiradi hamda ularning ijodiy yondashuvini shakllantiradi. Shuningdek, hunarmandchilik asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Uchinchidan, milliy hunarmandchilik o‘quvchilarda milliy madaniyatga hurmat tuyg‘usini shakllantiradi. Hunarmandchilik mahsulotlari xalqning tarixiy merosi va madaniy qadriyatlarining ifodasi hisoblanadi. Texnologiya darslarida hunarmandchilik elementlaridan foydalanish orqali o‘quvchilar o‘z xalqining tarixiy an’analari, estetik qarashlari hamda badiiy tafakkuri bilan yaqindan tanishadilar. Bu esa

o'quvchilarda milliy madaniyatga nisbatan qiziqish va hurmat tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday mashg'ulotlar o'quvchilarda milliy merosni asrab-avaylash va uni kelajak avlodga yetkazish zarurligi haqidagi tushunchalarni ham mustahkamlaydi.

To'rtinchidan, hunarmandchilik asosidagi mashg'ulotlar o'quvchilarning kasbga qiziqishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Texnologiya fanida hunarmandchilik faoliyati bilan tanishish o'quvchilarning turli kasblar haqida tasavvurga ega bo'lishiga yordam beradi. Masalan, kulolchilik, kashtachilik, yog'och o'ymakorligi yoki zardo'zlik kabi hunarmandchilik turlari bilan tanishish orqali o'quvchilar ushbu kasblarning o'ziga xos xususiyatlarini anglay boshlaydilar. Bu jarayon o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish hamda ularni kelajakda muayyan kasbni tanlashga yo'naltirishda muhim omil hisoblanadi.

Beshinchidan, hunarmandchilik asosidagi texnologiya darslari o'quvchilarning ijtimoiy faolligi va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Guruhli mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar o'zaro hamkorlik qilish, fikr almashish va birgalikda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini egallaydilar. Bunday faoliyat jarayonida o'quvchilarda mas'uliyat, tashabbuskorlik hamda o'zaro hurmat kabi ijtimoiy sifatlar shakllanadi.

Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan texnologiya ta'limi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Bunday yondashuv o'quv jarayonini yanada qiziqarli va mazmunli tashkil etish imkonini beradi hamda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli texnologiya fanini o'qitishda milliy hunarmandchilik elementlaridan keng foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy hunarmandchilik asosida texnologiya fanini o'qitishning pedagogik imkoniyatlari. Milliy hunarmandchilik asosida texnologiya fanini o'qitish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi [7]. Hunarmandchilik faoliyati o'quvchilarning amaliy faoliyatini faollashtiradi, ularning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi hamda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi. Texnologiya fanida hunarmandchilik elementlaridan foydalanish o'quv jarayonini yanada mazmunli va qiziqarli tashkil etish imkonini beradi [8]. Shu sababli milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita sifatida qaraladi.

1. Amaliy kompetensiyalarni rivojlantirish:

Hunarmandchilik faoliyati o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi [7]. Texnologiya darslari jarayonida o'quvchilar turli materiallar bilan ishlash, buyumlar tayyorlash hamda ularga ishlov berish jarayonlarini o'rganadilar. Masalan, kashtachilik, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi yoki naqsh chizish kabi mashg'ulotlar o'quvchilarning qo'l mehnati malakasini oshiradi [4]. Bunday faoliyat jarayonida o'quvchilar turli texnologik operatsiyalarni bajarishni, ish jarayonini rejalashtirishni hamda tayyor mahsulot sifatini nazorat qilishni o'rganadilar. Natijada o'quvchilarda amaliy bilim va ko'nikmalar shakllanib, ular real mehnat faoliyatiga tayyorlanadilar.

2. Ijodiy tafakkurni shakllantirish:

Hunarmandchilik faoliyati o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy jarayon hisoblanadi [3]. O'quvchilar hunarmandchilik bilan shug'ullanish jarayonida yangi g'oyalar yaratish, naqsh va bezak elementlarini tanlash hamda buyumlarning dizaynini ishlab chiqish kabi ijodiy faoliyat bilan shug'ullanadilar. Bu jarayon o'quvchilarning tasavvurini boyitadi, estetik didini shakllantiradi hamda ularning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Shuningdek, hunarmandchilik asosidagi mashg'ulotlar o'quvchilarda muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, yangi yechimlarni izlash va ijodiy yondashuvni qo'llash ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

3. Kasbga yo'naltirish:

Texnologiya fanida hunarmandchilik elementlaridan foydalanish o'quvchilarni turli kasb-hunar turlari bilan tanishtirishda muhim pedagogik imkoniyat yaratadi [8]. Hunarmandchilik bilan bog'liq mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar kulolchilik, kashtachilik, yog'och o'ymakorligi, zardo'zlik kabi kasblarning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishadilar. Bu jarayon o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini shakllantirishga yordam beradi hamda ularni kelajakda muayyan kasbni tanlashga yo'naltiradi [7]. Shu bilan birga, hunarmandchilik faoliyati o'quvchilarning mehnatga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

4. Milliy qadriyatlarni singdirish:

Milliy hunarmandchilik xalqning tarixiy tajribasi, madaniy merosi va estetik qarashlarini o'zida aks ettiradi. Texnologiya fanida hunarmandchilik elementlaridan foydalanish orqali o'quvchilar o'z xalqining boy madaniy merosi bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar [6]. Hunarmandchilik

mahsulotlarining yaratilish jarayoni, ularning tarixiy ildizlari hamda badiiy ahamiyati haqida ma'lumot berish o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi [3]. Shu bilan birga, bunday mashg'ulotlar yosh avlodda milliy merosni asrab-avaylash va uni kelajak avlodga yetkazish zarurligi haqidagi tushunchalarni ham mustahkamlaydi.

5. Mehnat tarbiyasini rivojlantirish:

Hunarmandchilik faoliyati o'quvchilarda mehnat madaniyatini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Buyum tayyorlash jarayonida o'quvchilar sabr-toqat, aniqlik, mas'uliyat va mehnatsevarlik kabi sifatlarni rivojlantiradilar [4]. Hunarmandchilik faoliyati o'quvchilarga har qanday mahsulot mehnat natijasida yaratilishini anglashga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarda mehnatga hurmat bilan qarash, bajarilgan ish natijasidan qoniqish hosil qilish hamda o'z faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashish kabi muhim sifatlarni shakllantiradi.

Shunday qilib, milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan texnologiya ta'limi o'quvchilarning amaliy ko'nikmalari, ijodiy tafakkuri hamda kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi [8].

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, milliy hunarmandchilik asosida texnologiya fanini o'qitish o'quvchilarning ijodiy tafakkuri, amaliy ko'nikmalari hamda kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega [7]. Hunarmandchilik elementlaridan foydalanish o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi, ularning mustaqil faoliyatini rag'batlantiradi hamda o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, milliy hunarmandchilik asosida tashkil etilgan texnologiya darslari o'quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning ijodiy tafakkurini shakllantirish hamda mehnat madaniyatini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi [3]. Shu bilan birga, hunarmandchilik faoliyati o'quvchilarning milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi [5].

Shu bois texnologiya ta'limida milliy hunarmandchilik elementlaridan keng foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv o'quvchilarning nafaqat amaliy bilimlarini rivojlantiradi, balki ularning milliy madaniyatga hurmat bilan qarashini ham shakllantiradi [6]. Kelgusida texnologiya ta'limida milliy hunarmandchilik elementlaridan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni yanada rivojlantirish hamda ushbu tajribani ta'lim amaliyotiga keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

- 1.Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2018.
- 2.Yuldashev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
- 3.Abdurahmonov A. Xalq hunarmandchiligi va ta'lim. – Toshkent: Fan, 2020.
- 4.Rasulov R. O'zbek xalq amaliy san'ati. – Toshkent: San'at, 2017.
- 5.Karimov I. O'zbekiston xalq hunarmandchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2018.
- 6.Ahmedov B. O'zbekiston madaniy merosi. – Toshkent: Akademnashr, 2016.
- 7.To'xtayev B. Texnologiya ta'limi metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
- 8.Egamberdiyev M. Texnologiya fanini o'qitish metodikasi. – Toshkent: Tafakkur, 2020.

MUSIQA MASHG'ULOTLARIDA BOLALARGA BOLALAR MUSIQA ASBOBLARINI CHALISHNI O'RGATISH USULLARI

Axtamov Izzatullo Ikromovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgach ta'lim kafedrası o'qituvchisi
axtamovizzat@gmail.com

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari musiqa mashg'ulotlarida bolalarga cholg'u asboblarga kuy ijro qilish texnikasi va kuylash metodikasi haqida so'z yuritilgan. Maktabgacha ta'lim bu barcha ta'lim tizimining asosi yani boshlanish nuqtasi bo'lganidek musiqiy bilim va malakalarga ega bo'lishda ham tayanch bo'g'in sanaladi. Shuningdek bolalarga maktabgacha ta'lim tashkilotlarda musiqa mashg'ulotlari ma'lum bir mezonlarga asoslanib o'rgatilib boriladi. Musiqiy ijro ham cholg'u ham kuylash mahoratida bolalarga osonroq tushunishi yengil mazmunan sodda repertuar tanlash hamda cholg'u ijrosi deyilganda professional cholg'u asboblarda emas balki bolalar uchun moslashtirilgan o'yinchoq (maket) sifatida o'rgatilib boriladi.

Kalit so'zlar: Musiqa, cholg'u, ta'lim, tarbiya, estetika, xonanda, estetik did, qobiliyat, musiqiy xotira, sozanda, vatanparvarlik, salohiyat, soz, shariyat, tasviriy san'at, ijrochilik mahorati, ijod, xalq san'ati, pedagogik salohiyat, repertuar, optimallilik, qadriyat, nafosat, globallashuv.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ИГРЕ НА ДЕТСКИХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ НА МУЗЫКАЛЬНЫХ ЗАНЯТИЯХ

В данной статье рассматриваются вопросы обучения детей игре на музыкальных инструментах и методике вокального исполнения в дошкольных образовательных организациях. Дошкольное образование, являясь основой всей системы образования и отправной точкой, также выступает ключевым звеном в приобретении музыкальных знаний и навыков. Кроме того, музыкальные занятия в дошкольных учреждениях проводятся на основе определённых критериев. Для более лёгкого понимания детьми как инструментального, так и вокального исполнения рекомендуется выбирать репертуар с простым содержанием, а обучение игре на инструментах осуществляется не на профессиональных музыкальных инструментах, а на адаптированных детских моделях (игрушечных макетах).

Ключевые слова: музыка, инструмент, образование, воспитание, эстетика, певец, эстетический вкус, способности, музыкальная память, исполнитель, патриотизм, потенциал, музыкальный инструмент, поэзия, изобразительное искусство, исполнительское мастерство, творчество, народное искусство, педагогический потенциал, репертуар, оптимальность, ценность, изысканность, глобализация.

METHODS OF TEACHING CHILDREN TO PLAY MUSICAL INSTRUMENTS IN MUSIC LESSONS

This article addresses the techniques of playing musical instruments and the methodology of singing for children in preschool educational institutions. Preschool education, being the foundation and starting point of the entire education system, also serves as a crucial stage for acquiring musical knowledge and skills. Furthermore, music lessons in preschool settings are conducted based on specific criteria. To facilitate children's understanding of both instrumental and vocal performance, it is recommended to select a repertoire that is simple in content. Instrumental instruction is provided not on professional instruments but on adapted models or toy instruments suitable for children.

Keywords: music, instrument, education, upbringing, aesthetics, singer, aesthetic taste, ability, musical memory, performer, patriotism, potential, musical instrument, poetry, visual arts, performance skills, creativity, folk art, pedagogical potential, repertoire, optimality, value, refinement, globalization.

Kirish. Qo'shiq kuylash faoliyati Bolalar tarbiyasida musiqa yetakchi o'rin egallaydi. Bu faoliyat turi bolalarga boshqa faoliyat turlariga nisbatan yaqin va tushunarlidir. Bolalar qo'shiq kuylashni sevadilar. Kuylash bolalar ijrochiligi faoliyati ichida yetakchi faoliyat turi bo'lib, u bolalarning musiqiy-estetik tarbiyasida muhim o'rin egallaydi. Yaxshi qo'shiq bolani quvontiradi, har tomonlama kamol topdiradi va tarbiyalaydi. Cholg'u kuylaridan farqli o'laroq qo'shiq kuylash kuchli emotsional ta'sir kuchiga ega. Chunki

qo'shiqda matn va musiqa badiiy birligi namoyon bo'ladi. Qo'shiq kuylash bola shaxsi tarbiyasiga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Qo'shiq inson aqliy kamolotini o'sishiga, dunyoqarashini kengayishiga, atroflar haqidagi tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladi.

Qo'shiq kuylash jarayonida ular musiqani chuqurroq idrok yetadilar, o'z kechinma va his-tuyg'ularini faolroq ifodalaydilar. Qo'shiqning matni bolalarga musiqa mazmunini tushunishga va kuyni osonroq o'zlashtirishga yordam beradi. Biror bir cholg'uda ijro yetilgan kuyga nisbatan ovozda ijro yetilgan kuyni bolalar yaxshiroq idrok yetadilar.

Qo'shiq kuylash jarayonida bolalarda musiqiy qobiliyat rivojlanadi: musiqiy yeshitish qobiliyati, musiqiy xotira, ritm hissi, shuningdek, qo'shiq kuylash musiqiy qobiliyatlardan: metr va ritm hissi, musiqiy yeshituv, lad hissi rivojlanadi.

Jamoa bo'lib kuylash faoliyati bolalarni musiqiy o'quv qobiliyati hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Guruhda jamoa bo'lib kuylash jarayonida bola o'z ovoz ijrosini boshqarishni, ustozlari ijrosini yeshitib, kuzatishni hamda ular bilan bahamjihat jo'rnovozlik qilishga intiladi, jamoaviy birlik, uyushqoqlik, o'zaro do'stlik hislari tarbiyalanadi.

Qo'shiqlarni o'rganish bolalarda nafaqat musiqiy savodxonlikni, balki musiqiy dunyoqarash, musiqiy did, musiqiy tafakkur va shu kabi sifatlarni shakllantirishga xizmat qilishimalkda o'z isbotini topdi.

Bolalar maktabgacha ta'lim muassasasiga kelgan ilk kunlaridanoq, san'atga, ayniqsa, musiqaga intilish va qiziqishlari yuqori bo'ladi. Shuning uchun musiqa mashg'ulotlarida bolalarning shaxs sifatida shakllanishiga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu rahbarning mutaxassis, o'z sohasining ustasi sifatida bilimdonligi va ijodiy barkamolligiga bog'liqdir.

Bolaning kichik davridan qo'shiqni ma'nosini tushunmasa ham, uning mazmunini va musiqasiga tushunmasa ham unga hissiy munosabatni bildiradi. Bolaning rivojlangani sari, nutqi va hayot davomida olgan ko'nikmalari qo'shiqni umuman kuyni tushuna olishga yordam buradi.

Qo'shiq kuylash bola ruhiyatiga ta'sir qilish barobarida, uning jismoniy o'sishi va rivojlanishida ham katta ta'sir ko'rsatuvchi omildir. Jamoa bo'lib kuylash mashg'ulotlarida bolalarning diqqat-e'tibori, ongliligi va faolligi oshadi, musiqiy xotira yaxshi rivojlanadi va o'rgangan qo'shiqlarni ijro yetganda, zavqlanish hissi paydo bo'ladi. Qo'shiqni so'z ma'nosi va musiqa ohangini chuqur idrok yetadilar va asarni mazmuni orqali hayotni o'rganadilar.

Qo'shiq kuylash bolalarning nutqini ham rivojlanishiga zamin yaratadi. Qo'shiq so'zlari cho'zib ijro yetilganligi tufayli bolalar yangi so'zlarni bo'g'inlab, xatosiz o'rganadilar. Musiqiy rahbar va tarbiyachilar so'zlarning to'g'ri ijro yetilishini tekshirib boradilar.

Qo'shiq kuylash jarayoni bolalarni umumiy kayfiyat bilan birlashtiradi, ular hamkorlikda faoliyat bajarishga o'rganadilar. Ular shoshib ketayotgan yoki orqada qolib ketayotgan o'rtoqlarini yeshitadilar va ularni bir xil sur'atda kuylashga chaqiradilar.

Qo'shiq kuylash – musiqiy tarbiyaning asosiy vositasidir. U boshqa faoliyatlarga nisbatan bolalar uchun juda yaqindir. Qo'shiq kuylab, ular musiqani yanada faolroq idrok yetadilar. Qo'shiq matni yesa mazmunan qo'shiq kuyini anglashga yordam beradi.

Bola yeshituv qobiliyati (slux) va ovozi rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari.

Asosiy qism. Qo'shiq — tovush hosil qilishning murakkab jarayonlaridan biri bo'lib, asosan ovoz va yeshituv organlarining mujassamlashuvi asosini tashkil etadi, ya'ni eshituv apparati va qo'shiqchilik ovozi o'zaro bog'liqligidir. Eshituv qobiliyatining takomillashuvi — bolalarning kichik yoshidan rivojlanadi. Ular musiqa rahbari yoki tarbiyachi kuylab berganda qo'shiq, kuy yoki ohangni soflicha eshitadilar va shundaylicha kuylaydilar.

Kichik yoshdagi bolalar 2-3 ta nota oralig'idagi qo'shiqlarni kuylay oladilar. Bolalar kattalar kuylarini eshitib, keyin o'zlari ham shu kuyni kattalardek kuylashga harakat qiladilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ovoz apparati mukammal rivojlanmagan (tovush paylari rivojlanmagan, nozik, nafas kuchsiz va boshqalar). Bola rivojlangani sari organizm va qo'shiqchilik organlari ham takomillashadi. Maktabgacha yoshdagi bola ovozi yetarli darjada yorqinligi bo'lmaydi.

Qo'shiqlarni quyidagi talablarga ko'ra tanlash tavsiya etiladi:

1. Qo'shiqni tarbiyaviy ahamiyati, g'oyaviy mazmuni, musiqiy tuzilishi va xarakterining bolalar yoshiga mosligi.

2. Qo'shiq matnining osonligi, badiiy yuksakligi, bolalarning lug'at boyligiga mosligi va ularning nutqini va tafakkurini o'stirish uchun xizmat qilishi.

3. Qo'shiq ohangi, uning xarakteri (xushchaqchaq, quvnoq, marsh, mungli, g'amgin, bayramona, ko'tarinki ruxda), lad va tessituras, ovoz diapazoni bolalar yoshiga mos bo'lishi.

4. Qo'shiqning badiiy xususiyatlari va ifodaviyligi, bolalar idrokiga mosligi, garmonik tuzilishi va ohangdoshligi.

5. Qo‘shiq shakli (1, 2 qismli yoki kuplet shaklida tuzilganligi) naqaratning mavjudligi. Qo‘shiqni tanlashdagi bolalarga qisqa, mazmunli, obrazli, qiziqarli hikoya qilib beriladi.

Qo‘shiq mazmunidagi axloq-odob, tabiat, ona Vatan, mehr-muhabbat haqidagi g‘oyalarni bolalar ongiga singdirib, ularda qiziqish uyg‘otadi.

Badiiy qo‘shiqlar sirasiga D.Omonullaevaning bolalar uchun yozilgan «Diloromning qo‘shig‘i», «Buvijonim», «Aziz bo‘ston — O‘zbekiston», «Navzo‘zim», «O‘zbekiston — Vatanim manim»; N.Norxo‘jaevning «O‘ynasangchi tipratikan», «Nevaralar qo‘shig‘i», «Kapalak va kamalak», «Kakligim», «Shaftoliga savolim», «Navo‘zim — sho‘x sozim», «Salom bergan bolalar», «Buvijonim yaxshisiz», «Gullar manim kulganim», «Yaxshi bola», «Biz askar miz»; Sh.Yormatovning «Ay-yay-yay», «Islom bobo»; A.Mansurovning «Muzqaymoq», «Vatanim»; F.Nazarovning «Inoq o‘ynaymiz», «Paxtaoy», «Qish chog‘lari» va boshqa ko‘plab O‘zbekiston kompozitorlarining qo‘shiqlari bolalar ijodiyotida so‘nmas iz qoldirib ularning badiiy tarbiyasi va didini o‘stirishga yordam beradi. Qo‘shiqni tarbiyachi ifodali qilib ijro etib beradi.

Bolalar toliqmasligi uchun qo‘shiq o‘rgatish shakllari o‘zgartirib turiladi. Masalan: guruhlariga bo‘lib o‘rgatish; yakkaxon va guruh jo‘rligida; musiqiy harakatlar yordamida amalga oshirilib; qo‘shiq matniga mos raqs elementlarini o‘ylab ko‘rishga va o‘zlari uni ijro etishga undab ko‘rish yaxshi samara beradi.

Qo‘shiq mukammal o‘rganilgandan so‘ng, ularning qiziqishi yanada ortadi. Shuningdek, mashg‘ulot shakllarini (noan‘anaviy mashg‘ulotlar) o‘zgartirilib turish ham mashg‘ulotlarda bolalarning zerikishini oldini olib, qiziqishini kechaytiradi.

Qo‘shiq kuylashga o‘rgatishning metodlari va yo‘llari Musiqi rahbari bolalarga qo‘shiqni o‘rgatishdan oldin qo‘shiqni tanishtirishi, kompozitori haqida, asarning matni, mazmuni haqida gapirib berishi kerak, bir so‘z bilan aytganda bolalarda bu qo‘shiqni o‘rganish uchun qiziqishlarini uyg‘otishdir.

Qo‘shiq qiyinchiliklari va ularni bartaraf etish yo‘llari:

1. Qo‘shiqda sakrama harakatlar ko‘p. Bular bolalar kuylashi uchun murakkabdir. Shuning uchun sof kuylashga alohida e‘tibor qaratish kerak.

2. Qo‘shiqda punktir ritmlaridan ham keng foylanilgan va ularni aniq talaffuz etish kerak.

3. Ligali notalar. Bunday notalar asosan jumlar oxirida uchraydi va buni to‘g‘ri va sof kuylashga yerishish kerak.

Bola shaxsini shakllantirishda va rivojlantirishda oiladagi muhitni ta‘siri juda kattadir. Boladagi yeng muhim individual xususiyatlar oiladagi mavjud ijtimoiy psixologik muhit ta‘sirida shakllanadi. Qo‘shiqning ohangiga bo‘lgan intilish bola ongida ona allasi orqali rivojlantiriladi. Bunda ota-ona, oila a‘zolari o‘rtasidagi o‘zaro munosabat, san‘at, musiqiy madaniyatga bo‘lgan munosabatlar muhim o‘rin tutadi. Shuning uchun ham Respublikamizda oila tarbiyasiga davlat siyosati darajasida qaralib kelinayotganligi bejiz emas.

Har tomonlama barkamol madaniyatli shaxs avvalo, oilada shakllanadi. Yaxshi oilaviy muhitda tarbiyalangan bolaning hayot haqidagi, turli voqea-hodisalar, urf-odatlar, san‘at, madaniyatga oid ta‘ssurotlari ko‘pincha ijobiy tarzda kechadi. Oiladagi birgalikda televizor ko‘rish, konsert tomosha qilish, teatr, konsert tomoshalariga borish, o‘z ta‘ssurotlarini o‘rtoqlashish kabilar bolalar dunyoqarashini o‘stirib, hayotiy voqea-xodisalarni aks yettiruvchi badiiy adabiyot, san‘at, musiqani mohiyatini tushinishga, badiiy va g‘oyaviy idrok etishga olib keladi. Bu yesa uning kelajagini belgilashda, san‘atning muayyan turi bilan bog‘lanib qolishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Fan, adabiyot, san‘at sohasida Yevropa klassik musiqasining buyuk namoyondalari Bax, Betxoven, Bize, Motsart, Verdi, Shopen, rus kompazitorlari Glinka, Borodin, Balakirov, Rimskiy-Korsakov, Chaykovskiy, Prokofev, Shostakovich, o‘zbek bastakor va kompozitorlari M.Ashrafiy, T.Sodiqov, Y.Rajabiy, T.Jalilov, M.Burhonov, S.Jalil va ko‘plab xalq hofizlari va sozandalarning hayotida ular tug‘ilib o‘sgan oilani ta‘siri juda katta bo‘lgan.

Hozirgi kunda musiqi rahbarlari oldidagi yeng muhim vazifalardan biri musiqiy tarbiya va musiqiy madaniyatni oilaviy hamkorlikda tashkil etishdir. Bu boradagi faoliyatni maqsadli yo‘lga qo‘yish, samarali ish shakl va usullaridan foydalanish bolalarni yuqorida ta‘kidlanganidek madaniyat va san‘atning muayyan sohalariga izchil bog‘lanib qolishlari, kelajakda yetuk xonanda, sozanda, bastakor-kompozitor bo‘lib etishishlariga zamin yaratadi. Musiqi rahbarlariga bu borada quyidagi tavsiyalarimizni bildirishni lozim deb topdik:

- musiqi rahbarlari har bir bolaning oilasi bilan yaqindan tanishishi, doimiy aloqani yo‘lga qo‘yishi;

- bolalarni musiqi san‘atining muayyan turlariga qiziqishi, qobiliyatiga qarab, ularni ota-onalarini bu haqda xabardor qilish, maktabda va oilada mustaqil qo‘shimcha shug‘ullanishlari uchun shart-sharoit yaratishi;

- musiqi mashg‘ulotlariga, to‘garaklar, ijodiy markazlarga qatnashishlarini ota-onasi tomonidan

ham nazorat qilib borilishiga e’tibor qaratish;

- bolalar ishtirok yetadigan turli madaniy-ommaviy tadbirlar, ko’rik-tanlovlar, konsertlarga ularni ota-onalarini taklif qilish;

- ota-onalar uchun maxsus ma’ro’za konsertlar, madaniyat, san’at vakillari bilan uchrashuvlar tashkil etish;

- bolalarga individual topshiriqlar berish, mustaqil shug’ullanishlari va topshiriqlarni bajarilishi yuzasidan ota-onalar fikrlarini so’rab turish.

Bunday hamkorlik bo’yicha tashkil yetiladigan ishlar bolalarni musiqa san’atiga bo’lgan qiziqishlarini, ularning musiqa bo’yicha individual qobiliyat va iqtidorlarini o’stirishga, iste’dod kurtaklarini keng ochilishiga va musiqiy madaniyatni yuksalishiga imkon yaratadi.

Musiqa tarbiyasi bolalarga musiqa tinglash, qo’shiqlarni yodlash musiqa bilan harakatlarni bajarish, musiqa asboblari chalinib, musiqa va musiqachilar haqidagi kitoblarni o’qish, teatr konsert, filarmoniyaga borish singari musiqaviy faoliyatning har xil turlarini o’rganishdan iboratdir. Musiqa tinglanganidan keyingi bolalardagi fikr almashuvlar juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo’lib, bu bilan bolalar o’rtasida birlarini anglash ruhi va o’zaro ishonch vujudga keladi.

Musiqa rahbarining bolalar diqqatini qo’shiq mazmuniga jalb qila olishi, bolalarda o’zlari ijro yetadigan musiqa asarlarini emotsional ma’nosini anglashga intilishini vujudga keltirish, ularning olam haqidagi tushunchalarining muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Bola musiqaga qarab harakat qilar yekan, unda beixtiyor emotsional moyillik va ritmni his etish shakllanadi.

Maktabgacha ta’lim muassasasidagi musiqa ta’limi va tarbiyasining vazifasi bolalarni Vatanga sadoqat, do’stlik, tinchliksevarlik, mehnatga muhabbat ruhida kamol toptirish ularning musiqaviy didi bilan estetik saviyasini oshirishdan iboratdir.

Bizning mamlakatimizda bolalarni estetik ruhda tarbiyalash uchun kerakli hamma shart sharoitlar mavjuddir. “Yoshlar markazlari”, “Bolalar va o’smirlar ijodiyoti markazi”, muzey, teatrlar, kutubxona va madaniyat uylari bolalarning sevimli maskaniga aylangan.

Bolaning yosh chog’idanoq nafosatni bilishga va sevishtga oilada ota-onasi yordam berish kerak.

Yurtboshimiz “Yuksak ma’naviyat –engilmas kuch” asarida o’zbek xalqida san’atga havas oiladan boshlanadi deb bejizga aytmaganlar. Ota-onalar farzandidagi san’atga bo’lgan mehr-muhabbatni birinchi galda payqaydilar. Bolalar yoshligidanoq san’atga havasmand bo’ladilar. Bolalarda ana shu his tuyg’uni, nafosatni sevisht tuyg’ularni rivojlantirish har bir ota- onaning vazifasidir, ba’zi ota-onalar o’z bolalarini estetik ruhda tarbiyalashga noto’g’ri munosabatda bo’lishni ham bilamiz. Ba’zi ota-onalar bolalarni musiqaga, rassomchilikka, san’atning qaysi bir turlariga ya’ni, qiziqqan sohasiga e’tiborsizlik bilan qaraydilar. Sendan yaxshi musiqachi chiqmaydi deb bolalarning qiziqishini so’ndiradilar. Ko’pgina ota-onalarimiz ajoyib san’at turi musiqaning simfonik, klassik janrida ijro yetiladigan asarlarni tushunmaydilar va bolalariga ham tushuntirib bera olmaydilar. Bu borada yesa yoshlarimizni tarbiyalashda maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqa mashg’ulotlari muhim o’rin tutadi.

Bolalarning bu kabi xususiyatlari har bir rahbardan ijrochilik mahorati bilan bir qatorda katta pedagogik mahoratga ega bo’lishlikni talab qiladi. Shuning bilan bir qatorda musiqa mashg’ulotlarida yangi pedagogik va axborot texnologiyalardan keng foydalanishni yo’lga qo’yish lozim.

Rahbar avvalo, bolalarni musiqa olamiga olib kirarkan, bolalarda musiqaga bo’lgan qiziqishlarini oshirishga, musiqiy tilni tushuntirishga, dunyoqarashini shakllantirishga, musiqiy didini o’stirishga, go’zallikni his qilishga, musiqiy o’quvini rivojlantirishga harakat qiladi.

Musiqa ta’limining o’ziga xos yo’naltirilgan ma’lum bir vazifalari ham mavjuddir. Maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqa rahbari musiqa mashg’uloti va yertaliklar yordamida qo’yidagi vazifalarni amalga oshirishni maqsad qilib qo’yadi.

1. Bolalarga musiqaga ixlos uyg’otish, musiqiy qobiliyatini (ritm tuyg’usi, musiqaviy diqqati, tasavvur va xotirasini, badiiy didini) o’stirish.

2. Bolalarda milliy merosimizga ye’tabor, ona-Vatanga muhabbat hissini tarbiyalash, jamiyatga foyda keltirishga ishtiyoq, farzandlik, Bolalik va jamoatchilik oldidagi burchini anglash, do’stlik, o’rtoqlik, insonparvarlik tuyg’ularini tarkib toptirish didsizlik, xunuklik, g’oyasizlik, danganlik, tubanlik kabi salbiy hislarga nisbatan murosasiz bo’lishni tarbiyalash.

3. Bolalarning badiiy ijodkorlik qobiliyatini o’stirish, ularning hayotga, o’qishga, mehnatga va turli hatti-harakatlarga go’zallik olib kirishi qobiliyatini rivojlantirish, o’z-o’ziga va atrof muhitdagi barcha nasalarga go’zallik kirita olishga o’rgatish.

Xulosa. Mashg’ulotning har bir turida doirachalar, shaqildoqlar, uchburchak kabi turli bolalar musiqa asbobidan chalib, kuy va qo’shiqlarga mos raqs yelementlarini bajarish, musiqa asboblarning chalinishi, qo’l harakatlari bilan imitatsiya qilish, chapak kabi yelementlardan keng foydalanish yanada qiziqarli va

jozibali bo‘lishini ta’minlaydi.

Musiqqa mashg‘uloti avvalo bolalarni dunyoqarashini o‘zgartirib, madaniyatli, estetik jihatidan barkamol bo‘lib o‘sishlarida munosib o‘rin tutadi. Musiqani idrok etishga, musiqqa nazariyasi, musiqqa adabiyoti va tarixini, milliy qadriyatlarimizni o‘rgatadi va san‘at durdonalari bilan tanishtiradi, vokal-xor malakalarini rivojlantiradi, musiqiy qobiliyatini o‘stiradi, hamda unga bo‘lgan yehtiyojlarni qondiradi.

Musiqqa mashg‘ulotlarida rahbar bolaga dastavval bor musiqani yeshita bilishni o‘rgatadi, musiqqa mazmunini, go‘zalligini tushunishiga, musiqaga bo‘lgan qiziqishini va ixlosini o‘yg‘otishga, musiqiy tushunchalarni, musiqqa qirralarini, turlari va shakllarini, janrlarini ochib beradi va madaniy ozuqa beradi. Musiqqa ta’limiy jarayonlarni sifatli amalga oshirish uchun, avvalo rahbarning qanday malaka va qobiliyatga ega yekanligiga bog‘liqdir. Rahbar o‘z kasbini mutaxassisi bo‘lishi, musiqani quvonch, baxsh yetadigan jonli san‘at sifatida sevishi, unga yehtirosli munosabatda bo‘lish hamda o‘zi sevmaydigan narsalarga bolalarda muhabbat o‘yg‘ota olmasligini, hech qachon unutmasligi lozim. Rahbar o‘z o‘rni va qadrini bilish kerak. Mashg‘ulotda rahbar obekt, bolalar yesa subekt bo‘lishlari lozim. Rahbar barcha ma’naviy kuchlarini safarbar etish, g‘oyatda bardoshli, bolalarni va o‘z ishini chinakam sevish kerak.

Kuylash faoliyati bolalarning musiqqa o‘quv qobiliyatlarini hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Guruhda jamoa bo‘lib kuylash jarayonida bola o‘z ovoz ijrosini boshqaradi, o‘rtoqlarining ijrolarini yeshitib ko‘zatadi va ular bilan birga jo‘rnavezlik qilishga intiladi. Zotan, tinglash va kuylash o‘quv dasturi ta’lim mazmunining asosini tashkil yetadi. Bolalarda kuylash va tinglash faoliyatlarini o‘rganishi bilan birga cholg‘uchilik, musiqali harakatlar hamda ijodkorlik faoliyatlari ham har tomonlama rivojlantiriladi, bilim va malakalarni o‘zlashtirish va musiqiy tavsiflarni ushbu faoliyatlar vositasida egallash imkoniyatlari yaratiladi.

Adabiyotlar:

1. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi T.: O‘qituvchi. 2005
2. Hasanboeva O.U. va boshq. “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi.” T.: Ilm ziyo. 2006.
3. Omonullaeva D. Nazarov F. Burhonov D. Bolalar bog‘chasida musiqqa T.: O‘qituvchi. 2000.
4. Nurullayev F.G. “Bolalarning musiqiy ta’limi” T.: O‘qituvchi 2007y
5. Abdurahmonova H.Sh. “Bolalar bog‘chasida musiqaviy o‘yinlar va bayram ertaliklari.” T.: O‘qituvchi. 2011.
6. Saidova D.E. “Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqqa o‘qitish metodikasi” o‘quv qo‘llanma 2023

IQTISODIY TA'LIM VA TARBIYA

TA'LIM PLATFORMALARI ORQALI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IQTISODIY SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDA KEYS TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH

Jumayeva Feruza Sayidovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti

Umumiy pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Ushbu maqolada raqamli ta'lim platformalari yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirish jarayonida keys-topshiriqlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtisodiy savodxonlik tushunchasi, uning boshlang'ich ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda o'quvchilarda moliyaviy madaniyatni rivojlantirishning zamonaviy metodlari yoritilgan. Shuningdek, Kahoot, Quizizz va ClassDojo kabi ta'lim platformalaridan foydalanish orqali o'quvchilarda iqtisodiy tafakkur, moliyaviy qaror qabul qilish va tejash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi keys-topshiriqlarning didaktik ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, interfaol va muammoli vaziyatlarga asoslangan keys-topshiriqlar o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarini mustahkamlash, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda real hayotiy vaziyatlarda iqtisodiy qarorlar qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Mazkur yondashuv boshlang'ich ta'lim jarayonida iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishning innovatsion metodlaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, iqtisodiy savodxonlik, boshlang'ich ta'lim, ta'lim platformalari, keys-topshiriqlar, didaktik o'yinlar, interfaol metodlar, moliyaviy savodxonlik, iqtisodiy tafakkur, pedagogik texnologiyalar.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЕЙС-ЗАДАНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПЛАТФОРМЫ

В данной статье анализируются педагогические возможности использования кейс-заданий в процессе формирования экономической грамотности учащихся начальных классов посредством образовательных цифровых платформ. В исследовании рассматривается понятие экономической грамотности, её значение в системе начального образования, а также современные методы развития финансовой культуры у учащихся. Особое внимание уделяется дидактической значимости кейс-заданий, направленных на развитие экономического мышления, навыков принятия финансовых решений и культуры сбережений у учащихся с использованием таких образовательных платформ, как Kahoot, Quizizz и ClassDojo. Результаты исследования показывают, что кейс-задания, основанные на интерактивных и проблемных ситуациях, являются эффективным педагогическим инструментом для укрепления экономических знаний учащихся, развития их самостоятельного мышления и формирования компетенций принятия экономических решений в реальных жизненных ситуациях. Данный подход рассматривается как один из инновационных методов формирования экономической грамотности в системе начального образования.

Ключевые слова: цифровое образование, экономическая грамотность, начальное образование, образовательные платформы, кейс-задания, дидактические игры, интерактивные методы, финансовая грамотность, экономическое мышление, педагогические технологии.

USING CASE-BASED TASKS IN THE FORMATION OF ECONOMIC LITERACY AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH EDUCATIONAL PLATFORMS

This article analyzes the pedagogical possibilities of using case-based tasks in the process of developing economic literacy among primary school students through educational digital platforms. The study examines the concept of economic literacy, its importance in the primary education system, and modern methods of developing financial culture among students. In particular, the didactic significance of case-based tasks aimed at developing economic thinking, financial decision-making skills, and saving habits among students through the use of educational platforms such as Kahoot, Quizizz, and ClassDojo is substantiated. The research findings show that case-based tasks built on interactive and problem-based

situations serve as an effective pedagogical tool for strengthening students' economic knowledge, developing their independent thinking abilities, and forming competencies for making economic decisions in real-life situations. This approach is considered one of the innovative methods for developing economic literacy in primary education.

Keywords: digital education, economic literacy, primary education, educational platforms, case-based tasks, didactic games, interactive methods, financial literacy, economic thinking, pedagogical technologies.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish bugungi raqamli ta'lim sharoitida muhim masala hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar joriy etilgan ta'lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalari, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Bugun ular bilan ta'lim tizimining qurollantirilishi o'quvchilarga dars mashg'ulotlarini sifatli o'tilishini ta'minlaydi. Televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta'limga o'tishning bir debochasi sifatida qabul qilsak bo'ladi. Bu jarayon o'quvchiga uydin chiqmay turib ham ta'lim olish mumkinligini isbotlab berdi. Raqamli ta'lim yangi imkoniyatlar yaratadi, lekin muvaffaqiyatli bo'lish uchun qat'iyat va o'z vaqtida qo'llab-quvvatlash zarur.

Onlayn ta'lim platformalari ta'lim olish jarayonini qulay va samarali qiluvchi muhim vositalardir. Bu platformalar orqali iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish hozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bozor iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan jamiyatda yashash har bir inson ayniqsa, o'quvchilardan iqtisodiy bilimga ega bo'lishni talab qiladi. Iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirish natijasida o'quvchilarda tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, uddaburonlik, hisob-kitob yuritish ko'nikmalari shakllanadi. O'quvchilarning iqtisodiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda didaktik o'yinlar vositasida amalga oshirish orqali o'quvchilarni bilish faoliyatini rivojlantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Iqtisodiy savodxonlik – bu shaxsning moliyaviy tushunchalarni, mablag'larni tejash, xarajatlarni boshqarish va asosiy iqtisodiy qarorlarni qabul qilish qobiliyatidir.

Raqamli ta'lim platformalari (masalan, **Microsoft Teams, Google Classroom, Classtime, Kahoot, Quizizz**) orqali o'quvchilarda iqtisodiy tushunchalarni interaktiv shaklda o'rgatish samarali bo'ladi. Shu bilan birga, didaktik o'yinlar ushbu jarayonda asosiy vosita sifatida ishlatiladi.

Didaktik o'yinlar – o'quv jarayonida o'yin metodikasini qo'llash orqali bilim, ko'nikma va ijtimoiy qobiliyatlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi faoliyat turi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ular quyidagi afzalliklarni beradi:

1. **Motivatsiya yaratadi:** O'yin orqali o'quvchilar faol va qiziqish bilan bilim olishadi.
2. **Amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi:** Masalan, mablag'larni tejash, xarajatlarni rejalashtirish, oddiy savdo operatsiyalarini tushunish.
3. **Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi:** Jamoaviy o'yinlar orqali hamkorlik va muomala qobiliyatlari rivojlanadi.
4. **Qiyin mavzularni soddalashtiradi:** Masalan, byudjet tuzish, xarajat va daromad tushunchalari o'yin orqali osonroq o'zlashtiriladi.

Yangi iqtisodiy bilimlarni o'quvchilarda singdirishda didaktik o'yinlar vositasida o'quvchining ijodiy ish faoliyatini kuchaytiradi, ixtiyoriy diqqati, xotirasini takomillashtiradi. O'yin jarayonida o'quvchilar o'zlari sezmaganda juda ko'p harakatlarni hamda mashqlarni bajaradilar.

O'quvchilarni intellektual rivojlantirishda didaktik o'yinlar muhim o'rin egallaydi. Didaktik o'yinlar jarayonida o'quvchilarda bir qator intellektual ko'nikmalari shakllanadi. Jumladan, vaziyatlarni tahlil qilish, voqea-hodisalarni qiyoslash, vujudga kelgan holatlarni tushuntirish, sharhlash hamda xayol surish kabilar.

O'quvchilarni intellektual jihatdan rivojlantirishda imitatsion, ishchan, rolli, tashkiliy-faoliyatli o'yinlar alohida ahamiyatga ega. O'quvchilarni intellektual jihatdan rivojlantirish uchun o'qituvchilar o'quv-biluv jarayonida mazkur didaktik o'yinlardan samarali foydalanishlari zarur.

Iqtisod darslarining turli bosqichlarida rangba-rang o'yin vaziyatlaridan foydalanish mumkin. Jumladan:

• yangi o'quv materiallarini tushuntirishda; bunda o'qituvchi shunday usullarni qo'llashi mumkinki, uning yordamida bilvosita yangi bilimlarni o'quvchilarga yetkazish mumkin. O'quvchilar esa guruh bo'lib muhokama qilish asosida o'qituvchi tayangan printsipdan kelib chiqqan holda o'z oldilariga qo'yilgan vazifani yechadilar. Shu asosda ular to'g'ri yechimga olib boradigan yo'lni izlab topadilar.

• yangi o'quv materiallarini o'zlashtirish va mustahkamlash bosqichida; bunda klassik o'yin usullari qo'llaniladi. Jumladan, berilgan mavzu yuzasidan “Kim yaxshi ma'ruza qila oladi” o'yinini tashkil qilish mumkin. Bunda o'qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan mezonlar asosida o'quvchilar bir-birlarining ma'ruzalarini baholaydilar.

•o‘tilgan materiallarni takrorlash bosqichida; o‘quv jarayonining mazkur bosqichi eng dolzarb va o‘yin usullarini qo‘llash ehtiyoji kuchli bo‘lgan bosqichlardan biri hisoblanadi.

Bu o‘rinda o‘quvchilar o‘zlashtirgan bilimlarini amalda qo‘llay olishlari lozim. Ular o‘zlashtirilgan bilimlarini nostandart vaziyatlarda qo‘llay olish ko‘nikmalarini namoyon qilishlari lozim. Shuningdek, muayyan vaziyatlarda egallagan ko‘nikmalarini abstraktsiyalash layoqatiga egaliklarini ko‘rsata olishlari muhimdir. Buning uchun o‘qituvchi o‘quv jarayonini tashkiliy-faoliyatli yo‘nalishda amalga oshirishi talab etiladi. Bunda o‘quvchilarning o‘zlashtirgan bilimlari shaxsiy faoliyat tajribasiga singganligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu o‘rinda o‘qituvchi muhim bir holatni hisobga olishi lozim. Jumladan, o‘quvchilar nimaga qiziqadilar, ular uchun qanday faoliyatni bajarish yoqimli, ular nima haqida xayol suradilar, ular qanday kitoblarni o‘qiydilar va nima haqida so‘zlashadilar, kabi. O‘qituvchilar o‘quvchilarning yosh taraqqiyotlari bilan bog‘liq holda ularning o‘zlashtirgan bilimlari va is‘temolchilik imkoniyatlaridan foydalanib, shaxsiy kuzatishlarini boyitishlari, kundalik tajribalariga tayangan holda o‘yin jarayonlarini loyihalashtirishlari va tashkil etishlari lozim. Mazkur bosqichdagi o‘yinlarning asosiy maqsadi - o‘tilganlarni takrorlashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining iqtisodiy savodxonligini ta‘lim platformalari orqali shakllantirish jarayonini o‘rganish hamda keys-topshiriqlardan foydalanish samaradorligini aniqlash maqsadida bir qator nazariy va empirik tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida qo‘llanilgan metodlar muammoni har tomonlama o‘rganish, pedagogik jarayonni tahlil qilish hamda olingan natijalarni ilmiy asoslash imkonini berdi.

Tadqiqotning nazariy metodlari qatoriga ilmiy-pedagogik adabiyotlar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va metodik manbalarni tahlil qilish kiradi. Ushbu metod yordamida iqtisodiy savodxonlik tushunchasining mazmun-mohiyati, boshlang‘ich ta‘lim jarayonida uni shakllantirishning pedagogik asoslari hamda raqamli ta‘lim platformalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari o‘rganildi. Shuningdek, mavjud ilmiy manbalar asosida keys-topshiriqlarning ta‘lim jarayonidagi o‘rni, ularning o‘quvchilarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati nazariy jihatdan asoslab berildi.

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish metodi ham qo‘llanildi. Ushbu metod orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta‘lim platformalari orqali tashkil etilgan dars jarayonidagi faolligi, keys-topshiriqlarni bajarishdagi ishtiroki hamda iqtisodiy tushunchalarni o‘zlashtirish darajasi kuzatildi. Kuzatish natijalari o‘quvchilarning interfaol va muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni bajarish jarayonida faol ishtirok etishini hamda iqtisodiy tushunchalarni tezroq o‘zlashtirishini ko‘rsatdi.

Shuningdek, tadqiqotda pedagogik tajriba-sinov metodi ham qo‘llanildi. Tajriba jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ta‘lim platformalari asosida tashkil etilgan darslarda keys-topshiriqlardan foydalanildi. Ushbu jarayonda Kahoot, Quizizz va ClassDojo kabi platformalar yordamida iqtisodiy mavzularga oid interfaol topshiriqlar ishlab chiqildi hamda o‘quvchilarga taqdim etildi. Tajriba natijalarini aniqlash maqsadida tajriba va nazorat guruhlari tashkil etilib, o‘quvchilarning iqtisodiy savodxonlik darajasi taqqoslab tahlil qilindi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida so‘rovnoma va suhbat metodlaridan ham foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida o‘quvchilarning iqtisodiy tushunchalar haqidagi bilimlari, ularning pul, daromad, xarajat va tejash kabi tushunchalarga bo‘lgan munosabati hamda ta‘lim platformalarida tashkil etilgan keys-topshiriqlar bo‘yicha fikrlari o‘rganildi. Olingan natijalar keys-topshiriqlar asosida tashkil etilgan interfaol mashg‘ulotlar o‘quvchilarning iqtisodiy savodxonligini rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalarini qayta ishlash va tahlil qilish jarayonida qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida olingan ma‘lumotlar ilmiy jihatdan qayta ishlanib, iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishda ta‘lim platformalari va keys-topshiriqlarning samaradorligi asoslab berildi.

Shunday qilib, tadqiqotda qo‘llanilgan nazariy va empirik metodlar majmuasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirishda ta‘lim platformalari orqali tashkil etilgan keys-topshiriqlarning pedagogik samaradorligini aniqlashga xizmat qildi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga moslashtirilgan raqamli o‘yinlar quyidagicha ishlatiladi:

Platforma	Didaktik o‘yin turi	Maqsadi
Kahoot	Quiz o‘yini	Moliyaviy tushunchalarni test orqali mustahkamlash
Quizizz	Interaktiv viktorina	Xarajat va daromad misollarini yechish
ClassDojo	Mukofot tizimi, mini o‘yinlar	Tejash va mablag‘larni boshqarish tushunchasi
Minecraft: Education Edition	Rol o‘yinlar	Biznes va savdo jarayonlarini simulyatsiya qilish

Quyidagi jadval raqamli ta’lim platformalari yordamida boshlang’ich sinf o’quvchilarida iqtisodiy va moliyaviy savodxonlikni shakllantirish imkoniyatlarini aks ettiradi. Jadvalda keltirilgan har bir platforma o’zining didaktik imkoniyatlari orqali o’quvchilarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirish, moliyaviy qaror qabul qilish ko’nikmalarini shakllantirish hamda iqtisodiy tushunchalarni amaliy faoliyat orqali o’zlashtirishga xizmat qiladi.

Kahoot platformasi uchun keys-topshiriq

Keys vaziyati: O’quvchi Ali har hafta ota-onasidan 10 ming so’m cho’ntak puli oladi. U bu pulning bir qismini tejamoqchi.

Savol (quiz shaklida):

Ali 4 hafta davomida har hafta 5 ming so’mdan tejasa, u qancha pul yig’adi?

Variantlar:

A) 10 ming so’m

B) 15 ming so’m

C) 20 ming so’m

D) 25 ming so’m

To’g’ri javob: C) 20 ming so’m

Maqsad: o’quvchilarda tejash tushunchasini shakllantirish, oddiy iqtisodiy hisob-kitoblarni o’rganish

Muhokama: o’qituvchi o’quvchilardan “Agar Ali pulini tejamadan sarflasa nima bo’ladi?” degan savol orqali iqtisodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Quizizz platformasi uchun keys-topshiriq

Keys vaziyati: Malika maktab bufetida 15 ming so’mga ega. U 8 ming so’mga shirinlik, 4 ming so’mga sharbat sotib oldi.

Savol: Malikada qancha pul qoladi?

Variantlar:

A) 2 ming so’m

B) 3 ming so’m

C) 5 ming so’m

D) 7 ming so’m

To’g’ri javob: B) 3 ming so’m

Pedagogik maqsad: daromad va xarajat tushunchalarini anglash, moliyaviy qaror qabul qilish ko’nikmasini rivojlantirish

Qo’shimcha topshiriq: o’quvchilardan “Malika pulini tejash uchun qanday qaror qabul qilishi mumkin?” deb so’raladi.

ClassDojo platformasi uchun keys-topshiriq

Keys vaziyati: O’qituvchi o’quvchilarga iqtisodiy savodxonlik darsida faol qatnashgani uchun 10 ball beradi. O’quvchilar yig’ilgan ballarni quyidagi mukofotlarga almashtirishi mumkin:

BallMukofot

20 ballRag’bat kartochkasi

30 ballQo’shimcha o’yin vaqti

50 ballEng faol o’quvchi sertifikati

Savol: Agar o’quvchi 5 ta dars davomida har safar 10 balldan olsa, u qaysi mukofotni olishi mumkin?

Javob: 50 ball – Eng faol o’quvchi sertifikati

Pedagogik maqsad: jamg’arish va rejalashtirish ko’nikmasini rivojlantirish, rag’batlantirish orqali o’quvchilarning motivatsiyasini oshirish

Kompleks iqtisodiy keys (dars uchun)

Vaziyat: O’quvchilar kichik “maktab bozori” o’yinida ishtirok etadilar. Har bir o’quvchiga 20 ming so’m “virtual pul” beriladi.

Vazifa: Qaysi mahsulotni sotib olishni tanlash. Pulning bir qismini tejash. Qolgan mablag’ni qanday sarflashni rejalashtirish.

Muhokama savollari:

1.Nima uchun ayrim o’quvchilar pulini tejadi?

2.Qanday xarajatlar zarur va qandaylari ortiqcha?

3.Agar pul yetmasa qanday qaror qabul qilish kerak?

Kutiladigan natija: iqtisodiy tafakkur rivojlanadi, moliyaviy qaror qabul qilish ko’nikmasi shakllanadi. O’quvchilar real hayotga yaqin iqtisodiy vaziyatlarni tahlil qilishni o’rganadilar.

Raqamli platformalar asosida tashkil etilgan keys-topshiriqlar va didaktik o’yinlar boshlang’ich sinf o’quvchilarining iqtisodiy savodxonligini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Bunday

topshiriqlar o'quvchilarga iqtisodiy tushunchalarni faqat nazariy emas, balki amaliy faoliyat orqali o'zlashtirish imkonini beradi. Natijada o'quvchilarda moliyaviy madaniyat, tejash ko'nikmasi va iqtisodiy qaror qabul qilish qobiliyati shakllanadi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot jarayonida ta'lim platformalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda keys-topshiriqlardan foydalanishning boshlang'ich sinf o'quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirishga ta'siri tajriba-sinov ishlari orqali o'rganildi. Pedagogik tajriba jarayonida o'quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni o'zlashtirish darajasi, iqtisodiy vaziyatlarni tahlil qilish ko'nikmalari hamda moliyaviy qaror qabul qilish kompetensiyalaridagi o'zgarishlar aniqlab borildi.

Tajriba jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilaridan iborat tajriba va nazorat guruhlar tashkil etildi. Nazorat guruhida dars mashg'ulotlari an'anaviy metodlar asosida tashkil etilgan bo'lsa, tajriba guruhida esa raqamli ta'lim platformalari asosida ishlab chiqilgan keys-topshiriqlar qo'llanildi. Tajriba mashg'ulotlari davomida Kahoot, Quizizz va ClassDojo platformalari yordamida iqtisodiy mazmundagi interfaol topshiriqlar ishlab chiqildi hamda o'quvchilarga taqdim etildi. Mazkur topshiriqlar o'quvchilarning daromad, xarajat, tejash, budjet va moliyaviy rejalashtirish kabi iqtisodiy tushunchalarni real hayotiy vaziyatlar asosida o'zlashtirishga xizmat qildi.

Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim platformalari asosida tashkil etilgan keys-topshiriqlar o'quvchilarning o'quv faolligini sezilarli darajada oshirdi. O'quvchilar interfaol muhitda iqtisodiy vaziyatlarni tahlil qilish, muammoli topshiriqlarga mustaqil yechim topish hamda iqtisodiy qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etdilar. Bu esa ularning iqtisodiy tafakkuri va analitik fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Shuningdek, tajriba jarayonida o'quvchilarning iqtisodiy savodxonlik darajasidagi o'zgarishlar qiyosiy tahlil asosida baholandi. Tahlil natijalariga ko'ra, tajriba guruhidagi o'quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni o'zlashtirish darajasi nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi. Xususan, tajriba guruhidagi o'quvchilar daromad va xarajat o'rtasidagi farqni aniqlash, pulni tejash hamda budjetni rejalashtirish kabi amaliy ko'nikmalarni samaraliroq egallaganligi kuzatildi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, ta'lim platformalaridan foydalanish o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Interfaol topshiriqlar, o'yin elementlari va raqobat muhiti o'quvchilarning iqtisodiy mavzularni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Natijada o'quvchilar iqtisodiy bilimlarni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy faoliyat orqali ham o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shu bilan birga, keys-topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarda muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, mustaqil fikr yuritish hamda iqtisodiy qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv boshlang'ich ta'lim jarayonida iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishning samarali pedagogik texnologiyalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari ta'lim platformalari asosida ishlab chiqilgan keys-topshiriqlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Mazkur yondashuv o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarini mustahkamlash, moliyaviy tafakkurini rivojlantirish hamda iqtisodiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. O'quvchilar Quyida ushbu platformalar batafsil tahlil qilinadi.

Kahoot platformasi interfaol quiz o'yinlari orqali o'quvchilarning bilimni mustahkamlashga xizmat qiluvchi zamonaviy raqamli ta'lim vositasidir. Ushbu platformada o'qituvchi iqtisodiy va moliyaviy mavzularga oid savollarni test ko'rinishida tayyorlaydi, o'quvchilar esa mobil qurilmalar yoki kompyuter orqali real vaqt rejimida javob beradilar.

Mazkur platformaning asosiy didaktik afzalligi shundaki, u o'quvchilarni raqobat muhiti orqali faol o'rganishga undaydi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilariga “pul nima?”, “daromad va xarajat o'rtasidagi farq”, “tejashning ahamiyati” kabi savollar berilishi mumkin. Har bir savolga berilgan javoblar darhol baholanadi va natijalar ekranda ko'rsatiladi. Bu jarayon o'quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni tez va samarali o'zlashtirishiga yordam beradi.

Shuningdek, Kahoot orqali iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish jarayonida vizual elementlar, grafiklar va rasmlar qo'llanilishi mumkin. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos keladi hamda murakkab iqtisodiy tushunchalarni sodda va tushunarli shaklda yetkazishga imkon yaratadi.

Quizizz platformasi ham interfaol ta'lim vositalaridan biri bo'lib, u o'quvchilarga iqtisodiy vaziyatlar asosida viktorina va masalalar yechish imkonini beradi. Ushbu platformaning o'ziga xosligi shundaki, o'quvchilar savollarga mustaqil ravishda javob beradilar va natijalarni darhol ko'rishlari mumkin.

Masalan, o'quvchilarga quyidagi iqtisodiy vaziyatlar berilishi mumkin:

Agar o‘quvchi haftasiga 10 ming so‘m jamg‘arsa, bir oyda qancha pul yig‘adi?

Agar 50 ming so‘m daromaddan 20 ming so‘m xarajat qilinsa, qancha mablag‘ qoladi?

Bunday masalalar o‘quvchilarning matematik va iqtisodiy fikrlash qobiliyatini birgalikda rivojlantiradi. Quizizz platformasi orqali o‘quvchilar o‘z xatolarini darhol ko‘rib chiqishlari va ularni tahlil qilishlari mumkin. Bu esa ta‘lim jarayonida refleksiya va mustaqil o‘rganish jarayonini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, Quizizz platformasida gamifikatsiya elementlari (ballar, reytinglar, rag‘batlantirish tizimi) mavjud bo‘lib, bu o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Natijada iqtisodiy tushunchalar qiziqarli o‘yin jarayonida o‘zlashtiriladi.

ClassDojo platformasi o‘quvchilarni rag‘batlantirish, ularning ijobiy xulq-atvori va faoliyatini baholash uchun mo‘ljallangan raqamli ta‘lim vositasidir. Ushbu platformada o‘quvchilarga turli topshiriqlarni bajargani uchun ball yoki mukofotlar beriladi.

Iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish jarayonida ClassDojo platformasi quyidagi pedagogik vazifalarni bajaradi:

Tejash madaniyatini rivojlantirish – o‘quvchilarga ballarni jamg‘arish orqali “tejash” tushunchasi tushuntiriladi.

Moliyaviy rejalashtirish – o‘quvchilar to‘plagan ballarini turli “mukofotlar”ga almashtirishlari mumkin. Bu esa real hayotdagi moliyaviy qaror qabul qilish jarayoniga o‘xshash tajribani yaratadi.

Motivatsiyani oshirish – rag‘batlantirish tizimi o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Masalan, o‘qituvchi “eng yaxshi iqtisodiy loyiha”, “eng ko‘p tejagan o‘quvchi” yoki “moliya masalalarini eng yaxshi yechgan o‘quvchi” kabi nominatsiyalar orqali o‘quvchilarni rag‘batlantirishi mumkin. Bu esa o‘quvchilarda iqtisodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Yuqoridagi platformalar raqamli ta‘lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirishda muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi. Ularning umumiy didaktik afzalliklari quyidagilardan iborat:

Interfaollik – o‘quvchilar iqtisodiy tushunchalarni faol ishtirok orqali o‘rganadilar.

Gamifikatsiya – o‘yin elementlari o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi.

Vizual va interfaol muhit – murakkab iqtisodiy tushunchalarni sodda va tushunarli shaklda tushuntirish imkonini beradi.

Mustaqil o‘rganish – o‘quvchilar o‘z xatolarini tahlil qilish orqali bilimlarini mustahkamlaydilar.

Shunday qilib, Kahoot, Quizizz va ClassDojo kabi raqamli platformalar yordamida tashkil etilgan didaktik o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish, moliyaviy madaniyatni rivojlantirish hamda iqtisodiy tafakkurni kengaytirishda samarali pedagogik texnologiya hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Avliyakov N., Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
3. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste‘dod, 2017.
5. Милованова Л. А. Структурно-содержательная модель развития финансовой грамотности у младших школьников / Л. А. Милованова, И. Н. Разливинских, Н. С. Стерхова // Проблемы современного педагогического образования. – 2021. – Вып. 72, ч. 2. – С. 171–175.
6. Ажубаева А. И. Учебные задания как средство формирования финансовой грамотности младших школьников // Проблемы современного педагогического образования. – 2023. – № 79 (4). – С. 6–9.
7. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход. – Портсмут: Вильямс, 2021. – 704 с
8. Lusardi A., Mitchell O. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. – Journal of Economic Literature, 2014.
9. Ananiadou K., Claro M. 21st Century Skills and Competences for New Millennium Learners. – OECD Education Working Papers, 2009.
10. Prensky M. Digital Game-Based Learning. – New York: McGraw-Hill, 2007.

INKYUZIV TA'LIM

PEDAGOGIKA OLIY O'QUV YURTI TALABALARINING INKLYUZIV KOMPETENTLIGINI TADQIQ ETISH

Kamolova Mahliyo Hasanovna,

Buxoro davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
maxliyokamolova@gmail.com

Mazkur maqolada pedagogika oliy o'quv yurti talabalarida inklyuziv kompetentlikni shakllantirish muammosi ko'rib chiqiladi. Ushbu muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili natijasida bo'lajak pedagog – talabalarining inklyuziv kompetentligining mohiyati ochib berildi, uning dolzarbligi asoslandi hamda bu kompetentlikni shakllantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmayotgani aniqlandi. Dars berish mahorati, maxsus nuqsoni bor talabalarga AKT vositalari orqali, metodlarni qo'llagan holga yetkazilishi hamda tushuntirilishi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, kasbiy kompetensiya, inklyuziv ta'lim, maxsus pedagogika, o'qitish metodlari.

ИССЛЕДОВАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ

В данной статье рассматривается проблема формирования инклюзивной компетенции у студентов педагогических высших учебных заведений. В результате анализа научной литературы по данной проблеме выявлена сущность инклюзивной компетенции будущих преподавателей-студентов, обоснована её актуальность и установлено недостаточное внимание к формированию этой компетенции. Отмечено, что педагогические навыки могут передаваться и объясняться студентам с особыми потребностями с помощью средств и методов ИКТ.

Ключевые слова: высшее образование, профессиональная компетентность, инклюзивное образование, специальная педагогика, методы обучения.

RESEARCH ON THE INCLUSIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF PEDAGOGY HIGHER EDUCATION

This article considers the problem of forming inclusive competence in students of pedagogical higher educational institutions. As a result of the analysis of scientific literature on this problem, the essence of inclusive competence of future teachers - students was revealed, its relevance was substantiated, and it was found that insufficient attention is paid to the formation of this competence. It is noted that teaching skills can be conveyed and explained to students with special needs through ICT tools and methods.

Keywords: higher education, professional competence, inclusive education, special pedagogy, teaching methods.

Zamonaviy globallashuv sharoitida jamiyatning barcha sohalarida raqamli transformatsiya jarayonlari jadal kechmoqda. Ayniqsa, ta'lim tizimini raqamlashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, inklyuziv ta'limni rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan talabalarining sifatli ta'lim olishini ta'minlash, ularning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlash va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Raqamli ta'lim muhiti imkoniyati cheklangan talabalarga individual yondashuv asosida bilim berish, moslashtirilgan o'quv materiallaridan foydalanish, mustaqil ta'lim olish hamda kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, AKT fanlarini o'qitishda maxsus metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va takomillashtirish zarurati mavjud.

Tadqiqotning maqsadi – pedagogika oliy o'quv yurti talabalarining kasbiy tayyorgarlik jarayonida inklyuziv kompetentlik darajasini aniqlashdan iborat.

Belgilangan maqsadga muvofiq, tadqiqotni tashkil etish va o'tkazish jarayonida qator vazifalar hal etildi. Birinchi vazifa inklyuziv ta'lim va uni amalga oshirish uchun pedagoglarni tayyorlash masalalariga oid zamonaviy psixologik-pedagogik adabiyotlarni o'rganishdan iborat bo'ldi. Bu vazifa, shuningdek,

“inklyuziv kompetentlik” tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi mavjud nazariy yondashuvlarni tahlil qilishni ham nazarda tutdi. Zamonaviy olimlarning ushbu tushunchaga bergan talqinlari ko‘rib chiqildi va uning tarkibiy komponentlari ajratib ko‘rsatildi.

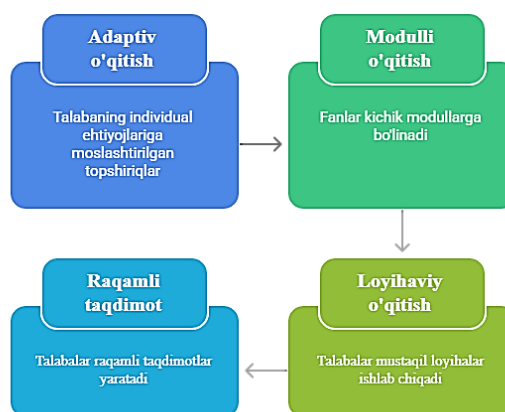
Ushbu tadqiqotda inklyuziv kompetentlik pedagogning kasbiy kompetentligining tarkibiy qismi sifatida qaraladi va inklyuziv amaliyot xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy-pedagogik funksiyalarni amalga oshirishga imkon beruvchi integrativ shaxsiy tuzilma sifatida talqin qilinadi.

Pedagogika oliy o‘quv yurti talabalarining inklyuziv kompetentligining tarkibiy qismlari sifatida motivatsion-shaxsiy, kognitiv va faoliyat komponentlari ajratildi.

Talabalarining inklyuziv kompetentligining hozirgi holatini aniqlash uchun ushbu kasbiy sifatning darajalari va mezonlari (motivatsion-shaxsiy, kognitiv va faoliyat mezonlari) belgilandi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, talabalarining aksariyatida inklyuziv kompetentlik yetarli darajada shakllanmagan. Bo‘lajak pedagoglar normotipik rivojlanishga ega bolalar bilan sog‘ligida cheklovlari bo‘lgan bolalarning birgalikdagi ta‘limini tashkil etishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Shu sababli, pedagog kadrlarni oliy ta‘lim tizimida tayyorlash amaliyotiga inklyuziv kompetentlikni shakllantirish jarayoni modelini ishlab chiqish va joriy etish zarurati yuzaga keladi. Ayniqsa AKT fanlarini o‘qitishda imkoniyati cheklangan talabalar bilan olib borilgan (to‘garak soatlarida) darslarda talabalarining holatlari o‘rganilishi lozim. Bunda bir nechta metodlarni foydalanishni tavsiya etamiz.

O‘qitish metodlari sekvensiyasi

Bunda o‘qituvchi-pedagog yordamida o‘quvchilarga kichik loyihalar tayyorlash tavsiya etiladi.

Inklyuziv ta‘limni tashkil etishda maktabning inklyuziyani amalga oshirishga tayyorligi va muvaffaqiyatini belgilovchi bir qator omillarni hisobga olish zarur bo‘lib, ularning eng muhimlaridan biri pedagoglarning malakasi hisoblanadi. Bu bir necha sabablar bilan izohlanadi: birinchidan, pedagoglarning funksional vazifalari kengaymoqda; ikkinchidan, pedagoglardan kasbiy kompetentlikning yuqori darajasi talab etilmoqda, chunki ular barcha bolalarni – ularning qobiliyatlari, xususiyatlari, imkoniyatlari va maxsus ehtiyojlaridan qat‘i nazar – o‘qitishga tayyor bo‘lishlari kerak.

Pedagoglarning, jumladan sog‘ligida cheklovlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalash va o‘qitish sohasidagi kengaytirilgan talablar mavjud. Pedagoglar turli xil buzilishlarga ega bolalarning psixofizik rivojlanish xususiyatlarini, ularni o‘qitishning maxsus shartlari va yondashuvlarini bilishlari, o‘quv materialini moslashtirish usullarini egallashlari, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini boshqarishlari, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash mutaxassislari bilan hamkorlikda bolalar va ularning oilalariga yordam ko‘rsatishlari lozim.

Demak, yangi mehnat harakatlari va funksional vazifalarni pedagog faqat an‘anaviy ko‘nikma va malakalarga tayangan holda bajara olmaydi. Unda kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismi sifatida inklyuziv kompetentlik shakllangan bo‘lishi zarur. Bu talablar nafaqat bugungi kunda maktabda ishlayotgan pedagogga, balki ertaga maktabga keladigan bo‘lajak pedagogga ham taalluqlidir. Shu sababli pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalarida inklyuziv ta‘lim sharoitida pedagogik faoliyatni amalga oshirishni ta‘minlovchi inklyuziv kompetentlikni shakllantirish nihoyatda muhimdir.

Zamonaviy ta‘lim tizimi jadal raqamlashtirish va globallashtirish jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Ushbu jarayonlar ta‘lim mazmuni, metodlari va vositalarining tubdan yangilanishini talab etmoqda. Ayniqsa, inklyuziv ta‘lim sharoitida imkoniyati cheklangan talabalarining sifatli ta‘lim olishini ta‘minlash, ularning

kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish va jamiyat hayotida faol ishtirokini ta'minlash dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Imkoniyati cheklangan talabalar – bu jismoniy, sensor yoki kognitiv imkoniyatlarida cheklov mavjud bo'lgan, biroq intellektual salohiyati va kasbiy rivojlanish imkoniyatlariga ega bo'lgan shaxslardir. Ularning ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishi uchun maxsus pedagogik yondashuvlar, moslashtirilgan texnologiyalar va zamonaviy didaktik vositalar zarur bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, multimediya vositalari ta'lim jarayonini individuallashtirish, vizuallashtirish va interaktivlashtirish imkonini beruvchi samarali vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Multimediya vositalari yordamida ta'limni tashkil etish nafaqat bilimlarni yetkazish, balki talabalarda mustaqil fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan talabalar uchun multimediya asosidagi ta'lim ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, o'rganish jarayonidagi psixologik to'siqlarni kamaytiradi hamda kasbiy faoliyatga moslashuvini yengillashtiradi.

Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi – multimediya vositalari yordamida imkoniyati cheklangan talabalarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish istiqbollari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Maqolada multimediya texnologiyalarining turlari, ularning inklyuziv ta'limdagi o'rni, kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish mexanizmlari, mavjud muammo va cheklovlar hamda ularni bartaraf etish yo'llari keng yoritiladi. Multimediya vositalari deganda, axborotni bir vaqtning o'zida bir nechta shaklda – matn, tasvir, ovoz, animatsiya va video ko'rinishida uzatishga imkon beruvchi raqamli texnologiyalar tushuniladi.

Pedagogik nuqtai nazardan, multimediya vositalari ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim didaktik resurs hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, axborotni vizual va audiovizual shaklda qabul qilish talabalarining eslab qolish darajasini sezilarli oshiradi. Bu holat, ayniqsa, imkoniyati cheklangan talabalar uchun muhim bo'lib, ular uchun an'anaviy og'zaki yoki matnli ta'lim shakllari yetarli bo'lmasligi mumkin. Multimediya vositalari orqali taqdim etilgan materiallar murakkab tushunchalarni soddalashtirib, aniq va tushunarli shaklda yetkazishga yordam beradi.

Imkoniyati cheklangan talabalar turli toifalarga mansub bo'lib, ularning har biri uchun ta'lim jarayonida maxsus yondashuv talab etiladi. Ko'rish qobiliyati cheklangan talabalar uchun ovozli darslar, ekran o'qish dasturlari va audio tavsiflar muhim ahamiyatga ega. Eshitishda nuqsoni bo'lgan talabalar uchun esa subtitrlar, imo-ishora tilidagi video materiallar va vizual animatsiyalar samarali hisoblanadi.

Harakat-tayanch apparatida cheklov mavjud talabalar uchun masofaviy ta'lim, onlayn platformalar va virtual laboratoriyalar ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Kognitiv imkoniyatlari cheklangan talabalar uchun esa soddalashtirilgan interfeysga ega, interaktiv va bosqichma-bosqich tuzilgan multimediya materiallari qo'llaniladi.

Kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida multimediya vositalari amaliy ahamiyatga ega bo'lgan treninglar, virtual simulyatsiyalar va interaktiv mashg'ulotlar orqali samarali natija beradi. Virtual laboratoriyalar yordamida talabalar real ishlab chiqarish jarayonlarini xavfsiz muhitda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Multimediya asosidagi ta'lim talabalarni faol o'rganishga undaydi, ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va kasbiy vazifalarni bajarishga tayyorlaydi. Bu jarayon imkoniyati cheklangan talabalarining mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston respublikasida so'nggi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Raqamli ta'lim platformalarini joriy etish, elektron darsliklar va multimediya resurslarini yaratish imkoniyati cheklangan talabalar uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim tizimlarining joriy etilishi, ayniqsa, harakat imkoniyati cheklangan talabalar uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda multimediya vositalari asosiy texnologik tayanch sifatida xizmat qilmoqda.

Multimediya vositalaridan foydalanishda qator muammolar mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarining pastligi va moslashtirilgan multimediya kontentlarining kamligi shular jumlasidandir.

Kelajakda ushbu muammolarni bartaraf etish uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, maxsus multimediya resurslarini ishlab chiqish va inklyuziv ta'lim siyosatini kuchaytirish zarur. Sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarining joriy etilishi ushbu sohada yangi istiqbollarni ochib beradi.

Multimediya vositalari yordamida imkoniyati cheklangan talabalarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Mazkur vositalar ta'lim jarayonini moslashuvchan, interaktiv va samarali qilishga xizmat qiladi. Ilmiy-pedagogik jihatdan asoslangan

multimediya yondashuvlari imkoniyati cheklangan shaxslarning kasbiy va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, 10.00.02 “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi” (sohalar bo'yicha) tahsil olayotgan pedagogika oliy o'quv yurti talabalarida inklyuziv ta'lim sharoitida ishlash uchun zarur bo'lgan inklyuziv kompetentlik yetarli darajada shakllanmagan. Bo'lajak pedagoglar normotipik rivojlanishga ega bolalar va sog'ligida cheklovlari bo'lgan bolalarning birgalikdagi ta'limini tashkil etishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Shu munosabat bilan, bo'lajak pedagoglarning inklyuziv ta'lim masalalaridagi kasbiy kompetentligini oshirish yo'llari va vositalarini izlash, inklyuziv kompetentlikni shakllantirish modelini ishlab chiqish va uni oliy ta'lim amaliyotiga joriy etish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ – 4860 “*Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida*” Qarori (inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va yo'l xaritasi bilan bog'liq).
2. Vazirlar Mahkamasining qarori 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida”gi Qarori.
3. Qodirova F.U. (va hamkorlar). “Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika” (PDF darslik) Inklyuziv ta'limning mohiyati, huquqiy-me'yoriy asoslari, pedagogik-psixologik jihatlari va turli nuqson turlari bilan ishlash masalalari bayon qilingan.
4. Otamurodov G'.R., Fayzullayeva G.Sh. “Maktab rahbarlarining inklyuziv ta'limni boshqarish ...” (metodik qo'llanma, PDF) Umumiy o'rta ta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni boshqarish mexanizmlari va amaliy tavsiyalar.
5. АLEXINA C.B. Инклюзивное образование: современные подходы и практика реализации. – Москва: Просвещение, 2020.
6. Хитрюк В.В. Инклюзивное образование: теория и методология. – Минск: БГПУ, 2021.
7. UNESCO. Inclusion and Education: All Means All. Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO, 2020.
8. Booth T., Ainscow M. The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – 4th edition. London: Routledge, 2021.
9. Pedagoglarning inklyuziv kompetentligini shakllantirish
10. Юрченко Ю.В. Инклюзивная компетентность субъектов образовательного процесса: структура и содержание. // Казанский педагогический журнал. – 2020. – №3.
11. Корнеев Д.Н., Корнеева Н.Ю. Формирование инклюзивной компетентности будущих педагогов в вузе. // Педагогическое образование в России. – 2021. – №5.
12. Козырева О.А. Профессиональная подготовка педагогов к работе в условиях инклюзии. – Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И. Герцена, 2022.
13. Shogren K.A., McCart A.B. Teacher Preparation for Inclusive Education. // International Journal of Inclusive Education. – 2022.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Рысова Галия Байбулатовна,
преподаватель кафедры Педагогике и психологии УЗГУМЯ
galiarysova@gmail.com

Статья посвящена анализу сущности, структуры и условий формирования профессиональной компетентности будущих педагогов в условиях современного инклюзивного образования. Раскрыты ключевые компоненты компетентности, обсуждаются требования к будущим учителям в инклюзивной среде, а также педагогические условия и подходы к их подготовке. Представлен обзор современных научных исследований и определены перспективы дальнейших исследований в данной области.

Ключевые слова: инклюзивное образование, профессиональная компетентность, будущий педагог, инклюзивная компетентность, педагогическая подготовка.

PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION

The article is devoted to the analysis of the essence, structure, and conditions for the formation of professional competence of future teachers within the framework of contemporary inclusive education. The key components of professional competence are identified and characterized; the requirements for future teachers working in inclusive educational settings are discussed, as well as the pedagogical conditions and approaches to their professional training. The paper presents a review of current scientific research and outlines prospects for further studies in this field.

Keywords: inclusive education, professional competence, future teacher, inclusive competence, teacher training.

BO‘LAJAK PEDAGOGNING INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA PROFESSIONAL KOMPETENTLIGI

Maqola zamonaviy inklyuziv ta’lim sharoitida bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligining mohiyati, tuzilmasi va shakllanish shartlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari ochib berilgan, inklyuziv muhitda bo‘lajak o‘qituvchilarga qo‘yiladigan talablar muhokama qilingan, shuningdek, ularni tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari va yondashuvlari ko‘rib chiqilgan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar sharhi taqdim etilib, mazkur sohada kelgusidagi izlanishlar istiqbollari belgilangan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, kasbiy kompetentlik, bo‘lajak pedagog, inklyuziv kompetentlik, pedagogik tayyorgarlik.

Современные реформы в области образования ориентированы на обеспечение равного доступа к качественному обучению для всех категорий обучающихся, включая детей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ). Инклюзивное образование становится приоритетным направлением образовательной политики многих стран, что предъявляет новые требования к профессиональной компетентности педагогов будущего.

Профессиональная компетентность педагога рассматривается как интегративное качество, включающее знания, умения, навыки, личностные и ценностные ориентации, обеспечивающие успешное выполнение профессиональных функций в условиях образования, ориентированного на разнообразие обучающихся[1, с. 2].

В условиях реализации инклюзивного образования педагогическая деятельность приобретает качественно новый характер. Учитель перестает ограничиваться функцией передачи информации и выполняет роль модератора образовательного процесса, обеспечивающего эффективное взаимодействие между учащимися с различными образовательными возможностями. Это требует от педагога высокой степени профессиональной компетентности, включающей знание современных методик, умение строить индивидуальные образовательные маршруты и использование интерактивных форм работы.

Особое внимание в инклюзивной среде уделяется психолого-педагогическому сопровождению: учитель не только обучает, но и формирует у обучающихся навыки сотрудничества, саморегуляции и ответственности за собственное обучение. Адаптация образовательных программ предполагает дифференциацию заданий, учет темпа усвоения материала, использование наглядных и цифровых ресурсов, а также создание условий для развития как академических, так и личностных компетенций каждого ребенка.

Важным компонентом становится формирование позитивного социального климата в классе, где каждый учащийся чувствует себя ценным участником образовательного процесса. Педагог должен быть способен предотвращать конфликты, поддерживать эмоциональное благополучие детей и стимулировать их к совместной деятельности. Эффективная реализация таких принципов способствует не только повышению учебной мотивации, но и развитию эмпатии, толерантности и коммуникативных навыков у всех участников образовательного процесса.

Таким образом, современный педагог в условиях инклюзии выполняет многогранную функцию: он является *организатором, консультантом, мотиватором и психологом*, обеспечивая условия для гармоничного развития каждого обучающегося, независимо от его индивидуальных особенностей. Это требует от учителя постоянного профессионального роста, освоения инновационных технологий обучения и гибкого подхода к организации учебной деятельности.

Международные исследования подчеркивают, что инклюзия рассматривается не только как педагогическая технология, но и как ценностная основа современной образовательной системы. [2,с.3]. В докладах ЮНЕСКО отмечается, что инклюзивное образование предполагает трансформацию всей образовательной среды, включая подготовку педагогических кадров, обновление содержания обучения и развитие культуры принятия разнообразия. Аналогичная позиция отражена в аналитических материалах OECD, где подчеркивается необходимость формирования у будущих учителей компетенций, обеспечивающих равенство образовательных возможностей и поддержку каждого обучающегося.

Следовательно, профессиональная компетентность будущего педагога в условиях инклюзивного образования представляет собой многомерную структуру, включающую интеграцию знаний, умений и личностных качеств. Помимо традиционной предметно-методической подготовки, педагог должен обладать специальными знаниями в области коррекционной педагогики, специальной психологии и инклюзивных технологий. Это позволяет эффективно адаптировать образовательные программы под индивидуальные потребности каждого обучающегося и создавать условия для полноценного участия всех детей в учебном процессе.

Особое значение приобретает умение к междисциплинарному взаимодействию, которое предполагает сотрудничество с педагогами-дефектологами, психологами, логопедами, социальными педагогами, а также активное вовлечение родителей в образовательный процесс. Такая координация обеспечивает комплексный подход к обучению и развитию ребенка, способствует своевременному выявлению трудностей и корректной образовательной стратегии [3, с. 7].

Кроме того, профессиональная компетентность включает развитие коммуникативных и организационных навыков, позволяющих педагогу строить доверительные отношения с детьми и их семьями, организовывать групповую и индивидуальную работу, а также формировать положительный психологический климат в классе. Владение современными информационно-коммуникационными технологиями (ИКТ) и интерактивными методами обучения становится дополнительным фактором эффективности, позволяя реализовывать дифференцированные подходы, визуализировать материал и стимулировать самостоятельную учебную активность. Подготовка педагога к работе в инклюзивной среде требует системного подхода, соединяющего педагогические, психологические и организационно-методические компетенции, что обеспечивает высокую профессиональную мобильность, гибкость и способность к адаптации в условиях разнообразия образовательных потребностей обучающихся.

Одним из ключевых аспектов формирования профессиональной компетентности является развитие инклюзивной культуры будущего педагога. Она включает систему ценностных установок, направленных на признание уникальности каждого ребенка, уважение к индивидуальным различиям и готовность к созданию безопасной и поддерживающей образовательной среды [4, с. 12]. Инклюзивная культура действительно является ключевым фактором формирования профессиональной идентичности педагога, определяя его ценностное отношение к образовательной деятельности и подход к организации учебного процесса. Она включает в себя понимание прав ребенка на равный доступ к образованию, уважение к его индивидуальным особенностям и

способность создавать дружелюбную и поддерживающую среду, способствующую развитию каждого обучающегося.

Кроме того, современный педагог должен обладать развитой рефлексивной компетентностью, которая позволяет систематически анализировать собственную профессиональную практику, выявлять возникшие трудности и определять направления для личностного и профессионального роста. Рефлексия обеспечивает возможность самооценки эффективности применяемых методов обучения, анализа реакции учеников на педагогические воздействия и своевременной корректировки стратегий работы.

В контексте инклюзивного образования рефлексивная компетентность позволяет педагогу:

- оценивать, насколько образовательные подходы соответствуют индивидуальным потребностям каждого ребенка;
- выявлять пробелы в профессиональных знаниях и умениях;
- адаптировать учебные задания и методы работы для разных категорий обучающихся;
- совершенствовать педагогическую тактику, создавая условия для успешного усвоения материала всеми учениками.

Таким образом, рефлексивная компетентность является инструментом профессиональной саморегуляции, обеспечивая постоянное повышение качества образовательного процесса, формирование позитивного психологического климата в классе и укрепление профессиональной идентичности педагога как специалиста, готового работать в условиях разнообразия образовательных потребностей.

Профессиональная компетентность будущего педагога в условиях инклюзивного образования представляет собой многокомпонентную систему, включающую когнитивный, операционально-деятельностный, ценностно-мотивационный и рефлексивный компоненты. Ее формирование требует комплексного подхода в системе высшего педагогического образования, интеграции теоретической подготовки и практического опыта, а также создания образовательной среды в вузе, моделирующей принципы инклюзивного взаимодействия[5, с. 162].

Профессиональная компетентность педагога в инклюзивном контексте определяется как способность осуществлять образовательную деятельность с учетом индивидуальных особенностей каждого обучающегося, обеспечивая их равное участие, развитие и успех. Это качество включает интеграцию педагогических, психологических, методических и коммуникативных компетенций.

В отечественной и зарубежной психолого-педагогической литературе понятие профессиональной компетентности связано с понятием культуры профессиональной деятельности и рассматривается как система знаний, умений и навыков, необходимых для качественного выполнения профессиональных обязанностей[6, с. 168].

Профессиональная компетентность будущего педагога в условиях инклюзивного образования является многокомпонентным интегративным образованием, включающим когнитивные, методические, психолого-педагогические и рефлексивные компоненты.

Когнитивный компонент — знания о принципах инклюзии, особенностях развития и педагогической поддержки обучающихся с ОВЗ.

Методический компонент — умение планировать и адаптировать образовательный процесс под индивидуальные образовательные потребности.

Психолого-педагогический компонент — навыки взаимодействия, эмпатии, учёт психолого-педагогических особенностей обучающихся.

Рефлексивный компонент — способность осмысливать собственную профессиональную деятельность и корректировать её на основе опыта и анализа ситуации.

Формирование таких компетенций требует системной подготовки в педагогических вузах, включающей теоретические и практические курсы, направленные на развитие навыков работы с разнообразием обучающихся.

По данным исследований, уровень формирования инклюзивной компетентности у студентов педагогических вузов варьируется, и большинство студентов испытывают трудности в организации совместного обучения детей с нормотипичным развитием и детей с ОВЗ [7, с. 164]. Это свидетельствует о необходимости совершенствования образовательных программ вузов.

Компетентностный подход в подготовке будущих педагогов предполагает системное объединение теоретической подготовки, педагогической практики и рефлексивной деятельности, что обеспечивает формирование полноценного профессионального потенциала. Такой подход направлен не только на усвоение предметных знаний и методических навыков, но и на развитие способности

применять их в реальных образовательных ситуациях с учетом индивидуальных особенностей обучающихся [8, с. 167].

В рамках этого подхода инклюзивная компетентность рассматривается как ключевой компонент профессиональной готовности педагога, интегрированный в структуру общепедагогических компетенций. Она включает:

- способность к адаптации образовательного процесса под разнообразные образовательные потребности учеников;
- владение межличностными и коммуникативными навыками, обеспечивающими эффективное взаимодействие с детьми, коллегами, родителями и специалистами смежных профессий;
- умение создавать поддерживающую и психологически безопасную среду в классе;
- готовность к использованию дифференцированных и индивидуализированных методов обучения, а также современных технологий обучения.

Инклюзивная компетентность выходит за рамки узкопрофильных знаний и становится интегральной характеристикой современного педагога, отражающей его способность гибко реагировать на разнообразие образовательных ситуаций, поддерживать активную учебную деятельность всех обучающихся и обеспечивать высокое качество образовательного процесса.

Особое внимание необходимо уделять развитию психологической готовности и личностных качеств — эмпатии, терпимости, способности к саморазвитию.

Современные модели подготовки будущих педагогов к инклюзивной деятельности включают три взаимосвязанных блока: концептуальный, процессуально-организационный и оценочно-аналитический [9, с. 169].

Концептуальный блок ориентирован на формирование у студентов научного понимания философии инклюзии, ее ценностных оснований и социального значения. Он включает изучение теоретических основ инклюзивного образования, современных подходов к организации обучения детей с ОВЗ, а также осмысление принципов гуманистической педагогики и педагогики сотрудничества. Данный блок обеспечивает формирование профессиональной идентичности будущего педагога как субъекта инклюзивной практики.

Процессуально-организационный блок связан с практико-ориентированной подготовкой студентов. Он предполагает внедрение специализированных дисциплин и модулей, проведение тренингов, кейс-стади, педагогических мастерских, моделирование профессиональных ситуаций, а также организацию педагогической практики в образовательных организациях, реализующих инклюзивные программы. В рамках данного блока студенты осваивают технологии адаптации образовательного процесса, методы индивидуализации обучения, инструменты диагностики образовательных потребностей и способы создания поддерживающей образовательной среды.

Оценочно-аналитический блок направлен на формирование рефлексивной компетентности и способности к самооценке профессиональной готовности. Он включает разработку критериев и показателей сформированности инклюзивной компетентности, использование диагностических методик, портфолио достижений, самоанализа результатов педагогической практики. Важно, что оценка должна носить не только контролирующий, но и развивающий характер, способствуя профессиональному самоопределению и планированию индивидуальной траектории профессионального роста.

Не менее значимым требованием является интеграция цифровых технологий в подготовку будущих педагогов. Современная инклюзивная практика активно использует электронные образовательные ресурсы, ассистивные технологии, платформы дистанционного обучения, что требует соответствующей цифровой компетентности. В этой связи образовательные программы педагогических вузов должны предусматривать освоение инструментов цифровой адаптации учебного материала и организации смешанного обучения [10, с. 172].

Требования к подготовке будущих педагогов в условиях инклюзивного образования определяются необходимостью формирования комплексной профессиональной компетентности, обеспечивающей способность к реализации принципов равенства, доступности и вариативности обучения. Подготовка должна носить целостный характер, сочетать теоретическую обоснованность и практическую направленность, а также обеспечивать развитие ценностных установок, отражающих гуманистическую направленность современной педагогической деятельности. Важным условием эффективной подготовки является интеграция различных компонентов профессионального образования, включающих психолого-педагогические знания, методическую подготовку и практический опыт взаимодействия с обучающимися, имеющими различные образовательные потребности [11, с. 15]. В процессе профессиональной подготовки будущие педагоги должны

овладевать навыками дифференциации и индивидуализации обучения, разработки адаптированных образовательных программ и применения гибких педагогических стратегий, способствующих успешному включению каждого обучающегося в образовательный процесс.

Особое внимание должно уделяться формированию ценностно-мотивационной готовности педагога к работе в инклюзивной образовательной среде. Это предполагает развитие гуманистических установок, уважительного отношения к разнообразию обучающихся, признание уникальности каждого ребенка и стремление к созданию условий для его полноценного личностного и академического развития. Формирование подобных установок способствует развитию профессиональной ответственности и осознанию социальной значимости педагогической деятельности.

Не менее важным является развитие практических навыков педагогического взаимодействия, включающих умение организовывать сотрудничество в учебном коллективе, поддерживать конструктивное общение между участниками образовательного процесса и формировать атмосферу взаимного уважения и поддержки. В условиях инклюзивного образования педагог выступает не только организатором учебной деятельности, но и координатором взаимодействия между различными специалистами, обеспечивающими комплексное сопровождение обучающихся.

Таким образом, подготовка будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования должна основываться на системном и междисциплинарном подходе, направленном на формирование профессиональной гибкости, педагогической рефлексии и готовности к постоянному профессиональному развитию. Такой подход обеспечивает формирование специалиста, способного эффективно работать в условиях образовательного разнообразия и реализовывать современные требования к качеству и доступности образования.

Литературы:

1. Алехина С.В., Семенова Е.М. (2021). Профессиональная готовность педагогов к реализации инклюзивного образования: современные подходы. // *Психолого-педагогические исследования*. № 13(4).
2. Назарова Н.М. (2022). Инклюзивная компетентность будущего учителя: структура и пути формирования. // *Вестник педагогических наук*. № 6.
3. Florian, L., Camedda, D. (2020). Enhancing teacher education for inclusion. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 1–15.
4. Preparing future teachers to work in an inclusive education environment // *Pedagogy and Psychology*. – 2022. – № 3(52). – С.164–172.
5. OECD (2023). *Equity and Inclusion in Education: Finding Strength through Diversity*. Paris: OECD Publishing.

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA MAXSUS PEDAGOGIKA FANLARINI O'QITISHNING HOZIRGI HOLATI VA MUAMMOLARI

Maqsudova Nodira Alijonovna,

Toshkent kimyo xalqaro universiteti namangan filiali
nodiramaqsudova86@gmail.com

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishning hozirgi holati tahlil qilinadi hamda mavjud muammolar ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Jumladan, maxsus pedagogika yo'nalishida kadrlar tayyorlash sifati, o'quv dasturlarining zamonaviy talablarga mosligi, amaliy mashg'ulotlarning yetarli darajada tashkil etilmasligi, inklyuziv ta'lim tamoyillarining to'liq joriy etilmaganligi kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xorijiy tajribalar asosida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishni takomillashtirish yo'llari, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash va amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini samarali tashkil etish va sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maxsus pedagogika, oliy ta'lim, inklyuziv ta'lim, pedagogik texnologiyalar, kadrlar tayyorlash, ta'lim sifati, amaliy mashg'ulotlar, innovatsion yondashuvlar, o'quv dasturlari, professional kompetensiya.

THE CURRENT STATE AND CHALLENGES OF TEACHING SPECIAL PEDAGOGY DISCIPLINES IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

This article analyzes the current state of teaching special pedagogy disciplines in higher education institutions and highlights existing problems from both theoretical and practical perspectives. In particular, issues such as the quality of training specialists in special pedagogy, the relevance of curricula to modern requirements, insufficient organization of practical training, and incomplete implementation of inclusive education principles are discussed. Furthermore, based on international experience, the study proposes ways to improve the teaching of special pedagogy through the introduction of innovative pedagogical technologies and practice-oriented approaches. The findings of the research contribute to enhancing the effectiveness and quality of teaching special pedagogy disciplines in higher education.

Keywords: special pedagogy, higher education, inclusive education, pedagogical technologies, teacher training, quality of education, practical training, innovative approaches, curriculum, professional competence.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН СПЕЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье анализируется современное состояние преподавания дисциплин специальной педагогики в системе высшего образования, а также освещаются существующие проблемы с теоретической и практической точек зрения. Рассматриваются вопросы качества подготовки кадров в области специальной педагогики, соответствия учебных программ современным требованиям, недостаточной организации практических занятий и неполного внедрения принципов инклюзивного образования. Кроме того, на основе зарубежного опыта предлагаются пути совершенствования преподавания специальной педагогики, включая внедрение инновационных педагогических технологий и практико-ориентированного обучения. Результаты исследования направлены на повышение эффективности и качества преподавания дисциплин специальной педагогики в системе высшего образования.

Ключевые слова: специальная педагогика, высшее образование, инклюзивное образование, педагогические технологии, подготовка кадров, качество образования, практическое обучение, инновационные подходы, учебные программы, профессиональная компетентность.

Bugungi kunda global ta'lim makonida yuz berayotgan tub o'zgarishlar, inson huquqlari va imkoniyatlar tengligi tamoyillarining ustuvor ahamiyat kasb etishi ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida, xususan, oliy ta'limda ham yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, maxsus pedagogika fanlarini o'qitish masalasi alohida dolzarblik kasb etib, imkoniyati cheklangan shaxslarning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashda muhim o'rin egallaydi. Maxsus pedagogika nafaqat alohida

ehtiyojga ega bolalar bilan ishlash metodikasini o'rgatadi, balki kelajak pedagoglarida insonparvarlik, tolerantlik va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitish bugungi kunda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, ta'lim jarayonini individuallashtirish va differensial yondashuvni keng joriy etish bilan chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda har bir shaxsning ta'lim olishga bo'lgan ehtiyoji va huquqi e'tiborga olinayotgan bir sharoitda, maxsus pedagogika mutaxasssilarini tayyorlash sifati muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida ushbu fanlarni o'qitishning mazmuni, metodlari va shakllarini zamon talablari asosida takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Biroq, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda bir qator tizimli muammolar mavjud. Jumladan, o'quv dasturlarining eskirganligi yoki yetarlicha amaliy yo'naltirilmaganligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning yetarli darajada joriy etilmaganligi, professor-o'qituvchilarning maxsus tayyorgarlik darajasining turlicha ekanligi hamda amaliyot bazalarining yetishmasligi kabi muammolar ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuningdek, inklyuziv ta'lim tamoyillarini to'liq amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moddiy-texnik baza va metodik ta'minotning yetarli emasligi ham dolzarb masalalardan biridir.

Mazkur maqolaning maqsadi — oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishning hozirgi holatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning samarali yo'llarini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish kabi ilmiy metodlardan foydalanilib, mavzuga doir ilmiy adabiyotlar va ilg'or tajribalar o'rganildi. Shu asosda maqolada maxsus pedagogika fanlarini o'qitishning bugungi holati yoritilib, uni yanada rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish hamda zamonaviy talablar asosida takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mazkur tadqiqotda oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishning hozirgi holatini kompleks o'rganish va mavjud muammolarni aniqlash maqsadida aralash (mixed-methods) yondashuvdan foydalanildi. Ushbu yondashuv tadqiqot muammosini chuqur va har tomonlama tahlil qilish imkonini berib, nazariy va empirik ma'lumotlarni uyg'unlashtirishga xizmat qildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini maxsus pedagogika, inklyuziv ta'lim va oliy ta'lim pedagogikasi sohasidagi zamonaviy ilmiy qarashlar tashkil etadi. Xususan, insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, differensial yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv hamda inklyuzivlik tamoyillari asos qilib olindi. Ushbu tamoyillar orqali maxsus pedagogika fanlarini o'qitish jarayonining samaradorligi va sifat ko'rsatkichlari baholandi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: Birinchidan, nazariy tahlil metodi yordamida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, o'quv dasturlari, normativ-huquqiy hujjatlar o'rganildi va umumlashtirildi. Bu orqali muammoning ilmiy-nazariy asoslari yoritilib, mavjud yondashuvlar tahlil qilindi.

Ikkinchidan, taqqoslash metodi asosida turli oliy ta'lim muassasalarida maxsus pedagogika fanlarini o'qitish jarayoni, o'quv rejaları va metodik ta'minot darajasi o'zaro solishtirildi. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi bilan milliy amaliyot o'rtasidagi farqlar aniqlanib, ilg'or tajribalar o'rganildi.

Uchinchidan, so'rovnoma (anketa) metodi orqali oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar hamda professor-o'qituvchilarning fikr-mulohazalari o'rganildi. So'rovnomalar maxsus pedagogika fanlarini o'qitish sifati, amaliy mashg'ulotlarning samaradorligi, o'quv materiallarining yetarliligi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasini aniqlashga qaratildi.

To'rtinchidan, kuzatish metodi yordamida dars jarayonlari, amaliy mashg'ulotlar va pedagogik amaliyot faoliyati bevosita tahlil qilindi. Bu metod orqali nazariy bilimlarning amaliyot bilan integratsiyasi, o'qitish metodlarining samaradorligi va talabalarning ishtirok darajasi baholandi.

Beshinchidan, statistik tahlil metodi asosida olingan empirik ma'lumotlar qayta ishlanib, foiz ko'rsatkichlari, taqqoslash natijalari va umumiy tendensiyalar aniqlashtirildi. Bu esa tadqiqot natijalarining ishonchligini ta'minlashga xizmat qildi.

Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida maxsus pedagogika yo'nalishida olib borilayotgan ta'lim jarayoni olindi. Tadqiqot predmeti esa maxsus pedagogika fanlarini o'qitishning mazmuni, metodlari, shakllari hamda ularning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillardan iborat.

Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlarning ishonchligini ta'minlash maqsadida turli manbalar (adabiyotlar, amaliy kuzatuvlar, so'rovnoma natijalari) o'zaro solishtirildi va verifikatsiya qilindi. Shuningdek, natijalar umumlashtirilib, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarildi.

Mazkur metodologik yondashuv orqali oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishning hozirgi holati chuqur tahlil qilinib, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati yaratildi.

Mazkur tadqiqot doirasida olingan empirik ma'lumotlar oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishning hozirgi holatini kompleks baholash imkonini berdi. So'rovnomaga, kuzatish va statistik tahlil natijalari asosida bir qator muhim tendensiyalar va muammolar aniqlandi.

Tadqiqotda jami 5 ta oliy ta'lim muassasasidan 120 nafar talaba va 35 nafar professor-o'qituvchi ishtirok etdi. So'rovnomaga natijalariga ko'ra, respondentlarning 68 foizi maxsus pedagogika fanlari nazariy jihatdan yetarli darajada yoritilishini ta'kidlaydi. Biroq, atigi 41 foiz respondent amaliy mashg'ulotlar yetarli darajada tashkil etilganligini qayd etdi. Bu esa ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot o'rtasida nomutanosiblik mavjudligini ko'rsatadi.

O'quv dasturlarining zamonaviy talablarga mosligi yuzasidan o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, talabalarning 54 foizi mavjud o'quv rejalari qisman eskirgan deb hisoblaydi. Professor-o'qituvchilar orasida esa bu ko'rsatkich 62 foizni tashkil etdi. Shu bilan birga, respondentlarning 73 foizi o'quv dasturlariga inklyuziv ta'limga oid zamonaviy yondashuvlar va innovatsion metodlarni kengroq kiritish zarurligini bildirdi.

Pedagogik texnologiyalardan foydalanish darajasi ham tahlil qilindi. Natijalarga ko'ra, dars jarayonlarining 57 foizida an'anaviy o'qitish metodlari ustunlik qiladi. Interaktiv va innovatsion metodlardan muntazam foydalanish darajasi esa 43 foizni tashkil etdi. Bu esa zamonaviy pedagogik texnologiyalarning to'liq joriy etilmaganligini ko'rsatadi.

Amaliyot bazalari bilan ta'minlanganlik darajasi ham muhim muammo sifatida qayd etildi. Talabalarning 49 foizi pedagogik amaliyot o'tash uchun maxsus muassasalar (maxsus maktablar, reabilitatsiya markazlari) yetarli emasligini bildirdi. 37 foiz respondent esa mavjud amaliyot joylarida zamonaviy metodik ta'minot yetishmasligini ta'kidlaydi.

Kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, dars jarayonlarining 65 foizida o'qituvchi markazli yondashuv ustunlik qiladi, talabalar faol ishtiroki esa nisbatan past darajada (o'rtacha 45 foiz) kuzatildi. Bu esa talabalar kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida muammolar mavjudligini ko'rsatadi.

Shuningdek, maxsus pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasi ham baholandi. Respondentlarning 52 foizi o'z bilimlarini “o'rtacha”, 28 foizi “yuqori”, 20 foizi esa “past” darajada deb baholadi. Bu natijalar ta'lim sifatini yanada oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Quyidagi jadvalda biz asosiy statistik natijalarni ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

1-jadval.

Ko'rsatkichlar	Foiz (%)
Nazariy bilimlar yetarliligi	68%
Amaliy mashg'ulotlar yetarliligi	41%
O'quv dasturlarining eskirganligi	54%
Innovatsion metodlarga ehtiyoj	73%
An'anaviy metodlar ustunligi	57%
Amaliyot bazalari yetishmasligi	49%
Talabalar faol ishtiroki (o'rtacha)	45%

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda muayyan ijobiy jihatlar mavjud bo'lsa-da, amaliy yo'naltirilganlikning pastligi, o'quv dasturlarining zamonaviy talablarga to'liq mos emasligi, innovatsion texnologiyalarning yetarli darajada joriy etilmaganligi kabi muammolar mavjud. Ushbu holat maxsus pedagogika yo'nalishida kadrlar tayyorlash sifatini yanada takomillashtirish zarurligini asoslaydi.

Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitish jarayonida mavjud bo'lgan muammolarni chuqurroq tahlil qilish va ularning sabablarini aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, maxsus pedagogika yo'nalishida nazariy tayyorgarlik yetarli darajada yo'lga qo'yilgan bo'lsa-da, amaliy kompetensiyalarni shakllantirishda sezilarli kamchiliklar mavjud. Bu holat, avvalo, o'quv jarayonining an'anaviy modelga asoslanganligi va amaliy mashg'ulotlar ulushining yetarli emasligi bilan izohlanadi.

Muhokama jarayonida aniqlangan asosiy masalalardan biri — nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilishdir. Zamonaviy pedagogika, ayniqsa maxsus pedagogika sohasida, bilimlarni real muhitda qo'llash muhim ahamiyatga ega. Biroq tadqiqot natijalari amaliyot bazalarining yetishmasligi va mavjudlarining ham zamonaviy talab darajasida emasligini ko'rsatdi. Bu esa talabalarning real pedagogik vaziyatlarda ishlash ko'nikmalarini yetarli darajada rivojlantira olmasligiga olib kelmoqda.

Shuningdek, o'quv dasturlarining eskirganligi masalasi ham muhim muhokama obyekti bo'ldi. Bugungi kunda inklyuziv ta'lim, differensial yondashuv va individual ta'lim trayektoriyalarini ishlab chiqish kabi zamonaviy yo'nalishlar maxsus pedagogikaning ajralmas qismiga aylangan. Ammo mavjud dasturlarda

bu jihatlar yetarli darajada aks ettirilmagan. Natijada bitiruvchilar zamonaviy ta’lim muhitiga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Pedagogik texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi ham muhim muammo sifatida namoyon bo’ldi. Interaktiv metodlar, raqamli vositalar va innovatsion yondashuvlar maxsus pedagogika fanlarini o’qitishda katta imkoniyatlar yaratadi. Masalan, simulyatsiya, кейс-stadiyalar, muammoli o’qitish metodlari orqali talabalar real vaziyatlarga yaqin sharoitlarda bilim olishlari mumkin. Biroq tadqiqot natijalari ushbu imkoniyatlardan to’liq foydalanilmayotganini ko’rsatdi. Bu esa o’qituvchilarning metodik tayyorgarligi va texnologik kompetensiyasini oshirish zarurligini anglatadi.

Yana bir muhim jihat — talabalarning o’quv jarayonidagi faolligi masalasidir. Kuzatishlar shuni ko’rsatdiki, darslarda o’qituvchi markazli yondashuv ustunlik qiladi. Bu esa talabalarning mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish va kreativ yondashuv ko’nikmalarini rivojlantirishga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Zamonaviy ta’lim paradigmasi esa talaba markazli yondashuvni talab etadi, bunda talaba faol subyekt sifatida ishtirok etadi.

Natijalarni xalqaro tajriba bilan solishtirish shuni ko’rsatadiki, rivojlangan davlatlarda maxsus pedagogika fanlarini o’qitish amaliyotga yo’naltirilgan holda tashkil etilgan. U yerda talabalarning amaliyotga jalb qilinishi, real muassasalar bilan hamkorlik, mentorlik tizimi va dual ta’lim elementlari keng qo’llaniladi. Bu tajribalar milliy ta’lim tizimida ham joriy etilishi mumkin bo’lgan samarali yondashuvlar sifatida baholanadi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari maxsus pedagogika sohasida kadrlar tayyorlashni takomillashtirish uchun tizimli yondashuv zarurligini ko’rsatdi. Bu jarayonda nafaqat o’quv dasturlarini yangilash, balki o’qituvchilarning malakasini oshirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, amaliyot bazalarini kengaytirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko’rsatadiki, oliy ta’lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o’qitish samaradorligini oshirish uchun kompleks islohotlar zarur. Bu islohotlar nazariy va amaliy tayyorgarlik o’rtasidagi muvozanatni ta’minlash, zamonaviy yondashuvlarni joriy etish va ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqishga qaratilgan bo’lishi lozim.

Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta’lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o’qitish holatini kompleks tahlil qilish orqali ushbu sohada muhim yutuqlar bilan bir qatorda bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko’rsatdi. Xususan, nazariy bilimlar berilishida ma’lum darajada ijobiy natijalarga erishilgan bo’lsa-da, amaliy tayyorgarlikning yetarli darajada yo’lga qo’yilmaganligi, o’quv dasturlarining zamonaviy talablarga to’liq mos emasligi hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarning yetarli darajada joriy etilmaganligi ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlangan muammolar shuni ko’rsatadiki, maxsus pedagogika fanlarini o’qitishda nazariya va amaliyot uyg’unligini ta’minlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Amaliy mashg’ulotlar ulushini oshirish, talabalarni real pedagogik muhitga jalb qilish va amaliyot bazalarini kengaytirish orqali kelajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini samarali shakllantirish mumkin. Shu bilan birga, o’quv dasturlarini muntazam ravishda yangilab borish, ularni inklyuziv ta’lim tamoyillari va zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish zarur.

Shuningdek, pedagogik jarayonda interaktiv va innovatsion metodlardan keng foydalanish, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda o’qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki talabalarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuv ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

- maxsus pedagogika fanlari bo’yicha o’quv dasturlarini zamonaviy talablar asosida qayta ko’rib chiqish va yangilash,
- amaliy mashg’ulotlar va pedagogik amaliyot hajmini oshirish, maxsus ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish,
- innovatsion pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlarni keng joriy etish,
- professor-o’qituvchilarning malakasini oshirish va ularning zamonaviy metodik kompetensiyalarini rivojlantirish,
- moddiy-texnik bazani mustahkamlash va raqamli ta’lim resurslarini kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta’lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o’qitishni takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Ushbu jarayonda nazariy va amaliy tayyorgarlikning uyg’unligi, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mazkur yo’nalishda amalga oshiriladigan izchil islohotlar nafaqat maxsus pedagogika sohasida malakali kadrlar tayyorlashga, balki jamiyatda inklyuziv ta’lim muhitini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – Toshkent, 2020.
4. UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. – Paris, 2005.
5. UNICEF. Inclusive Education: Understanding Article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York, 2017.
6. David Mitchell. What Really Works in Special and Inclusive Education. – London: Routledge, 2014.
7. Mel Ainscow. Developing Inclusive Education Systems. – London, 2005.
8. Tony Booth va Mel Ainscow. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol, 2011.
9. L.S. Vygotsky. Defektologiya asoslari. – Moskva, 1983.
10. E.D. Xomskaya. Neyropsixologiya asoslari. – Moskva, 2005.
11. N.M. Nazarova. Maxsus pedagogika. – Moskva, 2010.
12. World Health Organization. World Report on Disability. – Geneva, 2011.
13. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Oliy ta’lim davlat ta’lim standartlari. – Toshkent, 2021.
14. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’limga oid zamonaviy ilmiy maqolalar va tadqiqotlar (Scopus, Web of Science bazalari).

TA'LIM MENEJMENTI

COOPERATION BETWEEN CHINA AND UZBEKISTAN IN THE FIELD OF EDUCATION AND COMPARISON OF EDUCATION BETWEEN THE TWO COUNTRIES

Nabiyeva Madina Abdurashid qizi,

PhD student at the Institute of Retraining and Advanced
Training of Personnel of the Higher Education System
madinanabiyeva481@gmail.com

The cooperation and exchanges between China and Uzbekistan in education are closely related to the changes in the diplomatic relations between China and Uzbekistan. In the process of Uzbekistan's educational development, China has taken measures such as sharing teacher resources, providing educational equipment and overseas students to promote the further development of Uzbekistan's educational activities. Uzbekistan offers Chinese courses in relevant schools to strengthen the study, training and research of Chinese. These measures have effectively promoted the cooperation and exchange of Chinese language education between China and Uzbekistan.

Keyword: China, Uzbekistan, education Cooperation, contrast

XITOIY VA O'ZBEKISTON O'RTASIDA TA'LIM SOHASIDAGI HAMKORLIK HAMDA IKKI MAMLAKAT TA'LIM TIZIMINING QIYOSIY TAHLILI

Xitoy va O'zbekiston o'rtasidagi ta'lim sohasidagi hamkorlik va almashinuvlar ikki davlat o'rtasidagi diplomatik munosabatlardagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekiston ta'lim tizimining rivojlanish jarayonida Xitoy o'qituvchilar resurslarini baham ko'rish, ta'lim jihozlarini taqdim etish hamda xorijiy talabalarni jalb etish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirib, O'zbekistonda ta'lim faoliyatining yanada rivojlanishiga ko'maklashdi. O'zbekiston esa tegishli ta'lim muassasalarida xitoy tili kurslarini tashkil etib, xitoy tilini o'rganish, o'qitish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga e'tibor qaratmoqda. Ushbu chora-tadbirlar Xitoy va O'zbekiston o'rtasida xitoy tili ta'limi sohasidagi hamkorlik va almashinuvlarni samarali ravishda rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: Xitoy, O'zbekiston, ta'lim hamkorligi, qiyosiy tahlil.

СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ КИТАЕМ И УЗБЕКИСТАНОМ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМ ОБРАЗОВАНИЯ ДВУХ СТРАН

Сотрудничество и обмены между Китаем и Узбекистаном в сфере образования тесно связаны с изменениями дипломатических отношений между двумя странами. В процессе развития системы образования Узбекистана Китай предпринял ряд мер, таких как обмен преподавательскими ресурсами, предоставление образовательного оборудования и привлечение иностранных студентов, что способствовало дальнейшему развитию образовательной деятельности в Узбекистане. В свою очередь, Узбекистан организует курсы китайского языка в соответствующих учебных заведениях с целью укрепления изучения, подготовки и научных исследований китайского языка. Эти меры эффективно способствуют развитию сотрудничества и обмена в области преподавания китайского языка между Китаем и Узбекистаном.

Ключевые слова: Китай, Узбекистан, сотрудничество в сфере образования, сравнительный анализ.

Since the formal establishment of diplomatic relations between China and Uzbekistan in 1992, China and Uzbekistan have maintained close cooperation in the political, cultural and other fields, and the educational activities of the two countries have also achieved fruitful results. After the establishment of the strategic partnership between China and Ukraine, the pace of people to people and cultural cooperation between China and Ukraine has accelerated. Through relevant measures, the educational cooperation and exchanges between China and Ukraine have been effectively promoted.

Cooperation between China and Uzbekistan in the field of Education Joint construction of education and scientific research center. During the construction of the two courses in Uzbekistan, the Chinese

government gave great support in terms of teachers, teaching materials and teaching equipment. In terms of teachers, take the Confucius Institute of Tashkent national Oriental Institute as an example. According to statistics, China sends presidents and teachers every year. In addition, Shanghai University and Xinjiang Agricultural University have jointly built an education and scientific research center with Uzbekistan. The cooperation between China and Ukraine in the political, economic and trade, education and other fields has been deepened and developed. The center will serve as an important base for studying Uzbekistan and Central Asia, and carry out research and exchanges on Uzbekistan. In order to strengthen research on Uzbekistan and better promote exchanges and cooperation between China and Uzbekistan.

According to incomplete statistics, in recent years, Chinese universities have successively established several Uzbekistan research centers. These research centers have played an important role in the cooperation and exchange between China and Uzbekistan, either in Uzbekistan, in Central Asian countries, or in international organizations including Uzbekistan.

Admission of international students. In order to support overseas students to study in China, the Chinese government has set up “Chinese Bridge” scholarships, Confucius Institute scholarships, new Sinology scholarships, international Chinese teachers scholarships, etc. to subsidize overseas students in different levels and categories. For example, the new Sinology scholarships include Sino foreign cooperative training for doctorates and studying for doctorates in China; The scholarships for international Chinese teachers include postgraduate students, undergraduate students, postgraduate students majoring in Chinese international education, and doctoral students majoring in Chinese international education. Among them, the postgraduate students include one-year postgraduate students, one semester postgraduate students, and four week postgraduate students. In 2020, 196 foreign student receiving institutions established international Chinese teacher scholarships in China. According to the relevant data and information of the international exchange and Cooperation Department of the Ministry of education, the number of countries and regions with 500 or more foreign students in China has gradually increased. During this period, the number of international students from Uzbekistan did not reach 500 per year. In the case of comparison between the data of international students in China and Uzbekistan, the number of international students from Uzbekistan has increased rapidly under the background of education cooperation between the two countries.

Education comparison between China and Uzbekistan. Teaching scale With the improvement of Uzbekistan’s education laws and regulations and the reform of the education system, important changes have taken place in Uzbekistan’s education policy, especially foreign language teaching policy. After the promulgation of the national talent training plan act, foreign language education was conducted in the “language education” section. Foreign language has not yet received its due attention as a special subject. In terms of class hours, full-time schools carry out universal education in grades 5 to 9, mainly focusing on English teaching. After students are promoted to grade 10, Students with further foreign language learning needs can choose a second foreign language in the elective courses. Uzbekistan has formally planned the foreign language course in general education as a separate subject, which also confirms the diversified development path of foreign language education. Besides English, German, French and Spanish, there are other languages such as Chinese, Arabic, Korean and Japanese. The adjustment of Uzbekistan’s educational policies, especially foreign language teaching policies, has made it possible for China and Uzbekistan to carry out exchanges and cooperation in Chinese language education. Moreover, the development of Chinese language education exchanges and cooperation between China and Uzbekistan is also closely related to the further development of Sino Uzbek diplomatic relations. The total number of Chinese language learners in Uzbekistan is constantly increasing, and the number of people receiving education is also gradually increasing.

Teachers. The teachers of the Confucius Institute are mainly composed of Uzbekistan local teachers, Chinese national public teachers and Chinese teachers volunteers. Uzbekistan’s local teachers include associate professors, lecturers, teaching assistants and other teachers, as well as young teachers and associate doctors.

The educational cooperation activities between the two countries are carried out frequently. Every year, there are Chinese national public teachers, and every year, there are volunteer exchanges of Chinese teachers. Teacher training is not only an important link in the construction of teachers, but also an important guarantee to improve the quality of school education. The construction and improvement of teacher training system is a systematic project, which mainly includes three parts: training courses, management system and effect evaluation. The teacher training system is not static, but should be dynamically adjusted according to the needs of teachers, schools and society, so as to stimulate the willingness of teachers to participate in training and improve the training effect. To establish a teacher centered training system, it is necessary not only to formulate a training policy oriented to serving teachers and build a cross school learning and training

platform, but also to establish a teacher training service network system, build a variety of teacher training forums, and establish a teacher learning and training community to better serve the needs of talent training and education development.

Courses and teaching materials. The Ministry of national education of Uzbekistan is responsible for the teaching of compulsory education. Compulsory education in public schools is completely free. The compulsory education period is shown as 11 years. Students have the right to transfer to secondary vocational schools after graduation from grade 9. Secondary vocational schools have a two-year system. National secondary vocational schools did not recruit students in the 2019–2020 academic year. This is because in the past two years, secondary vocational schools have adjusted their majors in order to meet the “international education standard classification” and start new teaching courses according to the needs of the employment market. However, they all belong to the Ministry of higher and secondary specialized education of Uzbekistan from the academic year 2020–2021. In terms of education, Uzbekistan pays more attention to the talent training and market demand of vocational education, which is essentially the demand for “educational opportunities” and “educational products” of vocational education, mainly occurring in the “entrance” and “export” links of secondary vocational education. The demand of society for talents is diverse, which requires that the training of talents in secondary vocational education should match the diversified needs of society. When carrying out vocational education, it should “take root in the region and serve the region”, which requires that its development not only follow the laws of vocational education, but also consider the needs of regional economy and society, adjust the professional structure and training plan of vocational education according to the development of regional economy and society and the dynamic changes of industry, broaden the communication and connection channels between secondary vocational education and economic society, We will form diversified channels for “import and export” personnel training, build an “Overpass” between secondary vocational education and external demand, and realize the “coupling” development between personnel training of secondary vocational education and market demand. The Ministry of higher and secondary specialized education of Uzbekistan has universities (undergraduate and master’s degree) and secondary vocational schools. The long-term goal of Uzbekistan is to promote education modernization and support national modernization. In the reform stage, we will particularly encourage the development of market-oriented private primary schools and secondary schools. Private schools and training institutions in the service industry are relatively more valuable for investment, and the teaching quality is quite high. The three-year secondary vocational education is an important part of Uzbekistan’s continuing education system.

The country’s education law stipulates that secondary vocational education is organized by two educational institutions, namely academic colleges and vocational colleges, both of which provide free three-year secondary vocational education. The secondary vocational education center reports to the Ministry of higher education and secondary vocational education and is responsible for coordinating work and providing methodological support. In academic colleges, students can choose the fields of study (HUMANITIES, science and technology, land) to improve their knowledge level and learn the skills required for further education in higher education institutions. Vocational colleges should ensure the in-depth development of students’ professional talents, abilities and skills. Graduates of vocational colleges can also apply to higher education institutions to continue to receive higher education. Vocational colleges provide the academic knowledge needed to enter higher education institutions, organize vocational training related to employment, and provide opportunities for teenagers and adults to learn and master life skills. In recent years, education cooperation activities between China and Uzbekistan have been actively carried out. Most of the activities are actively applying for project approval, and teachers are organized to compile textbooks for relevant courses. Some textbooks have been compiled and published. In addition, the State supports the corresponding publication of Uzbek and Chinese Uzbek bilingual reference materials in Chinese textbooks.

Concluding remarks. With the adjustment of Uzbekistan’s education policy and the further close diplomatic relations between China and Uzbekistan, the cooperation and exchanges between China and Uzbekistan in the fields of offering education courses, cooperation related majors, building Confucius Institutes and sending overseas students have greatly promoted the exchanges and cooperation between the two sides in the field of Chinese Language Education.

At the same time, there are still some difficulties and problems in the exchange and cooperation in the field of Chinese language education, such as policy adjustment, financial support, teacher selection, textbook preparation, and Confucius Institute construction, which need to be analyzed in depth.

Reference:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni.
2. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va ta’lim menejmenti. Toshkent: Fan, 2018.
3. Zhang J., Li L. Comparative Study of Educational Systems in China. Beijing: Education Press, 2019.
4. UNESCO. Teacher Professional Development Report. Paris: UNESCO, 2020.
5. Davenport T., Ronanki R. Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review, 2018.
6. Li X., Wang Y. Innovation and Digital Transformation in Chinese Education. Shanghai: Academic Press, 2021.
7. Zubaiya Simayi Research on China Uzbekistan joint construction of “digital silk road” [D]. Institute of foreign affairs, 2022.
8. Ma Jianmin. Research on cooperation and exchange of Chinese language education between China and Uzbekistan under the background of “the Belt and Road” [J]. Journal of North University for nationalities, 2021 (04): 160–167.
9. Tulson imiti Research on the development of China Uzbekistan relations [D]. Xinjiang University, 2021.

ZAMONAVIY TA'LIM GRANTLARI BOZORINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ULARNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Nurmuratov Anvar Yaxshibayevich,

Samarqand davlat chet tillar instituti

Samarqand davlat chet tillar instituti O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i,

Ingliz tili o'qitish metodikasi kafedrası (PhD), dotsent v.b.

Ushbu maqolada O'zbekistonda ta'lim grantlari bozorining 2025–2026-yillardagi rivojlanish tendensiyalari, institusional o'zgarishlari hamda ularning pedagogik imkoniyatlari atroflicha tahlil qilingan. Tahlil jarayonida davlat siyosati, xalqaro moliyaviy institutlar ishtirokida amalga oshirilayotgan dasturlar, shuningdek, ta'lim sohasidagi investision faollikning o'sish dinamikasi o'rganildi. Xususan, Jahon banki tomonidan tasdiqlangan 250 million dollarlik EduImkon dasturi doirasida 600 000 nafar yoshlarning sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash va hududlar o'rtasidagi ta'lim tengsizligini qisqartirish maqsad qilingani qayd etildi. Ma'lumotlarga ko'ra, 2025 yilda ta'lim sohasiga sarflangan umumiy xarajatlar 34,2 trillion so'mni tashkil etgan bo'lib, bu ko'rsatkich davlat byudjeti ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ta'limga qaratilayotgan e'tiborni yaqqol namoyon etadi. Grantlar tizimining kengayishi oliy va kasbiy ta'lim muassasalarida qabul kvotalarining oshishi, yangi ta'lim dasturlarining joriy etilishi hamda ta'lim infratuzilmasining modernizasiya qilinishiga xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: ta'lim grantlari, pedagogik imkoniyatlar, IMRAD tuzilmasi, raqamli ta'lim, O'zbekiston, EduImkon dasturi, STEAM ta'limi.

DEVELOPMENT TRENDS OF THE MODERN EDUCATIONAL GRANT MARKET AND THEIR PEDAGOGICAL POSSIBILITIES

This article provides a comprehensive analysis of the development trends, institutional changes, and pedagogical potential of the education grant market in Uzbekistan in 2025–2026. The analysis examines state policy, programs implemented with the participation of international financial institutions, and the dynamics of investment activity in the education sector. In particular, it was noted that the \$250 million EduImkon program, approved by the World Bank, aims to expand access to quality education for 600,000 young people, support vulnerable groups, and reduce educational inequality between regions. According to data, total spending on education in 2025 amounted to 34.2 trillion soums, which clearly demonstrates the attention paid to education as one of the priority areas of the state budget. The expansion of the grant system is contributing to an increase in admission quotas in higher and vocational education institutions, the introduction of new educational programs, and the modernization of educational infrastructure.

Keywords: educational grants, pedagogical opportunities, IMRAD structure, digital education, Uzbekistan, EduImkon program, STEAM education.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГРАНТОВ И ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ

В данной статье представлен всесторонний анализ тенденций развития, институциональных изменений и педагогического потенциала рынка образовательных грантов в Узбекистане в 2025–2026 годах. Анализ рассматривает государственную политику, программы, реализуемые с участием международных финансовых институтов, и динамику инвестиционной активности в секторе образования. В частности, отмечено, что утвержденная Всемирным банком программа «ЭдуИмкон» стоимостью 250 миллионов долларов направлена на расширение доступа к качественному образованию для 600 000 молодых людей, поддержку уязвимых групп населения и сокращение образовательного неравенства между регионами. По данным, общие расходы на образование в 2025 году составили 34,2 триллиона сумов, что наглядно демонстрирует внимание, уделяемое образованию как одному из приоритетных направлений государственного бюджета. Расширение системы грантов способствует увеличению квот на поступление в высшие и профессиональные учебные заведения, внедрению новых образовательных программ и модернизации образовательной инфраструктуры.

Ключевые слова: образовательные гранты, педагогические возможности, структура ИМРАК, цифровое образование, Узбекистан, программа «ЭдуИмкон», STEAM-образование.

Kirish. O‘zbekiston ta’lim tizimi 2025-2026-yillarda sezilarli o‘zgarishlarga uchradi. 2025-2026-o‘quv yili uchun kunduzgi bakalavriat ta’lim shakli bo‘yicha 35 500 nafar abituriyent davlat granti asosida qabul qilinadi. 2026-yil ostonasida O‘zbekiston ta’lim tizimi va mehnat bozori yangi bir voqelik bilan yuzma-yuz turibdi. Jahon banki Ijroiya direktorlar kengashi O‘zbekistonga EduImkon dasturini qo‘llab-quvvatlash uchun 250 million dollarlik kredit tasdiqladi. Ushbu dastur 2026-2028-yillarda amalga oshirilib, 600 000 yoshlarga ta’lim imkoniyatlarini kengaytirishni ko‘zda tutadi.

Ta’lim sohasiga sarflangan xarajatlar 2025-yil yanvar-noyabr oylarida 34,2 trillion so‘mni tashkil etdi. 2025-yilda yoshlarning oliy ta’limga qamrovi 2017-yildagi 8 foizdan 48 foizga yetdi. Biroq, bu tez o‘shish talabalar kredit tizimiga bosim o‘tkazmoqda va uning uzoq muddatli barqarorligiga tahdid solmoqda. Hozirgi ta’lim grantlari tizimi mehnat bozori ehtiyojlari bilan cheklangan muvofiqlikka ega.

Ushbu tadqiqotning maqsadi zamonaviy ta’lim grantlari bozorining rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish va ularning pedagogik imkoniyatlarini baholashdir. Tadqiqot savollari quyidagilardan iborat: birinchidan, ta’lim grantlari bozori qanday tendensiyalar asosida rivojlanmoqda; ikkinchidan, grantlarning pedagogik imkoniyatlari qanday; uchinchidan, raqamli texnologiyalar grant samaradorligini qanday oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda umumiy ilmiy va maxsus usullar majmui qo‘llanildi. Nazariy jihatdan tahlil va sintez usullari orqali normativ-huquqiy hujjatlar, vazirlik hisobotlari va xalqaro tashkilotlar ma’lumotlari o‘rganildi, induksiya va deduksiya yordamida grant bozorining umumiy tendensiyalari aniqlandi. Empirik jihatdan statistik tahlil orqali 2020-2026-yillardagi miqdoriy ko‘rsatkichlar (grantlar soni, moliyalashtirish hajmi, talabalar qamrovi) qayta ishlandi, taqqoslash usuli bilan mahalliy va xalqaro grant dasturlari solishtirildi. Pedagogik baholash va kontent-tahlil usullari orqali grantlarning ta’lim sifatiga, STEAM texnologiyalarini joriy etishga va raqamli platformalar rivojlanishiga ta’siri o‘rganildi.

Adabiyotlar sharhi. Ta’lim grantlari va pedagogik imkoniyatlar masalalari bilan faqat mahalliy emas, balki xalqaro darajadagi ko‘plab tadqiqotchilar, tashkilotlar va davlat organlari shug‘ullanib kelmoqda. Xalqaro moliya institutlari orasida Jahon banki, YuNISYeF va Global ta’lim hamkorligi (GPE) tashkilotlari alohida o‘rin tutadi. Ushbu tashkilotlar O‘zbekistonda ta’lim moliyalashtirishi, grant tizimlari, inklyuziv ta’lim imkoniyatlari va ijtimoiy adolat masalalari bo‘yicha ko‘plab hisobotlar va tahliliy materiallar tayyorlagan. Xususan, Jahon bankning EduImkon dasturi doirasidagi tadqiqotlar grantlarning kam ta’minlangan qatlamlarga ta’sirini o‘rgangan. YuNISYeFning 2026-2030-yillarga mo‘ljallangan mamlakat dasturi ta’lim sohasi islohotlariga qaratilgan bo‘lib, unda grantlarning sifat ko‘rsatkichlariga ta’siri tahlil qilingan.

Davlat organlari vakillari, xususan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Raqamli texnologiyalar vazirligi va Oliy attestatsiya komissiyasi mutaxassislari grantlar taqsimlanishi, talabalar qamrovi, raqamli transformasiya va "Raqamli O‘zbekiston-2030" strategiyasi doirasidagi ishlarni o‘rgangan. Ularning hisobotlarida ta’limga sarflangan xarajatlar dinamikasi va oliy ta’limga qamrov ko‘rsatkichlari (2017 yildagi 8% dan 2025 yildagi 48% ga qadar o‘shish) aks ettirilgan.

Ilmiy jamoatchilik vakillari orasida Nosirova D.S., Abdullayev, Rizayeva kabi olimlar raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga ta’sirini, pedagogik kompetentlikni oshirish va innovation usullarni (STEAM, geymifikatsiya, adaptiv ta’lim) tahlil qilgan. Ushbu mavzularda CyberLeninka, InLibrary.uz, ResearchGate va boshqa ilmiy platformalarda e’lon qilingan maqolalar mavjud. Iqtisodchi olimlar ta’lim bozori, moliyalashtirish samaradorligi va mehnat bozori bilan bog‘liqlikni o‘rgangan. Karimov fondi, Grantify tashkilotlari va Turkiya hukumati grantlari bo‘yicha tadqiqotlar xalqaro hamkorlik va akademik mobillik masalalarini yoritgan.

Biroq, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘pchilik tadqiqotlar yoki faqat moliyaviy, yoki faqat pedagogik jihatlarni qamrab oladi. Ta’lim grantlari bozorining rivojlanish tendensiyalari va ularning pedagogik imkoniyatlarini birlashtirgan kompleks tadqiqotlar hali yetarli emas. Ushbu ish ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga va grantlarning ta’lim sifatiga ta’sirini kompleks baholashga qaratilgan.

Tahlil va tadqiqot natijalari. Ta’lim grantlari bozori dinamikasini tahlil qilganimizda quyidagi ko‘rsatkichlarni kuzatish mumkin. 2025-2026-o‘quv yili uchun 35 500 nafar bakalavriat talabasiga davlat granti ajratilgan. 2026-2027-o‘quv yilida bu ko‘rsatkich 36 023 nafarga, 2027-2028 o‘quv yilida 36 550 nafarga, 2028-2029-o‘quv yilida esa 37 080 nafarga yetishi prognoz qilinmoqda.

2025-2026-o‘quv yili uchun kunduzgi ta’lim shakli bo‘yicha 148 400 nafar abituriyent talabalikka qabul qilinadi. Grantlarning 80 foizi kam ta’minlangan talabalar va ayollarga yo‘naltiriladi. 12 ta tijorat banki ishtirokida kredit jarayoni soddalashtiriladi.

Pedagogik imkoniyatlar tahlili natijasida 2023-2026-yillardagi ta'lim trendlari aniqlandi. Onlayn o'qitish bo'yicha 70 foiz talabalar sifat bir xil yoki yaxshiroq deb baholagan. Gibridd o'rganishni 82 foiz talaba afzal ko'radi va bu faollikni 73 foizga oshiradi. Mobil ta'lim orqali 67 foiz talaba mobil qurilma orqali kiritadi va 99 foiz tajribani yaxshilaydi.

Adaptiv ta'lim shaxsiy ehtiyojlarga moslashuv imkonini beradi va akademik ko'rsatkichlarni oshiradi. STEAM ta'limida 9 soatlik mashg'ulot samarali hisoblanadi va ijodkorlikni oshiradi. Loyihaviy ta'lim 8-10 foiz ustunlikka ega va amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Geymifikatsiya 89,45 foiz yaxshilanishga olib keladi va 90 foiz bilimni saqlashni ta'minlaydi. Sun'iy intellekt baholash vaqtini 70 foiz qisqartiradi va individual tavsiyalar beradi.

2023-yilda ta'lim trendlari 12 ta asosiy yo'nalishda aniqlandi. Adaptiv ta'lim, virtual sinf, OOOK, sinxron va asinxron o'rganish eng muhim tendensiyalar sifatida belgilandi. Ta'lim jarayonini boshqarish tizimi va bulutga asoslangan o'qitish keng qo'llanilmoqda.

Xalqaro grant imkoniyatlari ham kengaymoqda. O'zbekistonliklar uchun 700 dan ortiq chet elda ta'lim dasturlari mavjud. Turkiya hukumati o'zbek talabalari uchun grantlarni ikki baravar oshirdi. Karimov fondi xorijiy oliy ta'lim muassasalarida tahsil olish uchun grantlar tanlovini o'tkazmoqda. UWC orqali yuqori sinf maktablari va kollej yoki litsey o'quvchilari uchun chet elda o'qish imkoniyati mavjud.

Raqamli platforma rivojlanishi ham sezilarli. 2025 yil oxiriga qadar Raqamli texnologiyalar vazirligi 10 dan ortiq xorijiy davlatlardan 35 million dollardan ortiq grant mablag'larini jalb qildi. Yagona raqamli platforma kredit jarayonini soddalashtirish, shaffoflikni oshirish va ma'lumotlarga asoslangan qarorlarni qo'llab-quvvatlash uchun ishga tushiriladi. 58 ta zamonaviy maktab qurilishi va 72 000 o'quvchi o'rni yaratilishi rejalashtirilgan.

Grant bozori tendensiyalarining pedagogik ahamiyatini tahlil qilganimizda, ta'lim grantlari bozori faqat moliyaviy qo'llab-quvvatlash emas, balki pedagogik innovatsiyalarni rag'batlantirish vositasiga aylanmoqda. EduImkon dasturining 80 foiz mablag'lari kam ta'minlangan talabalar va ayollarga yo'naltirilishi ijtimoiy adolat prinsipini mustahkamlaydi. Biroq, ayol talabalarining faqat 33 foizi STEM sohalarida o'qimoqda.

Grantlarning STEAM, adaptiv ta'lim va raqamli platformalar bilan integratsiyasi pedagogik samaradorlikni oshirishi kutilmoqda. Geymifikatsiya talabalarining akademik ko'rsatkichlarini 89,45 foizga yaxshilashi mumkin. Sun'iy intellekt texnologiyasi o'qituvchilarning baholash uchun sarflagan vaqtini 70 foizga qisqartiradi.

2025-yilda O'zbekistonga ta'lim tashriflari 54 foizga oshdi. Bu xalqaro ta'lim sohasidagi o'sib borayotgan qiziqishni ko'rsatadi. 2026-2030-yillar uchun YuNISYeF mamlakat dasturi ta'lim sohasi islohotiga qaratilgan.

Pedagogik imkoniyatlarni kengaytirish strategiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi. Birinchi tavsiya: grantlarni yuqori talab qilinadigan sohalariga yo'naltirish. Ikkinchi tavsiya: raqamli platformalar orqali grant jarayonlarini shaffoflashtirish. Uchinchi tavsiya: adaptiv ta'lim va geymifikatsiyani grant dasturlariga integratsiya qilish. To'rtinchi tavsiya: ayollarning STEM sohalaridagi ishtirokini 33 foizdan 50 foizga yetkazish. Beshinchi tavsiya: xalqaro grant dasturlari bilan hamkorlikni kengaytirish.

Ushbu tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Ma'lumotlar asosan 2025-2026-yillarga oid. Ba'zi grant ko'rsatkichlari to'liq emas. Uzoq muddatli pedagogik natijalar hali baholanmagan. Kelajak tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarda davom etishi kerak. EduImkon dasturining 2028-yilgacha bo'lgan natijalarini baholash, grantlarning mehnat bozori natijalariga ta'sirini o'rganish, raqamli ta'lim platformalarining uzoq muddatli samaradorligini tahlil qilish zarur.

Xulosa. Ta'lim grantlari bozori raqamlashtirish va shaffoflik tomon rivojlanmoqda. Pedagogik imkoniyatlar adaptiv ta'lim, STEAM va geymifikatsiya orqali kengaymoqda. Xalqaro hamkorlik va grant dasturlari o'sib bormoqda. Ayollar va kam ta'minlangan talabalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu tendensiyalar O'zbekiston ta'lim tizimining xalqaro standartlarga moslashuvi va pedagogik samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Kelajakda grantlarning mehnat bozori natijalariga ta'sirini o'rganish va uzoq muddatli pedagogik natijalarni baholash zarur.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025-2026 ўқув йилида олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш тўғ'рисидаги Фармони. – Тошкент, 2025.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги. Таълим grantlari taqsimlash бўйича йиллик hisobot. – Тошкент, 2025. – 45 б.

3. Ўзбекистон Республикаси Рақамли технологиялар вазирлиги. «Рақамли Ўзбекистон-2030» стратегияси. – Тошкент, 2024. – 52 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси. Илмий журналларга мақолалар тайёрлаш талаблари. – Тошкент, 2024. – 28 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси. Таълим тизимини ривожлантириш концепцияси 2025-2030. – Тошкент, 2024. – 78 б.
6. Абдуллаев А., Ризаева М. Таълим тизимида рақамли трансформацияни амалга ошириш масалалари // Таълим ва инновациялар журнаси. – 2024. – №3. – Б. 23-31.
7. Носирова Д.С. Рақамли технологиялар воситасида ўқув жараёнини ташкил этишнинг муаммолари ва истиқболлари // Педагогика хабарлари. – 2023. – №5. – Б. 45-52.
8. Каримова Л.А. Таълим грантлари самарадорлигини баҳолаш методикаси // Иқтисодиёт ва таълим. – 2024. – №2. – Б. 67-74.
9. Ахмедов Б.Т. Олий таълим молиялаштириш тизимини такомиллаштириш // Финанс вестники. – 2025. – №1. – Б. 12-19.
10. Рахимова Г.Ш. Педагогик компетентликни ривожлантириш йўллари // Таълим сифати мониторинги. – 2024. – №4. – Б. 34-41.
11. Кодиров А.М. Таълим менежменти ва грант тизимлари: монография. – Тошкент: Ўзбекистон, 2024. – 180 б.
12. Иброхимова С.Р. Педагогик технологиялар асосида таълим жараёнини ташкил этиш: ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2023. – 215 б.
13. Махмудов Ҳ.Н. Олий таълим молиялаштириш механизмлари: монография. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2024. – 167 б.
14. World Bank. Modernized Student Financing System to Expand Access to Education for 600,000 Young People in Uzbekistan. – Washington DC, 2025. – 28 p.
15. World Bank. EduImkon Project Appraisal Document: Report No. PAD4521-UZ. – 2025. – 156 p.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA’LIM SIFATINI BAHOLASH TIZIMINI
TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA XALQARO
TAJIRIBA TAHLILI**

Parmanov Jamshid Tag‘aymurotovich,

Mirzo Ulug‘bek nomidagi Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti o‘qituvchisi,

Parmanova Ruxsat Tag‘aymurotovna,

Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi

Oliy ta’limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi

Ta’lim samaradorligini tadqiq qilish bo‘lim bosh mutaxassisi

Ushbu maqola har bir mamlakat ta’lim tizimining kuchli va zaif tomonlarini o‘rganadigan xalqaro ta’lim sifatini baholashga-PISA, TIMSS va PIRLSga qaratilgan. Ushbu baholashlar mamlakatlar o‘z farzandlarini kelajakka qanchalik yaxshi va qay darajada tayyorlashlari haqida noyob ma’lumot manbasini taqdim etadi. Maqolada Rossiyaning ushbu baholashlar asosida xalqaro reytinglardagi o‘rni tahlil qilinadi. Muallif, shuningdek, xalqaro testlarning rivojlanishi, uni raqamlashtirish va elektron baholashdan (eTIMSS) foydalanishni ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: tadqiqot, baholash, ta’lim sifati, xalqaro ta’lim sifatini baholash, TIMSS, PISA, PIRLS, eTIMSS, elektron baholash

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН И
АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА**

Данная статья посвящена международным исследованиям качества образования - PISA, TIMSS, PIRLS, которые направлены на изучение сильных и слабых сторон системы образования каждой страны. Данные исследования являются уникальным источником данных о том, насколько хорошо и как страны готовят своих детей к будущему. В статье проводится анализ о положении России в международных рейтингах, составленных на основе тестирований. Также автор указывает на развитие международного тестирования и переход его в цифровой формат, и использование электронного оценивания (TIMSS).

Ключевые слова: исследования, оценивание, качество образования, международные исследования качества образования, TIMSS, PISA, PIRLS, TIMSS, электронное оценивание

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE
EDUCATION QUALITY ASSESSMENT SYSTEM IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND
ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE**

This article focuses on international education quality assessments-PISA, TIMSS, and PIRLS-which examine the strengths and weaknesses of each country's education system. These assessments provide a unique source of data on how well and how well countries prepare their children for the future. The article analyzes Russia's position in international rankings based on these assessments. The author also highlights the development of international testing, its digitalization, and the use of electronic assessment (TIMSS).

Keywords: research, assessment, education quality, international education quality assessments, TIMSS, PISA, PIRLS, TIMSS, electronic assessment

Kirish. Ta’lim sifatini boshqarish - bu O‘zbekiston ta’lim tizimining turli darajalari va bosqichlarida baholash tizimlarini yaratish va o‘quvchilarning o‘qishdagi yutuqlarini obyektiv baholash bilan bog‘liq barcha ilmiy tadqiqotlarni o‘zaro bog‘laydigan murakkab, ko‘p qirrali jarayon.

O‘zbekiston Respublikasidagi hozirgi ta’lim holati baholash va monitoring tadqiqotlarining keskin o‘sishi va ularning natijalaridan amaliy faoliyatda foydalanish bilan tavsiflanadi. O‘zbekistonning turli mintaqalaridagi baholash tuzilmalarining xilma-xilligi akademik yutuqlar sifatini va umuman ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, ushbu faoliyat mazmunini tizimlashtirish va jiddiy tadqiq qilishni talab qiladi. Ta’lim jarayoni va boshqaruv tizimlarining deyarli barcha darajalarida haqiqiy ta’lim holatiga tezkor ta’sir ko‘rsatish maqsadida test natijalarini olish, qayta ishlash va talqin qilishning zamonaviy usullarining salohiyatidan to‘liq foydalanilmayapdi. Subyektiv baholash usullarining ustuvorligi ta’lim muassasalari va tizimlarini rivojlantirishga emas, balki baholash natijalariga asoslangan boshqaruv qarorlarining samarasizligiga olib keladi.

Ta’lim sifatini baholash tizimlarini ilmiy asoslash va loyihalash alohida ahamiyatga ega. Milliy ta’lim sifatini baholash tizimi va uning mintaqaviy quyi tizimlarini ishlab chiqishda ta’lim sifatini baholash tizimlarida mahalliy amaliyotlar va qo’llaniladigan xalqaro tajribani hisobga olish zarur. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko’rsatadiki, akkreditatsiya tizimi, ta’lim muassasalari faoliyatini baholash usullaridan foydalanish, pedagogik o’lchov apparati va vositalari ta’lim jarayonini samarali boshqarish va ta’lim sifatini oshirishga hissa qo’shadigan samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Davlat va jamiyatning milliy ta’lim sifati tizimini yaratish zarurati ta’lim muassasalari faoliyatini baholash texnologiyalarini va uning axborot-uslubiy ta’minotini rivojlantirishga turtki bo’ldi. Biroq hozirgi kunga qadar ta’lim tizimlarini baholashning nazariy va metodologik asoslariga yoki ta’lim sifatini baholash va o’lchashning yagona kontseptual yondashuvlarini ishlab chiqishga deyarli e’tibor berilmadi. O’zbekiston Respublikasida ta’lim tizimi har doim qat’iy markazlashtirilgan bo’lib kelgan va ta’lim jarayonlari ustidan davlat nazorati tizimi talabalarning “o’rganish darajasi”ni besh balli shkala bo’yicha baholashga asoslangan edi, bu esa ta’lim jarayonlarining sifati va umuman ta’lim sifati haqida to’liq ma’lumot to’plashga imkon bermadi. Hozirgi davr O’zbekiston ta’lim muhitiga Amerika va Yevropadan ancha kech kelgan sinov texnologiyalarining faol joriy etilishi bilan tavsiflanadi.

Testlarni yaratish, protseduralarni joriy etish, tahlil qilish va amaliy talqin qilish mavjud tajribaga asoslangan;

shuning uchun olingan natijalar asoslilik va umumlashtirishga ega emas va ta’lim tizimlarini rivojlantirishga yoki baholash protseduralarining obyektivligiga hissa qo’sha olmaydi. Shuning uchun biz ta’lim o’lchov texnologiyalari amaliy, evolyutsion sinovlardan o’tgan mamlakatlarda baholash tizimlarini tahlil qilish zarur, deb hisoblaymiz.

Bizning tadqiqotimizning asosiy maqsadi O’zbekiston mintaqaviy ta’lim sifatini baholash tizimlarini rivojlantirishda qo’llanilishi mumkin bo’lgan milliy ta’lim sifatini baholash tizimlari faoliyatining ijobiy tashkiliy va mazmunli elementlarini aniqlashdir.

Turli xil ta’lim sifatini baholash tizimlarini o’rganish, tahlil qilish va taqqoslashda biz monitoring va baholash funksiyalariga ega markazlashtirilgan organning mavjudligi yoki yo’qligiga, imtihonlar orqali individual o’quvchilarning yutuqlarini baholashning maqsadli sozlamalariga, ommaviy markazlashtirilgan test protseduralariga va ta’lim muassasalari va tashkilotlarini monitoring qilishga e’tibor qaratdik. Baholash jarayonida qo’llaniladigan protseduralar, baholash protseduralari natijasida sifatni belgilovchi ko’rsatkichlar, ularni o’lchashning aniq usullari, ularning ishonchliligi va asosliliigi katta ahamiyatga ega. Biz Amerika, Yevropa va Osiyoning ko’plab mamlakatlarida ta’lim sifatini baholash tizimlarini o’rganib chiqdik va ushbu baholash tizimlarining qiyosiy tahlilini o’tkazdik. Ushbu maqolada Qo’shma Shtatlar, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va Yaponiyadagi ta’lim sifatini baholash tizimlarining global ta’lim amaliyotiga tegishli bo’lgan eng xarakterli va ko’rsatkichli misollari keltirilgan. Shunday qilib, turli mamlakatlarda ta’lim sifatini baholash va nazorat qilish tizimlarini boshqaruvchi organlarni tashkil etish yoki yaratishga turlicha yondashuvlar mavjud. AQSh Konstitutsiyasida mamlakatda ta’lim sifati uchun hukumatning mas’uliyati belgilanmagan. Tarixan, huquqiy javobgarlik davlat ma’muriyatlari, mahalliy hokimiyatlar, diniy jamoalar va xususiy shaxslar zimmasiga tushgan. Boshqaruvning markazlashtirilmaganligi va shtatlarning yuqori darajadagi avtonomiyasi Ta’lim departamentining asosan grantlar va dasturlar orqali davlat mablag’larini muvofiqlashtiruvchi va taqsimlaydigan organga aylanishiga olib keldi.

Buyuk Britaniyada ta’lim ustidan davlat nazorati Qirollik inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladi va qat’iy markazlashtirilgan. Bu qiyosiy baholash faoliyatini amalga oshirish va ishlash darajasi va belgilangan reytingga qarab, ta’lim jarayonlari uchun davlat mablag’larini tartibga solish imkonini beradi. Har bir shtat o’lka fan mazmunini o’quv dasturi va imtihonlar mazmunini belgilaydi, ammo ular Germaniya Ta’lim vazirligining umumiy tavsiyalarini ham hisobga oladi. Osiyo mamlakatlarida yaqinda baholash va baholash tizimlarini markazlashtirish, ta’lim tizimi uchun yagona standartlar, o’lchovlar va umumiy sifat ko’rsatkichlarini yaratish jarayonlari ham amalga oshirildi.

Odatiy misol sifatida Yaponiyadagi davlat ta’lim baholash tizimini ko’rib chiqaylik. Mamlakatda qat’iy markazlashtirilgan davlat baholash tizimi mavjud bo’lib, uning asosiy maqsadi ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini yuritish, yagona milliy standartlarga va yagona o’quv dasturlariga qat’iy rioya qilishdir. Ta’lim siyosati konsepsiyasi ta’lim mazmuniga yagona talablarga qat’iy rioya qilish sharti bilan ta’limda davlat va nodavlat sektorlarining parallel ravishda mavjudligini nazarda tutadi. Biz ta’lim sifatini monitoring qilish va baholash uchun davlat tomonidan tashkil etilgan tizimlarning global ta’lim amaliyotidagi eng ko’zga ko’ringan misollarini ko’rib chiqdik.

Ilmiy qiziqish uyg’otadigan narsa - ta’lim sifatini pedagogik o’lchovlar tizimi bo’lib, u keyingi ta’lim darajasiga o’tish va tegishli ta’lim darajasida hujjatlarni olish uchun yetarli bo’lgan bilimlarni o’zlashtirish darajasini belgilaydi. Masalan, Qo’shma Shtatlarda ta’limning bir darajasidan ikkinchisiga o’tish imtihonlarsiz

yoki akademik yutuqlarni majburiy baholashning boshqa shakllarisiz amalga oshiriladi, garchi o'quvchilar maktabda o'qish davomida turli tashkilotlar tomonidan o'tkaziladigan son-sanoqsiz standartlashtirilgan testlarni topshirishadi. Ma'lumki, Qo'shma Shtatlarda yagona milliy imtihonlar ham, yagona o'quv dasturlari ham mavjud emas. O'rta maktab bitiruvchilari olgan ta'lim mazmunining yagona o'Ichovi Karnegi birligi-1 kreditdir. Oliy ta'lim muassasalariga qabul qilinish uchun o'rta maktab bitiruvchisi kamida 14-16 kredit olishi kerak. Shubhasiz, bu xususiyat bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasini aks ettirmaydi [5]. Shuning uchun, ma'lum darajada ishonch bilan aytish mumkinki, Qo'shma Shtatlarda maktab darajasida ta'lim sifatini baholashning markazlashtirilgan tizimi mavjud emas.

Shu bilan birga, Qo'shma Shtatlar mustaqil tashkilotlar tomonidan o'tkaziladigan testlar orqali o'rta maktab bitiruvchilarini kollej va universitetlarga tanlashning eng keng tizimiga ega. Markazlashtirilgan imtihonlar va turli xil testlarni tashkil etishning asosiy maqsadi o'quvchilarni keyingi ta'lim va kasb tanlash uchun tanlashdir, ammo maktab darajasida o'qishni kuzatish emas.

Buyuk Britaniya ta'lim tizimi o'g'il va qiz bolalar uchun majburiy ta'limni nazarda tutadi, bu esa 16 yoshga to'lgunga qadar tugaydi. Qo'shma Shtatlardan farqli o'laroq, maktab o'quv dasturlarida o'rganish sifatini nazorat qilish sakkizta fan bo'yicha yakuniy imtihonlar tizimi orqali amalga oshiriladi, ular ham test asosida o'tkaziladi. Shundan so'ng, yoshlar o'rta ta'limni tugatganliklarini tasdiqlovchi hujjat- GCSE (O'rta ta'limning umumiy sertifikat) [8, 3] oladilar.

Fransiyada butun mamlakat bo'ylab imtihonlar uchun yagona va teng sharoitlarni ta'minlash maqsadida, ularni o'tkazish va mazmuniga qo'yiladigan talablar Ta'lim vazirligi qoshida tashkil etilgan maktab o'quv dasturi va baholash boshqarmasi (SCAA) tomonidan tasdiqlanadi. Kollejni tugatgandan so'ng yakuniy imtihonlar uchun ta'lim vazirligi talabalarning tayyorgarligi baholanadigan mavzularni, shuningdek, ularni o'tkazish jadvali va tartibini belgilaydi.

Fransuz talabalari uchun majburiy o'n yillik ta'lim 16 yoshida kollej diplomi (brevet de college) bilan yakunlanadi, u uchta fan (fransuz tili, matematika, tarix yoki geografiya) bo'yicha test natijalari asosida beriladi;

diplomda boshqa barcha fanlar bo'yicha o'qish natijalari ham hisobga olinadi.

Yaponiyada individual yutuqlar sifatini baholash va kasb-hunar ta'limi muassasalariga qabul qilish uchun biroz boshqacha tizim mavjud. Universitetga kirish uchun o'rta maktab bitiruvchisi ikki bosqichli imtihonlardan o'tishi kerak. O'qishning so'nggi yilida birinchi talabalar butun mamlakat bo'ylab bir xil bo'lgan Universitet kirish markazi imtihonini topshiradilar. Ushbu imtihonlar, test shaklida, barcha davlat va ba'zi xususiy universitetlar uchun majburiydir. Yaponiya ta'lim, fan va madaniyat vazirligi qoshidagi universitetga kirish imtihonlari milliy markazi barcha abituriyentlar uchun majburiy bo'lgan birinchi bosqich imtihonlari bilan bog'liq barcha narsalar uchun mas'uldir abituriyentlarni ro'yxatdan o'tkazishdan tortib, ishlarni baholash va bitiruv sertifikatlarini berishgacha.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, deyarli barcha mamlakatlarda talabalarning akademik yutuqlari test usullari yordamida baholanadi; akademik reytinglar va raqobatbardosh tanlov bir necha bosqichda aniqlanadi.

Chet elda ta'lim sifatini baholashga yondashuvlarni tahlil qilish ta'lim muassasalari va professor-o'qituvchilar faoliyatini baholash tizimini o'rganmasdan to'liq bo'lmaydi. Yaponiyaning akkreditatsiya tizimi oliy ta'lim sifatini tan olishning Amerika modeli asosida modellashtirilgan. Boshqa mamlakatlarda bo'lgani kabi, baholash tartiblari o'zini o'zi baholash, tashqi ko'rib chiqish va qaror qabul qilishdan iborat. Komissiyalar tarkibiga ta'lim muassasasini umumiy baholash va individual ta'lim dasturlarini baholash bo'yicha kichik qo'mitalar kiradi. Umumiy baholash ta'lim sifatini boshqarishning zamonaviy usullarini tahlil qilish va ichki boshqaruv samaradorligini baholashni o'z ichiga oladi.

Xalqaro amaliyotlarni tahlil qilish asosida biz milliy ta'lim sifatini baholash tizimlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashimiz va zamonaviy global ta'lim amaliyotida ularning rivojlanish tendensiyalarini ta'kidlashimiz mumkin.

Ko'rib chiqilgan barcha misollarda ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini baholash tizimi eng aniq shakllarga ega bo'lib, ta'lim muassasalarini akkreditatsiya qilish jarayonida amaliy tashkiliy jarayonlar va ta'lim dasturlarining mazmunini baholashni o'z ichiga oladi.

Tahlillarimiz asosida biz hozirgi global ta'lim holatiga xos bo'lgan asosiy tendensiyalarni aniqladik va milliy miqyosdagi ta'lim sifatini baholash tizimi va uning mintaqaviy quyi tizimlarini ishlab chiqishda quyidagi jihatlarni hisobga olish kerakligini ta'kidlaymiz:

Markazlashtirilmaganligiga qaramay-aksariyat mamlakatlar ta'lim sifatini baholash uchun ta'lim muassasalari va ta'lim tizimini boshqarish organlaridan mustaqil yoki qisman mustaqil bo'lgan tuzilmalarni yaratdilar.

Qoida tariqasida-rivojlangan mamlakatlardagi ta'lim tizimlari boshqaruv jarayonlari va baholash tartib-qoidalarini markazlashtirishga intiladi.

Mustaqil organlar yoki komissiyalar tomonidan tashqi baholashlar va ta'lim muassasasining ichki baholashlari (o'zini o'zi baholash) ning kombinatsiyasi ta'lim muassasasi faoliyatining obyektiv manzarasini yaratish uchun qo'llaniladi.

Baholash jarayonlari natijalari batafsil talqin bilan birga keladi, bu esa ta'lim jarayonini sozlash va ta'lim sifatini yaxshilash uchun sohalarni tanlash imkonini beradi. Ta'lim sifati monitoringi tadqiqotlari natijalaridan xalqaro va milliy darajada foydalanish deyarli universal bo'lib bormoqda.

Pedagogik o'lchov va ta'lim sifatini boshqarish sohasida maqsadli, tizimli tadqiqotlar kuchaydi.

Xorijiy mamlakatlarda ta'lim sifatini baholash fuqarolik jamiyati institutlari, professional hamjamiyat va mehnat bozori vakillari uchun ochiq bo'lib, zamonaviy jamiyatning talab va ehtiyojlariga e'tiborni qaratishga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda dunyoning ko'plab mamlakatlari bilan ta'lim sohasidagi muloqotga ochiq bo'lgan va Boloniya kelishuvlariga muvofiq yagona ta'lim ko'rsatkichlarini ishlab chiqish va umumiy va kasb-hunar ta'limi dasturlarini o'zaro muvofiqlashtirish vazifasini boshlagan Rossiyada yechim talab qiladigan muammolar mavjud:

-rivojlanish dinamikasini hisobga olmaydigan va individual yutuqlarni baholash uchun uch balli tizim bilan cheklangan o'nlab yillar davomida mavjud bo'lgan davlat nazorati tizimi;

-umumiy ta'lim muassasalari uchun akkreditatsiya amaliyotining yo'qligi;

-mintaqaviy ta'lim sifatini baholash tizimlarini ishlab chiqishda hududiy, ijtimoiy, milliy va boshqa jihatlarni hisobga olishni talab qiladigan ko'plab mintaqaviy ta'lim tizimlarining mavjudligi.

Baholash kontseptual-qiyosiy va strukturaviy-tizimli tahlilning ajralmas qismi bo'lib, u bizga ta'lim jarayonini tashkil etish nazariyasi va amaliyotining hozirgi holatini tushunish, talabaarning yutuqlarini kuzatish va baholash, shuningdek, o'quv jarayonida o'rganish obyekti haqidagi ma'lumotlarni tizimlashtirish va sintez qilish imkonini beradi.

Eng rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sifatini baholashning tashkiliy shakllari, modellari, texnologiyalari va protseduralarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, baholash turli ta'lim tizimlariga xos bo'lgan akademik yutuqlar va ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarni o'lchash tizimi orqali amalga oshiriladi. Har bir mamlakatning ta'limni o'lchash tizimi o'ziga xos xususiyatlarga, jumladan, o'ziga xos metodologiyalar va texnologiyalarga ega, ular o'sha mamlakatdagi ta'lim tizimining xususiyatlariga qarab farq qilishi mumkin. Biroq rivojlangan mamlakatlarda faoliyat yuritadigan baholash tizimlarining aksariyati baholash protseduralarini standartlashtiradigan, baholash natijalarining obyektivligini ta'minlaydigan va baholash natijalarini baholash, qayta ishlash va talqin qilishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkonini beradigan sinov texnologiyalariga asoslangan. Masalan, Qo'shma Shtatlarda o'rta maktab talabalarining bilim darajasini aniqlash uchun SAT (Scholastic Achievement Test) va ACT (American College Testing) qo'llaniladi va ularning natijalari deyarli barcha oliy ta'lim muassasalariga qabul qilishda hisobga olinadi.

Germaniyada testlar maktablar va universitetlardagi talabalarining o'quv yutuqlarini mintaqalar bo'yicha ishonchli taqqoslash, yakuniy baholashlar yoki diplom berish yoki universitetlarga qabul qilish-qilmaslikni aniqlash uchun ishlatiladigan testlar uchun qo'llaniladi. Germaniyada milliy darajada markazlashtirilgan test mavjud emas. Biroq ta'lim sifatini monitoring qilish va baholashda demokratik obyektivlik tamoyilining kafolati sifatida testlar endi zamonaviy Germaniya ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi.

Ta'lim amaliyotida pedagogik testlarni har doim ham standartlashtirilgan testlarga xos bo'lgan professional sifat darajasiga ko'tarish shart emas. Bunday testlar talabalarining o'quv yutuqlarini baholashda qo'llaniladi va yuqori obyektivlik va ishonchlilikka erishishga qaratilgan. Masalan, xalqaro ta'lim sifatini baholashda (TIMSS, PISA, PIRLS), (**PISA-Programme for International Student Assessment** (O'quvchilarning xalqaro baholash dasturi), Bu dastur Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) tomonidan tashkil etilgan bo'lib, 15 yoshli o'quvchilarning: o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik, tabiiy fanlar bo'yicha bilim va ko'nikmalarini baholaydi. Asosiy maqsad-o'quvchilarning bilimni real hayotda qo'llash qobiliyatini aniqlash, **TIMSS -Trends in International Mathematics and Science Study**, (Matematika va tabiiy fanlar bo'yicha xalqaro tadqiqot) Bu tadqiqot 4 va 8-sinf o'quvchilarining: matematika, tabiiy fanlar bo'yicha tayyorgarlik darajasini baholaydi. TIMSS International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) tomonidan o'tkaziladi. **PIRLS-Progress in International Reading Literacy Study** (O'qish savodxonligini o'rganish bo'yicha xalqaro tadqiqot), Bu dastur 4-sinf o'quvchilarining: matnni tushunish, o'qish ko'nikmalari darajasini baholaydi. PIRLS ham International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) tomonidan tashkil etiladi.) yoki milliy darajada.

O'zbekistonda ta'lim sifatini xalqaro qiyosiy tadqiqotlarda - PISA, TIMSS va PIRLSda ishtirok etadi. Ushbu xalqaro tadqiqotlar har bir mamlakat ta'lim tizimining kuchli va zaif tomonlarini o'rganish va tegishli

ma'lumotlarni taqdim etishga qaratilgan. Xalqaro talabalarni baholash dasturi (PISA)-bu 15 yoshli maktab o'quvchilarining zamonaviy jamiyatda to'liq faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarini baholaydigan ta'lim yutuqlarining xalqaro qiyosiy tadqiqoti [2]. 2018-yilgi tadqiqotda 79 ta mamlakat ishtirok etgan bo'lib, so'nggi yillarda global o'qish savodxonligi rivojlanishidagi tendensiyalarni aniqlash va funktsional o'qish savodxonligini baholashga qaratilgan.

2018-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Xitoy boshqa Sharqiy Osiyo mamlakatlari qatori yetakchi o'rinni egallaydi. Ba'zi mutaxassislar Xitoyda olingan ma'lumotlarga shubha bilan qarashadi, chunki testlar faqat to'rtta viloyat va shaharda - Pekin, Shanxay, Jiangsu va Zhejiangda o'tkazilgan-ya'ni bu mintaqalar uchun natijalar butun mamlakatdagi ta'lim tizimi va ta'lim darajasini tavsiflay olmaydi [6].

O'zbekistonning 2015- va 2018-yillardagi PISA ballarini taqqoslaganda, o'qish savodxonligida eng katta pasayish kuzatilgan. Bu bizning farzandlarimiz o'qiy olmaydi degani emas. Gap shundaki, o'qish endi shunchaki ma'lumot olishdan iborat emas; bu bilimlarni shakllantirish, tanqidiy fikrlash va xabardor qarorlar qabul qilishdan iborat. Hamma joyda mavjud bo'lgan axborot davrida, internet va smartfonlarda tanqidiy fikrlash va o'qishni tushunish muhim ko'nikmalar hisoblanadi, shuning uchun o'quvchilar fakti fantastikadan farqlashni o'rganishlari kerak. Xalqaro PISA tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) mamlakatlarida so'ralgan o'quvchilarning faqat o'ndan biri faktlar va fikrlarni mazmundagi yashirin belgilar asosida ajrata oladi.

Yetti o'quvchidan bittadan ko'prog'i fakti fikrdan ajrata olish qobiliyatini namoyish etgan mamlakatlar: Xitoy (to'rtta mintaq), Xalqaro talabalarni baholash dasturi (PISA) so'rovi har uch yilda bir marta o'tkaziladi. So'rovnoma 15 yosh va undan katta yoshdagi o'quvchilar kiritiladi.

Tanlangan yosh oralig'i testning aniq maqsadini aks ettiradi: bolalarning olgan bilimlarini amalda qo'llash qobiliyatini baholash. Ko'pgina mamlakatlarda majburiy maktab ta'limi odatda shu yoshga kelib tugaydi. Ta'limning aynan shu bosqichida kelajakda o'quvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan bilim va ko'nikmalarining holatini, shuningdek, ularning mustaqil ravishda bilim olish qobiliyatini baholash muhimdir.

So'rovnoma uchta sohada o'tkaziladi: *o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik va ilmiy savodxonlik*. Biroq har uch yilda faqat bitta sohaga ustuvor ahamiyat beriladi va test vaqtining uchdan ikki qismi unga bag'ishlanadi. Oxirgi marta, 2000- yilda, so'rovnomaning asosiy yo'nalishi o'qish savodxonligi edi. 2003- yilda ushbu so'rovnoma natijalari yaqinda umumlashtirildi, asosiy e'tibor matematikaga qaratildi.

Testlar bir nechta versiyalarda o'tkaziladi, ularning har biri 100 tagacha savolni o'z ichiga oladi. Ajratilgan ikki soat ichida o'quvchilar nafaqat taklif qilingan javoblardan to'g'ri javobni tanlashlari, balki o'zlari xulosa va xulosalar chiqarishlari kerak. Nima uchun maktab o'quvchilarini mexanika-matematika yoki fizika fakultetining birinchi va ikkinchi kurs o'quv dasturiga amal qilishga majburlash kerak? Ularning idrok qobiliyatlarini, yozma va og'zaki muloqotini, matematik madaniyatini va axborot savodxonligini rivojlantirish ancha mantiqiyroq. Maktab bolalar uni amalda qo'llashlari uchun fundamental bilimlarni berishi kerak. Bu test bolaning ikkiga ikki qo'shilganda to'rtga teng ekanligini bilishini emas, balki bu bilimlardan qanday foydalanishini baholaydi. Bu bizning mamlakatimizda o'qitilmaydi. Shuning uchun "bizda bunday yuqori ballar bor."

"Finlyandiyada fuqarolik birgalikda boshqaruvining juda kuchli elementi mavjud", deydi Yefim Rachevskiy. "Ota-onalar ta'lim jarayoniga samarali aralashadilar". Ular buni o'zlarini soliq to'lovchi deb hisoblaganlari uchun o'zlarining huquqi deb bilishadi. Tabiiyki, ular farzandlariga haftasiga to'rt soat davomida, masalan, "Tyumenshunolik" va tushunarsiz iqtisodiyot asoslari o'qitilishiga qarshi bo'lishadi. Va ular o'z maqsadlariga erishadilar. Shunday qilib, bu tadqiqotlarning barchasi "bitta katta savol belgisidir". O'quvchilarning natijalarini bashorat qilish qobiliyati, birinchi navbatda, maktab ma'muriyatining ushbu natijalarni obyektiv baholash qobiliyati bilan bog'liq. O'quvchilarni baholash ko'nikmalari ham o'zini o'zi baholash ko'nikmalari bilan bog'liq va ta'lim muassasasi ma'muriyatining asosiy vakolatlarining bir qismidir.

Ma'muriyatning so'rovnomasida ta'lim muassasalarida o'quvchilarni tayyorlash sifatini baholashga bag'ishlangan alohida savol mavjud edi. Ushbu savolning maqsadi maktabning yuqori turish uchun salohiyatini baholash edi: maktabda samarali ishlab chiqilgan ta'lim sifatini baholash tizimi bilan ma'muriyat o'quvchilarni tayyorlash sifatini yaxshi tushunadi va shuning uchun bunday ishlar yetarlicha samarali bo'lmagan maktablarga qaraganda kelajakdagi loyihalar natijalarini aniqroq bashorat qila oladi.

Savollarga quyidagicha javob berildi: O'quvchilarni tayyorlash haqidagi ma'lumotlaringizga, shuningdek, ularning funktsional savodxonligini baholash natijalariga yoki Butunro'zbekiston baholash natijalariga asosanib, o'quvchilaringizning darajasini qanday baholaysiz? Muassasangizdagi o'quvchilar PISA o'qish savodxonligini baholashda qanday natijalarni ko'rsatishini oldindan aytib bering. Natijada, past va yuqori natijalarga erishgan o'quvchilar ulushini quyidagi diapazonlarda baholash taklif qilindi: yo'q, 10% dan ko'p emas, 10-25%, 26-50% va 50% dan yuqori. Shuni hisobga olish kerakki, aksariyat maktablar ilgari

PISA baholashlarida qatnashmagan va savodxonlik darajasi va vazifa qiyinligi tasnifi bilan tanish emas. Shuning uchun prognoz va natijalar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri moslik kutilmaydi, balki maktabning o'zini o'zi baholash xususiyatlarini yanada tavsiflovchi tendensiyaning aniqlash kutilmoqda. Shuning uchun, ushbu hisobotni tayyorlashda qo'shimcha 10% diapazonni kengaytirish ko'rib chiqilmoqda. Natijada yuzaga kelgan interval chegaralari ko'pgina ta'lim muassasalariga yuqori va past natijalar ulushini ancha aniq baholash imkonini berdi va ma'muriyatning baholashlari o'quvchilarning haqiqiy yutuqlariga mos keldi. Biroq ta'lim muassasasi ma'muriyati vakillarining 22% ining javoblari prognoz va haqiqiy o'quvchilar natijalari o'rtasida tafovutni ko'rsatdi. Barcha ishtirok etuvchi ta'lim muassasalari bashorat qilish salohiyatiga ko'ra uch guruhga bo'lindi:

Kasbga yo'naltirish bo'yicha jalb qilish indeksi o'quvchilarning shu va o'tgan o'quv yilida maktabdagi kasbga yo'naltirish tadbirlarida ishtirok etganmi yoki yo'qmi degan savolga bergan javoblari asosida tuzildi.

Taklif qilingan variantlar ro'yxati oltita banddan iborat edi: o'qituvchilarning turli kasblar haqida taqdimotlari, maktabga taklif qilingan turli kasb vakillari bilan muhokamalar, bandlik xizmati xodimlari va boshqa mutaxassislarining ma'ruzalari, kasb bo'yicha maslahatchilar (maktab xodimlari emas), psixologik test, ish profililarini yaratish, tashkilotlar va ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar va kasbga yo'naltirish loyihalari (masalan, “Kelajakka chipta”).

Javob variantlari: “ishtirok etdi”, “ishtirok etmadi”, “mening maktabim bunday tadbirlarni o'tkazmaydi yoki men ular haqida hech narsa bilmayman”.

Kasbga yo'naltirish tadbirlarida ishtirok etish darajasiga (tadbirlar soniga qarab) qarab, o'quvchilar uch guruhga bo'lindi: past (bitta tadbirdan ko'p bo'lmagan), o'rtacha (2-4 tadbir) va yuqori (5-6 tadbir).

Samarali fikr-mulohaza indeksi talabalarning ona tili va adabiyoti o'qituvchilari, shuningdek, matematika o'qituvchilari o'quvchilarga qanchalik tez-tez shakllantiruvchi fikr-mulohaza berishi haqidagi savollarga bergan javoblari asosida tuzildi:

ular o'qitadigan fanlardagi o'quvchilarning kuchli tomonlari haqida ma'lumot berishadi, o'quvchilar qo'shimcha kuch sarflashlari mumkin bo'lgan mavzularni taklif qilishadi va o'quvchilar natijalarini yaxshilash yo'llarini taklif qilishadi. Agar o'quvchilarning javoblariga ko'ra, ona tili va adabiyoti o'qituvchilari va matematika o'qituvchilari ushbu amaliyotlarni “har bir darsda” qo'llasa, indeks maksimal qiymatiga, agar ular “hech qachon” yoki “deyarli hech qachon” qo'llamasa, minimal qiymatiga erishadi.

Ushbu indeksdan foydalanib, o'quvchilar uch guruhga bo'lindi: *fikr-mulohaza samaradorligi past, o'rta va yuqori* darajaga ega bo'lganlar.

Xuddi shunday, ona tili va adabiyoti o'qituvchilari va matematika o'qituvchilari amaliyotini alohida tavsiflovchi savollardan foydalanib, ushbu darslarga mos keladigan samarali fikr-mulohaza indeksleri hisoblab chiqildi.

Adabiyotlar:

1. PISA. URL: <https://www.oecd.org/pisa/> (дата обращения: 17.07.2020).
2. TIMSS. URL: <https://timss.bc.edu/> (дата обращения: 17.07.2020).
3. PIRLS. URL: <https://www.iea.nl/pirls> (дата обращения: 17.07.2020).
4. Демонстрационный вариант теста eTIMSS 2019. URL: <http://etimss.testoko.ru/test/> (дата обращения: 17.07.2020).
5. Strauss Valerie. URL: <https://www.washingtonpost.com/education/2019/12/04/china-is-no-pisa-heres-why-its-test-scores-are-hard-believe/> (дата обращения: 17.07.2020).
6. Кальней В.А., Шишов С.Е. Мониторинг качества образования. М.-Вологда: ИП-КиППК, 1998. 189 с.
7. Ковалева Г.С. Международный опыт оценки качества образования // Материалы коллегии по ЕГЭ / Центр оценки качества образования ИОСО РАО. М., 2001. 375 с.
8. Arcago J.S. Quality in Education: An Implementation Handbook. Abington: St.Lucie Press, 1995. 192 p.
9. Ковалева Г.С. Основные подходы к сравнительной оценке качества математического и естественно-научного образования в странах мира (по материалам международного исследования TIMSS). М., 1996. 92 с.
10. Accreditation and the Role of the Council on Post-secondary Accreditation. Washington, 1990. 143 p.
11. Akkreditierungsrat: Work Report 2000/2001/ Bonn: Head Office of the Akkreditierungsrat, 2002. 73 p.
12. Звонников В.И., Челышкова М.Б. Зарубежный опыт создания систем оценки качества образования: материалы межрег. сов. М., 2007. С. 101-115.

**O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIMIDA SUN’IY INTELLEKT: HOZIRGI HOLAT,
QO‘LLANILISH SOHALARI VA TARAQQIYOT ISTIQBOLLARI**

Qo‘ldoshev Hakim Murodilloyevich,

Toshkent xalqaro universiteti (TIU)

Aniq fanlar va raqamli texnologiyalar katta o‘qituvchisi

hakimkhm1971@gmail.com

Axmedova Zamira Odilovna,

Toshkent davlat transport universitetining (TDTU)

“Informatika va kompyuter grafikasi” kafedrasida o‘qituvchisi

Ushbu tahliliy maqola oliy ta’lim tizimida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etishning hozirgi holati, rivojlanish istiqbollari hamda asosiy tendensiyalarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot doirasida adaptiv ta’lim, geymifikatsiya, mikrota’lim va generativ SI kabi zamonaviy yechimlarning o‘quv jarayoniga ijobiy ta’siri ochib berilgan. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida SI dan foydalanishning afzalliklari, xususan, ta’limni shaxsiylashtirish va boshqaruvni optimallashtirish masalalari tahlil qilingan. Shu bilan birga, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavf-xatarlar (kognitiv qobiliyatlarning pasayishi, ma’lumotlar maxfiyligi, akademik insofsizlik) tanqidiy ko‘rib chiqilgan. Yakunda texnologiyalarni tatbiq etishning axloqiy-huquqiy jihatlari va pedagoglar oldidagi yangi vazifalar belgilab berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, oliy ta’lim, raqamlashtirish, adaptiv ta’lim, generativ modellar, ta’lim transformatsiyasi, ma’lumotlar maxfiyligi, akademik insofsizlik, pedagogik innovatsiyalar.

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HIGHER EDUCATION IN UZBEKISTAN: CURRENT
STATUS, AREAS OF APPLICATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

This analytical article is devoted to exploring the current state, development prospects, and main trends in the implementation of artificial intelligence (AI) technologies in the higher education system. The study reveals the positive impact of modern solutions such as adaptive learning, gamification, microlearning, and generative AI on the educational process. Furthermore, the advantages of using AI in universities, particularly the personalization of learning and optimization of management, are analyzed. Simultaneously, potential risks, including cognitive decline, data privacy issues, and academic dishonesty, are critically examined. Finally, the ethical and legal aspects of technology integration and new pedagogical challenges are outlined.

Keywords: artificial intelligence, higher education, digitalization, adaptive learning, generative models, educational transformation, data privacy, academic dishonesty, pedagogical innovations.

**ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ УЗБЕКИСТАНА:
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, СФЕРЫ ПРИМЕНЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

Данная аналитическая статья посвящена изучению текущего состояния, перспектив развития и основных тенденций внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в систему высшего образования. В исследовании раскрывается положительное влияние на учебный процесс таких современных решений, как адаптивное обучение, геймификация, микрообучение и генеративный ИИ. Также анализируются преимущества использования ИИ в вузах, в частности, персонализация обучения и оптимизация управления. Наряду с этим критически рассматриваются потенциальные риски (снижение когнитивных способностей, проблемы конфиденциальности данных, академическая недобросовестность). В заключении обозначены этические и правовые аспекты внедрения технологий и новые задачи, стоящие перед современными педагогами.

Ключевые слова: искусственный интеллект, высшее образование, цифровизация, адаптивное обучение, генеративные модели, трансформация образования, конфиденциальность данных, академическая недобросовестность, педагогические инновации.

Kirish. Oliy ta’limning yangi davri So‘nggi yillarda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini ta’lim sohasiga joriy etish butun dunyoda keng qamrovli tus ola boshladi. Ta’lim tizimi doimiy ravishda jamiyatdagi texnologik va ijtimoiy o‘zgarishlarga moslashib boruvchi dinamik jarayondir. Sun’iy intellekt ushbu sohada juda keng imkoniyatlar maydonini ochib bermoqda, shuning uchun tegishli yechimlarga

bo'lgan talab yildan-yilga oshib bormoqda. Sining ta'limga kirib kelishi nafaqat o'qitish usullarini, balki ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimini ham tubdan o'zgartirmoqda. Ushbu texnologik yechimlar ta'lim faoliyatining sifati va tezligini sezilarli darajada oshirishga imkon beradi, bu esa o'z navbatida inson kapitalini rivojlantirishga va milliy iqtisodiyotning o'sishiga hissa qo'shadi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va oliy ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish borasida ulkan islohotlar amalga oshirilmoqda. Garchan ushbu maqolada keltirilgan ko'plab tahlillar va tendensiyalar jahon va mintaqaviy tajribaga (xususan, Rossiya misoliga) asoslangan bo'lsa-da, ularni O'zbekiston oliy ta'lim tizimining bugungi kundagi rivojlanish trayektoriyasiga bevosita tatbiq etish mumkin.

Sun'iy intellektning nazariy asoslari va turlari. Sun'iy intellektning ta'limdagi o'rnini tushunish uchun, avvalo, uning mohiyatini anglab olish zarur. Keng ma'noda sun'iy intellekt deganda insonlarga xos bo'lgan kognitiv vazifalarni hal qilishga qaratilgan texnologiyalar to'plami tushuniladi. Kognitiv jarayonlarga bilim olish, bilish, audio, matn, vizual va boshqa obyektlarni yaratish va tanib olish, shuningdek, fikr yuritish va ma'lumotlarni sharhlash qobiliyatlari kiradi.

O'quv jarayonlariga tatbiq etilayotgan sun'iy intellekt modellarining asosida yotgan usullar, hal qilinadigan vazifalar va maqsadli auditoriyaga qarab turli xil turlarga ajratiladi. Asosiy turlari quyidagilardan iborat:

✓ **Simvolik SI:** Bu tizim shartli mantiqning ketma-ketliklari va boshqa qoidalarini o'z ichiga oladi, ya'ni tizim vazifani bajarish uchun qanday qadamlar tashlashini belgilaydi.

✓ **Mashinali o'rganish (Machine Learning):** Bu usul katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish hamda bashorat qilish yoki tasniflash kuchiga ega modelni yaratish uchun matematik statistikaning keng doiradagi usullaridan foydalanishni nazarda tutadi.

✓ **Sun'iy neyron tarmoqlari:** Ular biologik miya tarmoqlariga o'xshash tarzda yaratilgan bo'lib, uchta turdagi o'zaro bog'langan qatlamlardan (kiritish qatlami, yashirin oraliq hisoblash qatlamlari va natijani chiqaruvchi qatlam) iborat. O'rganish jarayonida neyronlar o'rtasidagi ichki aloqalarga berilgan vazn koeffitsiyentlari tuzatilib boriladi.

✓ **Chuqur o'rganish (Deep Learning):** Bu usulda neyrotarmoq "chuqur neyron tarmoqlarini" o'z ichiga olgan bir necha turdagi qatlamlardan iborat bo'lib, kiritilgan ma'lumotlarni kerakli natijalarga aylantirish uchun samarali matematik operatsiyalarni topadi. Chuqur o'rganish usullari video, audio va matn kabi tarkiblashtirilmagan ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyatini beradi.

Oliy ta'limda SI qo'llanilishining asosiy tendensiyalari. Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi bir vaqtning o'zida ta'lim tizimining ehtiyojlari va SI texnologiyalari taqdim eta oladigan imkoniyatlar bilan belgilanadi. Tahlillarga ko'ra, bugungi kunda ta'limda SI dan foydalanishning quyidagi asosiy trendlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. **Adaptiv (moslashuvchan) ta'limning tarqalishi:** SI har bir talabaning ehtiyojlariga moslashtirilgan individual ta'lim dasturlarini yaratishga, shuningdek, o'quvchi turli kurslarni o'tayotganda ularni tuzatishga va moslashtirishga yordam beradi.

2. **SI asosida geymifikatsiyaning tarqalishi:** Talabalarining jalb qilinishini oshirish orqali o'quv jarayonining samaradorligini yuksaltiruvchi, kompyuter o'yinlari bazasidagi o'quv mahsulotlarini yaratish tushuniladi.

3. **Intellektual robototexnikani joriy etish:** O'quv jarayonlarida aqlli robotlardan foydalanish.

4. **Mikro va nano-ta'lim:** Bu tendensiya birinchi navbatda korporativ ta'lim segmentini qamrab oladi. SI bu holatda ta'lim mazmunini (kontentni) shakllantirish uchun ishlatiladi.

5. **Generativ sun'iy intellekt:** Matnlar, tasvirlar va videolarni avtomatik tarzda yaratish imkonini beruvchi tizimlar.

6. **Ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOC) platformalarida SI:** Masalan, Coursera platformasi o'quvchilar uchun "Coursera Coach" virtual yordamchisini ishlab chiqqan bo'lib, u o'quv tarixi asosida shaxsiy tavsiyalar beradi.

O'zbekiston oliy ta'limi uchun imkoniyatlar va afzalliklar. O'zbekistonda yoshlar sonining ko'pligi va oliy ta'limga qamrov darajasining keskin oshib borayotganligi hisobga olinsa, SI tizimlari katta yordam berishi mumkin. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, SI ta'limning barcha bosqichlarida barcha ishtirokchilar tomonidan faol qo'llaniladi. SI taqdim etadigan afzalliklarni ikki guruhga bo'lish mumkin: birinchisi – o'qituvchilar va talabalarining individual faoliyati bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi – ta'lim faoliyatini boshqarish va ish jarayonlarini optimallashtirish bilan bog'liq.

1. **Talabalar uchun moslashuvchanlik va inklyuzivlik.** Eng muhim afzalliklardan biri – o'quvchilarning ko'nikmalari, qiziqishlari va boshqa individual xususiyatlarini maksimal darajada hisobga oladigan adaptiv ta'lim modelini amalga oshirish imkoniyatidir. Adaptiv ta'lim o'quvchilarning geografik

joylashuvi yoki sog‘lig‘idagi cheklovlar tufayli ta‘lim resurslaridan foydalanishdagi tengsizlikni sezilarli darajada bartaraf etishga imkon beradi. Masalan, O‘zbekistonning olis hududlarida yashovchi talabalar ham SI texnologiyasiga ega onlayn ta‘lim orqali sifatli bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar va bu ta‘lim muhitining inklyuzivligini oshiradi. Shuningdek, mikrota‘lim (nanota‘lim) orqali murakkab mavzular qisqa, 10-15 daqiqalik yoki hatto 2-5 daqiqalik oson qabul qilinadigan ma‘lumot bo‘laklariga bo‘linadi.

2. O‘qituvchilar faoliyatini yengillashtirish. O‘qituvchilarning muntazam (rutin) operatsiyalarining bir qismini SI o‘z zimmasiga oladi va shu bilan darslarni ishlab chiqish hamda o‘quvchilarga yakkatartibda yordam berish kabi ijodiy jarayonlarga vaqt ajratadi. Generativ SI o‘qituvchilarga matnlar yaratish, ularni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish, g‘oyalar yaratish kabi ishlarda ko‘maklashadi. SI, shuningdek, arizalar, tushuntirishlar va ota-onalar yoki talabalar bilan yozishmalarni tezroq va sifatliroq tayyorlashga yordam beradi. O‘qituvchining vaqti tejraladi, masalan, talabalarning talaffuzini yoki bazaviy misollarni yechishini tekshirishni SI tizimiga topshirish orqali o‘qituvchi o‘z e‘tiborini jiddiyroq muammolarga qaratishi mumkin.

3. Boshqaruv va nazorat. Ta‘lim muassasasi menejmenti ta‘lim faoliyatini hisobga olish va samarali tashkil etish uchun qo‘shimcha imkoniyatlarga ega bo‘ladi. SI talabalar bilimni subyektiv baholashni istisno qiladigan testlarni o‘tkazishda yordam beradi. Xususan, biometrik parametrlar (ovoz va yuz tasviri) orqali test topshirishni nazorat qiluvchi "bioprokto-ring" texnologiyasi keng tarqalmoqda. Biometriya talabaning monitordan ko‘zini uzishi, yozuvda begona ovozlarning mavjudligi va ish stolidagi boshqa qoidabuzarliklarni kuzatish imkonini beradi.

Tahdidlar va xavf-xatarlar. Har qanday innovatsiya singari, sun‘iy intellektning ta‘limga kirib kelishi ham o‘ziga xos jiddiy xavflarni keltirib chiqaradi.

➤ **Kognitiv qobiliyatlarning pasayishi:** SI keng tarqalishi natijasida talabalarning tanqidiy tahlil qilish, mustaqil fikrlash, rejalashtirish qobiliyatlari pasayishi va xotira yomonlashishi mumkin. Fikrlarni matnga aylantirish muhim fikrlash jarayoni hisoblanadi. Agar odamlar SI vositalaridan haddan tashqari ko‘p foydalansa, ular o‘z fikrlarini aniq shakllantirish qobiliyatidan asta-sekin mahrum bo‘lishlari mumkin. Talabalar neyrotarmoq bergan ma‘lumotni tahlil qilmasdan, “xom” ko‘rinishida ishlatish xavfi mavjud.

➤ **Ma‘lumotlarning ishonchliligi va “Gallyutsinatsiyalar”:** Katta til modellari so‘rovlar asosida o‘qiydi. Agar biron bir ma‘lumot yetishmasa, neyrotarmoq o‘zidagi mavjud ma‘lumotlarga asoslanib baribir javob beraveradi. SI kutubxona emas, u matn generatoridir. Masalan, undan Lev Tolstoyning “Bal shukuhidan so‘ng” (“Posle bala”) romanining bosh qahramonini so‘rasangiz, u “Tolstoy” va “roman” so‘zlariga e‘tibor qaratib, “Urush va tinchlik” qahramonlari bo‘lgan Natasha Rostova yoki Pyer Bezuxovni javob qilib berishi mumkin (aslida “Bal shukuhidan so‘ng” roman emas, balki hikoyadir).

➤ **Maxfiylik va shaxsiy ma‘lumotlar xavfsizligi:** SIning o‘qitish uchun foydalanuvchilarning shaxsiy ma‘lumotlaridan (ijtimoiy tarmoqlar, telefonlar) foydalaniladi. Ta‘limni shaxsiylashtirish uchun kiritilgan shaxsiy ma‘lumotlar tijorat maqsadlarida ishlatilishi mumkin degan xavotirlar bor. Shuningdek, talabalarning xatti-harakatlarini, masalan darsga qiziqish darajasini yoki qatnashishini FaceID orqali doimiy nazorat qiluvchi SI tizimlari joriy etilishi (Xitoy universitetlari tajribasi kabi) maxfiylikka jiddiy tahdid hisoblanadi.

➤ **Insoniylik va hissiyotlarning yo‘qolishi:** Virtual yordamchilar o‘qituvchi bilan shaxsiy muloqot vaqtini qisqartiradi, bu esa hissiy intellekt rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. SI hamdardlik ko‘rsatishni va o‘quvchilarni individual baholashni bilmaydi. Etalon qiymatlarga tayanadigan SI, masalani yechishda nostandart yondashilgan ishlarni qoniqarsiz deb baholashi mumkin, natijada ta‘limdan “kreativlik” va ijodiy yondashuv yo‘qolishi mumkin.

➤ **Akademik insofsizlik va Plagiat:** SI yordamida ishlarni tekshirish qiyinlashadi, o‘quvchilar tomonidan topshiriqning asl muallifligini aniqlash mushkul vazifaga aylanadi. O‘quv materialini bir necha soat tushunishga harakat qilgandan ko‘ra, bir necha daqiqada tayyor topshiriqni olish osonroq. Natijada, SIdan foydalanib test va kurs ishlarini topshiradigan mutlaqo noqobil mutaxassislar yetishib chiqishi xavfi mavjud.

O‘zbekistonda texnologiyani joriy etishdagi to‘siqlar. SIning oliy ta‘limga muvaffaqiyatli joriy etish uchun bir qator infratuzilmaviy va ijtimoiy to‘siqlarni yengib o‘tish zarur:

1. **Raqamli uzilish (Digital Divide):** Raqamli resurslardan, birinchi navbatda, internet kommunikatsiyalari va internet kontentidan foydalanish imkoniyatlarining teng emasligi jiddiy to‘siqdir.

2. **Kadrlar yetishmovchiligi:** SI tizimlarini o‘rgatishga va ular bilan ishlashga qodir bo‘lgan malakali kadrlarning yetishmasligi. SIning hayotda qayerda qo‘llash mumkinligini tushunish uchun katta sanoat tajribasiga va keng dunyoqarashga ega bo‘lgan o‘qituvchi-olimlar soni hozircha kam.

3. **Katta ma‘lumotlar (Big Data) ga kirish muammosi:** Ta‘lim sohasidagi SIning rivojlantirish uchun shaxsiylashtirilgan katta davlat ma‘lumotlari bazalariga ulanish talab etiladi, bu yechilishi kerak bo‘lgan reguliyativ to‘siq hisoblanadi.

4. **Ishonchsizlik:** SI ko‘pincha ehtimoliylik xususiyatiga ega. U 95% holatda to‘g‘ri, ammo 5% holatda noto‘g‘ri javob berishi mumkin. Bu esa ta‘limda noto‘g‘ri ma‘lumot olinishiga yoki bilimlarning noto‘g‘ri tekshirilishiga olib kelishidan ota-onalar va talabalar xavotirda.

O‘qituvchi rolining transformatsiyasi va yangi talablar. Oliy ta‘lim tizimidagi o‘zgarishlar professor-o‘qituvchilar tarkibining roliga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazadi.

Birinchidan, zamonaviy oliy o‘quv yurti o‘qituvchisi SI bilan ishlash bo‘yicha foydalanuvchi ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak. Gap professor-o‘qituvchilar tarkibining raqamli savodxonlik darajasiga qo‘yiladigan kasbiy talablarni kengaytirish haqida bormoqda. O‘qituvchilar talabalar o‘quv jarayonida SI dan qanday foydalanishlari mumkinligini tushunishlari va o‘qitish uslublarini yangi voqelikka moslashtirishlari lozim.

Ikkinchidan, oliy o‘quv yurtlarida o‘qitishda urg‘u o‘zgarmoqda: “qattiq” ko‘nikmalarning (hard skills) roli pasayib, “yumshoq” ko‘nikmalar (soft skills) va “metako‘nikmalar”ning (meta skills) ahamiyati oshmoqda. Internetga ulangan gadgetlarga ega talaba inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab oluvchi ulkan bilimlar bazasiga kirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bunday vaziyatda o‘qituvchining asosiy vazifasi ma‘lumot berishdan uni o‘zlashtirish jarayonini modellashtirishga / boshqarishga o‘tadi. Jamoaviy ishni tashkil etish, yetakchilik, motivatsiya va axborot savodxonligi ko‘nikmalari muhim ahamiyat kasb eta boshlaydi.

Kelajak pedagogikasida psixoterapevt Emi Mindell tomonidan ilgari surilgan “metako‘nikmalar” (“ruh ko‘nikmalari” – insonning kelgusi shaxsiy rivojlanishiga asos bo‘ladigan bazaviy qobiliyatlari) alohida o‘rin tutadi. Emotsional intellekt, birgalikda ijod qilish va boshqalarga chin dildan xizmat qilish metako‘nikmalarga misol bo‘la oladi. Metako‘nikmalarni to‘g‘rilash qiyin, ammo pedagogik faoliyatning samaradorligi katta darajada ularga bog‘liq. Shu sababli, o‘qituvchilar nafaqat o‘z ustida ishlashlari, balki o‘quvchilariga ham ushbu metako‘nikmalarni o‘zlashtirishda yordam berishlari kerak bo‘ladi.

Xulosa va kelajak istiqbollari. O‘zbekiston oliy ta‘limida sun‘iy intellektdan foydalanish keng jamoatchilik muhokamasini talab qiladigan o‘ta dolzarb mavzudir. SI taqdim etayotgan yangi imkoniyatlar qo‘shimcha o‘rganish va tahlilni talab qiluvchi muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Pedagogning roli, ta‘lim sifati, ta‘lim xizmatlaridan foydalanishda tenglik, ma‘lumotlarni yig‘ishning axloqiy tomonlari va yagona huquqiy normalarni ishlab chiqish masalalari yana kun tartibiga chiqmoqda.

Eng muhim axloqiy masalalardan biri – SI qabul qiladigan qarorlarning shaffofligi va tushunarliqligidir. O‘quvchilar ham, o‘qituvchilar ham SI qarorlarni qanday qabul qilishini va qanday ma‘lumotlardan foydalanilayotganini tushunishlari muhimdir. Shuningdek, SI tizimlari algoritmlardagi noxolislikka moyil bo‘lishi mumkin, bu esa ta‘lim olish imkoniyatlaridagi tengsizlikning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Avtomatlashtirish qanchalik rivojlanmasin, SI ni qo‘llash baribir malakali mutaxassislarining ishtirokini, ayniqsa taklif etilayotgan yechimlarni tekshirish va nazorat qilishda talab etadi. Neyron tarmog‘i umuman kutilmagan javoblarni haqiqat sifatida ko‘rsatishi xavfi bor. Shuning uchun ta‘lim sifatini nazorat qilishning majburiy sharti sifatida malakali pedagogning ishtiroki saqlanib qolishi shart. Ta‘lim jarayoni shunchaki ma‘lumotlarni mexanik uzatishdan iborat emas. O‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi muloqot jarayonida yumshoq ko‘nikmalar shakllanadi, SI joriy etilishi natijasida o‘quv jarayoni ishtirokchilarining bevosita o‘zaro munosabatlarining qisqarishi bu sohada ta‘lim sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Kelajakda O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimida SI dasturlari infratuzilmani va qonunchilikni modernizatsiya qilish bilan parallel ravishda olib borilishi zarur. Ta‘limda ma‘lumotlar aylanmasini ta‘minlash uchun qonunchilikka o‘zgartirishlar kiritish, mualliflik huquqlarini himoya qilish masalalarini hal etish talab etiladi. Shundagina sun‘iy intellekt ta‘lim sifatini buzuvchi tahdid emas, balki O‘zbekiston yoshlari va jamiyatining intellektual salohiyatini oshiruvchi qudratli vositaga aylanadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etishni jadallashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.

4. Давыдов С. Г., Матвеева Н. Н., Адемукова Н. В., Вичканова А. А. Искусственный интеллект в российском высшем образовании: текущее состояние и перспективы развития // Университетское управление: практика и анализ. – 2024. – Т. 28, № 3. – С. 32–44.

5. Baker, T., Smith, L. Educ-AI-tion Rebooted: Exploring the future of artificial intelligence in schools and colleges. – London: NESTA, 2019.
6. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development. – Paris, 2019.
7. Luckin, R., Holmes, W. Intelligence Unleashed: An argument for AI in Education. – London: Pearson, 2016.
8. Seldon, A., Abidoye, O. The Fourth Education Revolution: Will Artificial Intelligence Impersonate or Emancipate Teachers? – Buckingham: University of Buckingham Press, 2018.
9. Coursera Blog. "Building a Personalized Learning Experience with Generative AI." [Elektron resurs]. URL: <https://blog.coursera.org/>
10. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi rasmiy sayti (digital.uz) – Sun’iy intellekt bo‘limi materiallari.

UO‘K 373.07:005.95/.96:331.1

**ZAMONAVIY TA’LIMDA KADRLAR SIYOSATI VA MEHNAT MUNOSABATLARINI
BOSHQARISHNING INSTITUTSIONAL ASOSLARI**

Turikova Lazokat Mashrabovna,
Oriental universiteti dotsenti, PhD
lazokat-turikova@mail.ru

Mazkur maqolada O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish sharoitida umumiy o‘rta ta’lim tizimida mehnat munosabatlarini tashkil etish va boshqarish masalalari tahlil qilingan. Ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, pedagog xodimlarning huquqiy maqomi, kasbiy rivojlanishi va ijtimoiy himoyasi ko‘rib chiqilgan. Kadrlar siyosati ta’lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida baholanib, kadrlarni tanlash, rivojlantirish, baholash va rag‘batlantirish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, HR-menejment, ijtimoiy sheriklik va raqamli transformatsiya kabi zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari samarali kadrlar siyosati mehnat munosabatlari barqarorligi va ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: inson kapitali, kadrlar siyosati, mehnat munosabatlari, HR-menejment, ta’lim tizimi, pedagog, kasbiy rivojlanish, ijtimoiy sheriklik.

**МЕХАНИЗМЫ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ НА
ОСНОВЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ В СИСТЕМЕ
ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье рассматриваются вопросы организации и управления трудовыми отношениями в системе общего среднего образования Узбекистана в условиях развития человеческого капитала. Анализируются реформы в сфере образования, правовой статус педагогов, их профессиональное развитие и социальная защита. Кадровая политика оценивается как важный фактор повышения качества образования, раскрываются процессы подбора, развития, оценки и мотивации кадров. Также рассмотрены современные подходы, включая HR-менеджмент, социальное партнёрство и цифровую трансформацию. Результаты исследования показывают, что эффективная кадровая политика обеспечивает стабильность трудовых отношений и положительно влияет на качество образования.

Ключевые слова: человеческий капитал, кадровая политика, трудовые отношения, HR - менеджмент, система образования, педагог, профессиональное развитие, социальное партнёрство.

**MECHANISMS FOR EFFECTIVE MANAGEMENT OF LABOR RELATIONS BASED ON
HUMAN CAPITAL AND PERSONNEL POLICY IN GENERAL SECONDARY EDUCATION**

This article examines the organization and management of labor relations in the general secondary education system of Uzbekistan in the context of human capital development. It analyzes educational reforms, the legal status of teachers, their professional development, and social protection. Personnel policy is considered an important factor in improving education quality, highlighting recruitment, development, evaluation, and motivation processes. The study also explores modern approaches such as HR management, social partnership, and digital transformation. The findings indicate that an effective personnel policy ensures stable labor relations and positively impacts the quality of education.

Keywords: human capital, personnel policy, labor relations, HR management, education system, teacher, professional development, social partnership.

O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [1]. Zamonaviy sharoitda ta’lim tizimining samaradorligi pedagog kadrlarning kasbiy salohiyati va mehnat munosabatlarining to‘g‘ri tashkil etilishi bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bois, umumiy o‘rta ta’lim tizimida kadrlar siyosati va mehnat munosabatlarini zamonaviy HR-menejment yondashuvlari asosida takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur tadqiqotda ta’lim tizimida inson resurslarini boshqarish, mehnat munosabatlarini samarali tashkil etish hamda kadrlar salohiyatini oshirish masalalari tahlil qilinib, ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar ilgari suriladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida mehnat munosabatlari bevosita alohida bob sifatida emas, balki pedagog xodimlarning huquqiy maqomi, majburiyatlari va ijtimoiy kafolatlari orqali tartibga solinadi [2].

Qonunning pedagog xodimlar maqomiga bag‘ishlangan moddalarida: pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish huquqi; kasbiy sha’ni va qadr-qimmatini himoya qilish; mustaqil ta’lim metodlarini tanlash huquqi; ijtimoiy himoya kafolatlari belgilangan.

Mazkur normalar mehnat munosabatlarida pedagog xodimning huquqiy himoyasini ta’minlaydi hamda uning kasbiy mustaqilligini kafolatlaydi.

Qonunda pedagoglarning asosiy vazifalari sifatida: ta’lim standartlariga rioya qilish; ta’lim sifati uchun shaxsiy javobgarlik; malakasini muntazam oshirib borish belgilangan. Bu qoidalar mehnat munosabatlarida mas’uliyat va intizomni ta’minlashga xizmat qiladi.

Qonunda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanishi qayd etilgan.

Pedagoglarning attestatsiyadan o‘tishi, ularning kasbiy salohiyatini baholash mexanizmi sifatida belgilanadi. Bu norma mehnat munosabatlarida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni mustahkamlaydi [3].

Shuningdek, qonunda ta’lim tashkilotlarining: ichki tartib-qoidalarini belgilash; xodimlar huquq va majburiyatlarini aniqlash; mehnat intizomini ta’minlash kabi vakolatlari nazarda tutilgan. Bu normalar ham mehnat munosabatlarining institutsional asosini yaratadi [4].

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun mehnat munosabatlarining barcha protsessual jihatlarini batafsil tartibga solmaydi. Ushbu munosabatlar O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi asosida amalga oshiriladi [5].

Shu tariqa, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun - sohaviy huquqiy asos, Mehnat kodeksi esa - umumiy huquqiy asos vazifasini bajaradi.

Shuningdek, “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonunda ham pedagoglarning mehnat huquqlariga oid bir qator me’yorlar keltirilganligini ko‘rishimiz mumkin [6].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-martdagi PF-51-sonli “Maktabgacha va maktab ta’limi sohasida boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni sohada yangi boshqaruv modelini joriy etish uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda [7].

Mazkur hujjatga muvofiq, ta’lim muassasalarida boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish, yuqori salohiyatli kadrlarni jalb etish va ularni moddiy rag‘batlantirishning yangi mexanizmlari belgilandi. Shuningdek, 2025 yildan boshlab umumiy o‘rta ta’lim tizimigacha ta’lim tashkilotlarida direktor o‘rinbosari lavozimining joriy etilishi hamda “Metodik mahorat soati” kabi yangi malaka oshirish shakllarining yo‘lga qo‘yilishi boshqaruv tizimining vertikal bog‘lanishini mustahkamlashga qaratilgan.

Ushbu Farmonda quyidagilar sohada boshqaruvning asosiy ustuvor yo‘nalishlari etib belgilangan:

sifatli ta’lim berishda respublika, hududiy, tuman va shahar darajasida yaxlit vertikal boshqaruv tizimini shakllantirish;

tizimning barcha darajasidagi boshqaruv tuzilmalariga yuqori salohiyatli, zamonaviy bilim, ko‘nikma va malakaga ega tashabbuskor nomzodlarni tanlov asosida jalb qilish;

soha tashkilotlarini bosqichma-bosqich zamonaviy boshqaruv va menejerlik qobiliyatiga ega bo‘lgan rahbar kadrlar bilan to‘ldirish;

sifatli ta’lim berilishini ta’minlashda o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarni egallashlari, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash kabi ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan baholash monitoringini o‘tkazish;

tizimda faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kasbiy va pedagogik mahoratini oshirish hamda ularga malaka toifalarini berishning yangi tizimini joriy etish;

tizim tashkilotlari faoliyatini raqamlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish [8].

O‘ylashimizcha, mazkur ustuvor yo‘nalishlarning amaliy ijrosi bevosita tizimda inson kapitalini boshqarish mexanizmiga hamda samarali kadrlar siyosatiga tayanadi.

Kadrlar siyosati - bu tashkilotning strategik maqsadlariga erishish uchun inson resurslarini shakllantirish, rivojlantirish va samarali foydalanishga qaratilgan prinsiplar va chora-tadbirlar majmuasidir [9].

Tadqiqotlarimizga ko‘ra, umumiy o‘rta ta’lim tizimida esa kadrlar siyosati - bu pedagogik jamoani shakllantirish, rivojlantirish va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir [10].

1 - rasmda keltirilgan ma’lumotlar umumiy o‘rta ta’lim tizimida kadrlar siyosatini yuritishning yaxlit va mantiqiy zanjirini ifodalaydi.

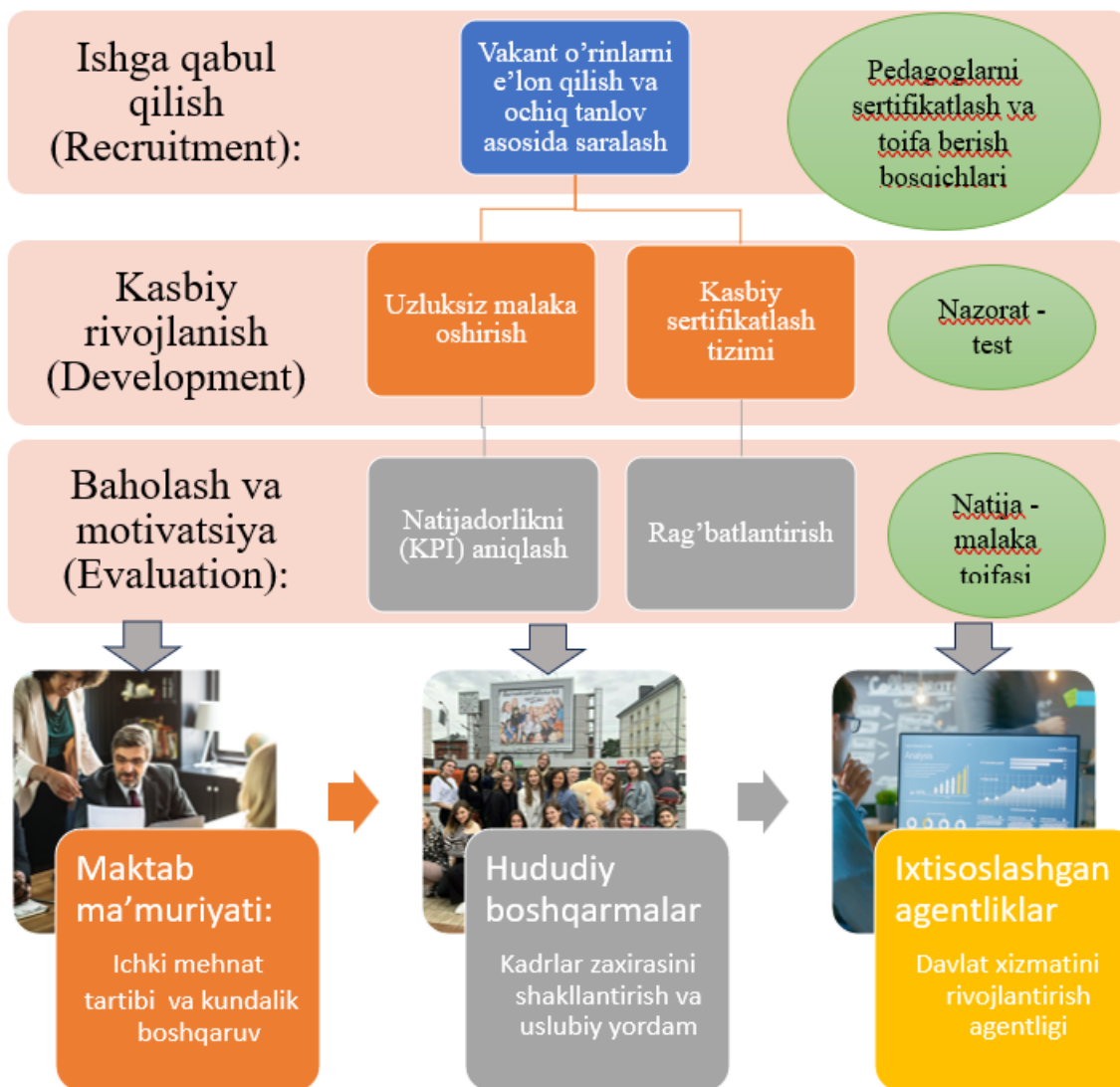
Ushbu sxema ta’lim muassasalarida inson resurslarini boshqarishning to‘rtta asosiy bosqichini va ularni muvofiqlashtiruvchi boshqaruv organlarining vazifalarini ochib berishini ko‘rishimiz mumkin. Jumladan:

1. Ishga qabul qilish (Recruitment):

Kadrlar siyosatining boshlang‘ich nuqtasi- shaffoflik va ochiqlik. Sxemaga ko‘ra, bo‘sh ish o‘rinlari (vakant lavozimlar) ochiq e‘lon qilinadi va nomzodlar tanlov asosida saralanadi. Bu tizim ta‘lim muassasasiga eng bilimli va malakali mutaxassislarning kirib kelishini ta‘minlaydi.

2. Kasbiy rivojlanish (Development):

O‘qituvchi ishga kirgandan so‘ng uning faoliyati to‘xtab qolmaydi. Sxemada uzluksiz malaka oshirish va kasbiy sertifikatlash tizimi o‘zaro bog‘liq holda ko‘rsatilgan. Bu yerda “Nazorat – test” bosqichi o‘qituvchining bilim darajasini doimiy tekshirib turish va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

1 - rasm. Kadrlar siyosati va uning vakolatli organlar bilan ierarxik bog‘liqligi

3. Baholash va motivatsiya (Evaluation):

Tizimning eng muhim qismi - xodim mehnatini munosib baholashdir. Faoliyat natijadorligi (KPI) asosida pedagoglarga malaka toifalari beriladi. Yuqori natija ko‘rsatgan xodimlarni rag‘batlantirish (moddiy va ma‘naviy) tizimi orqali ularning ishga bo‘lgan qiziqishi va mas‘uliyati oshiriladi.

4. Boshqaruv va institutsional qo‘llab-quvvatlash:

–Maktab ma‘muriyati: Bevosita ish joyida ichki mehnat tartibini saqlaydi va kundalik boshqaruvni amalga oshiradi.

–Hududiy boshqarmalar: Kadrlar zaxirasini shakllantirish va o‘qituvchilarga uslubiy yordam ko‘rsatish bilan shug‘ullanadi.

–Ixtisoslashgan agentliklar (masalan, Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi): Kadrlar siyosatining milliy standartlarini ishlab chiqadi va butun tizimning huquqiy muvofiqligini nazorat qiladi.

Fikrimizcha ta’lim sifati va kadrlar salohiyatini oshirish orqali jamiyatning ijtimoiy ongi yuksaladi, zero sifatli ta’lim har bir shaxsning fuqarolik pozitsiyasini rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi.

Ta’lim har bir shaxsning fuqarolik pozitsiyasini rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Shuningdek, davlatlarning iqtisodiy darajasi ham ta’limning rivojlanish darajasi bilan bevosita bog’liqdir. Chunki inson resurslari iqtisodiy resurslarning alohida turini anglatadi [11].

Bugungi kunda mehnat munosabatlarini boshqarishda bir nechta asosiy quyidagi yondashuvlar ustuvorlik qilayotganligini ko’rishimiz mumkin:

Hamkorlik modeli (Partnership model): Bunda kasaba uyushmalari va ma’muriyat o’rtasidagi ziddiyat emas, balki umumiy maqsad yo’lida birlashish nazarda tutiladi.

Ijtimoiy sheriklik: Davlat, ish beruvchi va xodim o’rtasidagi «uch tomonlama» (tripartizm) muloqot mexanizmi.

Raqamli transformatsiya (Work 4.0): Masofaviy mehnat, platformaviy bandlik sharoitida mehnat munosabatlarining transformatsiyasi.

Shuningdek, samarali kadr siyosati motivatsiya va mehnat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlarda xodimlarni rag’batlantirish (moddiy va nomoddiy) mehnat unumdorligiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi asoslab berilgan [12]. Umumiy o’rta ta’lim tizimi sharoitida e’tirof etish, kasbiy o’sish imkoniyatlari yaratish va adolatli baholash tizimi pedagoglarning ish faoliyatiga ijobiy ta’sir etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, ta’lim sifati bevosita pedagoglarning bilim va ko’nikmalariga bog’liq. Shu bois, kadr siyosati faqat ma’muriy boshqaruv vositasi emas, balki ta’lim sifatiga ta’sir etuvchi strategik omil sifatida qaralishi lozim.

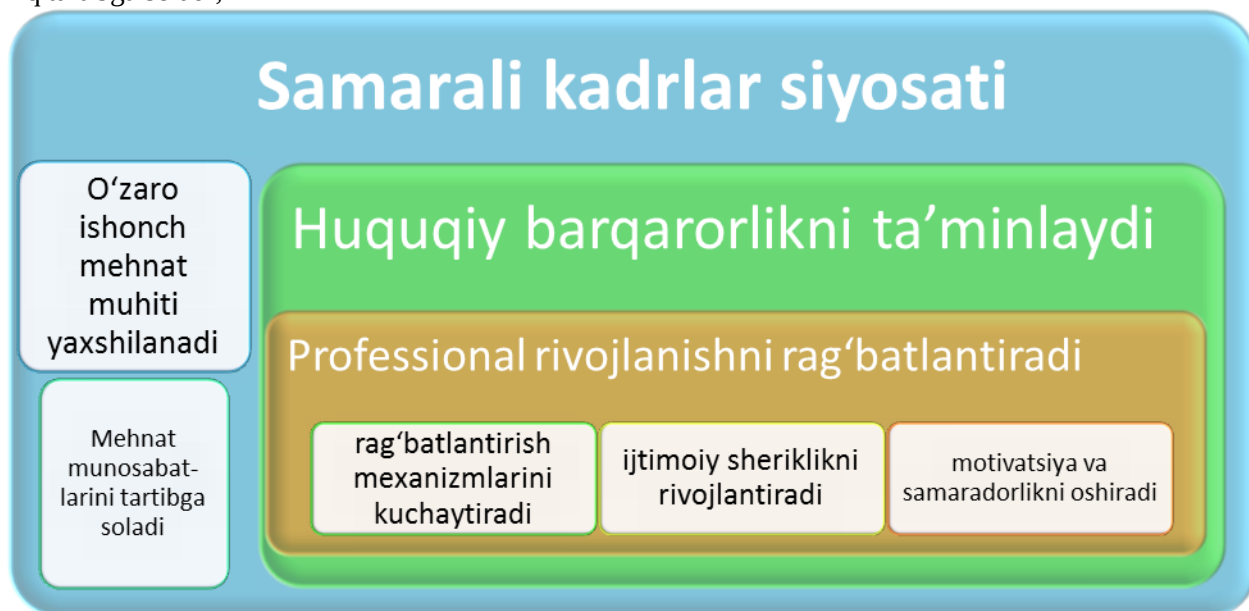
Umumiy o’rta ta’lim tizimida mehnat munosabatlarini samarali boshqarishda kadr siyosati hal qiluvchi o’rin tutadi. U mehnat munosabatlarining huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini muvofiqlashtirib, ta’lim muassasasining barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Samarali kadr siyosati: mehnat intizomi va ijtimoiy adolatni ta’minlaydi; pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshiradi; ta’lim sifati va muassasa nufuzini yuksaltiradi; mehnat munosabatlarida barqarorlik va ijtimoiy sheriklikni mustahkamlaydi.

Umumiy o’rta ta’lim tizimida samarali kadrlar siyosati mehnat munosabatlarining barqarorligi va ijtimoiy adolatni ta’minlashga xizmat qiladi. Samarali kadrlar siyosati (2 - rasm):

huquqiy barqarorlikni ta’minlaydi;

mehnat shartnomalari, ichki tartib-qoidalar va lavozim yo’riqnomalari orqali mehnat munosabatlarini aniq tartibga soladi;

2 - rasm. Samarali kadrlar siyosatining strategik natijalari.

professional rivojlanishni rag’batlantiradi;

motivatsiya va samaradorlikni oshiradi.

moddiy va nomoddiy rag’batlantirish mexanizmlari (mukofot, e’tirof, lavozim o’sishi) mehnat unumdorligiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi;

ijtimoiy sheriklikni kuchaytiradi.

umumiy o’rta ta’lim tizimi ma’muriyati va xodimlar o’rtasidagi o’zaro ishonch mehnat muhitining sog’lom bo’lishiga xizmat qiladi.

Rasmda aks etgan natijalar zanjiridan shuni ko‘rishimiz mumkinki, kadrlar siyosati to‘g‘ri olib borilsa, u shunchaki hujjatlar to‘plami emas, balki ta‘lim sifatini oshiruvchi va jamoani birlashtiruvchi strategik kuchga aylanadi.

Shu tariqa, umumiy o‘rta ta‘lim tizimida kadr siyosatini strategik yondashuv asosida takomillashtirish ta‘lim tizimi samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta‘lim tizimida mehnat munosabatlarini barqaror va samarali tashkil etishda kadr siyosati strategik omil sifatida namoyon bo‘ladi. U huquqiy barqarorlikni ta‘minlaydi, kasbiy rivojlanishni rag‘batlantiradi, mehnat samaradorligini oshiradi va ijtimoiy sheriklikni mustahkamlaydi.

Qonun normalari tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston umumiy o‘rta ta‘lim tizimlarida mehnat munosabatlari:

- pedagog xodimning huquqiy maqomini mustahkamlash,
 - kasbiy rivojlanishni ta‘minlash,
 - ijtimoiy kafolatlarni belgilash,
 - muassasaning boshqaruv vakolatlarini aniqlash
- orqali tartibga solinadi.

Bu esa umumiy o‘rta ta‘lim tizimida kadrlar siyosatining huquqiy poydevorini tashkil etadi.

Adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni.– Toshkent, 2020.
- 2.O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi (lex.uz)
- 3.Abdullayev O. Ta‘lim huquqi asoslari. –Toshkent: Fan, 2021. – 256 b.
- 4.Qurbonov Sh. Pedagogik menejment. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 312 b.
- 5.Xolmurodov N. Mehnat huquqi. – Toshkent: Adolat, 2022. – 280 b.
- 6.O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. Pedagogning maqomi to‘g‘risida: 2024-yil 1-fevralda qabul qilingan: O‘RQ-901-son. – Toshkent, 2024.
- 7.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-martdagi PF-51-sonli “Maktabgacha va maktab ta‘limi sohasida boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2025.
- 8.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 19.03.2025-yildagi PF-51-son.
- 9.Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 192 p.
- 10.Zimnyaya I.A. Klyuchevye kompetensii kak rezultat obrazovaniya // Vysshee obrazovanie segodnya. – 2003. – №5. – S. 34–42.
- 11.Gorbunova O.N., Gegamyan M.A. Upravlenie chelovecheskimi resursami na sovremennom predpriyatii// Sotsialno-ekonomicheskie yavleniya i protsessy. 2013. №6, 52.
- 12.Maslow A.H. *Motivation and Personality*. - New York: Harper & Row, 1954.

UO'K 37.018.43:004.9

**MASOFAVIY TA'LIMDA TALABALAR FAOLIYATINI BASHORATLASH ORQALI
TA'LIM SIFATINI OSHIRISH**

Zikrilloyeva Feruza Abdurashid qizi,

Buxoro davlat universiteti, Amaliy matematika va
dasturlash texnologiyalari mutaxassisligi 1-bosqich magistranti,
zikrillayevaferuza28@gmail.com

Shirinov Ziyomat Zoyirovich,

Buxoro davlat universiteti, Amaliy matematika va
dasturlash texnologiyalari kafedrasi katta o'qituvchisi
ziyomatshirinov@umail.uz

Mazkur maqolada masofaviy ta'lim sharoitida talabalar faoliyatini bashoratlash asosida ta'lim sifatini oshirish masalasi ilmiy-pedagogik va axborot-texnologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Raqamli ta'lim muhitida talabalar faolligini muntazam monitoring qilish, ularning akademik natijalarini erta bosqichda aniqlash hamda tavakkal guruhiga kiruvchi talabalarni belgilash zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotda talabalar faoliyatini baholash mezonlari, prognozlash jarayonining asosiy bosqichlari, ma'lumotlarni qayta ishlash tamoyillari va simulyatsion ma'lumotlar asosida tahlil mexanizmlari yoritilgan. Bashorat natijalariga tayangan individual pedagogik yondashuv ta'lim samaradorligini oshirish, akademik qarzdorlikni kamaytirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda samarali vosita sifatida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, ta'lim sifati, bashoratlash, ta'lim analitikasi, talabalar faolligi, individual yondashuv, raqamli ta'lim muhiti.

**ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ**

В статье рассматривается проблема повышения качества образования посредством прогнозирования учебной деятельности студентов в условиях дистанционного обучения с позиций педагогики и цифровых технологий. В цифровой образовательной среде особую значимость приобретает систематический мониторинг активности обучающихся, ранняя диагностика академических рисков и выявление групп потенциальной неуспеваемости. Описаны критерии оценки учебной активности, этапы разработки прогностической модели, принципы обработки образовательных данных и методы анализа на основе смоделированных показателей. Обосновывается, что использование результатов прогнозирования позволяет реализовать индивидуальный педагогический подход, повысить управляемость образовательного процесса, снизить уровень академической задолженности и обеспечить устойчивое повышение качества обучения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, качество образования, прогнозирование, образовательная аналитика, активность студентов, индивидуальный подход, цифровая среда..

**IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION THROUGH PREDICTING STUDENT
ACTIVITY IN DISTANCE LEARNING**

This article explores the improvement of education quality through predicting student activity in distance learning environments from pedagogical and technological perspectives. In digital education systems, continuous monitoring of student engagement and early identification of academic risks are considered essential tasks. The study outlines criteria for evaluating student performance, stages of predictive model development, and data analysis methods based on simulated datasets. The findings show that applying predictive analytics supports individualized pedagogical interventions, enhances decision-making processes, reduces academic underachievement, and contributes to sustainable improvement in overall educational effectiveness.

Keywords: distance learning, education quality, prediction, learning analytics, student engagement, predictive modeling, individualized approach, digital learning environment.

Kirish. So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida oliy ta‘lim tizimida masofaviy ta‘lim shakli keng joriy etilmoqda. Ayniqsa, global axborotlashuv jarayoni va onlayn ta‘lim platformalarining ommalashuvi ta‘lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Masofaviy ta‘lim talabalarga moslashuvchanlik, mustaqil o‘qish imkoniyati va zamonaviy resurslardan foydalanish qulayligini taqdim etadi. Shu bilan birga, masofaviy ta‘lim muhitida talabalar faoliyatini doimiy nazorat qilish, ularning o‘zlashtirish darajasini aniqlash va akademik natijalarini oldindan bashorat qilish muhim pedagogik muammo bo‘lib qolmoqda. An‘anaviy auditoriya sharoitida o‘qituvchi talabaning faolligini bevosita kuzatish imkoniyatiga ega bo‘lsa, onlayn ta‘limda bu jarayon raqamli izlar (digital footprints) orqali amalga oshiriladi. Masofaviy ta‘lim platformalarida talabalar faoliyati haqida katta hajmdagi ma‘lumotlar shakllanadi: tizimga kirish soni, topshiriqlarni bajarish muddati, forumlardagi ishtirok, test natijalari va boshqa ko‘rsatkichlar. Ushbu ma‘lumotlarni tahlil qilish va ular asosida talabaning kelgusidagi o‘quv natijasini prognozlash ta‘lim sifatini oshirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Ta‘lim analitikasi va bashoratlash texnologiyalarini qo‘llash orqali: akademik tavakkal guruhiga kiruvchi talabalarni erta aniqlash, individual pedagogik yondashuvni tashkil etish, o‘quv jarayonini moslashtirish va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini yaxshilash imkoniyati yaratiladi [6].

Mazkur tadqiqotning maqsadi – masofaviy ta‘lim sharoitida talabalar faoliyatini bashoratlash orqali ta‘lim sifatini oshirishning pedagogik imkoniyatlarini asoslab berishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari – masofaviy ta‘limda talabalar faoliyatini tahlil qilish mezonlarini aniqlash, akademik natijalarni prognozlash bosqichlarini tavsiflash, bashoratlash natijalarining pedagogik ahamiyatini asoslash va ta‘lim sifatini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish.

Muammoga doir adabiyotlar tahlili. Raqamli transformatsiya jarayoni ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishni, xususan, masofaviy ta‘lim shaklini takomillashtirishni talab etmoqda. Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini raqamlashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi [4].

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktabrdagi 559-son qarori – oliy ta‘lim tizimida masofaviy ta‘limni tashkil etish, raqamli platformalarni joriy qilish va ta‘lim jarayonini monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirishni nazarda tutadi. Mazkur qarorda ta‘lim jarayonini boshqarishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, ta‘lim natijalarini tahlil qilish va sifat nazoratini kuchaytirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan [1].

Bu esa masofaviy ta‘limda talabalar faoliyatini tahlil qilish va bashoratlash mexanizmlarini ishlab chiqishni dolzarb ilmiy-pedagogik vazifaga aylantiradi. Chunki ta‘lim sifati nafaqat o‘quv dasturlarining mazmuniga, balki talabalar faolligini o‘z vaqtida aniqlash va pedagogik ta‘sir choralari qo‘llashga ham bevosita bog‘liqdir.

Ilmiy adabiyotlarda masofaviy ta‘lim samaradorligini oshirishda ta‘lim analitikasi (learning analytics) va bashoratlash modellari muhim o‘rin tutishi qayd etilgan. Tadqiqotchilar talabalar faolligi ko‘rsatkichlari (LMS tizimiga kirish chastotasi, topshiriqlarni bajarish foizi, test natijalari va boshqalar) bilan akademik natijalar o‘rtasida sezilarli bog‘liqlik mavjudligini ta’kidlaydilar [6].

Shuningdek, xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda akademik tavakkal guruhini erta aniqlash orqali o‘quv jarayonini individuallashtirish, pedagogik maslahatlar berish, o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini yaxshilash mumkinligi asoslab berilgan.

Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyatida texnik jihat – algoritm yoki model ustuvor bo‘lib, uning pedagogik samaradorligi yetarli darajada yoritilmagan. Shu bois, masofaviy ta‘limda talabalar faoliyatini bashoratlash natijalarining ta‘lim sifati bilan bog‘liqligini pedagogik nuqtayi nazardan asoslash zarurati mavjud [4].

Mazkur maqolada aynan shu jihat, ya’ni bashoratlash natijalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish va u orqali ta‘lim sifatini oshirish masalasi markaziy o‘ringa qo‘yiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda masofaviy ta‘lim sharoitida talabalar faoliyatini tahlil qilish va akademik natijalarni bashoratlashning pedagogik imkoniyatlari o‘rganildi.

Tadqiqot obyekti – masofaviy ta‘lim jarayonida talabalar faoliyati.

Tadqiqot predmeti – talabalar faoliyat ko‘rsatkichlari asosida ularning akademik natijalarini bashoratlash hamda bu jarayonning ta‘lim sifatiga ta’siri.

Tadqiqot usullari – tadqiqotda pedagogik kuzatuv, ta‘lim jarayonini modellashtirish, statistik tahlil, taqqoslash usuli va simulyatsion ma‘lumotlar asosida baholash usullaridan foydalanildi. Masofaviy ta‘lim platformalarida shakllanadigan ma‘lumotlar modeli asosida talabalar faoliyat ko‘rsatkichlari shartli ravishda shakllantirildi.

Baholash mezonlarida talabalar faoliyatini tahlil qilish uchun quyidagi ko‘rsatkichlar tanlab olindi: LMS tizimiga kirish chastotasi (haftalik faollik), topshiriqlarni bajarish foizi, oraliq nazorat natijalari, forum

va onlayn muhokamalardagi ishtirok darajasi, davomat ko‘rsatkichi (onlayn darslarda ishtirok). Ushbu mezonlar asosida talabalar faoliyat indeksi shakllantirildi.

Bosqich	Maqsad	Usul	Ma'lumot manbayi	Pedagogik talqin
1. Tadqiqot obyekti va predmeti aniqlash	Masofaviy ta'limda talabalar faoliyatini o'rganish	Pedagogik kuzatuv, modellashtirish	LMS tizimi va simulyatsion ma'lumotlar	Talabalar faolligi va o'zlashtirish darajasi o'rganiladi
2. Baholash mezonlarini belgilash	Talabalar faoliyati va natijalarini tahlil qilish	KPI va indikatorlar	LMS tizimidagi kirishlar, topshiriq foizi, oraliq nazorat	Akademik muvaffaqiyatni baholash asoslari aniqlanadi
3. Simulyatsion ma'lumotlar tayyorlash	Real LMS ma'lumotlari bo'lmaganda pedagogik tahlil qilish	Simulyatsion ma'lumotlar modeli	50 nafar talaba uchun shartli (simulyatsion) ma'lumotlar	Pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish uchun bazaviy ma'lumotlar
4. Ma'lumotlarni tozalash va yetishmayotgan qiymatlarni tiklash	NaN qiymatlarni bartaraf etish	Median asosida to'ldirish	Simulyatsion ma'lumotlar	Talabalar faoliyati to'liq tahlil qilinadi
5. Akademik tavakkal guruhini aniqlash	Faolligi past talabalarni aniqlash	Chegaraviy mezonlar (threshold)	Faollik <50%, topshiriq <60%, oraliq nazorat <55%	Individual pedagogik yondashuv uchun asos
6. Pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish	Ta'lim sifatini oshirish	Monitoring va individual chora-tadbirlar	Bashoratlash natijalari	Motivatsiya, qo'shimcha mashg'ulotlar, maslahatlar orqali ta'lim sifatini oshirish

Pedagogik talqin — olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, talabalar faoliyatini erta bosqichda aniqlash ularning ehtiyoj va imkoniyatlarini chuqurroq tahlil qilishga xizmat qiladi. Bu esa individual maslahat va metodik yordam ko‘rsatish, qo‘shimcha mashg‘ulotlarni samarali tashkil etish, motivatsion yondashuvni kuchaytirish hamda o‘quv jarayonini har bir talabaning o‘ziga xos xususiyatlariga mos ravishda takomillashtirish imkonini beradi [8].

Demak, bashoratlash mexanizmi faqat texnik jarayon emas, balki pedagogik boshqaruv vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Olingan natijalar va ularning pedagogik tahlili - simulyatsion ma'lumotlar asosida amalga oshirilgan tahlillar talabalar faolligi bilan ularning akademik natijalari o‘rtasida sezilarli va barqaror bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Xususan, faollik indeksi, topshiriqlarni bajarish foizi hamda oraliq nazorat natijalari o‘rtasida ijobiy korrelyatsiya aniqlanib, o‘quv jarayonidagi muntazam va faol ishtirok yuqori o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bilan uzviy bog‘liqligi tasdiqlandi.

Tahlil natijalariga ko‘ra: LMS tizimiga muntazam kirgan talabalar yakuniy baholashda yuqori natija ko‘rsatgan, topshiriqlarni o‘z vaqtida va sifatli topshirgan talabalar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarida barqarorlikni namoyon etgan, ularning akademik natijalari izchil va yuqori darajada saqlanib qolgan, faolligi past talabalar orasida akademik qarzdorlik ehtimoli yuqori ekanligi aniqlangan. Korrelyatsion tahlil natijalarida topshiriqlarni bajarish ko‘rsatkichi bilan yakuniy natija o‘rtasida kuchli bog‘liqlik ($r \approx 0,75-0,82$ oralig‘ida) kuzatildi. Bu ko‘rsatkich talabalar mustaqil ishlash faolligi ularning akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

Faollik indeksi past (50% dan kam) bo‘lgan talabalar guruhida o‘zlashtirish ko‘rsatkichi o‘rtacha 20–25% ga past ekani aniqlandi. Ushbu holat masofaviy ta’lim muhitida erta monitoring tizimini joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Akademik tavakkal guruhini aniqlash belgilangan mezonlar asosida talabalar uch toifaga ajratildi:

-Yuqori faollik (barqaror o‘zlashtirish)

-O‘rtacha faollik (nazorat talab etiladi)

-Past faollik (akademik tavakkal guruhi)

-Simulyatsion tahlil natijasida talabalarning taxminan 20 foizi akademik tavakkal guruhiga kiritildi. Tavakkal guruhga mansub talabalar uchun quyidagi pedagogik chora-tadbirlar samarali deb topildi: individual konsultatsiyalar, qo‘shimcha onlayn mashg‘ulotlar, vazifalarni bosqichma-bosqich nazorat qilish, motivatsion suhbatlar tashkil etish [3].

Ta’lim sifatiga ta’sirni bashoratlash mexanizmini joriy etish o‘quv jarayonining samaradorligini tizimli ravishda oshirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv natijasida talabalar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari yuksalishi, akademik qarzdorlik holatlari qisqarishi, o‘quv motivatsiyasi mustahkamlanishi hamda ta’lim jarayonini individual xususiyat va ehtiyojlarga moslashtirish imkoniyati kengayadi.

Shunday qilib, talabalar faoliyatini bashoratlash nafaqat statistik jarayon, balki ta’lim sifatini boshqarishning samarali pedagogik vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari masofaviy ta’lim sharoitida talabalar faoliyatini muntazam monitoring qilish va akademik natijalarni bashoratlash ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Simulyatsion tahlil asosida talabalar faolligi bilan o‘zlashtirish darajasi o‘rtasida sezilarli bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi. Ayniqsa, topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish va LMS tizimidagi muntazam ishtirok akademik muvaffaqiyatning asosiy indikatorlari sifatida namoyon bo‘ldi.

Akademik tavakkal guruhini erta aniqlash orqali pedagogik ta’sir choralarni o‘z vaqtida qo‘llash mumkinligi asoslandi. Bu esa ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini oshirish va akademik qarzdorlikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktabrdagi 559-son qarorida belgilangan raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish va ta’lim jarayonini monitoring qilish vazifalari bilan hamohang ekanligi bilan ahamiyatlidir [1].

Demak, talabalar faoliyatini bashoratlash mexanizmini joriy etish masofaviy ta’limda sifatni boshqarishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: Oliy ta’lim muassasalarida talabalar faolligini monitoring qiluvchi avtomatlashtirilgan tizim joriy etish;

LMS platformalarida akademik tavakkal indikatorlarini shakllantirish;

Past faollik aniqlangan talabalar bilan individual ishlash mexanizmini yo‘lga qo‘yish;

Ta’lim analitikasi asosida o‘quv jarayonini moslashtirish;

O‘qituvchilarni ta’lim analitikasi va prognozlash asoslari bo‘yicha malaka oshirish kurslarida o‘qitish [5].

Adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktabrdagi 559-son qarori — O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 559-son qarori.

2. Qodirova, D. X. “Raqamli ta’lim resurslari va ularning samaradorligini baholash mezonlari”. O‘zbekiston pedagogik axborotnomasi, 2023, №2(78), 60–65.

3.Mohimbegim Xasanova. “O‘zbekistonda masofaviy ta’lim jarayonida pedagogik kommunikatsiya samaradorligini oshirish omillari”. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 2025, 15, 138–141.

4. Masofaviy ta’lim texnologiyalarini oliy ta’limda joriy etishning pedagogik asoslari. International Journal of Science and Technology, 2025, 2(2), 79–81.

5.Eshboyev, I. I. “Masofaviy ta’limda o‘qituvchilarning informatsion kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha tajriba-sinov natijalari va tahlili”. Tadqiqotlar jurnali, 2025.

6.Siemens G. Learning analytics: The emergence of a discipline. American Behavioral Scientist, 2013.

7.Romero C., Ventura S. Educational data mining: A review of the state of the art. IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, 2010.

8. Mahalliy pedagogik tadqiqotlar to‘plami. Toshkent, 2021.

ILG’OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

VITAGEN TA’LIM – ILMIY-PEDAGOGIK KATEGORIYA SIFATIDA

Rasulova Hulkar Sadatovna,

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Ushbu maqolada har bir inson o‘zining hayotiy tajribasini boshqalar bilan o‘rtoqlashish vaziyati vujudga kelganda, uni to‘laqonli ochib berishga intilishi, o‘qituvchining har bir talaba yoki o‘quvchi ichki imkoniyatini to‘g‘ri tushunishi va baholashi uning kelajakda o‘z faoliyatini to‘g‘ri tanlashiga ko‘mak berishda to‘g‘ri yondashuvni tanlash imkoniyatini oshirishi, vitagen tajriba to‘planish bilan xarakterlanmasligi, u hayotiylik shakli va mazmunining yangilanishi, o‘zgarishi hamda ijod qilinishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *hayotiy tajriba, vitagen tajriba, vitagen o‘qitish, inversiya, vitagen axborot, vitalnost.*

VITAGENIC EDUCATION AS A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL CATEGORY

This article discusses the idea that when a person has the opportunity to share their life experience with others, they strive to fully reveal it, that the teacher's correct understanding and assessment of the internal potential of each student or pupil increases the ability to choose the right approach to help them choose the right career in the future, that vitagenic experience is not characterized by the accumulation of experience, but rather the renewal, transformation, and creation of the form and content of life.

Keywords: *life experience, vitagenic experience, vitagenic training, inversion, vitagenic information, vitality.*

ВИТАГЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

В данной статье обсуждается идея о том, что, когда человек имеет возможность поделиться своим жизненным опытом с другими, он стремится полностью его раскрыть; что правильное понимание и оценка учителем внутреннего потенциала каждого ученика повышает способность выбирать правильный подход, который поможет ему выбрать правильную карьеру в будущем; что жизнеутверждающий опыт характеризуется не накоплением опыта, а скорее обновлением, преобразованием и созданием формы и содержания жизни.

Ключевые слова: *жизненный опыт, витагенный опыт, витагенное обучение, инверсия, витагенная информация, жизненная сила.*

Kirish. Har bir inson o‘zining hayotiy tajribasini boshqalar bilan o‘rtoqlashish vaziyati vujudga kelganda, uni to‘laqonli ochib berishga intiladi. Ta’limda hayotiy tajribalarga suyanish o‘quvchi e’tiborini jalb qilish yo‘llaridan biri hisoblanadi. Hayotiy tajribalarni aniqlashtirish esa o‘quvchi layoqati va intilishini bilib olish imkonini beradi. O‘qituvchining har bir talaba yoki o‘quvchi ichki imkoniyatini to‘g‘ri tushunishi va baholashi uning kelajakda o‘z faoliyatini to‘g‘ri tanlashiga ko‘mak berishda to‘g‘ri yondashuvni tanlash imkoniyatini oshiradi. Vitagen ta’limni ilmiy-pedagogik kategoriya sifatida ko‘rib chiqish avvalroq kiritilgan “vitagen tajriba”, “vitagen o‘qitish” tushunchalarining mazmunini chuqurlashtirish va ularni amaliyotga tatbiq etish maydonini kengaytirishga bo‘lgan dolzarb ehtiyoj bilan bog‘liqdir. Mazkur ehtiyoj olimlar va amaliyotchilarning vitagen o‘qitish nazariyasiga bo‘lgan qiziqishi ortib borayotganligi bilan asoslanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogikaga “vitagenlik” terminining kiritilishi, uning dastlabki tarzda “vitagen tajriba”, “vitagen axborot”, “vitagen o‘qitish” kabi tushunchalarda konkretlashuvi hamda ularning hayotiy tajribaning o‘ziga xos xususiyat va funksiyalarini aniqlash orqali ta’riflanishi – “hayotiy tajriba” va “vitagen tajriba” tushunchalarining mutlaqo asosli inversiya (o‘rin almashish) hodisasini keltirib chiqardi.

Inversiya hodisasi tadqiqotchilar tomonidan yetarlicha chuqur anglanmayapti, bu esa ko‘pincha ushbu tushunchalarning sinonim sifatida qo‘llanishiga, birining o‘rniga ikkinchisining ishlatilishiga, shuningdek, bir tushunchani boshqasi orqali ta’riflashga urinishlarga olib kelmoqda. Bu esa qator ziddiyatlarni yuzaga keltirmoqda:

- “vitagenlik”, “vitagen tajriba” terminlarining chuqur ontologik ma’nosi bilan ularning “vitagen tajriba” va “hayotiy tajriba” tushunchalarini sinonimik almashtirish, shuningdek, ularni bir-biri orqali ta’riflashga urinish natijasidagi yuzaki talqini o’rtasida;

- ko’rib chiqilayotgan terminlarni ajratish hamda ularning o’ziga xos jihatlarini, farqli xususiyatlarini, ichki tabiatini aniqlash ehtiyoji bilan ularni ajralmas, bir-birini belgilovchi tushunchalar sifatida tadqiq etish o’rtasida.

Ko’rsatilgan ziddiyatlarning muammolashtirilishi olib borilayotgan tadqiqotda, bir tomondan, “vitagenlik”, “vitagen tajriba” terminlari ma’nosini kengaytirish va ularni kategorial anglash, ikkinchi tomondan esa, tahlil qilinayotgan terminlarni “hayotiy tajriba” terminidan ajratish va ularning ichki ontologik tabiatini aniqlash orqali konkretlashtirish zaruriyatini ko’rsatadi.

Biz tomonimizdan o’tkazilgan “vitagenlik” terminining fanlararo genetik tahlili ushbu termin yordamida turli ilmiy fanlarda tavsiflanadigan hodisalar doirasini aniqlashga, ularning bevosita pedagogik hodisa va jarayonlarga tatbiq etiluvchanligini belgilashga imkon berdi.

“Vitagenlik” etimologik ma’nosiga ko’ra ikki mazmuniy asosdan iborat: vitalnost (hayotiylik) va genezis. Vital (lotincha vitalis – hayotiy) – hayotiy, hayot davomidagi, hayotiy hodisalarga aloqador degan ma’nolarni anglatadi. Rus tilida “vitalnost” so’zining analogi – “vitat” so’zi mavjud bo’lib, u biron joyda doimiy yoki vaqtincha istiqomat qilish, yashash; panoh topish; tunab qolish; ko’payish, nasl qoldirish kabi ma’nolarni anglatgan [2, 126-b.]. V.I.Dal tomonidan keltirilgan ma’nolarning xilma-xilligidan ko’rinib turibdiki, “vitat” so’zi o’zida ikki mazmuniy qirrani birlashtiradi: hayotiylik (yashash, istiqomat qilish) hamda hayotiylikning shakllanishi va rivojlanishi (ko’payish, nasl qoldirish). Ya’ni rus tilida “vitat” so’zi nafaqat qisman «vitalnost» terminiga, balki yaxlit “vitagenlik” terminiga ham analog bo’la oladi.

Rus tilining zamonaviy talqinida “vitat” so’zi – yuksaklarda harakatlanish, parvoz qilish yoki samarasiz orzularga berilish ma’nosini anglatadi, ya’ni so’z ma’nosining to’liqligi vaqt o’tishi bilan yo’qolgan. Genezis (yunoncha genesis – tug’ilish, kelib chiqish) – u yoki bu narsa, hodisa, jarayon, fikr yoki ta’limotning yuzaga kelishi, shakllanishi va kelib chiqishidir [8, 51-b.]. Bizning fikrimizcha, “vitagenlik” termini mazmuni kontekstida “genezis” so’zining ma’nolari spektriga rivojlanish ham tug’ilish va shakllanishning zaruriy mexanizmi sifatida kirishi lozim. Shunday qilib, «vitagenlik» terminining semantik ma’nosi – hayotiylikning tug’ilishi, shakllanishi va rivojlanishidir.

O’zining etimologik ma’nosiga ko’ra “vitagenlik”, “vitagen” terminlari “patogen” – kasallik chaqiruvchi, kasallikni keltirib chiqaruvchi; “kriminogen” – jinoyatga sabab bo’lishi mumkin bo’lgan va boshqa shu kabi tushunchalar bilan o’xshash tuzilishga ega. So’zning ikkinchi qismi – “genli” (genniy), shu tariqa kelib chiqish, uyg’otish, yuzaga keltirish ma’nolariga ega. Bunday aniqlashtirish “vitagen” termini semantik ma’nosini belgilashda uni genetikaga oid terminlar guruhidan (gen, genetik va b.) ajratib olish (differentsiallash) uchun zarurdir.

Bizning fikrimizcha, “vitagenlik” terminining ikkinchi qismini bunday talqin qilish terminning asl mohiyatini buzadi. “Vitagenlik” termini orqali tavsiflanishi mumkin bo’lgan hodisalar doirasini ko’rib chiqishga kirishar ekanmiz, mualliflar bugungi kunda ilmiy fanlarda (pedagogikadan tashqari) aynan “vitagen” tushunchasiga oid o’rganilgan hodisalar mavjud emasligini anglab yetgan edilar, chunki bu tushuncha biz tomondan ilmiy iste’molga yaqinda kiritildi. Biroq, bu bunday hodisalar prinsipial jihatdan mavjud emas yoki bo’lishi mumkin emas degani emas. Turli fanlardagi hodisalarning ancha keng doirasi «vitalnost» (hayotiylik) kategoriyasi bilan tavsiflanadi. Tug’ilish va rivojlanish (genezis) jarayonlari odatda shu yerda, o’rganilayotgan hodisalarga dialektik yondashuv doirasida ko’rib chiqiladi. Shuning uchun, xususiy vitagen hodisalarni izlashning istiqbolli yo’li sifatida “vitalnost” kategoriyasi bilan tavsiflanuvchi hodisalar genezisini o’rganish, shuningdek, ularning pedagogik mazmunini aniqlash belgilandi.

Tadqiqot metodologiyasi. “Vitagenlik” kategoriyasining biologik mazmuni insonning murakkab, global biologik va ekologik jarayonlarga qo’shilganligi bilan belgilanadi. Biologiya nuqtayi nazaridan, vitagenlik insonga tabiatan singdirilgan hayotiy kuchlarni tavsiflaydi, aynan shu kuchlar tufayli u tashqi ekologik muhit o’zgarishi sharoitida yashaydi va omon qoladi. Insonning o’z hayotiy kuchlarini atrof-muhitda amalga oshirish usuli, mohiyatiga ko’ra, “vitagen tajriba”ning biologik mazmunini tashkil etadi.

Vitagenlikning biologik mazmuni tahlili hayotiy tajriba va vitagen tajribaning turlicha mohiyatli xarakteristikalarini aniqladi. Operatsional ma’noda hayotiy tajriba – bu bilim, ko’nikma va malakalarning ma’lum bir shaklda to’planishi va saqlanishidir. Vitagen tajriba esa to’planish (akkumulyatsiya) bilan xarakterlanmaydi, u hayotiylik shakli va mazmunining yangilanishi, o’zgarishi hamda ijod qilinishidir. Hayotiy tajriba aniq bir inson hayotiy faoliyatining natijasi sifatida talqin qilinishi mumkin. Vitagen tajriba esa – umuminsoniy hayotiylik rivojlanish tendentsiyalariga javob beradigan hayotiylikning o’ziga xos sifatini saqlashga yo’naltirilgan uzluksiz hayotiy ijodkorlik (jiznetvorchestvo) jarayonidir. Natija o’laroq, vitagen tajriba faqat hayotiylikning muayyan sifati haqida gapirilgandagina ma’noga ega bo’ladi.

“Vitagen tajriba” soʻz birikmasidagi «tajriba» soʻzi eksperiment oʻtkazish (tajriba qilish) maʼnosiga yaqinroqdir. “Vitagen” tushunchasi bilan birgalikda kelganda «tajriba» insonning faol holatini anglatadi. Uning yordamida inson oʻzi va atrof-muhit oʻrtasida oʻzaro aloqa oʻrnatib, oʻtmishda toʻplangan tajribadan foydalangan holda kelajakka hayot yoʻlini soladi. Shunday qilib, hayotiy tajriba – vitagen tajriba orttirish, hayotni yangilash, uning yangi shakllari va ichki mazmunini yaratish uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Muayyan hayotiy ijodkorlik aktida hayotiy va vitagen tajriba uzviy birlikda namoyon boʻladi. Koʻrinib turibdiki, aynan shu holat ilmiy tavsifda yuqorida zikr etilgan “vitagen” va “hayotiy” tushunchalarining maʼnoviy inversiyasi hodisasini keltirib chiqaradi.

Inson vitagenligi ijtimoiy kategoriya sifatida uchta jarayonning birligini ifodalaydi:

- “shaxsiy ontologik xavfsizlikni konstruksiyalash” sifatida omon qolish jarayoni;
- jamiyat rivojlanishining konstruktiv tendentsiyalariga mos keladigan shaxsiy hayot sifatini shakllantirish sifatida hayotga layoqatlilikning qaror topish jarayoni;
- insoniy mavjudlikning oliy maʼnolarini izlash va ularga ergashish orqali omon qolish va hayotga layoqatlilikning «mustahkamlik zaxirasini» kuchaytirish jarayoni.

Ijtimoiy kontekstda “vitagen tajriba” tushunchasi ham uch yoʻnalishli maʼnoda namoyon boʻladi:

- ontologik xavfsizlikni konstruksiyalash va saqlashga xizmat qiluvchi hayot texnikalari; (bunda «hayot texnikalari» tushunchasi statik tarzda qayd etilgan, xotira omborlariga joylab qoʻyilgan narsa emas, balki uzluksiz jarayonda hayotiylikni qaror toptirish va saqlab turish usulidir);
- jamiyatning holati va rivojlanish tendentsiyalariga mos keladigan hayot sifatini shakllantirishga xizmat qiluvchi hayotiy faoliyat texnikalari; (bunda jamiyat holati inqirozli, rivojlanish tendentsiyalari esa regressiv boʻlishi mumkinligini ham hisobga olish lozim);
- inson mavjudligining oliy maʼnolarini hayotiy faoliyatda mujassamlash usullari.

Biz “vitagenlik” terminining biologik va ijtimoiy kategoriya sifatidagi maʼnosini tahlil qildik. Shu munosabat bilan savol tugʻiladi: vitagenlikning ijtimoiy va biologik maʼnolari qanchalik farq qiladi va ular muayyan insonning shaxsiy namoyon boʻlishi bilan qanday bogʻlangan? Shu paytgacha biz koʻrib chiqqan barcha jarayonlar global, “shaxssiz” xarakterga ega, shunga qaramay, har bir alohida holatda gap aniq bir shaxsning hayoti haqida bormoqda. Savolni quyidagicha shakllantirish mumkin: vitagenlik tushunchasi qanchalik psixologik mazmunga ega, yaʼni ushbu kategoriya bilan tavsiflanadigan psixologik hodisalar mavjudmi? Va modomiki, psixologik talqinda gap inson shaxsi haqida borar ekan, muayyan shaxs uchun biologik va ijtimoiy vitagenlik oʻzaro qanchalik bogʻlangan?

Vitagenlikni psixologiya nuqtayi nazaridan tahlil qilish shuni koʻrsatdiki, ushbu kategoriya shaxsiy fenomen boʻlib, alohida “shaxsning vital modeli” uchun asos boʻlib xizmat qiladi [6]. Mazkur model insonga murakkab vital funksiyalar – ehtiyojlar tizimi sifatida qarashga asoslanadi; inson ushbu ehtiyojlarni amalga oshirish orqali oʻz hayotini va shaxs sifatida oʻz-oʻzini barpo etadi.

Bizning maqsadlarimiz nuqtayi nazaridan, “vital funktsiya” tushunchasida uchta jihatni ajratib koʻrsatish mumkin:

1. Vital funksiyalar organizm hayotiy faoliyati integratsiyasining eng muhim jihatlari va uning tashqi tomondan namoyon boʻladigan hayotiy faoliyatining asosiy vektorlaridir.
2. Individdning har qanday funksiyasi shu bilan birga uning tashqi olamdagi muayyan obyektlar bilan oʻzaro taʼsiridir va shuning uchun ularga boʻlgan ehtiyoj sifatida his etiladi. Shunday qilib, insonning atributiv funksiyalari – bu uning muayyan narsalarga hamda dunyo bilan, jumladan, boshqa odamlar bilan oʻzaro taʼsir qilish usullariga boʻlgan ehtiyojlaridir.
3. Insonning vital funksiyalari – uning xulq-atvorini belgilovchi asosiy determinant omillar majmui, uning xulq-atvori va faoliyati asoslanadigan oʻziga xos ichki tizimdir [6, 155-156-b.].

Barcha vital funksiyalar uchun muhim jihat shundaki, ular ham oʻzining obyektiv maqomida, ham muayyan ruhiy namoyon boʻlish sifatidagi ichki rejasida individdning fundamental ehtiyojlari hisoblanadi va shu maʼnoda uning umumiy xarakteristikalari, yaʼni ham shaxs, ham organizm sifatidagi qirralari boʻlib chiqadi.

Koʻrib chiqilgan vital funksiyalar jihatidan vitagenlikning maʼnosi shundan iboratki, inson tomonidan oʻz hayotiyligining genezisi (shakllanishi) aniqlangan besh sinf vital funksiyalarni amalga oshirishga asoslanadi. Yaʼni vitagenlik psixologik kategoriya sifatida insonning besh sinf vital funksiyalarining shakllantiruvchi asosini tan olishni hamda hayotiylik genezisini ushbu funksiyalarning amalga oshirilish xarakteri va ierarxik oʻzaro munosabatlari usulidan kelib chiqib tavsiflashni anglatadi.

Tahlil va natijalar. “Vitagenlik” kategoriyasining aniqlangan maʼnosi doirasida «vitagen tajriba» kategoriyasining maʼnosini koʻrib chiqamiz.

Inson hayotiy faoliyatining barcha turlarining biologik shakli ehtiyoj boʻlganligi sababli (barcha hayotiy funksiyalar ehtiyoj sifatida mavjud), meʼyoriy hayotiy faoliyat aynan ushbu ehtiyojlarni qondirish

tarzida amalga oshiriladi. Bu organizm tuzilishida shunday dinamik elementlar, tuzilmalar – mexanizmlar mavjudligini nazarda tutadiki, ular individ uchun zarur bo‘lgan voqelikning o‘ziga xos modellaridir, ya’ni ehtiyojni qondirish uchun talab qilinadigan va kutilayotgan obyektlar hamda shu jarayonda sodir etiladigan aktlar modelidir. Aks holda, individ u yoki bu hayotiy faoliyat vektorini qanday tanlagan bo‘lur edi? Va bundan keyin, joriy hayotiy faoliyatni ehtiyojning shaxsiy va shakllanayotgan “zaruriy kelajak modellari” bilan solishtirish imkonini beruvchi jarayonlar albatta o‘rin olishi kerak. Aks holda, muayyan ehtiyoj ta’sirida yuzaga kelayotgan faoliyat ushbu ehtiyojning konkret tabiatini ifodalovchi modelga adekvatmi yoki yo‘qligi haqidagi masalani hal qilib bo‘lmas edi. Bu, mohiyat e’tibori bilan, kibernetikada “teskari aloqa prinsipi” deb nomlangan mexanizmdir.

“Vitagenlik”ni pedagogika va andragogika kategoriyasi sifatida ko‘rib chiqar ekanmiz, biz insonda har bir sinf doirasida yuzaga keladigan ta’limiy ehtiyojlarni tahlil qildik. Yuqorida ta’kidlanganidek, insonning vital ehtiyojlari sotsiallashtirish xarakterga ega. Ular inson tomonidan anglanib, ma’lum bir faoliyat turlariga, obyekt va buyumlarga nisbatan qiziqish shaklini olganidagina uning ijtimoiy xulq-atvorini rag‘batlantiradi.

Vital ta’limiy ehtiyojni qondirish mexanizmida olingan bilimlarning hayotda bir ma’noli mujassamlanishi yotadi, ya’ni nazariy bilim va amaliyot o‘rtasidagi ziddiyat bu yerda ta’rifga ko‘ra mavjud emas. Bu vitagenlik va vitagen tajriba orttirish jarayonlarini inson tomonidan o‘z “Men”ini va o‘z hayotiy faoliyati qiyofasini shakllantirishi, o‘ziga xos “tabiiy, hayotiy ta’lim” sifatida ifodalaydi. Bunday ta’limning falsafiy-metodologik modeli, mohiyatan, vitagen ta’limni loyihalashning nazariy asosi hisoblanadi.

Biz tomonimizdan tavsiflangan “vitagenlik” tushunchasi mazmunining murakkab, kompleks fanlararo xarakteri yaxlit tadqiqotning alohida yo‘nalishlarga “parchalanib” ketishi xavfini ko‘rsatdi. Bu vitagen ta’limning avval biologik ildizlarini, so‘ngra psixofiziologik asoslarini va hokazolarni bir-biridan ajratilgan holda ko‘rib chiqishda namoyon bo‘lishi mumkin. Tadqiqotimizda bunday xavfdan qochish uchun biz birlashtiruvchi tayanch metodologik asoslarni aniqlash yo‘lini tanladik. Ularga qo‘yiladigan asosiy talab – ularning bazasida “vitagenlik” tushunchasining mohiyatiga mos keladigan va uning pedagogik salohiyatini amaliyotda ro‘yobga chiqarish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qila oladigan kompleks, fanlararo nazariy konstruksiyalarni yaratish imkoniyatini ta’minlashdir.

Vitagenlikni pedagogik kategoriya sifatida ko‘rib chiqishning falsafiy-metodologik asosi – inson tabiati va mohiyati haqidagi umumlashtirilgan tasavvurlar tizimi sifatida pedagogik antropologiya hisoblanadi. Pedagogik antropologiyada insonga qarash kompleks xarakterga ega bo‘lib, biologik, psixologik, sotsiologik va boshqa turdagi bilimlarni birlashtiradi. Biroq, inson hayotiy faoliyati shaklining qaror topishi jarayonini o‘rganishga shu paytgacha yetarlicha e’tibor berilmagan. Vaholanki, aynan insonning ongli ravishda shakllantiriladigan hayotiy faoliyati qiyofasida barcha olingan bilim, ko‘nikma va malakalar, o‘zlashtirilgan ijtimoiy normalar, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar hayotga tatbiq etiladi va rivojlanadi. Shuning uchun vitagenlik pedagogik antropologik bilimning bir qismiga aylanishi mumkin va shart. U inson ta’limi jarayoniga oid insonshunoslik qarashlari tizimini aks ettiruvchi, o‘zida inson haqidagi ontologik, antropologik tasavvurlarni, inson tomonidan o‘z hayotiy faoliyati qiyofasini shakllantirish jarayonini hamda hayot davomida vital funksiyalarni amalga oshirish bo‘yicha vitagen tajriba orttirish jarayonini integratsiyalovchi fanlararo yo‘nalishdir.

Ilmiy tadqiqotni amalga oshirishning konkret-ilmiy metodologik asosi vitagenlik salohiyatini ro‘yobga chiqarishning konkret-ilmiy metodologik asosi – insonni o‘qitish va tarbiyalashning prinsiplari, metodlari, shakllari haqida eng umumiy tasavvurlarni beruvchi fan sifatida pedagogika hisoblanadi. Vitagenlikning pedagogik salohiyati pedagogik prinsiplar, metodlar, o‘qitish va tarbiyalash usullari tizimining dialektik rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Pedagogik prinsiplar, metod va usullar dialektik rivojlanishining ifodasi – inson hayotiy faoliyatining ijtimoiy qiyofasi qaror topishi jarayonini ta’minlovchi vitagen ta’limning nazariy va texnologik asoslari majmuidir.

Vitagenlikning ilmiy salohiyatini kattalar ta’limida ochib berish metodologiyaning disiplinaryar darajasi sifatida andragogika tizimiga tayanadi. Vitagenlikning andragogik salohiyati pedagogik salohiyatga o‘xshash bo‘lib, kattalar bilan ishlashning umumiy o‘ziga xosliklaridan kelib chiqqan holda, kattalar ta’limi prinsiplari, metodlari va usullarining dialektik rivojlanishida namoyon bo‘ladi.

Vitagenlikning pedagogik va andragogik salohiyatini anglashda bir savol tug‘iladi: nima uchun u uchun konkret-ilmiy tushuncha sifatida aynan “ta’lim” kiritilmoqda? Va aslida «vitagen ta’lim»ning mohiyati nimada?

Ta’lim – individni jamiyat hayotining turli sohalariga tayyorlash va kiritish, uni mazkur jamiyat madaniyatiga oshno qilish funksiyalarini bajaruvchi ijtimoiy institut bo‘lib, insonni o‘qitish va tarbiyalashning fundamental prinsiplari, shakllari va metodlarini hayotga tatbiq etuvchi texnologik tizimdir. Ushbu nuqtayi nazardan, ta’lim tizimlarini ikkita katta guruhga ajratish mumkin:

- Ijtimoiy maqomga ega bo'lgan, aniq ijtimoiy buyurtmani bajaruvchi, jamiyatda tashkiliy-huquqiy asoslarga ega ta'lim tizimlari. Bunday ta'lim tizimlari metodologik jihatdan pedagogik bilim sohalariga asoslanadi: harbiy pedagogika, penitensiar pedagogika, muhandislik pedagogikasi va boshqalar.

- Ijtimoiy tashkiliy-huquqiy maqomga ega bo'lmagan ta'lim tizimlari. Bunday tizimlar ta'limning boshqa sohalarini nazariy va texnologik jihatdan ta'minlash funksiyasini bajaradi. Ushbu ta'lim tizimlari aniq pedagogik texnologiyalarning ifodasidir: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kontekstli ta'lim, masofaviy ta'lim va boshqalar.

Ta'lim tizimlarining ikkinchi guruhi birinchi guruh tizimlari uchun nazariy-texnologik ta'minot vazifasini o'taydi. Vitagen ta'lim ta'lim tizimlarining ikkinchi guruhiga mansub bo'lib, insonning hayotiy tajribasiga tayangan holda uni vitagen o'qitish va tarbiyalash pedagogik texnologiyasiga asoslanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, vitagen ta'lim – inson hayotiy faoliyatining ijtimoiy qiyofasi qaror topishi jarayonini ta'minlovchi hamda ijtimoiy-professional maqomga ega bo'lgan turli ta'lim turlari tizimi orqali amalga oshiriladigan nazariy va texnologik asoslar majmuidir.

Keng ijtimoiy talqindan tashqari, vitagen ta'lim ta'rifiga nisbatan boshqacha yondashuv ham mavjud. O'zining semantik ma'nosiga ko'ra (ta'lim/shakllantirish) – bu inson tomonidan o'z «Men»ini, o'z shaxsiyati qiyofasini shakllantirishdir. Vitagenlik nuqtayi nazaridan, yuqorida ta'kidlanganidek, gap inson tomonidan vital ehtiyojlarni amalga oshirish tajribasini orttirish orqali o'z hayotiy faoliyatining ijtimoiy qiyofasini shakllantirishi haqida bormoqda.

Ushbu pozitsiyalardan kelib chiqib, vitagen ta'lim – butun vitagen (hayotiy) tajribani dolzarblashtirish, uning yangi konstruktiv shakllarini orttirish, butun insoniyat va uning ayrim guruhlarining vitagen (filogenetik) tajribasiga tayanish orqali ta'lim oluvchilarga insoniy individuallikning to'laqonli namoyon bo'lishini hamda jamiyat rivojlanishiga (o'zgarishiga) adekvat bo'lgan shaxsiy hayotiy faoliyatning yangi shakllarini shakllantirishda yordam berish va qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilarning o'zaro ta'siri jarayonidir.

Mazkur ta'rif vitagen ta'limning texnologik salohiyati mohiyatini aks ettiradi va u vitagen ta'limning aniq prinsiplari, yondashuvlari hamda metodlari tizimida namoyon bo'ladi. “Vitagen ta'lim” tushunchasining kategoriya sifatida pedagogikaga kiritilishi, zamonaviy ta'lim institutlarining tashkiliy-huquqiy va tarmoqqa mansubligidan qat'i nazar, ularning nazariy va texnologik arsenalini boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Вернадский В. И. Живое вещество и биосфера М.: Наука, 1994. –672 б.
2. Дал В.И. Толковый словарь русского языка М.: Эксмо-пресс, 1999. – 736 б.
3. Змеев С.И. Андрагогика: становление и пути развития // Педагогика, 1995. – № 2. – С. 64-67.
4. Козлова Н.Н. Витальность как социально-философская проблема 1998. – № 2. – С. 95-106.
5. Ноулс М.Ш. Современная практика образования взрослых. Андрагогика против педагогики. Ассоциатив Пресс / Фоллет, 1970.
6. Сержантов В.Ф. Человек, его природа и смысл бытия. – Л.: ЛГУ напшриёти, 1990. – 360 б.
7. Словарь иностранных слов. – М.: Рус тили, 1987. – 608 б.
8. Социологический энциклопедический словарь / Г.В.Осипов. – М.: Инфра-м-Норма, 1998. – 488 б.
9. M Abjalova, U Rashidova, S Rasulova, S Sharipova - 2025 10th International Conference on Computer ..., 2025.

**RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF
O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRUVCHI
INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR**

Yulchiyeva Zulfizarxon Najibullayevna,
TDTU Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti,
zulfizaryulchiyeva1@gmail.com
Zikirova Dildora Shuhrat qizi,
TDTU tayanch doktoranti
zikirovadildora937@gmail.com

Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari va amaliy mexanizmlari tahlil qilinadi. Zamonaviy global ta'lim tendensiyalari, xususan, UNESCO hamda European Commission tomonidan ishlab chiqilgan raqamli kompetensiyalari kontekstida pedagog kadrlar tayyorlashning dolzarbligi asoslab beriladi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar, aralash ta'lim, raqamli baholash, refleksiya va professional hamkorlik mexanizmlarining ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, kasbiy kompetensiya, boshlang'ich ta'lim, pedagogik innovatsiya, raqamli pedagogika, integratsiya, Flipped classroom, **Gamifikatsiya**, innovatsion pedagogik texnologiyalar

**INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING THE PROFESSIONAL
COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN A DIGITAL EDUCATIONAL
ENVIRONMENT**

This article analyzes the theoretical foundations, methodological approaches, and practical mechanisms for developing the professional competence of future primary school teachers in a digital learning environment. The relevance of pedagogical training is substantiated within the context of modern global educational trends, particularly the digital competence frameworks developed by UNESCO and the European Commission. Furthermore, the significance of innovative technologies, blended learning, digital assessment, reflection, and professional collaboration mechanisms is highlighted.

Keywords: digital education, professional competence, primary education, pedagogical innovation, digital pedagogy, integration, Flipped classroom, Gamification, innovative pedagogical technologies.

**ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ЦИФРОВОЙ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ**

В данной статье анализируются теоретические основы, методологические подходы и практические механизмы развития профессиональной компетенции будущих учителей начальных классов в цифровой образовательной среде. Обосновывается актуальность подготовки педагогических кадров в контексте современных глобальных образовательных тенденций, в частности, концепций цифровых компетенций, разработанных ЮНЕСКО и Европейской комиссией. Также освещается значимость инновационных технологий, смешанного обучения, цифрового оценивания, рефлексии и механизмов профессионального сотрудничества.

Ключевые слова: цифровое образование, профессиональная компетенция, начальное образование, педагогическая инновация, цифровая педагогика, интеграция, Flipped classroom (перевернутый класс), гамификация, инновационные педагогические технологии.

Kirish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga tub o'zgarishlar olib kirmoqda. Raqamlashtirish jarayoni nafaqat ta'lim mazmunini, balki o'qituvchining kasbiy faoliyatini ham yangicha yondashuv asosida tashkil etishni talab etadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida faoliyat yuritadigan pedagoglarning raqamli kompetensiyasi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu bosqich o'quvchilarda asosiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish davridir. Zamonaviy xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli muhitda samarali faoliyat yurituvchi pedagog quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur: axborot bilan ishlash, media savodxonlik, raqamli pedagogik dizayn, masofaviy o'qitish metodikasi, onlayn baholash va refleksiya ko'nikmalari. Raqamli ta'lim muhiti sharoitida

bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish amaliy faoliyat, refleksiya va dalillarga asoslangan tahlil bilan uzviy bog'langan metodlarni talab qiladi, chunki aynan shu muhitda nazariy bilimni real pedagogik vaziyatlarga moslashtirish, metodik qarorlarni sinovdan o'tkazish va shaxsiy rivojlanishni tizimli kuzatish imkoniyati yuzaga keladi. Biz tomonimizdan taklif etilayotgan metodlar talabani faol subyekt sifatida ishtirokini kuchaytirib, dars loyihasi, sinfni boshqarish, baholash va muloqot ko'nikmalarini xavfsiz va nazorat qilinadigan raqamli muhitda shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, kompetensiyani natija emas, jarayon sifatida rivojlantirish tamoyiliga tayanadi.

Asosiy qism. Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) asosida o'quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va baholash raqamli ta'lim muhitini yaratib beradi. Ular ta'limni moslashuvchan, interaktiv va ta'lim oluvchi markazli qilishga xizmat qiladi. Raqamli ta'lim muhitida quyidagi metodlar o'quv jarayonini samarali, interaktiv va innovatsion tarzda tashkil etishga xizmat qiladi.

1) Flipped classroom va mikrovideo metodi. Flipped classroom va mikrovideo metodi raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini tashkil etishning samarali shakllaridan biri sifatida qaraladi, chunki u nazariy mazmun bilan auditoriya faoliyatining o'zaro bog'liqligini tubdan o'zgartiradi. Metoddan nazariy qism darsdan oldin 6–10 daqiqali qisqa video yoki interaktiv materiallar orqali mustaqil o'zlashtiriladi hamda talabaga axborotni individual sur'atda qabul qilish, asosiy tushunchalarni ajratib olish va mavzuga ongli tayyorgarlik ko'rish imkonini beradi. Videoga kiritilgan 3–5 savolli mini-tekshiruv talabani dastlabki tushunish darajasini aniqlash bilan birga, o'zini nazorat qilish va mas'uliyatni his etish ko'nikmalarini shakllantiradi, buning natijasida auditoriyaga kelganda talabalar mavzuga tayyor, muvofiq va tahlilga yo'naltirilgan holatda bo'ladi.

Auditoriya jarayonida asosiy e'tibor amaliy mashqlar, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va metodik yechimlarni ishlab chiqishga qaratiladi. Talabalar dars fragmentlarini loyihalash, ularni sinovdan o'tkazish, o'qituvchi va tengdoshlar fikriga tayangan holda takomillashtirish orqali real kasbiy faoliyatga yaqin tajribani egallaydi. Jarayon yakunida yoziladigan qisqa refleksiya talabani o'z faoliyatini tahlil qilish, duch kelgan qiyinchiliklarini anglash va kelgusida o'z ustida ishlash yo'nalishlarini belgilashga sharoit yaratadi hamda refleksiv fikrlash va kasbiy ongning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Baholash jarayoni oldindan belgilangan mezonlar asosida olib borilib, dars fragmentining sifati, savollarni tuzish aniqligi va maqsadga muvofiqligi, metodik izohlarning mantiqiyligi hamda vaqtni samarali boshqarish darajasi kompleks tarzda hisobga olinadi. Ushbu baholash yondashuvi talabani bilim darajasidan tashqari uning kasbiy fikrlashi, pedagogik qaror qabul qilish malakasi va refleksiv madaniyatini ham namoyon etadi, raqamli ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini izchil rivojlantirishga imkon yaratadi.

Amerikalik ilmiy tadqiqotchi va kompyuter fanlari olimi P. J. Guo tomonidan onlayn kurs videolari asosida o'tkazilgan yirik empirik tahlil shuni ko'rsatadiki, video davomiyligi qisqargan sari talabalar uni to'liq tomosha qilishga moyil bo'ladi va keyingi o'quv topshiriqlariga faolroq kirishadi. Ayniqsa, 6–10 daqiqalik format diqqatni barqaror ushlab turadi, kognitiv yukni kamaytiradi hamda mazmunni tezroq anglash imkonini beradi. Nazariy materialni mikrovideo shaklida berib, auditoriya mashg'ulotlarini amaliy mashqlar, muvofiq, vaziyatli tahlil va tezkor fikr-mulohazaga yo'naltirish dars vaqtini yanada oqilona taqsimlash, talabalar faolligini kuchaytirish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni darhol amaliy faoliyatda mustahkamlash imkonini beradi.

2) Video asosida mikrodars metodi. Video asosida mikrodars metodi bo'lajak o'qituvchining real dars ko'nikmalarini qisqa vaqt ichida aniq kuzatish va takomillashtirishga yo'naltiriladi, chunki 7–12 daqiqalik dars parchasi yakunida talaba o'z nutqi, tushuntira olish qobiliyati, savol berish uslubi hamda sinfni boshqarish elementlarini “jonli holat”da ko'rish mumkin. Videoyozuv hissiy taassurotga tayanib qolmasdan, dalilga asoslangan tahlil qilish imkonini beradi, ya'ni qaysi joyda vaqt cho'zilgani, qaysi ibora tushunarsiz bo'lgani, qaysi savol o'quvchini fikrlashga olib borgani aniq ko'rsatadi. Mikrodars qisqa bo'lgani sababli diqqat markazi bir mavzu va bir nechta maqsadga jamlanadi, shuning hisobiga talaba darsning “yadro” qismini puxta qurish, asosiy g'oyani sodda va ravshan ifodalash, o'quvchini faollashtiruvchi savollarni o'rinli qo'llashga ko'proq e'tibor beradi.

Amaliy jarayon, odatda, maqsad hamda kutilgan o'quv natijalarini yozish bilan boshlanadi, bunda kutilgan natijalar fe'l shaklida ifodalanib, bevosita kuzatiladigan xatti-harakatlar bilan bog'lanadi, masalan, tushuntira oladi, taqqoslay oladi, misol keltira oladi, xulosa chiqaradi Keyin tanlangan mavzu asosida mikrodars ssenariysi juda ixcham shaklda ishlab chiqiladi, kirish qismi o'quvchini mavzuga yo'naltiradi, asosiy qismda bitta tayanch tushuncha yoritiladi, oxir-oqibat kichik tekshiruv savoli yoki mini-topshiriq orqali anglash darajasi aniqlanadi. Videoga olish paytida kadrda taxta (doska) yoki ko'rgazmali vosita ko'rinishi, ovoz tiniqligi, vaqt chegarasi saqlanishi muhim, chunki keyingi tahlilda aynan shu omillar metodik xulosani aniqlashtiradi. Mikrodars jarayonida o'qituvchi nutqining haddan tashqari ustun bo'lib

ketishini oldini olish maqsadida savollar hamda qisqa interaktiv bo‘laklar oldindan rejalashtiriladi, shu orqali dars parchasida muloqot va boshqaruv unsurlarining mavjudligi yaqqol namoyon bo‘ladi.

Kamola Alimova mikrodarsga tayangan videoanaliz siklini darsni videoyozuv orqali qayd etish, faoliyatni dalillarga asoslanib tahlil qilish, metodik va kommunikativ kamchiliklarni aniqlash hamda keyingi mashg‘ulotda aniq tuzatishlar kiritish orqali o‘qituvchining kasbiy-amaliy ko‘nikmalarini qisqa muddatda takomillashtiradigan samarali mexanizm sifatida talqin qiladi. Muallif xulosasida mikrodarsning asosiy ustun jihati sifatida refleksiya va qayta sinash imkoniyatini ajratib ko‘rsatib, bu jarayonni o‘qituvchining o‘z darsini videoyozuv orqali ko‘rish, tahlil qilishi, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishi hamda kiritilgan o‘zgarishlarni yana amaliyotda sinab ko‘rish ketma-ketligi sifatida tavsiflaydi.

Rossiyalik olimlar O.A. Aygunova va S.A. Ilicheva video yozuvni tahlil qilish metodini o‘qituvchining real dars jarayonidagi amaliy faoliyatini obyektiv kuzatish va baholash imkonini beruvchi samarali vosita sifatida asoslaydi. Ularning ta’kidlashicha, videomaterial darsning borishini qayta ko‘rib chiqish, o‘qituvchining metodik qarorlari, muloqot uslubi hamda pedagogik harakatlarining kasbiy kompetensiyalar bilan qanday namoyon bo‘layotganini dalillarga tayangan holda tahlil qilishga sharoit yaratadi.

3) Raqamli Lesson Study metodi. Raqamli Lesson Study metodi pedagogik jarayonni hamkorlik asosida takomillashtirishga yo‘naltirilgan sikll yondashuv bo‘lib, unda 3–5 kishidan iborat guruh bitta darsni jamoaviy loyihalash, amalda sinab ko‘rish, dalillar asosida tahlil qilish va qayta ishlab chiqish orqali dars dizaynini sifat jihatidan yaxshilaydi. E’tibor o‘qituvchi faoliyatini o‘quvchining o‘rganish jarayoniga qaratiladi, ya’ni dars davomida o‘quvchi qanday fikrlashi, qaysi bosqichda qiyinchilikka duch kelishi, qaysi savollar uni izlanishga undashi va qaysi topshiriqlar ortiqcha vaqt talab qilishi aniqlanadi.

Raqamli format jarayonning shaffofligini ta’minlaydi, chunki barcha materiallar, izohlar, kuzatuv qaydlari hamda darsning turli versiyalari yagona raqamli makonda jamlanadi va guruh a’zolari masofadan turib ham bir xil dalillarga tayangan holda muhokama olib borish imkoniga ega bo‘ladi.

Amaliy tartib dars maqsadi va muammo nuqtasini aniqlashdan boshlanadi, bunda muammo bevosita kuzatiladigan holat sifatida ifodalanadi, masalan o‘quvchilarning matndan asosiy g‘oyani ajratishda qiynalishi, qoida bilan misol o‘rtasida bog‘lanishning yuzaga kelmasligi yoki savollarning fikrlashni faollashtirmasligi. Keyingi bosqichda dars ssenariysi, ko‘rsatmalar, savollar ketma-ketligi, ko‘rgazmali materiallar hamda baholash mezonlari jamoaviy tarzda ishlab chiqiladi va shu jarayonda kuzatuv protokoli ham tayyorlanadi, chunki sinov darsida kim nimaga e’tibor qaratishi oldindan belgilansa, tahlil dalillarga tayangan holda olib boriladi. Sinov darsi jarayonida kuzatuvchi baholovchi vazifasini bajarmaydi, uning diqqati o‘quvchi javoblari, xatolar turi, savol-javob dinamikasi va vaqt taqsimotiga qaratiladi hamda protokolda taxminlar hamda real kuzatuv natijalari qayd etiladi.

X.M.Ismailov ta’rifiga ko‘ra, Lesson Study o‘qituvchilar jamoasining real sinf muhitida o‘quvchilarning o‘rganish jarayonini tizimli kuzatish, dalillarga asoslangan ma’lumotlarni yig‘ish va ularni hamkorlikda tahlil qilish orqali darsni izchil ravishda qayta loyihalashga yo‘naltirilgan kasbiy rivojlanish yondashuvi hisoblanadi.

4. **Gamifikatsiya (Gamification)** — bu o‘yin elementlarini (ball, daraja, badge, reyting, mukofot va boshqalar) o‘yin bo‘lmagan jarayonlarga, jumladan ta’limga qo‘llash metodidir. Ball tizimi, Reyting jadvali, Virtual mukofotlar, Qahramon obrazlari, Kahoot! yoki Quizizz platformalari orqali interaktiv testlar o‘tkazish mumkin.

2002-yilda “gamification” atamasini birinchi bo‘lib, britaniyalik kompyuter dasturchisi dastlab biznes va foydalanuvchi interfeysi dizayni sohasida ishlatgan.

U o‘yin mexanikalarini kundalik jarayonlarga tatbiq etish g‘oyasini ilgari surgan.

Shu sababli, atama muallifi sifatida ko‘pincha Nick Pelling tilga olinadi. Karl M. Kapp esa ta’limdagi gamifikatsiya nazariyasining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan.

2012-yilda *The Gamification of Learning and Instruction* kitobida Gamifikatsiyani “o‘yin mexanikasi, estetikasi va o‘yin fikrlashini ta’lim jarayoniga qo‘llash” deb ta’riflaydi. Aynan bu metod boshlang‘ich ta’lim fanlarida:

Matematika bo‘yicha “topshiriqlar zanjiri”, Ona tili darsida so‘z boyligini oshirish o‘yini, “Bilimlar sarguzashti” kabi rolli o‘yinlar asosida boshlang‘ich ta’limda qo‘llash mumkin. Bunda o‘quvchilarda qiziqish ortadi, raqobat va hamkorlik muhiti yaratiladi, faollik va ijodkorlik kuchayadi.

Gamifikatsiya bolalarning yosh psixologik xususiyatlariga mos bo‘lib, ularning diqqatini jamlash va bilimni mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi

Xulosa va tavsiyalar. Raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimini tubdan yangilashni, ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida faoliyat yuritadigan pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini zamon talablariga mos ravishda rivojlantirishni taqozo etmoqda. Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida

bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish mexanizmlari nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli muhit pedagogdan nafaqat fan bo'yicha bilim va metodik mahoratni, balki raqamli savodxonlik, axborot xavfsizligi, media madaniyat, onlayn muloqot etikasi va innovatsion pedagogik yondashuvlarni ham talab qiladi.

Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning samarali mexanizmlari sifatida raqamli platformalar asosida aralash ta'limni tashkil etish, teskari sinf (flipped classroom) modeli, gamifikatsiya elementlari, loyiha asosida o'qitish hamda reflektiv faoliyatni yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etishi asoslandi. Shuningdek, elektron portfoliolar yuritish, onlayn kurslar va vebinarlar orqali uzluksiz kasbiy rivojlanishni ta'minlash, ta'lim jarayonida interaktiv va multimediyaviy resurslardan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligini mustahkamlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli ta'lim muhitida kompetensiyani rivojlantirish ko'p bosqichli va tizimli jarayon bo'lib, u motivatsion, kognitiv, faoliyatga yo'naltirilgan va reflektiv komponentlarning o'zaro uyg'unligiga asoslanadi. Ayniqsa, pedagogik amaliyot jarayonida raqamli vositalardan maqsadli foydalanish, o'quvchilar bilan samarali onlayn muloqotni tashkil etish va o'quv jarayonini differensiallashtirish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yetukligini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, mazkur jarayonda oliy ta'lim muassasalarining raqamli infratuzilmasini takomillashtirish, professor-o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish, zamonaviy o'quv-metodik ta'minotni yaratish va monitoring mexanizmlarini ishlab chiqish zarur hisoblanadi. Raqamli muhitda kompetensiyani shakllantirish faqat texnik ko'nikmalar bilan cheklanib qolmasligi, balki pedagogik tafakkur, kreativlik va innovatsion yondashuv bilan uyg'unlashishi lozim.

Umuman olganda, raqamli ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta'lim sifatini oshirishning muhim omili bo'lib, ularning kelgusidagi pedagogik faoliyatida samaradorlik, moslashuvchanlik va raqobatbardoshlikni ta'minlaydi. Mazkur yo'nalishda tizimli, ilmiy asoslangan va amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash kelajak avlod ta'lim-tarbiyasining sifatli tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. M.T.Ahmedova “Pedagogik kompetentlik”. Uslubiy qo'llanma”, T.:2018, 80 b
2. [Guo P.J., Kim J., Rubin R. How Video Production Affects Student Engagement An Empirical Study of MOOC Videos. In Proceedings of the First ACM Conference on Learning at Scale (L@S 2014). New York, NY Association for Computing Machinery, 2014. P. 41–50.]
3. [Непомнящих И. А. Flipped learning – перевернутое обучение как технология индивидуализации языковой подготовки // Иностранные языки: инновации, перспективы исследования и преподавания [Электронный ресурс]: материалы III Междунар. науч.-практ. конф., Республика Беларусь, Минск, 26–27 марта 2020 г. / Белорус. гос. ун-т; редкол.: Е. А. Пригодич (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2020. – С. 434–439.]
4. [Алимова К. Влияние рефлексивных циклов, основанных на микропреподавании, на педагогические навыки принятия решений у будущих преподавателей английского языка // Лингвоспектр. – 2025. – Т. 11, № 1. – С. 380–386.]
5. [Айгунова О.А., Ильичева С.А., Лесин С.М., Мкртчян В.А., Саликова Э.М.В. Метод анализа видеозаписей учебных занятий как инструмент оценивания профессиональной деятельности учителя // Интерактивное образование. – 2018. – №1–2. – С. 52–55.]
6. [Holden M. Exploring online lesson study as a vehicle for teacher collaborative professional learning. International Journal for Lesson & Learning Studies. 2023. Vol. 12, No. 2. P. 179–193. DOI 10.1108/IJLLS-01-2022-0012.]
8. [Ismailov X.M. Lesson study: yapon tajribasi sifatida matematika ta'limida samaradorlikka erishish usullari // “Xalq ta'limi: muammolar, izlanishlar, yechimlar” ilmiy-nazariy va o'quv-uslubiy jurnali. – 2022. – 2-son. – B. 21–35.]
9. ЮНЕСКО (2021). Raqamli pedagogik kompetensiyalar standarti. UNESCO Institute for Information Technologies in Education (IITE), Moskva.
10. European Commission (2017). DigCompEdu: The European Framework for the Digital Competence of Educators. Publications Office of the European Union.

SUN'IIY INTELLEKT DAVRIDA MILLIY QADRIYATLAR TARBIYASINING PEDAGOGIK ASOSLARI

Nurimova Dildora Xolmurod qizi,

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti 3-kurs talabasi

nurimovadildora211@gmail.com

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga ham chuqur kirib kelmoqda. Raqamli muhitda bilim olish, axborot almashinuvi va muloqot shakllari o'zgarar ekan, yoshlar ongiga ta'sir etuvchi omillar ham ko'paymoqda. Shu jarayonda milliy qadriyatlar, urf-odatlar, ma'naviy-axloqiy mezonlarni asrab-avaylash va ularni yosh avlod ongiga singdirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur maqolada sun'iy intellekt davrida milliy qadriyatlar tarbiyasining pedagogik asoslari talaba nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalangan holda milliy tarbiyani shakllantirish usullari yoritib beriladi. Shuningdek, o'qituvchining roli, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirish orqali yoshlarning milliy o'zligini mustahkamlash masalalariga e'tibor qaratiladi. Maqolada sun'iy intellektni milliy qadriyatlarga zid emas, balki ularni zamonaviy shaklda yetkazish vositasi sifatida qo'llash mumkinligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, milliy qadriyatlar, ma'naviy tarbiya, raqamli ta'lim, pedagogik yondashuv, talaba tarbiyasi, milliy o'zlik, zamonaviy texnologiyalar

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

В условиях стремительного развития искусственного интеллекта система образования претерпевает значительные изменения. Современные цифровые технологии расширяют возможности обучения, но вместе с тем усиливают влияние глобальных axborot oqimlari на мировоззрение молодежи. В этой связи особую актуальность приобретает проблема сохранения и воспитания национальных ценностей в образовательном процессе. В данной статье с позиции студента рассматриваются педагогические основы формирования национальных ценностей в эпоху искусственного интеллекта. Анализируется роль современных образовательных технологий в сочетании с традиционными духовно-нравственными принципами. Особое внимание уделяется значению личности преподавателя, формированию критического мышления и осознанного отношения студентов к национальной культуре и идентичности. Обосновывается идея о том, что искусственный интеллект может служить эффективным инструментом передачи национальных ценностей в адаптированной и современной форме, не утрачивая их сущностного содержания.

Ключевые слова: искусственный интеллект, национальные ценности, духовное воспитание, цифровое образование, педагогические основы, студент, национальная идентичность, современные технологии

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATING NATIONAL VALUES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

In the era of rapid development of artificial intelligence, the education system is undergoing significant transformation. Digital technologies and intelligent systems are reshaping the ways students acquire knowledge, communicate, and perceive the world. At the same time, these changes raise important questions about preserving national values, cultural identity, and moral principles among young people. This article, written from a student's perspective, explores the pedagogical foundations of educating national values in the age of artificial intelligence. It examines how modern educational technologies can be effectively integrated with traditional moral and cultural education. Particular attention is given to the role of teachers, student-centered approaches, and the development of critical thinking in strengthening national identity. The article argues that artificial intelligence should not be seen as a threat to national values, but rather as a modern tool that can support their transmission and adaptation to contemporary educational environments.

Keywords: artificial intelligence, national values, moral education, digital learning, pedagogical foundations, student development, national identity, modern technologies

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga, ayniqsa ta’lim tizimiga kuchli ta’sir ko’rsatmoqda. Sun’iy intellekt asosidagi texnologiyalar ta’lim jarayonini qulay, tezkor va interfaol shaklga olib chiqayotgan bir paytda, yosh avlod tarbiyasida ma’naviy-axloqiy masalalar yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot oqimining cheksizligi, virtual muloqotning kengayishi va raqamli madaniyatning shakllanishi sharoitida milliy qadriyatlarni asrash va ularni yoshlar ongiga singdirish murakkab, ammo muhim pedagogik vazifa sifatida namoyon bo’lmoqda.

Bugungi talaba nafaqat bilim oluvchi, balki axborotni tahlil qiluvchi, tanqidiy fikrllovchi va mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllanmoqda. Shu sababli ta’lim jarayonida faqat texnologik imkoniyatlardan foydalanish yetarli emas, balki ularni milliy tarbiya mazmuni bilan uyg’unlashtirish talab etiladi. Sun’iy intellekt vositalari orqali taqdim etilayotgan bilimlar yoshlarning dunyoqarashiga bevosita ta’sir ko’rsatib, ularning qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Agar ushbu jarayonda milliy o’zlik, tarixiy xotira va ma’naviy meros yetarli darajada inobatga olinmasa, tarbiya jarayonida ma’naviy bo’shliq yuzaga kelishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellekt davrida milliy qadriyatlar tarbiyasining pedagogik asoslarini o’rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni milliy tarbiya bilan uyg’un holda qo’llash, pedagogning tarbiyaviy rolini kuchaytirish va talabalarda milliy ongni mustahkamlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Mazkur maqolada aynan shu jihatlar talaba nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, sun’iy intellekt imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali milliy qadriyatlarni rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili.

[1] Erkayev Abdurahim – “Milliy g’oya va ma’naviyat”.

Ushbu asarda milliy g’oyaning jamiyat va shaxs tarbiyasidagi o’rni chuqur tahlil qilingan. Muallif milliy qadriyatlar, ma’naviy meros va tarbiya masalalarini uzviy bog’liq jarayon sifatida yoritib beradi. Asarda yoshlar ongini milliy ruhda shakllantirishning pedagogik mexanizmlari ko’rsatilib, ta’lim jarayonida milliy g’oyani singdirishning samarali usullari asoslab berilgan. Mazkur manba sun’iy intellekt davrida ham milliy qadriyatlar tarbiyasining nazariy asoslarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

[2] Erkayev Abdurahim – “Tafakkur erkinligi va ma’naviy taraqqiyot”.

Asarda tafakkur erkinligi va ma’naviy rivojlanish o’rtasidagi bog’liqlik tahlil qilinadi. Muallif yoshlarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish orqali ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq shaxs sifatida tarbiyalash mumkinligini asoslab beradi. Ushbu manba sun’iy intellekt sharoitida talabalarining ongli qaror qabul qilishi va axborotni tahlil qilish ko’nikmalarini rivojlantirish masalalarini yoritishda muhim nazariy asos bo’lib xizmat qiladi.

[3] Jo’rayev R.X., Zunnunov A. – “Pedagogika nazariyasi va tarixi”.

Mazkur asarda pedagogika fanining rivojlanish bosqichlari, ta’lim va tarbiyaning nazariy asoslari keng yoritilgan. Mualliflar tarbiya jarayonida milliy va tarixiy tajribaga tayanish zarurligini ta’kidlaydi. Ushbu manba sun’iy intellekt davrida pedagogik faoliyatni milliy qadriyatlar bilan uyg’unlashtirish masalasini ilmiy asoslashda muhim ahamiyatga ega.

[4] Yo’ldoshev J.G., Usmonov S.A. – “Zamonaviy pedagogik texnologiyalar”.

Ushbu asarda innovatsion va interfaol ta’lim texnologiyalarining mohiyati hamda ularning amaliy qo’llanilishi tahlil qilingan. Mualliflar ta’lim jarayonida shaxsga yo’naltirilgan yondashuvni ustuvor deb biladi. Bu manba sun’iy intellekt imkoniyatlarini milliy tarbiya bilan uyg’unlashtirish masalasini yoritishda metodik asos bo’lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. So’nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimiga jadal kirib kelishi o’qitish va tarbiya jarayonlarining mazmunini tubdan o’zgartirmoqda. Onlayn platformalar, aqlli dasturlar, virtual yordamchilar va moslashtirilgan o’quv tizimlari orqali bilim olish jarayoni tezlashib, shaxsga yo’naltirilgan shaklga o’tmoqda. Biroq bu jarayonda texnologiyaga haddan tashqari tayanish insoniy omil, ayniqsa tarbiyaviy jihatlarining ikkinchi o’ringa tushib qolish xavfini yuzaga keltirmoqda. Aynan shu nuqtada pedagogik yondashuvning ahamiyati yanada oshadi.

Talaba nuqtayi nazaridan qaralganda, sun’iy intellekt qulay vosita bo’lishi bilan birga, axborotni tanlab qabul qilish mas’uliyatini ham yuklaydi. Agar ta’lim jarayoni faqat texnik bilim berishga qaratilsa, milliy qadriyatlar, ma’naviy me’yorlar va ijtimoiy mas’uliyat masalalari e’tibordan chetda qolishi mumkin. Shu sababli pedagoglar sun’iy intellekt imkoniyatlarini tarbiyaviy maqsadlar bilan uyg’unlashtirgan holda qo’llashi zarur.

Milliy qadriyatlar bu xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, an’analari, til va madaniy merosi bilan bog’liq bo’lgan ma’naviy boyliklar majmuasidir. Yosh avlodning ushbu qadriyatlar asosida tarbiyalanishi ularning shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o’ynaydi. Ayniqsa, bugungi globallashuv sharoitida turli

madaniyatlar va qarashlar to‘qnash kelayotgan bir paytda, milliy o‘zlikni anglash masalasi yanada dolzarb bo‘lib bormoqda.

Sun‘iy intellekt orqali tarqatilayotgan axborotlarning aksariyati umumjahon xarakteriga ega bo‘lib, milliy xususiyatlarni har doim ham aks ettirmaydi. Bu esa talabalar ongida begonalashuv, milliy qadriyatlarga nisbatan befarqlik kabi holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois milliy tarbiyani sun‘iy intellekt davriga moslashtirish, uni zamonaviy shaklda yetkazish pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir.

Sun‘iy intellekt qanchalik rivojlanmasin, pedagogning tarbiyaviy o‘rni o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi. Aksincha, zamonaviy ta‘lim sharoitida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo‘naltiruvchi, maslahatchi va ma‘naviy yetakchi sifatida namoyon bo‘ladi. Talabalar texnologiyadan qanday foydalanishni emas, undan qanday maqsadda foydalanishni aynan pedagog orqali anglaydi.

Pedagog sun‘iy intellekt asosidagi vositalarni dars jarayoniga kiritishda milliy qadriyatlar bilan bog‘liq misollar, vaziyatlar va topshiriqlardan foydalanishi muhim. Masalan, raqamli taqdimotlar, virtual muhokamalar yoki sun‘iy intellekt yordamida yaratilgan topshiriqlar orqali milliy tarix, madaniyat va an‘analarni yoritish mumkin. Bu esa talabalar ongida texnologiya va milliylik o‘rtasida muvozanatni shakllantiradi.

Sun‘iy intellekt davrida talabaning asosiy ko‘nikmalaridan biri bu tanqidiy fikrlashdir. Axborotning ko‘pligi sharoitida har bir ma‘lumotni tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu jarayonda milliy qadriyatlar talabaning ichki mezon sifatida xizmat qiladi.

Milliy ongga ega bo‘lgan talaba texnologiyadan foydalanganda ham o‘z qadriyatlariga tayangan holda qaror qabul qiladi. Bu esa sun‘iy intellektni ko‘r-ko‘rona emas, balki ongli va mas‘uliyatli tarzda qo‘llashga yordam beradi. Shunday ekan, ta‘lim jarayonida talabalarda mustaqil fikrlash, milliy o‘zlikni anglash va ijtimoiy mas‘uliyatni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar ustuvor bo‘lishi lozim.

Muhokama va natijalar. Mazkur tadqiqot doirasida sun‘iy intellekt texnologiyalarining ta‘lim jarayoniga ta‘siri va uning milliy qadriyatlar tarbiyasi bilan bog‘liq jihatlari tahlil qilindi. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun‘iy intellekt ta‘lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini individuallashtirish va axborotni tezkor yetkazishda katta imkoniyatlarga ega. Biroq ushbu texnologiyalardan foydalanishda tarbiyaviy maqsadlar aniq belgilab olinmasa, ta‘lim jarayonida faqat texnik natijalarga erishilib, ma‘naviy jihatlar yetarli darajada shakllanmay qolishi mumkin.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, sun‘iy intellekt asosida tashkil etilgan darslarda talabalar bilimni mustaqil izlashga, tahlil qilishga va xulosa chiqarishga ko‘proq moyil bo‘lmoqda. Bu holat, bir tomondan, ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantirsa, ikkinchi tomondan, axborotni tanlab qabul qilish mas‘uliyatini ham oshiradi. Aynan shu bosqichda milliy qadriyatlar talaba uchun ichki mezon vazifasini bajaradi. Agar talaba o‘z milliy madaniyati, urf-odatlarini va ma‘naviy me‘yorlarini anglab yetgan bo‘lsa, u sun‘iy intellekt orqali olinayotgan turli g‘oyalarni ongli ravishda baholay oladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pedagogning roli sun‘iy intellekt davrida yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki talabaning ma‘naviy yo‘lboshchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Muhokamalar davomida ma‘lum bo‘ldiki, milliy qadriyatlarga asoslangan misollar, muhokamalar va topshiriqlar bilan boyitilgan darslar talabalar tomonidan ijobiy qabul qilinmoqda. Bu esa ta‘lim jarayonida texnologiya va tarbiya o‘rtasida muvozanatni ta‘minlash mumkinligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, sun‘iy intellektdan foydalanish jarayonida talabalar orasida ijtimoiy mas‘uliyat va axloqiy ongni shakllantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Raqamli muhitda har bir foydalanuvchi axborot tarqatuvchi subyektga aylanganligi sababli, talabalarining axborot madaniyati va ma‘naviy mas‘uliyati yuqori bo‘lishi zarur. Tadqiqot davomida milliy qadriyatlar asosida tarbiyalangan talabalar raqamli muhitda ham o‘z xatti-harakatlarini nazorat qila olishi, madaniyatli muloqotni saqlashi va axborotdan maqsadli foydalanishi kuzatildi.

Xulosa. Sun‘iy intellekt texnologiyalarining ta‘lim tizimiga jadal kirib kelishi bilim berish jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Biroq ushbu jarayon faqat texnologik imkoniyatlar bilan cheklanib qolmasdan, tarbiyaviy maqsadlar bilan uyg‘unlashtirilgan holda tashkil etilishi zarur. Mazkur maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun‘iy intellekt ta‘lim sifatini oshirishda samarali vosita bo‘lishi bilan birga, milliy qadriyatlar tarbiyasiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Tadqiqot natijalari sun‘iy intellektni milliy qadriyatlarga zid omil sifatida emas, balki ularni zamonaviy shaklda yetkazish va yoshlar ongiga singdirish vositasi sifatida ko‘rish lozimligini tasdiqlaydi. Ta‘lim jarayonida raqamli texnologiyalarni milliy tarbiya mazmuni bilan uyg‘un holda qo‘llash talabalarda milliy o‘zlikni anglash, ma‘naviy mas‘uliyat va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, pedagogning roli sun‘iy intellekt davrida yanada muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, talabalarga axborotni ongli tanlash, tanqidiy

baholash va milliy qadriyatlar asosida xulosa chiqarishni o'rgatishi zarur. Aynan shu yondashuv orqali texnologiya va ma'naviyat o'rtasidagi muvozanat ta'minlanadi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt davrida milliy qadriyatlar tarbiyasining pedagogik asoslarini mustahkamlash ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligiga asoslangan, zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilgan ta'lim modeli orqali ma'naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan va jamiyat oldidagi mas'uliyatini anglaydigan yosh avlodni tarbiyalash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Erkayev A. Milliy g'oya va ma'naviyat. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 220 b.
2. Erkayev A. Tafakkur erkinligi va ma'naviy taraqqiyot. — Toshkent: Ma'naviyat, 2011. — 180 b.
3. Jo'rayev R.X., Zunnunov A. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 2016. — 320 b.
4. Sayidahmedov N.S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. — 240 b.
5. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. — 198 b.
6. To'xtaboyev B., Rahimov K. Raqamli ta'lim va innovatsion yondashuvlar. — Toshkent: Fan, 2021. — 176 b.
7. Abdullayeva M.M. Ma'naviy tarbiya asoslari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2019. — 152 b.
8. Xolmatov A.A. Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. — Toshkent: Universitet, 2022. — 164 b.

**TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BIOLOGIK KIMYO FANINI O'QITISHDA
KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

Maxammadjonov Tursunboy,

Andijon davlat tibbiyot instituti Biologik kimyo kafedrası dotsenti
mahammadjonovt@gmail.com

Respublikamizda so'nggi yillarda tibbiyot oliy ta'lim tizimini isloh qilish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, bo'lajak shifokor kadrlar tayorlash tizimini tubdan yangilash, ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini yangi bosqichga olib chiqish, jumladan, biologik kimyo fanini o'qitish jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim samaradorligini ta'minlashning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. Mazkur maqolada sog'liqni saqlash tizimiga qarashli ta'lim muassasalarida tibbiyot kollejlari va tibbiyot institutlari talabalariga Microsoft word dasturining imkoniyatlaridan foydalanib tibbiyot soxasida dars samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Microsoft word, intellectual rivojlantirish, sifat, samaradorlik, bilish, tahlil, fikrlash, o'quv jarayoni, tashxis, tibbiyot.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ
БИОЛОГИЧЕСКОЙ ХИМИИ В ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

В последние годы в нашей республике создается нормативная база для реформирования системы высшего медицинского образования, укрепления материально-технической базы, радикального обновления системы подготовки будущих медицинских кадров, выведения качества образовательного процесса на новый уровень, включая внедрение передовых педагогических технологий в процесс обучения биологической химии. В данной статье рассматривается важность использования возможностей Microsoft Word для студентов медицинских колледжей и институтов в учебных заведениях, входящих в систему здравоохранения, как важного фактора повышения эффективности занятий в медицинской сфере.

Ключевые слова: Microsoft word, интеллектуальное развитие, качества, успеваемость, знание, анализ, мышление, учебно-познавательный процесс, диагноз, медицина.

**THE USE OF COMPUTER TECHNOLOGIES IN TEACHING BIOLOGICAL CHEMISTRY
IN HIGHER MEDICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

In recent years, our republic has been creating a normative framework for reforming the system of higher medical education, strengthening the material and technical base, radically updating the system of training future medical personnel, bringing the quality of the educational process to a new level, including the introduction of advanced pedagogical technologies into the teaching process of biological chemistry. This article examines the importance of using the capabilities of Microsoft Word for students of medical colleges and medical institutes in educational institutions affiliated with the healthcare system as an important factor in increasing the effectiveness of lessons in the medical field.

Key words: Microsoft word, intellectual development, quality, efficiency, knowledge, analysis, thinking, educational process, diagnosis, medicine.

Mamlakatimizda milliy tibbiyot va farmatsevtika ta'limini modernizatsiya qilish, ushbu sohaga xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish, aholi salomatligini muhofaza qilishning dolzarb muammolari bo'yicha kompleks ilmiy tadqiqotlar olib borish, shuningdek, ta'lim olayotgan yoshlarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berishning samarali tizimini yaratish bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tibbiyot va farmatsevtika ta'limi va ilm-fani sohasidagi vakolatli davlat organi etib belgilandi va 2019-2020 o'quv yilidan boshlab tibbiyot va farmatsevtika kadrlari uchun muammolarga yo'naltirilgan modulli o'quv dasturlari, seminar, konferensiya, vebinar, mahorat darslari, simulatsion treninglar va boshqa o'qitish kurslari negizida har yili malaka oshirishni nazarda tutuvchi kredit-modulli o'qitish tizimiga asoslangan, uzluksiz kasbiy ta'lim tizimi joriy etildi. [1]

Hozirgi kunda ta’limning sifati va samaradorligini oshirish pedagogik kadrlar oldida turgan muxim vazifalar xisoblanadi. Ta’limning sifati va samaradorligini oshirish esa o’qituvchilarning o’z fanini yaxshi bilishi bilan bir qatorda kopmyuter texnologiyalarini puxta o’zlashtirishi talab etilmoqda.

Dars jarayonida kompyuter dasturlaridan keng qo’llaniladi: Microsoft power point, Microsoft word, Microsoft exsel bu dasturlardan hozirgi kunda xar bir o’qituvchi foydalanib kelmoqda va bu o’qituvchinig dars o’tish jarayonini osonlashtirmoqda, lekin bugungi kunga kelib bu dasturlarning soda imkoniyatlari bilan o’quvchi va talabalarni darsga qiziqtirib bo’lmay qoldi, biroz kreativ usulga o’tish kerak. Shu dasturlarning murakkab imkoniyatlaridan foydalanib dars uchun interfaol usullar ishlab chiqish kerak. [2]

Microsoft Word oddiy rejimda ishlash bilan birga, ikkinchi tomondan chegaralanmagan imkoniyatlariga ham ega. U boy shriftlarni, shu jumladan, milliy shriftlarni osongina ishlatish imkoniyatini beradi. Hozircha ingliz, rus hamda xorijiy tillarda yozilgan jumalarning orfografik va semantic hatolarini avtomatikr avishda tuzata olishi, matnlarni istalgan ko’rinishda va o’lchamda chiqarishi, matnlar bilan ishlashni tez amalga oshirishi, texnikaviy matnlardagi formulalar bilan hamda ishlashning osonligi va yana juda ko’p boshqa jihatlari bilan boshqa matn tahrirlovchilardan farq qiladi. [3]

Uning yana muxim imkoniyatlaridan biri Microsoft Word fayllariga parol qo’yib qulflash imkoniyati bor va bu imkoniyati orqali talabalrga o’tilayotgan mavzu yuzasidan yangi interfaol o’yinni taklif qilish mumkin.

Buning uchun kompyuterda yangi papka ochiladi va papkaning nomi o’tiladigan dars mavzusi bilan saqlab qo’yiladi. Papka ichiga 5 ta shartdan iborat Microsoft Word dasturida tayyorlangan 5 ta fayl tayyorlanadi va xar bir fayl shart nomi bilan saqlab qo’yiladi.

Nuklein kislotalar mavzusi yuzasidan tayyorlangan “Labirint” metodi

O’yin nomi: **“Labirint”**.

O’yin turi: **Ruxlantirish.**

Maqsad: **Darsni faollashtirish.**

Vaqt: **30-35 daqiqa.**

Guruh kattaligi: **butun guruhni 3 ta kichik guruhchalarga bo’lgan xolda.**

Ishlatiladigan materiallar: **Noutbuk.**

Amalga oshirilishi:

1-shartga parol qo’yilmaydi fayl ochilganda o’tilgan mavzular yuzasidan savol bor.

Misol uchun:

Qanday biopolimerlar aminokislotalardan iborat? Javob “Oqsil”

Savolning javobini 2-shart uchun tayyorlangan word faylga to’g’ri kiritilsa 2-shart ochiladi.

1-shart savolining javobi 2-shartni ochish uchun parol vazifasini bajaradi.

2-shart ochilganda mavzu yuzasidan, testning qiyinlik darjasidan kelib chiqib 5-10 ta test yozilgan bo’ladi.

Misol uchun:

1. Nuklein kislotalar monomerlarini toping

A. Nuleotidlar B. Peptidlar D. Monosaxaridlar E. aminokislotalar

2. Nukleotidlar o’zaro qanday bog’langan

A. Fosfoamid bog’lari yordamida B. Fosfodiefir bog’lari yordamida
D. Pirofasfat bog’lari yordamida E. Fosfoangidrid bog’lari yordamida

3. DNK zanjirini bog’lovchi kuchlar

A. Disulfid bog’i B. Peptid bog’ D. Vododrod bog’i E. Kovalent bog’

4. t-RNK ning ikkilamchi tuzilishi shakli qanday

A. Daraxtsimon B. Chiziqli D. Beda bargi E. Doirasimon

5. Replikatsiya qanday jarayon

A. RNKdan DNK sintez bo’lishi B. DNKdan RNK sintezlanishi
D. Oqsil biosintezi E. DNKning ikki xissa ortishi

Test javobi “1A 2A 3B 4D 5D 6E 7B 8D 9A 10D”

3-shartni ochiqsh uchun xam parol qo’yilgan. 2-shartdagi testlarning javobi to’g’ri topilsa 3-shart ochiladi. 3-shartda javobi raqamlardan iborat 3-5 ta savol bor.

Misol uchun

1. Nukleotid nechta komponentdan iborat?

2. Nukleozid nechta komponentdan iborat?

3. Aminakislotalarni kodlaydigan kodonlar soni nechta?

4. Terminator kodonlari nechta?

Javob 69

Bu savollarning javoblarining yig'indisi 4-shartni ochish uchun parol vazifasini bajaradi
4-shartda bemorning kasallik belgilar yozilgan, bu kasallik belgilariga qarab to'g'ri tashxis qo'yish kerak.

Misol uchun:

Bu kasallik oyoq bosh barmog'ining birinchi bog'imini yallig'lanishidan boshlanadi. Kriz vaqtida bemor ogriq kuchli bo'lganligidan, hatto cho'yshab tegib ketishiga chiday olmay qoladi. Kasallik xuruji soatlab davom etadi va bir necha oydan keyin yana takrorlanadi.

Ko'pincha mayda bog'inlar, paylar, tog'ay terida to'planadi. Tofus ustidagi teri atrofiyaga uchrab yemiriladi va uratlardan tashkil topgan kukun to'kilib turadi. Bog'implarda tugunlar paydo bo'lishi ularning shaklini o'zgartirib, funksiyasini izdan chiqaradi.

Bu kasallik keng tarqalgan: turli mamlakatlarda katta yoshli aholining 0,3 dan 1,7 % gacha bo'lgan qismi ushbu xastalik bilan og'riydi. Erkaklar orasida bu kasallik ayollarga qaraganda 20 baravar ko'proq uchraydi.

Javob: “Podagra”

5-shartda mavzu yuzasidan kimyoviy reaksiya berilgan.

Misol uchun:

Purin nukleotidlar sintez jarayonini yozib bering.

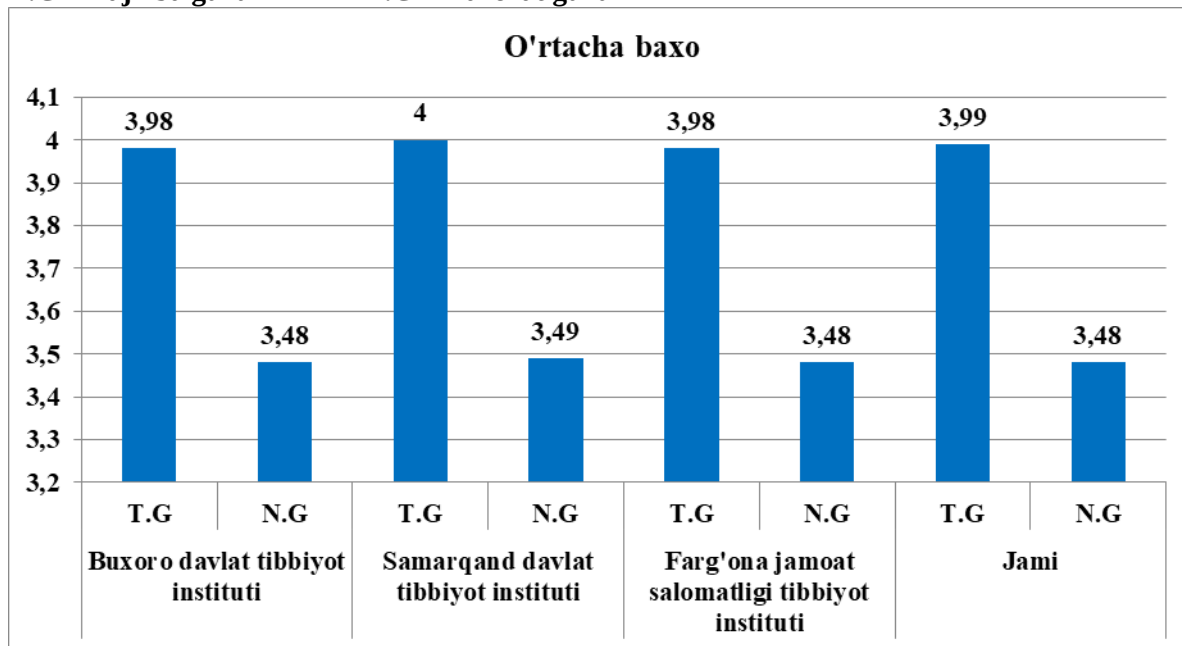
5-shartdagi kimyoviy reaksiyani to'liq qo'l yozma tarzda o'qituvchiga birinchi topshirgan guruh g'olib xisoblanadi va u guruh ishtirokchilariga 5 baxo qo'yiladi, ikkinchi topshirgan guruh ishtirokchilariga 4 baxo qo'yiladi va oxirgi bo'lib bajargan guruh ishtirokchilariga 3 baxo qo'yiladi.

Ushbu interfaol usul yordamida talabalar bir vaqtning o'zida nazariy savollar, test, vaziyatli masala va kimyoviy reaksiyalar bilan ishlaydi. Bundan tashqari bu usul yordamida talabalar jamoaviy ishlashga, o'ylashga, mantiqiy fikrlashga, tez ishlashga, bemorlarga aniq tashxis qo'yishga va kompyuter texnologiyalaridan maksimal darajada foydalanishga o'rgatadi. G'oliblik ruxiyati va mag'lubiyat alami natijasida chiqqan adrenalin talabani dars jarayonida diqqat bilan tinglashiga sabab bo'ladi. Keyingi darslarga tayyorlanib g'olib bo'lishga xarakat qiladi.

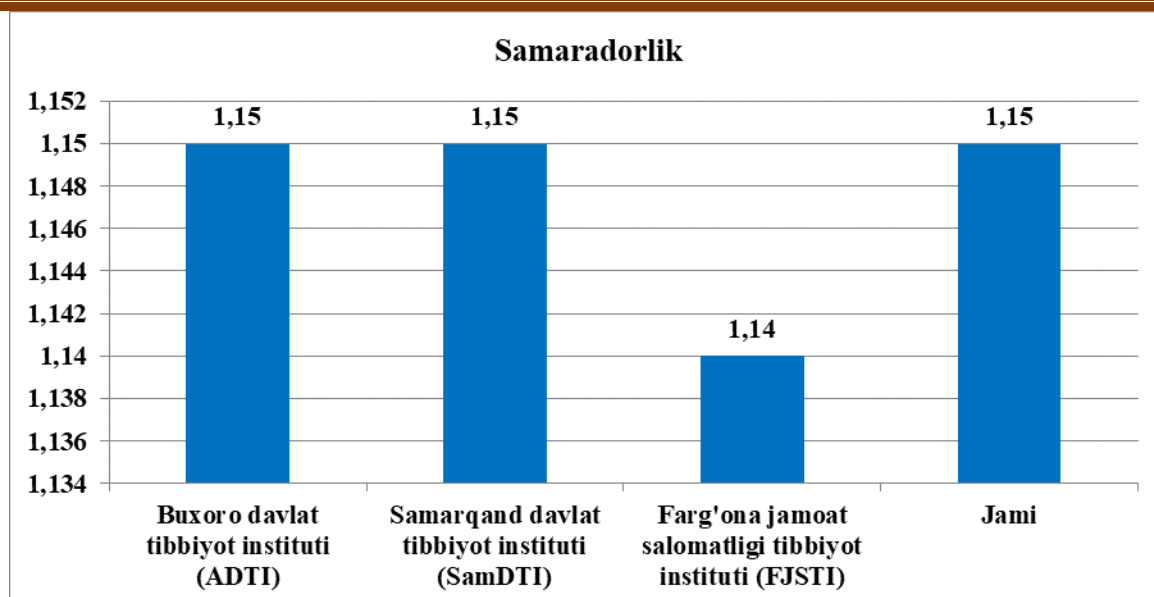
Quyida ushbu metod orqali dars samaradorligi ko'rsatkichlari keltirilgan.

T.G – Tajriba guruh

N.G – Nazorat guruh

1-rasm. O'rtacha o'zlashtirish ko'rsa

2-rasm. Samaradorlik ko'rsatkichi

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, dars jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar hamda kompyuter texnologiyalardan foydalanish orqali tibbiyot oliy ta'lim tashkilotlari talabalari biologik kimyo mavzularini o'zlashtirishni osonlashtiradi, professor-o'qituvchilarning ishini esa osonlashtiradi. Tadqiqot ishida tibbiyot oliy ta'lim tashkilotlarida kompyuter texnologiyalaridan foydalangan xolda tegishli izlanishlar olib borildi va ularning natijalari bevosita amaliyotga bog'langan.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-maydagi PQ-4310 son "Tibbiyot va farmatsevtika ta'limi va ilm-fani tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori
2. Usmonboyeva M., Ro'ziyeva D., Xoliqova Z. "Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi". T.: TDPU-2014, 80-b.
3. Safarov T.S., O'roqov Sh.U., Baxromov R.R. "Informatika va axborot texnologiyalari O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent-2006, 120-b
4. <https://laweba.net/word-dasturida-fayllarni-parollash-usuli>

STEAM TA'LIM TIZIMINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI VA UNI OLIY TA'LIMDA RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Atenov Jandarbek Dayrabay o'g'li,

Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti pedagogika fakulteti mustaqil izlanuvchisi

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvining ahamiyati, uning oliy ta'lim tizimidagi o'rni hamda innovatsion rivojlanish jarayonidagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, STEAM ta'limining talabalarda kreativ fikrlash, muammolarni hal qilish, fanlararo integratsiya hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida STEAM yondashuvini joriy etishning metodik jihatlari va istiqbollari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: STEAM ta'lim, innovatsion ta'lim, oliy ta'lim, integratsiya, kreativ fikrlash, texnologiya, muhandislik, fanlararo yondashuv.

ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМЫ STEAM-ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ И ВОПРОСЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

В данной статье анализируется значение подхода STEAM (наука, технологии, инженерия, искусство, математика) в современной системе образования, его место в системе высшего образования и роль в процессе инновационного развития. Также подчеркивается важность STEAM-образования в развитии творческого мышления, навыков решения проблем, междисциплинарной интеграции и практических навыков у студентов. В статье также рассматриваются методологические аспекты и перспективы внедрения подхода STEAM в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: STEAM-образование, инновационное образование, высшее образование, интеграция, творческое мышление, технологии, инженерия, междисциплинарный подход.

THE IMPORTANCE OF THE STEAM EDUCATION SYSTEM TODAY AND ISSUES OF ITS DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION

This article analyzes the importance of the STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) approach in the modern education system, its place in the higher education system and its role in the process of innovative development. It also highlights the importance of STEAM education in developing creative thinking, problem solving, interdisciplinary integration and practical skills in students. The article also considers methodological aspects and prospects for implementing the STEAM approach in higher education institutions.

Keywords: STEAM education, innovative education, higher education, integration, creative thinking, technology, engineering, interdisciplinary approach.

Bugungi kunda jahonda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish va yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonida STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) ta'lim yondashuvi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur yondashuv fanlararo integratsiyani kuchaytirish, talabalarining ijodiy va muammoli fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish orqali zamonaviy iqtisodiyot talablariga mos mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida STEAM ta'limini joriy etish ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 3-iyuldagi PQ-200-sonli “Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarorida[1] oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab berilgan. Qarorda ta'kidlanganidek, ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash, yangi ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, ratsionalizatorlik faoliyatini kengaytirish hamda startap ekotizimini rivojlantirish muhim vazifalardan biri sifatida ko'rsatib o'tilgan.

Mazkur vazifalar oliy ta'lim muassasalarida STEAM ta'limini keng joriy etish orqali yanada samarali amalga oshiriladi. Chunki STEAM yondashuvi talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, balki ularning innovatsion fikrlashini shakllantiradi, ilmiy g'oyalarni amaliy loyihalarga aylantirish, startaplar

yaratish va ularni ishlab chiqarishga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada oliy ta'lim muassasalari ilmiy g'oyalar va texnologik yangiliklarning muhim markaziga aylanib, mamlakatning innovatsion rivojlanishiga xizmat qiladi.

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Zamonaviy iqtisodiyot yuqori malakali, innovatsion fikrlaydigan hamda texnologik jarayonlarni chuqur anglaydigan mutaxassislarni talab qiladi. Shu sababli ta'lim tizimida an'anaviy o'qitish usullaridan tashqari yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish zarurati ortib bormoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri STEAM ta'lim tizimidir.

STEAM ta'lim modeli fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san'at (Arts) va matematika (Mathematics) yo'nalishlarini integratsiyalashgan holda o'qitishni nazarda tutadi[3]. Ushbu yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni amaliyotda qo'llash, innovatsion g'oyalar yaratish va kompleks muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

STEAM ta'lim — bu turli fanlarni alohida o'rganishdan ko'ra, ularni o'zaro bog'liq holda o'qitishga asoslangan ta'lim modelidir. Ushbu yondashuv orqali talabalarda tahliliy fikrlash, muammolarni hal qilish, kreativlik va jamoada ishlash kabi kompetensiyalar shakllanadi.

STEAM yondashuvi zamonaviy ta'lim tizimida integrativ va innovatsion metodologiya sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu model ta'lim jarayonida fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san'at (Arts) hamda matematika (Mathematics) kabi yo'nalishlarni o'zaro uyg'un holda o'qitishni nazarda tutadi. STEAM ta'limining samaradorligi, avvalo, uning asosiy xususiyatlari orqali namoyon bo'ladi[2].

Birinchidan, fanlararo integratsiya STEAM ta'limining muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. An'anaviy ta'lim tizimida fanlar ko'pincha alohida-alohida o'rganiladi, bu esa talabalarning bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda kompleks tarzda qo'llash imkoniyatini cheklashi mumkin. STEAM yondashuvi esa turli fanlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib berishga xizmat qiladi. Masalan, muhandislik loyihalarini amalga oshirish jarayonida matematika hisob-kitoblari, fizika qonunlari, axborot texnologiyalari va dizayn elementlari birgalikda qo'llaniladi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv talabalarda tizimli fikrlashni rivojlantiradi hamda murakkab muammolarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ikkinchidan, STEAM ta'limi amaliy faoliyatga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Ushbu yondashuv nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari, ilmiy tajribalar hamda loyiha faoliyati orqali mustahkamlashni nazarda tutadi. Talabalar o'quv jarayonida turli tajribalar o'tkazish, prototiplar yaratish, texnologik modellarni ishlab chiqish kabi faoliyatlarda ishtirok etadilar. Natijada ular nazariy bilimlarni real muammolarni hal qilish jarayonida qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ta'lim samaradorligini oshirib, talabalarda mustaqil izlanish va tadqiqot olib borish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Uchinchidan, STEAM ta'limi innovatsion fikrlashni rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Zamonaviy jamiyatda texnologik taraqqiyot juda tez sur'atlar bilan rivojlanayotganligi sababli, talabalardan yangicha fikrlash, muammolarga kreativ yondashish hamda innovatsion g'oyalarni ilgari surish talab etiladi. STEAM metodologiyasi aynan shu jihatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Talabalar loyiha faoliyati, startap tashabbuslari va ilmiy izlanishlar orqali yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon ularda tashabbuskorlik, mustaqil qaror qabul qilish hamda ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini shakllantiradi.

To'rtinchidan, ushbu yondashuv kreativlik va dizayn fikrlashini shakllantirish bilan ham muhim ahamiyat kasb etadi. STEAM modelida san'at va dizayn elementlarining kiritilishi texnik fanlarni o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Dizayn fikrlash jarayoni muammoni aniqlash, g'oyalar yaratish, prototip ishlab chiqish hamda natijalarni sinovdan o'tkazish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Bunday jarayon talabalarni ijodiy fikrlashga undaydi hamda ularga innovatsion mahsulotlar yoki texnologiyalar yaratish imkonini beradi. Shu bilan birga, san'at elementlari talabalarning estetik didini rivojlantiradi va texnik yechimlarni yanada mukammal shaklda ishlab chiqishga yordam beradi.

Shu sababli STEAM yondashuvi asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan ancha samarali hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta'limni yanada interaktiv, qiziqarli va amaliyotga yaqin shaklda tashkil etish imkonini beradi. Natijada talabalar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydilar, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash, muammolarni tahlil qilish va innovatsion yechimlar ishlab chiqish ko'nikmalariga ham ega bo'ladilar.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifalardan biri – zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashdir. STEAM ta'lim tizimi ushbu vazifani amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi[5].

Birinchidan, STEAM ta’limi talabalarda amaliy ko’nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Oliy ta’lim jarayonida laboratoriya mashg’ulotlari, ilmiy loyihalar va startap tashabbuslari orqali talabalar nazariy bilimlarini real muammolarni hal qilishda qo’llash imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Ikkinchidan, ushbu yondashuv innovatsion fikrlashni rivojlantiradi. Zamonaviy texnologiyalar, sun’iy intellekt, robototexnika va raqamli tizimlar bilan ishlash talabalarning ilmiy-texnik salohiyatini oshiradi.

Uchinchidan, STEAM ta’limi fan, texnologiya va san’at integratsiyasini ta’minlaydi. Natijada talabalar nafaqat texnik bilimlarga ega bo’ladi, balki dizayn, kreativlik va estetik fikrlash ko’nikmalarini ham rivojlantiradi.

STEAM ta’limini oliy ta’lim tizimida samarali joriy etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim[6]:

1. *Integratsiyalashgan o’quv dasturlarini yaratish.* Fanlararo kurslar tashkil etish orqali talabalar turli sohalar bilimlarini birgalikda o’rganish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

2. *Loyiha asosida o’qitish (Project-Based Learning).* Talabalar real muammolarni hal qilishga qaratilgan ilmiy loyihalarda ishtirok etishi kerak.

3. *Innovatsion laboratoriyalar va texnoparklar tashkil etish.* Robototexnika, dasturlash, 3D modellash kabi yo’nalishlarda amaliy tajriba o’rttirish imkoniyatlari yaratiladi.

4. *Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish.* Virtual laboratoriyalar, simulyatsiya platformalari va onlayn ta’lim resurslari orqali ta’lim jarayoni boyitiladi.

5. *Professor-o’qituvchilarning malakasini oshirish.* STEAM metodologiyasini o’qitish uchun pedagoglar zamonaviy metodlar va texnologiyalarni egallashi zarur.

STEAM ta’lim tizimi nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki mamlakatning innovatsion rivojlanishiga ham katta hissa qo’shadi. Zamonaviy iqtisodiyotda texnologiya, ilm-fan va muhandislik sohalarini asosiy rivojlantiruvchi omillardan biri hisoblanadi.

Oliy ta’lim muassasalarida STEAM yondashuvi asosida tayyorlangan mutaxassislar yangi texnologiyalar yaratish, startap loyihalarini rivojlantirish hamda sanoat va ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilishda muhim rol o’ynaydi. Bu esa mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, STEAM ta’lim tizimi zamonaviy ta’limning muhim innovatsion yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali talabalar nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko’nikmalarni ham egallaydi, kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Oliy ta’lim muassasalarida STEAM yondashuvini keng joriy etish innovatsion iqtisodiyot uchun zarur bo’lgan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shu boisdan ham STEAM ta’limini rivojlantirish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 3-iyuldagi PQ-200-son “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori
2. Bybee R. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. – Arlington: NSTA Press, 2013.
3. Land, M. (2013). *Full STEAM Ahead: The Benefits of Integrating the Arts into STEM.*
4. Qodirov A., Xolmatov Sh. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O’qituvchi, 2019.
5. Tolipov O’., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2017.
6. Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. – Virginia, 2008.
7. Yakman, G. (2008). *STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education.*
8. www.ziyounet.uz – O’zbekiston ta’lim portali.

INNOVATIVE APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM

Kipchakova Sanobar Bakhridinovna,

Docent of Samarkand institute of economics and service

Sirliboyeva Durдона Alimovna,

Student of Samarkand institute of economics and service

Shodiyorova Nilufar Kodirovna,

Student of Samarkand institute of economics and service

Sayfiddinov Zuhridin Zarifovich,

Student of Samarkand institute of economics and service

In the 21st century, rapid technological advancements and globalization have significantly transformed the education sector. Traditional teaching methods are no longer sufficient to meet the demands of modern learners. This article explores innovative approaches to developing the education system, including digital transformation, student-centered learning, inclusive education, and the integration of emerging technologies. The paper highlights the importance of adapting educational practices to foster critical thinking, creativity, and lifelong learning skills.

Key words: Innovative education, digital transformation, student-centered learning, inclusive education, competency-based education, educational technology, e-learning, lifelong learning, artificial intelligence in education, virtual learning environments

TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHGA INNOVATSION YONDASHUVLAR

XXI asrda texnologik taraqqiyotning jadal rivojlanishi va globallashuv ta'lim sohasini sezilarli darajada o'zgartirdi. An'anaviy o'qitish usullari zamonaviy o'quvchilarning talablarini qondirish uchun endilikda yetarli emas. Ushbu maqolada ta'lim tizimini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari, jumladan raqamli transformatsiya, talaba markazli ta'lim, inklyuziv ta'lim hamda zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Maqolada ta'lim jarayonlarini moslashtirish orqali tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va uzluksiz ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: innovatsion ta'lim, raqamli transformatsiya, talaba markazli ta'lim, inklyuziv ta'lim, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, ta'lim texnologiyalari, elektron ta'lim, uzluksiz ta'lim, ta'limda sun'iy intellekt, virtual ta'lim muhitlari.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

В XXI веке стремительное развитие технологий и глобализация значительно трансформировали сферу образования. Традиционные методы обучения уже не способны в полной мере удовлетворить потребности современных учащихся. В данной статье рассматриваются инновационные подходы к развитию системы образования, включая цифровую трансформацию, обучение, ориентированное на студента, инклюзивное образование и интеграцию современных технологий. В работе подчеркивается важность адаптации образовательных практик для развития критического мышления, креативности и навыков обучения на протяжении всей жизни.

Ключевые слова: инновационное образование, цифровая трансформация, обучение, ориентированное на студента, инклюзивное образование, компетентностно-ориентированное обучение, образовательные технологии, электронное обучение, обучение на протяжении всей жизни, искусственный интеллект в образовании, виртуальные образовательные среды

Introduction. In the 21st century, education systems around the world are undergoing profound transformations driven by rapid technological progress, globalization, and evolving societal needs. The traditional models of education, which primarily emphasized rote memorization and teacher-centered instruction, are increasingly being challenged by the demands of a knowledge-based economy that values critical thinking, creativity, collaboration, and adaptability. As a result, there is a growing need to rethink and redesign educational systems to ensure they remain relevant, effective, and inclusive in a rapidly changing world. Innovative educational practices include the integration of digital technologies, student-centered methodologies, interactive learning environments, and interdisciplinary approaches. The adoption of such

techniques allows educators to create more engaging, inclusive, and flexible learning experiences. Furthermore, innovation in education contributes to preparing students for real-world challenges by equipping them with the skills required in a rapidly changing society.

This paper aims to explore the role of innovative techniques in the development of education systems, highlighting their significance, benefits, and practical applications in modern educational contexts.

One of the key drivers of this transformation is the integration of digital technologies into education. The widespread use of the internet, mobile devices, and advanced digital platforms has opened up new opportunities for teaching and learning. E-learning environments, virtual classrooms, and online resources have made education more accessible and flexible, allowing learners to study anytime and anywhere. Moreover, emerging technologies such as artificial intelligence, big data, and virtual reality are reshaping the way knowledge is delivered, assessed, and personalized. These technologies enable educators to tailor instruction to individual learners' needs, thereby enhancing engagement and learning outcomes.

Another significant shift in modern education is the move towards student-centered learning approaches. Unlike traditional methods, student-centered education places learners at the heart of the learning process, encouraging active participation, autonomy, and responsibility for their own learning. Approaches such as project-based learning, problem-based learning, and collaborative learning foster deeper understanding and help students develop essential 21st-century skills. These methods not only improve academic performance but also prepare students for real-life challenges by promoting independent thinking and problem-solving abilities.

Education plays a crucial role in shaping the future of societies. As the world becomes increasingly interconnected and technology-driven, education systems must evolve to prepare learners for new challenges. Traditional methods, focused mainly on memorization and passive learning, are gradually being replaced by innovative, flexible, and learner-centered approaches.

The need for innovation in education is driven by several factors, including technological progress, labor market demands, and the growing diversity of learners. Therefore, modern education systems must adopt new strategies that enhance learning outcomes and ensure accessibility for all students.

1. Digital Transformation in Education

One of the most significant innovations in education is the integration of digital technologies. Digital transformation has revolutionized how knowledge is delivered and accessed. Online learning platforms, virtual classrooms, and educational applications have made education more flexible and accessible.

E-learning allows students to study at their own pace, regardless of geographical location. Learning Management Systems (LMS), such as Moodle or Google Classroom, provide structured environments where teachers can share materials, assess students, and track progress.

Moreover, digital tools such as artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), and augmented reality (AR) are enhancing the learning experience. For example, VR can simulate real-life environments, enabling students to gain practical experience in fields such as medicine, engineering, and science.

2. Student-Centered Learning Approach

Another innovative approach is shifting from teacher-centered to student-centered learning. In traditional classrooms, teachers are the main source of knowledge, while students play a passive role. However, modern education emphasizes active participation, collaboration, and critical thinking.

Student-centered learning focuses on the needs, interests, and abilities of learners. Techniques such as project-based learning, problem-based learning, and collaborative activities encourage students to take responsibility for their own learning.

This approach not only improves academic performance but also develops essential skills such as communication, teamwork, and problem-solving. As a result, students become more engaged and motivated.

3. Inclusive Education

Inclusive education is a key component of innovative educational development. It ensures that all learners, regardless of their physical, intellectual, or social differences, have equal access to quality education.

Inclusive teaching strategies involve adapting curricula, teaching methods, and learning environments to meet diverse needs. For example, differentiated instruction allows teachers to tailor lessons according to students' abilities and learning styles.

Technology also plays a vital role in inclusive education. Assistive tools, such as screen readers and speech recognition software, help students with disabilities participate fully in the learning process.

Promoting inclusion not only improves educational outcomes but also fosters social equality and respect for diversity.

4. Competency-Based Education

Competency-based education (CBE) is another innovative approach that focuses on developing specific skills and competencies rather than simply completing courses. In this system, students progress based on their ability to demonstrate mastery of a subject.

This method allows for personalized learning paths, where students can advance at their own pace. It emphasizes practical knowledge and real-world application, making education more relevant to labor market needs.

CBE is particularly useful in vocational and professional training, where specific skills are essential for employment.

5. Integration of Emerging Technologies

Emerging technologies are reshaping the future of education. Artificial intelligence, big data, and blockchain are being used to improve educational processes and outcomes.

AI can provide personalized learning experiences by analyzing student performance and recommending appropriate content. Big data helps educators identify trends and improve decision-making.

Blockchain technology ensures secure storage of academic records and credentials, making it easier to verify qualifications.

These technologies not only enhance efficiency but also create new opportunities for innovation in education.

6. Lifelong Learning and Continuous Education

In today's rapidly changing world, learning does not end with formal education. Lifelong learning has become essential for personal and professional development.

Innovative education systems promote continuous learning through online courses, micro-credentials, and professional development programs. Platforms such as MOOCs (Massive Open Online Courses) enable individuals to acquire new skills at any stage of life.

Encouraging lifelong learning helps individuals remain competitive in the job market and adapt to new challenges.

7. Challenges and Opportunities

Despite the benefits of innovative approaches, several challenges remain. These include limited access to technology, lack of teacher training, and resistance to change.

However, these challenges also present opportunities for improvement. Governments and educational institutions must invest in infrastructure, provide professional development for teachers, and develop policies that support innovation.

Collaboration between stakeholders—educators, policymakers, and technology providers—is essential to ensure successful implementation.

Innovative techniques play a vital role in transforming education systems by improving both teaching methodologies and learning outcomes. One of the most significant innovations is the integration of technology into education. Tools such as online learning platforms, virtual classrooms, artificial intelligence, and educational software have revolutionized the way knowledge is delivered and accessed. These technologies provide students with opportunities for personalized learning, enabling them to learn at their own pace and according to their individual needs.

Another important aspect of innovation in education is the shift from teacher-centered to student-centered approaches. Methods such as Project-Based Learning (PBL), Task-Based Learning (TBL), and collaborative learning encourage active participation and engagement. In such environments, students become active learners rather than passive recipients of information. They develop essential skills such as communication, teamwork, and independent thinking, which are critical for their future careers.

Interactive teaching techniques, including gamification, flipped classrooms, and blended learning, also contribute significantly to educational development. Gamification makes learning more enjoyable and motivating by incorporating game elements into the educational process. Flipped classrooms allow students to study theoretical material at home and engage in practical activities during class time, thereby maximizing the effectiveness of face-to-face interactions. Blended learning combines traditional and digital methods, offering a balanced and flexible approach to education.

Moreover, innovative techniques promote inclusivity and accessibility in education. Students with diverse learning styles, abilities, and backgrounds can benefit from differentiated instruction and adaptive learning technologies. These approaches ensure that education is equitable and accessible to all learners, regardless of their circumstances.

However, the implementation of innovative techniques also presents certain challenges. These include the need for teacher training, access to technological resources, and resistance to change within educational

institutions. Therefore, it is essential for governments, policymakers, and educators to work collaboratively to overcome these barriers and create supportive environments for innovation.

1. Theoretical Background of Innovative Education

Innovative techniques in education are closely connected with modern educational theories such as constructivism, connectivism, and experiential learning. Constructivist theory emphasizes that learners actively construct knowledge through experience and interaction rather than passively receiving information. Innovative methods such as inquiry-based learning and problem-based learning are rooted in this theory.

Connectivism, a theory for the digital age, highlights the importance of networks and technology in learning. It supports the use of online platforms, social media, and digital tools in education. Experiential learning, on the other hand, focuses on learning through doing, reflection, and real-life experiences, which is widely applied in modern classrooms through simulations, case studies, and internships.

2. Role of Artificial Intelligence and Digital Transformation

Artificial Intelligence (AI) is becoming a powerful tool in education. AI-based systems can analyze student performance, provide personalized feedback, and even predict learning difficulties. Chatbots, intelligent tutoring systems, and automated assessment tools are examples of how AI enhances learning efficiency.

Digital transformation also includes the use of Learning Management Systems (LMS), virtual reality (VR), and augmented reality (AR). These technologies create immersive learning environments, making complex concepts easier to understand. For example, VR can simulate scientific experiments or historical events, providing students with hands-on experience without physical limitations.

3. Importance of Teacher Professional Development

The success of innovative techniques largely depends on teachers' readiness and competence. Continuous professional development is essential to equip educators with the skills needed to use modern tools and methods effectively. Training programs, workshops, and online courses help teachers adapt to new technologies and pedagogical approaches.

Teachers are no longer just knowledge providers; they act as facilitators, mentors, and guides in the learning process. Therefore, their role becomes more dynamic and requires creativity, flexibility, and a willingness to embrace change.

4. Impact on Student Motivation and Engagement

Innovative teaching techniques significantly increase student motivation. Traditional classrooms often fail to maintain students' interest, whereas interactive and technology-based methods make learning more engaging. Gamification, multimedia content, and collaborative projects create a stimulating learning environment.

Motivated students tend to participate more actively, retain information better, and achieve higher academic outcomes. Moreover, innovative approaches support lifelong learning habits, encouraging students to explore knowledge beyond the classroom.

5. Globalization and Education Innovation

Globalization has influenced education systems by promoting the exchange of knowledge, cultures, and teaching practices. Innovative techniques enable international collaboration through online platforms, virtual exchange programs, and global classrooms.

Students can interact with peers from different countries, improving their intercultural communication skills and global awareness. This prepares them to work in diverse environments and contributes to the development of a globalized workforce.

6. Challenges and Future Prospects

Despite its advantages, innovation in education faces several challenges:

- Lack of infrastructure in developing regions

- Digital divide among students

- Resistance to change from educators and institutions

- High cost of implementing advanced technologies

However, the future of education lies in continuous innovation. Governments and institutions must invest in technology, teacher training, and research to ensure sustainable development. Hybrid learning models, AI-driven education, and personalized learning pathways are expected to dominate future education systems.

7. Practical Recommendations

To effectively implement innovative techniques, the following steps are recommended:

- Integrate technology gradually into the curriculum

- Provide regular training for teachers

Encourage student-centered and collaborative learning

Ensure equal access to digital resources

Promote research and innovation in education

Final Thought

Innovative techniques are transforming education from a rigid, traditional system into a dynamic, flexible, and learner-centered environment. Their role is essential not only in improving academic outcomes but also in shaping future generations who are creative, critical thinkers, and problem-solvers.

Conclusion. Innovative approaches are essential for the development of modern education systems. Digital transformation, student-centered learning, inclusive education, and emerging technologies are reshaping how education is delivered and experienced.

To meet the demands of the 21st century, education systems must be flexible, inclusive, and focused on developing practical skills. By embracing innovation, we can create more effective and equitable learning environments that prepare students for future challenges.

Innovative techniques play a fundamental role in the development and modernization of education systems. They enhance the quality of teaching and learning, foster student engagement, and prepare learners for the demands of the contemporary world.

By integrating technology, adopting student-centered approaches, and promoting interactive learning, education systems can become more effective, inclusive, and adaptable.

Despite the challenges associated with implementing innovation, its benefits far outweigh the difficulties. Continuous investment in teacher training, infrastructure, and educational research is necessary to ensure the successful adoption of innovative practices. Ultimately, the future of education depends on the ability of institutions to embrace change and adapt to new trends and technologies.

Thus, innovative techniques are not merely an option but a necessity for the sustainable development of education systems in the modern era.

References:

1. John Dewey (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
2. Lev Vygotsky (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. UNESCO (2021). *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. Paris: UNESCO Publishing.
4. OECD (2020). *Education in a Digital Age: Healthy and Happy Children*. Paris: OECD Publishing.
5. Michael Fullan (2013). *Stratosphere: Integrating Technology, Pedagogy, and Change Knowledge*. Toronto: Pearson.
6. Sugata Mitra (2012). *Beyond the Hole in the Wall: Discover the Power of Self-Organized Learning*. TED Books.
7. World Bank (2018). *World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise*. Washington, DC.
8. European Commission (2020). *Digital Education Action Plan (2021–2027)*. Brussels.
9. Tony Wagner (2008). *The Global Achievement Gap*. New York: Basic Books.
10. UNICEF (2019). *Inclusive Education: Every Child Has the Right to Learn*. New York.

RAQAMLASHTIRILGAN TA'LIM

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING BULUTLI TEXNOLOGIYALARI

Aminov Istam Barnoyevich,

Sh. Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti professori

istam.aminov@mail.ru

Abdusobirova Maxliyo Kamariddinovna,

Sh. Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

mabdusobirova34@gmail.com

Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini tashkil etishda bulutli texnologiyalarning o'rni, imkoniyatlari va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Bulutli xizmatlar asosida Learning Management System (LMS), kollaborativ ofis vositalari, multimedia platformalar hamda virtual laboratoriyalarni qo'llash masalalari yoritilgan. Shuningdek, bulutli texnologiyalar yordamida masofaviy va aralash ta'limni tashkil etish, talabalar faoliyatini monitoring qilish hamda analitik modullar orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari bulutli texnologiyalar raqamli ta'lim muhitini shakllantirishda muhim omil ekanligini hamda o'quv jarayonini moslashuvchan, interaktiv va samarali tashkil etishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga maqolada raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini samarali tashkil etishda bulutli texnologiyalarning o'rni, afzalliklari hamda amaliy qo'llash usullari yoritilgan. Bulutli xizmatlar asosida ta'lim resurslarini saqlash, ulardan birgalikda foydalanish, masofaviy ta'limni rivojlantirish va o'quv jarayonini boshqarish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim tizimida Google Workspace, Microsoft 365, LMS platformalar va virtual laboratoriyalar kabi yechimlarning pedagogik samaradorligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim muhiti, bulutli texnologiyalar, LMS, masofaviy ta'lim, ta'lim platformalari, kollaborativ o'qitish, cloud computing.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ С ПОМОЩЬЮ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье анализируется роль, возможности и педагогическая значимость облачных технологий в организации учебного процесса в цифровой образовательной среде. Рассматриваются вопросы применения облачных сервисов, включая системы управления обучением (Learning Management System, LMS), коллективные офисные инструменты, мультимедийные платформы и виртуальные лаборатории. Также изучаются возможности организации дистанционного и смешанного обучения, мониторинга деятельности студентов и повышения качества образования с помощью аналитических модулей. Результаты исследования показывают, что облачные технологии являются важным фактором формирования цифровой образовательной среды и способствуют организации учебного процесса гибким, интерактивным и эффективным образом.

Кроме того, в статье освещается практическое применение облачных технологий, их преимущества и возможности эффективного использования для хранения образовательных ресурсов, совместного доступа к ним, развития дистанционного обучения и управления учебным процессом. Анализируется педагогическая эффективность решений, таких как Google Workspace, Microsoft 365, платформы LMS и виртуальные лаборатории.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, облачные технологии, LMS, дистанционное обучение, образовательные платформы, коллективное обучение, облачные вычисления.

CLOUD TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS IN A DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT

This article analyzes the role, capabilities, and pedagogical significance of cloud technologies in organizing the educational process within a digital learning environment. It examines the use of cloud

services, including Learning Management Systems (LMS), collaborative office tools, multimedia platforms, and virtual laboratories. The study also explores the possibilities of implementing distance and blended learning, monitoring student activities, and improving educational quality through analytical modules. The research results demonstrate that cloud technologies are a key factor in shaping the digital learning environment and contribute to organizing the educational process in a flexible, interactive, and effective manner.

Additionally, the article highlights the practical application of cloud technologies, their advantages, and methods for efficiently storing educational resources, enabling collaborative access, developing distance learning, and managing the educational process. The pedagogical effectiveness of solutions such as Google Workspace, Microsoft 365, LMS platforms, and virtual laboratories is also examined.

Keywords: digital learning environment, cloud technologies, LMS, distance learning, educational platforms, collaborative learning, cloud computing.

Kirish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida yangi pedagogik yondashuvlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Raqamli ta'lim muhiti – bu ta'lim jarayonini tashkil etish, boshqarish va monitoring qilishga xizmat qiluvchi integratsiyalashgan axborot makoni bo'lib, unda bulutli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Bulutli hisoblash (cloud computing) ma'lumotlarni masofaviy serverlarda saqlash, qayta ishlash va ularga istalgan joydan kirish imkonini beradi. Bu esa o'qituvchi va talabalar uchun moslashuvchan, interaktiv hamda samarali ta'lim jarayonini yaratishga yordam beradi.

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimining mazmuni va shakllarini tubdan o'zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo'llanilishi natijasida ta'lim jarayonida an'anaviy yondashuvlar o'rnini raqamli ta'lim muhiti egallay boshladi. Raqamli ta'lim muhiti – bu o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni tashkil etuvchi, o'quv resurslarini boshqaruvchi va ta'lim faoliyatini masofadan turib amalga oshirish imkonini beruvchi integratsiyalashgan axborot makonidir. Ushbu muhitda bulutli texnologiyalar asosiy infratuzilma sifatida xizmat qiladi.

Bulutli texnologiyalar (cloud computing) – bu ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash va dasturiy xizmatlardan internet orqali foydalanish imkonini beruvchi zamonaviy texnologik model bo'lib, u ta'lim tizimida resurslarni samarali boshqarish va ulardan foydalanish jarayonini soddalashtiradi[1]. Bulutli xizmatlar yordamida o'quv materiallarini yagona platformada saqlash, ularni tezkor yangilash, talabalar bilan interaktiv aloqani yo'lga qo'yish hamda o'quv jarayonini real vaqt rejimida nazorat qilish mumkin. Natijada ta'lim jarayoni yanada moslashuvchan, ochiq va shaxsga yo'naltirilgan ko'rinishga ega bo'ladi.

Bugungi kunda ko'plab ta'lim muassasalari o'quv jarayonini raqamlashtirish jarayonida Google Workspace for Education, Microsoft 365 Education, Moodle Cloud kabi bulutli platformalardan keng foydalanmoqda. Ushbu platformalar o'qituvchilarga o'quv materiallarini yaratish, topshiriqlarni boshqarish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va talabalar faoliyatini monitoring qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, bulutli texnologiyalar aralash ta'lim (blended learning), teskari sinf (flipped classroom) hamda kollaborativ o'qitish kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etishda muhim vosita hisoblanadi[2].

Raqamli ta'lim muhitida bulutli texnologiyalarni qo'llash nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki ta'lim resurslariga teng kirish imkoniyatini ham ta'minlaydi. Talabalar o'quv materiallarini istalgan vaqt va joyda o'rganishi, o'qituvchilar esa ta'lim jarayonini moslashuvchan tarzda boshqarishi mumkin. Biroq, ushbu jarayon bilan bog'liq ayrim muammolar ham mavjud bo'lib, ular orasida texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, axborot xavfsizligi masalalari va pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini tashkil etishda bulutli texnologiyalarning nazariy asoslari, amaliy imkoniyatlari hamda pedagogik samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Shu asosda ta'lim jarayonini optimallashtirish, masofaviy ta'limni rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini tashkil etishda bulutli texnologiyalardan foydalanish masalasi so'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda cloud computing texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyasi, masofaviy ta'limni rivojlantirishdagi o'rnini hamda o'quv jarayonini boshqarishdagi samaradorligi keng yoritilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar orasida M. Armbrust va hamkorlari bulutli hisoblashning konseptual asoslarini ishlab chiqib, uning ta'lim sohasidagi iqtisodiy va texnologik afzalliklarini tahlil qilgan. N. Sultan bulutli texnologiyalarni ta'lim muassasalarida joriy etishning yangi imkoniyatlarini o'rganib, ularning

moslashuvchan va tejankor infratuzilma sifatidagi ahamiyatini asoslab bergan. T. Bates esa raqamli ta'lim muhitida innovatsion pedagogik yondashuvlar, jumladan bulutli xizmatlar asosida tashkil etiladigan masofaviy ta'lim modellari haqida ilmiy xulosalar taqdim etgan[3].

MDH va mahalliy olimlar tomonidan ham ta'limni raqamlashtirish, LMS tizimlari, virtual ta'lim platformalari hamda bulutli xizmatlarning pedagogik imkoniyatlariga bag'ishlangan qator tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu ishlarda o'quv jarayonini boshqarish, elektron ta'lim resurslarini yaratish, kollaborativ o'qitish metodlari va analitik modullarni joriy etish masalalari ko'rib chiqilgan. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning metodik asoslari, talabalar faoliyatini monitoring qilish hamda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar alohida e'tiborga loyiq.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab ilmiy ishlarda bulutli texnologiyalar asosan texnologik yoki umumiy pedagogik nuqtayi nazardan yoritilgan bo'lib, aynan raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini kompleks tashkil etish, bulutli xizmatlarni LMS tizimlari, virtual laboratoriyalar va analitik modullar bilan integratsiyalash masalalari yetarli darajada tizimli o'rganilmagan. Mazkur maqola aynan shu jihatlarni chuqurroq tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, bulutli texnologiyalar asosida o'quv jarayonini samarali tashkil etishning nazariy va amaliy asoslarini yoritadi.

Asosiy qism. Raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini samarali tashkil etish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bunda bulutli texnologiyalar muhim infratuzilma vazifasini bajaradi. Bulutli xizmatlar ta'lim resurslarini saqlash, ulardan foydalanish, tahlil qilish hamda o'quv faoliyatini boshqarish jarayonlarini soddalashtirib, ta'limning yangi modelini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bulutli texnologiyalar asosida raqamli ta'lim muhitini shakllantirish. Raqamli ta'lim muhiti - bu o'quv resurslari, kommunikatsiya vositalari va boshqaruv tizimlarini yagona axborot makonida birlashtiruvchi tizimdir. Bulutli texnologiyalar ushbu muhitning texnik asosini tashkil etib, ta'lim resurslariga markazlashgan holda kirishni ta'minlaydi. O'qituvchilar o'quv materiallarini bulutli platformalarga joylashtirishi, talabalar esa ularni istalgan vaqt va joydan o'rganishi mumkin[4]. Bu yondashuv o'quv jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi hamda an'anaviy auditoriya chegaralarini kengaytiradi.

Bulutli xizmatlar yordamida elektron darsliklar, testlar, prezentatsiyalar va multimedia resurslarini yagona platformada saqlash ta'limni boshqarishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, ma'lumotlarning avtomatik zaxiralash mexanizmi o'quv jarayonining xavfsizligini oshiradi.

Bulutli LMS platformalari va o'quv jarayonini boshqarish. Bulutli texnologiyalar asosida ishlovchi Learning Management System (LMS) platformalari o'quv jarayonini tashkil etishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Ushbu tizimlar o'qituvchiga o'quv kurslarini yaratish, topshiriqlarni taqdim etish, testlar o'tkazish va talabalar faoliyatini monitoring qilish imkonini beradi. Talabalar esa topshiriqlarni masofadan turib bajarish, baholarni ko'rish va o'qituvchi bilan onlayn muloqot qilish imkoniga ega bo'ladi.

Bulutli LMS platformalarining asosiy afzalligi — ularning moslashuvchanligi va kengayuvchanligidir. O'qituvchi o'quv materiallarini tezkor yangilashi, tizim esa avtomatik ravishda barcha foydalanuvchilarga yangilangan ma'lumotni taqdim etadi. Bu esa ta'lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etishga yordam beradi.

Bulutli LMS tizimlari (Moodle Cloud, Google Classroom, Canvas o'quv kurslarini boshqarish, topshiriqlarni baholash va talabalar faoliyatini monitoring qilish imkonini beradi. Ushbu tizimlar orqali o'qituvchi o'quv materiallarini joylashtiradi, talabalar esa topshiriqlarni masofadan turib bajaradi[6].

Kollaborativ o'qitish va bulutli ofis texnologiyalari. Kollaborativ o'qitish — bu talabalarning jamoaviy faoliyat orqali bilim olishiga asoslangan pedagogik yondashuv bo'lib, bulutli ofis texnologiyalari ushbu jarayonni samarali tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Bulutli matn muharrirlari, elektron jadvallar va onlayn prezentatsiya platformalari yordamida bir nechta foydalanuvchi bir vaqtning o'zida hujjatlar ustida ishlashi, izohlar qoldirishi va tahrir kiritishi mumkin. Bu esa loyiha asosida o'qitish, guruhli topshiriqlar hamda muammoli vazifalarni bajarishda o'quvchilar o'rtasida faol hamkorlikni ta'minlaydi.

Bulutli ofis texnologiyalari o'qituvchiga talabalar ish jarayonini real vaqt rejimida kuzatish, tahrir tarixini ko'rish va individual baholash imkonini beradi. Talabalar esa masofadan turib hamkorlik qilish, fikr almashish va umumiy natijaga erishish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Natijada ta'lim jarayoni interaktivlashadi, kommunikativ kompetensiyalar shakllanadi hamda o'quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlash darajasi oshadi.

Bulutli ofis xizmatlari (masalan, onlayn matn muharrirlari, jadval va prezentatsiya vositalari) talabalarning jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bir vaqtning o'zida bir nechta foydalanuvchi hujjat ustida ishlashi, izoh qoldirishi yoki tahrir kiritishi mumkin. Bu esa loyiha asosida o'qitish, guruhli topshiriqlar va muammoli ta'lim metodlarini qo'llashni osonlashtiradi.

Kollaborativ ta’lim modeli talabalarning muloqot ko’nikmalarini rivojlantiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi hamda o’quv jarayonini interaktiv shaklga olib chiqadi. Bulutli texnologiyalar yordamida o’qituvchi talabalar faoliyatini real vaqt rejimida kuzatishi va baholashi mumkin.

Google Docs, Microsoft OneDrive va boshqa bulutli ofis vositalari o’quvchilarni jamoaviy ishlashga jalb qiladi. Masalan, loyiha ishlarini birgalikda tahrirlash, prezentatsiyalar tayyorlash yoki ma’lumotlarni umumiy bazada saqlash mumkin [7].

Multimedia va virtual laboratoriyalarni bulutli muhitda qo’llash. Raqamli ta’lim muhitida multimedia resurslari va virtual laboratoriyalarni bulutli texnologiyalar asosida qo’llash o’quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bulutli platformalar orqali ta’limiy videolar, audio materiallar, interaktiv prezentatsiyalar va elektron darsliklarni saqlash hamda ulardan masofadan foydalanish imkoniyati yaratiladi. Bu yondashuv o’quv materiallarini tezkor yangilash, talabalarga istalgan vaqt va joydan kirish imkonini berish hamda teskari sinf (flipped classroom) modelini qo’llashni osonlashtiradi.

Virtual laboratoriyalar esa real tajribalarni raqamli muhitda modellashtirish imkonini beradi. Bulutli infratuzilma asosida ishlovchi simulyatsiyalar orqali talabalar murakkab jarayonlarni xavfsiz sharoitda sinab ko’rishi, natijalarni tahlil qilishi va amaliy ko’nikmalarni rivojlantirishi mumkin. Ayniqsa, informatika, fizika va texnika fanlarida virtual laboratoriyalar an’anaviy laboratoriya jihozlariga bo’lgan ehtiyojni kamaytirib, ta’lim jarayonini interaktiv va innovatsion shaklga olib chiqadi.

Virtual laboratoriyalar esa texnik fanlarda tajribalarni xavfsiz va iqtisodiy jihatdan samarali tarzda o’tkazish imkonini beradi. Bulutli infratuzilma asosida ishlovchi simulyatsiyalar talabalar uchun real jarayonlarni modellashtirish, natijalarni tahlil qilish va amaliy ko’nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bulutli texnologiyalar asosida yaratilgan virtual laboratoriyalar talabalar uchun real tajribalarni simulyatsiya qilish imkonini yaratadi. Ayniqsa, informatika, fizika va texnika fanlarida bu yondashuv samarali hisoblanadi.

Zamonaviy ta’limda multimedia resurslari muhim o’rin tutadi. Bulutli video platformalar orqali ta’limiy videolarni saqlash, ulashish va tahlil qilish imkoniyati mavjud. Bu esa teskari sinf (flipped classroom) metodini qo’llashga zamin yaratadi, ya’ni talabalar nazariy materiallarni mustaqil o’rganib, auditoriya vaqtida amaliy topshiriqlarni bajaradi.

YouTube, Google Drive yoki OneDrive kabi platformalar ta’limiy video va audio materiallarni saqlash hamda tarqatishda qo’llaniladi. Bu esa “flipped classroom” yoki aralash ta’lim modelini qo’llash imkonini beradi[8].

Analitik modullar va ta’lim jarayonini optimallashtirish. Raqamli ta’lim muhitida bulutli texnologiyalar asosida ishlovchi analitik modullar o’quv jarayonini samarali boshqarish va optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu modullar LMS va boshqa ta’lim platformalarida to’plangan ma’lumotlarni tahlil qilib, talabalar faolligi, topshiriqlarni bajarish darajasi, o’zlashtirish ko’rsatkichlari hamda o’quv resurslaridan foydalanish statistikasi haqida aniq ma’lumotlar beradi. Olingan analitik natijalar o’qituvchiga o’quv jarayonining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, ta’lim strategiyalarini moslashtirish hamda individual yondashuvni qo’llash imkonini yaratadi.

Bulutli analitika yordamida adaptiv o’qitish modeli ham samarali joriy etiladi. Tizim talabaning bilim darajasi va o’quv faoliyati asosida individual tavsiyalar beradi, murakkablik darajasi turlicha bo’lgan topshiriqlarni taklif qiladi. Shu orqali o’quv jarayoni shaxsga yo’naltirilgan va natijaga asoslangan shaklga ega bo’ladi. Natijada ta’lim sifatini oshirish, baholash jarayonini shaffoflashtirish hamda pedagogik qarorlarni ma’lumotlarga tayangan holda qabul qilish imkoniyati kengayadi.

Bulutli texnologiyalar o’quv jarayonida katta hajmdagi ma’lumotlarni to’plash va tahlil qilish imkonini beradi. Analitik modullar orqali talabalar faolligi, topshiriqlarni bajarish darajasi va o’zlashtirish ko’rsatkichlari monitoring qilinadi. O’qituvchi ushbu ma’lumotlar asosida individual yondashuvni qo’llashi, o’quv strategiyalarini optimallashtirishi hamda o’quv jarayonining samaradorligini oshirishi mumkin[9].

Shuningdek, bulutli analitika adaptiv o’qitish modelini qo’llashga yordam beradi. Tizim talabaning bilim darajasiga qarab individual topshiriqlarni tavsiya qiladi, bu esa ta’lim jarayonini shaxsga yo’naltirilgan shaklga keltiradi.

Umuman olganda, bulutli texnologiyalar raqamli ta’lim muhitida o’quv jarayonini tashkil etish-ning zamonaviy va samarali vositasi bo’lib, ular ta’lim resurslarini boshqarish, interaktivlikni oshirish va pedagogik innovatsiyalarni joriy etishda keng imkoniyatlar yaratadi

Bulutli texnologiyalar o’quv jarayonini tashkil etishda bir qator pedagogik va texnologik afzalliklarni ta’minlaydi[10]:

✓ **Moslashuvchanlik va mavjudlik** – ta’lim resurslariga internet orqali istalgan qurilmadan kirish imkoniyati;

✓ **Kollaborativ ishlash** – bir vaqtning o’zida bir nechta foydalanuvchilar hujjatlar ustida ishlashi;

- ✓ **Xavfsizlik va zaxiralash** – ma’lumotlarning avtomatik saqlanishi va tiklanishi;
- ✓ **Tejamkorlik** – lokal server va dasturiy ta’minot xarajatlarini kamaytirish.

Raqamli ta’lim muhitida bulutli platformalar yordamida elektron darsliklar, testlar, video ma’ruzalar va interaktiv topshiriqlarni yaratish hamda ulashish osonlashadi.

Natija va muhokama. Raqamli ta’lim muhitida o’quv jarayonini tashkil etishda bulutli texnologiyalar muhim strategik vosita sifatida namoyon bo’ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki:

- ✓ Bulutli LMS platformalari o’quv jarayonini rejalashtirish, boshqarish va monitoring qilishni soddalashtiradi, topshiriqlarni avtomatlashtirilgan tarzda baholash va talabalarning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi.

- ✓ Kollaborativ o’qitish va bulutli ofis texnologiyalari talabalarni jamoaviy ishlashga jalb qiladi, interaktivlikni oshiradi va o’quv jarayonini yanada faol shaklga olib chiqadi.

- ✓ Multimedia va virtual laboratoriyalar ta’lim jarayonini innovatsion va amaliy yo’nalishda boyitadi, talabalar uchun murakkab jarayonlarni xavfsiz va qulay sharoitda o’rganish imkonini yaratadi.

- ✓ Analitik modullar esa o’quv jarayonini optimallashtirish, individual yondashuvni qo’llash va ta’lim sifatini oshirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, bulutli texnologiyalar raqamli ta’lim muhitida o’quv jarayonini moslashuvchan, interaktiv va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Ular nafaqat ta’lim resurslarini boshqarish va ulardan foydalanishni osonlashtiradi, balki pedagogik jarayonni shaffof, natijaga yo’naltirilgan va individual yondashuvga asoslangan ko’rinishga keltiradi.

Raqamli ta’lim muhitida bulutli texnologiyalarni qo’llashning samaradorligi bir qator pedagogik va texnologik jihatlarni o’z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, bulutli LMS platformalari, kollaborativ ofis xizmatlari, multimedia resurslari va virtual laboratoriyalar ta’lim jarayonini tizimli va interaktiv shaklga olib chiqadi. Shu bilan birga, analitik modullar yordamida o’quvchilar faoliyati va bilim darajasi haqida batafsil ma’lumot olish, individual yondashuvni joriy etish hamda ta’lim sifatini oshirish mumkin[11].

Muhokama jarayonida bir nechta asosiy jihatlar alohida ta’kidlanadi:

- ✓ **Pedagogik samaradorlik:** Bulutli texnologiyalar yordamida o’quv jarayoni shaxsga yo’naltirilgan, moslashuvchan va interaktiv bo’ladi. Talabalar mustaqil o’qish, guruhli ishlash va muammoli vazifalarni bajarish imkoniga ega bo’ladi. Shu bilan birga, o’qituvchilar talaba faoliyatini real vaqt rejimida kuzatib, zarur pedagogik yordamni ko’rsatishi mumkin.

- ✓ **Texnologik imkoniyatlar:** Bulutli infratuzilma o’quv materiallarini markazlashgan holda saqlash, yangilash va ulardan istalgan qurilmadan foydalanish imkonini beradi. Bu masofaviy va aralash ta’lim modellari uchun muhim afzallikdir. Shuningdek, virtual laboratoriyalar murakkab amaliy jarayonlarni xavfsiz va iqtisodiy samarali tarzda o’tkazishga yordam beradi.

- ✓ **Analitik va adaptiv boshqaruv:** Bulutli platformalarda mavjud analitik modullar o’quv jarayonini optimallashtirish va adaptiv o’qitish imkoniyatini yaratadi. Talabalar faoliyati, topshiriqlarni bajarish darajasi va bilim darajasi tahlil qilinadi, bu esa individual o’quv yo’nalishini shakllantirishga yordam beradi.

- ✓ **Cheklovlar va muammolar:** Shu bilan birga, bulutli texnologiyalarni joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Ular orasida internet tezligi va texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, ma’lumotlar xavfsizligi masalalari hamda pedagoglarning raqamli kompetensiyalari yetarli darajada emasligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish uchun ta’lim muassasalarida malaka oshirish kurslari va milliy bulutli platformalarni rivojlantirish zarur.

Muhokama natijasi shuni ko’rsatadiki, bulutli texnologiyalar nafaqat ta’lim jarayonini tashkil etish va boshqarishda, balki pedagogik innovatsiyalarni joriy etishda ham muhim vosita hisoblanadi. Kelajakda sun’iy intellekt va ilg’or analitik modullar bilan integratsiya qilinadigan bulutli platformalar ta’limni yanada samarali va individual yo’naltirilgan shaklga olib chiqadi.

Xulosa. Raqamli ta’lim muhitida o’quv jarayonini tashkil etishda bulutli texnologiyalar zamonaviy pedagogikada Bulutli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish quyidagi pedagogik natijalarga olib keladi[13]:

- ✓ ta’lim jarayonining individuallashtirilishi;
- ✓ adaptiv o’qitish imkoniyatlarining kengayishi;
- ✓ talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish;
- ✓ real vaqt rejimida tahlil va baholash;
- ✓ masofaviy ta’limni samarali tashkil etish.

Shuningdek, bulutli tizimlar o'qituvchiga analitik hisobotlar olish, talabalar faoliyatini kuzatish va o'quv strategiyalarini optimallashtirish imkonini beradi.

Bulutli texnologiyalarni joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud:

- ✓ internet tezligi va texnik infratuzilmaning yetarli emasligi;
- ✓ ma'lumotlar xavfsizligi masalalari;
- ✓ o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada emasligi;
- ✓ platformalar o'rtasida integratsiya muammolari.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun pedagoglarni malaka oshirish, milliy ta'lim platformalarini rivojlantirish va xavfsizlik standartlarini kuchaytirish zarur.

Raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini tashkil etishda bulutli texnologiyalar zamonaviy ta'limning muhim komponenti hisoblanadi. Ular ta'lim resurslarini boshqarish, kollaborativ o'qitish, masofaviy ta'limni rivojlantirish hamda o'quv jarayonini samarali monitoring qilish imkonini beradi. Kelajakda bulutli texnologiyalar sun'iy intellekt va analitik modullar bilan integratsiyalashib, ta'lim jarayonining yanada individuallashtirilgan va samarali bo'lishiga xizmat qiladi.

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, bulutli texnologiyalar raqamli ta'lim muhitini moslashuvchan, interaktiv va natijaga yo'naltirilgan shaklga keltiradi. Ular nafaqat o'quv resurslarini boshqarish va ulardan foydalanishni osonlashtiradi, balki pedagogik qarorlarni ma'lumotlarga asoslangan holda qabul qilishga yordam beradi hamda ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Shekerbekova Sh.T., Nesipkaliyev U. Vozmojnosti vnedreniye i ispolzovaniye oblachnyx texnologiy v obrazovanii // Mejdunarodnyy jurnal prikladnyx i fundamentalnyx issledovaniy. – 2015. – № 6-1. – S. 51-55.
2. Abdulina E.M. Oblachnyye texnologii v obrazovanii // Molodoy uchenyy. – 2019. – № 52.
3. Avdeeva S. Tsifrovyye resursy v uchebnom protsesse. Narodnoye obrazovaniye. – 2008. – №1. – S. 176-182.
4. Zaslavskaya O.Yu. Vozmojnosti servisov Google dlya organizatsii uchebno-poznavatelnoy deyatelnosti shkolnikov i studentov // Nauchno-metodicheskiy jurnal. Informatika i obrazovaniye. – M., 2012, №1 (230). – S. 45-50.
5. Aminov I.B., Nusratov I. Main Applications of Cloud Technologies in Education. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal (MRJ) Volume: 02 Issue: 06 | 2023. Page 26-29.
6. Ayupov R.H. Bulutli texnologiyalar. – Toshkent: O'DJTU, 2022 yil, 94 bet.
7. Aminov I.B., Nusratov I. Main Applications of Cloud Technologies in Education. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal (MRJ) Volume: 02 Issue: 06 | 2023. Page 26-29.
8. Aminov I.B., Sharapova N. Cloud Technology as a New Approach for Effective Education. International Journal for Human Computing Studies, 2024, 6(2), 33-35.
9. Seydametova Z.S., Seytveliyeva S.N. Oblachnyye servisy v obrazovanii // Informatsionnyye texnologii v obrazovanii. – 2017. – № 9.
10. Sofronova N.V., Belchusov A.A. Ispolzovaniye oblachnyx vychisleniy v distantsionnom obrazovanii // Pedagogicheskaya informatika. – 2011. – № 4. – S. 32–38.
11. Xorujnikov S.E. Oblachnyye servisy na sovremennom etape razvitiya IT-texnologiy // Distantsionnoye i virtualnoye obucheniye. – 2013. – № 11. – S. 26-28.
12. Ivanov R.N. Perspektivy ispolzovaniya oblachnyx baz dannyx v sisteme obrazovaniya // Informatika i obrazovaniye. – 2013. – № 7. – S. 80.
13. I.B. Aminov, A. Inatov. Main Capabilities and Effectiveness of Application of Cloud Technologies in Studying Computer Science. International scientific conference “Modern problems of applied science and engineering”. Has been accepted in AIP Conference Proceedings (ISSN: 0094-243X; E-ISSN:1551-7616) on 19 April 2024 and will be published in 2024.

O‘QUVCHILARNING DASTURLASH TILLARIGA O‘RGATISHDA YONDASHUVLAR VA BILIMLAR INTROSPEKTSIYASIDAN FOYDALANISH

Ashurov Muxiddin O‘ljayevich,
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti
“Axborot texnologiyalari va tizimlari” kafedrası dotsenti
Ashurova Munisa Muxiddinovna,
University of Business and Science universiteti
“Aniq fanlar” kafedrası o‘qituvchisi

Mazkur maqolada sun‘iy intellektni rivojlantirish jarayonida dasturlash tillarini to‘g‘ri tanlashning ahamiyati va uning ta‘lim tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan tahliliy yondashuv va bilimlar introspeksiya sinining mazmuni keng yoritilgan. Ularning o‘zaro bog‘liqligi, o‘quvchilarning mantiqiy, tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdagi roli asoslab berilgan. Bundan tashqari, tizimli, faoliyatga asoslangan, semiotik va semantik yondashuvlarning dasturlashni o‘qitishdagi amaliy ahamiyati misollar orqali tushuntirilgan. Ushbu yondashuvlarni uyg‘unlashtirish ta‘lim samaradorligini oshirish, bilimlarni chuqur o‘zlashtirish hamda innovatsion fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishi ko‘rsatib o‘tilgan va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: dasturlash, semiotika, semantika, sintaksis, algoritim, mantiqiy fikrlash, kod tahlili, introspeksiya, tahliliy yondashuv

ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ УЧАЩИХСЯ ЯЗЫКАМ ПРОГРАММИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТРОСПЕКЦИИ ЗНАНИЙ

В данной статье анализируется значение правильного выбора языков программирования в процессе развития искусственного интеллекта, а также его роль в системе образования. Также подробно освещается содержание современных педагогических подходов, в частности аналитического подхода и интроспекции знаний. Обоснована их взаимосвязь, а также их роль в формировании логического, критического и самостоятельного мышления учащихся. Кроме того, на основе примеров раскрыта практическая значимость системного, деятельностного, семиотического и семантического подходов в обучении программированию. Показано, что их комплексное применение способствует повышению эффективности обучения, глубокому усвоению знаний и развитию инновационного мышления, а также даны практические рекомендации.

Ключевые слова: программирование, семиотика, семантика, синтаксис, алгоритм, логическое мышление, анализ кода, интроспекция, аналитический подход.

APPROACHES TO TEACHING STUDENTS PROGRAMMING LANGUAGES AND THE USE OF KNOWLEDGE INTROSPECTION

This article analyzes the importance of choosing appropriate programming languages in the development of artificial intelligence, as well as their role in the education system. It also provides a detailed explanation of modern pedagogical approaches, particularly the analytical approach and knowledge introspection. Their interconnection and their role in developing students' logical, critical, and independent thinking skills are substantiated. In addition, the practical significance of system-based, activity-based, semiotic, and semantic approaches in teaching programming is demonstrated through examples. It is shown that their integrated application contributes to improving the effectiveness of education, deepening knowledge acquisition, and fostering innovative thinking, and practical recommendations are also provided.

Keywords: programming, semiotics, semantics, syntax, algorithm, logical thinking, code analysis, introspection, analytical approach.

Kirish. Sun‘iy intellekt (SI) ni ishlab chiqish dasturlashning eng dolzarb va tez rivojlanayotgan sohalaridan biriga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, dasturlash tilini tanlash va unio‘qitish muhim ahamiyatga ega, chunki turli tillar ishlab chiqish jarayonini sezilarli darajada soddalashtirishi va samaradorlikni oshirishi mumkin bo‘lgan noyob vositalar va kutubxonalarni taklif etadi. Sun‘iy intellektni rivojlantirish to‘g‘ri dasturlash tilini tanlash, ma‘lumotlarga qo‘yiladigan talablarni tushunish va zamonaviy vositalarni bilishni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Ushbu jihatlarni tushunish SI sohasida innovatsion va samarali yechimlarni muvaffaqiyatli ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi, bu esa o‘z navbatida hayotimizning turli sohalariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Qarorida ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizning sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanuvchi dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kirishiga erishish uchun alohida e’tibor qaratilgan.[1]

Yondashuv – bu ta’lim jarayonini tashkil etish va amalga oshirishda qo’llaniladigan **nazariy asos, umumiy strategiya va tamoyillar tizimidir**. U o’qituvchi va o’quvchi faoliyatining yo’nalishini, maqsadini, mazmunini va metodlarini belgilaydi. Tadqiqotchi Ya.Yu. Gafuanov talqiniga ko’ra yondashuv - bu ma’lum bir hodisa yoki jarayon, bizning holatimizda dasturchilarni o’qitish jarayoni tashkil etiladigan tamoyillarning ma’lum bir to’plamidir. [2]

Yoki D.M. Grebnevaning fikriga ko’ra “yondashuv” tushunchasining dastlabki mazmuni ma’lum bir g’oya, konsepsiya, u yoki bu hodisani, jarayonni, masalan, dasturlashni o’rganish jarayonini tashkil etishni belgilaydigan tamoyillar to’plamidir.[3]

Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qila olishi va o’z bilimini nazorat qila bilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda ikki muhim tushuncha - **tahliliy yondashuv** va **bilimlar introspeksiya** - alohida o’rin tutadi. Ushbu maqolada mazkur tushunchalarning mazmuni, ularning o’zaro bog’liqligi hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritiladi. Tahliliy yondashuv - bu ob’ekt, hodisa yoki muammoni chuqur anglash uchun uni tarkibiy qismlarga ajratish va har bir qismini alohida o’rganish usulidir. Ushbu yondashuv mantiqiy fikrlashga asoslanadi va sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlashga xizmat qiladi, ilmiy metodologiyada tahlil va sintez bilishning o’zaro bog’liq bosqichlari sifatida qaralgan. Uning asosiy belgilariga murakkab tizimni qismlarga ajratish, har bir elementni alohida o’rganish, tuzilma va funksiyalarni aniqlash, umumiy xulosaga kelishlarni keltirish mumkin.

Bu yondashuvning ta’limdagi ahamiyatiga esa masalalarni bosqichma-bosqich yechishga yordam berishi, mantiqiy tafakkurni rivojlantirishi, tanqidiy fikrlashni shakllantirishi va nazariy bilimni amaliyot bilan bog’lashini ijobiy holatlar sifatida keltirish mumkin.

Bilimlar introspeksiya tushunchasiga to’xtalib o’tamiz. Introspeksiya (lotincha **intro** - ichki, spectare - kuzatmoq) - bu shaxsning z fikrlash jarayoni va bilim darajasini ichki kuzatish va baholash qobiliyatidir. Psixologiyada introspeksiya ongni o’rganishning dastlabki metodlaridan biri sifatida qo’llanilgan. Tadqiqotchi Eyst N.A fikriga ko’ra: “Introspeksiya usulining tarkibiy qismlari va tuzilishi talabalarning shaxsiy ma’nolar darajasidan yuqori ma’nolargacha bo’lgan ma’nolarini shakllantirishni bevosita boshlaydi, shaxsni barqaror yo’nalish sifatida yaxlit hayot ma’nosi strategiyasini izlashga va shakllantirishga, davom etayotgan ijtimoiy hodisalarni ma’lum bir talqin qilishga va paydo bo’layotgan semantik munosabatlarga muvofiq harakat qilishga tayyor bo’lishga yo’naltiradi.”[4]

Bilim introspeksiya asosiy xususiyatlariga o’z bilimini baholash, tushungan va tushunmagan jihatlarini ajratish, xatolarni aniqlash, o’rganish strategiyasini aniqlash va tuzatish kabilarni keltirish mumkin. Uning ta’limdagi roli esa nihoyatda muhim bo’lib, bularga misol sifatida mustaqil o’rganishni rivojlantirish, o’z-o’zini nazorat qilishni kuchaytirishini hamda chuqur anglashni ta’minlashini keltirishimiz mumkin.

Tahliliy yondashuv va introspeksiya o’zaro bog’liq tushunchalar hisoblanadilar. Tahliliy yondashuv muammoni hal qilishga, strukturaviy ajratishni ta’milashga va u tashqi ob’ektga yo’naltirilgan bo’lsa, bilim introspeksiya o’z fikrlashini tahlil qilishga hamda ongli kuzatishga qaratilgan bo’lib, ichki jarayonga yo’naltirilgan.

Dasturlash tillarini o’rganish jarayonida esa ularning o’zaro ta’siri shaxs mantiqiy fikrlashida, introspeksiya orqali u o’z fikrlashining samaradorligini baholashda dastur kodini tuzish jarayoning har bir qadamida, har bir tushuncha elementlaridan o’rinli foydalanishida seziladi va natijada o’rganish jarayoni ongli va samarali bo’ladi. Yana qo’shimcha sifatida agar tahlil mavjud bo’lib, introspeksiya bo’lmasa, bilim mexanik xarakter kasb etishini, aksincha, introspeksiya tahlilsiz bo’lsa, fikrlash chuqurligi yetarli darajada shakllanmasligini qayd etish zarur.

Tahliliy yondashuv (Analitik yondashuv) - muammoni qismlarga ajratish, har bir qismini alohida tahlil qilish va keyin ularni birlashtirib umumiy yechim hosil qilish usulidir. Bu usul mantiqiy fikrlashni, algoritmik tafakkurni va xatoni topish ko’nikmasini rivojlantiradi.

C# da **interfeys ichida parametrlil va parametrsiz metod** yozish mumkin. Farq - metod chaqirilganda ma’lumot tashqaridan beriladimi yoki yo’qmi - shunda. Ana shu holatni o’rganish uchun tahliliy yondashuvdan foydalanishga misol keltirib o’tamiz, zero aynan shu kabi holatlar o’quvchilar uchun murakkabliklar yaratilishiga sabab bo’lmoqda.

Parametrsiz metodning o’ziga xos xususiyatlarini qarab chiqiladi va bu holatda uning hech qanday argument qabul qilmasligi, ichki maydon (field/property) qiymatlariga tayanib ishlashi hamda ob’ekt holatiga bog’liqligiga alohida e’tibor qaratish kerakligi quyidagi misol bilan tushuntiriladi:

parametrsiz metodga keltirilgan dastur	Qisqa izoh
<pre>using System; namespace ConsoleApp149 { interface ICircle { double Area(); // parametrsiz metod } class Circle : ICircle { public double Radius { get; set; } public Circle(double radius) { Radius = radius; } public double Area() // metod realizatsiyasi { return Math.PI * Radius * Radius; } } internal class Program { static void Main(string[] args) { ICircle c = new Circle(5); //Circle c = new Circle(5); ham mumkin Console.WriteLine(c.Area()); Console.ReadKey(); } } }</pre>	Interfeys va parametrsiz metod public double Radius { get; set; } bu C# da property (xossa) e’lon qilish sintaksisi va u turlicha bo’lishi ham mumkin. Masalan: public double radius; public double Radius { get { return radius; } set { if (value > 0) radius = value; else Console.WriteLine("Radius manfiy bo’lishi mumkin emas"); } } } Bu holatda Area() metodi parametrsiz va kerakli qiymat Radius ob’yekt ichida saqlangan.

Parametrli metod (method with parameters) xususiyatlari alohida qayd qilinib u avvalgi metod bilan taqqoslanib tahlil o’tkaziladi. Bu xususiyatlarga tashqaridan argument qabul qilinishi, har safar turli qiymat bilan ishlashi mumkinligi, ob’yekt ichida qiymat saqlashi shart emasligi keltirilgan misol orqali qarab chiqiladi.

Parameter qatnashgan metodga keltirilgan dastur	
<pre>using System; namespace ConsoleApp149 { interface ICircle { double Area(double radius); // parametrli metod } class Circle : ICircle { public double Area(double radius) { return Math.PI * radius * radius; } } internal class Program { static void Main(string[] args) { ICircle c = new Circle(); //Circle c = new Circle(); ham mumkin Console.WriteLine(c.Area(12)); Console.ReadKey(); } } }</pre>	Interfeys va undgi parametrli metod Klass va undagi Area metodi vazifasi Ishlatish, bu yerda radius har safar tashqaridan beriladi.

}	
---	--

Har ikki keltirilgan dastur kodi tahlilidan so‘ng kerakli xulosalar chiqariladi, va bu tahlili natijalari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

Parametrsiz metod	Parametrli metod
Ob’yekt ichidagi qiymatga tayanadi	Tashqaridan qiymat oladi
Ob’yekt holatiga bog‘liq	Moslashuvchan
Ko‘proq encapsulation (ma’lumotni tashqi tomondan to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zgartirishdan himoya qilish)	Ko‘proq umumiy hisoblash

Dasturlashni o‘qitishda **yondashuv** - bu o‘quvchilarda algoritmik tafakkur, mantiqiy fikrlash va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan **nazariy va metodik yo‘nalish**dir. Quyida eng muhim pedagogik yondashuvlar yana ayrimlari keltiriladi:

Tizimli yondashuv. Ta’kidlash joizki, har qanday ob’yektni bilish va o‘zgartirishga tizimli yondashuv yetakchi umumilmiy yondashuv hisoblanadi. Dasturlashni o‘qitishda ushbu yondashuvni qo‘llash dasturlashni o‘qitish tizimi kabi komponentni uning barcha xususiyatlari: yaxlitlik, bog‘liqlik, tuzilma va tashkil etish, tizim darajalari va ularning ierarxiyasi, boshqaruv, tizimning o‘z-o‘zini tashkil etishi, uning ishlashi va rivojlanishi bilan aniqlash imkonini beradi.

Faoliyatga asoslangan yondashuv - bu ta’lim paradigmasi bo‘lib, unda o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki bilimlarni tadqiqot faoliyati orqali mustaqil ravishda “kashf etuvchi” faol subyekt hisoblanadi. Asosiy maqsad - o‘quv masalalarini hal qilish jarayonida o‘zini rivojlantira oladigan shaxsni shakllantirishdir. Bilimlar tayyor holda berilmaydi, balki faol harakat jarayonida o‘zlashtiriladi. Shuo‘rinda dasturlashda bu yondashuvning onglik tamoyili rolini e’tirof etish zarur va bu tamoyilga ko‘ra o‘quv ko‘nikmalarini shakllantirishning maqsad qo‘yish, rejalashtirish, bajarish, nazorat qilish va baholash bosqichlarida muhimo‘rin tutadi.

Semiotik va semantik yondashuvlar. Zamonaviy dasturlash tillari nafaqat texnik vosita, balki murakkab belgilar tizimi sifatida ham qaraladi. Har bir dastur matni ma’lum belgilar, operatorlar va strukturalardan tashkil topadi. Shu nuqtai nazardan, dasturlashni o‘rganishda lingvistik va falsafiy yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, semiotik va semantik yondashuvlar dasturiy kodni chuqur tahlil qilish, uning mantiqiy va strukturaviy jihatlarini anglash imkonini beradi. Semiotik yondashuv dasturchilarga o‘zlari yozayotgan kodni aniqroq tahlil qilishga va uni mohiyatini tushunib yetishga yordam beradi. Dasturlashni o‘rgatishga semiotik yondashuv asosan algoritmini tabiiy tildan dasturlash tiliga o‘tkazish jarayonini dastlabki bosqichlarida ijobiy natijalar beradi.

Semiotik yondashuvning mohiyati

1. **Belgilar orqali tahlil** (Semiotik yondashuv hodisani yoki tizimni uning **belgilari, ramzlari, kodlari va signallari** orqali o‘rganadi. Misol uchun, dasturlashda har bir kod operatori va o‘zgaruvchi – bu belgi, ular orqali mantiqiy jarayon ifodalanadi.)

2. **Ma’noni tushunish** (Hodisa yoki tizimni faqat tashqi ko‘rinishi bilan emas, balki **belgilar orqali uzatiladigan ma’no** bilan tushunadi. Misol uchun, “if” operatori shunchaki so‘z emas, u shartli tarmoqni bildiruvchi belgi.)

3. **Tizimlilik va bog‘liqlik** (Belgilar bir-biriga bog‘liq tizimni hosil qiladi. Semiotik yondashuv bu tizimni **strukturaviy va funksional jihatdan tahlil qilish** imkonini beradi.)

4. **Kommunikatsiya va kodlash** (Hodisalar yoki tizimlar ma’lumotni belgilash orqali boshqalar bilan **kommunikatsiya** qiladi. Masalan, inson tilidagi so‘zlar yoki dasturiy kodlar – ma’lumot uzatuvchi belgilar.)

5. **Dasturlashda qo‘llanilishi(kodni tahlil qilish, xatoliklarni aniqlash va optimallashtirish)**

Seometik yondashuvga misol:

if a > b

print(a)

Keltirilgan kodda if shart belgisi, > taqqoslash operatori, print chiqarish funksiyasi sifatida belgilar tizimini tashkil etadi, ya’ni semiotik yondashuv kodni tuzilma va belgilar munosabati nuqtai nazaridan tahlil qiladi.

Semantik yondashuv – hodisa, matn yoki tizimni uning **ma’nosi va mazmuni** asosida tahlil qilish usuli bu holatda belgilar yoki kodlarning **tashqi shaklidan ko‘ra, ichki ma’nosiga e’tibor** beriladi va maqsad **tushunishni chuqurlashtirish, ma’noni aniqlash** va noto‘g‘ri talqinlarni oldini olish hisoblanadi. Semantika - belgining ma’nosini o‘rganuvchi yo‘nalishdir. Dasturlashda esa bu dastur bajaradigan amallar

mazmunini anglatadi, oddiyroq bayon etadigan bo‘lsak, dastur nima bajarishini tushunish, algoritmning mantiqan to‘g‘riligi va kutilgan natiga mosligi kabi savollarga e‘tibor qaratishdir.

Quyida keltirilgan dasturning semantik tahlilini keltirib o‘tamiz:

Dastur kodi	Izoh:
<pre>password = input("Parolni kiriting: ") # Parol uzunligi va belgi shartlarini tekshirish if len(password) >= 10 and \ sum(c.isdigit() for c in password) >= 2 and \ sum(c.isupper() for c in password) >= 2: print("Parol qabul qilindi.") else: print("Parol shartlarga javob bermaydi!")</pre>	• <code>len(password) >= 10</code> → parol kamida 10 belgidan iborat bo‘lishi kerak. • <code>sum(c.isdigit() for c in password) >= 2</code> → parolda kamida 2 ta raqam bo‘lishi kerak. • <code>sum(c.isupper() for c in password) >= 2</code> → parolda kamida 2 ta katta harf bo‘lishi kerak.

Semantik tahlil **kodning ma‘nosiga e‘tibor beradi**, ya‘ni uning tashqi shakli emas, balki **qanday ish**

bajarishi va nima ma‘no bildirishi muhim:

Kod qismi	Semantik ma‘nosi
<code>password = input("Parolni kiriting: ")</code>	Foydalanuvchidan parol qabul qilinadi. <code>password</code> o‘zgaruvchisi foydalanuvchi kiritgan matnni saqlaydi.
<code>len(password) >= 10</code>	Parol uzunligi 10 yoki undan ko‘p bo‘lishi sharti.
<code>sum(c.isdigit() for c in password) >= 2</code>	<code>password</code> ichidagi raqamlar sonini hisoblaydi va 2 yoki undan ko‘p bo‘lishini tekshiradi.
<code>sum(c.isupper() for c in password) >= 2</code>	Parol ichidagi katta harflar sonini hisoblab, 2 yoki undan ko‘p bo‘lishini tekshiradi.
<code>if ... else</code>	Agar barcha shartlar bajarilsa → “qabul qilindi”, aks holda → “shartlarga javob bermaydi”.

Albatta qarab chiqilgan yondashuvlar qatoriga algoritmik, muammoli yondashuv, kompetensiyaviy, loyihaviy, vizual va blokli hamda ob‘ektga yo‘naltirilgan yondashuvlarni ham keltirish mumkin. Dasturlashga o‘rgatishda eng samarali yo‘l – **bir nechta yondashuvni kombinatsiya qilish hisoblanadi.**

Xulosa. Pedagogik yondashuvlar, xususan tahliliy yondashuv va bilimlar introspektiviyasi zamonaviy ta‘limning ikki muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tahliliy yondashuv muammoni chuqur anglash va mantiqiy yechim topishga xizmat qilsa, introspektiviyasi o‘z bilimini nazorat qilish va takomillashtirish imkonini beradi. Ularning uyg‘unlashuvi shaxsning mustaqil, ongli va samarali fikrlashini ta‘minlaydi. Zamonaviy ta‘lim jarayonida ushbu yondashuvlardah birgalikda foydalanish-kompetensiyali mutaxassislarni tayyorlashda muhim shartlarnig uzviy bosqichi hisoblanadi.

Izoh: *ushbu maqola umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida dasturlash tillaridan to‘g‘arak mashg‘ulotlarini olib boruvchilo‘qituvchilar va qiziquvchilar uchun mo‘ljallangan.*

Adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 17-oktabrdagi PQ-358-son Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori. Toshkent sh., 2024-Yil, 14-oktabr.
2. Я.Ю.Гафуюнов. Проблемно-семиотический подход при обучении программированию, Мир науки, культуры, образования. № 1 (68) 2018), 216 стр.
3. Гребнева Д.М. Обзор методических подходов к обучению программированию в школе. Научное обозрение. Педагогические науки. 2016. № 3 С. 13-27
4. Ейст Н.А. Интроспекция как метод инициации смыслообразования в учебном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук: 13.00.01 - Ростовна-Дону: ЮФУ, 2009. 20 с.
5. Ашурова М. Роль компетентности учителя в повышении качества образования. Экономика и социум, (2021), (9 (88)), 975-980.

**YOSHLAR TA'LIM-TARBIYASIDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA
PODKAST VA VIDEOKONTENTLARNI YARATISHNING PEDAGOGIK-METODOLOGIK
ASOSLARI**

Bobomuxamedova Shoira Agzamdjan qizi,

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti doktoranti, PhD, dotsent

Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish asosida yoshlar ta'lim-tarbiyasiga yo'naltirilgan podkast va videokontent yaratish metodologiyasi tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda mediakontent ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Tadqiqotda ta'lim-tarbiyaviy audio va video materiallarni ishlab chiqish jarayonining metodologik tamoyillari, texnologik bosqichlari hamda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, podkast va videokontentlardan foydalanishning pedagogik samaradorligi hamda yoshlarning mustaqil ta'lim olish jarayoniga ta'siri tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt asosidagi mediakontent yaratish ta'lim jarayonining interaktivligini oshirish va o'quv materiallarini samarali yetkazishda muhim vosita bo'lishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mediata'lim, podkast, videokontent, raqamli pedagogika, ta'lim texnologiyalari, yoshlar ta'limi.

**PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CREATING
PODCASTS AND VIDEO CONTENT BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE
TECHNOLOGIES IN YOUTH EDUCATION AND UPBRINGING**

This article analyzes the methodology of creating podcast and video content aimed at youth education based on the use of artificial intelligence technologies. In the context of rapidly developing digital technologies, media content is becoming an important component of the educational process. Methodological principles of the process of development of educational audio and video materials, technological stages and possibilities of using artificial intelligence tools were considered in the research. Also, the pedagogical effectiveness of using podcasts and video content and the influence of young people on the independent learning process are analyzed. The results of the research show that the creation of media content based on artificial intelligence will be an important tool for increasing the interactivity of the educational process and effectively delivering educational materials.

Keywords: artificial intelligence, media education, podcast, video content, digital pedagogy, educational technologies, youth education.

**ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ПОДКАСТОВ И
ВИДЕОКОНТЕНТА НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В
ВОСПИТАНИИ И ОБУЧЕНИИ МОЛОДЕЖИ**

В данной статье проанализирована методология создания подкастов и видеоконтента, направленных на образование и воспитание молодежи, на основе использования технологий искусственного интеллекта. В условиях стремительного развития цифровых технологий медиаконтент становится важной составляющей образовательного процесса. В исследовании рассмотрены методологические принципы, технологические этапы разработки образовательных аудио- и видеоматериалов, а также возможности применения инструментов искусственного интеллекта. Кроме того, анализируется педагогическая эффективность использования подкастов и видеоконтента, а также их влияние на процесс самостоятельного обучения молодежи. Результаты исследования показывают, что создание медиаконтента на основе искусственного интеллекта является важным инструментом повышения интерактивности образовательного процесса и эффективной передачи учебных материалов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, медиаобразование, подкаст, видеоконтент, цифровая педагогика, образовательные технологии, образование молодежи.

Kirish. Bugungi kunda raqamlashtirish sharoitida raqamli texnologiyalar ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Zamonaviy yoshlar axborotni qabul qilish jarayonida ko'proq audio va

video formatdagi mediakontentga murojaat qilmoqda. Shu sababli ta’lim jarayonida podkastlar, videodarslar va boshqa multimedia vositalaridan foydalanish muhim pedagogik vositalardan biri sifatida qaralmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim-tarbiyaviy kontent yaratish jarayonini avtomatlashtirish hamda uning samaradorligini oshirish imkonini bermoqda. Mazkur texnologiyalar yordamida ta’lim-tarbiyaviy materiallarini tayyorlash, audio va video kontent ishlab chiqish, subtitrlar yaratish hamda o’quv resurslarini optimallashtirish jarayonlari sezilarli darajada soddalashmoqda.

Ta’lim-tarbiyaviy podkastlar va videokontentlar yoshlarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu sababli sun’iy intellekt asosida mediakontent yaratish metodologiyasini ilmiy jihatdan o’rganish va amaliyotga joriy etish muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim sohasiga integratsiyasi an’anaviy pedagogik paradigmalarni qayta shakllantirib, yangi imkoniyatlar davrini ochib bermoqda [2]. Ushbu innovatsiyalar o’quv jarayonini yanada samarali, shaxsiy ehtiyojlarga moslashuvchan va interaktiv qilishga xizmat qiladi [3]. Xususan, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim platformalari o’quvchilarga moslashtirilgan o’quv materiallari, interaktiv mashqlar va real vaqt rejimida fikr-mulohazalar taqdim etish orqali an’anaviy o’qitish usullarini sezilarli darajada yaxshilaydi [4].

Shu bilan birga, podkastlar ta’limda axborotni oson va qiziqarli tarzda yetkazish imkonini beruvchi vosita sifatida tobora kengayib bormoqda, chunki ular o’quvchilarga istalgan joyda va istalgan vaqtda ma’lumot olish imkoniyatini taqdim etadi. Inderawati fikriga ko’ra, ushbu moslashuvchanlik texnologiyalar taraqqiyoti bilan yanada kuchayib, o’quvchilarga o’zlarining shaxsiy ehtiyojlari va afzalliklariga ko’ra o’quv dasturlarini tuzish imkonini beradi [5]. Tiffany fikriga ko’ra, Sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan shaxsiylashtirilgan podkastlar, ayniqsa, turli fanlar bo’yicha talabalarning qiziqishlari va o’rganish uslublariga moslashtirilgan holda, an’anaviy o’quv materiallariga nisbatan sezilarli darajada yaxshilangan o’quv natijalarini ko’rsatishi mumkin [6]. Ushbu yondashuv o’quvchilarni o’zlashtirish jarayoniga faol jalb etish bilan birga, ularning media ma’rifatliligini ham oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv ta’limiy mediakontent yaratish jarayonini ketma-ket bosqichlar asosida o’rganish imkonini berdi. Qiyosiy tahlil orqali turli texnologik vositalarning funksional imkoniyatlari hamda ularning ta’lim jarayonidagi samaradorligi tahlil qilindi. Umumlashtirish metodi esa olingan natijalarni ilmiy jihatdan tizimlashtirish va nazariy xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali ta’lim-tarbiyaviy mediakontent yaratish jarayoni bir necha o’zaro bog’liq bosqichlardan iboratdir.

1-rasm. Ta’lim-tarbiyaviy mediakontent yaratish bosqichlari

Ta’limiy mediakontent yaratish jarayonining birinchi bosqichi kontent konsepsiyasini ishlab chiqishdan boshlanadi. Bu bosqichda yaratiladigan mediakontentning asosiy maqsadi, mazmuni hamda yo’nalishi aniqlanadi. Shuningdek, kontentning asosiy g’oyasi, uning pedagogik vazifalari va mo’ljallangan auditoriyaning xususiyatlari ham belgilab olinadi. Ushbu bosqichda kontentning qaysi formatda taqdim etilishi — podkast, videodars yoki boshqa multimedia shaklida bo’lishi aniqlanadi. Bundan tashqari, auditoriyaning yosh ko’rsatkichlari, bilim darajasi va qiziqishlari ham inobatga olinadi. Mazkur jarayon ta’limiy mediakontentning samarali va maqsadga muvofiq yaratilishida muhim ahamiyatga ega.

Ssenariy va skript tayyorlash bosqichida podkast yoki videodarsning umumiy tuzilmasi ishlab chiqiladi hamda materialning mazmuniy ketma-ketligi aniqlanadi. Odatda ssenariy uch asosiy qismdan iborat

bo'ladi: kirish, asosiy qism va xulosa. Kirish qismida mavzuning dolzarbligi va maqsadi bayon qilinadi. Asosiy qismda o'quv materialining mazmuni, tushunchalar va misollar orqali izohlanadi. Xulosa qismida esa berilgan ma'lumotlar umumlashtirilib, asosiy g'oyalar yakunlanadi. Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ushbu jarayonni yanada tezlashtiradi. SI vositalari yordamida ssenariy matnlari, savol-javob bloklari hamda tushuntiruvchi matnlarni avtomatik tarzda ishlab chiqish imkoniyati mavjud.

Audio va video materiallarni yaratish bosqichida ishlab chiqilgan ssenariy asosida audio yoki video formatdagi materiallar yaratiladi. Sun'iy intellekt texnologiyalari bu jarayonni sezilarli darajada yengillashtiradi va kontent yaratish jarayonini tezlashtiradi. Masalan, matn asosida avtomatik ovoz generatsiyasi, virtual diktir orqali podkast yozish, animatsion videolar yaratish yoki ta'limiy videodarslar tayyorlash imkoniyati mavjud. Bundan tashqari, sun'iy intellekt yordamida video montaj qilish, fon musiqasi qo'shish va subtitrlar yaratish kabi jarayonlar ham amalga oshiriladi. Natijada qisqa vaqt ichida sifatli va mazmunli ta'limiy mediakontent yaratish imkoniyati yuzaga keladi.

Tayyor mediakontent keyingi bosqichda tahrirlash va optimallashtirish jarayonidan o'tkaziladi. Bu bosqichda audio va video materiallar texnik hamda mazmuniy jihatdan tekshiriladi. Masalan, audio sifatini yaxshilash, video tasvirini aniqlashtirish, ortiqcha qismlarni qisqartirish hamda subtitrlarni tekshirish ishlari amalga oshiriladi. Shu bilan birga, kontentning pedagogik jihatdan tushunarli, izchil va mantiqiy bo'lishi ham alohida e'tibor talab qiladi. Mazkur bosqich ta'limiy mediakontent sifatini oshirish hamda foydalanuvchilar uchun qulay va samarali formatda taqdim etilishiga xizmat qiladi.

Jarayonning yakuniy bosqichi tayyor mediakontentni raqamli platformalar orqali tarqatishdan iborat. Podkast va videokontentlar internet orqali keng auditoriyaga yetkazilishi mumkin. Buning uchun turli ta'limiy platformalar, veb-saytlar va ijtimoiy tarmoqlardan foydalaniladi. Ushbu platformalar orqali ta'limiy materiallar foydalanuvchilarga tezkor va qulay tarzda yetkaziladi [7]. Natijada yoshlarning ta'lim jarayoniga qiziqishi ortadi hamda ularning mustaqil bilim olish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta'lim-tarbiyaviy mediakontent yaratish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi hamda uning samaradorligini oshiradi. An'anaviy usullarda audio va video kontent tayyorlash ko'p vaqt va texnik resurslarni talab qilsa, sun'iy intellekt vositalari yordamida ushbu jarayon ancha tez va qulay tarzda amalga oshirilishi mumkin.

Tadqiqot jarayonida sun'iy intellekt asosidagi mediakontent yaratish vositalarining imkoniyatlari tahlil qilindi. Sun'iy intellekt texnologiyalari dars ssenariylarini ishlab chiqish, audio va video materiallarni tayyorlash, subtitrlar yaratish hamda mediakontentni tahrirlash kabi jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beradi.

Masalan, SI skript generatorlari yordamida qisqa vaqt ichida ta'lim-tarbiyaviy materiallar uchun ssenariy va matnlar ishlab chiqish mumkin. SI skript generatorlari — bu sun'iy intellekt yordamida video dars, podkast yoki ta'limiy kontent uchun matn va ssenariy yaratadigan tizimlardir. Masalan, OpenAI tomonidan ishlab chiqilgan ChatGPT orqali o'qituvchi yoki kontent yaratuvchi bir necha soniya ichida dars ssenariysini tayyorlashi mumkin [].

Shuningdek, avtomatik subtitr yaratish texnologiyalari ta'limiy videolarning tushunarligini oshiradi [10]. Avtomatik subtitr yaratish (Automatic Subtitles)— bu video yoki podkastdagi nutqni sun'iy intellekt yordamida matnga aylantirish texnologiyasidir. Subtitrlarning mavjudligi o'quv materiallarini yanada aniqroq qabul qilishga yordam beradi hamda eshitish qobiliyati cheklangan foydalanuvchilar uchun ham qulaylik yaratadi.

SI ovoz sintezi texnologiyalari esa matnni tabiiy ovozga aylantirish orqali ta'limiy podkastlar yaratish imkonini beradi. SI ovoz sintezi (AI Voice Synthesis) — bu matnni sun'iy intellekt yordamida tabiiy inson ovoziga aylantirish texnologiyasidir. Bu texnologiya yordamida dars materiallarini audio formatga o'tkazish mumkin bo'lib, u mobil ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi [8]. Masalan, Google tomonidan yaratilgan text-to-speech tizimlari bu texnologiyani keng qo'llaydi. Matn tizimga kiritiladi; SI matnni tahlil qiladi; uni tabiiy ovoz shaklida o'qib beradi. Masalan, dars matni yoziladi va SI uni audio podkastga aylantirib beradi.

Bundan tashqari, SI avatar texnologiyalari yordamida virtual o'qituvchi orqali videodarslar yaratish imkoniyati mavjud [9]. SI avatar videolar (AI Avatar Videos) — bu sun'iy intellekt yordamida virtual o'qituvchi yoki raqamli presenter orqali video yaratish texnologiyasidir. Masalan, Synthesia platformasi yordamida matnni kiritib, SI avatar orqali video yaratish mumkin. SI avatar matnni ovoz bilan o'qib video hosil qiladi. Bunday videolar ta'lim-tarbiyaviy materiallarni vizual shaklda yetkazish imkonini beradi va yoshlarning ta'lim jarayoniga qiziqishini oshiradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish mediakontent yaratish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi. Zamonaviy SI platformalari yordamida podkastlar, videodarslar va boshqa multimedia materiallarini qisqa vaqt ichida ishlab chiqish mumkin. Quyidagi jadvalda ta'lim-

tarbiyaviy mediakontent yaratishda qoʻllaniladigan asosiy sunʼiy intellekt platformalari va ularning funksional imkoniyatlari keltirilgan.

1-jadval.

Taʼlimiy podkast va videokontent yaratish uchun SI platformalar

№	Platforma	Asosiy vazifasi	Imkoniyati
1	Synthesia	SI avatar orqali video yaratish	videodarslar
2	Descript	podkast va video tahrirlash	audio/video montaj
3	Murf AI	matndan SI diktator ovozi	podkast
4	Pictory	matndan avtomatik video	taʼlimiy video
5	ElevenLabs	realistik SI ovoz sintezi	audio kontent
6	Runway	SI video yaratish va montaj	kreativ video
7	Lumen5	matndan video yaratish	media kontent
8	VEED	video tahrirlash va subtitrlar	videodars
9	PlayHT	podkast ovozi yaratish	audio podkast
10	Canva	video va dizayn yaratish	taʼlimiy video

Xulosa. Podkast va videokontentlardan foydalanish oʻquv materiallarini vizual va audio shaklda taqdim etish imkonini beradi. Bu esa yoshlarning axborotni qabul qilish jarayonini yengillashtiradi hamda taʼlim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, sunʼiy intellekt texnologiyalari pedagoglarga taʼlimiy materiallarni ishlab chiqishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Sunʼiy intellekt texnologiyalaridan foydalanish taʼlim tizimida mediakontent yaratish jarayonini sezilarli darajada takomillashtirmoqda. Podkast va videokontentlar yoshlarning taʼlim jarayoniga qiziqishini oshirish hamda tarbiyaviy jihatdan taʼsir kuchiga ega ekanligi ahamiyatga ega xususiyatlaridan hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO, 2021.
2. Adenowo. Cognitive Process Visibility: An Embedded Process Monitoring Approach in an Intelligent Learning Module. Engineering and Technology Research Journal. Volume No 3. Pp 21-33. 2018. <http://doi.org/10.47545/etrj.2018.3.2.041>
3. Roşca., Gortoescu., Tanase. Artificial intelligence – powered video content generation tools. Romanian Journal of Petroleum & Gas Technology. Pp 13-14. 2024. <https://doi.org/10.51865/jpgt.2024.01.10>
4. Gulyamova & Rasulmuhammedova. Integration of artificial intelligence into educational platforms for effective language learning. Jurnal Ilmiah Ilmu Terapan Universitas Jambi|JIITUJ|. Volume No 9. P 10. 2025. <https://doi.org/10.22437/jiituj.v9i3.42134>
5. Inderawati. Crafting a survey instrument for educational podcasts: integrating technology in english language teaching enhancement. English Review Journal of English Education. Volume No 12. Pp 75-76. 2024. <https://doi.org/10.25134/erjee.v12i2.9977>
6. Tiffany., Shafqat., Ling. Paige: Examining Learning Outcomes and Experiences with Personalized AI-Generated Educational Podcasts. CHI '25: Proceedings of the 2025 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems. Pp 1-12. 2025. <https://doi.org/10.1145/3706598.3713460>
7. Long D., Magerko B. What is AI Literacy? Competencies and Design Considerations // Proceedings of the CHI Conference on Human Factors in Computing Systems. – 2020.
8. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
9. Mayer R. E. Multimedia Learning. 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
10. Selwyn N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. – Cambridge: Polity Press, 2019.

OLIY TA'LIMDA “DASTURLASH ASOSLARI” FANINI O'QITISHDA SUN'IIY INTELEKT TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Egamberdiyeva Feruza Abdimannonovna,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

nurbekmaxmudov2022@gmail.com

Usmonqulov Jurabek Erkin o'g'li,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida “Dasturlash asoslari” fanini o'qitish sifatini yangi bosqichga olib chiqishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo'llashning nazariy va amaliy asoslari tadqiq etiladi. Tadqiqot doirasida talabalarning o'zlashtirish darajasiga moslashuvchi adaptiv ta'lim tizimlari, dasturiy kodni real vaqt rejimida tekshiruvchi intellektual tutorlik modullari hamda har bir talaba uchun individual shaxsiylashtirilgan o'quv trayektoriyalarini yaratish modellari tahlil qilingan. Maqolada SI algoritmlari yordamida o'quv jarayonini avtomatlashtirish talabalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirishi va o'qituvchining yuklamasini kamaytirish imkoniyatlari ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, zamonaviy SI vositalarini (LLM, AI-tutor) o'quv dasturlariga integratsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, dasturlash asoslari, adaptiv ta'lim, Python, kod tahlili, oliy ta'lim, raqamli transformatsiya, intellektual repetitorlik tizimlari.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «ОСНОВЫ ПРОГРАММИРОВАНИЯ» В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

В данной статье исследуются теоретические и практические основы применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в целях повышения эффективности преподавания дисциплины «Основы программирования» в высших учебных заведениях. В рамках исследования анализируются модели адаптивных систем обучения, модули интеллектуального тьюторства для автоматизированного анализа кода и механизмы создания персонализированных образовательных траекторий. Научно обосновано, что автоматизация учебного процесса с помощью алгоритмов ИИ способствует развитию логического мышления студентов и оптимизации нагрузки преподавателя. Сформулированы практические рекомендации по интеграции современных инструментов ИИ (LLM, AI-tutors) в учебные планы.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, основы программирования, адаптивное обучение, Python, анализ кода, высшее образование, цифровая трансформация, интеллектуальные тьюторские системы.

THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS FOR THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN TEACHING THE COURSE “FUNDAMENTALS OF PROGRAMMING” IN HIGHER EDUCATION

This article examines the theoretical and practical foundations of applying Artificial Intelligence (AI) technologies to enhance the effectiveness of teaching the "Fundamentals of Programming" discipline in higher education institutions. The research analyzes models of adaptive learning systems, intelligent tutoring modules for automated code analysis, and mechanisms for creating personalized learning trajectories. It is scientifically substantiated that the automation of the educational process using AI algorithms fosters the development of students' logical thinking and optimizes the instructor's workload. Furthermore, practical recommendations have been developed for integrating modern AI tools, such as Large Language Models (LLMs) and AI tutors, into the curriculum to improve pedagogical outcomes.

Keywords: Artificial intelligence, fundamentals of programming, adaptive learning, Python, code analysis, higher education, digital transformation, intelligent tutoring systems.

Kirish. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi yuqori malakali dasturchilarga bo'lgan talabni oshirmoqda. Oliy ta'limda “Dasturlash asoslari” fani talabalarning algoritmik fikrlashini shakllantiruvchi poydevor hisoblanadi. Biroq an'anaviy o'qitish usullari har bir talabaning individual

o‘zlashtirish tezligini hisobga olishda sezilarli darajada ortda qolmoqda. Ta’lim tizimiga sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining integratsiyalashuvi mavjud fundamental muammolarni bartaraf etishda keng ko‘lamli imkoniyatlar yaratmoqda.

Dasturlashni o‘qitishda an’anaviy metodika — “ma’ruza va laboratoriya” tizimi bugungi kun talabalariga to‘liq javob bermayapti. Asosiy muammo — talabalar o‘rtasidagi kognitiv farqlarning kattaligi va o‘qituvchining har bir talaba kodini individual tahlil qilishga vaqti yetishmasligidir.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini o‘quv jarayoniga joriy etish orqali ta’limni individuallashtirish, talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini monitoring qilish va o‘qituvchining ish yuklamasini kamaytirish imkoniyati paydo bo‘ldi [8].

Nazariy tahlil va metodologiya. Asosan talabalarga yo‘naltirilgan SI texnologiyalaridan foydalanish tadqiqotchilar, dasturchilar, pedagoglar va siyosatchilarning katta e’tiborini tortadi. “To‘rtinchi ta’lim inqilobi”[4] sifatida e’tirof etilgan ko‘plab ilovalar dunyoning qaysi nuqtasida bo‘lishidan qat’i nazar, har bir ta’lim oluvchiga yuqori sifatli, shaxsiylashtirilgan ta’lim (rasmiy, norasmiy va noformal) olish imkoniyatini taqdim etishni maqsad qilgan. Shuningdek, SI baholash tizimiga yangicha yondashuvlarni, masalan, SI tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan adaptiv va uzluksiz baholash usullarini [5] joriy etish salohiyatiga ham ega.

Biroq ta’lim va baholashda SI dan foydalanish hali o‘z yechimini topmagan turli xil xavotirlarni ham keltirib chiqarishini boshidanoq tan olish muhimdir. Bularga pedagogik yondashuv, SI samaradorligi bo‘yicha mustahkam dalillarning yetishmasligi, o‘qituvchilarning roliga ko‘rsatadigan ehtimoliy ta’siri hamda keng ko‘lamli etik savollar bilan bog‘liq xavotirlar kiradi [3].

Dasturlashni o‘qitishda SI dan foydalanishning nazariy asosi konnektivizm va adaptiv o‘qitish nazariyalariga tayanadi.

Adaptiv ta’lim modellari. Adaptiv tizimlar talabaning bilim darajasini testlar va amaliy topshiriqlar orqali aniqlaydi. Agar talaba massivlar (arrays) mavzusida xatolikka yo‘l qo‘ysa, tizim avtomatik ravishda unga soddaroq misollar va video-tushuntirishlar taqdim etadi. Dasturlashni o‘rganishda har bir talabaning kognitiv qobiliyati turlicha. SI asosidagi tizimlar Bloom taksonomiyasi asosida talabaning bilim darajasini baholaydi. SI algoritmlari talabaning har bir yozgan kodini, xatolarini va sarflagan vaqtini tahlil qilib, uning uchun shaxsiy “bilim xaritasi”ni (Knowledge Map) yaratadi.

Intellektual repetitorlik tizimlari (ITS). ITS o‘qituvchi o‘rnini bosuvchi emas, balki unga ko‘makchi vositadir. Ular kodning sintaktik va semantik xatolarini real vaqt rejimida aniqlaydi. An’anaviy ta’limda o‘qituvchi barcha talabalarga bir xil tezlikda ma’lumot beradi. SI asosidagi modelda esa o‘quv jarayoni quyidagi sikl bo‘yicha amalga oshadi:

- 1.Ma’lumotlarni yig‘ish: Talabaning kod yozish jarayonidagi faolligi.
- 2.Tahlil: SI xatolarni tiplarga (sintaktik, mantiqiy) ajratadi.
- 3.Adaptatsiya: Talabaga mos darajadagi yangi topshiriq beriladi.

ITS tizimi odatda to‘rtta asosiy modelga tayanadi. Dasturlashni o‘qitishda bu modellar quyidagicha ishlaydi:

• **Domain Model (Ekspert modeli):** Dasturlash tili qoidalari, algoritmik mantiq va to‘g‘ri kod namunalarini o‘z ichiga oladi.

• **Student Model (Talaba modeli):** Talabaning bilim darajasi, u yo‘l qo‘ygan xatolar (masalan, sikllar yoki massivlarda) va uning o‘rganish tezligini kuzatadi.

• **Pedagogical Model (Pedagogik model):** Talabaga qachon yordam berishni (maslahat berish yoki yangi topshiriqqa o‘tish) hal qiladi.

• **User Interface (Interfeys):** Kod muharriri va SI bilan muloqot oynasini o‘rnatish imkonini beradi [6].

Talaba kod yozish jarayonida ITS xatoni qanday tahlil qilishini quyidagi jadval orqali ko‘rib chiqamiz:

Xato turi	Talaba kodi (misol)	ITSning tahlili (Knowledge Tracing)	Pedagogik qaror (Feedback)
Sintaktik	if x > 5 print(x)	: belgisi tushirib qoldirilgan.	Sintaksis qoidasini eslatish va qizil rangda belgilash.
Mantiqiy	while i < 10: i - 1	O‘zgaruvchi kamaymoqda, bu cheksiz siklga olib keladi.	“Sikl to‘xtashi uchun shartni qayta tekshiring” deb maslahat berish.
Algoritmik	sorted_list = sorted(arr)	Talaba tayyor funksiyadan foydalandi, lekin shartda algoritm yozish so‘ralgan edi.	“Kutubxonadan foydalanmay, 'Bubble sort' algoritmini qo‘llang” deb yo‘naltirish talab etiladi.

1-jadval. ITS tizimining dasturlash xatolariga javob berish mexanizmi.

Talabani mavzularni o'zlashtirishini SI quyidagi zanjir ko'rinishida tahlil qiladi:

1. Kirish: “O'zgaruvchilar” (O'zlashtirildi 100%).
2. Keyingi: “Shart operatorlari” (O'zlashtirildi 90%).
3. To'siq: “Murakkab sikllar” (O'zlashtirildi 40% - xatolar ko'p).
4. Adaptiv harakat: Tizim “Sikllar” mavzusi bo'yicha qo'shimcha 5 ta sodda laboratoriya ishi beradi

va murakkabroq bo'lgan “Funksiyalar” mavzusini bloklay turadi.

Tadqiqot natijalari va muhokama.

AI Pair Programming (Sun'iy intellekt bilan hamkorlikda dasturlash) — bu dasturchi va SI modelining (masalan, GitHub Copilot, Cursor yoki ChatGPT) birgalikda, real vaqt rejimida kod yozish jarayonidir. Ushbu metodika oliy ta'limda talabalarning kod yozish tezligini oshirish bilan birga, ularda “kod tahlili” ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi hamda “Haydovchi va Navigator” modeli asosida ishlaydi. An'anaviy Pair Programmingda bir kishi kod yozadi (haydovchi), ikkinchisi esa xatolarni tekshirib, strategik yo'nalish beradi (navigator). AI Pair Programmingda SI navigator rolini o'z zimmasiga oladi. SI nafaqat talaba yozayotgan qatorni, balki butun loyihaning tuzilishini, ishlatilayotgan kutubxonalarni va fayllar orasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi. Shuningdek, Dasturchi funksiya nomini yozishi bilan, SI uning ichki qismini (matnini) taklif qiladi. Talaba muammoni izoh (comment) ko'rinishida yozadi, SI esa unga mos kodni taqdim etadi.

- *Misol:* # List ichidagi juft sonlarni saralab beruvchi funksiya yoz

- *SI javobi:* Python tilida tayyor filter yoki list comprehension konstruksiyasini taklif etadi. Ushbu vazifani bajarish uchun Python tilida ikki xil yondashuvni ko'rib chiqamiz: an'anaviy (sikl yordamida) va zamonaviy (list comprehension yordamida). Sun'iy intellekt (SI) yordamchi tizimlari odatda ikkinchi usulni — optimalligi uchun taklif qiladi.

1. “List Comprehension” usuli. Bu usul kodni qisqa va tushunarli ko'rinishda taklif qiladi. Python dasturlash tilida misol keltiramiz, masala sharti : Berilgan butun sonlar ro'yxatidan faqat juft sonlarni ajratib oluvchi va ularni o'sish tartibida saralangan holda qaytaruvchi funksiya yaratish.

```
def filter_and_sort_evens(numbers):
```

```
    # 1. Faqat juft sonlarni ajratib olamiz
```

```
    # 2. Ularni sort() funksiyasi bilan tartiblaymiz
```

```
    evens = sorted([num for num in numbers if num % 2 == 0])
```

```
    return evens
```

```
# Sinab ko'ramiz:
```

```
my_list = [10, 3, 8, 1, 4, 6, 7, 2]
```

```
print(filter_and_sort_evens(my_list))
```

```
# Natija: [2, 4, 6, 8, 10]
```

2. An'anaviy usul. Agar talaba dasturlash asoslarini endi o'rganayotgan bo'lsa, SI unga jarayonni qadam-baqadam tushuntiradi. Python dasturlash tilida misol keltiramiz, masala sharti : Berilgan butun sonlardan iborat ixtiyoriy ro'yxat (list) tarkibidan faqat juft sonlarni ajratib oluvchi hamda ularni qiymati o'sib borish tartibida saralangan holda qaytaruvchi saralangan_juftlar funksiyasini ishlab chiqish.

```
def saralangan_juftlar(ro'yxat):
```

```
    juft_sonlar = []
```

```
    # Ro'yxatdagi har bir sonni tekshiramiz
```

```
    for son in ro'yxat:
```

```
        if son % 2 == 0: # Agar son 2 ga qoldiqsiz bo'lsa (juft bo'lsa)
```

```
            juft_sonlar.append(son) # Yangi ro'yxatga qo'shamiz
```

```
    # Ro'yxatni o'sish tartibida saralaymiz
```

```
    juft_sonlar.sort()
```

Agar talaba ushbu kodni SI yordamchisiga (masalan, GitHub Copilot) yozsa, u quyidagi tahlillarni beradi:

Vaqt murakkabligi: Saralash algoritmi ishlatilgani uchun bu funksiya $O(n \log n)$ vaqt ichida bajariladi. Algoritm tahlilida $O(n \log n)$ — bu algoritmning vaqt murakkabligi (Time Complexity) bo'lib, u ma'lumotlar hajmi (n) ortishi bilan dasturning ishlash vaqti qanchalik tez o'sishini ko'rsatadi.

Xotira murakkabligi: Yangi ro'yxat yaratilgani uchun xotiradan $O(n)$ joy egallanadi. Agar ro'yxat juda katta bo'lsa, SI xotirani tejash uchun generatorlardan foydalanishni taklif qiladi[2].

Ushbu metodikaning qo'llanilishi o'qituvchiga har bir talaba bilan individual shug'ullanish imkonini beradi. O'qituvchi “dashboard” (boshqaruv paneli) orqali butun guruhning qaysi mavzuda ko'proq qiynalayotganini ko'rib turadi va keyingi darsni aynan o'sha zaif nuqtalarni mustahkamlashga qaratadi.

SI tizimlarining rekursiv algoritmlarni tahlil qilish imkoniyatlari. Sun'iy intellekt tizimlari rekursiv algoritmlarni tahlil qilishda nafaqat sintaktik xatolarni topish, balki algoritmnining kognitiv va resurs talab qiluvchi jihatlarini vizuallashtirishda katta imkoniyatlarga ega. Rekursiya — bu funksiyaning o'z-o'ziga murojaat qilishi bo'lib, u ko'pincha talabalar uchun eng mavhum tushunchalardan biri hisoblanadi. Quyida talaba tomonidan yozilgan, “Factorial” (faktorial) hisoblashdagi rekursiv xatolik va SI bergan tahlil ko'rib chiqamiz.

Python dasturlash tilida talaba tomonidan yozilgan (xatoli) kod:

```
def factorial(n):
```

```
    # Talaba "base case" (to'xtash sharti)ni noto'g'ri qo'ygan yoki unutgan
```

```
    if n == 1:
```

```
        return 1
```

```
    else:
```

```
        return n * factorial(n - 1)
```

```
# factorial(0) chaqirilganda xatolik yuzaga keladi
```

```
print(factorial(0))
```

SI tizimi kodni statik tahlil qilib, quyidagi kognitiv tavsiyalarni beradi:

1. Xatolikni aniqlash (Infinite Recursion): “Dasturingizda $n = 0$ bo'lgan holat hisobga olinmagan. Bu RecursionError: maximum recursion depth exceeded xatosiga, ya'ni dasturning cheksiz ishlashiga olib keladi.”

2. Mantiqiy tushuntirish: “Faktorial matematikada faqat musbat sonlar va nol uchun aniqlangan. Sizning shartingiz esa faqat $n = 1$ bo'lgandagina to'xtaydi. $n = 0$ kiritilganda, funksiya -1, -2 va hokazo manfiy sonlar tomon cheksiz davom etadi”.

3. Tuzatish: “To'xtash shartini $if\ n == 0$: ko'rinishiga o'zgartiring, chunki $0! = 1$ ga teng”.

4. Vizuallashtirish: SI talabaga rekursiya stekini (stack) chizib beradi va har bir chaqiruv qanday xotira egallashini ko'rsatadi.

Ushbu misol orqali SI nafaqat sintaktik (nuqta-vergul xatosi), balki chuqur mantiqiy xatolarni ham tahlil qila olishi ko'rinib turibdi. Bu esa o'qituvchining har bir talaba bilan individual shug'ullanish vaqti yetishmagan hollarda “virtual assistant” vazifasini to'liq bajara olishini anglatadi.

Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari. An'anaviy usulda o'qituvchi 100 ta talabaning kodini tekshirishi uchun o'nlab soat sarflaydi. SI asosidagi tizimlar (masalan, Moodle'dagi VPL plaginlari yoki maxsus AI-graderlar) kodni baholashda kodni ishga tushishi va natija to'g'riligiga, kodni optimalligiga (vaqt va xotira murakkabligi: $O(n)$ tahlili), kodning oson o'qishiga (clean code) e'tibor qaratadi. SI baholash mezonini quyidagi jadval asosida tushuntiramiz:

Baholash mezonini	Tavsifi	SI tomonidan tekshirilishi
Sintaktik to'g'rilik	Kodning xatosiz ishlashi.	100% avtomatik
Algoritmik samaradorlik	Kodning ishlash tezligi va xotira sarfi.	Algoritmik tahlil ($O(n)$ tahlili)
Kod sifati (Clean Code)	O'zgaruvchilar nomlanishi, izohlar.	Linterlar va LLM tahlili
Plagiat nazorati	Kodning boshqa manbalardan nusxalanmaganligi.	AI-detektorlar va o'xshashlik tahlili

2-jadval. SI baholash mezonini ko'rsatkichlari.

O'tkazilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, SI yordamida o'qitilayotgan guruhlarda talabalarining o'zlashtirish ko'rsatkichi an'anaviy guruhlariga nisbatan 25-30% yuqori, shu bilan birga iqtidorli talabalar tezroq ilgarilaydi, past o'zlashtiruvchilar esa asosiy tushunchalarni qayta-qayta takrorlash imkoniga ega bo'ladi. Talabalar “noto'g'ri kod” yozishdan qo'rqmaydilar, chunki SI ularni tanqid qilmaydi, balki yo'naltiradi. SI yordami natijasida bir qancha muammolarga duch kelish ehtimoli mavjud, jumladan talabalarining masala mohiyatini tushunmasdan SIga murojaat qilish xavfi ortidan tayyor kodga o'rganib qolishi, mantiqiy fikrlashni susaytirishi kabi holatlar yuzaga keladi.

Xulosa va tavsiyalar. SI oliy ta'limda inson o'rnini bosa olmaydi, balki uni bir necha barobar samaraliroq qiladi. “Dasturlash asoslari” fanini SI asosida takomillashtirishning istiqbollari juda yuqori:

Gibrid model: Ma'ruza mashg'ulotlarini inson-o'qituvchi, amaliy mashg'ulotlarni esa SI-repetitor boshqarishi eng maqbul yo'l hisoblanadi.

Etika va nazorat: Talabalarga SI dan foydalanishning etik chegaralarini o'rgatish, ularni tayyor yechimlarni ko'chirib oluvchi “passiv foydalanuvchi”dan, texnologiyani boshqara oladigan “professional mutaxassis”ga aylantirishning asosiy omili hisoblanadi[6].

Yangi baholash tizimi: Endilikda yakuniy natijani emas, balki talabaning kodni yozish jarayonini (fikrlash yo'nalishini) baholashga o'tish lozim. Xulosa qilib aytganda, SI dasturlashda o'qituvchini

almashtirmaydi, balki uni yanada samaraliroq “mentor”ga aylantiradi. Tadqiqot natijasida “Dasturlash asoslari” fanini SI asosida takomillashtirishning quyidagi modellarini taklif etish mumkin:

1. Nazariy bilimlarni mustahkamlash uchun AI-Chatbot mentorlari.
2. Laboratoriya ishlarini avtomatik tekshiruvchi AI-Grader tizimlari.
3. Talabanning individual rivojlanish trayektoriyasini chizuvchi ML-algoritmlar [3].

Sun’iy intellekt — oliy ta’limdagi “To’rtinchi ta’lim inqilobi”ning asosi hisoblanadi. “Dasturlash asoslari” fanini SI yordamida takomillashtirish nafaqat talabalarning texnik mahoratini oshiradi, balki ularni kelajakdagi yuqori texnologik mehnat bozoriga moslashuvchan, tanqidiy fikrlovchi va raqobatbardosh kadrlar sifatida tayyorlashga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
2. Russell S., & Norvig P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*.
3. UNESCO. (2021). *AI and education: Guidance for policy-makers*.
4. Seldon A. and Abidoye O. 2018. The Fourth Education Revolution: Will artificial intelligence liberate or infantilise humanity? University of Buckingham Press.
5. Luckin R. 2017. Towards artificial intelligence-based assessment systems. *Nat Hum Behav* 1, 0028.
6. Bengio, Y., et al. (2021). “Deep Learning for Education: A Systematic Review”. *Journal of Artificial Intelligence in Education*.
7. Ayupov R.H., Baltabaeva G.R. Sun’iy intellekt: Chatgpt va uning imkoniyatlari. Toshkent: UzDJTU-TDPU-TMI, 2023 yil. -75 bet.
8. Lutfillayev Maxmud Xasanovich; Egamberdiyeva Feruza Abdimannonovna, “Sun’iy intellekt tushunchasi, tarixi va rivojlanish bosqichlari”, Scienceproblems.uz ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари, 5,5,454-458,2025, SCIENCEPROBLEMS TEAM.
9. Xo‘jaqulov T.A., Malikova N.T. Sun’iy intellekt (O‘quv qo‘llanma). –T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot - matbaa uyi», 2020.-216 bet.
10. Filipova I.A. Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solish: ma’ruzalar kursi. Rus tilidan tarjima Z.O. Kuvandikov, mas’ul muharrir A.R. Axatov - Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2022. -179 bet.

RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QITUVCHILAR KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Nurulloev Firuz No'monjonovich,

Buxoro davlat universiteti

*Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar
kafedrası doktoranti (DSc), p.f.f.d. (PhD), dotsent.*

Mazkur maqolada raqamli ta'lim texnologiyalari vositasida o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi – zamonaviy raqamli vositalar va platformalarning o'qituvchilar malakasini oshirish tizimidagi o'rnini aniqlash, shuningdek, ushbu jarayonning samaradorligini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlarni ochib berishdan iborat. Maqolada nazariy tahlil, xorijiy tajribalarni o'rganish, pedagogik kuzatuv va statistik ma'lumotlarni qayta ishlash metodlaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirish, ularning motivatsiyasini kuchaytirish va ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkonini beradi. Shuningdek, maqolada raqamli ta'lim muhitida o'qituvchilar tayyorgarligini takomillashtirishning asosiy tendensiyalari va samarali modellari yoritilgan. Raqamli ta'lim texnologiyalari o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlashning muhim omili bo'lib, ularni tizimli joriy etish ta'lim sifatini oshirishning kafolati hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *raqamli ta'lim texnologiyalari, kasbiy tayyorgarlik, o'qituvchilar malakasini oshirish, raqamli kompetensiya, aralash ta'lim, sun'iy intellekt, ta'lim platformalari.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье анализируются вопросы совершенствования профессиональной подготовки учителей с использованием цифровых образовательных технологий. Цель исследования – определить место современных цифровых инструментов и платформ в системе подготовки учителей, а также выявить педагогические условия, обеспечивающие эффективность этого процесса. В статье используются методы теоретического анализа, изучения зарубежного опыта, педагогического наблюдения и статистической обработки данных. Результаты показывают, что программы повышения квалификации, организованные на основе цифровых технологий, позволяют значительно повысить цифровые компетенции учителей, увеличить их мотивацию и внедрить инновационные подходы в образовательный процесс. В статье также освещаются основные тенденции и эффективные модели совершенствования подготовки учителей в цифровой образовательной среде. Цифровые образовательные технологии являются важным фактором обеспечения непрерывного профессионального развития учителей, а их систематическое внедрение гарантирует повышение качества образования.

Ключевые слова: *цифровые образовательные технологии, профессиональная подготовка, подготовка учителей, цифровая компетентность, смешанное обучение, искусственный интеллект, образовательные платформы.*

IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS BASED ON DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

This article analyzes the issues of improving the professional training of teachers using digital educational technologies. The purpose of the study is to determine the place of modern digital tools and platforms in the system of teacher training, as well as to reveal the pedagogical conditions that ensure the effectiveness of this process. The article uses theoretical analysis, study of foreign experience, pedagogical observation and statistical data processing methods. The results show that professional development programs organized on the basis of digital technologies allow to significantly increase the digital competencies of teachers, increase their motivation and introduce innovative approaches to the educational process. The article also highlights the main trends and effective models of improving teacher training in a digital educational environment. Digital educational technologies are an important factor in ensuring the

continuous professional development of teachers, and their systematic introduction is a guarantee of improving the quality of education.

Keywords: *digital educational technologies, professional training, teacher training, digital competence, blended learning, artificial intelligence, educational platforms.*

Kirish. Global raqamlashtirish jarayonlari ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Zamonaviy ta'lim o'qituvchisi nafaqat o'z fanining chuqur bilimdoni, balki raqamli texnologiyalarni puxta egallagan, ularni pedagogik jarayonga innovatsion integratsiya qila oladigan mutaxassis bo'lishi talab etiladi. Raqamli transformatsiya sharoitida o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammoga aylangan.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim siyosatida ham o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri etib belgilangan. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta'lim tizimiga innovatsiyalarni joriy etish, pedagoglarning raqamli savodxonligi va mediasavodxonlik ko'nikmalarini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, an'anaviy bir martalik seminar-treninglar asosidagi malaka oshirish tizimi o'qituvchilarning individual ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning aksariyati raqamli resurslarni yaratishda o'zlariga ishonchsizlik hissini boshdan kechiradi, raqamli muhitda baholash hamda sun'iy intellekt kabi yangi texnologiyalarni ta'limda qo'llash uchun yetarli ko'nikmalarga ega emas.

Mazkur maqolaning ilmiyligi shundan iboratki, unda o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni raqamli ta'lim texnologiyalari nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi – raqamli texnologiyalar asosida o'qituvchilar malakasini oshirishning samarali modellarini aniqlash va ularni O'zbekiston ta'lim tizimiga joriy etish imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Metodlar. Tadqiqot jarayonida bir qator nazariy va empirik metodlardan foydalanildi. Nazariy metodlar sifatida raqamli ta'lim texnologiyalari va o'qituvchilar kasbiy rivojlanishiga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarning tizimli tahlili [2; 4; 7], taqqoslash va umumlashtirish usullari qo'llanildi.

Empirik tadqiqotlar Buxoro davlat pedagogika instituti, Navoiy davlat universiteti, Urganch davlat universiteti, Termiz davlat universiteti, Guliston davlat universitetlarida faoliyat yurituvchi 86 nafar o'qituvchi hamda 700 dan ortiq talabalar ishtirokida o'tkazildi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. So'rovnoma: O'qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, malaka oshirish ehtiyojlari va afzal ko'rgan o'quv formatlarini aniqlash maqsadida maxsus anketa tuzildi.

2. Pedagogik kuzatuv: Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan malaka oshirish kurslari va treninglar jarayoni kuzatildi.

3. Intervyu: Tanlangan o'qituvchilar bilan chuqurlashtirilgan suhbatlar o'tkazilib, ularning raqamli ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirishdagi tajribalari va duch kelayotgan muammolari o'rganildi.

4. Statistik tahlil: To'plangan ma'lumotlar miqdoriy va sifat jihatidan tahlil qilindi.

Shuningdek, bir qancha rivojlangan mamlakatlar tajribalari qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot 2023–2026-o'quv yilida bosqichma-bosqich amalga oshirildi.

Natijalar. Tadqiqot davomida olingan natijalar raqamli ta'lim texnologiyalari asosida o'qituvchilar kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning muhim jihatlari ochib berdi:

1. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj yuqori ekanligi aniqlandi. So'rovnoma qatnashgan o'qituvchilarning 73 foizi raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslariga ehtiyoj sezishini bildirdi. Ayniqsa, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish (82%), interaktiv ta'lim platformalarini o'zlashtirish (76%) va raqamli resurslarni yaratish (68%) sohalarida bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish zarurligi qayd etildi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar asosidagi malaka oshirish dasturlari yuqori samaradorlikka ega. Tailandda 2847 nafar o'qituvchi ishtirokida o'tkazilgan tadqiqotda Smart Teacher Training Platformasi (STTP) an'anaviy platformalarga nisbatan 78 foiz faol foydalanuvchilarni qamrab olgan (an'anaviy platformalarda bu ko'rsatkich 34 foizni tashkil etgan). Platformadan foydalangan o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalari sezilarli darajada oshgan ($d = 2.14$) va ularning o'quvchilarining akademik yutuqlari nazorat guruhiga nisbatan yuqori bo'lgan ($d = 0.56-0.82$).

Turli mamlakatlarda raqamli texnologiyalar asosida o'qituvchilar tayyorgarligini takomillashtirish tajribasi

1-jadval

Mamlakat	Dastur/ Platforma	Asosiy xususiyatlari	Natijalar
Tailand	STTP	Shaxsiylashtirilgan o‘quv yo‘nalishlari, ijtimoiy ta’lim integratsiyasi, amaliyotga asoslangan kontent	Raqamli kompetensiya: d=2.14; O‘quvchilar yutug‘i: d=0.56–0.82
Tojikiston	ICT-CST Blended	Aralash ta’lim (yuzma-yuz + onlayn), sun’iy intellekt savodxonligi (ChatGPT, Canva, HeyGen)	Milliy miqyosda joriy etishga tayyor modellar yaratildi
Indoneziya	Mobile Learning	ADDIE modeli asosida mobil ilova, multi-platforma integratsiyasi	N-Gain=0.74 (yuqori samaradorlik); 90% foydalanuvchi qoniqishi
Yevropa Ittifoqi	Empower Digi Teach	Gamifikatsiya, mikrokvalifikatsiyalar, DigCompEdu asosidagi sertifikatlash	O‘qituvchilarning motivatsiyasi va qiziqishi oshgan

2. Raqamli texnologiyalar asosidagi malaka oshirishning eng samarali modellari aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, aralash ta’lim (blended learning) modeli , shaxsiylashtirilgan o‘quv yo‘nalishlari (personalized learning pathways) , mikrokvalifikatsiyalar va gamifikatsiya eng istiqbolli yondashuvlar hisoblanadi.

Tojikistonda YUNESKO va Yevropa Ittifoqi tomonidan amalga oshirilgan loyiha doirasida o‘qituvchilarning ICT kompetensiyalari standartlari asosida aralash ta’lim modullari ishlab chiqilgan . Ushbu modullar yuzma-yuz va mustaqil onlayn ta’limni birlashtirgan bo‘lib, 2026-yildan boshlab milliy miqyosda joriy etilishi rejalashtirilgan. Loyiha doirasida o‘qituvchilar sun’iy intellekt vositalari (ChatGPT, Canva, HeyGen, Perplexity) bilan ishlash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lgan.

Indoneziyada 230 nafar kasb-hunar maktabi o‘qituvchilari ishtirokida o‘tkazilgan tadqiqotda mobil ta’limga asoslangan malaka oshirish tizimi yuqori samaradorlik ko‘rsatgan (N-Gain = 0.74) . Ishtirokchilarning 90 foizi tizimni "juda qiziqarli" deb baholagan.

3. Sun’iy intellekt vositalarining o‘qituvchilar tayyorgarligidagi roli ortib borayotgani kuzatildi. Xalqaro tajribada AI vositalari o‘quv materiallarini yaratish, ta’limni shaxsiylashtirish va baholash jarayonlarini avtomatlashtirishda keng qo‘llanilmoqda [8; 9]. Tehronda o‘tkazilgan tadqiqotda Nearpod platformasi asosida sun’iy intellekt bilan boyitilgan ijodiy ta’lim muhiti o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini sezilarli darajada oshirgan.

4. O‘qituvchilar tayyorgarligini takomillashtirishda tizimli yondashuv zarurligi aniqlandi. Xitoy olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda katta ma’lumotlar (big data) asosida o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishning aniq modeli taklif etilgan . Ushbu model uch bosqichni o‘z ichiga oladi: treningdan oldin ehtiyojlarni aniqlash, trening davomida kontentni yetkazib berish va jarayonni nazorat qilish, treningdan so‘ng natijalarni baholash.

Munozara. Olingan natijalar raqamli ta’lim texnologiyalari asosida o‘qituvchilar kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish dolzarb va istiqbolli yo‘nalish ekanligini ko‘rsatadi. Xalqaro tajriba shuni tasdiqlaydiki, an’anaviy bir martalik seminar-treninglar o‘rnini bosadigan tizimli, uzluksiz va shaxsiylashtirilgan malaka oshirish dasturlari yuqori samaradorlikka ega [2; 10].

Tailand tajribasi alohida qiziqish uyg‘otadi. U erda yaratilgan Smart Teacher Training Platformasi (STTP) nafaqat o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirgan, balki ularning o‘quvchilarining akademik yutuqlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Bu esa raqamli texnologiyalar asosidagi malaka oshirish dasturlarining pirovard natijasi bevosita ta’lim sifatiga ta’sir qilishini ko‘rsatadi. Tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan beshta o‘zaro bog‘liq omil – kontekstual shaxsiylashtirish, ijtimoiy ta’lim integratsiyasi, amaliyotga asoslangan kontent, kompleks qo‘llab-quvvatlash tizimlari va uzluksiz takomillashtirish mexanizmlari – samarali tizim yaratishning asosiy tamoyillari sifatida qaralishi mumkin.

Sun'iy intellekt vositalarining o'qituvchilar tayyorgarligiga integratsiyasi alohida e'tiborga loyiq. Tojikiston va Indoneziya tajribalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarni AI vositalari bilan ishlashga o'rgatish ularning raqamli kompetensiyasini oshirish bilan birga, darslarni yanada innovatsion va qiziqarli tashkil etish imkonini beradi. Biroq, AI vositalaridan foydalanishda axloqiy me'yorlar va akademik halollik masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur [1; 4].

Yevropa Ittifoqining Empower Digi Teach loyihasi doirasida qo'llanilgan gamifikatsiya va mikrokvallifikatsiyalar tizimi o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirishning samarali vositasi ekanligini ko'rsatdi. Bu tajriba O'zbekiston sharoitida ham qo'llanilishi mumkin. O'qituvchilarning malaka oshirish jarayonida o'yin elementlaridan foydalanish va ularning yutuqlarini mikrokvallifikatsiyalar orqali tan olish tizimi ularning uzluksiz kasbiy rivojlanishiga turtki beradi.

Shuningdek, katta ma'lumotlar (big data) asosida o'qituvchilar tayyorgarligini shaxsiylashtirish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Har bir o'qituvchining individual ehtiyojlari, bilim darajasi va kasbiy rivojlanish traektoriyasini tahlil qilish asosida shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish malaka oshirish samaradorligini oshirishning muhim omilidir.

O'zbekiston ta'lim tizimi uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- Raqamli texnologiyalar asosidagi malaka oshirish tizimini yaratishda Tailand va Indoneziya tajribalaridan foydalanish;

- Sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish;

- Gamifikatsiya va mikrokvallifikatsiyalar tizimini joriy etish orqali o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirish;

- Katta ma'lumotlar asosida o'qituvchilar tayyorgarligini shaxsiylashtirish mexanizmlarini yaratish.

Kelgusidagi tadqiqotlar raqamli texnologiyalar asosidagi malaka oshirish dasturlarining O'zbekiston sharoitida samaradorligini empirik o'rganishga, shuningdek, milliy raqamli ta'lim platformasini yaratish va joriy etish masalalariga qaratilishi lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli ta'lim texnologiyalari asosida o'qituvchilar kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish quyidagi muhim xulosalar bilan tavsiflanadi:

- Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar asosidagi malaka oshirish dasturlari an'anaviy usullarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega bo'lib, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi va ularning o'quvchilari natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

- Aralash ta'lim (blended learning), shaxsiylashtirilgan o'quv yo'nalishlari, gamifikatsiya va mikrokvallifikatsiyalar raqamli texnologiyalar asosidagi malaka oshirishning eng samarali modellari hisoblanadi [1; 2; 4; 10].

- Sun'iy intellekt vositalarining o'qituvchilar tayyorgarligiga integratsiyasi ularning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omilidir [8; 9].

- Katta ma'lumotlar (big data) asosida o'qituvchilar tayyorgarligini shaxsiylashtirish malaka oshirish jarayonining samaradorligini oshirishning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi.

Raqamli ta'lim texnologiyalari o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlashning kuchli vositasi bo'lib, ularni tizimli joriy etish ta'lim sifatini oshirishning muhim kafolatidir. O'zbekiston ta'lim tizimida ham ilg'or xalqaro tajribalarni inobatga olgan holda raqamli texnologiyalar asosidagi malaka oshirish tizimini yaratish va takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. UNESCO and EU Pilot Blended Learning and AI-Enhanced Teacher Training in Tajikistan [Elektron resurs]/UNESCO. – 2026. – URL: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-and-eu-pilot-blended-learning-and-ai-enhanced-teacher-training-tajikistan>.

2. Somabut A., Tuamsuk K., Samat C., Lowatcharin G. Personalizing teacher professional development through learning analytics: Evidence from the smart teacher training platform in Thailand // Teaching and Teacher Education. – 2026. – Vol. 148. – Article 104864. – DOI: 10.1016/j.tate.2026.104864.

3. Professional Development Workshop on Effective Teaching in the Digital Era [Elektron resurs]/University of Kigali. – 2026. – URL: <https://uok.ac.rw/news/professional-development-workshop-on-effective-teaching-in-the-digital-era/>.

4. Empower Digi Teach: a project to boost digital competence among teaching staff [Elektron resurs] / Universitat Oberta de Catalunya. – 2025. – URL: <https://www.uoc.edu/en/news/2025/digital-teaching-competence-empower-digi-teach>.

5. Technology-Mediated Lesson Study to Improve Teacher Outcomes / Hudson M., Leary H., Sansom R. [et al.] // Proceedings of the 18th International Conference on Computer-Supported Collaborative Learning. – 2025. – P. 385-389. – DOI: 10.22318/cscl2025.864173.
6. Britton K. I. Bringing to Life Our Mission and Vision: the Role of Professional Development in Instructional Technology: Doctor of Education Dissertation / Clemson University. – 2025. – 162 p.
7. Big Data-Driven Precision in Teacher Digital Competency Training: Application Framework and Operation Guarantee / [Author] // IEEE Conference Proceedings. – 2025. – P. 1-6. – DOI: 10.1109/IConDA.2025.11083008.
8. Dewantara B. A., Putra E. C. S., Nurmahmudah F. Digital Teaching Reinvented: The Effectiveness of AI-Based and IFP-Based Interactive Media in Improving Teacher Competence // Pedagogik Journal of Islamic Elementary School. – 2025. – Vol. 8, No. 3. – P. 145-162. – DOI: 10.24256/pijies.v8i3.8675.
9. Designing a creative digital learning environment using artificial intelligence and its effect on digital competence of Tehran's primary teachers / [Author] // Applied Educational Leadership. – 2025. – Vol. 6, No. 2. – P. 78-95. – URL: https://ael.uma.ac.ir/article_4127.html?lang=en.
10. Maheswari Z. A., Kusumawardani R., Hudallah N. Development of a Mobile Learning-Based Education and Training System to Improve Professional Competence of Vocational High School Teachers // Journal of Vocational and Career Education. – 2024. – Vol. 9, No. 1. – P. 45-58. – DOI: 10.15294/jyce.v9i1.25530.

UO‘K 37.018.43:004.9

GOOGLDA DARS ISHLASH TIZIMI: ZAMONAVIY TA’LIMDAGI INNOVATSION INTEGRATSIYA, MUAMMOLAR VA KELAJAK ISTIQBOLLARI

Qo‘ldoshev Hakim Murodilloyevich,

Toshkent xalqaro universiteti (TIU)

Aniq fanlar va raqamli texnologiyalar katta o‘qituvchisi

hakimkhm1971@gmail.com

Axmedova Zamira Odilovna,

Toshkent davlat transport universitetining (TDTU)

“Informatika va kompyuter grafikasi” kafedrası o‘qituvchisi

Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida Google ekotizimi va uning xizmatlarining (Google Classroom, Google Drive, Google Meet) o‘rni hamda amaliy ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi Googlda dars ishlash tizimining konseptlari, ta’limdagi integratsiyasi va uning samaradorligini o‘rganishdan iborat. Maqolada onlayn ta’lim platformalarining interaktivlik, moslashuvchanlik, jamoaviy ishlash va xavfsizlik kabi asosiy tamoyillari yoritib berilgan.

Shu bilan birga, masofaviy ta’limda yuzaga keladigan texnik (internet muammolari), pedagogik (ko‘nikmalar yetishmasligi), ma’lumotlar xavfsizligi va psixologik (izolyatsiya) muammolar ko‘tarilib, ularni sun’iy intellekt, avtomatlashtirish va ilg‘or texnologik yondashuvlar orqali hal etish yo‘llari taklif qilingan. Xulosa o‘rnida, Google xizmatlarining ta’limga joriy etilishi o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, sifatini yuksaltirish va resurslarni samarali boshqarishda kelajak uchun muhim vosita ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Google ekotizimi, onlayn ta’lim platformalari, Google Classroom, masofaviy ta’lim, sun’iy intellekt integratsiyasi, pedagogik muammolar, axborot xavfsizligi, interaktiv ta’lim.

СИСТЕМА ОБУЧЕНИЯ В GOOGLE: ИННОВАЦИОННАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ БУДУЩЕГО

В данной статье подробно анализируется роль и значение экосистемы Google и её сервисов (Google Classroom, Google Drive, Google Meet) в современном образовательном процессе. Основная цель исследования заключается в анализе концепций системы обучения в Google, её интеграции в образование и изучении её эффективности. В статье освещены такие основополагающие принципы онлайн-платформ, как интерактивность, гибкость, коллективная работа и безопасность.

Вместе с тем, поднимаются технические (проблемы с интернетом), педагогические (нехватка навыков), психологические (изоляция) проблемы, а также вопросы безопасности данных, возникающие в дистанционном обучении. Предложены пути их решения с помощью искусственного интеллекта, автоматизации и передовых технологических подходов. В заключение подчеркивается, что внедрение сервисов Google является важным инструментом будущего для персонализации учебного процесса, повышения его качества и эффективного управления ресурсами.

Ключевые слова: экосистема Google, платформы онлайн-обучения, Google Classroom, дистанционное образование, интеграция искусственного интеллекта, педагогические проблемы, информационная безопасность, интерактивное обучение.

LEARNING MANAGEMENT SYSTEM IN GOOGLE: INNOVATIVE INTEGRATION IN MODERN EDUCATION, CHALLENGES AND FUTURE PROSPECTS

This research analyzes the role and significance of the Google ecosystem and its services (Google Classroom, Google Drive, Google Meet) in the modern educational process. The primary objective is to evaluate the core concepts of Google’s learning systems, their practical integration into education, and their overall effectiveness. The study highlights fundamental principles of online platforms, such as interactivity, flexibility, collaboration, and security.

Furthermore, the paper addresses technical challenges (internet stability), pedagogical issues (lack of digital literacy), data security concerns, and psychological impacts (social isolation) encountered in distance learning. Solutions are proposed through the integration of artificial intelligence, automation, and advanced technological approaches. In conclusion, the implementation of Google services is emphasized as a vital tool for the future of personalized learning, quality improvement, and efficient resource management.

Keywords: Google ecosystem, online learning platforms, Google Classroom, distance education, artificial intelligence integration, pedagogical challenges, information security, interactive learning.

Kirish. Ta’limda texnologik ekosistemaning o’rni. Zamonaviy ta’lim jarayonida texnologiyalarning roli ortib borayotgan bir paytda, onlayn ta’lim platformalarining muhimligi kundan-kun oshib bormoqda. Ushbu raqamli transformatsiya jarayonida, xususan, Google ekotizimi va uning xizmatlari ta’lim sohasida innovatsion imkoniyatlar yaratishda juda muhim o’rin tutadi. Googlda dars ishlash tizimi o’z mohiyatiga ko’ra – bu internet texnologiyalari va maxsus Google xizmatlaridan foydalanib, ta’lim jarayonini yanada samarali va uzluksiz tashkil etishga qaratilgan kompleks yondashuvdir.

Bu tizimlar yordamida ta’lim muassasalari va o’qituvchilar bir qator pedagogik vazifalarni, jumladan dars rejalashtirish, topshiriqlar berish, baholash va hamkorlik qilish jarayonlarini to’liq onlayn tarzda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo’lishmoqda. Onlayn ta’limning muttasil kengayishi va rivojlanishi bilan bog’liq holda, Googlening ta’limga oid xizmatlari (masalan, Google Classroom, Google Drive va Google Meet kabi platformalar) ta’lim sifatini oshirish hamda pedagogik jarayonlarni shaxsiylashtirishda markaziy rol o’ynaydi. Bugungi kunga kelib, mazkur tizim ta’limda innovatsion yondashuvlarni joriy etishda, masofaviy ta’limni kengaytirishda va pedagoglarning ehtiyojlariga moslashtirilgan resurslarni taqdim etishda g’oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu bilan birga, ushbu tizimlarning rivojlanishi bilan bir qatorda quyidagi istiqbolli yo’nalishlar yuzaga kelmoqda:

- Sun’iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalarining ta’limga integratsiyasi.
- Platformalarni mobil qurilmalarga to’liq moslashtirish.
- Foydalanuvchilarning ma’lumotlar xavfsizligini kafolatli ta’minlash.

Bu kabi yangilanishlar ta’lim sifatini tubdan oshirish, mavjud resurslarni samarali boshqarish va ta’lim jarayonini har bir o’quvchi uchun shaxsiylashtirish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Biroq, onlayn ta’lim doirasida yuzaga keladigan texnik va pedagogik muammolarni hal qilish uchun ham doimiy ravishda yangi yondashuvlar va yechimlar ishlab chiqilmoqda. Mazkur tahliliy maqolaning asosiy maqsadi Googlda dars ishlash tizimining asosiy konseptlari, uning ta’limdagi amaliyotlari va integratsiyasi jarayonlarini chuqur tahlil qilishdan iboratdir. Shuningdek, tadqiqot Google xizmatlarining ta’limdagi samarali foydalanish imkoniyatlariga va ularning bevosita pedagogik jarayonlarga ta’siriga alohida e’tibor qaratadi.

Googlda onlayn ta’lim platformalarining asosiy konseptlari

Googlda onlayn ta’lim platformalarining asosiy konseptlari zamonaviy ta’lim arxitekturasida muhim o’rin tutadi va ular o’quv jarayonini yangi texnologiyalar bilan integratsiya qilish orqali umumiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Ularning asosiy maqsadi – ta’lim sifatini oshirish, resurslarni samarali boshqarish va ta’lim jarayonini shaxsiylashtirishdan iboratdir. Ushbu platformalar qator muhim tamoyillarga asoslanadi:

1. Interaktivlik va uzluksiz aloqa Google platformalarining eng asosiy konseptlaridan biri interaktivlik bo’lib, bu o’quvchilar va o’qituvchilar o’rtasida uzluksiz hamda samarali muloqotni ta’minlaydigan vositalar majmuasini anglatadi. Bu jarayonda Google Classroom, Google Drive va Google Meet kabi xizmatlar juda muhim rol o’ynaydi.

✓ Google Classroom yordamida o’qituvchilar darslar uchun topshiriqlar berish va o’quvchilarning ishlanmalarini baholash imkoniyatiga ega bo’ladilar.

✓ Shuningdek, o’qituvchilar o’z vaqtida kerakli fikr-mulohazalar bilan ta’minlash imkoniyatiga ega bo’ladilar.

✓ Ushbu platforma ta’limni osonlashtiribgina qolmay, balki o’quvchilarning mustaqil va faol ishtirokini ham to’liq ta’minlaydi.

2. Moslashuvchanlik va shaxsiylashtirish (Personalizatsiya) Ikkinchi muhim konsept bu moslashuvchanlik bo’lib, Google platformalarining imkoniyatlari yordamida ta’lim jarayoni har bir shaxsning individual ehtiyojlariga moslashtiriladi.

✓ Google Drive orqali turli formatdagi (matn, video, audio) resurslar bilan ishlash mumkin, bu esa o’quvchilarning individual o’quv jadvalini va o’zlashtirish uslubini hisobga oladi.

✓ Googlening sun’iy intellekt texnologiyalari bilan integratsiyalashuvi yordamida har bir o’quvchi uchun shaxsiylashtirilgan ta’lim rejalari ishlab chiqilishi mumkin.

✓ Bu texnologiya o’quvchilarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga to’liq mos keladigan intellektual ta’lim muhitini yaratadi.

3. Hamkorlik va jamoaviy ishlash Ta’lim platformalarining yana bir tayanch konsepti – hamkorlik va jamoaviy ishlarni rivojlantirishdir.

✓ Google Drive va Google Docs kabi vositalar yordamida o’quvchilar va o’qituvchilar real vaqt rejimida birgalikda ishlashlari mumkin.

✓ Ushbu xizmatlar orqali hujjatlar va resurslarni o’zaro baham ko’rish imkoniyati mavjud.

✓ Bu kabi funksiyalar jamoaviy ishlarni rivojlantirishga, muammolarni birgalikda hal qilishga va o'quvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirishga katta imkon yaratadi.

✓ Onlayn forumlar va chatlar orqali muhokamalar va savol-javoblar jarayoni kengayadi va bu ta'lim jarayonining interaktivligini yanada oshiradi.

4. Xavfsizlik va ma'lumotlarni boshqarish Platformalarning xavfsizlik va ma'lumotlarni boshqarish konsepti ta'lim tizimi uchun o'ta muhim ahamiyatga ega. Google platformalari ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash uchun qator rivojlangan himoya vositalariga ega.

✓ Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun ilg'or tizimlar ishlaydi.

✓ Ruqsatsiz kirishni oldini olish maqsadida eng zamonaviy texnologiyalar qo'llaniladi.

✓ Bu, ayniqsa, ta'lim muassasalari uchun o'ta muhim, chunki xavfsizlik tizimlari faqat ruqsat etilgan shaxslar ma'lumotlariga kirishni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, bu asosiy tamoyillar ta'limni yanada samarali, qulay va shaxsiylashtirilgan qilishga imkon beribgina qolmay, masofaviy ta'limni rivojlantirishda ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Google xizmatlarining ta'limdagi amaliyotlari va integratsiyasi

Google xizmatlarining amaliy integratsiyasi onlayn ta'lim jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi va uning samaradorligini oshiradi. Google ekotizimi asosida ishlab chiqilgan ko'plab platformalar ta'lim jarayonining turli bosqichlarida keng qo'llaniladi va shaxsiylashtirilgan muhit yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Google Classroom: Bu platforma o'qituvchilarga darslarni rejalashtirish, topshiriqlar berish, baholash va o'quvchilar bilan uzluksiz aloqada bo'lish kabi keng ko'lamli imkoniyatlarni beradi. O'quvchilarga taqdim etilgan topshiriqlarning bajarilish holati real vaqtda kuzatib boriladi. Classroom o'quvchilar uchun o'z topshiriqlarini bajarishga qulay muhit yaratish bilan birga, o'qituvchilarga baholash va fikr-mulohaza berish jarayonini ancha osonlashtiradi.

Google Drive: Bu xizmat ta'lim resurslarini xavfsiz saqlash, ularga kirish huquqlarini boshqarish va hamkorlik qilish uchun ideal muhit yaratadi. O'qituvchilar va o'quvchilar turli hujjatlar, prezentatsiyalar, matnlar va boshqa ma'lumotlarni birgalikda tahrirlashlari mumkin. Natijada ta'lim muassasalari o'zlarining ma'lumotlar bazasini osonlik bilan kengaytirish va uni eng yuqori darajada xavfsiz saqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Google Meet: Masofaviy ta'lim jarayonida videokonferensiyalar uchun asosiy platforma bo'lib, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida real vaqtda jonli muloqotni ta'minlaydi. Uning yordamida darslar, seminarlar, treninglar va turli muhokamalar to'liq onlayn tarzda o'tkaziladi. Meet xizmatining qulayligi uning mobil qurilmalarga mukammal moslashtirilgani hamda boshqa Google xizmatlari bilan chuqur integratsiya qilinganligidadir.

Google Forms: Ushbu xizmat yordamida bilimni baholash uchun turli testlar, so'rovnomalar va anketalar tayyorlash mumkin. Bu platforma ta'lim muassasalariga o'quvchilarning umumiy bilim darajasini o'lchash hamda chuqur tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Google xizmatlarining haqiqiy kuchi ularni avtomatizatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalari bilan integratsiya qilishidadir, bu ta'lim jarayonini yanada shaxsiylashtirish va optimallashtirish imkonini beradi. Google Cloud Platform kabi yirik tizimlar va sun'iy intellekt orqali ta'limda mutlaqo yangi innovatsion yondashuvlar joriy etilmoqda va bu har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Onlayn ta'limda yuzaga keladigan muammolar va ularning yechimlari

Googlda dars ishlash tizimlari ta'limni yangi bosqichga olib chiqqan bo'lsa-da, bu tizimlar bilan bog'liq bir qator jiddiy muammolar ham mavjud bo'lib, ularni aniqlash va tezkor hal etish uchun keng qamrovli yondashuvlar talab etiladi.

Texnik muammolar va yechimlar Onlayn ta'limda eng ko'p uchraydigan texnik muammo – internet aloqasining barqaror emasligi va tezligi pastligidir. Ko'plab hududlarda, ayniqsa qishloq joylarida yoki kam ta'minlangan hududlarda keng polosali internet tarmog'ining yo'qligi o'quvchilarning darslarni kechiktirishi yoki umuman ishtirok eta olmasligiga olib keladi.

Yechim: Sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida offline rejimda ishlash imkoniyatlari yaratilmoqda. Shuningdek, tarmoq muammolarini o'zi aniqlab, avtomatik ravishda tuzatadigan mexanizmlar, mobil qurilmalar uchun moslashtirilgan platformalar va kesh xotira texnologiyalari orqali ushbu muammolar qisqartirilmoqda.

Pedagogik qiyinchiliklar. Texnologik o'zgarishlar o'qituvchilar oldiga ham yangi muammolarni qo'yadi. To'g'ridan-to'g'ri muloqotning yetishmasligi hamda ba'zi pedagoglarning yangi texnologiyalar bilan ishlashdagi bilim va ko'nikmalarining kamligi jiddiy to'siq bo'lishi mumkin.

Yechim: Buni bartaraf etish uchun o'qituvchilar malakasini oshiruvchi maxsus treninglar, onlayn kurslar va seminarlar muntazam tashkil etilmoqda. Bundan tashqari, Google Classroom da tayyor shablonlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari pedagoglarning ishini sezilarli darajada yengillashtiradi. Sun'iy intellekt asosidagi yordamchi dasturlar esa o'quvchilarning aynan qayerda qiyinchilikka uchrayotganini aniqlab, o'qituvchiga ularga shaxsiylashtirilgan yordam berish imkoniyatini taqdim etadi.

Ma'lumotlar xavfsizligi. Shaxsiy ma'lumotlar va baholash natijalarining daxlsizligini saqlash onlayn makondagi eng asosiy vazifalardandir. Kiberxavfsizlik muammolari ta'lim muassasalari uchun doimiy xavf tug'diradi.

Yechim: Shifrlash texnologiyalari, xavfsiz autentifikatsiya mexanizmlari va ma'lumotlar bazalarini himoyalash uchun zamonaviy xavfsizlik protokollari qat'iy joriy qilinmoqda. Xususan, Google xizmatlarining yuqori darajadagi xavfsizlik sertifikatlari va himoya chora-tadbirlari bu muammoning oldini olishda ishonchli vosita bo'lib xizmat qiladi.

Psixologik va ijtimoiy izolyatsiya. Onlayn ta'limda ishtirokchilar o'rtasida ijtimoiy aloqaning susayishi, o'qishga bo'lgan motivatsiyaning pasayishi va izolyatsiya hissining paydo bo'lishi ham kuzatilmoqda.

Yechim: Interaktiv ta'lim, gamifikatsiya (o'yinlashtirish) usullaridan keng foydalanish hamda ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan loyihalar joriy etilmoqda. Virtual sinf muhiti va onlayn guruh ishlari orqali o'quvchilar o'rtasidagi masofaviy hamkorlikni kuchaytirish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, onlayn ta'lim muammolari keng qamrovli xususiyatga ega bo'lib, ularni muvaffaqiyatli hal etish uchun eng ilg'or texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarning o'zaro uyg'un ishlashiga qat'iy ehtiyoj bor.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Googlda dars ishlash tizimi zamonaviy ta'lim jarayonida beqiyos o'rin va ahamiyatga ega. Internet va bulutli texnologiyalarining rivojlanishi tufayli ta'limning onlayn shakli mislsiz darajada kengaydi, Google Classroom, Google Drive va Google Meet kabi platformalar orqali esa dars jarayonlarining samaradorligi hamda interaktivligi mutlaqo yangi bosqichga ko'tarildi.

Bu innovatsion tizimlar nafaqat dars rejalashtirish, topshiriqlar berish yoki baholash kabi an'anaviy ishlarni raqamlashtirdi, balki o'quvchilar va o'qituvchilarning masofadan turib uzluksiz hamkorlik qilish imkoniyatlarini ham kengaytirib, ta'lim sifatini yuksaltirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Ayniqsa, masofaviy ta'limni yurtimiz va jahon bo'ylab kengaytirishda, o'quv jarayonlarini shaxsiylashtirishda Google xizmatlarining muvaffaqiyatli integratsiyasi pedagogikaga ko'plab innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish imkonini berdi.

Shu bilan birga, tadqiqotda onlayn ta'limda yuzaga kelayotgan texnik, pedagogik va xavfsizlikka oid muammolarni bartaraf etish uchun qator muhim yechimlar taklif qilindi. Istiqbolda ta'lim tizimining kelajagi aynan sun'iy intellekt integratsiyasi, platformalarning mobil qurilmalarga mukammal moslashtirilishi hamda ma'lumotlarni kuchli himoyalash tizimlarining rivojiga bevosita bog'liqdir. Ushbu omillar ta'limning yanada keng qamrovli, yuqori sifatli va, eng asosiysi, har bir insonga moslashgan (shaxsiylashtirilgan) bo'lishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik va pedagogik innovatsiyalarni bir-biri bilan uyg'unlashtirish orqali ta'lim tizimining samaradorligini oshirish nafaqat bilim olish jarayonini qulaylashtiradi, balki pirovard natijada butun jamiyatning umumiy rivojlanishiga hamda barcha insonlarning zamonaviy bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O'rmonov M. & Ahmedov S. (2021). Onlayn ta'lim platformalari va ularning ta'lim jarayonidagi roli. Ta'lim texnologiyalari jurnali, 3(2), 45-59.
2. Qodirov A. (2020). Google Classroom orqali ta'limni tashkil qilish usullari. Ta'lim innovatsiyalari va texnologiyalari, 5(1), 78-85.
3. Sultonov D. (2019). Onlayn ta'limda sun'iy intellekt va avtomatlashtirish imkoniyatlari. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ma'lumotnomasi, 4, 112-120.
4. Bekjonov N. & Iskandarov M. (2022). Google xizmatlari va ta'limda integratsiya: amaliy yondashuvlar. O'zbekiston ta'lim tarixlari, 8(3), 33-47.
5. Nurmatov A. (2020). Onlayn ta'limda texnik muammolar va ularni hal qilish strategiyalari. Elektron ta'lim va innovatsiyalar, 2(4), 60-70.

AKADEMIK MOBILLIKNI RAQAMLASHTIRISH VA UNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Ruziyeva Shoxida Fatilloevna,

Buxoro davlat universiteti, Pedagogika kafedrası 3-bosqich tayanch doktoranti

Ushbu maqolada akademik mobillikning raqamli transformatsiyasi keng qamrovli tarzda tahlil etiladi. Raqamlashtirish jarayonining ta'lim tizimiga ko'rsatayotgan ta'siri, an'anaviy akademik almashinuv dasturlarining elektron formatga o'tishi va virtual hamda gibrid mobillik modellarining rivojlanishi o'rganiladi. Maqolada texnologik determinizm, ijtimoiy konstruktivizm va transformativ o'rganish nazariyalari asosida raqamli akademik mobillikning kontseptual doirasi shakllantiriladi. Bundan tashqari, raqamlashtirish jarayonidagi asosiy muammolar — raqamli tengsizlik, akkreditatsiya masalalari, pedagogik cheklovlar, ma'lumotlar xavfsizligi va madaniy integratsiya kabi jihatlar batafsil muhokama qilinadi. Maqolada akademik mobillikni raqamlashtirishning harakatlantiruvchi omillari, uning ahamiyati va xalqaro siyosiy dasturlar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: akademik mobillik, raqamlashtirish, virtual mobillik, gibrid ta'lim, EdTech, xalqaro talabalar almashinuvi, raqamli transformatsiya, oliy ta'lim, sun'iy intellekt, metavers, raqamli tengsizlik, mikro-sertifikatlar.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ И ЕЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В данной статье представлен всесторонний анализ цифровой трансформации академической мобильности. Рассматривается влияние цифровизации на систему образования, переход традиционных программ академического обмена в электронный формат, а также развитие виртуальных и гибридных моделей мобильности. В статье разработана концептуальная основа цифровой академической мобильности, базирующаяся на теориях технологического детерминизма, социального конструктивизма и трансформационного обучения. Кроме того, подробно обсуждаются основные проблемы процесса цифровизации, такие как цифровое неравенство, вопросы аккредитации, педагогические ограничения, безопасность данных и культурная интеграция. В статье также рассматриваются движущие силы цифровизации академической мобильности, её значение и международные политические программы.

Ключевые слова: академическая мобильность, цифровизация, виртуальная мобильность, гибридное образование, образовательные технологии, международный студенческий обмен, цифровая трансформация, высшее образование, искусственный интеллект, метавселенная, цифровое неравенство, микросертификаты.

DIGITALIZATION OF ACADEMIC MOBILITY AND ITS PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE

This article provides a comprehensive analysis of the digital transformation of academic mobility. It examines the impact of digitalization on the education system, the transition of traditional academic exchange programs to electronic formats, and the development of virtual and hybrid mobility models. The article develops a conceptual framework for digital academic mobility based on the theories of technological determinism, social constructivism, and transformative learning. In addition, the main challenges of the digitalization process are discussed in detail, such as digital inequality, accreditation issues, pedagogical constraints, data security, and cultural integration. The article also examines the drivers of the digitalization of academic mobility, its significance, and international policy agendas.

Keywords: academic mobility, digitalization, virtual mobility, hybrid education, EdTech, international student exchange, digital transformation, higher education, artificial intelligence, metaverse, digital inequality, micro-certificates.

Akademik mobillik – talabalar, o'qituvchilar va tadqiqotchilarning bir ta'lim muassasasidan boshqasiga, ko'pincha xalqaro miqyosda ko'chishi zamonaviy oliy ta'limning asosiy tarkibiy qismi sifatida mustahkam o'rin egallagan. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab xalqaro talabalar soni 1975-yildagi 800 mingdan 2023-yilga kelib 6 milliondan ortiq bo'ldi. Bu misli ko'rilmagan o'sish globallashuv, ilmiy hamkorlikning chuqurlashuvi va iqtisodiy raqobatbardoshlikning kuchayishidan dalolat beradi.

Biroq akademik mobillikning tarixi shuni ko'rsatadiki, u doimo ijtimoiy, siyosiy va texnologik o'zgarishlar bilan o'zaro bog'liq holda rivojlangan. O'rta asrlardagi Yevropa universitetlarida talabalar yuzlab kilometr piyoda yurardi; industrial davrda temir yo'l va keyinchalik aviatsiya bu masofalarni qisqartirdi. Bugungi kunda biz raqamli inqilob nomini olgan yangi texnologik to'lqin oldida turibmiz.

2020-yilda boshlangan COVID-19 pandemiyasi an'anaviy jismoniy mobillikni keskin chekladi va oliy ta'lim tizimini deyarli bir kechada jadal raqamli o'zgarishlarga majbur etdi. Ushbu majburiy transformatsiya nafaqat muvaqqat yechim, balki yangi akademik paradigmaning boshlanishi ekanligi asta-sekin ayon bo'ldi. Raqamli texnologiyalar: masofaviy ta'lim platformalari, sun'iy intellekt asosida ishlovchi tizimlar, virtual haqiqat muhitlari –bularning barchasi akademik mobillikning butunlay yangi shakllarini vujudga keltirdi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi akademik mobillikni raqamlashtirishning nazariy asoslarini tizimlashtirish, uning turli modellarini solishtirma tahlil qilish, asosiy muammolarni aniqlash va O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun strategik tavsiyalar ishlab chiqishdir. Maqola quyidagi tadqiqot savollari atrofida qurilgan:

- (1) Raqamli texnologiyalar akademik mobillikning qanday yangi shakllarini yaratmoqda?
- (2) Virtual va gibrid mobillik an'anaviy jismoniy ko'chishni to'liq o'rnini bosa oladimi?
- (3) Raqamlashtirishning adolatli va inklyuziv bo'lishi uchun qanday shart-sharoitlar zarur?

Akademik mobillik sohasidagi tadqiqotlar asosan ikkita yo'nalishda rivojlangan: bir tomondan, mobillikning iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirini o'rganuvchi empirik ishlar; ikkinchi tomondan, xalqarolashuv jarayonlarini nazariy jihatdan tahlil etuvchi konseptual asarlar.

Teichler [19] akademik mobillikni zamonaviy oliy ta'limning "asosiy mazmuni" sifatida ta'riflagan va uning iqtisodiy, madaniy hamda ilmiy jihatdagi qadrini ko'rsatgan. Deardorff [4] esa madaniyatlararo kompetentsiya rivojlanishida mobillikning hal qiluvchi rolini empirik yo'l bilan isbotlagan.

Raqamli mobillik sohasida Knight [11] virtual xalqarolashuvning an'anaviy jismoniy mobillikni to'liq almashtirilmayligini, biroq uni muhim tarzda to'ldira olishini ta'kidlagan. Beelen va Jones [1] "uyda xalqarolashuv" (Internationalization at Home) konsepsiyasini yanada rivojlantirgan va raqamli vositalar orqali madaniyatlararo o'rganishni amalga oshirish imkoniyatlarini ko'rsatgan.

COVID-19 pandemiyasi davrida to'plangan empirik ma'lumotlar [12] raqamli o'tishning murakkabligini va oliy ta'lim muassasalarining raqamli tayyorgarlik darajasidagi katta farqlarni ochib berdi. Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, texnologik infratuzilma yetarli bo'lgan taqdirda ham, pedagogik tayyorgarlik va institutsional qo'llab-quvvatlash sifati hal qiluvchi omil bo'ladi.

Texnologik determinizm nazariyasi [5] texnologiyani ijtimoiy o'zgarishlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida belgilaydi. McLuhaning tadqiqotida raqamli akademik mobillik kontekstida yangi ma'no ko'rinadi. Unga ko'ra, mazmun qanday texnologik vosita orqali yetkazilishi o'rganish jarayonining o'zini butunlay o'zgartirib yuborishi mumkin, ya'ni jarayon harakati vosita bilan bog'liq.

Bu paradigma akademik mobillik kontekstida shuni anglatadiki, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta'lim amaliyotini o'zgartiradi va yangi mobillik shakllarini yaratadi. Masalan, ochiq onlayn kurslar platformalari (MOOC) paydo bo'lishi bilan millionlab talabalar dunyo miqyosidagi universitetlarning ma'ruzalarini tinglash imkoniyatiga ega bo'ldi. Coursera platformasi yolg'iz o'zi 2023-yilda 148 million foydalanuvchiga xizmat ko'rsatdi.

Biroq determinizm yondashuvini tanqidiy nuqtai nazardan ko'rib chiqish zarur: texnologiya o'z-o'zicha ta'lim sifatini ta'minlamaydi. Noble [15] "raqamli diplomatiya" hodisasini tanqid qilgan va raqamli texnologiyalarning ta'limda foydalanishi ko'pincha kommersial manfaatlar bilan boshqarilishini ko'rsatgan. Pedagogik dizayn, institutsional qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy-madaniy omillar ham hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlab o'tgan.

Bundan tashqari, Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi [22] bilimning ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Raqamli akademik mobillik kontekstida bu nazariya ayniqsa muhim: virtual muhitda talabalar turli madaniyat va ta'lim an'alaridan kelgan tengdoshlari bilan birgalikda o'rganish orqali yangi bilimlarni o'zlashtiradilar. Vygotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development – ZPD) tushunchasi virtual hamkorlik muhitida ham to'liq namoyon bo'ladi. Aslida raqamli muhit ZPD ni kengaytirishi mumkin: dunyo bo'ylab turli malaka va tajribaga ega mutaxassislar bilan bog'lanish imkoniyati talabaning o'sish potentsialini yanada oshiradi.

Wenger [24] tomonidan ishlab chiqilgan "amaliyot hamjamiyatlari" (Communities of Practice) konsepsiyasi raqamli akademik mobillikni tushinishda yanada keng perspektiva ochadi. Onlayn hamjamiyatlar an'anaviy geografik chegaralarni bartaraf etib, ilmiy hamkorlikning yangi shakllarini vujudga keltiradi. GitHub, Stack Overflow, ResearchGate kabi platformalar aynan shu tamoyil asosida ishlaydi.

Siemens [17] tomonidan ilgari surilgan "konnektivizm" nazariyasi esa raqamli asr uchun maxsus yaratilgan o'rganish nazariyasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Konnektivizm bo'yicha bilim

tarmoqlarda – shaxslar, ma'lumotlar omborlari va texnologiyalar o'rtasidagi ulanishlarda joylashgan bo'lib, o'rganish bu ulanishlarni yaratish va kuchaytirish jarayonidir.

Mezirow [14] tomonidan ishlab chiqilgan Transformativ O'rganish nazariyasi shaxsning o'z dunyoqarashini qayta ko'rib chiqishi va o'zgartirishi jarayonini tasvirlaydi. An'anaviy akademik mobillik bu jarayonni jismoniy ko'chish, yangi madaniyat bilan bevosita muloqot va “madaniyat shoki” orqali amalga oshirsa, raqamli mobillik uni virtual tajriba va madaniyatlararo onlayn muloqot orqali ta'minlashga intiladi.

Bu ikki yondashuv o'rtasidagi farqni tushunish muhim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki [18], raqamli mobillik transformativ ta'sirni berishi mumkin, ammo bu ko'p jihatdan pedagogik yondashuv va texnologiyalardan foydalanish usullariga bog'liq. Sirtidan ko'rib, onlayn muloqot passivroq tuyulishi mumkin, biroq to'g'ri tashkil etilgan virtual loyihalarda transformatsion o'rganish to'liq ro'y berishi kuzatilgan.

“Uyda xalqarolashuv” (Internationalization at Home — IaH) konsepsiyasi raqamli muhitda ham chet el madaniyatlari bilan tanishish orqali transformatsion o'rganishni amalga oshirish mumkinligini asoslab beradi. Beelen va Jones ta'rifiga ko'ra, IaH — bu xalqaro va madaniyatlararo o'lchamni rasmiy va norasmiy o'quv dasturiga barcha talabalar uchun integratsiya qilish jarayonidir.

Bourdieu [2] tomonidan ishlab chiqilgan “kapital” nazariyasi — iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy kapital — akademik mobillikdagi tengsizliklarni tushunishda kuchli analitik asbob beradi. An'anaviy mobillikda iqtisodiy kapital (moliyaviy imkoniyat) va madaniy kapital (til bilimi, ta'lim sifati) hal qiluvchi rol o'ynagan. Raqamlashuv bu munosabatlarni o'zgartirishi mumkin: iqtisodiy to'siq pasayadi, chunki onlayn kurslar ko'pincha arzonroq yoki bepul. Biroq yangi kapital turi — “raqamli kapital” — muhim bo'lib qolmoqda. Qurilmalar, internet, raqamli savodxonlik va qo'llab-quvvatlovchi muhit bo'lmasa, raqamli ta'limning afzalliklari ma'lum qatlamlarga yetib bormaydi. Bu «raqamli bo'shliq»ni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Muhokama. Virtual mobillik — talabani jismonan ko'chmasdan turib xalqaro ta'lim tajribasini olish jarayoni. Bu model bir necha shaklda namoyon bo'ladi: MOOC platformalari (Coursera, edX, FutureLearn) orqali xalqaro universitetlarning kurslarini o'zlashtirishdan to'liq virtual almashinuv dasturlarigacha. Yevropa Ittifoqining ERASMUS+ dasturi doirasida “Virtual Almashinuv” (ERASMUS Virtual Exchange — EVE) komponenti joriy etilgani bu yo'nalishda muhim amaliy qadam bo'ldi.

Virtual mobillikning asosiy afzalligi — keng ommabopligi. Moliyaviy yoki viza to'siqlari mavjud talabalar ham bu orqali xalqaro ta'lim tajribasiga ega bo'lishi mumkin. Biroq kamchiligi ham bor: jismoniy aloqa va bevosita madaniy tajriba cheklangan. Virtual mobillikning yangi shakli sifatida COIL (Collaborative Online International Learning) metodologiyasi alohida e'tiborga loyiq. Bu yondashuv ikki yoki undan ortiq mamlakatdagi universitetlar talabalarini birgalikda onlayn loyihalarda ishtirok ettirishni nazarda tutadi va madaniyatlararo hamkorlikni maqsadli ravishda rivojlantiradi.

Gibrid mobillik an'anaviy jismoniy ko'chishni raqamli texnologiyalar bilan birlashtiradi. “Blended mobility” nomi bilan ham tanilgan bu model bo'yicha talaba xorijda qisqaroq muddat — bir-ikki hafta — bo'ladi, ammo onlayn komponent orqali uzoqroq muddat, masalan, bir semestr davomida o'qishni davom ettiradi. Bu yondashuv xalqaro tajribaning xarajatlarini kamaytiradi va keng ijtimoiy qatlamlar uchun mobillikni demokratlashtiradi. Tadqiqotlar [3] gibrid mobillikning an'anaviy almashinuvga qaraganda ko'proq talabaga foyda berishi mumkinligini ko'rsatgan, chunki u intensiv jismoniy tajribani uzluksiz onlayn o'rganish bilan uyg'unlashtirar ekan.

Gibrid mobillik yaqin kelajakda asosiy model bo'lib qolishi kutilmoqda. Yevropa universitetlari assotsiatsiyasi (EUA) o'tkazgan so'rov natijalariga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarining 78% kelajakda gibrid mobillikni kengaytirish niyatida ekan ma'lum bo'ldi. Ilmiy tadqiqotchilar uchun raqamli mobillik mutlaqo yangi ma'no kasb etadi. Bulutli hisoblash platformalari, umumiy ma'lumotlar bazalari (Scopus, Web of Science, PubMed) va videokonferentsiya texnologiyalari orqali dunyo bo'ylab tadqiqotchilar jismonan ko'chmasdan hamkorlik qilishlari mumkin.

ResearchGate, Academia.edu, arXiv, SSRN kabi platformalar ilmiy bilimlarning global almashinuvini ta'minlaydi. Open Access harakati esa ilmiy natijalarni barcha uchun, shu jumladan moliyaviy imkoniyati cheklangan mamlakatlardagi tadqiqotchilar uchun ham ochiq qilishni maqsad qilgan. COVID-19 davrida dunyo bo'ylab minglab tadqiqotchilar koronavirus haqidagi ma'lumotlarni real vaqtda ulashdi va preprint platformalari (bioRxiv, medRxiv) orqali ilmiy hamkorlikning yangi modelini namoyish etdi. Bu tajriba kelajakda global ilmiy hamkorlikning raqamli infratuzilmasini yanada mustahkamlashga yo'l ochdi.

Yangi mobillik shakli sifatida qo'shma onlayn dasturlar — Joint Online Degrees — katta e'tibor qozonmoqda. Ikki yoki undan ortiq xalqaro universitet birgalikda to'liq onlayn magistratura yoki bakalavriat dasturini o'tkazadi va bitiruvchi ikki universitetning diplomini oladi. Arizona State University, Georgia Tech, MIT kabi yetakchi universitetlar ham to'liq onlayn magistratura dasturlarini ishga tushirgan va bu dasturlarga

talablar soni an'anaviy kunduzgi dasturlardan oshib ketgan. Bu trend oliy ta'limning kelajagini tubdan o'zgartirishi mumkin.

1-jadval.

Akademik mobillik modellarining taqqoslama tahlili (qarang: 4-bo'lim)

Mezon	An'anaviy	Virtual	Gibrid	Tadqiqot
Xarajat darajasi	Yuqori	Past	O'rtacha	O'rtacha
Kirish imkoniyati	Cheklangan	Keng	O'rtacha	Keng
Madaniy tajriba	To'liq	Cheklangan	O'rtacha	Yuzaki
Moslashuvchanlik	Past	Yuqori	Yuqori	Yuqori
Til rivoji	Intensiv	O'rtacha	O'rtacha	Texnik
Tarmoq qurilishi	Kuchli	Virtual	Aralash	Ixtisoslangan
Akkreditatsiya	Yaxshi	Murakkab	O'rtacha	Ilmiy
Raqamli ko'nikma	Past	Yuqori	O'rtacha	Yuqori

Global EdTech bozori 2022-yilda 254 milliard dollar qiymatiga yetdi va 2027-yilga qadar 605 milliard dollarga etishi prognoz qilinmoqda [8]. Bu raqamlar ta'lim texnologiyalarining misli ko'rilmagan darajada rivojlanayotganidan dalolat beradi. Bulutli hisoblash xizmatlari (AWS, Google Cloud, Microsoft Azure) universitetlarga miqyosli onlayn o'qitish platformalarini qurish imkonini berdi. 5G texnologiyasining keng tarqalishi video-konferentsiya va virtual haqiqat asosidagi ta'lim tajribalarini yanada sifatliroq qildi. Asynchronous va synchronous o'rganish platformalari — Canvas, Moodle, Blackboard — endi millionlab foydalanuvchiga bir vaqtning o'zida xizmat ko'rsata oladi. Ayniqsa, sun'iy intellekt asosidagi tarjima tizimlari — DeepL, Google Translate, va ixtisoslashgan akademik tarjimonlar — til to'sig'ini keskin kamaytirdi. Bu esa ilgari faqat ingliz tilidagi resurslarga yetib bora oladigan talabalar uchun ko'p tillilik imkonini yaratdi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining o'sishi va o'rta sinf qatlamining kengayishi xalqaro ta'limga bo'lgan talabni keskin oshirmoqda. QS World University Rankings ma'lumotlariga ko'ra, 2030-yilga qadar xalqaro talabalar soni 8 milliondan oshishi kutilmoqda. Biroq an'anaviy xalqaro ta'lim moliyaviy jihatdan aksariyat uchun qo'llab-quvvatlanmaydi. O'rtacha bir yillik xarajat — ta'lim to'lovi, turar joy, oziq-ovqat, transport — ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar fuqarolari uchun yillik daromadlaridan bir necha bor ko'proqni tashkil etadi. Raqamli mobillik ushbu demografik bosimga nisbatan samarali javob berishi mumkin. Shunday qilib, raqamlashtirish nafaqat texnologik zaruriyat, balki ijtimoiy adolat va ta'limga teng kirish imkoniyatini ta'minlash vositasi sifatida ham ko'rib chiqilishi kerak.

Ko'pgina hukumatlar va xalqaro tashkilotlar akademik mobillikni raqamlashtirishni strategik ustuvorlik sifatida tan olmoqda. Yevropa Ittifoqining "Raqamli Ta'lim Harakat Rejasi" (Digital Education Action Plan 2021–2027) raqamli va yashil transformatsiyani ta'lim siyosatining markaziga qo'ydi. UNESCO-ning "2030-yilga qadar Ta'lim" dasturi (SDG 4) raqamli texnologiyalarni ta'lim sifati va qamrovini oshirishning asosiy vositasi sifatida belgilab beradi. OECD-ning "Ta'lim – 2030" dasturi esa kelajakning ta'lim tizimi uchun raqamli savodxonlik va madaniyatlararo kompetentsiyani asosiy ko'nikmalar sifatida ajratib ko'rsatadi. Milliy darajada ham ko'plab mamlakatlar — Finlandiya, Janubiy Koreya, Singapur, BAA — ta'limni raqamlashtirishga katta investitsiya kiritib, global miqyosda raqobatbardosh oliy ta'lim tizimlarini shakllantirmoqda.

COVID-19 pandemiyasi butun dunyo oliy ta'lim tizimini to'satdan onlayn formatga o'tishga majbur qildi. Marinoni va boshqalar [12] o'tkazgan global tadqiqotda 109 mamlakatdan 424 ta universitetning 90% dan ortig'i o'quv jarayonini to'liq yoki qisman onlayn formatga o'tkazgani aniqlandi.

Bu jarayon ko'plab oliy ta'lim muassasalarida oldindan mavjud bo'lmagan raqamli infratuzilmani qurishni tezlashtirdi. Akademik xodimlar jadal tarzda onlayn ta'lim ko'nikmalarini egallashdi. Raqamli sertifikatlar va mikro-sertifikatlar tizimi an'anaviy diplomlarga alternativ sifatida jadal rivojlana boshladi.

An'anaviy akademik mobillikning asosiy qadriyatlaridan biri — boshqa madaniyat bilan bevosita muloqot va hayotiy tajriba. Virtual muhitda bu tajribani to'liq qayta yaratish hali texnik jihatdan qiyin. Hofstede (1980) madaniyatlararo farqlar modeli nuqtai nazaridan, raqamli muloqot ba'zi madaniy nuanslarni — tana tili, norasmiy muloqot, jamoa sharoitida o'rganish — o'z ichiga qisman oladi.

Turli mamlakatlar o'quv madaniyatidagi farqlar – avtoritar va demokratik pedagogikalar, individual va jamoa asosidagi o'rganish, og'zaki va yozma muloqot ustuvorligi virtual muhitda ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bundan tashqari, turli vaqt mintaqalarida joylashgan talabalar uchun real vaqtda muloqot tashkil etish murakkab bo'lishi mumkin. Onlayn o'qitishda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi jonli munosabat, spontan savollar, ko'z bilan aloqa va emotsional bog'liqlik qisman yo'qoladi. Bu "mavjudlik muammosi" (presence problem) deb ataluvchi hodisa raqamli ta'limning samaradorligini cheklashi mumkin. Virtual haqiqat va immersiv texnologiyalar bu muammoni hal qilishga yaqinlashmoqda, biroq hali to'liq yechim topilgan emas.

O'zbekiston so'nggi yillarda ta'lim tizimini isloh qilishda sezilarli qadamlar qo'ydi. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekiston" Taraqqiyot Strategiyasi oliy ta'limni raqamlashtirishni strategik ustuvorlik sifatida belgiladi. Xorijiy universitetlar filiallari — Webster University, Politecnico di Torino, Inha University, WIUT, MDX va boshqalar — tashkil etilishi xalqaro ta'lim standartlarini mahalliy miqyosda joriy etishga muhim hissa qo'shdi.

O'zbekiston Raqamli Iqtisodiyot dasturi doirasida mamlakatda raqamli infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli investitsiyalar amalga oshirilmoqda. Davlat universitetlarida masofaviy ta'lim platformalari, elektron kutubxonalar va onlayn kurs tizimlari joriy etilmoqda.

Biroq hali ko'plab muammolar mavjud: raqamli infratuzilmaning qishloq va shahar o'rtasida notekis taqsimoti, ingliz tilidagi ta'lim resurslariga kirish imkoniyatining cheklanganligi, raqamli savodxonlik darajasining past ekanligi va xalqaro akkreditatsiya masalalari.

O'zbekiston aholisi demografik jihatdan yosh — aholi o'rtacha yoshi 29 atrofida. Bu 7 milliondan ziyod yosh avlod uchun sifatli xalqaro ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish milliy ustuvorlikka aylanishi zarur. Jismoniy mobillik esa hali ham cheklangan: viza qiyinchiliklari, xarajat va til to'siqlari ko'pchilikni xorijga chiqishdan to'sib qo'yadi.

Raqamli akademik mobillik ushbu bo'shliqni to'ldirishda muhim rol o'ynashi mumkin. MOOC platformalari, virtual almashinuv dasturlari va onlayn qo'shma dasturlar orqali O'zbekiston yoshlari dunyo universitetlarining bilimidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bundan tashqari, O'zbekistondagi diaspora va chet eldagi hamyurtlar bilan raqamli ko'priq qurilishi ham muhim omil hisoblanadi. Xorijdagi o'zbek mutaxassislari bilan onlayn mentorlik, guest lecture va tadqiqot hamkorliklari o'rnatish orqali bilim va tajribaning qaytarilishi tezlashishi mumkin.

O'zbekistonda raqamli akademik mobillikni samarali rivojlantirish uchun quyidagi strategik yo'nalishlar tavsiya etiladi:

1. Milliy raqamli ta'lim platformasini yaratish: O'zbek tilidagi akademik kurslarni jamlagan, xalqaro sertifikatlarni tan oladigan va mahalliy universitetlar bilan integratsiya qilingan yagona platforma ishlab chiqish. Bu platforma Coursera modelidan ilhomlanib, lekin O'zbekiston kontekstiga moslashtirilishi zarur.

2. Xalqaro sheriklikni kengaytirish: Yevropa (ERASMUS+), AQSh (Fulbright), Osiyo-Tinch okeani mintaqasi dasturlarida virtual mobillik komponentlarini joriy etish hamda COIL metodologiyasi asosida O'zbekiston universitetlarini xalqaro hamkorliklarga jalb qilish.

3. O'qituvchilarni qayta tayyorlash: Raqamli pedagogika bo'yicha keng qamrovli malaka oshirish dasturlarini joriy etish. Texnologiya samarali pedagogik yondashuvsiz yetarli emas — shuning uchun o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ustuvor yo'nalish bo'lishi shart.

4. Raqamli infratuzilmaga investitsiya: Qishloq va chekka hududlarda keng tarmoqli internet va sifatli raqamli qurilmalarga kirish imkoniyatini ta'minlash. "Bir talaba — bir kompyuter" milliy dasturini ishga tushirish.

5. Mikro-sertifikatlar tizimini joriy etish: Qisqa muddatli professional o'qitish dasturlari uchun tan olingan sertifikatlar tizimi ishlab chiqish va mehnat bozori bilan integratsiya qilish.

6. Raqamli adolat siyosatini shakllantirish: Imkoniyati cheklangan talabalar uchun raqamli ta'lim subsidiyalari, kuota tizimlari va maqsadli qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish.

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, raqamli akademik mobillik an'anaviy modelning oddiy elektron versiyasi emas — bu sifat jihatidan yangi hodisa bo'lib, o'ziga xos imkoniyatlari va cheklovlari mavjud. Nazariy tahlil nuqtai nazaridan, uchta nazariy paradigma — texnologik determinizm, ijtimoiy konstruktivizm va transformativ o'rganish — birgalikda qo'llanilganda raqamli mobillikning to'liq manzarasini beradi.

Texnologik determinizm istiqbolidan, raqamli texnologiyalar haqiqatan ham akademik mobillikning yangi, avval mumkin bo'lmagan shakllarini yaratdi. Biroq ijtimoiy konstruktivizm bizni eslatib turadi: texnologiya vosita, u pedagog va talabalarga xizmat qilishi lozim. Transformativ o'rganish nazariyasi esa o'rganishning mohiyatiga e'tiborni qaratadi — haqiqiy ta'lim faqat bilim uzatish emas, balki dunyoqarashning o'zgarishidir.

Bourdieu kapital nazariyasi nuqtai nazaridan raqamlashuv aslida ikki qarama-qarshi tendensiyani namoyon etadi: bir tomondan, kirish to'siqlarini pasaytiradi va keng ommani ta'limga jalb qiladi; ikkinchi

tomondan, yangi "raqamli kapital" tushunchasini vujudga keltiradi va egalari bilan egallamaganlar o'rtasidagi farqni yangi ko'rinishda davom ettiradi.

Muhim metodologik xulosalardan biri shuki, raqamli va jismoniy mobillikni raqib yoki bir-birini istisno qiluvchi tizimlar sifatida emas, balki bir-birini to'ldiradigan yondashuvlar sifatida ko'rish kerak. Kelajak faqat raqamli yoki faqat jismoniy emas – gibridd bo'ladi.

Xulosa. Akademik mobillikni raqamlashtirish oddiy texnologik masala emas – bu chuqur ijtimoiy, pedagogik va siyosiy o'zgarishlarni o'z ichiga olgan murakkab, ko'p qirrali jarayon. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan nazariy asoslar, modellar, imkoniyatlar va muammolar birgalikda quyidagi asosiy xulosalarga olib keladi:

Birinchidan, raqamli akademik mobillik nafaqat an'anaviy mobillikning arzonroq alternativasi, balki sifat jihatidan yangi imkoniyatlar yaratuvchi alohida fenomendir. Virtual muhitda turli madaniyat va bilim tizimlarining uchrashishi, AI yordamida til to'siqlarining pasayishi va real vaqtli xalqaro hamkorlik — bularning barchasi ilgari mumkin bo'lmagan o'rganish tajribalarini taqdim etmoqda.

Ikkinchidan, raqamlashtirish demokratlashtiruvchi potentsialga ega, lekin bu potentsial o'z-o'zicha amalga oshmaydi. "Raqamli bo'shliq" muammosini bartaraf etmasdan, raqamli mobillik faqat allaqachon imtiyozli bo'lganlarga yangi imtiyozlar qo'shishi mumkin. Siyosatchilar va ta'lim muassasalari bu xavfni to'g'ridan-to'g'ri tan olishi va inklyuzivlikni ta'minlashga maqsadli harakat qilishi lozim.

Uchinchidan, gibridd mobillik modeli yaqin kelajakda asosiy yo'nalish bo'lib qolishi kutilmoqda. Jismoniy uchrashuv va bevosita madaniy tajriba o'rnini to'liq bosib bo'lmaydi, lekin uning kichik, intensiv komponentini uzluksiz onlayn hamkorlik bilan birlashtirish orqali ham samarali, ham keng qamrovli mobillik modeli qurilishi mumkin.

To'rtinchidan, O'zbekiston va shunga o'xshash rivojlanayotgan mamlakatlar uchun raqamli akademik mobillik nafaqat imkoniyat, balki zaruriyatdir. Milliy darajadagi strategik siyosat, infratuzilma investitsiyalari, xalqaro hamkorlik va o'qituvchilarni qayta tayyorlash dasturlari birgalikda amalga oshirilganda, ushbu mamlakatlardagi yoshlar global ilmiy hamjamiyatning to'laqonli va faol a'zosi bo'lish imkoniyatiga ega.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki: kelajak na faqat raqamli, na faqat jismoniy, balki u gibridd, aralash va ko'p qatlamli bo'ladi. Bu kelajakni ongli ravishda shakllantirish uchun bugungi kunda texnologlar, pedagog-olimlar, siyosatchilar va talabalarning o'zi birga ishlashi zarur.

Adabiyotlar:

1. Beelen, J., & Jones, E. (2015). Redefining Internationalization at Home. In A. Curaj et al. (Eds.), *The European Higher Education Area*. Springer, Cham.
2. Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood.
3. Cendon, E., Mörrth, A., & Pitman, T. (2017). *Online Teaching and Learning in Higher Education. Lifelong Learning in Higher Education*.
4. Deardorff, D. K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241–266.
5. Ellul, J. (1964). *The Technological Society*. Vintage Books, New York.
6. European Commission. (2021). *Digital Education Action Plan 2021–2027*. Publications Office of the European Union.
7. European Commission. (2022). *European Approach to Micro-credentials for Lifelong Learning and Employability*. Brussels: EC.
8. HolonIQ. (2023). *Global EdTech Market Intelligence Report*. HolonIQ Analytics.
9. Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage Publications.
10. ITU. (2023). *Measuring Digital Development: Facts and Figures 2023*. International Telecommunication Union, Geneva.
11. Knight, J. (2012). Student Mobility and Internationalization: Trends and Tribulations. *Research in Comparative and International Education*, 7(1), 20–33.
12. Marinoni, G., Van't Land, H., & Jensen, T. (2020). *The Impact of Covid-19 on Higher Education around the World*. IAU Global Survey Report.
13. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. MIT Press.
14. Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. Jossey-Bass, San Francisco.

15. Noble, D. F. (2001). *Digital Diploma Mills: The Automation of Higher Education*. Monthly Review Press.
16. OECD. (2021). *The State of Higher Education: One Year into the COVID-19 Pandemic*. OECD Publishing, Paris.
17. Siemens, G. (2005). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1).
18. Teichler, U. (2004). *The Changing Debate on Internationalisation of Higher Education*. *Higher Education*, 48(1), 5–26.
19. Teichler, U. (2017). *Internationalisation Trends in Higher Education and the Changing Role of International Student Mobility*. *Journal of International Mobility*, 5(1), 177–216.
20. UNESCO. (2022). *Global Education Monitoring Report 2022: Non-State Actors in Education*. UNESCO Publishing, Paris.
21. UNESCO. (2023). *Towards a Common Definition and Understanding of Micro-credentials*. UNESCO Institute for Lifelong Learning.
22. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
23. Watermeyer, R., Crick, T., Knight, C., & Goodall, J. (2021). *COVID-19 and Digital Disruption in UK Universities*. *British Journal of Educational Technology*, 52(3), 1122–1140.
24. Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press.
25. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekiston" Taraqqiyot Strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami.
26. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida gi farmoni. Toshkent, 2020.

UO’K 004.9:378:371.3

**TALABALARNING ELEKTRON DIDAKTIK KOMPETENSIYASINI
SHAKLLANTIRISHDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH**

Tovboyev Islom Irisovich,
Jizzax politexnika instituti, assistant
islomtovboyev160192@gmail.com
Ochilova Rayxona Akramjon qizi,
Jizzax politexnika instituti, talaba
rayhonochilova22@gmail.com

Ushbu maqolada talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirish jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Raqamli ta’lim muhiti sharoitida bulutli platformalar o’quv resurslaridan samarali foydalanish, hamkorlikda ishlash, interaktiv topshiriqlarni bajarish va ta’limiy jarayonlarni moslashuvchan tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqotda bulutli texnologiyalar yordamida o’quvchilarda mustaqil bilim olish ko’nikmalarini rivojlantirish, ta’lim jarayonida vaqt va resurslarni tejash hamda o’qituvchining pedagogik faoliyatini optimallashtirish masalalari ko’rib chiqilgan. Shuningdek, elektron didaktik kompetensiyani shakllantirishda axborot madaniyatini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni o’zlashtirish va innovatsion ta’limiy muhit yaratishning o’rni tahlil qilingan. Maqola natijalari ta’lim jarayonida raqamli transformatsiyani jadallashtirishga va talabalarning kasbiy tayyorgarligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: elektron didaktik kompetensiya, bulutli texnologiyalar, raqamli ta’lim, innovatsion muhit, axborot madaniyati, pedagogik faoliyat, kasbiy tayyorgarlik.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ
ЭЛЕКТРОННО-ДИДАКТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ**

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования облачных технологий в процессе формирования электронно-дидактической компетентности студентов. В условиях цифровой образовательной среды облачные платформы позволяют эффективно использовать образовательные ресурсы, осуществлять совместную работу, реализовывать интерактивные задания и гибко организовывать образовательный процесс. В исследовании рассматриваются вопросы развития навыков самостоятельного обучения студентов с использованием облачных технологий, экономии времени и ресурсов образовательного процесса, оптимизации педагогической деятельности преподавателя. Также анализируется роль развития информационной культуры, освоения современных технологий и создания инновационной образовательной среды в формировании электронно-дидактической компетентности. Результаты статьи способствуют ускорению цифровой трансформации образовательного процесса и повышению профессиональной подготовки студентов.

Ключевые слова: электронно-дидактическая компетентность, облачные технологии, цифровое образование, инновационная среда, информационная культура, педагогическая деятельность, профессиональная подготовка.

**USE OF CLOUD TECHNOLOGIES IN FORMING STUDENTS' ELECTRONIC DIDACTIC
COMPETENCE**

This article covers the theoretical and practical aspects of using cloud technologies in the process of forming students' electronic didactic competence. In the context of a digital educational environment, cloud platforms allow for the effective use of educational resources, collaborative work, the implementation of interactive tasks, and flexible organization of educational processes. The study considers the issues of developing students' independent learning skills using cloud technologies, saving time and resources in the educational process, and optimizing the teacher's pedagogical activities. The role of developing information culture, mastering modern technologies, and creating an innovative educational environment in the formation of electronic didactic competence is also analyzed. The results of the article serve to accelerate digital transformation in the educational process and improve the professional training of students.

Keywords: electronic didactic competence, cloud technologies, digital education, innovative environment, information culture, pedagogical activity, professional training.

Kirish. XXI asr jamiyati tobora globallashib, raqamli texnologiyalar jadal sur’atlar bilan rivojlanayotgan bir sharoitda ta’lim tizimining ham tubdan o’zgarishi kuzatilmoqda. Bugungi kunda har bir davlatning raqobatbardoshligi va taraqqiyot darajasi nafaqat uning iqtisodiy ko’rsatkichlari, balki aholining bilim darajasi, axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati hamda zamonaviy ta’lim muhitida samarali faoliyat yurita olish ko’nikmalari bilan ham belgilanmoqda. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, oliy ta’lim muassasalarida talabalarining elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri sifatida maydonga chiqmoqda.

Elektron didaktik kompetensiya – bu talabalarining raqamli ta’lim muhiti sharoitida elektron resurslardan oqilona foydalanishi, o’quv jarayonini mustaqil boshqarishi, o’z bilimini muntazam ravishda yangilab borishi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotda tatbiq qila olishi bilan bog’liq kompleks ko’nikmalardir. Ushbu kompetensiya zamonaviy ta’lim tizimida o’quvchi va talabaning bilim olish jarayonida faol subyekt sifatida shakllanishini, mustaqil ta’lim olish madaniyatini rivojlantirishni hamda o’qituvchi bilan interaktiv hamkorlikni ta’minlaydi.

So’nggi yillarda ta’lim tizimida bulutli texnologiyalar keng qo’llanilmoqda. Bulutli texnologiyalar yordamida o’quvchilar va talabalar istalgan joyda va istalgan vaqtda internet orqali kerakli ma’lumotlarga ega bo’lishi, topshiriqlarni bajarishi, onlayn darslarda qatnashishi va o’z bilimini oshirib borishi mumkin. Bu jarayon, bir tomondan, talabalarga o’quv jarayonini erkin va qulay tarzda tashkil etish imkoniyatini bersa, boshqa tomondan, o’qituvchiga o’quv jarayonini monitoring qilish, nazoratni kuchaytirish va ta’lim samaradorligini oshirishda yordam beradi.

Bulutli texnologiyalarning afzalliklari ko’plab ilmiy manbalarda e’tirof etilgan bo’lib, ular orasida quyidagilarni alohida ta’kidlash mumkin:

1. Moslashuvchanlik va erkinlik – talabalar istalgan qurilmadan (kompyuter, planshet, smartfon) kerakli ma’lumotlarga ulanib, o’quv jarayonini davom ettira oladilar.

2. Tejamkorlik – bulutli platformalar moddiy resurslarni iqtisod qilish imkonini beradi, chunki ulardan foydalanishda qimmat dasturiy ta’minotlarni alohida o’rnatish shart emas.

3. Hamkorlik muhiti – talabalar birgalikda loyihalarda ishlashi, hujjatlarni umumiy muharrirlik qilish imkoniga ega bo’ladilar.

4. Axborot xavfsizligi va saqlanishi – ma’lumotlar bulutda saqlangani uchun ularni yo’qotish xavfi minimal darajada bo’ladi.

Ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalasi xalqaro darajada ham dolzarb hisoblanadi. Masalan, YUNESKO, YUNISEF kabi tashkilotlar tomonidan ta’limda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarda, ta’lim sifatini oshirish va imkoniyatlarni kengaytirishda asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. O’zbekiston Respublikasi ham raqamli iqtisodiyot va raqamli ta’limni rivojlantirish borasida bir qator davlat dasturlarini amalga oshirmoqda. “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni keng qo’llash, elektron ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish belgilangan[1, 345, 356].

Oliy ta’lim muassasalarida bulutli texnologiyalardan foydalanish nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki talabalarining mustaqil ishlash, ijodiy yondashuv, axborot bilan ishlash, tahlil qilish, tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, elektron didaktik kompetensiyaning shakllanishida bulutli platformalardan samarali foydalanish muhim omil bo’lib, u talabaning o’z bilimini o’z vaqtida baholash, ta’limiy jarayonlarni individual tarzda tashkil etish va kelajak kasbiy faoliyatiga tayyorlanishiga yordam beradi.

Shu bilan birga, bulutli texnologiyalardan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, internet tezligi, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, ayrim foydalanuvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko’nikmalari pastligi, shuningdek, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash bilan bog’liq masalalar dolzarb bo’lib qolmoqda. Biroq ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal qilish orqali talabalarining elektron didaktik kompetensiyasini yuqori darajada shakllantirish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik tadqiqotlarda qo’llaniladigan metodologiya tadqiqotning ilmiy asoslanganligi, ishonchliligi va natijalarning amaliy ahamiyatini ta’minlaydi. “Talabalarining elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirishda bulutli texnologiyalardan foydalanish” mavzusi zamonaviy ta’lim tizimi bilan bevosita bog’liq bo’lib, bunda metodologik asos sifatida quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

1. Tizimli yondashuv – elektron didaktik kompetensiya talabaning umumiy ta’limiy va kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Bulutli texnologiyalarni o’quv jarayoniga tatbiq etish bu tizimning tarkibiy elementlarini o’zaro bog’laydi.

2. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv – talabalarni faqat tayyor bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi, o‘quv jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllantirishga qaratiladi. Bulutli muhitda hamkorlikda ishlash, loyiha va topshiriqlarni bajarish shu yondashuvga xizmat qiladi.

3. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv – asosiy maqsad talabani bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, ularni amaliyotga qo‘llay olish qobiliyatini shakllantirishdir. Bulutli platformalar orqali talabani mustaqil o‘qib-o‘rganish, tahlil qilish va ijodiy fikrlash kompetensiyalari rivojlanadi.

4. Innovatsion yondashuv – zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, yangicha pedagogik vositalarni tatbiq etish va an‘anaviy ta‘lim jarayoniga raqamli yechimlarni integratsiya qilish asosiy yo‘nalish hisoblanadi.

5. Empirik metodlar – kuzatish, suhbat, test va so‘rovnoma orqali talabalar va o‘qituvchilarning bulutli texnologiyalardan foydalanish jarayonidagi tajribalari tahlil qilinadi.

6. Nazariy metodlar – mavjud ilmiy manbalarni o‘rganish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish orqali elektron didaktik kompetensiya va bulutli texnologiyalarning o‘zaro bog‘liqligi ochib beriladi [2,425, 432].

Shunday qilib, tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil bilan birga amaliy kuzatish va tajriba sinovlariga tayanib, ilmiy xulosalar chiqarishga imkon yaratadi.

So‘nggi o‘n yillikda elektron didaktik kompetensiyani shakllantirish masalasi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilmoqda. Bulutli texnologiyalar ta‘lim tizimiga jadal kirib kelayotgani sababli bu sohada adabiyotlarni uch yo‘nalishga ajratish mumkin:

Elektron didaktik kompetensiya tushunchasi o‘quv jarayonining raqamli muhitda samarali tashkil etilishiga qaratilgan. Xorijiy adabiyotlarda bu masala ko‘proq digital literacy, e-learning competence, ICT competence kabi terminlar bilan izohlanadi. Misol uchun, P. Mishra va M. Koehler tomonidan ishlab chiqilgan TPACK modelida o‘qituvchi va talabani texnologik, pedagogik va mazmuniy bilimlarni uyg‘unlashtirish qobiliyati elektron didaktik kompetensiyani asosiy sifatida ko‘rsatiladi.

O‘zbek olimlari orasida ham bu tushunchani o‘rganishga qiziqish ortib bormoqda. Masalan, R. Yo‘ldoshev, S. Qosimova kabi pedagog olimlar raqamli kompetensiyani shakllantirishda interaktiv metodlar va elektron ta‘lim resurslarining o‘rni haqida tadqiqotlar olib borgan.

Bulutli texnologiyalar (cloud computing) bugungi kunda ta‘lim jarayonida keng qo‘llanilmoqda. A. Armbrust va hamkorlari tomonidan ta‘kidlanishicha, bulutli texnologiyalar uch asosiy xizmatni taqdim etadi:

SaaS (Software as a Service) – dasturiy ta‘minotdan internet orqali foydalanish;

PaaS (Platform as a Service) – platforma va muhitdan onlayn foydalanish;

IaaS (Infrastructure as a Service) – server, tarmoq va xotira kabi infratuzilmadan masofadan turib foydalanish.

Ta‘limda eng ko‘p uchraydigan bulutli xizmatlar – Google Workspace for Education, Microsoft 365, Moodle Cloud, Zoom va boshqa platformalardir. Ular nafaqat darslarni tashkil etish, balki hamkorlikda ishlash, topshiriqlarni baham ko‘rish, resurslarni saqlash va ulashish imkonini beradi [3, 678].

Mahalliy adabiyotlarda ham bulutli texnologiyalarning afzalliklari keng yoritilgan. Jumladan, A. Jo‘rayevning ilmiy ishlarida ta‘lim muassasalarida bulutli texnologiyalar yordamida ta‘lim sifatini oshirish yo‘llari tahlil qilingan.

Xorijiy tadqiqotlarda bulutli texnologiyalar orqali talabalar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish, o‘qituvchilar faoliyatini optimallashtirish va ta‘lim jarayonini shaxsga yo‘naltirish samaradorligi isbotlangan. Masalan, J. Wang va L. Chenning izlanishlarida Google Docs orqali talabalar birgalikda ilmiy maqola yozib, elektron kompetensiyalarini samarali rivojlantirgani qayd etilgan.

Mahalliy tajribada ham bulutli texnologiyalar tobora ko‘proq qo‘llanilmoqda. O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida masofaviy ta‘lim jarayonida Google Classroom, Moodle va MS Teams kabi platformalardan foydalanish keng tarqaldi. Bu esa talabalar o‘rtasida mustaqil ta‘lim olish, tezkor axborot almashish va elektron resurslardan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qildi.

Natijalar va ularning muhokamasi. Zamonaviy ta‘lim tizimida talabalar nafaqat bilim oluvchi, balki bilim yaratuvchi va uni boshqaruvchi faol shaxs sifatida qaralmoqda. Shuning uchun ularning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Elektron didaktik kompetensiya – bu talabani axborot texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda o‘qish, tahlil qilish, yaratish va baham ko‘rish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bulutli texnologiyalar esa aynan shu jarayonlarni qo‘llab-quvvatlaydigan asosiy vositalardan biridir.

Birinchi tahlil jihati – bulutli texnologiyalarni ta‘lim jarayoniga tatbiq etish talabani mustaqil o‘qib-o‘rganishiga qanday ta‘sir etadi? Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, Google Classroom, Moodle va Microsoft Teams kabi bulutli platformalarda o‘qiyotgan talabalar an‘anaviy ta‘lim shakllariga qaraganda tezroq

ma'lumot topa oladi, elektron resurslardan oqilona foydalanadi va o'z o'quv jarayonini o'zi boshqaradi. Bu esa ularda mustaqillik va o'zini-o'zi nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ikkinchi tahlil jihati – bulutli texnologiyalar hamkorlik muhitini yaratadi. Talabalar umumiy hujjatlarda ishlash, jamoaviy loyihalar tayyorlash va onlayn forumlarda fikr almashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon faqat bilim almashish emas, balki bir-biridan o'rganish, muloqot madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiy kompetensiyani shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Uchinchi tahlil jihati – o'qituvchining roli. Bulutli texnologiyalar o'qituvchining vazifasini o'zgartirib, uni bilim beruvchidan ko'proq yo'lboshchi va fasilitator darajasiga olib chiqadi. O'qituvchi bulutli muhit orqali talabalarning faoliyatini nazorat qiladi, ularga maslahat beradi, jarayonni boshqaradi, lekin bilimni tayyor shaklda bermaydi. Natijada, talabalar o'zlari bilim izlaydi, tahlil qiladi va amaliyotda qo'llashni o'rganadi.

To'rtinchi tahlil jihati – ta'lim samaradorligi. Bulutli texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishda muhim o'rin tutadi. Masalan, bulutda saqlangan elektron kutubxonalar, interaktiv topshiriqlar va onlayn testlar talabalarning bilimni tezkor baholash imkonini beradi. Shuningdek, talabalar bilim olish jarayonida vaqt va makon chegarasidan xoli bo'lishi mumkin.

Beshinchi tahlil jihati – mavjud muammolar. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ba'zi ta'lim muassasalarida internet tezligining pastligi, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi va o'qituvchilarning bulutli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalari pastligi ta'lim samaradorligiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli elektron didaktik kompetensiyani shakllantirish jarayonida o'qituvchilarning o'zlari ham muntazam ravishda raqamli texnologiyalar bo'yicha malaka oshirishlari zarur [6, 567].

O'tkazilgan tahlillar asosida bir qator muhim natijalarga erishildi:

1. Bulutli texnologiyalar talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri ekanligi isbotlandi. Chunki ular talabalarga bilim olish jarayonini mustaqil tashkil etish, ma'lumotlarni tahlil qilish va amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

2. Mustaqil ta'lim olish madaniyati rivojlanadi. Talabalar bulutli texnologiyalar orqali mustaqil bilim izlash, kerakli ma'lumotni topish va uni qayta ishlash qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga puxta tayyorlaydi.

3. Hamkorlik muhiti shakllanadi. Bulutli platformalarda talabalar jamoaviy ishlashni o'rganadilar. Bu esa ularning nafaqat o'quv, balki kasbiy hayotida ham zarur bo'ladigan ko'nikma – jamoada ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

4. O'qituvchining roli o'zgaradi. U endilikda bilim manbai emas, balki jarayonni yo'naltiruvchi va nazorat qiluvchi shaxs sifatida talabalarga yordam beradi. Bu holat talabalarning faolligini oshirishga xizmat qiladi.

5. Ta'lim sifatining oshishi ta'minlanadi. Bulutli texnologiyalar yordamida bilimlarni tezkor baholash, qayta aloqa o'rnatish, individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyati kengayadi.

6. Muammolar aniqlanib, ularni hal qilish yo'llari belgilandi. Internet infratuzilmasini yaxshilash, o'qituvchilarni muntazam malaka oshirish kurslariga jalb etish va bulutli platformalardan foydalanish bo'yicha metodik qo'llanmalar yaratish zaruriyati aniqlangan.

7. Elektron didaktik kompetensiya bilan kasbiy tayyorgarlik o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Raqamli texnologiyalarni puxta egallagan talaba kelajakda mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi mumkin.

Bulutli texnologiyalar ta'lim tizimiga keng joriy qilinishi talabalar uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Ular o'quv jarayonini faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular talabalarning o'z bilimini mustaqil boshqarishi, tahlil qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimi uchun bu yo'nalishning dolzarbligi shundaki, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida barcha bosqichlarda raqamli texnologiyalarni keng qo'llash belgilab qo'yilgan. Demak, elektron didaktik kompetensiyani shakllantirishda bulutli texnologiyalardan foydalanish nafaqat talabalarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi, balki ularning kasbiy tayyorgarligi, ijodkorligi va global mehnat bozorida raqobatbardoshligini ham ta'minlaydi.

Xulosa. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim jarayonini samarali tashkil etish nafaqat o'quv dasturlari mazmuni, balki pedagogik jarayonda foydalaniladigan texnologiyalarning zamonaviyligi va qulayligi bilan ham belgilanadi. Shuning uchun talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning markaziy muammolaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu kompetensiya talabaning nafaqat o'qish, balki mustaqil ravishda bilim izlash, axborotni tahlil qilish, ularni amaliyotda qo'llash va o'z bilim faoliyatini boshqarish qobiliyatini o'zida mujassam etadi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, bulutli texnologiyalar talabalarda elektron didaktik kompetensiyani shakllantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Chunki bulutli platformalar – Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle va shunga o'xshash xizmatlar – talabaga ta'lim resurslariga istalgan joydan kirish imkonini beradi, bilim olish jarayonini moslashuvchan va erkin qiladi, hamkorlik muhitini shakllantiradi hamda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi interaktiv muloqotni kuchaytiradi.

Bulutli texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etishning asosiy natijalari quyidagilardan iborat: birinchidan, talabalarda mustaqil ta'lim olish madaniyati shakllanadi; ikkinchidan, jamoaviy ishlash ko'nikmalari rivojlanadi; uchinchidan, ta'lim samaradorligi va sifat darajasi oshadi; to'rtinchidan, o'qituvchining pedagogik faoliyati yengillashadi va yangi bosqichga ko'tariladi. Biroq internet infratuzilmasining yetarli emasligi, texnik vositalarning cheklanganligi hamda ayrim o'qituvchilar va talabalar raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha yetarli ko'nikmalarga ega emasligi kabi muammolar mavjud.

Umuman olganda, bulutli texnologiyalardan oqilona foydalanish talabalarining elektron didaktik kompetensiyasini yuqori darajada shakllantirishga, ularning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga, axborot madaniyatini mustahkamlashga hamda kelajakdagi kasbiy faoliyatga puxta tayyorlanishiga xizmat qiladi. Shunday ekan, bu jarayon ta'lim tizimida raqamli transformatsiyani jadallashtirish, zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashning muhim omili sifatida qaralishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev R. Pedagogik texnologiyalar va innovatsion ta'lim. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
2. Qosimova S. Raqamli kompetensiyani rivojlantirishda elektron ta'lim resurslarining ahamiyati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
3. Jo'rayev A. Bulutli texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash samaradorligi. – Toshkent: TDPU Ilmiy axborotlari, 2021
4. G'afforov Sh. Axborot texnologiyalaridan foydalanish asoslari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2022.
5. Alimova N. Talabalarda elektron kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik asoslari. – Samarqand: SamDU ilmiy jurnali, 2021.
6. Karimov A. Raqamli ta'lim tizimini rivojlantirishning tashkiliy asoslari. – Toshkent: TDIU Ilmiy axborotlari, 2020.
7. Rasulov B. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ta'limda qo'llanishi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2018.
8. Shodmonqulova D. Axborot texnologiyalari asosida talabalarda mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish. – Buxoro: BuxDU Ilmiy axborotlari, 2021.
9. Ergashev M. Elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning samarali usullari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashri, 2019.
10. To'rayev H. Ta'limda innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalar. – Qarshi: QDPI ilmiy to'plami, 2022.

ЦИФРОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ

Нуралиева Парвина Эркиновна,

*доктор философии по педагогическим наукам (PhD),
преподаватель кафедры “ИТС”, НПУУ*

В статье рассматривается роль цифрового образования как ключевого фактора развития когнитивных компетенций студентов в условиях цифровой трансформации общества. Подчеркивается необходимость адаптации педагогических стратегий к условиям цифровой среды для повышения эффективности обучения. Проведен анализ международных подходов, включая рамки цифровых компетенций DigComp. Установлено, что цифровая образовательная среда способствует развитию критического мышления, аналитических способностей и самостоятельности обучающихся.

Ключевые слова: цифровое образование, когнитивные компетенции, цифровая среда, DigComp, нейрокогнитивный подход, образовательные технологии.

TALABALARNING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA'LIMNING AHAMIYATI

Maqolada jamiyatning raqamli transformatsiyasi sharoitida raqamli ta'lim talabalarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida ko'rib chiqiladi. Ta'lim samaradorligini oshirish uchun pedagogik strategiyalarni raqamli muhitga moslashtirish zarurligi ta'kidlanadi. Xalqaro yondashuvlar, jumladan, DigComp raqamli kompetensiyalar doirasi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida raqamli ta'lim muhiti talabalarning tanqidiy fikrlashini, tahliliy qobiliyatlarini va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, kognitiv kompetensiyalar, raqamli muhit, DigComp, neyrokognitiv yondashuv, ta'lim texnologiyalari.

DIGITAL EDUCATION AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCIES

The article examines the role of digital education as a key factor in the development of students' cognitive competencies in the context of the digital transformation of society. It emphasizes the need to adapt pedagogical strategies to the conditions of the digital environment in order to enhance the effectiveness of learning. An analysis of international approaches, including the DigComp framework for digital competencies, is conducted. It is established that the digital educational environment contributes to the development of critical thinking, analytical skills, and students' independence.

Keywords: digital education, cognitive competencies, digital environment, DigComp, neurocognitive approach, educational technologies.

Raqamli ta'lim talabalarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish omili sifatida

Введение. Специфика современного образования определяется требованием внедрения компетентного подхода, реализация которого предполагает изменение образовательных программ на основе ключевых компетенций, в список которых входит и когнитивные компетенции, образующие целостную когнитивную компетентность. Будущие педагоги, готовые к работе в условиях современных школ, колледжей, ВУЗов, должны не только обладать определенными знаниями, но и уметь применять эти знания в своей профессиональной деятельности, проявляя творческий потенциал, мобильность и гибкость мышления, умение учиться и учить, то есть целый комплекс когнитивных компетенций. Когнитивная компетентность как система таких отдельных компетенций (творческого осмысления мира, критичность или рефлексивность понимания себя и мира, гибкость и мобильность осмысления себя и мира, умение учиться и умение учить и т.д.) формируется в контексте процессов обучения в вузе двумя основными путями: стихийным и целенаправленным. Внедрение цифровых технологий в образование юношей и взрослых позволяет существенно активизировать этот процесс, сделать его более осознанным, структурированным, результативным.

Обзор литературы. В условиях цифровой трансформации образования особую актуальность приобретают исследования, направленные на развитие когнитивных компетенций студентов посредством использования цифровых технологий. В странах СНГ ведутся активные научные исследования, посвященные совершенствованию образовательного процесса, внедрению информационно-коммуникационных технологий и развитию познавательной деятельности обучающихся.

Теоретико-методологические основы информатизации образования, а также вопросы формирования когнитивных и цифровых компетенций отражены в работах ряда учёных СНГ. В частности, исследования С.А. Бешенкова, А.Г. Гейна, Б.М. Гаврилова, В.А. Каймина, А.Г. Кушниренко, М.П. Лапчика, В.Л. Латышева, Н.В. Макаровой, Г.К. Селевко, И.Г. Семакина, Т.А. Бороненко, В.В. Давыдова, А.Н. Сергеева, Н.Д. Угриновича посвящены вопросам внедрения ИКТ в образовательный процесс, формированию информационной культуры и развитию интеллектуальных способностей обучающихся.

Особое внимание в их работах уделяется дидактическим возможностям цифровых технологий, а также их влиянию на развитие мышления, познавательной активности и самостоятельности студентов. Так, исследования В.В. Давыдова раскрывают теорию развивающего обучения, направленного на формирование теоретического мышления, а работы Г.К. Селевко рассматривают современные педагогические технологии как средство развития личности обучающегося.

В развитых странах исследования в области цифрового образования и когнитивного развития обучающихся носят междисциплинарный характер и охватывают области педагогики, психологии и нейронауки. Значительный вклад в развитие данной проблематики внесли такие ученые, как A. Kameas, A.W. Radford, S. Ryan, L. Yuan, M. Koole, T. Monahan, D. Fallman, A. Šorgo.

Учёными Республики Узбекистан проведён значительный объём научно-исследовательских работ, посвящённых совершенствованию системы высшего образования, внедрению информационно-коммуникационных технологий и развитию когнитивных компетенций студентов в условиях цифровизации образования.

В частности, выполнены исследования по созданию современной учебной литературы (учебников, учебных пособий, монографий), разработке дидактических средств и их экспертизе, созданию и внедрению программно-педагогических средств, а также совершенствованию методик использования цифровых технологий в образовательном процессе и развитию дистанционного обучения.

Теоретико-методологические и практические аспекты информатизации образования нашли отражение в работах таких отечественных учёных, как А.А. Абдукодилов, Қ.Т. Олимов, М.М. Арипов, Б. Бегалов, У.Ш. Бегимкулов, Ф.М. Зокирова, Р.Р. Бокиев, Н.И. Тайлоков, А.Х. Махмудов, У.Й. Юлдашев, А. Сатторов, Б.Б. Мўминов, Ф.Р. Мурадова, А. Аширова, И. Исоков, А.М. Пўлотов, М.А. Файзиев, А.Ғ. Ҳайитов.

Значительное внимание вопросам цифровизации высшего образования уделено в исследованиях узбекских ученых, посвящённых анализу внедрения цифровых технологий в образовательный процесс. Так, в работе **А.С. Кучарова** рассматривается процесс цифровой трансформации высших учебных заведений Узбекистана, где подчеркивается, что внедрение цифровых технологий способствует повышению качества образования и развитию интеллектуальных способностей студентов. Особое место в национальных исследованиях занимает проблема формирования учебно-исследовательских и когнитивных компетенций студентов в условиях кредитно-модульной системы. В работах **У.И. Муртазаевой** и соавторов показано, что интеграция цифровых технологий и интерактивных методов обучения способствует развитию исследовательских навыков, критического мышления и когнитивной активности студентов.

Методологическая база исследования. Для повышения качества цифрового обучения, в том числе повышения когнитивных компетенций студентов в процессе цифрового обучения, необходимо выделить компоненты, уровни, условия, критерии, а также механизмы развития когнитивных компетенций студентов, чтобы организовать их направленное формирование и развитие в процессе электронного обучения.

Направленное формирование содержательных компонентов (сущности, структуры и уровней, критериев, показателей) когнитивной компетентности увеличивает результативность (успешность) цифрового обучения.

Процесс обучения студентов на основе системы электронного обучения будет успешным:

• если в процессе электронного обучения будет уточнено и операционализировано понятие «когнитивная компетентность», в том числе выделены его структурные компоненты, уровни, условия, критерии и механизмы;

• обоснована, разработана и внедрена в практику целостная структурно-содержательная модель формирования и развития познавательной компетентности студентов на основе системы электронного обучения;

• если процессы формирования и развития когнитивной компетентности в процессе электронного обучения будут регулироваться и оцениваться посредством специально разработанного для этих целей (опирающегося на структурно-содержательную модель формирования и развития когнитивных компетенций).

Когнитивная компетентность — это интегральная характеристика знаний, умений (навыков), способностей и личного опыта в работе с учебно-профессиональной информацией в контексте системы электронного обучения и иных форматов и форм образовательной деятельности. Когнитивная компетентность студентов включает как один из компонентов компетентность, связанную с использованием в процессах обучения и самообучения цифровых устройств, технологий и программ. Она также включает умение учиться и учить, умение критически, рефлексивно осмысливать себя и мир, процессы и результаты образования, умения творчески перерабатывать информацию о себе и мире, умения исследовательского, гибкого понимания учебно-профессиональных ситуаций и их содержаний.

Среди зарубежных моделей цифровых компетенций в образовании выделяются модели Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK); Substitution, Augmentation, Modification, Redefinition (SAMR); European Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu).

В данной статье рассмотрена модель Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu) [2]

Перечень групп компетенций модели DigCompEdu представлен в таблице 1. По шести приведённым группам классифицированы двадцать две базовые компетенции.

Название группы компетенций
Professional engagement(Профессиональная вовлечённость)
Digital resources(Цифровые ресурсы)
Teaching and learning(Преподавание и обучение)
Assessment(Оценивание)
Empowering learners(Расширение возможностей обучающихся)
Facilitating learners' digital competence(Развитие цифровой компетенции учащихся)

Каждая область включает в себя не сколько компетенций, которыми должны обладать педагоги для реализации инновационных образовательных стратегий [4], создания условий для инклюзивного образования и повышения эффективности своей профессиональной деятельности при помощи цифровых инструментов.

Раскроем кратко содержание каждой области.

1. Профессиональная вовлеченность предполагает использование цифровых технологий и ресурсов для профессионального общения с обучающимися, родителями, коллегами и другими заинтересованными лицами. Также в эту область входит саморефлексия, критическая оценка профессиональной деятельности и непрерывное профессиональное развитие педагога.

2. Область «Цифровые ресурсы» включает умение работать с цифровым контентом (использовать готовый, модифицировать, создавать собственный), выбирать цифровые ресурсы в зависимости от своих целей, управлять ими и обеспечивать их безопасное использование.

3. Область «Обучение» состоит из использования цифровых технологий в педагогической деятельности, наставничестве, организации взаимодействия обучающихся и поддержке их автономности в процессе обучения.

4. В рамках области «Оценка» цифровые технологии рассматриваются для реализации стратегий оценки, анализа результатов, планирования и предоставления обратной связи обучающимся.

5. Поддержка обучающихся при помощи цифровых технологий состоит в создании инклюзивной и доступной образовательной среды, персонализации обучения, вовлечении обучающихся в активную деятельность.

6. Развитие цифровых компетенций, обучающихся предполагает повышение уровня их информационной и медийной грамотности, цифровую коммуникацию и сотрудничество, создание цифрового контента, решение проблем в цифровой среде, разумное использование технологий.

Таким образом, одни цифровые компетенции находятся в фокусе массового сознания, в то время как другие, требующие не меньшего развития, – на его периферии. Среди наиболее важных из таких компетенций в педагогике – компетенции взаимодействия (коммуникации и коллаборации в значении сотрудничества), самообучения, в том числе обучения в течение всей жизни. Редко упоминаемые руководителями образовательных организаций компетенции также являются недостаточно развитыми и требуют особых усилий в освоении не только обучающимися, но и педагогическими коллективами.

Заключение. Изучение международного опыта, в частности моделей, позволило установить, что цифровые компетенции рассматриваются как ключевой компонент современного образования, тесно связанный с когнитивным развитием личности. Данные модели обеспечивают системный подход к формированию навыков работы с информацией, коммуникации и использования цифровых технологий в учебной деятельности. Показано, что в качестве критерия оценки уровня цифровых компетенций используется характеристика основной деятельности педагога в контексте современных цифровых технологий.

Литературы:

1. Parvina Nuraliyeva, Elvira Tursunnazorova, Durdona Otakulova "Methods of developing professional competence in students through the use of digital technologies" AIP Conf. Proc. 3244, 030040 (2024) <https://doi.org/10.1063/5.0241982>
2. Nuraliyeva P.E. The Importance of Digital Technologies in the Organization of Modern Education // Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences. –Portugal, 2023. Vol. 2, Issue-1 . –P. 7-
3. Попов В.С. Европейская рамка цифровых компетенций педагога DigCompEdu: базовые компетенции, их оценка и неравномерность развития // Перспективные направления исследований в области наук об образовании. Сборник научных трудов I Международной научной конференции аспирантов, посвященной 155-летию Тверского государственного университета. Выпуск 1 . Тверь: Тверской государственный университет, 2025. С.129-135.
4. Punie Y., editor(s), Redecker C., European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu, EUR 28775 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017.
5. Qizi, B. S. A. (2019). Development of ICT competence of the future teacher of informatics on the basis of smart technology. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(10).
6. Isroilova L.S. Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish pedagogik muammo sifatida. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. Илимий-методикалык журнал. Нөкис. 6/2-сан 2023. Декабрь.
7. Usmonqulov, S. U. (2024). Integrativ yondashuvning pedagogik jihatlari. Miasto Przyszłości, 49, 1163-1168.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI YO‘NALISHIDAGI TALABALARNING MUSTAQIL TA‘LIMINI VEB-PLATFORMA ORQALI TASHKIL ETISH MODELI

Isroilova Lola Sunnatovna,
Navoiy davlat universiteti dotsenti

Ushbu maqolada axborot texnologiyalari yo‘nalishidagi talabalarning mustaqil ta‘limini tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarning axborot texnologiyalariga oid fanlardan mustaqil ta‘limini veb-platforma orqali tashkil etish modeli takomillashtirilgan. Mazkur modelning samaradorligini aniqlash bo‘yicha olib borilgan tajriba-sinov natijalari Styudent–Fisher kriteriyasi yordamida matematik-statistik jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta‘lim, axborot texnologiyalari, pedagogik model, raqamli ta‘lim muhiti, kasbiy kompetensiya, o‘zini-o‘zi boshqarish, masofaviy ta‘lim, o‘quv jarayonini tashkil etish, ta‘lim samaradorligi, Styudent-Fisher.

A MODEL FOR ORGANIZING INDEPENDENT LEARNING OF INFORMATION TECHNOLOGY STUDENTS THROUGH A WEB PLATFORM

This article provides a detailed analysis of the theoretical and practical aspects of organizing independent learning for students majoring in information technology. Additionally, the model for organizing students' independent study of information technology subjects through a web platform has been improved. The results of the experiment conducted to determine the effectiveness of this model were analyzed mathematically and statistically using the Student's t-test.

Keywords: independent learning, information technologies, pedagogical model, digital educational environment, professional competence, self-management, distance learning, organization of the educational process, educational effectiveness, Student-Fisher.

МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ЧЕРЕЗ ВЕБ-ПЛАТФОРМУ

В данной статье подробно проанализированы теоретические и практические аспекты организации самостоятельного обучения студентов направления информационных технологий. Также усовершенствована модель организации самостоятельного обучения студентов по предметам, связанным с информационными технологиями, через веб-платформу. Результаты экспериментальных испытаний по определению эффективности данной модели были проанализированы математически и статистически с помощью критерия Стьюдента-Фишера.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, информационные технологии, педагогическая модель, цифровая образовательная среда, профессиональная компетенция, самоуправление, дистанционное обучение, организация учебного процесса, эффективность обучения, Стьюдент-Фишер.

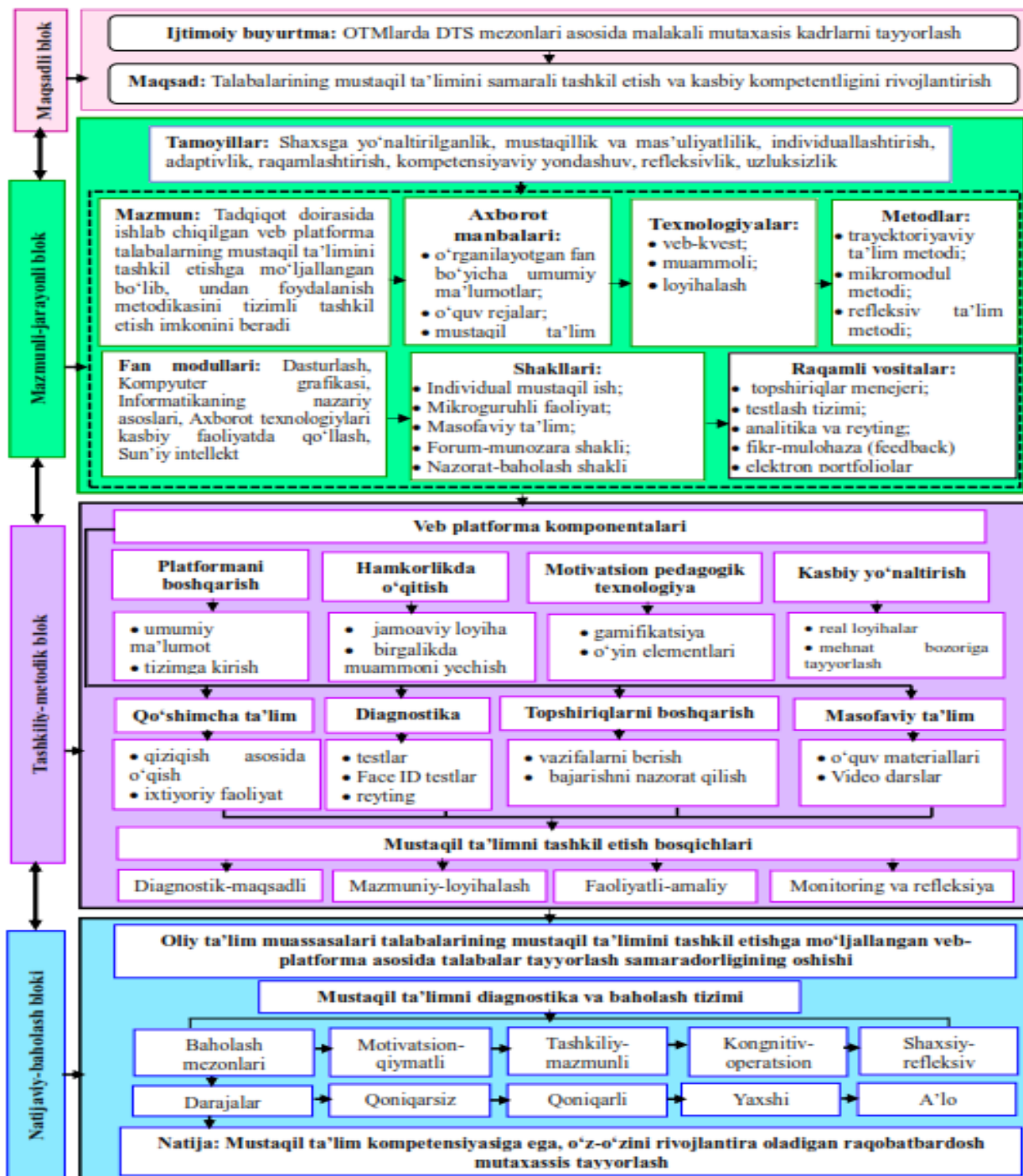
Kirish. Bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasining jadal rivojlanishi oliy ta‘lim tizimida mutaxassis tayyorlash jarayoniga, ya‘ni talabalarning mustaqil ta‘limini tashkil etishda yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Oliy ta‘lim muassasalarida auditoriya mashg‘ulotlariga kam bo‘lmagan soat mustaqil ta‘lim uchun ajaratilgan. Shuning uchun talabalarning fanlar bo‘yicha, jumladan axborot texnologiyalariga oid fanlardan mustaqil ta‘limini tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan holda tashkil etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [1-10].

Adabiyotlar tahlili. Oliy ta‘lim muassasalarida axborot texnologiyalari yo‘nalishidagi talabalarni mustaqil ta‘limini tashkil etishning nazariy va amaliyotiga oid tadqiqotlar **D.Raghunandan [2]**, A.N.Riblova [3], L.K.Raytskaya [4], Ye.V.Boykov [5], V.V.Usmonov [6], M.M.Abdumannopov [7], Y.I.Asadova [8], R.T.Auezova [9], N.R.Saitkulova [10], A.R.Sattarov [11] lar tomonidan amalga oshirilgan.

Yuqorida keltirilgan olimlarning tadqiqotlarda oliy ta‘lim muassasalarida axborot texnologiyalari yo‘nalishida tahsil oluvchi talabalarlarning mustaqil ta‘limini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan, mobil ta‘lim texnologiyalaridan va o‘yin texnologiyalaridan foydalanish metodikasiga oid izlanishlar olib borilgan bo‘lsa-da, biroq talabalarning mustaqil ta‘limini veb-platforma orqali tashkil etish usullari ilmiy-

nazariy jihatdan yetarlicha tadqiq etilmagan. Shu bois ilgari surilayotgan tadqiqot bugungi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Oliy ta’lim muassasalarida axborot texnologiyalari yo’nalishi talabalarining mustaqil ta’limini veb-platforma orqali tashkil etish, ularning bo’sh vaqtini samarali o’tkazish va zamonaviy raqamli dasturiy vositalarni yaratishga erishiladi. Shuning uchun tadqiqot doirasida axborot texnologiyalari yo’nalishi talabalarining mustaqil ta’limini veb-platforma orqali tashkil etish modeli takomillashtirildi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Talabalarining mustaqil ta’limini veb-platforma orqali tashkil etish modeli

Ushbu taklif etilayotgan model maqsadli, mazmunli-jarayonli, tashkiliy-metodik va natijaviy-baholash bloklaridan iborat.

Tahlil va natijalar. Axborot texnologiyalari yo’nalishidagi talabalarining mustaqil ta’limini tashkil etish uchun ishlab chiqilgan modelni samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajriba-sinov ishlari Navoiy davlat universitetida amalga oshirildi. Bunda axborot texnologiyalari yo’nalishida tahsil oluvchi talabalar jalb etilib, ular tajriba (43 nafar) va nazorat (42 nafar) guruhlariga

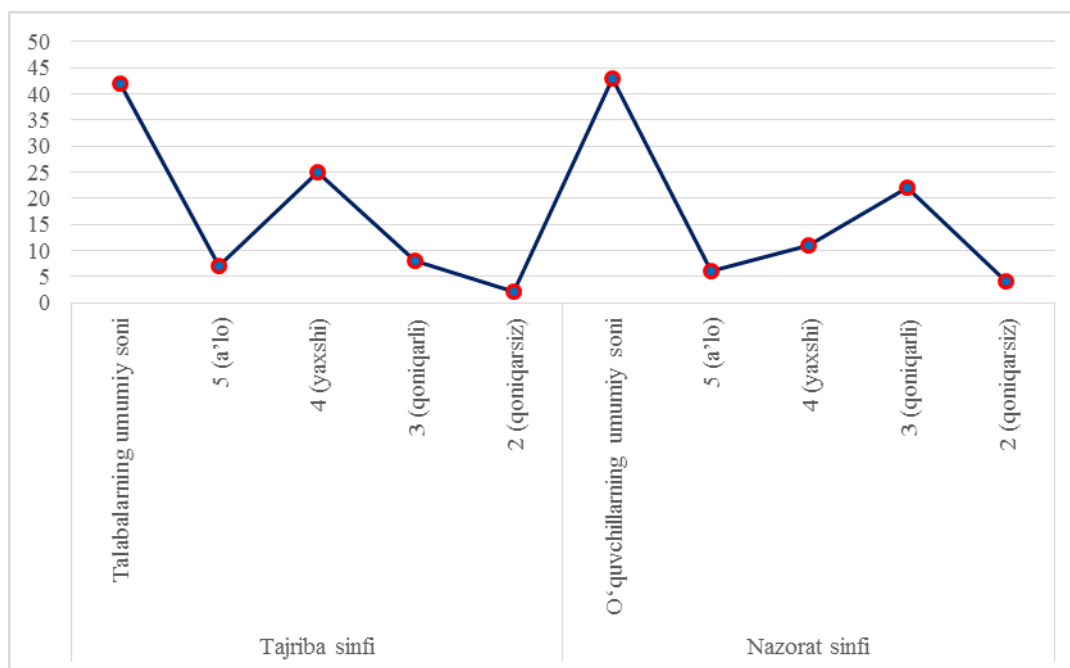
ajratildi. Talabalarning tajriba va nazorat guruhlariga ajratishda bilim darajasi bir xillicka e'tibor qaratildi. Ularning tajriba boshidagi ko'rsatkichi quyidagi jadvalda keltirilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Tajriba va nazorat guruhiga jalb etilgan talabalarining tajriba boshidagi natijalari

Tajriba guruhi					Nazorat guruhi				
Talabalarining umumiy soni	5 (a'lo)	4 (yaxshi)	3 (qoniqarli)	2 (qoniqarsiz)	Talabalarining umumiy soni	5 (a'lo)	4 (yaxshi)	3 (qoniqarli)	2 (qoniqarsiz)
42	5	15	20	2	43	4	17	19	3

Ushbu jadvaldan quyidagi diagrammani hosil qilamiz (2-rasmga qarang).

2-rasm. Talabalarining tajriba boshidagi o'zlashtirish dinamikasi

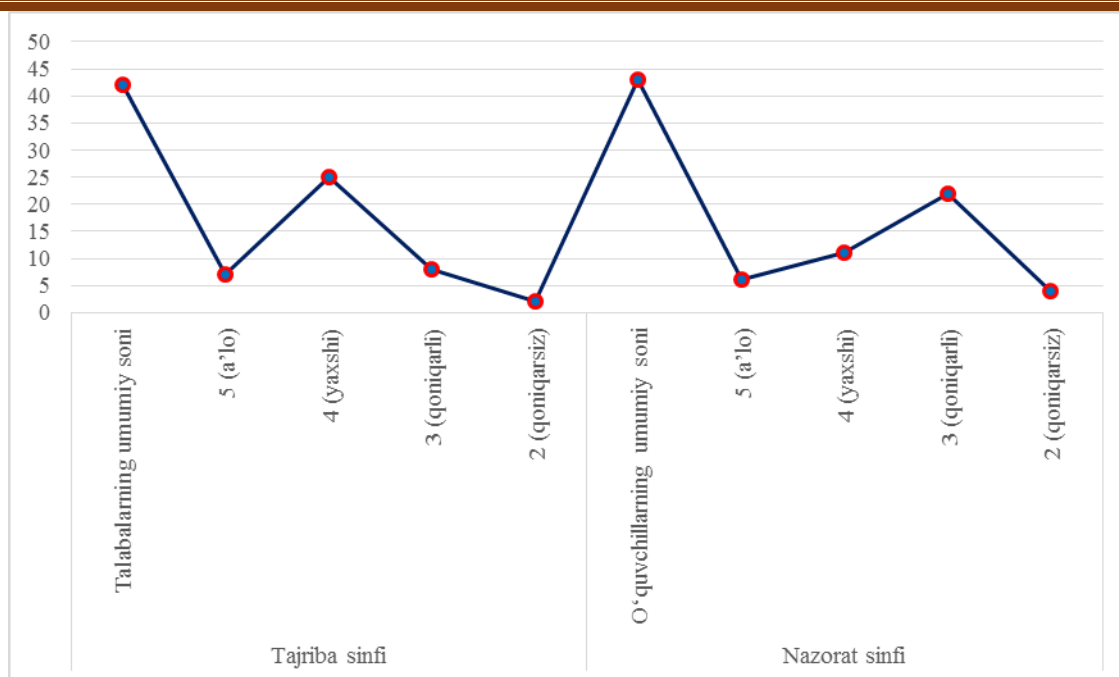
Jalb etilgan tajriba guruhidagi axborot texnologiyalari yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ta'limi tadqiqot doirasida taklif etilgan model asosida tashkil etildi. Nazorat guruhiga esa bu imkoniyat berilmadi. Tajriba va nazorat guruhiga ajratilgan talabalarining tajriba oxiridagi ko'rsatkichlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval.

Tajriba va nazorat guruhiga jalb etilgan talabalarining tajriba oxiridagi natijalari

Tajriba guruhi					Nazorat guruhi				
Talabalarining umumiy soni	5 (a'lo)	4 (yaxshi)	3 (qoniqarli)	2 (qoniqarsiz)	Talabalarining umumiy soni	5 (a'lo)	4 (yaxshi)	3 (qoniqarli)	2 (qoniqarsiz)
42	7	25	8	2	43	6	11	22	4

Ushbu 2-jadvaldagi talabalarining tajriba oxiridagi natijalarini o'zlashtirish dinamikasini qiyida keltirilgan (3- rasmga qarang):

3-rasm. Talabalarning tajriba oxiridagi o'zlashtirish dinamikasi

Tadqiqot yakunida har ikki guruh natijalari o'zaro qiyosiy tahlil qilinib, ularning ishonchlilik darajasini aniqlash uchun Student–Fisher kriteriysi asosida matematik-statistik tahlil amalga oshirildi.

Ushbu kriteriyadan foydalanishda tanlanmalar uchun mos o'rta qiymatlar $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^4 n_i X_i$, tarqoqlik

koeffitsiyentlarini $D_n = \frac{\sum_{i=1}^4 n_i (x_i - \bar{X})^2}{n-1}$, o'zlashtirish ko'rsatkichlarini aniqlashda esa $A\%$

$= \frac{\bar{X}}{3} \cdot 100\% - \frac{\bar{Y}}{3} \cdot 100\%$ formulalaridan fodalanildi. Hisoblash natijasiga ko'ra, tajriba sinfining o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligi, ya'ni 10,7 % ga oshganligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, oliy ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalari yo'nalishidagi talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishda taklif etilayotgan modeldan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Bunda talabalarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish orqali, mustaqil ta'lim olish va o'z-o'zini rivojlantira oladigan raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Isroilova L.S. Axborot texnologiyalari sohasidagi talabalarni mustaqil ta'limini tashkil etishda veb-platformalardan foydalanish usuli // *O'zMU xabarlar* (ACTA NUUZ). – 2025. – 1/5-son. – B. 101–104.
2. Raghunandan D. Supporting Independent Learning and Rapid Experimentation in Data Science: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. – College Park: University of Maryland, 2023. – 309 p.
3. Рыблова А.Н. Система управления профессионально ориентированной самостоятельной познавательной деятельностью студентов вуза // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Тольятти, 2004. – 44 с.
4. Райцкая Л.К. Дидактическая концепция самостоятельной учебно-познавательной деятельности студентов в интернет-среде // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Москва, 2013. – 56 с.
5. Бойков Е.В. Методика самостоятельного обучения студентов информатике с помощью объектно-ориентированных электронных учебников // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Красноярск, 2012. – 24 с.
6. Усманов В.В. Интенсивные технологии управления самостоятельной работой студентов в процессе их профессионального обучения // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Москва, 2006. – 32 с.

7. Abdumannopov M.M. Ta’limni raqamlashtirish sharoitida talabalarning mustaqil ta’lim olish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi // *Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati*. – Farg’ona, 2025. – 56 b.

8. Asadova Y.I. Talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etishda masofaviy o’qitish platformalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish (Ta’limda axborot texnologiyalari fani misolida) // *Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati*. – Buxoro, 2023. – 57 b.

9. Auezova R.T. Bo’lajak o’qituvchilarning mustaqil ta’limini veb-kvest texnologiyasi asosida tashkil etish metodikasini takomillashtirish (Informatika va raqamli texnologiya fani misolida) // *Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati*. – Nukus, 2024. – 48 b.

10. Saitkulova N.R. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining akademik mobilligini rivojlantirish texnologiyalari (mustaqil ta’lim misolida) // *Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati*. – Chirchiq, 2023. – 43 b.

11. Саттаров А.Р. Инновацион методик лойиҳалар асосида талабалар мустақил таълимини ташкил этишда мобил ўқитиш тизимидан фойдаланиш // *Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати*. – Чирчик, 2021. – 52 б.

12. Isroilova L.S. Talabalar mustaqil ta’limini tashkil etishda onlayn viktorinalarning amaliy samaradorligi // *Elektron ta’lim (E-learning)*. – 2025. – №2 (Vol. 6). – B. 8–11.

TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA AI TUTOR (RAQAMLI O‘QITUVCHI)LARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Narmurodova Dilfuza Abdixoliq qizi,
Termiz davlat universiteti tayanch doktaranti
dilfuzaqurbonova91@gmail.com

Mazkur tadqiqotda talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda AI tutor (raqamli o‘qituvchi)lardan foydalanish samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida an’anaviy va AI asosidagi o‘qitish yondashuvlari qiyosiy o‘rganilgan. Natijalar AI tutorlardan foydalangan talabalar nutq ko‘nikmalari hamda o‘z-o‘zini boshqarish darajasi bo‘yicha sezilarli ustunlikka ega ekanini ko‘rsatgan. Mazkur yondashuv talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita sifatida e’tirof etilgan.

Kalit so‘zlar: chet tilini o‘rganish, AI suhbatdosh tutorlar (raqamli o‘qituvchilar), o‘zaro muloqotni baholash, kommunikativ kompetensiya, gapirish ko‘nikmasi

AI-ТЮТОРЫ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Данное исследование посвящено изучению эффективности тьюторов на основе искусственного интеллекта (AI) в развитии коммуникативной компетенции студентов. Проведен сравнительный анализ традиционных и AI-ориентированных подходов к обучению. Результаты показывают, что студенты, использующие AI-тьюторов, достигают значительно более высокого уровня развития речевых навыков и саморегуляции. Данный подход рассматривается как эффективный педагогический инструмент, способствующий развитию самостоятельного обучения студентов.

Ключевые слова: изучение иностранного языка, разговорные AI-тьюторы, оценка взаимодействия, коммуникативная компетенция, речевые навыки

AI TUTORS IN DEVELOPING STUDENTS’ COMMUNICATIVE COMPETENCE: A COMPARATIVE STUDY

This study examines the effectiveness of artificial intelligence-based AI tutors (digital instructors) in developing students’ communicative competence. A comparative analysis was conducted between traditional and AI-based instructional approaches. The results indicate that students who used AI tutors achieved significantly higher levels of speaking skills and self-regulation. This approach is recognized as an effective pedagogical tool for enhancing students’ independent learning.

Keywords: Foreign language learning, AI conversational tutors, Evaluation of interaction, communicative competence, speaking skills

Kirish. Hozirgi davrda chet tilini bilish nafaqat zarurat, balki muhim kompetensiyalardan biriga aylanib bormoqda. Shu sababli til o‘rganish jarayoniga yangicha yondashuvlar kirib kelmoqda. So‘nggi yillarda ayniqsa sun‘iy intellekt asosida yaratilgan raqamli o‘qituvchilar (AI tutorlar) ta’limda asta-sekin o‘z o‘rnini topmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’limni raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, PQ-4996-son qarorda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo‘llash va raqamli muhitni rivojlantirish zarurligi ta’kidlangan[1].

Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayoni bosqichma-bosqich rivojlanib bormoqda. Xususan, World Bank tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda qayd etilishicha, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish nafaqat o‘qitish sifatini oshirishga, balki o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga ham xizmat qiladi[2].

Bunday tizimlarning afzalligi shundaki, ular bilan ishlash qat’iy vaqt yoki joy bilan cheklanmaydi. Talaba o‘z imkoniyatidan kelib chiqib mashq qiladi, tizim esa uning javoblariga mos tarzda munosabat bildiradi. Ayniqsa, og‘zaki nutqni rivojlantirishda bunday muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy darslar ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q, ammo AI tutorlar ularni to‘ldiruvchi vosita sifatida qaralmoqda. Bu esa talabalarga darsdan tashqari vaqtida ham o‘z ustida ishlash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda AI tutorlarning til o‘rganishdagi roli ko‘rib chiqilgan bo‘lib, asosiy e‘tibor talaba va tizim o‘rtasidagi muloqot jarayoni hamda uning natijalariga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Chet tilini o‘rganish jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish masalasi bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda. So‘nggi yillarda bu jarayonga sun‘iy intellekt texnologiyalarining kirib kelishi o‘quv faoliyatining mazmuni va shakliga ma‘lum darajada o‘z ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, AI asosida ishlovchi suhbatdosh tizimlar talabalar uchun qo‘shimcha muloqot muhiti yaratishi bilan e‘tiborni tortadi. Ilmiy ishlarda qayd etilishicha, bunday vositalar bilan ishlash talabani passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Masalan,

Hill va boshqalar (2015) talaba va tizim o‘rtasidagi muloqot davomiyligi ortishi orqali nutqiy faollik kuchayishini kuzatgan[3]. Shu jihat, ayniqsa, tilni amaliy o‘zlashtirishda muhim omil sifatida qaraladi.

Kang (2022) tomonidan olib borilgan izlanishlarda esa AI bilan muntazam muloqot qilish natijasida talabalarning gapirishdagi ishonchi ortishi va fikrni erkin ifodalashga moyilligi kuchayishi qayd etilgan[4]. Bu fikr Junaidi (2020) ishida ham bilvosita qo‘llab-quvvatlangan, unda o‘quv jarayonida sun‘iy intellektidan foydalanish til o‘rganishda ikki muhim jihat: ravonlik va aniqlikni parallel rivojlantirishga xizmat qilishi ta‘kidlangan[5].

So‘nggi bosqichdagi tadqiqotlar esa masalani yanada kengroq ko‘lamda ko‘rib chiqmoqda. Xususan, Seo va Kim (2024) katta til modellari asosidagi tizimlarni oddiy dastur sifatida emas, balki talaba bilan “hamkor muloqot olib boruvchi subyekt” sifatida talqin qilgan[6]. Bu yondashuv AI tutorlarning faqat yordamchi vosita emas, balki o‘quv jarayonining faol elementi sifatida qaralayotganini ko‘rsatgan.

Shu bilan birga, mavjud ishlarda ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladigan jihatlar ham tilga olingan. Godwin-Jones (2024) ayrim vaziyatlarda AI tizimlari tilning kontekstual va madaniy nozikliklarini yetarli darajada aks ettira olmasligini qayd etgan[7]. Bu esa ularni to‘liq mustaqil o‘qituvchi sifatida emas, balki qo‘shimcha vosita sifatida ko‘rish zarurligini anglatadi. Mazkur yo‘nalishdagi eng dolzarb tadqiqotlardan biri sifatida Avouris (2025) ishini alohida ta‘kidlash mumkin. Unda AI tutorlar bilan o‘zaro muloqot jarayoni foydalanuvchi tajribasi asosida tahlil qilinib, suhbat sifati, interaktivlik darajasi va baholash mezonlari tizimli ravishda ko‘rib chiqilgan[8]. Ayniqsa, dialoglarni tahlil qilish orqali sifatni aniqlash yondashuvi ushbu tadqiqot uchun muhim metodologik yo‘nalish sifatida xizmat qildi.

Ushbu tadqiqot aynan shu nazariy qarashlarga tayanib tashkil etildi. Ish jarayonida bir nechta usullar uyg‘un holda qo‘llanildi. Avvalo, mavjud ilmiy manbalar o‘rganilib, muammo nazariy jihatdan asoslandi. Shundan so‘ng AI tutorlar bilan ishlash jarayoni kuzatilib, talabalar faoliyati tahlil qilindi, hamda o‘qitishning an‘anaviy shakli bilan AI asosidagi yondashuv o‘zaro solishtirildi. Baholash jarayonida aniq mezonlardan foydalanishdan ko‘ra, talabaning real nutq faoliyatidagi o‘zgarishlarga e‘tibor qaratildi. Xususan, fikrni ifodalashdagi erkinlik, muloqotga kirishish tezligi va mustaqil ishlashga tayyorgarlik darajasi asosiy ko‘rsatkich sifatida olindi.

Natijalar. Tadqiqot davomida olingan natijalar AI tutorlar talabalarning kommunikativ kompetensiyasiga ijobiy ta‘sir qilishini ko‘rsatdi. Lekin bu ta‘sir barcha yo‘nalishlarda bir xil darajada emasligi kuzatildi. Jarayonni kuzatishda shuni payqash mumkin bo‘ldiki, AI tutor bilan ishlagan talabalar muloqotga faolroq kirishdi. Ular ko‘proq gapirishga harakat qildi, javobni qisqa qilib tugatib qo‘ymasdan, fikrini davom ettirdi. Ba‘zi holatlarda ular savolga qo‘shimcha fikr bildirgani ham kuzatildi. An‘anaviy darslarda esa bunday holat kamroq uchradi.

Natijalardan ko‘rinadiki, eng yuqori ko‘rsatkich aralash yondashuvda qayd etildi. Ya‘ni AI tutor va an‘anaviy darslar birga qo‘llanganda natija yaxshiroq bo‘ldi. Bu holat amaliy mashg‘ulotlarda ham sezildi, AI bilan mashq qilib kelgan talabalar darsda o‘zini erkinroq tutdi. Suhbat yozuvlarini tahlil qilish jarayonida ham ayrim farqlar aniqlandi. AI tutor bilan ishlagan talabalar:

- gapni davom ettirishga harakat qildi
- fikrni to‘liqroq ifodaladi
- yangi so‘zlarni ishlatishga urindi

Ammo, ayrim javoblarda grammatik xatolar saqlanib qolgan holatlar ham uchradi. Ayniqsa murakkab gap tuzilmalarida bu sezildi.

Ko‘nikma	An‘anaviy	AI tutor
Gapirish	59%	81%
Tushunish	64%	78%
Grammatika	71%	75%
O‘z-o‘zini boshqarish	57%	84%

Eng katta oʻzgarish oʻz-oʻzini boshqarish koʻnikmasida kuzatildi. Talabalar AI bilan ishlaganda oʻz xatolarini oʻzi tuzatishga harakat qilgani sezildi. Baʼzilari javobni bir necha marta qayta yozgani ham kuzatildi. Yana bir jihat eʼtiborni tortdi: talabalar AI bilan ishlashda xato qilishdan kamroq qoʻrqishdi. Bu esa ularning koʻproq gapirishiga undadi. Oddiy koʻrinishi mumkin, lekin amalda bu muhim omil boʻlib chiqdi.

Ayrim kamchiliklar ham borligi aniqlandi. Masalan:

- murakkab grammatik tushuntirishlar har doim ham yetarli emas
- ayrim javoblar umumiyroq boʻlib qoldi
- baʼzan vaziyatga toʻliq mos kelmadi

Shunga qaramay, umumiy natijalar shuni koʻrsatdiki AI tutorlar mustaqil mashq qilish jarayonida foydali boʻladi.

Muhokama. Olingan natijalar AI tutorlar talabalarning muloqotga kirishish faolligini oshirishini koʻrsatdi. Ayniqsa, ular bilan ishlashda talabalar oʻzini erkinroq tutishi va koʻproq gapirishga harakat qilishi kuzatildi. Yana bir muhim jihati, AI tutorlar koʻproq ravonlikni rivojlantirishga xizmat qiladi, biroq ayrim grammatik jihatlar yetarli darajada chuqurlashmasligini kamchilik sifatida qarash mumkin. Bu jihat xorijiy tadqiqotlarda qayd etilgan holatlar bilan mos keladi.

AI tutorlarning yana bir muhim tomoni shundaki, ular oʻquv jarayonini individuallashtiradi va talabaga moslashadi. Biroq ularning samaradorligi koʻproq anʼanaviy darslar bilan birgalikda qoʻllanganda namoyon boʻlishi aniqlandi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, AI tutorlar talabalarning muloqot qilishiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Ular bilan ishlaganda talabalar koʻproq gapirishga harakat qiladi va mustaqil mashq qilish imkoniyati kengayadi. Ushbu tadqiqotda shuni aniqladikki, AI tutorlar asosan ravonlikni oshiradi, lekin grammatik aniqlik har doim ham yetarli darajada boʻlmaydi. Shu sababli ularni oʻqituvchini oʻrniga toʻliq almashtirsa boʻladi deb aytish notoʻgʻri, shu bois AI tutorlar va anʼanaviy darslar birgalikda qoʻllanganda eng yaxshi natijaga erishish mumkinligini aniqladik. Shuning uchun ularni yordamchi vosita sifatida ishlatish maqulroq hisoblanadi.

Umuman olganda, AI tutorlar mustaqil mashq va kommunikativ koʻnikmalarni rivojlantirishda foydali vosita boʻlib, ular oʻqitish jarayonini toʻldiruvchi omil sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

- 1.Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4996-son qarori. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish hamda raqamli iqtisodiyotni keng joriy etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida. – Toshkent, 2021.
2. World Bank. Digital Development in Central Asia: Opportunities and Challenges for Education. – Washington, DC: World Bank, 2022. – 45 p
- 3.Hill J., Ford W. R., Farreras I. G. Real conversations with artificial intelligence: A comparison between human–human online conversations and human–chatbot conversations // Computers in Human Behavior. – 2015. – Vol. 49. – P. 245–250.
- 4.Kang S. The effects of AI-based conversational agents on EFL learners’ speaking performance // Journal of Educational Technology & Society. – 2022. – Vol. 25, No. 3. – P. 112–124.
- 5.Junaidi J. Artificial intelligence in language learning: Enhancing fluency and accuracy // International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET). – 2020. – Vol. 15, No. 18. – P. 4–17.
- 6.Seo K., Kim J. Large language models as interactive partners in language learning // Computers and Education: Artificial Intelligence. – 2024. – Vol. 5. – Article 100162. – P. 1–10.
- 7.Godwin-Jones R. Emerging technologies: AI in language learning and teaching // Language Learning & Technology. – 2024. – Vol. 28, No. 1. – P. 1–10.
- 8.Avouris N. Evaluating conversational AI tutors: A user experience and dialogue-based approach // International Journal of Artificial Intelligence in Education. – 2025. – Vol. 35, No. 1. – P. 55–78

**SUN'IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN ADAPTIV O'QITISH TIZIMIDA TALABA
KOMPETENSIYASI VA O'QUV TOPSHIRIQLARI MOSLIGINI MATEMATIK
MODELLASHTIRISH**

To'rayev Shuxratjon Farmonovich,

Buxoro davlat universiteti doktoranti, p.f.f.d. (PhD).

turaevshuxratjon@gmail.com,

Orcid: 0000-0002-7061-6885.

Mazkur maqolada sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'qitish tizimida talaba kompetensiyasi va o'quv topshiriqlari mosligini matematik modellash tirish masalasi yoritilgan. Talaba kompetensiyasi bilim, amaliy ko'nikma, mustaqil fikrlash va refleksiya komponentlaridan iborat vektor ko'rinishida ifodalangan. Topshiriqlar qiyinligi besh pog'onali shkala asosida baholanib, moslik $|d-k|$ minimum prinsipi orqali aniqlangan.

***Kalit so'zlar:** adaptiv o'qitish, sun'iy intellekt, kompetensiya vektori, topshiriq qiyinligi, matematik modellash tirish, individual topshiriq tanlash.*

**MATHEMATICAL MODELING OF THE ALIGNMENT BETWEEN STUDENT
COMPETENCIES AND LEARNING TASKS IN AN AI-BASED ADAPTIVE LEARNING SYSTEM**

This article examines the mathematical modeling of the correspondence between student competence and learning task difficulty in an artificial intelligence-based adaptive learning system. Student competence is represented as a vector consisting of knowledge, practical skills, independent thinking, and reflection. Task difficulty is evaluated on a five-level scale, and the correspondence is determined using the minimum $|d-k|$ principle.

***Keywords:** adaptive learning, artificial intelligence, competence vector, task difficulty, mathematical modeling, individual task selection.*

**МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ СООТВЕТСТВИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ
СТУДЕНТА И УЧЕБНЫХ ЗАДАНИЙ В АДАПТИВНОЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ НА
ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА**

В данной статье рассматривается математическое моделирование соответствия между компетенцией студента и сложностью учебных заданий в системе адаптивного обучения на основе искусственного интеллекта. Компетенция студента представлена вектором, включающим знания, практические навыки, самостоятельное мышление и рефлексию. Сложность заданий оценивается по пятиуровневой шкале, а соответствие определяется по принципу минимума $|d-k|$.

***Ключевые слова:** адаптивное обучение, искусственный интеллект, вектор компетенции, сложность заданий, математическое моделирование, выбор индивидуальных заданий.*

Kirish. Raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi adaptiv o'qitish tizimlarini yaratish va o'quv jarayonini individuallashtirish imkoniyatlarini kengaytirdi. Sun'iy intellektga asoslangan tizimlar, learning analytics va tavsiya mexanizmlarining ta'lim amaliyotiga kirib kelishi talabaning joriy tayyorgarlik darajasiga mos topshiriqlarni tanlash, o'quv trayektoriyasini moslashtirish hamda ta'lim samaradorligini oshirish uchun yangi sharoit yaratmoqda. Shu bilan birga, adaptiv o'qitishning samaradorligi talaba kompetensiyasini aniq baholash va unga mos o'quv topshiriqlarini tanlash mexanizmini ilmiy asoslash bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi [6].

Mavjud tadqiqotlarda adaptiv o'qitishning didaktik va metodik jihatlarini yoritilgan bo'lsa-da, talaba kompetensiyasi va o'quv topshiriqlari mosligini matematik modellash tirish masalasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, kompetensiyani ko'p komponentli vektor ko'rinishida ifodalash, topshiriqlar qiyinlik darajasini formal baholash va ular o'rtasidagi moslikni aniq mezon asosida belgilash muhim ilmiy masala hisoblanadi. Mazkur maqolada talaba kompetensiyasi bilim, amaliy ko'nikma, mustaqil fikrlash va refleksiya komponentlaridan iborat vektor sifatida qaraladi, topshiriq qiyinligi besh pog'onali shkala asosida baholanadi, moslik esa $|d-k|$ minimum prinsipi asosida aniqlanadi. Shu asosda maqolaning maqsadi sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'qitish tizimida talaba kompetensiyasi va o'quv topshiriqlari mosligini matematik modellash tirishdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Mazkur maqolada talaba kompetensiyasi va o'quv topshiriqlari mosligini modellash tirishda tizimli yondashuv, matematik modellash tirish, qiyosiy tahlil va umumlashtirish

metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida adaptiv o'qitish, kompetensiyaviy yondashuv, learning analytics hamda topshiriqlarni darajalashga oid ilmiy qarashlar o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi.

Shuningdek, talaba kompetensiyasi ko'p komponentli vektor ko'rinishida ifodalanib, topshiriq qiyinligi darajalari va ular o'rtasidagi moslik $[d-k]$ minimum prinsipi asosida tahlil qilindi. Individual topshiriq tanlash mexanizmini asoslashda nazariy talqin, formal ifodalash va tavsiya modeli elementlaridan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili. Adaptiv o'qitish masalasi so'nggi yillarda raqamli ta'lim muhiti, sun'iy intellekt va learning analytics yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda bu yondashuv, avvalo, talabaning individual xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va o'zlashtirish sur'atini hisobga olgan holda o'quv jarayonini moslashuvchan tashkil etish mexanizmi sifatida talqin qilinadi [7]. Shu nuqtayi nazardan u ta'limni individuallashtirishning zamonaviy shakli bo'lib, o'quv topshiriqlarini tanlash, o'quv trayektoriyasini belgilash va pedagogik qo'llab-quvvatlashni talabaning real holatiga moslashtirishga xizmat qiladi. Adaptiv o'qitish raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonini individuallashtirishning muhim shakllaridan biri sifatida talqin etiladi. Xorijiy tadqiqotlarda bu yondashuvning samaradorligi ko'proq talaba modeli, individual topshiriq tanlash va adaptiv qarorlar qabul qilish mexanizmlari bilan bog'liq holda izohlanadi. Xususan, W. Ma, O. O. Adesope, J. C. Nesbit va Q. Liu tomonidan o'tkazilgan meta-tahlilda intelligent tutoring systems talabalarining o'quv natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan [2]. Mualliflar bunday tizimlarning asosiy afzalligi o'quvchining joriy holatini hisobga olgan holda individual o'quv ta'sirini tashkil etish bilan bog'liqligini ko'rsatadilar. Bu holat adaptiv o'qitishda talaba kompetensiyasini formal ifodalash va unga mos topshiriq tanlash mexanizmini matematik asoslash zaruratini kuchaytiradi. Mahalliy ilmiy adabiyotlarda pedagogik ta'limni axborotlashtirish, raqamli ta'lim muhitini shakllantirish va o'quv faoliyatini individuallashtirish masalalari U.Sh. Begimqulov tomonidan nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Mazkur monografiyada pedagogik ta'limni axborotlashtirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, uni jadallashtirish va individuallashtirish bilan uzviy bog'liq ekani ta'kidlanadi. Bu yondashuv adaptiv o'qitish tizimlarida talaba modeli, topshiriqlar bazasi va individual o'quv trayektoriyasini tashkil etish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, talaba kompetensiyasini ko'p komponentli vektor ko'rinishida ifodalash hamda topshiriq qiyinligini ko'p pog'onali shkala asosida baholash adaptiv boshqaruvni formal darajada qurish imkonini beradi [5].

Talaba kompetensiyasini vektor ko'rinishida ifodalash. Adaptiv o'qitish tizimida talabaning joriy holatini aniq baholash uchun kompetensiyani formal ko'rinishda ifodalash zarur. Mazkur maqolada talaba kompetensiyasi ko'p komponentli vektor sifatida qoraladi:

$$K=(k_1, k_2, k_3, k_4).$$

bu yerda k_1 – bilim, k_2 – amaliy ko'nikma, k_3 – mustaqil fikrlash, k_4 – refleksiya. Har bir komponent $[0,1]$ oraliqda baholanadi. Bunday yondashuv talabaning umumiy holatini emas, balki kompetensiyaning alohida tarkibiy qismlarini ham hisobga olish imkonini beradi. Amaliy hisob-kitoblarda kompetensiyaning umumlashgan ko'rsatkichi quyidagicha aniqlanadi:

$$k = \frac{k_1 + k_2 + k_3 + k_4}{4}.$$

Mazkur ko'rsatkich talabaning joriy kompetensiya darajasini ifodalaydi va topshiriq qiyinligi bilan moslikni baholashda qo'llanadi. Shu tariqa kompetensiya vektori adaptiv topshiriq tanlash uchun zarur matematik asosni shakllantiradi.

O'quv topshiriqlari qiyinlik darajasini belgilash modeli. Adaptiv o'qitishda topshiriq tanlashning samaradorligi ularning qiyinlik darajasini to'g'ri belgilashga bog'liq. Mazkur maqolada topshiriq qiyinligi besh pog'onali shkala asosida baholanadi:

$$d \in \{1, 2, 3, 4, 5\},$$

bu yerda $d=1$ – juda oson, $d=2$ – oson, $d=3$ – o'rta, $d=4$ – murakkab, $d=5$ – yuqori murakkab topshiriqni bildiradi. Bunday shkala pedagogik jihatdan tushunarli bo'lish bilan birga, matematik modelashtirish uchun ham qulay hisoblanadi.

Topshiriq qiyinligini belgilashda nazariy bilim hajmi, amaliy qo'llash darajasi, mustaqil fikrlash ulushi va refleksiv murakkablik kabi mezonlar hisobga olinadi. Shuning uchun topshiriq qiyinligi uning hajmi bilan emas, balki kognitiv va amaliy yuklamasi bilan aniqlanadi. Matematik modelda har bir topshiriqqa mos d parametri biriktiriladi, bu esa keyingi bosqichda kompetensiya va topshiriq mosligini formal baholash imkonini beradi.

Kompetensiya va topshiriq mosligini aniqlash mexanizmi. Adaptiv o'qitish tizimida topshiriq tanlash talabaning joriy kompetensiya darajasi bilan topshiriq qiyinligi o'rtasidagi moslikka asoslanadi. Talaba kompetensiyasining umumlashgan ko'rsatkichi

$$k = \frac{k_1 + k_2 + k_3 + k_4}{4}.$$

formula orqali aniqlanadi. Topshiriq qiyinligi esa besh pog'onali shkala bilan ifodalanadi:

$$d \in \{1, 2, 3, 4, 5\}.$$

Kompetensiya ko'rsatkichini topshiriq qiyinligi shkalasiga moslashtirish uchun quyidagi ifoda olinadi:

$$k^{\square} = 1 + 4k$$

bu yerda $k^{\square}$ – 1–5 oralikka keltirilgan kompetensiya darajasi. Moslik mezonni sifatida

$$|d - k^{\square}| \rightarrow \min$$

prinsipi qabul qilinadi. Mazkur mezon talabani joriy darajasiga eng yaqin topshiriqni tanlash imkonini beradi.

Ushbu yondashuv pedagogik jihatdan optimal murakkablik darajasini saqlashga xizmat qiladi. Juda sodda topshiriqlar rivojlantiruvchi ta'sirni kamaytiradi, haddan tashqari murakkab topshiriqlar esa o'quv motivatsiyasini susaytirishi mumkin. Shuning uchun $|d - k^{\square}|$ minimum prinsipi adaptiv topshiriq tanlashning sodda va amaliy mezonni sifatida qaraladi. Mazkur mezon keyingi bosqichda individual topshiriq tanlashning tavsiya modelini qurish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Individual topshiriq tanlashning tavsiya modeli. Adaptiv o'qitish tizimida individual topshiriq tanlash tavsiya mexanizmi talabani joriy kompetensiya darajasi va topshiriq qiyinligi o'rtasidagi moslikka tayanadi. Bunda talabani umumlashgan kompetensiya ko'rsatkichi k asosida 1–5 shkala bo'yicha moslashtirilgan qiymat $k^{\square}$ aniqlanadi va topshiriqlar bazasidagi d_i qiyinlik darajalari bilan taqqoslanadi. Tavsiya etiladigan topshiriq quyidagi mezon asosida tanlanadi:

$$|d_i - k^{\square}| \rightarrow \min$$

bu yerda d_i – i-topshiriqning qiyinlik darajasi. Mazkur qoida talabani joriy imkoniyatiga eng yaqin topshiriqni tavsiya etish imkonini beradi.

Tavsiya modeli learning analytics ma'lumotlari asosida yangilanib boradi. Talabani topshiriqni bajarish natijasi, tezligi va xatolar xarakteri keyingi tanlovga ta'sir ko'rsatadi. Agar topshiriq muvaffaqiyatli bajarilsa, keyingi bosqichda qiyinlik darajasi oshirilishi mumkin; aks holda shu darajadagi yoki nisbatan yengilroq topshiriq tavsiya etiladi.

Masalan, talabani kompetensiya vektori quyidagicha bo'lsin:

$$K = (k_1, k_2, k_3, k_4) = (0,7; 0,6; 0,5; 0,8).$$

Bu yerda k_1 – bilim, k_2 – amaliy ko'nikma, k_3 – mustaqil fikrlash, k_4 – refleksiya ko'rsatkichlarini bildiradi. Talabani umumlashgan kompetensiya darajasi o'rtacha qiymat asosida aniqlanadi:

$$k = \frac{k_1 + k_2 + k_3 + k_4}{4} = \frac{0,7 + 0,6 + 0,5 + 0,8}{4} = 0,65.$$

Endi ushbu ko'rsatkich topshiriq qiyinligi bilan taqqoslash uchun 1–5 oralig'iga moslashtiriladi:

$$k^{\square} = 1 + 4k = 1 + 4 \cdot 0,65 = 3,6.$$

Faraz qilaylik, talabalar uchun berilgan topshiriqlar bazasida qiyinlik darajalari $d_1=2, d_2=3, d_3=4, d_4=5$ bo'lgan topshiriqlar mavjud. U holda moslik mezoniga ko'ra farqlar quyidagicha bo'ladi:

$$|2 - 3,6| = 1,6; |3 - 3,6| = 0,6; |4 - 3,6| = 0,4; |5 - 3,6| = 1,4.$$

Yuqoridagidan ko'rinadiki, eng kichik farq $d=4$ uchun hosil bo'ladi. Demak, modelga ko'ra mazkur talaba uchun murakkablik darajasi 4 bo'lgan topshiriq eng mos variant sifatida tavsiya etiladi. Bu natija talabani joriy kompetensiya darajasi o'rta va murakkab topshiriqlar oralig'iga yaqin ekanini ko'rsatadi hamda o'quv jarayonida uni keyingi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Agar talaba $d=4$ darajadagi topshiriqni muvaffaqiyatli bajarsa, uning ayrim komponentlari yangilanadi, masalan:

$$K' = (0,8; 0,7; 0,6; 0,8).$$

Bu holda

$$k' = \frac{0,8 + 0,7 + 0,6 + 0,8}{4} = 0,725, k'^{\square} = 1 + 4 \cdot 0,725 = 3,9.$$

Natijada keyingi bosqichda $d=4$ yoki $d=5$ darajadagi topshiriqlar tavsiya etilishi mumkin. Aksincha, agar talaba topshiriqni bajarishda qiyinchilikka duch kelsa, model unga shu darajadagi yoki nisbatan yengilroq topshiriqni tavsiya qiladi. Bu esa tavsiya mexanizmining dinamik xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Shu tariqa individual topshiriq tanlash modeli adaptiv o'qitish tizimida o'quv trayektoriyasini moslashuvchan boshqarish va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Munozara va tahlil. Taklif etilgan modelning muhim jihati shundaki, unda talaba kompetensiyasi yagona umumiy ko'rsatkich sifatida emas, balki bilim, amaliy ko'nikma, mustaqil fikrlash va refleksiya komponentlaridan iborat vektor ko'rinishida qaraladi. Bunday yondashuv talabani o'quv holatini chuqurroq tavsiflash imkonini beradi. Chunki amaliyotda talaba ayrim komponentlar bo'yicha yuqori, boshqalari bo'yicha esa past natija ko'rsatishi mumkin. Kompetensiyani vektor ko'rinishida ifodalash adaptiv boshqaruv uchun muhim bo'lgan ana shu ichki tafovutlarni saqlab qoladi hamda topshiriq tanlashni yanada asosli qiladi.

Modelning ikkinchi muhim tomoni topshiriq qiyinligini besh pog'onali shkala asosida baholash bilan bog'liq. Pedagogik amaliyotda topshiriqlar ko'pincha uch daraja bilan cheklanadi, biroq bunday tasnif adaptiv tanlash uchun yetarli aniqlik bermaydi. Besh pog'onali shkala topshiriqlar o'rtasidagi nozik farqlarni ham hisobga olish imkonini beradi. Shu asosda talabani joriy kompetensiya darajasi bilan topshiriq qiyinligi o'rtasidagi moslik $|d-k^u|$ minimum prinsipi orqali aniqlanadi. Mazkur mezon sodda bo'lishiga qaramay, talabani imkoniyatiga eng yaqin topshiriqni tanlash uchun qulay matematik asos yaratadi.

Modelning amaliy qiymati uning learning analytics bilan uyg'unlashgan holda ishlashida yaqqol ko'rinadi [6]. Talabani topshiriqni bajarish natijasi, tezligi, xatolar xarakteri va qayta murojaatlari kompetensiya vektorini aniqlashtirib boradi. Natijada model statik emas, balki dinamik xususiyat kasb etadi. Bu esa individual topshiriq tanlashni bir martalik emas, balki muntazam yangilanib boruvchi tavsiya mexanizmiga aylantiradi. Shu tariqa adaptiv o'qitish tizimida monitoring, qayta aloqa va topshiriq tanlash yagona boshqaruv mantiqiga birlashadi. Mazkur yondashuvning ayrim cheklovlari ham mavjud. Umumlashgan kompetensiya ko'rsatkichi vektor komponentlarining o'rtacha qiymati orqali topilgani sababli ayrim nozik tafovutlar tekislanib ketishi mumkin. Bundan tashqari, topshiriq qiyinligini belgilash ma'lum darajada ekspert bahosiga tayanadi. Shunga qaramay, taklif etilgan model adaptiv o'qitishda talaba kompetensiyasi va topshiriq qiyinligi o'rtasidagi moslikni formal ifodalash, individual topshiriq tanlashni asoslash va o'quv trayektoriyasini boshqarish uchun qulay matematik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Maqolada sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'qitish tizimida talaba kompetensiyasi va o'quv topshiriqlari mosligini matematik modellashirishning nazariy va amaliy asoslari ishlab chiqildi. Tadqiqotda talaba kompetensiyasi bilim, amaliy ko'nikma, mustaqil fikrlash va refleksiya komponentlarini qamrab olgan vektor ko'rinishida ifodalanib, topshiriq qiyinligi besh pog'onali shkala asosida baholandi. Kompetensiya va topshiriq o'rtasidagi moslik $|d-k^u|$ minimum prinsipi asosida aniqlanib, individual topshiriq tanlashning matematik mezoni asoslandi.

Mazkur modelda sun'iy intellektning ishtiroki, eng avvalo, talabani joriy o'zlashtirish holatini tahlil qilish, unga mos topshiriqni avtomatik tanlash va learning analytics ma'lumotlari asosida adaptiv qarorlarni yangilab borish jarayonlarida namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, sun'iy intellekt bu yerda dasturiy tizim tarkibidagi intellektual tavsiya moduli sifatida ishlaydi hamda talabani individual xususiyatlariga mos o'quv trayektoriyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada taklif etilgan yondashuv adaptiv o'qitish tizimida individual yondashuvni kuchaytirish, topshiriq tanlashning asoslanganligini oshirish va ta'lim samaradorligini yuksaltirish uchun muhim matematik asos yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Qahhorov S.Q., To'rayev Sh.F. Kredit-modul tizimida mustaqil ta'lim: uslubiy qo'llanma. – Buxoro: Durdona nashriyoti, 2023. – 100 b
2. Ma W., Adesope O.O., Nesbit J.C., Liu Q. Intelligent Tutoring Systems and Learning Outcomes: A Meta-Analysis // *Journal of Educational Psychology*. – 2014. – Vol. 106, No. 4. – P. 901–918. – DOI: 10.1037/a0037123.
3. To'rayev Sh.F., Avazxonova M.A. Организация самостоятельного обучения студентов математики в кредитно-модульной системе // *International Conference on Developments in Education*. – Bursa, Turkiya, 10.06.2022. – С. 41–43.
4. To'rayev Sh.F. The pedagogical system for developing students' intellectual independence in the context of digital transformation (on the example of the physics field) // *Pedagogik tadqiqotlar jurnali*. – 2025. – Vol. 7, № 1. – B. 131–134.
5. Begimqulov U.Sh. va boshqalar. Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot: monografiya. – Toshkent: Fan, 2011. – 232 b.
6. Siemens G., Long P. Penetrating the Fog: Analytics in Learning and Education // *EDUCAUSE Review*. – 2011. – Vol. 46, No. 5. – P. 31–40.
7. Самофалова М.В. Адаптивное обучение как новая образовательная технология // *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. – 2020. – № 6. – С. 341–346.

UO'K 021:378

**ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'ZBEK KUTUBXONACHISINING KASBIY
MODELI VA RAQAMLI KOMPETENSIYALARI**

Ganiyeva Barno Ilhamovna,

Muhammad al-Xorazmiy nomli Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,

AKT kafedrası professori

barnoxon1305@gmail.com

Maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida axborot-kutubxona sohasida kadrlar tayyorlash masalalari tahlil etilgan. Xalqaro kutubxonalar assotsiatsiyalari va tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim dasturlarida belgilangan fundamental bilim sohalari asosida kutubxona-axborot ta'limini modernizatsiya qilish zarurati asoslab berilib, bilim sohalarining mazmuni ochib berilgan hamda ularni O'zbekiston kutubxona-axborot tizimi amaliyoti va milliy ehtiyojlarini hisobga olgan holda adaptatsiya qilish yo'llari ko'rsatilgan. Shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida zamonaviy o'zbek kutubxonachisi kasbiy modelini shakllantirishning pedagogik jihatdan asoslangan konsepsiyasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: *axborot-kutubxona faoliyati, kutubxona ta'limi, xalqaro kutubxonalar tashkilotlari, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, raqamli kutubxona, axborot savodxonligi, kutubxona kadrlari.*

**ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ И ЦИФРОВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ УЗБЕКСКОГО
БИБЛИОТЕКАРЯ В СОВРЕМЕННОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ**

В статье анализируются вопросы подготовки кадров в информационно-библиотечную сферу в условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий. Необходимость модернизации библиотечно-информационного образования обосновывается на основе фундаментальных областей знаний, определенных в образовательных программах по библиотечно-информационным наукам, разработанных Международными библиотечными организациями. В статье раскрывается содержание восьми областей знаний и показаны пути их адаптации с учетом практики библиотечно-информационной системы Узбекистана и национальных потребностей. Также рассматриваются концептуальные основы формирования профессиональной модели современного узбекского библиотекаря в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: *информационная и библиотечная деятельность, библиотечное образование, международные библиотечные организации, компетентностно-ориентированное образование, цифровая библиотека, информационная грамотность, библиотечный персонал.*

**THE PROFESSIONAL MODEL AND DIGITAL COMPETENCIES OF THE UZBEK
LIBRARIAN IN THE MODERN INFORMATION ENVIRONMENT**

The article analyzes the issues of training personnel in the information and library field in the context of the rapid development of information and communication technologies. The need to modernize library and information education on the basis of the Foundational Knowledge Areas established in the Library and Information Science (LIS) educational programs developed by the International of Library organizations is substantiated. The article reveals the content of the eight knowledge areas in the model and shows ways to adapt them taking into account the practice of the library and information system of Uzbekistan and national needs. It also covers the conceptual foundations of the formation of a professional model of a modern Uzbek librarian in the context of digital transformation.

Keywords: *information and library activities, LIS education, International of Library organizations, competency-based education, digital library, information literacy, library personnel.*

Kirish. *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jamiyatni rivojlanishida muhim omil bo'lib, inson faoliyatining barcha sohalarida axborotlashtirishni joriy etilishi eng ustuvor yo'nalishlardan hisoblanmoqda. Jamiyatimizni raqamlashtirish jarayonlari mazkur o'zgarishlar va texnik islohotlarning asosiy yondashuvi bo'lib hisoblanadi. Shu sababdan ushbu yo'nalishning dolzarb masalalari va muammolari, ayniqsa axborot kutubxona resurslariga, elektron bazalarga keng imkoniyat yaratish, shu jumladan axborot kutubxonalarda faoliyat yurituvchi mutaxassislar tayyorlash, ularning kompetentligi, professionalizmiga qo'yiladigan talablar, sohani axborotlashtirish va avtomatlashtirish, raqamli texnologiyalarga o'tish kabi o'zgarishlarning ta'siri kabi*

masalalar turli tadqiqotchilarni tobora ko‘proq va ko‘lamli jalb etib bormoqda. Barcha sohalar kabi kutubxona sohasida, jumladan kadrlar tayyorlashda, rivojlangan horij mamlakatlari tajribalari asosida zamonaviy yondashuvlar va ularning O‘zbekiston sharoitiga adaptatsiyasi masalalarini tadqiq etish, yillar davomida shakllangan yondashuvlar takomillashtirilib, kompleks, kompetensiyaga asoslangan va jamiyat ehtiyojlariga yo‘naltirilgan modelni ishlab chiqish ehtiyoji mavjud. Shu nuqtai nazardan, axborot-kutubxona kadrlarini tayyorlash tizimini xalqaro tajriba asosida qayta ko‘rib chiqish va milliy sharoitga moslashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi

Holat tahlili. Axborot-kutubxona ta‘limida xalqaro modellar, ularning nazariy asoslari tahlilini amalga oshirar ekanmiz, xalqaro tashkilotlarning funksiyalariga to‘xtalib o‘tamiz. Axborot-kutubxona ta‘limida xalqaro modellar va ularning nazariy asoslarini tahlil qilish jarayonida xalqaro tashkilotlarning funksiyalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Olimlar fikriga ko‘ra, ushbu tashkilotlar va ularning yetakchi mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan konseptual yondashuvlar zamonaviy axborot-kutubxona ta‘limining metodologik asosini tashkil etadi. Jumladan, IFLA doirasida olib borilgan tadqiqotlarda britaniyalik olim Sheila Corral shunday ta‘kidlaydi: “Kutubxona va axborot sohasi mutaxassislarni tayyorlash jarayoni kasbiy kompetensiyalar, tanqidiy fikrlash va uzluksiz kasbiy rivojlanish tamoyillariga asoslanishi zarur” (Corral, S. Developing the information professional, 2010). Shuningdek, UNESCOning axborot jamiyati bo‘yicha sobiq Bosh direktor yordamchisi Abdul Waheed Khan axborot mutaxassislarni tayyorlashning ijtimoiy ahamiyatiga urg‘u berib, quyidagi fikrni ilgari suradi: “Axborot mutaxassislarni tayyorlash tizimi axborotga teng va adolatli kirishni ta‘minlash hamda butun umr davomida ta‘lim olish g‘oyasini amalga oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi” (Khan, A. W. Information and Knowledge Societies, UNESCO, 2005). Demak, xalqaro tashkilotlar va ularning yetakchi olimlari tomonidan ilgari surilgan ushbu ilmiy qarashlar axborot-kutubxona sohasiga kadrlar tayyorlashning pedagogik modelini shakllantirishda muhim nazariy-metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi hamda milliy ta‘lim tizimlarini global ta‘lim makoniga integratsiyalash imkonini beradi. Jumladan, IFLA tomonidan kutubxona ta‘limiga oid bir qator hujjatlar yaratilgan bo‘lib, bulardan IFLAning uzluksiz professional ta‘lim bo‘yicha ko‘rsatmalari: prinsiplar va eng yaxshi amaliyotlar (IFLA Guidelines on Continuing Professional Education: Principles and Best Practices) (2016), Kutubxona va axborot fanlari (LIS) ta‘lim dasturlari (Library and Information Science (LIS) Education Programmes) (2022) qo‘llanmalari kutubxona-axborot sohasida kadrlar tayyorlashga nisbatan an‘anaviy yondashuvdan voz kechib, kompleks, kompetensiyaga asoslangan va jamiyat ehtiyojlariga yo‘naltirilgan modelni taklif etadi. Tadqiqotlarga asosan, raqamli muhitda kutubxona xizmatlarining samaradorligi, avvalo, ushbu sohada faoliyat yurituvchi kadrlarning kasbiy kompetensiyalari darajasi bilan belgilanadi (Corral, 2019; Anyanitha Distanont, 2024). Ushbu yondashuvlarga ko‘ra bugungi kutubxonachi - axborot resurslarini saqlovchi emas, balki axborot jarayonlarini boshqaruvchi, raqamli vositalardan foydalanuvchi ilmiy tadqiqot mutaxassisi sifatida shakllanadi. Tadqiqotchilar (Distanont Anyanitha, S. Corral, Mohammad Asif) ta‘kidlashicha, axborot-kutubxona ta‘limida raqamli muhitga moslashuvchan o‘quv dasturlari va amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish usullari ustuvor ahamiyatga ega. IFLA Kutubxona va axborot fanlari (LIS) ta‘lim dasturlari modeli sakkizta fundamental bilim sohasi orqali zamonaviy kutubxonachi kasbiy profilini belgilab beradi. Bu bilim sohalarini kutubxona faoliyatini jamiyat, ta‘lim, fan va raqamli muhit bilan uzviy bog‘laydi. O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan axborot kutubxona tizimining asosiy yo‘nalishlar hisoblangan Milliy kutubxona va sohaviy ixtisoslashgan kutubxonalar, Axborot-kutubxona markazlari (AKM), Oliy ta‘lim muassasalari Axborot resurs markazlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari kutubxonalari faoliyat yuritmoqda. So‘nggi yillarda kutubxonalarda milliy elektron kutubxona resurslari, ilmiy repozitoriyalar, raqamli xizmatlar, yig‘ma elektron kataloglar joriy etilmoqda. Shu bilan bir qatorda kadrlar tayyorlash masalasida - tadqiqot kompetensiyalari, foydalanuvchiga yo‘naltirilgan servislari, raqamli pedagogika yetarlicha tizimli shakllanmagan (Arakelov S., Ganieva B.). Shu bois, kadrlar tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan pedagogik modelni shakllantirish O‘zbekiston uchun nazariy asos emas, balki amaliy ehtiyoj hisoblanib, fundamental bilim sohalarini O‘zbekiston sharoitiga adaptatsiya qilish muhim sanaladi. Axborot kutubxona fanlari - LIS (Library information science) kasbining asosiy bilim sohalarini - (Foundational Knowledge Areas – FKA) lar orqali axborot kutubxona sohasi uchun muhim bilim sohalarini ajratib talqin qilar ekan, bulardan dastlabkisi - jamiyatda axborot masalasi (FKA1). IFLA talqinida axborot jamiyatni shakllantiruvchi omil sifatida qaraladi. O‘zbekiston misolida talqin etilganda Milliy kutubxona va viloyat axborot kutubxona markazlari: milliy ma‘naviyat, tarixiy xotira, ma‘rifat tarqatish markazlari sifatida faoliyat yuritmoqda. Shuning uchun bugungi kunning ta‘lim dasturlarida albatta milliy axborot siyosati, ma‘naviy-ma‘rifiy faoliyat hamda jamiyat bilan kommunikatsiya albatta qamrab olinishi lozim. Kutubxona kasbining asoslari (FKA2) sifatida esa kutubxonachi kasbiy axloq, ochiqlik va ijtimoiy mas‘uliyat asosida ishlashi ta‘kidlanadi. Kutubxona mutaxassislari davlat xizmatchisi sifatida, jamoatchilikka xizmat qilish, yoshlar bilan ishlash vazifalarini bajaradi. Bu o‘z navbatida ta‘limda kasbiy etika, axborot huquqi hamda xizmat madaniyati kuchaytirilishi

kerakligini anglatadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (FKA3) - kutubxona xizmatlarining asosiy vositasi hisoblanadi. Bu borada O'zbekistonda juda ko'p ishlar amalga oshirilib, kutubxonalarga bulutli texnologiyalar, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar kirib keldi. Kutubxonalarda bu texnologiyalar bilan ishlay oladigan kadrlar borasida tanqislik sezila boshladi. Ta'limda elektron kutubxona platformalari, raqamli kolleksiyalar, repozitoriyalar yaratish, metama'lumotlarni amaliy jihatdan o'rgatish lozim.

IFLA talqinida to'rtinchi muhim jihat bu ilmiy tadqiqot va innovatsiya (FKA4) hisoblanib, kutubxonachilar tadqiqot asosida xizmatlarni rivojlantirishi ta'kidlanadi. Bu esa o'z navbatida kutubxonachilardan ilmiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash, Scopus, Web of Science analitik ma'lumot bazalari bilan ishlash ko'nikmalarini talab etmoqda (Tenopir et al., 2020). Bu borada axborot kutubxona ta'limida tadqiqot metodologiyasi, ilmmetriya, bibliometriya kabi ochiq fan modullarini kiritish lozimligini taqazo etadi. Axborot resurslarini boshqarish (FKA5) masalasida nodir qo'lyozmalar va nashrlarni saqlash, milliy fondlarni shakllantirish, saqlash va kelajak avlodga yetkazish masalalari alohida ahamiyatga ega. Bu borada ta'limda axborot resurslarni raqamlashtirish, saqlash, milliy merosni muhofaza qilish masalalari qamrab olinishi muhim shartlardan biri hisoblanadi. Oltinchi muhim jihatlardan bir bu - menejment (FKA6) hisoblanib, kutubxonachi — boshqaruvchi ekanligi ta'kidlanadi. Axborot kutubxona rahbarlari kadrlar bilan ishlaydi, kutubxona ishiga oid turli loyihalar hamda moliyaviy resurslarni boshqaradi. Shu bois kutubxonachilik ta'limida kutubxona menejmenti, strategik rejalashtirish hamda loyiha boshqaruvi borasidagi fanlar kiritilishi zarur. Axborot ehtiyojlari va foydalanuvchi xizmatlari (FKA7) – bu foydalanuvchi ehtiyojlarini tahlil qilish, axborot maslahati, xizmatlarni moslashtirish hisoblanadi. Bu ta'limda: foydalanuvchi ehtiyojlarini tahlil qilish, ma'lumot axborot maslahatlar, inklyuziv xizmatlar o'rgatilishi lozimligini anglatadi. Axborot savodxonligi va ta'lim (FKA8). LIS mutaxassisi savodxonlikning barcha shakllarini rivojlantiradi va insonning butun umr davomida o'qib-o'rganishini qo'llab-quvvatlaydi. Bu jarayon turli ijtimoiy va madaniy muhitlarda amalga oshiriladi. Axborot savodxonligi o'qituvchisi sifatida LIS mutaxassisi tanqidiy fikrlashni, axborot, media, ma'lumotlar (data), vizual va raqamli savodxonliklarni rivojlantiradi. U ta'lim materiallarini ishlab chiqish, baholash, ta'lim texnologiyalari, o'qitish dizayni, onlayn ta'lim, pedagogik nazariya va metodlarni o'zlashtirgan bo'lishi kerak. Kutubxona muassasalari - axborot savodxonligi, kitobxonlik madaniyati, raqamli ta'lim bo'yicha markazga aylanishi muhim (Ganieva B. et al.) Kutubxona sohasi ta'limida - pedagogik texnologiyalar, treninglar o'tkazish hamda onlayn ta'lim albatta qamrab olinadi.

Xulosa. Xalqaro talablar asosida kutubxona-axborot ta'limini modernizatsiya qilish va O'zbekiston sharoitida adaptatsiya modelini ishlab chiqish - milliy ehtiyojlar asosida zamonaviy o'zbek kutubxonachisi modelini yaratish lozim. Natijada kutubxonachi bugungi kunda axborot jarayonlarini boshqaruvchi, ta'lim bilan shug'ullanuvchi, tadqiqotchi va innovatsiyalarni joriy etuvchi mutaxassis sifatida shakllanishi lozim. Mazkur yondashuv ta'lim mazmunini jamiyat ehtiyojlari, fan taraqqiyoti va raqamli transformatsiya bilan uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasi kutubxona-axborot tizimida so'nggi yillarda yig'ma elektron katalog bazalarini shakllantirish, raqamli kolleksiyalar yaratish, milliy elektron resurslar va ilmiy repozitoriyalar tashkil etish kabi masalalar ustuvor yo'nalishlar sirasiga kirar ekan, amaldagi holat shuni ko'rsatadiki, kutubxona xizmatlarini raqamlashtirish jarayoni kadrlar tayyorlash tizimi bilan to'liq uyg'unlashmagan jihatlar ko'zga tashlanadi. Xususan, tadqiqot kompetensiyalari, analitik tahlil, axborot savodxonligi, ilmmetriya, bibliometriya va vebometrika yo'nalishlarida mutaxassislar tayyorlash yetarli darajada tizimli yo'lga qo'yilmagan. Bu esa kutubxonachilarni tayyorlashni xalqaro talablarini bajarishga asoslangan islohotlarni amalga oshirishni dolzarb vazifaga aylantiradi. Jumladan, IFLA (2022) tomonidan belgilangan fundamental bilim sohalarini O'zbekiston kutubxonalari faoliyati xususiyatlarini hisobga olgan holda adaptatsiya qilinishi lozim. Jumladan, jamiyatda axborot roli milliy ma'naviyat va ma'rifat bilan bog'liq holda talqin etilishi, kasbiy etika va axborot huquqi davlat axborot siyosati doirasida o'rgatilishi muhimdir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida esa elektron kutubxonalar, milliy platformalar va universitet repozitoriylari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Ilmiy tadqiqot sohasida Scopus va Web of Science analitik bazalari bilan ishlash, ilmiy nashrlarni tahlil qilish va ochiq fan tamoyillarini o'rgatish ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Milliy kutubxonasi faoliyati misolida milliy madaniy merosni raqamlashtirish, nodir qo'lyozmalarni saqlash va ochiq axborot resurslarini shakllantirish yo'nalishlari alohida ahamiyat kasb etayotgan bo'lsa, Oliy ta'lim muassasalari kutubxonalari esa talabalar va tadqiqotchilar uchun axborot savodxonligi, axborotni tahlil qilish, ilmiy ma'lumotlar bilan ishlash va tadqiqotni qo'llab-quvvatlash markazlariga aylanib bormoqda. Hududiy axborot-kutubxona markazlarida esa yoshlar bilan ishlash, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va foydalanuvchilarni talablari asosida turli raqamli xizmatlarni joriy etish asosiy vazifalar sifatida belgilanmoqda. Bu jarayonlarda kutubxonachi kadrlarni IFLA xalqaro standartlari va O'zbekiston milliy ehtiyojlarini integratsiya qilish asosida zamonaviy o'zbek kutubxonachisi modeli shakllantiriladi. Ushbu model raqamli texnologiyalarga egalik qiluvchi, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlovchi, ta'lim va ma'rifat jarayonlarida faol ishtirok etuvchi mutaxassisni nazarda

tutadi (Ganieva B.) Mazkur yondashuv kutubxona-axborot sohasida kadrlar tayyorlash tizimini kompetensiyaga asoslangan ta'lim tamoyillari asosida modernizatsiya qilish, xizmatlar sifatini oshirish va jamiyatning axborot ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Quyida xalqaro kutubxonalar assotsiatsiyalari va tashkilotlari federatsiyasi tomonidan tavsiya etilgan bilim sohalari hamda bu boradagi O'zbekiston kutubxonalari amaliyoti o'rtasidagi muvofiqlikni tahlili keltirildi. O'zbekistonda axborot kutubxona kadrlarini tayyorlashning taklif etilayotgan konsepsiyasi xalqaro standartlar va milliy ehtiyojlar integratsiyasiga asoslanib, kutubxona kadrlarini tayyorlashning uzviy tizimini ifodalaydi hamda O'zbekiston kutubxonalari ta'lim, fan va jamiyat o'rtasidagi intellektual ko'priq sifatida rivojlantirishga xizmat qiladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida ta'limning asosiy vazifalari sifatida raqamli texnologiyalarni joriy etish, kadrlarning raqobatbardoshligini oshirish va uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish belgilangan. Bu talablar xalqaro tamoyillar modelidagi kompetensiyaga asoslangan ta'lim tamoyillariga to'liq mos keladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining axborotlashtirish, raqamli iqtisodiyot va kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan qarorlari kutubxonalarni faqat axborot saqlovchi muassasa emas, balki jamiyatning intellektual va ma'naviy markazi sifatida rivojlantirishni nazarda tutadi. Xalqaro modellar, O'zbekiston kutubxona-axborot ta'limi tizimini modernizatsiya qilish uchun mustahkam ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur modelni milliy qonunchilik, ta'lim siyosati va kutubxonalar amaliyoti bilan uyg'unlashtirish orqali yangi talqindagi kutubxonachi kadrlarini tayyorlash imkoniyati yaratiladi. Barcha hujjatlarda bugungi kunning talabi - raqamli muhitda ishlay oladigan, axborot bilan ishlash kompetensiyasiga ega mutaxassis tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bulardan eng avvalo raqamli kompetensiyalarga ega bo'lish -bunda kutubxonachilar raqamli xizmatlar infratuzilmasining ajralmas bo'g'ini sifatida qoraladi, ya'ni raqamli platformalar, elektron resurslar, ma'lumotlar bazalari bilan ishlay olishi, hamda lozim.

Adabiyotlar:

1. IFLA. *Library and Information Science Education Programmes*. The Hague, 2022. <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/dc5fa2c3-5536-49e1-b99a-ec20aab6ff66/content>
2. Arakelov S., Ganieva B. Information and library education in the context of digitalization of society: promising trends and requirements //Environment. technology. resources. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. – 2024. – T. 2. – S. 325-331.
3. Breeding, Marshall. (2005). Looking toward the future of library technology. *Computers in Libraries* 25 (5), 39-42. <https://librarytechnology.org/document/11414>
4. Ganieva B. et al. Analysis of scientific research in the library sphere //ENVIRONMENT. TECHNOLOGY. RESOURCES. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. – 2025. – T. 1. – S. 229-234.
5. Ganieva B. Развитие библиотечного дела: анализ состояния подготовки библиотечных кадров в узбекистане //Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I. – 2020. – T. 145. – S. 156.
6. Distanont Anyanitha. Library Trends and Developments in a Technologically Driven Era September 2024. *European Conference on Innovation and Entrepreneurship* 19(1):158-166 DOI: 10.34190/ecie.19.1.2486 https://www.researchgate.net/publication/384235037_Library_Trends_and_Developments_in_a_Technologically_Driven_Era/citations
7. Tenopir, C., et al. *Research Data Services in Academic Libraries*. College & Research Libraries, 2020. https://www.ala.org/sites/default/files/acrl/content/publications/whitepapers/Tenopir_Birch_Allard.pdf
8. Laura Bewick, Sheila Corral. Developing Librarians as Teachers: A Study of Their Pedagogical Knowledge// *Journal of Librarianship and Information Science* 42(2):97-110 DOI: 10.1177/0961000610361419
9. Mohammad Asif Ugc-Net. Emerging trends and technologies for digital transformation of libraries// *IP Indian Journal of Library Science and Information Technology* 4(2):41-43 DOI: 10.18231/j.ijlsit.2019.011 https://www.researchgate.net/publication/337942956_Emerging_trends_and_technologies_for_digital_transformation_of_libraries
10. He D. A strategy of smart library construction in the future // *Journal of Service Science and Management*. – 2020. – Vol. 13, No. 2. – P. 330–335. – DOI: 10.4236/jssm.2020.132021.
11. Li X., Liu Y. Research on smart library construction based on Internet of Things technology // *Library Management*. – 2019. – Vol. 40, No. 3/4. – P. 203–215.

12. Breeding M. Library technology and the future of librarianship // *Computers in Libraries*. – 2018. – Vol. 38, No. 1. – P. 6–10.
13. Zhou Q. Smart library architecture based on internet of things (IoT) and software defined networking (SDN). *Heliyon*. 2024 Feb 1;10(3):e25375. doi: 10.1016/j.heliyon.2024.e25375. PMID: 38371976; PMCID: PMC10873669.

**O‘ZBEKISTONNING SHOLI AGROTSENOZLARIDA PARAZIT FITOGELMINTLARNING
EKOLOGO-MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI MAVZUSINI BULUTLI TEHNOLOGIYALAR
ASOSIDA O‘QITISH**

Haydarova Pardaxol Boboqulovna,

*Низомий номидаги Ўзбекистон миллий педагогика университети
Биология кафедраси доценти*

Mazkur maqolada O‘zbekistonning sholi agrotsenozlarida parazitlik qiluvchi fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlari tahlil qilingan hamda ushbu mavzuni bulutli texnologiyalar asosida o‘qitishning samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot davomida fitogelmintlarning yashash muhiti, rivojlanish omillari va o‘simliklarga ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, zamonaviy raqamli ta’lim vositalari yordamida o‘qitish metodikasining afzalliklari asoslab berildi. Natijalar bulutli texnologiyalar talabalarning bilim, amaliy ko‘nikma va mustaqil fikrlash darajasini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: fitogelmintlar, sholi agrotsenozi, ekologik omillar, morfologik xususiyatlar, nematodalar, bulutli texnologiyalar, raqamli ta’lim, virtual laboratoriya, masofaviy o‘qitish, interaktiv metodlar

**TEACHING THE TOPIC “ECOLOGICAL AND MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF PHYTOGELMINTHS PARASITIZING RICE AGROCENOSSES OF UZBEKISTAN” BASED
ON CLOUD TECHNOLOGIES**

This article analyzes the ecological and morphological characteristics of phytogelminths parasitizing rice agroecosystems of Uzbekistan and highlights the effectiveness of teaching this topic using cloud technologies. During the study, the habitat, developmental factors, and effects of phytogelminths on plants were investigated. In addition, the advantages of teaching methodologies using modern digital educational tools were substantiated. The results showed that cloud technologies play an important role in improving students' knowledge, practical skills, and independent thinking abilities.

Key words: phytogelminths, rice agroecosystem, ecological factors, morphological characteristics, nematodes, cloud technologies, digital education, virtual laboratory, distance learning, interactive methods.

**ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕМЫ «ЭКОЛОГО-МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ФИТОГЕЛЬМИНТОВ, ПАЗАТИРУЮЩИХ В РИСОВЫХ АГРОЦЕНОЗАХ
УЗБЕКИСТАНА» НА ОСНОВЕ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

В данной статье анализируются эколого-морфологические особенности фитогельминтов, паразитирующих в рисовых агроценозах Узбекистана, а также рассматривается эффективность преподавания данной темы с использованием облачных технологий. В ходе исследования изучались среда обитания, факторы развития и влияние фитогельминтов на растения. Кроме того, обоснованы преимущества методики обучения с использованием современных цифровых образовательных технологий. Результаты показали, что облачные технологии играют важную роль в повышении уровня знаний студентов, их практических навыков и способности к самостоятельному мышлению.

Ключевые слова: фитогельминты, рисовый агроценоз, экологические факторы, морфологические особенности, нематоды, облачные технологии, цифровое образование, виртуальная лаборатория, дистанционное обучение, интерактивные методы.

Kirish. Hozirgi davrda qishloq xo‘jaligi sohasida barqaror rivojlanishni ta’minlash, ekinlar hosildorligini oshirish hamda ularni turli zararkunanda va kasalliklardan himoya qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida muhim oziq-ovqat ekinlaridan biri bo‘lgan sholi agrotsenozlarida uchraydigan zararli organizmlar, jumladan fitogelmintlar o‘simliklarning o‘sishi va rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Fitogelmintlar (o‘simlik parazit nematodalari) sholi ildiz tizimida yashab, ozuqa moddalarning o‘zlashtirilishini buzadi, natijada hosildorlikning kamayishiga olib keladi. Ularning ekologik tarqalishi, yashash muhiti va morfologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish qishloq xo‘jaligida samarali kurash choralarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim tizimida biologik jarayonlarni o’qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Xususan, bulutli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhitlari talabalarga bilimlarni mustaqil o’zlashtirish, interaktiv mashg’ulotlarda ishtirok etish va amaliy ko’nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Bu esa murakkab biologik obyektlar, jumladan fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlarini samarali o’qitishga xizmat qiladi.

Mazkur ishning asosiy maqsadi O’zbekistonning sholi agrotsenozlarida parazitlik qiluvchi fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlarini o’rganish hamda ushbu mavzuni bulutli texnologiyalar asosida o’qitishning samarali usullarini ishlab chiqishdan iboratdir[1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Fitogelmintlar (fitonematodalar)ni o’rganish bo’yicha ilmiy tadqiqotlar uzoq tarixga ega bo’lib, ular agronomik gelmintologiya fanining muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu soha o’simliklarda parazitlik qiluvchi nematodalarining biologiyasi, ekologiyasi, morfologiyasi hamda ularga qarshi kurash choralarini o’rganishga qaratilgan. Fitogelmintlar o’simliklarning turli organlarida parazitlik qilib, ularning o’sishi va rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatadi, natijada hosildorlik pasayadi.

O’zbekiston sharoitida fitogelmintlar va nematodalar faunasi bo’yicha bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, janubiy hududlarda sholi ekinlarida olib borilgan tadqiqotlarda parazit nematodalar keng tarqalganligi va ular asosan ildiz tizimiga zarar yetkazishi aniqlangan [6]. Ushbu tadqiqotlar nematodalar populyatsiyasi zichligi, turlar tarkibi va ularning o’simlik rivojlanishiga ta’sirini baholashga qaratilgan.

Agrotsenozlarda nematodalar xilma-xilligini o’rganishga oid tadqiqotlar ham muhim o’rin tutadi. Masalan, turli ekinlar (pomidor, sabzi, kungaboqar) agrotsenozlarida olib borilgan izlanishlar nematodalar turlarining ko’pligi va ularning tarqalishi tuproq tarkibi, agrotexnik tadbirlar hamda ekin almashinuvi bilan chambarchas bog’liqligini ko’rsatadi. Shuningdek, begona o’simliklar ham nematodalar uchun muhim rezervuar bo’lib xizmat qilishi aniqlangan [2].

Nematodalar ekologik guruhlari va ularning biotoplarda taqsimlanishi bo’yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida ularning yashash muhiti, oziqlanish turi va ekologik moslashuv darajasiga ko’ra guruhlariga ajratilishi ilmiy asoslab berilgan. Masalan, ildiz va rizosfera tuprog’ida yashovchi fitogelmintlar o’simlik bilan bevosita trofik aloqada bo’lib, agrotsenozlarda dominant guruh sifatida namoyon bo’ladi.

Bundan tashqari, turli o’simliklar (yong’oq, bug’doy, dorivor o’simliklar) agrotsenozlarida o’tkazilgan tadqiqotlar nematodalar turlarining biotoplar bo’yicha notekis taqsimlanishini, ayniqsa tuproqning ustki qatlamlarida ularning zichligi yuqori bo’lishini ko’rsatgan. Bu holat ekologik omillar, xususan namlik, harorat va tuproq tarkibi bilan izohlanadi[3].

Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlari, ularning agrotsenozlarda tarqalishi va o’simliklarga ta’siri yetarli darajada o’rganilgan bo’lsa-da, aynan sholi agrotsenozlari kesimida kompleks yondashuv asosida olib borilgan tadqiqotlar nisbatan kam. Ayniqsa, ushbu mavzuni zamonaviy pedagogik yondashuvlar, jumladan bulutli texnologiyalar asosida o’qitish masalalari yetarli darajada yoritilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda O’zbekistonning sholi agrotsenozlarida parazitlik qiluvchi fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlarini o’rganish hamda ushbu mavzuni bulutli texnologiyalar asosida o’qitish samaradorligini aniqlashga qaratilgan kompleks yondashuv qo’llanildi.

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy bosqichlarni o’z ichiga oldi:

1. Nazariy tahlil usullari

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, darsliklar, maqolalar va elektron manbalar o’rganilib, fitogelmintlarning biologiyasi, ekologiyasi va morfologik xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan bulutli ta’lim platformalarining imkoniyatlari o’rganildi.

2. Empirik tadqiqot usullari

Sholi agrotsenozlaridan tuproq va o’simlik namunalari yig’ildi; fitogelmintlarni aniqlashda mikroskopik tahlil va laboratoriya kuzatuvlari amalga oshirildi; ularning morfologik belgilarini (tana tuzilishi, uzunligi, oziqlanish apparati) o’rganish ishlari olib borildi.

3. Pedagogik tajriba-sinov usullari

Tadqiqot doirasida oliy ta’lim muassasasida tajriba va nazorat guruhlari shakllantirildi. Tajriba guruhida mavzu bulutli texnologiyalar asosida (Google Classroom, Moodle, virtual laboratoriyalar) o’qitildi, nazorat guruhida esa an’anaviy usullar qo’llanildi. O’quv jarayonida talabalarning bilim darajasi, amaliy ko’nikmalari, motivatsiyasi va mustaqil fikrlashi baholandi.

4. Statistik tahlil usullari

Olingan natijalar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilinib, foiz ko'rsatkichlari orqali taqqoslandi. Tajriba natijalarining ishonchliligini aniqlashda taqqoslash, umumlashtirish va grafik tasvirlash usullaridan foydalanildi.

5. Raqamli va bulutli texnologiyalarni qo'llash

Tadqiqot jarayonida quyidagi vositalardan foydalanildi:

onlayn o'quv platformalari orqali materiallar joylashtirish;

virtual laboratoriyalar yordamida tajribalarni modellashtirish;

test va topshiriqlarni avtomatlashtirilgan baholash tizimlari orqali tekshirish;

masofaviy monitoring va tahlil[4].

Mazkur metodologiya tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlarini chuqur o'rganish hamda ularni zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida samarali o'qitish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida olingan natijalar O'zbekistonning sholi agrotsenozlarida uchraydigan fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlari hamda ularni bulutli texnologiyalar asosida o'qitish samaradorligini kompleks baholash imkonini berdi.

1. Fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlari tahlili

O'tkazilgan laboratoriya va dala tadqiqotlari natijasida sholi agrotsenozlarida fitogelmintlarning bir nechta turlari keng tarqalganligi aniqlandi. Ularning asosiy qismi ildiz tizimida parazitlik qilib, o'simlikning oziqlanish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar quyidagilarni ko'rsatdi:

fitogelmintlarning tanasi ipsimon va segmentatsiyalanmagan tuzilishga ega;

og'iz apparati (stilet) o'simlik hujayralariga kirib borishga moslashgan;

ularning rivojlanishi tuproq namligi va haroratiga bevosita bog'liq;

yuqori namlik sharoitida ularning populyatsiyasi tez ortadi;

zararlangan o'simliklarda ildiz deformatsiyasi va o'sishning susayishi kuzatiladi.

2. Pedagogik tajriba natijalari tahlili

Bulutli texnologiyalar asosida tashkil etilgan o'qitish jarayonining samaradorligi tajriba va nazorat guruhlari natijalarini taqqoslash orqali baholandi. Natijalar quyidagi ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatdi:

bilim darajasi 55% dan 78% ga oshdi;

amaliy ko'nikmalar 50% dan 80% ga ko'tarildi;

o'quv motivatsiyasi 60% dan 85% ga yetdi;

mustaqil fikrlash ko'rsatkichi 52% dan 82% ga oshdi.

Ushbu ko'rsatkichlar ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanish talabalarning faolligini oshirishi, ularni mustaqil ishlashga undashi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

3. Natijalar tahlilining umumlashtirilishi

Olingan natijalar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

fitogelmintlarning ekologik omillarga moslashuvi ularning agrotsenozlarda keng tarqalishiga sabab bo'ladi;

morfologik tuzilishining o'ziga xosligi ularning parazitlik xususiyatini kuchaytiradi;

bulutli texnologiyalar asosida o'qitish biologik jarayonlarni vizual va interaktiv tarzda tushuntirish imkonini beradi;

tajriba-sinov natijalari ta'lim samaradorligi sezilarli darajada oshganini tasdiqlaydi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari nafaqat biologik jihatdan muhim ilmiy ma'lumotlarni beradi, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning yuqori samaradorligini ham isbotlaydi[5].

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari O'zbekistonning sholi agrotsenozlarida parazitlik qiluvchi fitogelmintlarning ekologo-morfologik xususiyatlarini o'rganish hamda ularni bulutli texnologiyalar asosida o'qitish samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalar fitogelmintlarning ekologik omillarga kuchli bog'liqligi, ularning morfologik moslashuvlari esa o'simliklarda parazitlik qilish jarayonini yanada kuchaytirishini ko'rsatdi.

Shuningdek, bulutli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning bilim darajasi, amaliy ko'nikmalari, motivatsiyasi va mustaqil fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada oshirganligi aniqlandi. Bu esa zamonaviy raqamli ta'lim vositalarining biologiya fanini o'qitishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari fitogelmintlarni o'rganish va ularni o'qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarurligini asoslab berdi.

Takliflar. Biologiya va agrobiologiya fanlarini o'qitishda bulutli texnologiyalarni keng joriy etish;

Fitogelmintlar va boshqa parazit organizmlarni oʻrganish uchun virtual laboratoriyalarni ishlab chiqish va qoʻllash;

Talabalarning mustaqil taʼlimini rivojlantirish uchun interaktiv platformalardan (Google Classroom, Moodle va boshqalar) foydalanishni kuchaytirish;

Dala amaliyotlari va laboratoriya mashgʻulotlarini raqamli texnologiyalar bilan uygʻunlashtirish;

Oʻquv jarayonida multimedia va simulyatsion dasturlardan keng foydalanish;

Fitogelmintlar ekologiyasi va morfologiyasiga oid elektron oʻquv resurslarini yaratish va doimiy yangilab borish.

Adabiyotlar:

- 1 Agrobiologiya va fitopatologiya asoslari. Oʻquv qoʻllanma. Toshkent, 2020.
2. Nematodologiya va fitogelmintlar ekologiyasi boʻyicha ilmiy maqolalar toʻplami. Toshkent, 2019–2024.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Qishloq xoʻjaligi ilmiy-tadqiqot institutlari materiallari.
4. Siddiqov, A. “Fitogelmintlar biologiyasi va ularning oʻsimliklarga taʼsiri”. Ilmiy jurnal, 2021.
5. Karimov, B. “Agrotsenozlarda nematodalar tarqalishi va ekologik omillar”. Biologiya va ekologiya jurnali, 2022.
6. Ziyayeva, M. “Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli taʼlim”. Pedagogika ilmiy nashri, 2023.

**RAQAMLI KOMPETENTLIK ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR
TAYYORLASHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH**

Quliyeva Shahnoza Halimovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Fizika va texnologik ta’lim kafedrası dotsenti,
shahnozaquliyeva@gmail.com

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim tizimining raqamlashtirilishi bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonini tubdan yangilashni talab etmoqda. Ushbu maqolada raqamli kompetentlik asosida bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorlashning metodik tizimini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - pedagogik ta’limda raqamli kompetentlikni takomillashtirishga xizmat qiluvchi integrativ o‘quv modelini ishlab chiqish va ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, modellash va sifatli baholash usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ko‘p komponentli metodik tizimni joriy etishda bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi, innovatsion fikrlashi va kasbiy-pedagogik tayyorgarligining sifat va samaradorligini oshiradi.

Kalit so‘zlar: raqamli kompetentlik, metodik tizim, raqamli pedagogika, aralash ta’lim, innovatsion fikrlash, komponent, modellash.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ
УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ**

Цифровизация системы образования в высших учебных заведениях требует радикальной перестройки процесса подготовки будущих преподавателей. В данной статье анализируются вопросы совершенствования методической системы подготовки будущих учителей на основе цифровой компетентности. Основная цель исследования — разработка и научное обоснование интегративной модели обучения, способствующей повышению цифровой компетентности в педагогическом образовании. в исследовании использовались методы теоретического анализа, моделирования и качественной оценки. Результаты показали, что внедрение многокомпонентной методической системы повышает качество и эффективность цифровой грамотности будущих учителей, их инновационного мышления, а также профессиональной и педагогической подготовки.

Ключевые слова: цифровая компетентность, методологическая система, цифровая педагогика, смешанное обучение, инновационное мышление, компонент, моделирование.

**IMPROVING THE METHODOLOGICAL SYSTEM FOR TRAINING FUTURE TEACHERS
BASED ON DIGITAL COMPETENCE**

The digitalization of the education system in higher education institutions requires a radical restructuring of the process of training future teachers. This article analyzes the issues of improving the methodological system for training future teachers based on digital competence. The main objective of the study is to develop and scientifically substantiate an integrative learning model that promotes digital competence in teacher education. The study utilized theoretical analysis, modeling, and qualitative assessment methods. The results showed that the implementation of a multi-component methodological system improves the quality and effectiveness of digital literacy in future teachers, their innovative thinking, as well as their professional and pedagogical training.

Keywords: digital competence, methodological system, digital pedagogy, blended learning, innovative thinking, component, modeling.

Kirish. Raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalangan holda samarali kasbiy-pedagogik innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun zamonaviy pedagog yoki bo‘lajak o‘qituvchida raqamli kompetensiya va kompetentlikni shakllantirish hamda takomillashtirish kerak.

Raqamli kompetentlik - bu zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq kompetensiyalarni tavsiflovchi yangi tushunchalardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda “AKT savodxonlik”, “Axborot kompetentlik”, “Axborot savodxonligi”, “Raqamli savodxonlik” va “Raqamli ko‘nikmalar” kabi raqamli texnologiyalardan foydalanish darajalarini tavsiflovchi bir nechta atamalar qo‘llanilmoqda.

G.U.Soldatova o‘z tadqiqotida raqamli kompetentlikning to‘rtta turini belgilab o‘tgan:

1) Axborot va mediakompetentlik – raqamli ma’lumotlarni qidirish, tushunish, arxivlash va uni tanqidiy aks ettirish bilan bog‘liq bilim, ko‘nikma, malaka, motivatsiya, mas’uliyat, shuningdek raqamli resurslardan (matn, vizual ma’lumot, audio, video va boshqalar) foydalangan holda axborot obyektlarini yaratish;

2) Kommunikativ kompetentlik – turli xil muloqot shakllari (elektron pochta, chatlar, bloglar, forumlar, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar) va turli maqsadlar uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas’uliyat;

3) Texnik kompetentlik – turli muammolarni, jumladan, kompyuter tarmoqlaridan, bulutli xizmatlardan foydalanish va hokazolarni hal qilish uchun apparat va dasturiy ta’minotdan samarali va xavfsiz foydalanish imkonini beruvchi bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas’uliyat;

4) Iste’molchi kompetentligi – turli ehtiyojlarni qondirishni o‘z ichiga olgan muayyan hayotiy vaziyatlar bilan bog‘liq turli kundalik vazifalarni hal qilish uchun raqamli qurilmalar va Internetdan foydalanishga imkon beradigan bilim, ko‘nikma, motivatsiya va mas’uliyat [4].

Metodik tizimning asosiy komponentlari o‘quv jarayonini samarali tashkil etishni ta’minlovchi o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardir. Ular tarkibiga **o‘qitish maqsadi, mazmuni, shakllari, metodlari, vositalari va natijalar** kiradi.

- **Ta’lim maqsadi:** Ta’lim orqali erishiladigan natijalar, ya’ni ta’lim oluvchilar nimani bilishi va qila olishi kerakligi.

- **Ta’lim mazmuni:** Fan doirasida o‘rganiladigan bilimlar, ko‘nikma va malakalar majmui.

- **Ta’lim shakllari:** Dars, seminar, amaliy mashg‘ulot, ekskursiya kabi ta’limni tashkil etish usullari.

- **Ta’lim metodlari:** Bilim berish usullari (ma’ruza, suhbat, muammoli ta’lim, amaliy ishlar).

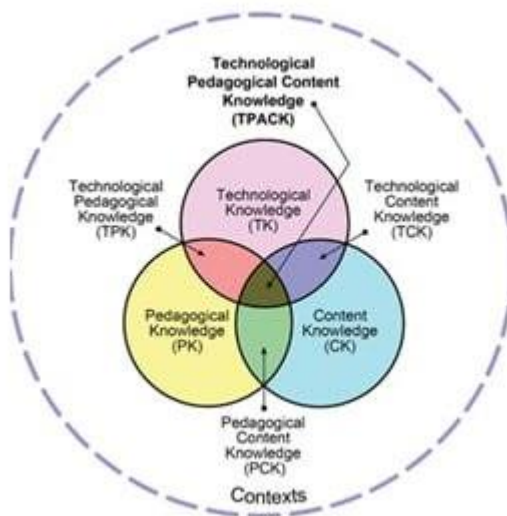
- **Ta’lim vositalari:** Darsliklar, qo‘llanmalar, ko‘rgazmali qurollar, texnik vositalar.

- **Ta’lim natijalari:** Ta’lim oluvchining o‘zlashtirish darajasini qat’iy belgilovchi – sifat ko‘rsatkichi.

Bu komponentlarning har biri ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy ustunlar hisoblanadi.

YUNESCO tomonidan ishlab chiqilgan model tarkibi ta’limda axborot kommunikatsion texnologiyalarning rolini tushunish, o‘quv rejasi va baholash, pedagogik amaliyot, raqamli texnologiyalar bilan ishlash malakalari, ta’lim jarayonini tashkil etish va boshqarish hamda pedagogning kasbiy rivojlanishi kabi modullarni o‘z ichiga qamrab oladi. xalqaro texnologiya ta’limi jamiyati ISTE (International Society for Technology in Education) modelining asosiy yo‘nalishlari sifatida oltita soha: ijodkorlik va innovatsiya, aloqa va hamkorlik, tadqiqot va axborot kompetensiyasi, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish, raqamli fuqarolik, asosiy texnologik tushunchalarni tushunish va ulardan foydalanish kabi asosiy aspektlar ko‘rib chiqilgan.

TPACK (technological pedagogical content knowledge) modelida fan mazmuni, o‘qitish metodikasi hamda dasturiy ta’minot bo‘yicha texnologik bilimlar integratsiyasi o‘z aksini topgan. ushbu model pedagogning yangi raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalari tavsiflaydi (1-rasm)

1-rasm. TPACK modeli

TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) — bu o'qituvchining ta'lim jarayoniga texnologiyalarni samarali joriy etishi uchun zarur bo'lgan uchta asosiy bilim sohasining (texnologiya, pedagogika va mazmun) o'zaro bog'liqligini tushuntiruvchi o'quv modelidir. TPACK o'qituvchidan texnologiyalar yordamida fanni qanday qilib yaxshiroq o'rgatishni, mavzuni tushunarli qilishni va darsni interaktiv o'tkazishni talab qiladi.

TPACK modeli asosiy tarkibiy qismlarga bo'linadi. TPACK modeli uchta asosiy bilim bazasining birlashmasidan iborat:

- Content Knowledge (CK) - Fan mazmunidagi bilimlar: Ta'lim beruvchining o'z fanini mukammal bilishi.
- Pedagogical Knowledge (PK) - Pedagogik bilimlar: O'qituvchining o'qitish usullari, metodlari va o'quvchilar qanday o'rganishini tushunishi.
- Technological Knowledge (TK) - Texnologik bilimlar: An'anaviy (doska, kitob) va zamonaviy (internet, dasturlar, kompyuter) texnologiyalardan foydalana olish qobiliyati.

TPACK qanday ishlaydi? TPACK shunchaki texnologiyadan foydalanish emas, balki texnologiya, pedagogika va mazmunli kontentning o'zaro kesishishidir:

1. Pedagogical Content Knowledge (PCK): Mazmunga mos o'qitish usulini tanlash.
2. Technological Content Knowledge (TCK): Texnologiya yordamida fanni yangicha ko'rinishda taqdim etish (masalan, algoritmlar asosida, virtual laboratoriya).
3. Technological Pedagogical Knowledge (TPK): Texnologiyaning qaysi o'quv metodidan foydalanishni bilish.
4. TPACK: Barchasini birlashtirib, texnologiya, pedagogika va mazmun o'rtasidagi muvozanatni topish.

TPACK o'qituvchidan texnologiyani shunchaki “qo'shimcha” sifatida emas, balki o'quv materialini tushunishni osonlashtiradigan va o'rganishni samaraliroq qiladigan ajralmas vosita sifatida ishlatishni talab qiladi.

SAMR modeli — bu doktor Ruben Puentedura tomonidan ishlab chiqilgan, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish darajasini baholash va yaxshilash nazariyasidir. U o'qitishda texnologiyadan oddiy foydalanishdan (almashtirish) uni tubdan o'zgartirishgacha (qayta ta'riflash) bo'lgan to'rtta bosqichni o'z ichiga oladi: Substitution (Almashtirish), Augmentation (Kengaytirish), Modification (O'zgartirish), Redefinition (Qayta ta'riflash).

SAMR modelining bosqichlari va misollar:

- **Substitution (Almashtirish):** Texnologiya an'anaviy vositalar o'rniga to'g'ridan-to'g'ri qo'llaniladi, funksional o'zgarishsiz. *Misol: O'quvchilar daftarga emas, MS Word-da insho yozishadi.*
- **Augmentation (Kengaytirish):** Texnologiya an'anaviy vosita vazifasini bajaradi, lekin funksional yaxshilanish bilan. *Misol: Word-da imlo xatolarini avtomatik tekshirish funksiyasidan foydalanish.*
- **Modification (O'zgartirish):** Texnologiya o'quv topshiriq'ini sezilarli darajada qayta loyihalash imkonini beradi. *Misol: O'quvchilar inshoni Google Docs-da yozib, bir-birlarining ishiga sharh yozishadi.*
- **Redefinition (Qayta ta'riflash):** Texnologiya avval imkonsiz bo'lgan yangi o'quv vazifalarini yaratishga imkon beradi. *Misol: Insho o'rniga mavzu bo'yicha xalqaro hamkorlar bilan videokonferensiya tashkil etib, multimedia taqdimot yaratish.*

Bugungi kunda pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida “Texnologik ta'lim” yo'nalishining o'quv rejasi va o'quv dasturlarida keltirilganidek, ko'pgina majburiy va tanlaov fanlar raqamli texnologiyalarga asoslanib tuzilgan, masalan, “Tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari”, Texnologik jarayonlarni loyihalash va raqamli modellashtirish” va “Robototexnika asoslari” fanlarini o'zlashtirishda bo'lajak o'qituvchilar raqamli kompetensiya va kompetentlikka ega bo'lishi kerak. Ayniqsa, “Tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari” fanida algoritmlar tushunchasi va SAPR Gratsiya dasturi asosida amaliy mashg'ulot mavzularidagi ishni bajarish ketma-ketligini algoritmlar asosida kompyuter dasturlari vositasida amaliy tarzda bajarib ko'rsatishi kerak.

Hozirgi vaqtda ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan raqamli kompetensiyalar modeli DigCompEdu (Digital Competence Framework for Educators) Yevropa modeliga asoslanganligini kuzatish mumkin. “Pedagogning raqamli kompetensiyasi” tushunchasi bo'yicha yagona yondashuv mavjud emas. Respublikamizda oliy ta'lim sohasida ham pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini baholashning aniq mezonlari ishlab chiqilmagan. DigCompEdu modelida keltirilgan mezon va vositalar pedagog kadrlarning raqamli kompetentligi va ularning ehtiyojlarini tahlil qilish, baholash mezonlari va tavsiyalar ishlab chiqish va raqamli ta'lim muhitidan foydalanishda pedagog kadrlarni qo'llab-quvvatlash tizimini taklif qilish uchun

yetarli bo‘lmisligi mumkin. Pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini har tomonlama baholash uchun raqamli kompetensiyalarning o‘ziga xos umumlashtiruvchi modelini ishlab chiqishda turli yondoshuvlarni ko‘rishimiz mumkin. Ushbu modellar pedagog kadrlarning kompetentligini baholashning keng qamrovli tizimi, shuningdek, kasbiy va shaxsiy rivojlanish muammolarini hal qilish jarayonida ularni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan malaka oshirish kurslarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.
2. Muslimov N.A., Quliyeva Sh.H. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoniga tizimli yondashuvni amalga oshirishga muammoli vaziyatlar. – T.: Fan va texnologiyalar, 2007. – 54 b.
3. Virtualnaya realnost kak novaya issledovatel’skaya i obrazovatel’naya sreda. serfuz D.n. i dr. // JURNAL Nauchno-analiticheskiy jurnal «Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta Gosudarstvennoy protivopojarnoy slujby MChS Rossii», 2015. – S.185-197.
4. Солдатов Г.У., Т.А. Нестик, Е.И. Рассказова, Е.Ю. Зотова. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты всероссийского исследования / М.: Фонд Развития Интернет, 2013. — 144 с.
5. Oliy ta’lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
6. El papel de las tecnologías pedagógicas modernas en la formación de la competencia comunicativa de los estudiantes. KS Halimovna, MO Nurilloevna, KD Radzhabovna, RG Shavkatovna Religación. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades 4 (15), 261-266.
7. Ш.Х. Кулиева Аксиологический подход в профессионально-педагогической подготовке будущего учителя Казанский педагогический журнал, 48-52.
8. Ignatova N. Yu. Obrazovanie v sifrovuyu epoxu: monografiya. M-vo obrazovaniya i nauki RF. – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf.
9. <https://www.collegesidekick.com/study-docs/20061226>
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Technological_pedagogical_content_knowledge
11. Puente R. “Learning technology and the SAMR model: Goals, process, and practice” Society for Information Technology & Teacher Education International Conference, Mar 05, 2017, 2.
12. SH Kuliyeva Improving teaching aids in the training of future technology teachers. International Journal of Early Childhood 14 (03), 2022.

UO‘K 378:004

UMUMKASBIY FANLARNI RAQAMLI MUHITDAN FOYDALANIB O‘QITISH MAZMUNI
VA SHAKLI

Ahmedov Anvar Abdurasulovich,

Elektr va energetika muhandisligi kafedrası katta o‘qituvchisi

Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida umumkasbiy fanlarni raqamli muhit asosida o‘qitishning mazmuni va shakllari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda kompetensiyalarni shakllantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish o‘quv jarayonining sifatini oshirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, umumkasbiy fanlar, kompetensiyaviy yondashuv, oliy ta’lim, innovatsion texnologiyalar.

СОДЕРЖАНИЕ И ФОРМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ОБЩЕПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
ДИСЦИПЛИН С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ

В данной статье анализируются содержание и формы преподавания общепрофессиональных дисциплин в высших учебных заведениях на основе цифровой среды. Рассматриваются вопросы эффективной организации учебного процесса с использованием цифровых технологий, развития самостоятельного мышления студентов, а также формирования их компетенций. Результаты исследования показывают, что использование цифровых образовательных средств повышает качество учебного процесса.

Ключевые слова: цифровое образование, общепрофессиональные дисциплины, компетентностный подход, высшее образование, инновационные технологии.

THE CONTENT AND FORMS OF TEACHING GENERAL PROFESSIONAL SUBJECTS
USING A DIGITAL ENVIRONMENT

This article analyzes the content and forms of teaching general professional subjects in higher education institutions based on a digital environment. It highlights the effective organization of the educational process using digital technologies, the development of students' independent thinking, and the formation of competencies. The results of the study show that the use of digital learning tools improves the quality of the educational process.

Keywords: digital education, general professional subjects, competency-based approach, higher education, innovative technologies.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o‘quv jarayonini tashkil etishda tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo‘llanilishi natijasida ta’lim jarayoni nafaqat an’anaviy auditoriya bilan cheklanib qolmay, balki virtual va interaktiv muhitda ham samarali tashkil etilmoqda. Bu esa o‘qitishning mazmuni, metodlari va shakllarini qayta ko‘rib chiqishni, ularni zamon talablariga mos ravishda takomillashtirishni talab etadi.

Raqamli ta’lim muhitining joriy etilishi o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’limni tashkil etish, ya’ni differensial va individuallashtirilgan yondashuvni keng qo‘llash imkonini bermoqda. Masofaviy ta’lim platformalari, elektron resurslar, multimedia vositalari va interaktiv dasturlar o‘quv materiallarini yanada tushunarli, qiziqarli va samarali o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Natijada talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligi ortib, mustaqil fikrlash va o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalari shakllanadi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida nazorat va baholash tizimini ham takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Elektron testlar, onlayn monitoring tizimlari va raqamli portfoliolar orqali talabalarning bilim darajasini tezkor va xolis baholash imkoniyati yaratiladi. Bu esa o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi interaktiv aloqani kuchaytiradi hamda ta’lim sifatini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [1].

Raqamli ta’lim muhitida hamkorlikda ishlash, jamoaviy loyihalarni amalga oshirish va global axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu jarayon talabalarda kommunikativ, ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, umumkasbiy fanlarni o‘qitishda raqamli muhitdan foydalanish talabalarning nazariy bilimlarini chuqurlashtirish bilan birga, ularning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib

xizmat qiladi. Raqamli platformalar orqali talabalarga interaktiv topshiriqlar, simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar va multimedia materiallari taqdim etilishi o'quv materialini yanada tushunarli va qiziqarli qiladi. Natijada talabalar o'zlashtirish darajasi oshadi, mustaqil o'rganish ko'nikmalari shakllanadi va ularning kasbiy kompetensiyalari rivojlanadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams kabi elektron ta'lim platformalari, masofaviy o'qitish tizimlari hamda turli multimedia vositalari keng joriy etilmoqda. Ushbu vositalar o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotni yanada faollashtirib, o'quv jarayonini individuallashtirish imkonini beradi. Masalan, har bir talaba o'z tezligi va qobiliyatiga mos ravishda bilim olishi, qo'shimcha resurslardan foydalanishi va o'z bilimini mustaqil ravishda mustahkamlashi mumkin.

Raqamli ta'lim muhiti o'quv jarayonining yuqori darajada moslashuvchanligini ta'minlaydi, bu esa talabalarga ta'limni istalgan vaqt va istalgan joyda davom ettirish imkonini beradi. Masalan, talabalar darslarni oflayn yoki onlayn formatda ko'rib chiqishi, interaktiv materiallar bilan mustaqil ishlashi va qo'shimcha o'quv resurslaridan foydalanishi mumkin. Bu, ayniqsa, global ta'lim tizimida masofaviy ta'limga talab ortib borayotgan davrda katta ahamiyat kasb etadi, chunki geografik cheklovlar yoki vaqt zonalarini farqi o'quv jarayonini to'sib qo'ymaydi [2].

Raqamli vositalar talabalarga turli interaktiv shakllarda bilim olish imkonini beradi: video-darslar, simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, onlayn testlar va forumlarda muhokama qilish. Bu o'quv jarayonini yanada qiziqarli, samarali va individuallashtirilgan qiladi. Shu bilan birga, talabalarining mustaqil fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi, ularning amaliy ko'nikmalari mustahkamlanadi va o'z bilimini baholash qobiliyati oshadi.

Ta'lim mazmuni ham boyiydi: darsliklar va qo'llanmalar statik materiallar bilan cheklanmay, interaktiv va multimedia elementlari orqali kengaytiriladi. O'qituvchi esa yangi texnologiyalar yordamida darslarni dinamik tarzda tashkil etishi, talabalarining bilim darajasini onlayn monitoring qilish va individual yondashuvni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish ta'lim sifatini oshirish bilan birga, umumkasbiy fanlarni o'qitish jarayonini tubdan modernizatsiya qiladi, talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantiradi hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi [3]. Bunda o'quv jarayoni an'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda interaktiv, moslashuvchan va individual ehtiyojlarga yo'naltirilgan shaklga ega bo'ladi.

Raqamli vositalardan foydalanish orqali ta'lim mazmuni boyiydi, murakkab nazariy tushunchalar vizual va amaliy shaklda yoritiladi, bu esa talabalarining bilimni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Shu bilan birga, masofaviy va aralash ta'lim shakllarining keng qo'llanilishi vaqt va makon cheklovlarini bartaraf etib, uzluksiz ta'lim olish imkoniyatini yaratadi.

Raqamli muhit talabalarining mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantiradi, axborotni izlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish kompetensiyalarini shakllantiradi. Bundan tashqari, zamonaviy baholash tizimlari orqali o'quv natijalarini aniq va tezkor tahlil qilish imkoniyati paydo bo'ladi, bu esa ta'lim jarayonini doimiy ravishda takomillashtirib borishga xizmat qiladi.

Natijada, ta'lim jarayoni nafaqat samarali, balki zamonaviy me'yorlarga mos, innovatsion va talabalar ehtiyojlariga yo'naltirilgan tizimga aylanadi. Bunday yondashuv esa kelajakda yuqori malakali, kreativ fikrlovchi va tez o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha oladigan mutaxassislarni tayyorlashga mustahkam zamin yaratadi [4].

Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy va pedagogik metodlardan foydalangan holda umumkasbiy fanlarni raqamli muhitda o'qitish jarayoni o'rganildi [5].

Ilmiy-nazariy tahlil. Ushbu metod orqali mavjud adabiyotlar, ilmiy maqolalar, darsliklar va ilg'or pedagogik tajribalar o'rganildi. Raqamli ta'lim va umumkasbiy fanlarni o'qitish bo'yicha ilg'or tadqiqotlar tahlil qilindi, ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning qo'llanilish usullari va samaradorligi aniqlanishi maqsad qilindi. Bu metod yordamida mavzu bo'yicha nazariy asoslar mustahkamlandi, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli vositalar imkoniyatlari tahlil qilindi.

Taqqoslash va umumlashtirish. Tadqiqot jarayonida turli oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan o'qitish usullari va raqamli platformalar (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams va boshqalar) solishtirildi. Shu orqali qaysi metodlar va vositalar o'quv jarayonida samaraliroq ekanligi aniqlanib, eng muvaffaqiyatli tajribalar umumlashtirildi. Bu metod raqamli ta'limning turli shakllari o'rtasidagi farq va o'xshashliklarni aniqlash imkonini berdi.

Pedagogik kuzatish. Pedagogik kuzatish metodidan foydalangan holda talabalarining raqamli muhitda faoliyati, dars jarayonida ishtiroki, interaktiv topshiriqlarni bajarishdagi faolligi va bilimlarni o'zlashtirish

darajasi monitoring qilindi. Shu orqali raqamli vositalardan foydalanishning o'quv jarayoniga ta'siri aniqlanib, talabalar o'rtasidagi farqlar va individual ehtiyojlar kuzatildi.

So'rovnoma. Talabalar va o'qituvchilar orasida so'rovnomalar o'tkazilib, raqamli ta'lim vositalaridan foydalanishdagi qulayliklar, muammolar, dars jarayoniga bo'lgan qiziqish va qoniqish darajasi aniqlandi. So'rovnoma natijalari talabalarning o'rganish motivatsiyasini va raqamli platformalarga bo'lgan munosabatini tushunishga yordam berdi.

Tajriba-sinov ishlari. Tadqiqotda raqamli platformalar orqali tashkil etilgan darslar amaliy tajribadan o'tkazildi. Bu jarayonda turli pedagogik yondashuvlar sinovdan o'tkazilib, ularning samaradorligi baholandi. Tajriba natijalari darslarni interaktiv va individual yondashuv asosida tashkil etishning samaradorligini aniqlashga imkon berdi.

Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida umumkasbiy fanlarni o'qitish jarayoni olindi. Shu jumladan, Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams kabi raqamli platformalar orqali tashkil etilgan darslar batafsil tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida metodlarning kombinatsiyasi nazariy va amaliy ma'lumotlarni birlashtirib, raqamli ta'lim samaradorligini keng qamrovda o'rganishga imkon berdi.

Tadqiqot davomida umumkasbiy fanlarni raqamli muhit asosida o'qitishning samaradorligi bir nechta mezonlar asosida baholandi. Olingan natijalar talabalarning o'quv faoliyati sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilganini ko'rsatdi.

Talabalarning o'quv motivatsiyasi sezilarli darajada oshdi. Raqamli platformalarda taqdim etilgan vizual va interaktiv materiallar ularning fanlarga bo'lgan qiziqishini kuchaytirdi. Ayniqsa, video darslar, animatsiyalar va real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar talabalarning o'quv jarayoniga faol jalb etilishiga xizmat qildi [6].

Mustaqil ta'lim ko'nikmalarining rivojlanishi tadqiqotning eng muhim natijalaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Raqamli muhit, xususan LMS tizimlari orqali tashkil etilgan o'quv jarayoni talabalarga o'quv faoliyatini mustaqil rejalashtirish, topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish va natijalarni tahlil qilish imkonini berdi.

Talabalar berilgan vazifalarni bajarish jarayonida turli raqamli manbalardan foydalanishni o'rgandilar, ilmiy va amaliy axborotni izlash, saralash hamda uni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Bu jarayon ularning axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Shu bilan birga, o'z bilimlarini muntazam nazorat qilish imkoniyati talabalarda refleksiya ko'nikmalarini rivojlantirdi. Ular o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, kamchiliklarini bartaraf etish ustida mustaqil ishlashga odatlandilar. Bu esa o'z-o'zini boshqarish mexanizmlarining shakllanishiga olib keldi.

Natijada, talabalarda mas'uliyat hissi ortib, o'quv jarayoniga nisbatan ongli va faol yondashuv shakllandi. Bunday ko'nikmalar nafaqat ta'lim jarayonida, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quv materiallarini o'zlashtirish darajasi oshgani kuzatildi. Raqamli muhitda materiallarni takror ko'rish, individual tezlikda o'rganish va qo'shimcha resurslardan foydalanish imkoniyati bilimlarning mustahkamlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Test natijalari va oraliq nazorat ko'rsatkichlari an'anaviy usul bilan taqqoslaganda yuqoriroq bo'ldi.

Interaktivlik va talaba faolligi sezilarli darajada ortdi. Onlayn forumlar, chatlar, muhokama platformalari va guruhli loyihalar orqali talabalar o'zaro fikr almashish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berdi.

Nazorat va baholash jarayonlarining samaradorligi ham oshdi. Avtomatlashtirilgan test tizimlari, onlayn baholash vositalari va tezkor fikr-mulohaza (feedback) berish imkoniyati o'qituvchiga ham, talabaga ham qulaylik yaratdi. Natijada baholashning shaffofligi va aniqligi ta'minlandi.

Raqamli muhitda qo'llanilgan o'qitish shakllari ham o'z samaradorligini namoyon etdi. Masofaviy ta'lim talabalarga vaqt va makondan qat'i nazar bilim olish imkonini berdi. Aralash ta'lim modeli an'anaviy va raqamli usullarni uyg'unlashtirish orqali o'quv jarayonining moslashuvchanligini oshirdi.

Virtual laboratoriyalar murakkab jarayonlarni xavfsiz va vizual tarzda o'rganishga xizmat qildi. Bu ayniqsa texnik va muhandislik yo'nalishlarida muhim ahamiyat kasb etdi. Video darslar va webinarlar murakkab mavzularni tushuntirishda samarali vosita sifatida qo'llanildi.

Interaktiv testlar va simulyatsiyalar esa nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini yaratdi. Talabalar turli vaziyatlarni modellashtirish orqali o'z bilimlarini mustahkamlashga erishdilar.

Raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish ta'lim sifatini oshirish bilan birga, umumkasbiy fanlarni o'qitish jarayonini tubdan modernizatsiya qiladi, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantiradi hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Bunda o'quv jarayoni an'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda interaktiv, moslashuvchan va individual ehtiyojlarga yo'naltirilgan shaklga ega bo'ladi.

Raqamli vositalardan foydalanish orqali ta’lim mazmuni boyiydi, murakkab nazariy tushunchalar vizual va amaliy shaklda yoritiladi, bu esa talabalarning bilimni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Shu bilan birga, masofaviy va aralash ta’lim shakllarining keng qo’llanilishi vaqt va makon cheklovlarini bartaraf etib, uzluksiz ta’lim olish imkoniyatini yaratadi [5].

Raqamli muhit talabalarining mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini rivojlantiradi, axborotni izlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish kompetensiyalarini shakllantiradi. Bundan tashqari, zamonaviy baholash tizimlari orqali o’quv natijalarini aniq va tezkor tahlil qilish imkoniyati paydo bo’ladi, bu esa ta’lim jarayonini doimiy ravishda takomillashtirib borishga xizmat qiladi.

Ushbu jadvalda umumkasbiy fanlarni raqamli ta’lim muhitidan foydalangan holda o’qitish jarayonida shakllantiriladigan asosiy raqamli kompetensiyalar tizimlashtirilgan. Unda kompetensiyalarning mazmuni, ularni amalga oshirishga xizmat qiluvchi raqamli faoliyat turlari hamda baholash mezonlari o’zaro bog’liq holda yoritilgan.

Kompetensiya turi	Mazmuni	Raqamli faoliyat turi	Baholash mezonlari
Axborot kommunikativ kompetensiya	Axborotni izlash, tahlil qilish va uzatish ko’nikmalari	Internet manbalaridan foydalanish, prezentatsiya tayyorlash	Axborotning to’g’riligi, manbalar bilan ishlash sifati
Raqamli texnologiyalar kompetensiyasi	Zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish	LMS platformalarda ishlash (Moodle, Google Classroom), test yechish	Platformadan foydalanish darajasi, topshiriqlarni bajarish
Mustaqil ta’lim olish kompetensiyasi	Mustaqil ravishda bilim olish va o’zini rivojlantirish	Online kurslar (Coursera, Udemy), video darslarni o’rganish	Mustaqil bajarilgan ishlar sifati, faollik
Kreativ fikrlash kompetensiyasi	Yangi g’oyalarni yaratish va muammolarni yechish	Raqamli loyihalar, multimedia mahsulotlar yaratish	Yaratilgan ishning originalligi va innovatsionligi
Hamkorlikda ishlash kompetensiyasi	Jamoa bilan samarali ishlash	Online guruh ishlari (Zoom, Google Docs, Teams)	Guruhdagi ishtirok darajasi, hamkorlik samaradorligi
Axborot xavfsizligi kompetensiyasi	Raqamli muhitda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish	Parollar bilan ishlash, ma’lumotlarni himoyalash	Xavfsizlik qoidalariga amal qilish darajasi

1 - rasm. Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish jadvali

Jadvalda keltirilgan kompetensiyalar talabalarining axborot bilan ishlash ko’nikmalari, zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish qobiliyati, mustaqil ta’lim olish, kreativ fikrlash, jamoada ishlash hamda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Har bir kompetensiya uchun mos raqamli faoliyat turlari, jumladan, onlayn platformalarda ishlash, masofaviy loyihalarda ishtirok etish, multimedia vositalaridan foydalanish kabi jarayonlar ko’rsatib o’tilgan [4].

Baholash mezonlarining aniqlashtirilishi talabalarda kompetensiyalarning shakllanish darajasini obyektiv baholash imkonini beradi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish va o’quv natijalarini kompleks tahlil qilishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, mazkur jadval raqamli ta’lim muhitidan foydalanish orqali kasbiy ahamiyatga ega kompetensiyalarni tizimli ravishda shakllantirish mumkinligini ko’rsatadi.

Tadqiqot natijalari raqamli muhitdan foydalanish umumkasbiy fanlar mazmunini sezilarli darajada boyitishini ko’rsatdi. Raqamli resurslar orqali o’quv materiallari ko’proq vizuallashtiriladi, murakkab tushunchalar sodda va tushunarli shaklda yetkaziladi. Bu esa talabalarining bilimni qabul qilish va qayta ishlash jarayonini yengillashtiradi. O’qitish shakllarining xilma-xilligi ta’lim jarayonini yanada moslashuvchan va samarali qiladi [6].

Raqamli yondashuvning muhim jihatlaridan biri individual o’rganish imkoniyatlarini kengaytirishidir. Talabalar o’z tezligida o’rganishi, kerakli mavzularni qayta ko’rib chiqishi va qo’shimcha materiallardan foydalanishi mumkin. Bu holat ayniqsa bilim darajasi turlicha bo’lgan guruhlarda samarali natija beradi. Shuningdek, talabalarining mustaqil ishlash ko’nikmalari rivojlanadi, bu esa ularning kelajak kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli muhit o’qituvchi va talaba o’rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqadi. Onlayn platformalar orqali tezkor aloqa o’rnatish, savol-javoblar tashkil etish va individual maslahatlar berish imkoniyati kengayadi. Natijada ta’lim jarayoni yanada interaktiv va samarali bo’ladi.

Mavjud muammolar raqamli ta’limni to’liq joriy etishga to’sqinlik qilmoqda. Texnik infratuzilmaning yetarli emasligi ayrim hududlarda raqamli platformalardan to’liq foydalanish imkonini cheklaydi. Kompyuter texnikasi va zamonaviy dasturiy vositalarning yetishmasligi o’quv jarayonining sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

O’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun pedagoglar nafaqat texnik ko’nikmalarga, balki zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ham ega bo’lishi zarur [7]. Aks holda, raqamli texnologiyalar to’liq imkoniyatlarini namoyon eta olmaydi.

Internet tezligi va barqarorligi bilan bog’liq muammolar ham o’quv jarayoniga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Ayniqsa, onlayn darslar va virtual laboratoriyalarni tashkil etishda uzilishlar samaradorlikni pasaytiradi. Bu muammo, ayniqsa, chekka hududlarda yanada yaqqol namoyon bo’ladi.

Raqamli ta’limni samarali joriy etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. O’qituvchilarni muntazam ravishda qayta tayyorlash va malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega. Texnik bazani mustahkamlash, zamonaviy qurilmalar bilan ta’minlash va barqaror internet infratuzilmasini yaratish zarur. Shu bilan birga, o’quv-metodik materiallarni raqamli shaklda ishlab chiqish va ularni tizimli ravishda yangilab borish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Natijalar raqamli muhitdan foydalanish istiqbolli yo’nalish ekanini tasdiqlaydi. To’g’ri tashkil etilgan raqamli ta’lim jarayoni umumkasbiy fanlarni o’qitishda samaradorlikni oshirish bilan birga, zamonaviy, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Umumkasbiy fanlarni raqamli muhit asosida o’qitish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan muhim yo’nalish sifatida namoyon bo’lmoqda. Raqamli texnologiyalarni qo’llash orqali o’quv materiallari yanada tushunarli, interaktiv va moslashuvchan shaklda taqdim etiladi, bu esa talabalarning bilimni chuqur o’zlashtirishiga imkon yaratadi.

Raqamli muhitda tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash, muammo yechish va axborot bilan ishlash ko’nikmalarini ham shakllantiradi. Natijada, zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi [8].

Raqamli yondashuv o’qitish jarayonini individuallashtirish, talabalarning ehtiyoj va imkoniyatlarini hisobga olish, ularning o’quv faoliyatini samarali boshqarish imkonini beradi. Bu esa ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Kelgusida mazkur yo’nalishda ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, raqamli ta’limning nazariy va amaliy asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga keng joriy etish orqali o’qitishning samaradorligi va sifat ko’rsatkichlarini oshirish imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, raqamli ta’lim resurslarini tizimli ravishda ishlab chiqish, ularni muntazam yangilab borish va amaliyotga moslashtirish ta’lim jarayonining uzluksiz rivojlanishini ta’minlaydi [9].

O’qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish masalasi ustuvor yo’nalishlardan biri bo’lib qoladi. Ularning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni chuqur o’zlashtirishi, raqamli vositalardan samarali foydalanishi va innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq eta olishi ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shu asosda pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish zarurati yuzaga keladi.

Innovatsion pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etish esa ta’lim jarayonining barqaror va izchil rivojlanishini ta’minlaydi. Bu orqali o’quv jarayoni zamonaviy talablar asosida tashkil etilib, talabalarning bilim olishga bo’lgan ehtiyoji va qiziqishlari to’liq qondiriladi. Natijada, ta’lim tizimi raqamli transformatsiya sharoitida samarali faoliyat yuritadigan, moslashuvchan va raqobatbardosh tizimga aylanadi.

Adabiyotlar:

1. N. Saidahmedov – *“Pedagogik mahorat va innovatsion texnologiyalar”*
2. B. Xodjayev – *“Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti”*
3. Sh. Sharipov – *“Kasbiy ta’lim pedagogikasi”*
4. Tony Bates – *“Teaching in a Digital Age”*
5. R. Garrison – *“E-Learning in the 21st Century”*
6. M. Moore – *“Handbook of Distance Education”* Masofaviy ta’lim asoslari.
7. UNESCO – *Digital Education Resources* Global tajribalar va metodikalar.
8. Sergey Ivannikov – *Цифровое образование: современные вызовы и решения*
9. Tatyana Maltseva – Onlayn va an’anaviy ta’limni integratsiyasi.

TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT VA ADAPTIV TA'LIM: RAQAMLI
TRANSFORMATSIYANING PEDAGOGIK ASOSLARI

Nurulloyev Firuz No'monjonovich,

*Buxoro davlat universiteti Sun'iy intellekt va axborot xavfsizligi
kafedrası doktoranti (DSc), p.f.f.d. (PhD), dotsent.*

Buxoro, O'zbekiston.

feruznn@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-2966>

Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) va adaptiv ta'lim tizimlarining zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiyasining pedagogik asoslarini tahlil qiladi. So'nggi besh yildagi empirik tadqiqotlar asosida SI asosidagi adaptiv tizimlarning o'quvchilar bilim ko'rsatkichlari, faollik darajasi va kognitiv rivojlanishiga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, generativ SI asosidagi adaptiv o'quv dasturlari an'anaviy statik dasturlarga nisbatan o'quvchilarning post-test natijalarini 24.2% ga yaxshilash imkonini beradi. Shuningdek, maqolada adaptiv tizimlarning me'moriy tuzilishi, pedagogik skaffolding mexanizmlari va amaliyotga joriy etishning asosiy muammolari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, adaptiv ta'lim, raqamli transformatsiya, shaxsiylashtirilgan ta'lim, generativ AI, pedagogik agentlar, skaffolding.*

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ADAPTIVE LEARNING IN EDUCATION:
PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

This article analyzes the pedagogical foundations of the integration of artificial intelligence (AI) and adaptive learning systems into the modern educational process. Based on empirical research over the past five years, the impact of adaptive systems based on AI on students' knowledge indicators, activity level, and cognitive development is studied. The results of the study show that adaptive educational programs based on generative AI can improve students' post-test results by 24.2% compared to traditional static programs. The article also discusses the architectural structure of adaptive systems, pedagogical scaffolding mechanisms, and the main problems of their implementation in practice.

Keywords: *artificial intelligence, adaptive learning, digital transformation, personalized learning, generative AI, pedagogical agents, scaffolding.*

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И АДАПТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ В ОБРАЗОВАНИИ:
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

В данной статье анализируются педагогические основы интеграции искусственного интеллекта (ИИ) и адаптивных систем обучения в современный образовательный процесс. На основе эмпирических исследований за последние пять лет изучается влияние адаптивных систем на основе ИИ на показатели знаний, уровень активности и когнитивное развитие учащихся. Результаты исследования показывают, что адаптивные образовательные программы на основе генеративного ИИ могут улучшить результаты итогового тестирования учащихся на 24,2% по сравнению с традиционными статическими программами. В статье также рассматривается архитектурная структура адаптивных систем, механизмы педагогической поддержки и основные проблемы их практического применения.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, адаптивное обучение, цифровая трансформация, персонализированное обучение, генеративный ИИ, педагогические агенты, поддержка.*

Kirish. XXI asr ta'lim tizimi raqamli iqtisodiyot va axborot jamiyati talablariga javob berish zaruriyati bilan yuzma-yuz kelmoqda. An'anaviy “bir o'lcham hammaga to'g'ri keladi” tamoyiliga asoslangan o'qitish modellari o'quvchilarning individual xususiyatlarini, o'rganish tezligi va uslublarini to'liq hisobga olmaydi. Aynan shu muammoni hal qilishda sun'iy intellekt (SI) va adaptiv ta'lim tizimlari muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

So'nggi yillarda ta'limda SI texnologiyalarini qo'llash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar soni keskin oshgan. ScienceDirect ma'lumotlar bazasidagi nashrlar tahlili shuni ko'rsatadiki, “AI-Supported E-Learning”, “Adaptive Learning Architectures”, “Learning Analytics and Personalization” kabi mavzular bo'yicha

nashrlar soni 2020-2025 yillar oralig‘ida logarifmik miqyosda barqaror o‘tib borgan. Bu tendentsiya ta‘lim sohasida adaptiv va ma‘lumotlarga asoslangan tizimlarga talab ortib borayotganidan dalolat beradi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — sun‘iy intellekt va adaptiv ta‘lim tizimlarining pedagogik asoslarini tahlil qilish hamda ularning ta‘lim samaradorligiga ta‘sirini baholashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari sifatida SI-adaptiv ta‘lim tizimlarining nazariy asoslarini (konstruktivizm, ZPD, kognitiv yuklanish nazariyasi) tahlil qilish; so‘nggi 5 yildagi empirik tadqiqotlar natijalarini tizimlashtirish va umumlashtirish; adaptiv tizimlarning me‘moriy tuzilishi va pedagogik skaffolding mexanizmlarini tavsiflash; SI texnologiyalarini ta‘limga joriy etishning asosiy muammolari va cheklovlarini aniqlash; O‘zbekiston ta‘lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola tizimli tahlil, qiyosiy va nazariy umumlashtirish usullariga asoslangan. 2020-2026 yillar oralig‘ida nashr etilgan ilmiy adabiyotlar, jumladan, Scopus, Web of Science, Springer, Frontiers, MDPI, AAAI kabi xalqaro ilmiy bazalardagi maqolalar, shuningdek, O‘zbekiston tadqiqotchilarining mahalliy nashrlari o‘rganilgan.

Adabiyotlar sharhi. Adaptiv ta‘limning nazariy asoslari. Adaptiv ta‘lim bir qancha pedagogik va psixologik nazariyalarga tayanadi.

Konstruktivizm (Piaget, 1936) ta‘lim jarayonini o‘quvchining faol bilim qurishi sifatida talqin qiladi. SI asosidagi adaptiv tizimlar o‘quvchiga interaktiv kontent, eksplorativ topshiriqlar va takroriy takomillashtirish imkoniyatlarini taqdim etish orqali ushbu yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi.

Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi (ZPD, 1978) nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi mustaqil bajara oladigan va yordam bilan bajara oladigan topshiriqlar oralig‘ida eng samarali rivojlanadi. Zamonaviy SI tizimlari o‘quvchining bilimlar oralig‘idagi “zonalarni” aniqlab, unga aynan qiyinchilik tug‘diradigan, lekin yordam bilan yechiladigan topshiriqlarni taklif qiladi. AAAI konferensiyasida taqdim etilgan so‘nggi tadqiqotda, LLM asosidagi pedagogik agent “Inquizzitor” formativ baholash tizimi aynan ZPD tamoyiliga asoslangan adaptiv skaffoldingni amalga oshiradi.

Kognitiv yuklanish nazariyasi (Sweller, 1988) har bir o‘quvchining ishchi xotirasi imkoniyatlarini hisobga olgan holda materiallar hajmi va ketma-ketligini moslashtirish zarurligini ta‘kidlaydi. Adaptiv tizimlar real vaqt rejimida o‘quvchining kognitiv yuklanish darajasini baholab, mos ravishda kontent qiyinligini o‘zgartiradi.

Metakognitiv monitoring — o‘quvchilarning o‘z bilimlarini kuzatish, o‘zini baholash va o‘quv jarayonini ongli boshqarish qobiliyati. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, SI asosidagi interaktiv dasturlar, virtual yordamchilar va adaptiv tizimlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida metakognitiv monitoringni shakllantirishga yordam beradi.

Ilg‘or pedagogik agentlar va LLM texnologiyalari. So‘nggi yillarda katta til modellari (Large Language Models — LLMs) asosidagi pedagogik agentlar ta‘limda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Cohn va boshqalar (2026) tomonidan ishlab chiqilgan “Inquizzitor” tizimi Evidence-Centered Design, Social Cognitive Theory va ZPD tamoyillarini birlashtirgan holda, o‘quvchilar bilan mazmunli dialog orqali ularning bilimini baholaydi va moslashtirilgan fikr-mulohazalarni taqdim etadi.

LEA (Learning Engagement Assistant) arxitekturasi esa uch rejimli (Chat, Tutor, Quiz) adaptiv agent bo‘lib, kursga xos Retrieval-Augmented Generation (RAG) va Knowledge Component (KC) modellarini birlashtiradi. Ushbu tizim o‘quvchining kognitiv yuklanishi, ZPD darajasi va motivatsiyasini real vaqtda baholab, topshiriq qiyinligi va skaffoldingni dinamik tarzda moslashtiradi.

Xalqaro tajriba: empirik tadqiqotlar tahlili. Tailand tajribasi (2026). Samat va boshqalar (2026) tomonidan Khon Kaen universitetida 270 talaba ishtirokida o‘tkazilgan tadqiqotda generativ AI (GPT-4o) asosidagi adaptiv o‘quv dasturining samaradorligi statik o‘quv dasturi bilan qiyoslangan. Natijalar quyidagilarni ko‘rsatdi:

Ko‘rsatkich	Statik dastur	AI-adaptiv dastur	Farq
Post-test yaxshilanishi	10.2%	24.2%	+14.0%
Haftalik faollik (soat)	5.6	9.1	+3.5
Kognitiv yuklanish	52.1	38.4	-13.7
Murakkab muammolarni yechish	68.2%	85.6%	+17.4%

Tizimning qulaylik indeksi	-	92.5	-
----------------------------	---	------	---

Effekt kattaligi (Cohen’s $d = 1.03$) yuqori samaradorlikni ko’rsatadi. Tadqiqot shuni isbotlaydiki, real vaqtda moslashuvchi generativ AI tizimlari nafaqat bilim ko’rsatkichlarini, balki o’quvchilarning faolligi va murakkab muammolarni yechish qobiliyatini ham sezilarli darajada oshiradi.

Xalqaro tizimli sharhlar. Frontiers jurnalida chop etilgan tizimli sharh (2026) AI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta’limning matematik muammolarni yechish ko’nikmalariga ta’sirini 20 ta empirik tadqiqot asosida tahlil qilgan. Xulosa shuni ko’rsatadiki, adaptiv tizimlar, intellektual repetitorlik tizimlari va chat-botlar moslashtirilgan fikr-mulohaza, adaptiv qiyinchilik va skaffolding yordami orqali matematik muammolarni yechish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, tadqiqot AI maslahatlariga haddan tashqari bog’liqlik, noto’g’ri moslashtirish va o’qituvchilarning tayyorgarligi yetishmasligi kabi muammolarni ham qayd etadi.

MDPI jurnalida chop etilgan tizimli sharh (2026) esa AI asosidagi gamifikatsiya va adaptiv arxitekturalarni 100 ta tadqiqot asosida tahlil qilgan. Tadqiqot gamifikatsiyani nafaqat motivatsion strategiya, balki ma’lumotlar yig’ish, foydalanuvchi modellashtirish, prognozli tahlil va adaptiv fikr-mulohazani birlashtiruvchi ko’p qatlamli axborot tizimi sifatida qarashni taklif qiladi.

O’zbekiston tajribasi. Murodova (2026) tomonidan O’zbekistonning 4 ta oliy ta’lim muassasasida 140 talaba ishtirokida o’tkazilgan tadqiqotda AI asosidagi adaptiv o’qitish traektoriyalarini loyihalash metodikasi sinovdan o’tkazilgan. Tadqiqot natijalari adaptiv tizimlar talabalarning individual o’rganish sur’atlarini hisobga olgan holda ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlagan.

Baholash jarayonlarini avtomatlashtirish. Oliy ta’limda baholash jarayonini avtomatlashtirish SI texnologiyalarining muhim qo’llanish sohalaridan biridir. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, SI asosidagi baholash tizimlari semantik tahlil, adaptiv testlar, yozma ishlarni avtomatik baholash va talaba faoliyatini monitoring qilish imkonini beradi. Bu esa baholashning xolisligi, tezkorligi va shaffofligini ta’minlaydi.

Materiallar va metodlar. Ushbu maqola tizimli adabiyotlar sharhi (systematic literature review) metodologiyasiga asoslangan. Tadqiqot PRISMA 2020 yo’riqnomalari asosida tashkil etilgan.

Ma’lumotlar manbalari va qidiruv strategiyasi. Adabiyotlar qidiruvi quyidagi xalqaro va mahalliy ilmiy bazalarda amalga oshirildi:

- Xalqaro bazalar: Scopus, Web of Science, SpringerLink, Frontiers, MDPI, AAAI Digital Library, Google Scholar, ResearchGate.

- Mahalliy bazalar: “Publish Science” (O’zbekiston), “inLibrary.uz”, Zenodo (O’zbekiston repozitoriyasi).

Qidiruv uchun quyidagi kalit so’zlar va ularning kombinatsiyalaridan foydalanildi:

- Ingliz tilida: “artificial intelligence in education”, “adaptive learning”, “personalized learning”, “intelligent tutoring systems”, “generative AI”, “LLM pedagogical agents”, “adaptive scaffolding”, “learning analytics”.

- O’zbek va rus tillarida: “sun’iy intellekt ta’lim”, “adaptiv ta’lim”, “shaxsiylashtirilgan ta’lim”, “intellektual repetitorlik tizimlari”.

Qo’shish va istisno qilish mezonlari. Tahlilga quyidagi mezonlar asosida maqolalar kiritildi:

Mezon	Tavsif
Yil oralig’i	2020-2026 (so’nggi 5 yil)
Nashr turi	Peer-reviewed maqolalar, konferensiya materiallari
Til	Ingliz, o’zbek, rus tillarida
Metodologiya	Empirik tadqiqotlar (RCT, kvazi-eksperimental), tizimli sharhlar, meta-tahlillar
Mavzu	SI-adaptiv ta’lim, shaxsiylashtirilgan o’qitish

Quyidagi hollarda maqolalar tahlildan istisno qilindi:

- Faqat nazariy asoslarni o‘z ichiga olgan, empirik ma’lumotlarga ega bo‘lmagan maqolalar;
- Ta’limga aloqador bo‘lmagan SI qo‘llanmalari;
- To‘liq matni mavjud bo‘lmagan maqolalar.

Ma’lumotlarni tahlil qilish usullari. Yig‘ilgan ma’lumotlar tematik tahlil (thematic analysis) usuli bilan qayta ishlandi. Quyidagi asosiy tematik yo‘nalishlar ajratildi:

1. Adaptiv ta’limning nazariy asoslari;
2. SI-adaptiv tizimlarning me’moriy tuzilishi;
3. Pedagoik skaffolding mexanizmlari;
4. Empirik samaradorlik ko‘rsatkichlari;
5. Amalga oshirish muammolari va cheklovlar.

Natijalar. SI-adaptiv tizimlarning me’moriy modellari. Tahlil qilingan adabiyotlar asosida (n=45) SI-adaptiv ta’lim tizimlarining umumlashtirilgan me’moriy modeli quyidagi 4 qatlamni o‘z ichiga oladi:

1-qatlam: Ma’lumotlar yig‘ish va qayta ishlash.

- O‘quvchining har bir harakati (to‘g‘ri/noto‘g‘ri javoblar, yechim vaqti, qaytishlar, sahifalarda kezish vaqti) real vaqtda yozib olinadi.

- NLP vositalari orqali ochiq javoblar va yozma ishlar semantik tahlil qilinadi.

2-qatlam: Foydalanuvchi modellashtrish.

- Mashinaviy o‘rganish modellari (masalan, Bayesian Knowledge Tracing, Deep Knowledge Tracing) o‘quvchining hozirgi bilim holatini baholaydi.

- ZPD darajasi va kognitiv yuklanish prognoz qilinadi.

- LEA tizimida bo‘lgani kabi, “simulated student agents” orqali turli o‘quvchi profillari modellashtriladi .

3-qatlam: Adaptiv qaror qabul qilish.

- Qaror daraxtlari yoki mustahkamlovchi o‘rganish (reinforcement learning) algoritmlari asosida keyingi qaysi mavzu, qanday qiyinlik va qaysi formatda (video, matn, interaktiv simulyatsiya) berilishi belgilanadi.

- Inquizzitor va LEA kabi tizimlarda LLM asosidagi agentlar dinamik skaffolding va fikr-mulohaza generatsiyasini amalga oshiradi .

4-qatlam: Interfeys va fikr-mulohaza.

- Moslashtirilgan kontent o‘quvchiga taqdim etiladi.

- Real vaqtda vizualizatsiyalar (progress dashbordlari, bilim graflari) orqali o‘quvchi o‘z natijalarini kuzatishi mumkin.

- O‘qituvchi uchun analitik hisobotlar tayyorlanadi.

Empirik samaradorlik ko‘rsatkichlari. Akademik natijalar. Tailanddagi RCT tadqiqoti (n=270) ma’lumotlariga ko‘ra, generativ AI asosidagi adaptiv dastur an’anaviy statik dasturga nisbatan sezilarli darajada yuqori samaradorlikni ko‘rsatgan:

O‘lchov turi	Statik dastur	AI-adaptiv dastur	Statistika
Pre-test (o‘rtacha)	42.3%	43.1%	$p > 0.05$ (farq yo‘q)
Post-test (o‘rtacha)	52.5%	67.3%	-
Yaxshilanish	+10.2%	+24.2%	$t(268)=8.43, p<.001, d=1.03$

Effekt kattaligi ($d=1.03$) juda yuqori darajadagi samaradorlikni ko‘rsatadi. Sus (System Usability Scale) indeksining 92.5 balli ($SD=6.8$) esa tizimning “eng yaxshi” qulaylik darajasiga ega ekanligini bildiradi.

Kognitiv va metakognitiv rivojlanish. Kognitiv yuklanish anketasi bo‘yicha AI-adaptiv guruhda o‘rtacha ko‘rsatkich 38.4 ni tashkil etgan bo‘lsa, nazorat guruhida 52.1 ga teng bo‘lgan. Bu adaptiv tizimlar o‘quvchilarning kognitiv yuklanishini kamaytirish qobiliyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Murakkab muammolarni yechish ko‘nikmalari AI-adaptiv guruhda 85.6% ga, nazorat guruhida esa 68.2% ga yetgan. Bu 17.4% farq adaptiv tizimlarning yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi.

Faollik va motivatsiya. Haftalik o‘rtacha faollik AI-adaptiv guruhda 9.1 soatni tashkil etgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 5.6 soatga teng bo‘lgan. 62.5% ga yuqori faollik adaptiv kontentning o‘quvchilarni jalb qilish qobiliyatini ko‘rsatadi.

Frontiers tizimli sharhi (2026) matematika ta‘limida AI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta‘lim tizimlari o‘quvchilarning mustahkamligi, kontseptual tushunchasi va umumiy matematik ko‘rsatkichlarini oshirishini qo‘shimcha tasdiqlaydi.

Pedagogik scaffolding mexanizmlari. Tahlil qilingan tizimlarda (Inquizzitor, LEA, Knewton, DreamBox, Carnegie Learning) quyidagi scaffolding mexanizmlari aniqlangan:

Scaffolding turi	Tavsifi	Misol
Real vaqt maslahatlari	O‘quvchi noto‘g‘ri javob berganida, tizim darhol yordam ko‘rsatadi	“Bu masalada avval ... qadamlarni eslab ko‘ring”
Adaptiv maslahatlar	O‘quvchining xato turiga qarab maslahat chuqurligi o‘zgaradi	1-maslahat: qisqa eslatma; 2-maslahat: bosqichma-bosqich ko‘rsatma
Ishlangan misollar	Qiyin mavzular oldidan namunaviy yechimlar taqdim etiladi	“Keling, shunga o‘xshash misolni birgalikda yechaylik”
Metakognitiv so‘rovlar	O‘quvchini o‘z fikrlash jarayonini tahlil qilishga undaydi	“Bu yechimning qaysi bosqichida ishonchingiz past?”
Progress vizualizatsiyasi	O‘quvchi o‘z bilim grafigi va progressini ko‘radi	Dashbord: “Siz 5 ta mavzudan 3 tasini o‘zlashtirdingiz”

Natijalarni talqin qilish. Tadqiqot natijalari AI-adaptiv ta‘lim tizimlarining ta‘lim samaradorligiga ijobiy ta‘sirini qat’iy isbotlaydi. 24.2% gacha bo‘lgan post-test yaxshilanishi (Cohen’s $d = 1.03$) ushbu texnologiyalarning an’anaviy o‘qitish usullariga nisbatan sezilarli afzalliklarini ko‘rsatadi. Bu natijalar ma‘lumotlarga asoslangan personalizatsiya va ZPD tamoyiliga asoslangan adaptiv scaffoldingning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda AI maslahatlariga haddan tashqari bog‘liqlik va platforma murakkabligi kabi salbiy jihatlar ham qayd etilgan. Bu shuni ko‘rsatadiki, SI-adaptiv tizimlarning samaradorligi faqat texnologik yechimga emas, balki uning pedagogik jihatdan to‘g‘ri dizayn qilinishiga ham bog‘liq.

O‘zbekiston ta‘lim tizimi uchun tavsiyalar. Tahlil natijalari va xalqaro tajribaga asoslanib, O‘zbekiston ta‘lim tizimida SI-adaptiv ta‘limni joriy etish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Bosqichma-bosqich joriy etish strategiyasi:

- 1-bosqich (2026-2027): Pilot loyihalar (5-10 ta tajriba maktabi/universiteti);
- 2-bosqich (2028-2029): Tajribani kengaytirish va metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish;
- 3-bosqich (2030-2031): Tizimli joriy etish va monitoring.

2. O‘qituvchilarni tayyorlash dasturlari:

- Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida “Ta‘limda sun’iy intellekt” fanini joriy etish;
- Amaldagi o‘qituvchilar uchun qisqa muddatli malaka oshirish kurslari;
- O‘qituvchilar uchun “AI savodxonligi” standartlarini ishlab chiqish.

3. Gibrid (aralash) model:

- Adaptiv tizimlarni faqat mustaqil ta‘lim uchun emas, balki sinfda guruhli ishlar bilan uyg‘unlikda qo‘llash;

- Masalan: haftada 2 kun SI-platformada shaxsiylashtirilgan o‘rganish, 3 kun esa loyihaviy va hamkorlikdagi faoliyat.

4. Mahalliy kontent yaratish:

- Xalqaro platformalar ko‘pincha G‘arb o‘quv dasturlariga moslashtirilgan;
- O‘zbekiston davlat ta‘lim standartlariga mos adaptiv modullarni ishlab chiqish;
- O‘zbek tilidagi SI modellarini (NLP vositalari) yaratish.

5. Huquqiy va axloqiy asoslar:

- O‘quvchilarning ma‘lumotlar maxfiyligini himoya qiluvchi qonunchilik bazasini yaratish;
- SI tizimlarini sertifikatlash va pedagogik ekspertizadan o‘tkazish tartibini joriy etish.

Xulosa. Ushbu maqolada sun’iy intellekt va adaptiv ta’lim tizimlarining pedagogik asoslari, ularning nazariy negizlari, me’moriy tuzilishi va empirik samaradorligi tahlil qilindi.

Asosiy xulosalar:

1. SI-adaptiv ta’limning pedagogik asoslari konstruktivizm, Vigotskiyning ZPD, kognitiv yuklanish nazariyasi va metakognitiv monitoring kabi mustahkam pedagogik nazariyalarga tayanadi. Ushbu nazariy asos yangi texnologik imkoniyatlar (LLM, RAG, multi-agent tizimlar) bilan boyitilgan.

2. Empirik samaradorlik xalqaro miqyosdagi RCT va tizimli sharhlar tomonidan tasdiqlangan. Generativ AI asosidagi adaptiv tizimlar an’anaviy statik dasturlarga nisbatan post-test natijalarini 24.2% ga yaxshilaydi, kognitiv yuklanishni 26% ga kamaytiradi va murakkab muammolarni yechish ko‘nikmalarini 17.4% ga oshiradi.

3. Pedagogik scaffolding mexanizmlari (real vaqt maslahatlari, adaptiv maslahatlar, ishlangan misollar, metakognitiv so‘rovlar, progress vizualizatsiyasi) SI-adaptiv tizimlarning asosiy funksional qismi hisoblanadi. LLM asosidagi agentlar (Inquizzitor, LEA) ushbu mexanizmlarni kontekstga mos va dinamik tarzda amalga oshiradi.

4. Joriy etish muammolari texnik infratuzilma, o‘qituvchilarning tayyorgarligi, algoritmik tarafkashlik, ijtimoiy ta’limning zaiflashishi va raqamli tafovut kabi omillarni o‘z ichiga oladi. Ushbu muammolarni bartaraf etish tizimli yondashuvni talab qiladi.

5. O‘zbekiston uchun tavsiyalar bosqichma-bosqich joriy etish, o‘qituvchilarni tayyorlash, gibril model, mahalliy kontent yaratish va huquqiy asoslarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston tadqiqotchilari (Murodova, 2026) tomonidan o‘tkazilgan dastlabki tajribalar ushbu yo‘nalishda salohiyat mavjudligini ko‘rsatadi.

Yakuniy xulosa sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, sun’iy intellekt va adaptiv ta’lim raqamli transformatsiyaning faqat texnik emas, balki chuqur pedagogik jihatidir. Ushbu vositalarni joriy qilishda o‘qituvchini markazdan chetlashtirish emas, balki uning roliga qayta e’tibor qaratish kerak: endi u axborot translyatori emas, balki ta’lim muhitining aqlli orkestratori bo‘ladi. Asosiy savol “SI o‘qituvchini almashtira oladimi?” emas, balki “SI bilan qurollangan o‘qituvchi qanday qilib dunyodagi eng moslashuvchan, adolatli va samarali ta’limni qura oladi?”.

Adabiyotlar:

1. Murodova, R. (2026). Sun’iy intellekt yordamida adaptiv o‘qitish traektoriyalarini loyihalash metodikasi. Publish Science, 2026(1).

2. Samat, C., Vongtathum, P., Kwangmuang, P., Kanjug, I., Wannasen, T., Duangngern, P., Gessala, N., Sarakan, P., Pitakaso, R., & Wu, T. T. (2026). Generative AI for adaptive curriculum design enhances student performance and engagement in technology enhanced learning environments. *Discover Artificial Intelligence*, 6, Article 42. Springer.

3. Rumble, T., Zarrin, J., Lovell, P. G., & Falconer, R. (2026). Learning engagement assistant (LEA): a multi-agent AI framework for adaptive and personalized learning with simulated student agents. *Proceedings of the 18th International Conference on Agents and Artificial Intelligence (ICAART 2026)*, 512-523.

4. Information MDPI (2026). AI-Supported Gamification in E-Learning: A Systematic Review of Adaptive Architectures and Cognitive Outcomes. *Information*, 17(3), 282.

5. O‘zbekiston Respublikasi (2026). Oliy ta’limda baholash jarayonini avtomatlashtirishda sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanishi. Zenodo Repository.

6. Cohn, C., Rayala, S., Srivastava, N., Fonteles, J. H., Jain, S., Luo, X., Mereddy, D., Mohammed, N., & Biswas, G. (2026). A Theory of Adaptive Scaffolding for LLM-Based Pedagogical Agents. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 40(3), 1757-1765.

7. Begnayeve, S. (2025). Maktablarda xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiya qilish metodikasi. *Yangi O‘zbekiston Pedagoglari Axborotnomasi*, 3(6).

8. *Frontiers in Computer Science* (2026). The role of AI-driven personalised learning in enhancing mathematics problem-solving skills: a systematic review. *Frontiers in Computer Science*, 8, 1813431.

MA’NAVIYAT VA TARBIYA

TARBIYA FANIDA MILLIY-MA’NAVIY MEROS VA HADISLAR ASOSIDA SHAXS MA’NAVIY-AXLOQIY KAMOLOTINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK PARADIGMALARI

Axmedov Boburjon Vasikovich,
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti,
Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrası o‘qituvchisi.
<https://orcid.org/0009-0000-5274-8916>
boburjonahmedov993@gmail.com

Mazkur ilmiy maqolada Sharq mutafakkirlari va muhaddis allomalarning boy ma’naviy-ilmiy merosi asosida “Tarbiya” fanining nazariy va amaliy asoslarini boyitish masalalari tahlil qilinadi. Xususan, Imom Abu Iso at-Termiziyning hadis ilmiy merosida ilgari surilgan axloqiy, ma’naviy va pedagogik g‘oyalarning zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimidagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqotda allomaning hadislarida ifodalangan halollik, adolat, insonparvarlik, vijdon, sabr-toqat, mas’uliyat kabi fazilatlarining yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta’lim siyosati, jumladan, “Tarbiya” fanining maqsad va vazifalari bilan hadis ilmiy merosining uyg‘un jihatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari Imom at-Termiziy merosini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish yosh avlodni ma’naviy barkamol, e’tiqodli va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Tarbiya fani, hadis ilmi, Imom Abu Iso at-Termiziy, ma’naviy tarbiya, axloqiy kamolot, pedagogik meros, diniy qadriyatlar, barkamol shaxs, sog‘lom e’tiqod, milliy-ma’naviy meros, ta’lim va tarbiya.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПАРАДИГМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО- ПРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ И ХАДИСОВ В ПРЕДМЕТЕ «ВОСПИТАНИЕ»

В данной научной статье рассматриваются теоретические и практические основы обогащения предмета «Воспитание» на основе духовно-нравственного и научного наследия восточных мыслителей и хадисоведов. Особое внимание уделяется педагогическому потенциалу хадисного наследия Имама Абу Исы ат-Термизи и его роли в формировании духовно зрелой личности. В статье научно анализируются такие нравственные категории, как справедливость, честность, ответственность, гуманизм и терпение, отражённые в хадисах. Также раскрывается взаимосвязь между современными требованиями системы образования Республики Узбекистан и воспитательными идеями, содержащимися в хадисах. Полученные результаты подтверждают, что интеграция хадисного наследия в содержание предмета «Воспитание» способствует духовно-нравственному развитию молодёжи и формированию социально ответственной личности.

Ключевые слова. Предмет “Воспитание”, хадисоведение, Имам ат-Термизи, духовно-нравственное воспитание, педагогическое наследие, религиозные ценности, формирование личности, моральные качества, исламская педагогика, духовное развитие.

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PARADIGMS FOR SHAPING THE SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT OF THE INDIVIDUAL BASED ON NATIONAL AND SPIRITUAL HERITAGE AND HADITHS IN THE SUBJECT OF “EDUCATION”

This scientific article examines the theoretical and practical foundations of enriching the “Upbringing” subject through the spiritual, moral, and scholarly heritage of Eastern thinkers and hadith scholars. Particular emphasis is placed on the pedagogical significance of Imam Abu Isa at-Tirmidhi’s hadith legacy and its role in shaping morally and spiritually mature individuals. The study analyzes ethical values such as honesty, justice, responsibility, patience, and humanism reflected in hadiths and their relevance to contemporary educational practices. In addition, the article explores the alignment between the objectives of Uzbekistan’s modern educational policy and the moral principles derived from hadith

literature. The findings demonstrate that integrating hadith-based values into the “Upbringing” curriculum contributes significantly to students’ moral development and the formation of socially responsible and ethically conscious individuals.

Keywords. *“Upbringing” subject, hadith studies, Imam at-Tirmidhi, moral education, spiritual development, pedagogical heritage, ethical values, religious education, character formation, Islamic pedagogy, moral upbringing.*

Kirish. Insoniyat tarixida ta’lim va tarbiya masalalari jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida qaralib kelinadi. Ayniqsa, Sharq uygʻonish davrida yashab ijod qilgan buyuk ajdodlarimiz tomonidan ta’lim-tarbiya, axloq, ma’naviyat va komil inson tarbiyasi masalalariga oid yaratilgan ilmiy-falsafiy va diniy-ma’rifiy meros bugungi kunda ham oʻz ilmiy va amaliy ahamiyatini saqlab qolmoqda. Xususan, Alisher Navoiy, Abu Nasr Forobiy, Jaloliddin Rumiy singari mutafakkirlar asarlarida shaxsning ma’naviy yetukligi, ijtimoiy mas’uliyati, ilmga munosabati va tarbiyaviy talablar tizimli ravishda yoritilgan. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Toshkent shahrida oʻtkazilgan Islom taraqqiyot banki Boshqaruvchilar kengashining 46-yillik yigʻilishida ishtirok etdi. Tadbir anʼanaga muvofiq ravishda raislik qiluvchi davlat madhiyasi ijrosi hamda Qurʼon oyatlarining tilovati bilan boshlandi. Anjumanda soʻzga chiqqan Prezident Islom taraqqiyot bankining navbatdagi yillik yigʻilishini Toshkent shahrida oʻtkazish muhim ramziy ahamiyatga ega ekanini ta’kidladi. Davlat rahbarining fikricha, mazkur tadbir Oʻzbekistonning islom olami taraqqiyotiga qoʻshib kelayotgan hissasi bilan bir qatorda, mamlakatda soʻnggi besh yil davomida amalga oshirilayotgan izchil va keng koʻlamli islohotlarning xalqaro miqyosda eʼtirof etilayotganidan dalolat beradi. Nutqda, shuningdek, oʻzbek xalqining buyuk ajdodi va butun musulmon dunyosida yuksak ehtirom bilan tilga olinadigan Imom al-Buxoriy hazratlari merosiga murojaat qilindi. Xususan, u zot jamlagan “Sahihi Buxoriy” asarida keltirilgan mashhur hadisi sharifda “Albatta, amallar niyatga bogʻliqdir”, degan hikmatli fikr bayon etilgani eslatib oʻtildi. Ushbu hadis inson faoliyatining ma’naviy mohiyatini anglash, jamiyat taraqqiyoti hamda olib borilayotgan islohotlarning samaradorligini baholashda muhim axloqiy mezon sifatida talqin etildi [1].

Oʻzbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I. A. Karimov ta’kidlaganidek: “Bugungi kunda islom diniga nisbatan butun dunyoda qiziqish va intilish kuchayib, uning xayrixoh va tarafdorlari koʻpayib borayotgani hech kimga sir emas. Buning asosiy sababi muqaddas dinimizning haqqoniyligi va pokligi, insonparvarligi va bagʻrikengligi, odamzotni doimo ezgulikka chorlashi, hayot sinovlarida oʻzini oqlagan qadriyat va anʼanalarni ajdodlardan avlodlarga yetkazishdagi beqiyos oʻrni va ahamiyati bilan bogʻliq” [2-36]. Yoki mana bu fikrni oling: “Nega biz mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan boshlab shu ulugʻ ajdodlarimizning tabarruk nomlarini tiklashga kirishdik? Chunki bu buyuk insonlarning aziz nomlari, oʻlmas merosi muqaddas dinimiz bilan chambarchas bogʻlanib ketgan. Ularni bir-biridan ajratib boʻlmaydi. Biz dinimizni bu ulugʻ nomlarsiz, bu ulugʻ nomlarni esa dinimizsiz tasavvur qila olmaymiz” [3-10,11]. Darhaqiqat, birinchi prezidentimiz I.A.Karimovning ta’kidlashicha: “...Biz musulmon dini haqida gapirganda, avvalo, Olloh va uning rasulini, oʻzimizga ruhan yaqin boʻlgan ulugʻ allomalarimiz, ulugʻ imomlarimizni tasavvur qilamiz. Mana shu qutlugʻ zaminimizda tugʻilib voyaga yetgan, muborak nomlarini butun islom dunyosi cheksiz ehtirom bilan tilga oladigan Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Xoja Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Abdulholiq Gʻijduvoni, Zamaxshariy kabi piri komillarimizni nazarda tutamiz. Ma’naviy hayotimizni mana shu ulugʻ nomlar bilan bogʻlaymiz. Kim bu haqiqatni inkor eta oladi. ... Biz bu mutafakkirlarimizning qutlugʻ merosidan butun xalqimiz, jumladan, yoshlarimizning ham bahramand boʻlishiga, ularning mana shunday ma’naviy muhitda kamol topishiga, islom dinining insonparvarlik falsafasi, buyuk gʻoyalari yosh avlod yuragidan ham joy olishiga sharoit yaratmoqdamiz. Boshqacha aytganda, biz farzandlarimizni dunyoviy bilimlar bilan bir qatorda Imom Buxoriy toʻplagan hadislar, Naqshbandiy ta’limoti, Termiziy oʻgʻitlari, Yassaviy hikmatlari asosida tarbiyalamoqdamiz.” [3-11] “Islom olamida tafsirlar podshosi sanalgan “Al-Kashshof”ning muallifi jorulloh Zamaxshariydek alloma bizning diyormizdan chiqqani ham diqqatga sazovordir. Bu alloma bu ulugʻ tafsirni Makkai mukarramadagi, Ka’ba roʻparasidagi hujrada oʻtirib ta’lif qilgani sababli ‘jorulloh’ - Allohning qoʻshnisi laqabini olgan. Bu alloma ayni vaqtda arab tili qomuslarining ham otasi hisoblanadi, arab olamida uning lugʻaviy asarlari hozir ham asosiy qoʻllanmalardan hisoblanib kelmoqda. Imom Buxoriy kabi Zamaxshariyning nomini bilmagan biron arab olimi, ruhoniysi va mudarrisi, hatto oddiy oʻquvchini uchratish mumkin emas”[4-6]. Butun Osiyo qitʼasining vakili boʻlgan Toshkent shahri bilan bir qatorda arab dunyosidan Fes (Marokko) va Tripoli (Liviya) shaharlari, shuningdek, Afrika qitʼasidan Senegal poytaxti - Dakar shahri ham Islom madaniyatining poytaxtlari deb eʼlon qilindi. Oʻzbekistonning islom madaniyati va ilmi oldidagi islom merosi hamda yodgorliklarni asrash va yanada boyitish borasidagi mislsiz xizmatlari uchun Toshkent shahri shunday yuksak unvonga sazovor boʻldi. Haqiqatan ham, mustaqil Oʻzbekistonning poytaxti musulmon dunyosida

o'ziga xosligi, mahobatli madrasa va masjidlarining binolari, minglab nodir qo'lyozmalarga boy bo'lgan kutubxonalari, islom uyg'onishi davrining buyuk ustalari, alloma va me'morlari ijodiga mansub namunalarni ko'z qorachig'iday avaylab-asrayotgan muzeylari bilan butun dunyodan kelayotgan mehmonlarini hayratga soladi. Toshkentda Imom al-Buxoriy nomli Toshkent islom instituti, Ko'kaldosh nomidagi madrasa va birinchi prezidentimiz I.A.Karimov tashabbusi bilan tashkil etilgan Toshkent islom universiteti faoliyat ko'rsatmoqda [5]. Jahon amaliy fanlari rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatgan Abu Ali ibn Sino tomonidan yaratilgan ilmiy asarlar oradan asrlar o'tishiga qaramay, bugungi kunda ham AQSH, Angliya, Germaniya kabi rivojlangan davlatlarning tibbiyot sohasida muhim ilmiy manba sifatida foydalanib kelinmoqda. Shuningdek, Mirzo Ulug'bek, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al-Farg'oniy, Muhammad al-Xorazmiyning ilmiy faoliyati aniq fanlar yo'nalishida insoniyat taraqqiyotiga beqiyos hissa bo'lib qo'shilgan. Bundan tashqari, diniy qadriyatlar va ma'naviy tarbiyani rivojlantirish yo'lida fidokorona xizmat qilgan vatandosh allomalar - Muhammad ibn Ali Hakim at-Termiziy, Imom al-Buxoriy va Imom Abu Iso at-Termiziylarning ilmiy merosi butun islom olamida keng e'tirof etilgan. Ularning asarlari qator Osiyo davlatlaridagi ilmiy markazlarda o'rganilgan bo'lsa-da, O'zbekistonda mazkur merosning pedagogik va tarbiyaviy jihatlari yetarli darajada kompleks tadqiq etilmagan. Shuningdek, Yusuf Xos Hojib, Shayx Yusuf Hamadoniy, Shayx Said Hamadoniy, Abduqodir G'iloniy, Xoja Ahmad Yassaviy, Abduholiq G'ijduvoni, Burhoniddin Marg'inoniy, Shayx Najmiddin Kubro, Xoja Bahouddin Naqshband, Alouddin Ali Qushchi kabi allomalarning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari hamon ilmiy tadqiqotchilar e'tiborini kutmoqda. Ushbu allomalar islom dunyosida “shayx ul-islom” darajasiga sazovor bo'lgan, diniy-ma'naviy qadriyatlar rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk siymolardir. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida milliy uyg'onish g'oyalarini ilgari surgan jadid ma'rifatchilari - Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho'lpon va boshqalarning pedagogik qarashlari ham tarbiya fani rivoji uchun muhim manba hisoblanadi. Ularning aksariyat pedagogik g'oyalari hali to'liq ilmiy tahlildan o'tkazilmagan. Mazkur holatlar Imom Abu Iso at-Termiziyning ilmiy va ma'naviy merosini “Tarbiya” fani nuqtayi nazaridan tadqiq etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ilmiy izlanishning kompleks va tizimli yondashuviga tayangan holda bir qator nazariy hamda empirik metodlardan foydalanildi. Xususan, tarixiy-pedagogik tahlil metodi orqali islom sivilizatsiyasi doirasida shakllangan tarbiyaviy qarashlar, ularning rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimidagi o'rni izchil o'rganildi. Manbashunoslik metodi asosida Imom Abu Iso at-Termiziyning “Sunani Termiziy” asari, unga yozilgan klassik va zamonaviy sharhlar, shuningdek, hadis ilmi va islom pedagogikasiga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil metodi yordamida hadislarda ifodalangan axloqiy-me'yoriy g'oyalar bilan bugungi “Tarbiya” fanining mazmuni, maqsad va vazifalari o'rtasidagi uzviylik va mushtarak jihatlar aniqlashtirildi. Kontent-tahlil metodi orqali tanlab olingan hadislarning mazmuniy tuzilishi, tarbiyaviy yo'nalishlari hamda shaxs ma'naviy-axloqiy kamolotini shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tizimli ravishda o'rganildi. Shuningdek, induktiv metod asosida alohida hadislar va pedagogik qarashlardan umumiy nazariy xulosalar chiqarildi, deduktiv metod orqali esa umumiy ilmiy-nazariy qoidalar asosida aniq tarbiyaviy mezon va tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasining ta'lim va tarbiya sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlari, jumladan, “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni hamda so'nggi yillarda qabul qilingan konseptual hujjatlar tahlil qilinib, ularning tadqiqot mavzusi bilan uyg'un jihatlari asoslab berildi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Imom at-Termiziyning hadislarida ilgari surilgan g'oyalar quyidagi pedagogik yo'nalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi:

- shaxsda halollik, adolat, vijdon va mas'uliyat hissini shakllantirish;
- sog'lom e'tiqod va diniy bag'rikenglikni tarbiyalash;
- ilm olishga bo'lgan ongli va mas'uliyatli munosabatni qaror toptirish;
- jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi ma'naviy fazilatlarini rivojlantirish.

Shuningdek, Imom Abu Iso at-Termiziyning hadislarida ilgari surilgan axloqiy-ma'naviy g'oyalar zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimi, xususan, “Tarbiya” fanining maqsad va vazifalari bilan uzviy uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Tadqiqot jarayonida tahlil qilingan hadislar shaxs kamolotini ta'minlashga yo'naltirilgan bir qator muhim pedagogik yo'nalishlarni o'zida mujassam etgani aniqlandi. Xususan, Imom at-Termiziy hadislarida halollik, adolat, vijdon va mas'uliyat kabi umuminsoniy fazilatlarining ustuvorligi ta'kidlanib, ushbu sifatlarni shakllantirish shaxsning axloqiy poydevorini mustahkamlashda muhim omil sifatida talqin etiladi. Bu esa yosh avlodda ijtimoiy mas'uliyatni anglash, jamiyat manfaatlariga befarq bo'lmaslik hamda shaxsiy xulq-atvorni ongli ravishda boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, hadislar mazmunida sog'lom e'tiqod, ma'rifatli diniy dunyoqarash va diniy bag'rikenglik g'oyalari muhim o'rin egallaydi. Bu jihatlar turli konfessiyalar va madaniyatlar vakillari o'rtasida o'zaro hurmat va hamjihatlikni mustahkamlash, ekstremistik va radikal qarashlarning oldini olishda

samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, Imom at-Termiziyning hadislarida ilm olishga bo‘lgan ongli, mas‘uliyatli va uzluksiz munosabat alohida qadriyat sifatida e‘tirof etiladi. Ilmning axloqiy tarbiya bilan uyg‘un holda talqin etilishi o‘quvchilarda bilishga bo‘lgan ichki ehtiyojni shakllantirish, tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlanadi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari hadislar orqali jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlovchi ma‘naviy fazilatlar, jumladan, mehr-oqibat, sabr-toqat, bag‘rikenglik va hamjihatlik g‘oyalarini shakllantirish imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatdi. Ushbu fazilatlar yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda, ularning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashda hamda jamiyat taraqqiyotiga faol hissa qo‘sha oladigan inson sifatida kamol topishida muhim pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi. Umuman olganda, olingan natijalar Imom at-Termiziyning hadislarini “Tarbiya” fanining mazmuniga integratsiya qilish, ta‘lim jarayonida ma‘naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish va shaxs kamolotiga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi. Mazkur jihatlar “Tarbiya” fanining mazmunini boyitish hamda yosh avlodni barkamol shaxs etib tarbiyalashda muhim pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Muhokama. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida diniy qadriyatlarga, e‘tiqod erkinligiga hamda turli konfessiyalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 35-moddasida vijdon erkinligi kafolatlanib, diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmasligi qat‘iy belgilab qo‘yilgan. Ushbu konstitutsiyaviy me‘yor jamiyatda diniy bag‘rikenglik, ijtimoiy barqarorlik va fuqarolik totuvligini ta‘minlashda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Imom Abu Iso at-Termiziyning hadislarida ilgari surilgan tarbiyaviy g‘oyalar mazkur huquqiy-me‘yoriy tamoyillar bilan mazmunan uyg‘unlik kasb etadi. Xususan, hadislar orqali targ‘ib etilgan adolat, halollik, vijdon, mas‘uliyat, bag‘rikenglik va insonparvarlik g‘oyalari bugungi demokratik jamiyat talablariga to‘la mos keladi hamda yosh avlodning sog‘lom ma‘naviy dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da yosh avlodni ma‘naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish, tarixiy meros va ma‘rifiy an‘analarni ta‘lim mazmuniga izchil integratsiya qilish zarurligi alohida ta‘kidlangan. Ushbu talablar Imom at-Termiziy hadislarida mujassam bo‘lgan tarbiyaviy konsepsiya bilan mushtarak bo‘lib, ularning ta‘lim-tarbiya jarayonida qo‘llanilishi pedagogik samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqot natijalarini zamonaviy pedagogik nazariyalar nuqtayi nazaridan tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, hadislar asosida shakllantiriladigan ma‘naviy-axloqiy tarbiya modeli shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim yondashuvi bilan hamohangdir. Bu yondashuv o‘quvchining individual ehtiyojlari, ichki dunyosi va axloqiy mas‘uliyatini inobatga olgan holda tarbiyaviy ta‘sirni kuchaytirishga xizmat qiladi. Natijada, Imom at-Termiziyning hadislarini “Tarbiya” fani mazmuniga ilmiy asoslangan holda integratsiya qilish, bir tomondan, milliy-ma‘naviy merosning uzluksizligini ta‘minlasa, ikkinchi tomondan, yosh avlodda diniy bag‘rikenglik, fuqarolik mas‘uliyati va ijtimoiy faollik kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirishga imkon yaratadi. Bu esa ta‘lim-tarbiya tizimini takomillashtirishda hadis ilmi va islom pedagogik merosining zamonaviy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Imom Abu Iso at-Termiziyning ilmiy va ma‘naviy merosi “Tarbiya” fanining nazariy-metodologik asoslarini boyitishda muhim manba hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, uning hadislarida ifodalangan axloqiy va ma‘naviy g‘oyalar shaxs kamoloti, ijtimoiy mas‘uliyat va diniy bag‘rikenglikni shakllantirishda beqiyos pedagogik imkoniyatlar yaratadi. Ushbu merosni ta‘lim-tarbiya jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilish yosh avlodni ma‘naviy barkamol, e‘tiqodli va jamiyatga foydali shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shuningdek, Imom at-Termiziyning merosi ta‘lim mazmunini boyitish, yoshlar ongini sog‘lom va axloqiy qadriyatlarga yo‘naltirish, ularni bilimga va ilmiy izlanishga intilishga rag‘batlantirish imkonini beradi. Hadislar orqali targ‘ib etilgan adolat, halollik, vijdon, mas‘uliyat va bag‘rikenglik kabi fazilatlar nafaqat shaxsiy axloqni, balki ijtimoiy barqarorlik va jamiyat taraqqiyotini ta‘minlashga ham hissa qo‘shadi. Bundan tashqari, ushbu ilmiy merosni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish, ta‘lim jarayonida milliy-ma‘naviy qadriyatlar va umumjahon etika tamoyillarini birlashtirishga imkon yaratadi. Shu orqali yosh avlodda insonparvarlik, madaniy bag‘rikenglik va fuqarolik mas‘uliyati kabi kompetensiyalar shakllanadi. Natijada, Imom at-Termiziyning hadislarini nafaqat tarixiy va diniy meros sifatida, balki zamonaviy “Tarbiya” fanining ilmiy-pedagogik paradigmasi doirasida amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi. Umuman olganda, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Imom Abu Iso at-Termiziyning pedagogik g‘oyalari yosh avlodni axloqiy-ruhiy jihatdan barqaror va jamiyatga foydali shaxs sifatida tarbiyalashda mustahkam ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa mamlakatimizda ma‘naviy-axloqiy tarbiya sifatini oshirish va milliy-merosni saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Toshkent shahrida o'tkazilgan Islom taraqqiyot banki Boshqaruvchilar kengashining 46-yillik yig'ilishida ishtirokidagi nutqi. 02.09.2021. <https://uzreport.news/politics/prezident-imom-al-buxoriy-hazratlari-jamlagan-sahihi-buxoriy-kitobida-zikr-etilgan-hadisi-#:~:text=Prezident:%20Imom%20Al%20Buxoriy%20hazratlari%20jamlagan%20%E2%80%9CSahihi,hadisi%20sharifda%20aytilganidek%2C%20%E2%80%9CAlbatta%2C%20amallar%20niyatga%20bog%20CA%BBliqdir%E2%80%9D>.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. - 176 b.
3. Karimov I.A. Olloh qalbimizda, yuragimizda: “Turkiston-press” axborot agentligi muxbirining savollariga javoblar. –T.: O'zbekiston, 2000. - 16 b.
4. Termiziy, Abu Iso. Sahihi Termiziy: Tanlangan hadislar / Arab tilidan tarj. va so'zboshi A. Abdulloniki: Mas'ul muharrir A.M. Musabek. –T.: G. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashr, 1993. - 208 b.
5. Toshkent - islom madaniyatining umumjahon poytahti. “Jahon” AA // Xalq so'zi. 2007 yil 10-yanvar. № 7/4160/.
6. Қодиров Қ.Б. Имом Абу Исо Муҳаммад ат-Термизийнинг муҳаддислик фаолияти ва тарбиявий қарашлари: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. –Toshkent, 2008. 142 бет.
7. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. 29.08.1997 yildagi 463-I-son. <https://lex.uz/docs/-48401>.
8. Tarbiya fani. Baxt va muvaffaqiyat sirlari. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinf o'quvchilari uchun darslik. –Toshkent, “O'zbekiston” 2020.
9. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risidagi” qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son. <https://lex.uz/docs/-5013007>.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyundagi 422-sonli qaroriga 3-ilova. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun “Tarbiya” fani konsepsiyasi.

YOSHLARNI MA’NAVİY-AXLOQIY TARBIYALASHNING MOHIYATI, MAQSADI VA SHAKLLARI

Omonova Madina Obidovna,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 1 - bosqich magistranti

Ushbu maqolada yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning nazariy-pedagogik asoslari, uning mohiyati, maqsadi hamda asosiy shakllari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ma’naviy-axloqiy tarbiya shaxsning axloqiy ongini shakllantirish, ijtimoiy mas’uliyat, fuqarolik pozitsiyasi, vatanparvarlik va insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik jarayon sifatida talqin etiladi. Shuningdek, ta’lim jarayoni, madaniy-ma’rifiy tadbirlar, jamoaviy faoliyat va oila institutining yoshlar ma’naviy kamolotini ta’minlashdagi o’rni yoritiladi. Tadqiqot natijalari ma’naviy-axloqiy tarbiyaning samaradorligi uning tizimli tashkil etilishi, pedagogik yondashuvlarning izchilligi hamda ta’lim muassasalari, oila va jamiyat hamkorligining mustahkamligi bilan chambarchas bog’liqligini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: ma’naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik yondashuv, madaniy-ma’rifiy faoliyat, ijtimoiy institutlar hamkorligi.

СУЩНОСТЬ, ЦЕЛЬ И ФОРМЫ ДУХОВНОГО И НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

В данной статье проводится научный анализ теоретико-педагогических основ духовно-нравственного воспитания молодежи, его сущности, цели и основных форм. В исследовании духовное и нравственное воспитание рассматривается как важный педагогический процесс, способствующий формированию нравственного сознания человека, развитию социальной ответственности, гражданской позиции, патриотизма и гуманитарных ценностей. В нем также подчеркивается роль образовательного процесса, культурных и образовательных мероприятий, общественной деятельности и института семьи в обеспечении духовной зрелости молодежи. Результаты исследования показывают, что эффективность духовно-нравственного воспитания тесно связана с его систематической организацией, последовательностью педагогических подходов и прочностью сотрудничества между образовательными учреждениями, семьей и обществом.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, педагогический подход, культурно-просветительская деятельность, сотрудничество социальных институтов.

THE ESSENCE, PURPOSE AND FORMS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF YOUTH

This article scientifically analyzes the theoretical and pedagogical foundations of the spiritual and moral education of young people, its essence, purpose, and main forms. The study interprets spiritual and moral education as an important pedagogical process that serves to form a person's moral consciousness, develop social responsibility, civic position, patriotism, and humanitarian values. It also highlights the role of the educational process, cultural and educational events, community activities, and the institution of the family in ensuring the spiritual maturity of youth. The results of the study show that the effectiveness of spiritual and moral education is closely related to its systematic organization, the consistency of pedagogical approaches, and the strength of cooperation between educational institutions, family, and society.

Keywords: spiritual and moral education, pedagogical approach, cultural and educational activities, cooperation of social institutions.

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti va uning barqaror rivojlanishi ko’p jihatdan yosh avlodning ma’naviy yetukligi hamda axloqiy qarashlarining shakllanganlik darajasi bilan bevosita bog’liqdir. Har qanday jamiyat o’z kelajagini yoshlar bilan bog’laydi, chunki ular jamiyatning ijtimoiy, madaniy va intellektual rivojlanishini belgilovchi asosiy kuch hisoblanadi. Shu sababli yoshlarning ma’naviy kamolotini ta’minlash, ularda ijtimoiy mas’uliyat, fuqarolik ongini shakllantirish hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini rivojlantirish zamonaviy pedagogika fanining muhim vazifalaridan biri sifatida namoyon bo’ladi. Yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvori maqsadli tashkil etilgan tarbiyaviy jarayonlar orqali shakllanadi va rivojlanadi.

Hozirgi davrda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi hamda turli madaniy va g'oyaviy ta'sirlarning kuchayishi yoshlar ongiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot makonining kengayishi yoshlarning bilim doirasini kengaytirish bilan birga, ularning qadriyatlar tizimiga ham turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli yoshlarning ma'naviy barqarorligini ta'minlash, ularda mustahkam axloqiy mezonlar hamda ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bunday sharoitda ma'naviy-axloqiy tarbiya yoshlarni turli g'oyaviy ta'sirlardan himoya qilish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlarga ongli ravishda amal qilishga yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning ichki dunyosini boyitish, uning axloqiy qarashlari, qadriyatlari va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishga qaratilgan murakkab va ko'p qirrali pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon orqali shaxs ongida jamiyat tomonidan e'tirof etilgan ijtimoiy va umuminsoniy qadriyatlar mustahkamlanib, ular shaxsiy e'tiqod darajasiga ko'tariladi. Zamonaviy ta'lim tizimida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralib, ta'lim muassasalari, oila hamda jamiyatning boshqa ijtimoiy institutlari o'rtasidagi hamkorlik orqali amalga oshiriladi. Shu nuqtayi nazardan yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning mohiyati, maqsadi va amalga oshirish shakllarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu jarayonning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlash dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalasi pedagogika fanining muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u shaxsning ma'naviy kamoloti, axloqiy ongini shakllantirish hamda ijtimoiy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Pedagogika nazariyasiga oid ilmiy manbalarda tarbiya shaxsning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi, jamiyatda qaror topgan axloqiy me'yor va qadriyatlarga mos ravishda shakllanishini ta'minlovchi uzluksiz pedagogik jarayon sifatida talqin etiladi. Xususan, X. Ibragimov va Sh. Abdullayevaning tadqiqotlarida tarbiya shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlash, uning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish hamda jamiyat talablariga mos ravishda rivojlantirishga qaratilgan muhim pedagogik faoliyat sifatida izohlanadi [1]. Shu bilan birga, ma'naviy tarbiya shaxsning axloqiy qarashlari, qadriyatlari va ijtimoiy xulq-atvorining shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Psixologik tadqiqotlarda ham shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi uning ong, motivatsiya hamda ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan chambarchas bog'liq jarayon sifatida qaraladi. E. G'oziyevning ilmiy qarashlariga ko'ra, shaxsning axloqiy xulq-atvori va qadriyatlar tizimi uning psixologik rivojlanish jarayonida shakllanib, ijtimoiy muhit hamda tarbiyaviy ta'sirlar orqali mustahkamlanadi [5]. Shuningdek, V. Qo'chqorov va O. Mahmudov ma'naviyat tushunchasini shaxsning ichki dunyosi, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy mas'uliyatini ifodalovchi muhim ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida talqin etadilar. Olimlarning fikriga ko'ra, yoshlarning ma'naviy kamoloti ularning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashini shakllantirish orqali ta'minlanadi [6].

Xorijiy ilmiy manbalarda ham yoshlarni axloqiy tarbiyalash masalasi keng o'rganilgan. Jumladan, L. Nucci o'z tadqiqotlarida axloqiy tarbiyani shaxsning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati, ijtimoiy mas'uliyati hamda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi ta'limiy jarayon sifatida izohlaydi [2]. D.Narvaez va D. Lapsley axloqiy rivojlanishni shaxsning kognitiv, emotsional hamda ijtimoiy tajribalarining o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan murakkab jarayon sifatida talqin qilib, ta'lim jarayonida axloqiy tafakkurni rivojlantirish muhim pedagogik vazifa ekanligini ta'kidlaydilar [3]. Shuningdek, T. Lickona maktab ta'limida axloqiy tarbiya shaxsda hurmat, mas'uliyat va halollik kabi qadriyatlarni shakllantirish orqali amalga oshirilishini ilmiy jihatdan asoslab beradi [4].

So'nggi ilmiy tadqiqotlarda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning samaradorligi ta'lim jarayonining mazmuni, tarbiyaviy faoliyat shakllari hamda ijtimoiy muhit ta'siri bilan bog'liq holda o'rganilmoqda. Xususan, D.Walker va S. Thoma tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda axloqiy tarbiya jarayonida reflektiv fikrlash, ijtimoiy tajriba hamda jamoaviy faoliyat muhim pedagogik omil sifatida e'tirof etiladi [7]. Olimlarning fikricha, yoshlarning axloqiy qarashlari nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy faoliyat va ijtimoiy tajriba orqali shakllanadi.

Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash ko'p qirrali va tizimli jarayon bo'lib, uning samaradorligi pedagogik ta'sirning izchil tashkil etilishi, ta'lim muassasalari hamda ijtimoiy muhitning o'zaro hamkorligi bilan bog'liqdir. Shu sababli zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning ijtimoiy, madaniy va axloqiy rivojlanishini ta'minlovchi kompleks pedagogik tizim sifatida qaralmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonining nazariy asoslarini aniqlash, uning mohiyati, maqsadi hamda amalga oshirish shakllarini ilmiy jihatdan tahlil

qilishga qaratilgan. Tadqiqot metodologik jihatdan zamonaviy pedagogika fanining nazariy qarashlari, shaxs rivojlanishining ijtimoiy-pedagogik qonuniyatlari hamda ma'naviy tarbiya konsepsiyalariga tayanadi. Tadqiqot jarayonida yoshlarning ma'naviy kamolotini shakllantirishda ta'lim tizimi, oila va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muhim nazariy asos sifatida qaraldi. Shu bilan birga, shaxsning ma'naviy rivojlanishini ijtimoiy muhit, tarbiyaviy ta'sir hamda qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq holda o'rganishga imkon beruvchi tizimli yondashuvdan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning bir qator nazariy metodlari qo'llanildi. Jumladan, muammo bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni o'rganish va umumlashtirish maqsadida ilmiy manbalarni tahlil qilish, taqqoslash hamda tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar orqali yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga oid pedagogik, psixologik va sotsiologik qarashlar o'rganilib, ularning nazariy jihatlari umumlashtirildi. Shuningdek, ilmiy tahlil va sintez metodlari yordamida tadqiqot mavzusiga oid turli ilmiy yondashuvlar o'zaro taqqoslanib, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning pedagogik mazmuni hamda uning asosiy yo'nalishlari aniqlashtirildi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida tizimli va qiyosiy tahlil metodlaridan ham foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonining tarkibiy elementlari, uning maqsadi, vazifalari hamda amalga oshirish shakllari o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish jarayonida mantiqiy xulosa chiqarish hamda ilmiy interpretatsiya usullari qo'llanildi. Natijada yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonining pedagogik mohiyati, uning ijtimoiy ahamiyati hamda samarali tashkil etish omillari ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Natijalar va ularning tahlili. Tadqiqot jarayonida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalasi nazariy va pedagogik jihatdan tahlil qilinib, ushbu jarayon shaxsning ijtimoiy kamolotini ta'minlovchi muhim tarbiyaviy tizim ekanligi aniqlandi. O'rganilgan ilmiy manbalar hamda pedagogik qarashlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ma'naviy-axloqiy tarbiya yoshlarning axloqiy ongini shakllantirish, ularda ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirish hamda jamiyatda qabul qilingan qadriyatlarga hurmat ruhini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning axloqiy qarashlari, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvori o'rtasidagi uzviy bog'liqlik asosida shakllanishini ko'rsatdi. Bunda ta'lim jarayoni, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajribaning o'zaro ta'siri hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi [1, 5].

Tadqiqot jarayonida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali shakllari aniqlanib, ularning pedagogik ahamiyati tizimlashtirildi. Mazkur jarayonning asosiy yo'nalishlari va tarbiyaviy imkoniyatlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

“Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning asosiy shakllari va ularning pedagogik ahamiyati”

Tarbiyaviy shakl	Mazmuni	Pedagogik ahamiyati
Ta'lim jarayonida qadriyatlar integratsiyasi	Dars mashg'ulotlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar mazmunini o'quv materiallari bilan uyg'unlashtirish	Yoshlarning axloqiy tafakkurini rivojlantiradi va qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantiradi
Madaniy-ma'rifiy tadbirlar	Ma'naviyat darslari, uchrashuvlar, davra suhbatlari, tarbiyaviy kechalar	Talabalarda vatanparvarlik, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faollikni rivojlantiradi
Jamoaviy faoliyat	Ijtimoiy loyihalar, volontyorlik faoliyati, guruh tadbirlar	Hamkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi va ijtimoiy tajribani boyitadi
Oila tarbiyasi	Ota-onaning shaxsiy namunasi, oiladagi ma'naviy muhit	Yoshlarning axloqiy qadriyatlarini va xulq-atvor me'yorlarini mustahkamlaydi
Ijtimoiy muhit ta'siri	Jamoatchilik tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, madaniy institutlar	Yoshlarning ijtimoiy ongini rivojlantiradi va jamiyat qadriyatlariga moslashuvini ta'minlaydi

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqildi.

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoni turli pedagogik shakllar orqali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu shakllar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonida ma'naviy qadriyatlarni integratsiyalash, madaniy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etish hamda jamoaviy faoliyatni rivojlantirish yoshlarning axloqiy qarashlari va ijtimoiy faolligini shakllantirishda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, oila va ijtimoiy muhitning tarbiyaviy ta'siri ham mazkur jarayonning samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Tahlillar natijasida yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan tarbiyaviy faoliyat muhim pedagogik salohiyatga ega ekanligi aniqlangan. Xususan, dars jarayonida ma'naviy qadriyatlarni mazmunan integratsiyalash, madaniy-ma'rifiy tadbirlarni tizimli tashkil etish hamda jamoaviy faoliyatni rivojlantirish yoshlarning axloqiy qarashlari va ijtimoiy faolligini mustahkamlashga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslandi. Shu bilan birga, tarbiyaviy jarayonning samaradorligi faqat alohida tadbirlar bilan emas, balki ularning uzluksiz va maqsadli tashkil etilishi bilan bevosita bog'liqligi aniqlandi. Bu esa ma'naviy-axloqiy tarbiyani ta'lim tizimining uzviy tarkibiy qismi sifatida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi [2, 4].

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirishda oila va jamiyatning boshqa ijtimoiy institutlari ham muhim rol o'ynaydi. Oiladagi tarbiyaviy muhit, ota-onaning shaxsiy namunasi hamda ijtimoiy munosabatlar tizimi yoshlarning axloqiy qadriyatlarini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini oshirish uchun ta'lim muassasalari, oila va jamiyat o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash zarurligi aniqlangan. Mazkur yondashuv yoshlarning ma'naviy kamolotini ta'minlash bilan birga, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim ijtimoiy-pedagogik jarayon ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsda axloqiy ong, ijtimoiy mas'uliyat, fuqarolik pozitsiyasi hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida namoyon bo'lishi ilmiy jihatdan asoslandi. Yoshlarning ma'naviy kamoloti nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va madaniy taraqqiyotiga ham bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning samaradorligi uning tizimli tashkil etilishi, ta'lim jarayoni bilan mazmunan uyg'unlashuvi hamda tarbiyaviy faoliyatning izchil amalga oshirilishi bilan bog'liqdir. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida madaniy-ma'rifiy tadbirlarni maqsadli tashkil etish, yoshlarni ijtimoiy faoliyatga jalb etish hamda ularda mustaqil fikrlash va axloqiy baholash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon yoshlarning axloqiy tafakkurini rivojlantirish hamda ularning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirishda oila, ta'lim muassasalari va jamiyatning boshqa ijtimoiy institutlari o'rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi omil ekanligi aniqlandi. Shu sababli ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonini kompleks va uzluksiz pedagogik tizim sifatida tashkil etish yoshlarning ma'naviy barkamol, ijtimoiy faol va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi. Bunday yondashuv yoshlarning axloqiy qadriyatlarini mustahkamlash hamda ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. X. Ibragimov, Sh. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi (darslik). T., «Fan va texnologiya», 2008, 288 bet.
2. Nucci L. Character: A Multidimensional Approach to Moral Education. – New York: Routledge, 2014.
3. Narvaez D., Lapsley D. Moral Development and Education. – New York: Routledge, 2016.
4. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. – New York: Bantam Books, 2012.
5. G'oziyev E.G'. Psixologiya: Toshkent: “O'qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008.
6. Qo'chqorov V., Mahmudov O. *Ma'naviyat asoslari*. - Toshkent: Yangiyo'l poligraf servis, 2018.
7. Walker D., Thoma S. Moral Education and Character Development. // Educational Psychology Review. – 2017. – Vol. 29(3). – P. 451–470.

SHIHOBIDDIN SUHRAVARDIYNING “AVORIF UL MAORIF” ASARIDAGI AXLOQIY QARASHLARINI TALABALARGA O’RGATISH USULLARI

Raximova Gularo Ibragimovna,

Urganch RANCH universiteti

Pedagogika va aniq fanlar kafedrası v.b.dotsenti

raximovagulara1976@gmail.com

Mazkur maqolada Shihobiddin Umar Suhravardiyning “Avorif ul maorif” asarida ilgari surilgan axloqiy qarashlarning mazmun-mohiyati hamda ularni oliy ta’lim tizimida talabalarga o’rgatishning samarali pedagogik usullari tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan futuvvat, ixlos, sabr, tavoze’, ijtimoiy mas’uliyat va komil inson g’oyalari zamonaviy ta’lim jarayonida ma’naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish nuqtayi nazaridan yoritiladi. Maqolada interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar tahlili, reflektiv yondashuv, matn bilan ishlash texnologiyalari hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida o’qitish mexanizmlari ilmiy asosda bayon etiladi. Tadqiqot natijalari “Avorif ul maorif” asaridagi axloqiy qarashlar yoshlarning ma’naviy kamolotini ta’minlashda muhim manba bo’lib xizmat qilishini ko’rsatadi.

Kalit so’zlar: tasavvuf, futuvvat, komil inson, axloqiy tarbiya, ma’naviy qadriyatlar, pedagogik texnologiya, refleksiya, interfaol metod, ijtimoiy mas’uliyat, oliy ta’lim.

**МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ НРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ
АВОРИФ АЛЬ МАОРИФ ШИХАБИДДИН УМАР СУХРАВАРДИ СТУДЕНТАМ ВЫСШИХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

В статье анализируются нравственные взгляды, изложенные в произведении «Авориф аль маориф» Шихабиддина Умара Сухраварди, а также рассматриваются эффективные педагогические методы их преподавания студентам высших учебных заведений. Раскрываются такие ключевые категории суфийской этики, как футувват, искренность, терпение, скромность и социальная ответственность. Особое внимание уделяется использованию интерактивных методов обучения, проблемного подхода, рефлексивного анализа и компетентностной модели образования в процессе изучения духовного наследия. Обосновывается значимость интеграции нравственных идей Сухраварди в современную образовательную среду с целью формирования духовно зрелой и социально ответственной личности.

Ключевые слова: суфизм, футувват, нравственное воспитание, духовные ценности, совершенный человек, педагогические технологии, рефлексия, социальная ответственность, высшее образование, компетентностный подход.

**METHODS OF TEACHING ETHICAL VIEWS PRESENTED IN AVORIF UL MAORIF BY
SHIHOBIDDIN UMAR SUHRAVARDIY TO UNIVERSITY STUDENTS**

This article examines the ethical views presented in “Avorif ul maorif” by Shihab al-Din Umar Suhrawardi and explores effective pedagogical methods for teaching these ideas to university students. The study highlights key concepts of Sufi ethics such as futuwwa (spiritual chivalry), sincerity, patience, humility, and social responsibility. Special attention is given to the use of interactive teaching methods, problem-based learning, reflective analysis, and the competency-based educational approach in the study of spiritual heritage. The article substantiates the importance of integrating Suhrawardi’s moral teachings into the modern educational environment in order to foster spiritually mature and socially responsible individuals.

Keywords: Sufism, futuwwa, moral education, spiritual values, perfect human being, pedagogical technologies, reflection, social responsibility, higher education, competency-based approach.

Kirish. Sharq ma’naviy merosi inson kamoloti va axloqiy barkamollik masalalariga alohida e’tibor qaratgan bo’lib, tasavvuf ta’limoti bu jarayonda muhim o’rin egallaydi. XII–XIII asrlarda yashab ijod etgan Shihobiddin Umar Suhravardiy tasavvuf ilmining yirik namoyandalardan biri sifatida nafaqat nazariy, balki amaliy-axloqiy qarashlari bilan ham ajralib turadi. Uning “Avorif ul maorif” asari tasavvufning nazariy asoslari, tariqat odobi, murid va murshid munosabatlari, insonning ichki poklanishi hamda jamiyatdagi axloqiy mas’uliyati kabi masalalarni qamrab oladi. Bugungi globallashuv sharoitida yoshlar ongiga ma’naviy tahdidlar kuchayib borayotgan bir paytda mazkur asardagi axloqiy qarashlarni pedagogik jarayonga

integratsiya qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu bois maqolaning maqsadi “Avorif ul maorif” asaridagi axloqiy g‘oyalarni talabalarga o‘rgatishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. “Avorif ul maorif” asarida Shihobiddin Umar Suhravardiy insonning axloqiy kamolotini bosqichma-bosqich ruhiy poklanish jarayoni sifatida talqin etadi va bu jarayon nafsni tiyish, qalbni sayqallash hamda jamiyat oldidagi mas’uliyatni chuqur his etish bilan bog‘liq ekanini asoslaydi, asarda futuvvat tushunchasi markaziy o‘rin egallab, u faqat shaxsiy fazilat emas, balki ijtimoiy faoliyat mezonini sifatida sharhlanadi va talabalarda hamjihatlik, saxovat, fidoyilik kabi sifatarni shakllantirishga xizmat qiladi, Suhravardiy nazarida haqiqiy murid o‘z manfaatini emas, balki jamiyat manfaatini ustuvor qo‘yishi zarur bo‘lib, bu g‘oya bugungi fuqarolik tarbiyasi konsepsiyasi bilan hamohangdir, asarda ixlos masalasi alohida yoritilib, har qanday amal niyatning pokligiga bog‘liq ekani ta’kidlanadi va bu jihat oliy ta’lim jarayonida akademik halollik tamoyillarini mustahkamlashda metodologik asos bo‘la oladi, sabr fazilati insonning ruhiy barqarorligi sifatida talqin qilinib, talabalarda stressga chidamlilik va maqsad sari izchil intilish kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi, tavoze’ esa shaxsning ichki kamtarligi va o‘zini tanqidiy baholash qobiliyatini ifodalaydi, bu esa zamonaviy reflektiv ta’lim yondashuvining asosiy talabi hisoblanadi, asarda murshid va murid o‘rtasidagi munosabatlar pedagogik nuqtayi nazardan ustoz va talaba o‘rtasidagi ma’naviy-axloqiy hamkorlik modeli sifatida talqin etilishi mumkin, Suhravardiy ilmni faqat nazariy bilim emas, balki amaliy axloqiy tajriba bilan uyg‘un holda egallash zarurligini uqtiradi, shu bois asarni o‘qitishda nazariya va amaliyot integratsiyasiga asoslangan metodlar samarali hisoblanadi, matnni germeneytik tahlil qilish orqali talabalar tasavvufiy terminlarning ichki ma’nosini anglaydi va ularni zamonaviy kontekstda talqin qilish ko‘nikmasini hosil qiladi, muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda talabalarga axloqiy dilemmalar taklif etilib, ular Suhravardiy qarashlari asosida yechim ishlab chiqadi, interfaol metodlar yordamida futuvvat va ijtimoiy mas’uliyat tushunchalari guruhviy munozaralar orqali chuqurroq o‘zlashtiriladi, rol o‘ynash texnologiyasi orqali murshid va murid dialoglari modellashtirilib, tarixiy-pedagogik tajriba jonlantiriladi, reflektiv esse yozish topshiriqlari talabalarning o‘z ichki dunyosini tahlil qilishiga va axloqiy xulosalar chiqarishiga imkon yaratadi, loyihaviy faoliyat asosida ijtimoiy xizmat dasturlarini ishlab chiqish orqali talabalarda nazariy bilimni amaliy faoliyatga tatbiq etish ko‘nikmasi shakllanadi, raqamli platformalarda asar bo‘yicha forum-munozaralar tashkil etish talabalar o‘rtasida mustaqil fikr almashuvini kuchaytiradi, multimediali taqdimotlar orqali tasavvuf tarixiga oid ma’lumotlar vizuallashtirilib, tarixiylik va zamonaviylik uyg‘unligi ta’minlanadi, kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash mezonlari ishlab chiqilib, talabalarning axloqiy tafakkuri, ijtimoiy faolligi va reflektiv qobiliyati monitoring qilinadi, natijada “Avorif ul maorif” asari faqat diniy-tasavvufiy manba sifatida emas, balki zamonaviy pedagogik jarayonda shaxs ma’naviy kamolotini ta’minlovchi samarali didaktik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur asarning turli qo‘lyozma nusxalari mavjud. Asar o‘n bobdan iborat bo‘lib, har biri turli diniy masalaga bag‘ishlangan, xususan:

Birinchi bob sahih aqida va uning kelib chiqishi haqida bo‘lib, unda qalb iymonning makoni ekanligi, u narsalarni anglash, tushunish, fikrlash va haqiqatni bilishning insoniy jihati, ya’ni insonni inson qiladigan va boshqa tirik mavjudotlardan ajratib turuvchi asosiy sifat ekanligi, qalb insonning idrok etuvchi, biluvchi va anglovchi qismi bo‘lganligi sababli, u ilohiy murojaatning qabul qiluvchisi ekanligi, qalb diniy va insoniy hayotning markazi ekanligi ochib beriladi.

Ikkinchi bob Allohdan o‘zga iloh yo‘qligiga shahodat berish va Alloh uchun tasbeh qilish haqida bo‘lib, unda qalbga haqiqiy e’tiqod asoslarini joylash, Allohdan o‘zga iloh yo‘qligi, aql uning mohiyatini va ulug‘vorligini anglay olmasligi, uning abadiyligi, olam barcha zarralari bilan Uning buyukligiga dalil ekanligi haqidagi hadis va oyatlar keltiriladi.

Uchinchi bob Allohning asosiy sifatleri bayonini taqdim etadi, unda Allohning zoti va ilohiyligini qabul qilish, uning mohiyatini tan olish Allohning ismlari bir tomondan O‘zini insonlarga tanitish vositasi ekanligi, boshqa tomondan, Allohning ismlari Uning sifatlariga dalolat qilishi, Uning har bir ismi Uning sifatlaridan kelib chiqishi haqida so‘z boradi. Suhravardiyning keltirishicha, Alloh taoloning yettita sifati bor, bular: hayot (abadiylik), qudrat, ilm, iroda, semi (eshitguvchi), basir (ko‘ruvchi) va kalom.

To‘rtinchi bob: Allohning qudrati va bandalarining amallarini yaratishi haqida bo‘lib, unda Alloh barcha mumkin bo‘lgan mavjudotlarni yaratish, qo‘llab-quvvatlash va yo‘q qilishga qodirligi bayon etiladi. Suhravardiy fikricha, insonlar ega bo‘lgan qudrat Alloh taolo ularga kuch-qudrat bergani tufaylidir. Qudratni yaratuvchi va qudrat egasi ham Alloh taolodir. Suhravardiyning fikricha, mutlaq qudrat va irodaga ega bo‘lgan Alloh taolo qilgan ishlari uchun so‘roq qilib bo‘lmaydi.

Beshinchi bob Alloh taolo ilmining sifatleri va odamlarning bu boradagi bahslari bayoniga qaratilgan bo‘lib, Suhravardiy fikricha, Alloh taoloning ulug‘ va buyuk bo‘lishi Uning so‘z sifatining aksi bo‘lmish Kalomullohning ham buyuk va ulug‘vor bo‘lishini taqozo etadi. Qur’on ikki o‘lchovga ega. U bir tarafdin

o‘zining va‘dasi, chegarasi, hukmi va yangiliklari bilan odamlarga yaqin bo‘lsa, boshqa tarafdin esa tabiati, maqsadi, ulug‘vorligi, qudrati, yorqinligi bilan odamlardan uzoqdir. Suhravardiyning fikriga ko‘ra, odamlar uning qadimiyligi va hadislariga haqida ixtilof qilganlar. U bunday bahsdan qutulishning eng yaxshi yo‘li - ixtilof qilganlar bahsini tark etishlaridir. Qilish kerak bo‘lgan narsa, eng avvalo, Qur‘onning Allohning kalomi ekanligiga ishonish, uning amrlariga itoat qilish, ta‘qiqalaridan tiyilish, rizqlariga shukur qilishdir. Suhravardiyning fikricha, Qur‘on Alloh taoloning insoniyatga yuborgan xabaridir.

Oltinchi bob oyat va hadislarida uchraydigan Alloh taolo haqidagi ma‘lumotlar bayoni bo‘lib, unda oyat va hadislarida Allohni vasf qilish uchun ishlatiladigan sifatlar keltirilgan. Suhravardiy ta‘kidlaganidek, Alloh taoloning ilohiyligining ko‘rinishi bo‘lgan bu sifatlar orqali inson aqli idrok etishga ojiz bo‘lgan ba‘zi masalalar, ya‘ni Uning zoti, ulug‘ligi va ulug‘vorligi tushunarli bo‘lib qolgan. Alloh taolo bular bilan o‘zining borligiga ishora qiladi, o‘z ustidagi sir pardasini ko‘taradi va bu xabarlar bilan O‘zini bizga tanishtiradi.

Yettinchi bobda ruyatulloh, ya‘ni Alloh taoloning oxiratda ko‘rishi bayon qilinadi. Suhravardiyning fikricha, Alloh abadiy uydur, u oxiratda ko‘rinadi. Banda vafot etgandan so‘ng oxiratning mangu maskaniga o‘tadi, banda bu yerda kiygan boqiylik va barqarorlik libosi bilan halokat kishanlaridan xalos bo‘ladi. Dunyoda Allohni ko‘rishga to‘sqinlik qiluvchi parda uning ko‘zidan olib tashlanadi va u o‘z Robbisini ko‘radi. Chunki bu dunyo qonunlari va insonning bu qonunlar doirasidagi sifatleri oxirat qonunlari va u yerdagi sifatlardan butunlay farq qiladi. Dunyodagi qalb Allohni iymon ko‘zi bilan ko‘rsa, keyingi hayotda ko‘zlar Uni aniq ko‘radi.

Sakkizinchi bob Hazrat Muhammad (s.a.v.)ning payg‘ambarligiga guvohlik masalasiga qaratilgan, unda hazrat Muhammad (s.a.v.)ning payg‘ambarlarning so‘nggi vakili ekanligi, payg‘ambarlar zanjirining so‘nggi halqasi bo‘lib, Alloh tomonidan to‘g‘ri yo‘lga hidoyat qilib yuborilganligi, payg‘ambarlikning u bilan tugashi, undan keyingi barcha kishilar unga iymon keltirishlari va itoat qilishlari lozimligi haqida so‘z boradi. Suhravardiy Qur‘on bilan birga Muhammadning son-sanoqsiz mo‘jizalarga ega ekanligini qabul qiladi hamda oyning ikkiga bo‘linishi, toshning payg‘ambarimiz bilan suhbat, zaharlangan qo‘y go‘shining so‘zlashi va gapirishi, namozi bilan yomg‘ir yog‘ishi, egasiga yomon munosabatda bo‘lgan tuyaning shikoyati va boshqa voqealarni keltirib o‘tadi.

To‘qqizinchi bob Hazrat Muhammad (s.a.v.)ning sahobalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda payg‘ambarimiz va hazrat Ali xalifaligi davrida bo‘lib o‘tgan Jamil va Siffin janglaridan keyingi siyosiy munozaralar va ziddiyatlar bayon qilinadi. Suhravardiyning fikricha, payg‘ambarlar ummatlariga qoldirgan meros ilmdir. Payg‘ambarimizdan ilm olgan va keyingi avlodlarga yetkazgan sahobalar va ana shu fazilatleri tufayli uning vorislaridir. Garchi payg‘ambarimiz vafotlaridan keyin sahobalar o‘rtasida ixtiloflar bo‘lib, ular tomonidan salbiy ishlar sodir bo‘lgan bo‘lsa ham, bu salbiy holatlar ularning fazilatlariga hech qachon soya solmagan.

O‘ninchi bob o‘lim, o‘limdan keyingi dunyo ishlari va qiyomat haqida bo‘lib, Suhravardiy oxirgi bobda ohiratga e‘tiqod haqida gapiradi. Suhravardiyning so‘zlariga ko‘ra, rivoyatlarda ta‘kidlanganidek, inson o‘lgandan so‘ng tevarak-atrofida aytilgan gaplarni eshitadi va xuddi tirikligidagi kabi unga qilingan ishlardan ta‘sir lanadi. Suhravardiyning fikricha, inson aqli qiyomat kunida tirilish va yig‘ilishning mohiyatini anglay olmaydi. Oxirat haqidagi tuyg‘ular bu dunyo hayotida hali shakllanmaganligi sababli, dunyoviy qonunlar bilan bog‘langan inson idroki o‘limdan keyingi tirilishni, ilgari ko‘rmagan yangi dunyoni, jannat va do‘zaxni, ularning tabiatini anglay olmaydi. Aql bu narsalarni qiyomat kunida qiyomatdan keyin guvoh bo‘lib, xabarda aytilganidek haqiqat ekanini ko‘rgandagina tushunadi.

“Avorif ul maorif” asarida axloqiy kamolot insonning ichki dunyosini poklash, nafsni tarbiyalash va ijtimoiy hayotda mas‘uliyat bilan yashash orqali amalga oshishi ta‘kidlanadi. Suhravardiy futuvvat tushunchasini markaziy axloqiy kategoriya sifatida talqin qilib, uni mardlik, saxovat, halollik va boshqalarga xizmat qilish bilan bog‘laydi. Futuvvat talqini talabalarda ijtimoiy faollik, jamoaviy hamkorlik va fuqarolik mas‘uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Asarda ixlos va niyat pokligi har qanday amalning asosiy mezonini sifatida ko‘rsatiladi, bu esa ta‘lim jarayonida akademik halollik, mas‘uliyat va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan uyg‘unlashadi. Suhravardiy sabr va tavoze‘ni komil inson sifatleri sifatida talqin etadi, bu fazilatlar talabalarda stressga bardoshlilik, o‘zini boshqarish va empatiya kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Mazkur g‘oyalarni o‘qitishda birinchi navbatda matn bilan ishlashning tahliliy usulidan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lib, bunda talabalarga asardan parchalar berilib, ularning mazmuni konseptual tahlil qilinadi, asosiy tushunchalar ajratib olinadi va zamonaviy hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lanadi. Ikkinchi usul muammoli ta‘lim texnologiyasi bo‘lib, unda talabalar oldiga axloqiy dilemmalar qo‘yiladi va ular Suhravardiy qarashleri asosida yechim topishga yo‘naltiriladi. Uchinchi usul interfaol metodlardan foydalanish bo‘lib, “aqliy hujum”, “munozara”, “rol o‘ynash” kabi metodlar orqali futuvvat, ixlos va tavoze‘ tushunchalarining amaliy mazmuni ochib beriladi. To‘rtinchi usul

reflektiv yondashuv bo'lib, bunda talabalar o'z shaxsiy tajribalarini asardagi axloqiy me'yorlar bilan qiyoslaydi va yozma refleksiya orqali ichki xulosalar chiqaradi. Beshinchi usul kompetensiyaviy yondashuv asosida loyihaviy faoliyatni tashkil etish bo'lib, bunda talabalar ijtimoiy xizmat, ko'ngillilik yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar loyihasini ishlab chiqib, Suhrevardiy ta'limotidagi axloqiy tamoyillarni amalda qo'llaydi. Shuningdek, raqamli ta'lim muhitida multimedia taqdimotlari, elektron matnlar va onlayn forumlar orqali asar mazmunini chuqurroq o'zlashtirish imkoniyati yaratiladi. Pedagogik jarayonda tarixiylik va zamonaviylik uyg'unligini ta'minlash, ya'ni tasavvufiy qarashlarni bugungi ijtimoiy-madaniy kontekst bilan bog'lash muhim metodik shart hisoblanadi. Bunda o'qituvchi fasilitator sifatida talabalarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi va axloqiy qadriyatlarni ichki e'tiqodga aylantirishga ko'maklashadi. Natijada “Avorif ul maorif” asari nafaqat tarixiy-madaniy manba, balki zamonaviy axloqiy tarbiya vositasiga aylanadi. Shuningdek, pedagogik jarayonda tarixiylik va zamonaviylik uyg'unligini ta'minlash talabalarda madaniy merosga nisbatan ongli va tanqidiy munosabatni shakllantiradi. Tasavvufiy qarashlarni bugungi globallashuv, raqamli madaniyat va axborot oqimi kuchaygan davr sharoitida talqin qilish ularning mazmun-mohiyatini yanada ochib beradi. Xususan, Avorif ul maorif asarida ilgari surilgan futuvvat, ixlos, tavoze', sabr va shukr kabi fazilatlar zamonaviy shaxs kompetensiyalari bilan uyg'un holda sharhlanishi mumkin. Bunday yondashuv talabalarning faqat nazariy bilim olishlari bilan cheklanmay, balki axloqiy qadriyatlarni shaxsiy hayotiy pozitsiyaga aylantirishlariga xizmat qiladi. O'qituvchi fasilitator sifatida ochiq savollar, muammoli vaziyatlar va keys-stadi metodlaridan foydalanib, asardagi g'oyalarni real hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishga yo'naltiradi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot madaniyati, kasbiy etika yoki fuqarolik mas'uliyati kabi masalalarni tasavvufiy axloq mezonlari asosida tahlil qilish samarali natija beradi. Tarixiy matn bilan ishlash jarayonida talabalarga kontekstual tahlil ko'nikmasini shakllantirish ham muhimdir. Asar yaratilgan davrning ijtimoiy-siyosiy sharoitini o'rganish orqali ular g'oyalarning tarixiy ildizlarini anglaydi va zamonaviy davr bilan qiyosiy tahlil olib boradi. Bu esa analitik fikrlash, taqqoslash va umumlashtirish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, interfaol metodlar – “aqliy hujum”, “bahs-munozara”, “rol o'ynash” usullari orqali talabalarda empatiya va axloqiy refleksiya kuchayadi. Ular tasavvufiy qarashlarni shunchaki o'rganiladigan nazariya sifatida emas, balki ichki o'zini tarbiyalash vositasi sifatida qabul qila boshlaydi. Reflektiv yozuvlar va portfoliolar yuritish esa o'z-o'zini tahlil qilish madaniyatini shakllantiradi.

Shunday qilib, tasavvufiy merosni zamonaviy ta'lim paradigmasi bilan integratsiya qilish nafaqat ilmiy-amaliy ahamiyatga ega, balki yosh avlodning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bunday integratsiya ta'lim jarayonida qadriyatlar uzluksizligini ta'minlaydi va avlodlar o'rtasidagi ma'naviy bog'liqlikni mustahkamlaydi. Talabalar tarixiy merosni o'rganish orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarining uyg'unligini anglaydilar. Shu jarayonda tasavvufiy ta'limotlarda ilgari surilgan komil inson g'oyasi zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan hamohang tarzda talqin etiladi. Bu esa shaxsning o'zini anglash, o'z ustida ishlash va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, tarixiy manbalarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish innovatsion fikrlashni rivojlantiradi. Raqamli taqdimotlar, multimedia vositalari va loyiha asosida o'qitish metodlari orqali tasavvufiy merosning mazmuni yanada chuqurroq o'zlashtiriladi. Talabalarda qadriyatlarga ongli yondashuv, axloqiy tanlov qilish mas'uliyati va ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalari shakllanadi. Natijada ta'lim jarayoni faqat bilim berishga emas, balki shaxsni har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan yaxlit tizimga aylanadi. Bu esa zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan, ma'naviy barqaror va intellektual salohiyatli kadrlarni tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa. “Avorif ul maorif” asaridagi axloqiy qarashlar insonning ma'naviy kamoloti, jamiyatdagi mas'uliyati va ichki poklanishi masalalarini chuqur yoritadi. Ushbu g'oyalarni talabalarga o'rgatishda tahliliy, muammoli, interfaol va reflektiv metodlardan foydalanish ularning axloqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni Suhrevardiy ta'limotidagi fazilatlarni shaxsiy hayotiy pozitsiyaga aylantirish imkonini beradi. Natijada talabalarda ma'naviy immunitet, ijtimoiy mas'uliyat va komil inson sifatlarini shakllantirishga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Murtozayev Sh.B., Shihobiddin Suhrevardiyning “Avorif ul-maorif” (“Ma'rifatni anglaganlar”) asari va uning gnoseologik ta'limoti. Buxoro, 2023. 130 bet
2. Беляева В. А. Теория и практика духовно-нравственного становления и развития личности учителя в светской и православной педагогической культуре //– 1999.
3. Islom ensiklopediyasi. Zuhridin Husniddinov tahriri ostida, “O'zbekiston milliy entsiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004, 272-273 betlar

4. Мансурова З.А. Проблемы текстологии и поэтики стиля «Мисбах аль Хидая ва Мифтах аль-Кифая» Иззуддина Махмуда Кашани. Душанбе, 2021, стр 5.
5. Clarke W. The «Awarif u'l-ma'arif» Shaikh Shahab-ud-Din Umar B. Muhammad Suhrawardi (tratis. from Persian to English). Calcutta, 1891, 168 p.
6. Netton L The Breath of Felicity: Adab, Ahwal, Maqamat and Abu Najib al-Suhrawardi, Classical Persian Sufism from its Origin to Rumi. London, N.Y., 1993.

EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM-TARBIYANING NAZARIY ASOSLARI VA MUHIM JIHATLARI

Raximova Nuquljon Yusupovna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim nazariyasi va amaliyoti kafedrası o'qituvchisi

nuquljonraximova564@gmail.com

Maqolada globallashuv sharoitida ekologik muammolarning kuchayishi, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Muallif ekologik tangliklar inson salomatligi, ayniqsa bolalar va yoshlar rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan ekologik ta'lim va tarbiyani oilada hamda ta'lim muassasalarida izchil tashkil etish zarurligi asoslab berilgan. Maqolada ekologik madaniyatning tarixiy, ijtimoiy va ma'naviy asoslari tahlil qilinib, Avesto, Qur'oni Karim va hadislarida tabiatni asrash, pok saqlash va obodonlashtirishga oid qarashlar ekologik tarbiyaning muhim manbasi sifatida talqin etiladi. Shuningdek, yosh avlodda tabiatga ongli munosabat, ekologik mas'uliyat va sog'lom turmush ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy ta'lim-tarbiya mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: milliy tarbiya, ekologiya, ekologik ong, ekologik madaniyat, globallashuv, metod, sivilizatsiya, Avesto, hadis.

THEORETICAL BASIS AND IMPORTANT ASPECTS OF EDUCATION IN FORMING ECOLOGICAL CULTURE

The article examines the growing severity of environmental problems in the context of globalization, the protection of the environment, the rational use of natural resources, and the pedagogical significance of developing ecological culture among young people. It emphasizes that ecological crises directly affect human health, especially the development of children and adolescents. From this perspective, the need for systematic environmental education and upbringing both in the family and in educational institutions is substantiated. The article analyzes the historical, social, and spiritual foundations of ecological culture and interprets the ideas of protecting, preserving, and improving nature found in the Avesta, the Qur'an, and the Hadiths as important sources of environmental education. It also highlights the necessity of improving modern educational mechanisms aimed at fostering conscious attitudes toward nature, ecological responsibility, and healthy lifestyle skills in the younger generation.

Key words: national education, ecology, ecological consciousness, ecological culture, globalization, method, civilization, Avesta, hadith.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье раскрываются вопросы усиления экологических проблем в условиях глобализации, охраны окружающей среды, рационального использования природных ресурсов и педагогического значения формирования экологической культуры у молодежи. Подчеркивается, что экологические кризисы непосредственно влияют на здоровье человека, особенно на развитие детей и подростков. В этой связи обосновывается необходимость последовательной организации экологического образования и воспитания как в семье, так и в образовательных учреждениях. В статье анализируются исторические, социальные и духовные основы экологической культуры, а идеи, связанные с охраной природы, ее чистотой и благоустройством, отраженные в Авесте, Коране и хадисах, интерпретируются как важные источники экологического воспитания. Также показана необходимость совершенствования современных механизмов обучения и воспитания, направленных на формирование у подрастающего поколения осознанного отношения к природе, экологической ответственности и навыков здорового образа жизни.

Ключевые слова: национальное образование, экология, экологическое сознание, экологическая культура, глобализация, метод, цивилизация, Авеста, хадис.

Kirish. Globallashuv jarayonining jadallashuvi, sanoat va texnologik rivojlanishning kengayishi hamda tabiiy resurslardan foydalanish ko‘lamining ortishi ekologik muammolarni zamonaviy jamiyat taraqqiyotining eng dolzarb masalalaridan biriga aylantirdi. Ayniqsa, atrof-muhit holatining yomonlashuvi inson salomatligi, bolalar va o‘smirlar rivoji, sog‘lom turmush tarzining shakllanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu holat ekologik madaniyatni yosh avlod ongiga erta singdirish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu bois ekologik ta‘lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, oilada va ta‘lim muassasalarida tabiatga nisbatan ongli, mas‘uliyatli va qadriyatga asoslangan munosabatni shakllantirish bugungi pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi tarixiy, qiyosiy, tahliliy va pedagogik yondashuvlar asosida o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida ekologik tarbiya va ekologik ta‘limga doir ilmiy-nazariy manbalar, milliy-ma‘naviy meros namunalari, xususan Avesto, Qur‘oni Karim va hadislarida ifodalangan tabiatni asrashga oid qarashlar mazmunan tahlil qilindi, shuningdek, zamonaviy pedagogik izlanishlar va ekologik muammolarning yoshlar tarbiyasiga ta‘siri o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqildi. Metodologik asos sifatida tizimlilik, uzviylik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi, shuningdek, ekologik ong va mas‘uliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta‘limiy mexanizmlarning samaradorligini aniqlash tamoyillari tanlab olindi.

Foydalanilgan adabiyotlar sharhi. Mavzuga oid adabiyotlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi ko‘plab olimlar tomonidan turli nuqtai nazardan tadqiq etilgan. Xususan, B. Omonov, F. Qilichev, B. N. Omonov, G. A. Ochilova, Kh. Sh. Nomozov, Yu. Kh. Manzarov va B. A. Ochilovlarning ishlarida ekologik madaniyatni shakllantirishda diniy qadriyatlar, ta‘lim-tarbiya omili va yoshlar dunyoqarashini rivojlantirish masalalari yoritilgan bo‘lsa, suv tanqisligi, ekologik globallashuv va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bilan bog‘liq jihatlar ayrim tadqiqotlarda alohida tahlil qilingan. Ushbu ilmiy manbalar tahlili ekologik madaniyatni rivojlantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ekologik mas‘uliyat, pedagogik ta‘sir mexanizmlari hamda oilaviy va institutsional tarbiya o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Globallashuv sharoitida ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslaridan tizimli va tartibli foydalanish, shuningdek, yangi innovatsion loyihalarni yaratish va tadbiq etish bugungi kunning eng muhim va dolzarb muammolaridan biridir. Hozirgi kunda yer sharining turli mintaqalarida yuz berayotgan ekologik tangliklar tabiatga nisbatan to‘g‘ri munosabatni shakllantirish va unga ko‘proq e‘tibor qaratish lozimligini anglatadi. Yurtimizda yosh avlodni jismonan va sog‘lom o‘sishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Ammo sog‘lom turmush tarzini shakllantirishni barqaror ekologik muhitsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Atrof-muhitning tozaligi bolalarning sog‘lom va yetuk voyaga yetishining asosiy omilidir. Hozirgi kundagi ekologik muammolar, ekologik muhitning ahvoli, bolalardagi kamqonlik, turli yuqumli kasalliklar, allergiya, nuqsonli tug‘ilishlar ekologiya ta‘siri haqidagi adabiyotlarni o‘rganib chiqish, zamonaviy pedagogik izlanishlarni tahlil qilish va ular asosida yangi metodlarni ishlab chiqish bolalarda yoshlikdanoq ekologik tarbiyaga bo‘lgan ehtiyojni oshirib bormoqda.

Atrof-muhitni asrash masalasi har bir davrda o‘ziga xos jarayonlarda shakllandi. Qadimgi va o‘rta asrlarda yer yuzining barcha hududlarida tabiatdan foydalanishning an‘anaviy shakli hukmronlik qildi. Texnika va texnologiyalar ko‘proq yer yuzasidagi tabiiy mahsulotlarni qayta ishlashga moslashtirilgan bo‘lib, kimyoviy mahsulotlar iste‘moliga talab yuqori emas edi. Aholi iste‘moliga tabiatning ekologik toza mahsulotlari yetarli va texnologiyalarni qayta ishlash quvvati pastroq darajada bo‘lgan. Davlatlarning xom ashyoga ehtiyoji kapitalizmning boshlanishi bilan jadallasha bordi. Bu davrda texnika va texnologiyalar inqilobi yuzaga keldi. Aholining soni keskin ko‘paydi. Tabiiy resurslarga bo‘lgan talab shiddatli o‘tdi. Davlatlarning tabiat resurslaridan foydalanish imkoniyatlari kengaydi. Davlatlar o‘rtasidagi raqobat ham ancha ortdi. Ekologiyaga zarar yetkazish global darajaga yetdi. XX asrning oxirlariga kelib jahonda ekologik muammolarni oldini olish umuminsoniyat vazifasiga aylandi. Bu esa, yoshlar ekologik madaniyatini shakllantirish uchun ta‘lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishni kun tartibiga qo‘ydi.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlaganidek, “Dunyo miqyosida sanoat yuqori darajada rivojlangan XXI asrda ekologiya bilan bog‘liq muammolar birinchi darajali muammo sifatida kun tartibiga chiqmoqda. Avlodlarimiz bizdan keyin ham munosib tabiiy muhitda yashashi kerak.

Buning uchun biz tabiatga e‘tibor berishimiz, faqat bugunni emas, yaqin va uzoq kelajakni o‘ylab ish tutishimiz zarur. Eng muhim masala aholining ekologik madaniyatini oshirish”.

Inson ekologik madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslariga doir ilmiy tadqiqot materiallari, jumladan, inson ekologik madaniyatiga jamiyat ehtiyojini ortishi, ekologik madaniyatni shakllantirishda ta‘lim-tarbiyaning o‘rni, ekologik muammolarning umumsayyoraviy tus olgani mutaxassislarning mavzuga e‘tiborini nihoyatda kuchaytirdi va ko‘plab ilmiy asarlar yaratildi. Masalan: ekologik madaniyatni shakllantirishda diniy qadriyatlar va ta‘lim tarbiyaning roli B.Omonov, F.Qilichev, B.N.Omonov,

G.A.Ochilova, Kh.Sh.Nomozov, Yu.Kh.Manzarov, B.A.Ochilov, suv tanqisligi muammosi va ekologik globallashuvga doir manbalar B.Omonov, S.Mamashakirov tadqiqotlarida tahlil qilingan. Tahlil natijalarida yoshlar ekologik madaniyatini shakllantirishda milliy va umuminsoniy tamoyillarini ko'zda tutuvchi, ta'lim-tarbiyaning roliga alohida e'tibor qaratilgan.

Ekologik muammo ijtimoiy taraqqiyotga, ta'sir ko'rsatib, ayniqsa insonlar salomatligiga xavf soladi. Shuning uchun yosh avlodga bolalik davridanoq ekologik madaniyat omillarini tushuntirish lozim. Ekologiyani globallashuvi inson ekologik madaniyatini oshirish omili bo'lgan ta'lim-tarbiya mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish talabini qo'yimoqda. Ekologik tarbiyani shakllanishi inson hayot faoliyati davomida asta-sekin takomil topib boradi. Ammo, bu jarayon ekologik madaniyatni shakllanish darajasini munosib oshirish imkoniyatiga ega bo'lolmaydi. Chunki inson hayot faoliyati davomida o'ziga yetarlicha bo'lgan minimal ekologik amaliy tajribalarga ega bo'la oladi. Undan ortig'i esa faqat ekologik ta'lim-tarbiya jarayonida takomillashadi. Shu sababli, inson ekologik madaniyatini shakllantirish uchun, avvalo yoshlarda ekologik ta'lim-tarbiya jarayonlarini mukammal olib borish davr talabiga aylanib ulgurdi. Insonning ekologiyaga bo'lgan munosabati yangi ming yillikda o'tgan davrlarga nisbatan tubdan farq qiladi. Inson hayot faoliyatini ona zaminda boshlaganidan to XX asrning boshlariga qadar ekologiyaga bo'lgan munosabat faqat tabiat va inson o'rtasidagi o'zaro munosabatlar kontekstida amalga oshirilgan. XX asrning o'rtalaridan boshlab ekologiyaga bo'lgan munosabatlar fonida keskin o'zgarish yuzaga keldi. Ekologik munosabatlarda faqat inson va tabiat manfaatleri emas, endilikda turli guruhlar, davlatlar, konfederatsiyalar manfaati jamiyatning barcha sohalarini qamrab olgan holda namoyon bo'la boshladi. Bu esa, inson ekologik madaniyatini oshirishda ta'lim-tarbiyaning zamonaviy mexanizmlariga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda. Bugungi ekologik ta'lim-tarbiya avvalo oilada farzand tarbiyasida ekologik dunyoqarash shakllantirilib, ta'lim muassasalari orqali ta'limga yo'naltiriladi.

Davlat ekologik siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri kelajak avlodlar uchun toza, sog'lom, xavfsiz atrof-mihitni yaratishdir. Shu sababli yoshlarda ekologik madaniyatni yanada oshirish, ekologik tarbiya mexanizmlarini zamonaviy modellar asosida takomillashtirishni kun tartibiga qo'yilmoqda.

Chunki, ekologik ta'lim-tarbiyani takomillashtirmasdan ekologik madaniyatni rivojlantirib bo'lmaydi. Muayyan aniq maqsadlarga yo'naltirilgan ekologik tarbiya natijasida yoshlarning ekologik bilimlarini oshirish orqali ularda tabiatga nisbatan ongli munosabatda bo'lish malakalarini tarkib toptirish mumkin.

Yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirish va barkamol avlod qilib tarbiyalash yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib, bu borada nazariy va amaliy shart-sharoitlar yaratilgan. O'zbekistonda islohotlarning birinchi bosqichida davlat ekologik siyosatining huquqiy negizlari ishlab chiqilishiga alohida e'tibor berildi. Chunki, demokratik huquqiy davlat qurish, ya'ni ekologik munosabatlarga mos keluvchi huquqiy qonunlarni qabul qilishni taqozo qilmoqda.

Ekologik tarbiyaning maqsadi inson va tabiatni o'zaro uyg'unlashtirib, ekologiyani anglatish va o'quvchilarda ekologik mas'uliyat va madaniyatni shakllantirishdan iborat. Ekologik ta'lim va tarbiyadan maqsad maktab o'quvchilarida atrof-muhitga mas'ullik munosabatini tarkib toptirishning ta'minlovchi ilmiy bilim qarash va e'tiqodlar tizimini shakllantirishdan iborat. Ekologik ta'limda dunyoqarashni ekologiyalashtirish ham muhim yo'nalishlardandir. Bunga erishishning muhim vositasi insonlarning o'z ustida ishlashlari, tabiat sirlarini o'rganishga va ekologik bilimlarni oshirib borishga bo'lgan intilishlaridir.

Eng qadimgi milliy manbaimiz Avestoda ham tabiatning to'rt unsurini asrab-avaylashga asosiy e'tibor qaratilgan. Avestoda suv, havo, olov, tuproq muqaddas sanalib, tabiatning tarkibi bo'lgan, o'simlik va hayvonot dunyosi inson uchun zarur moddiy ne'matlar manbai, sog'liq, shodlik, turmushga mehr-muhabbatni oshirishga e'tibor berilgan. Avestoda o'zi o'sib-ulg'aygan zaminni obod va go'zal maskanga aylantirish har bir insonning burchi hisoblangan. Avestoda ham: "Kimda-kim bug'doy eksa, u Ashahni (Haqiqat) ekadi. U mazda dinini yana va yana ko'kartiradi. U Mazda dinini yuzlab hamdu sano, nazru niyoz va o'n minglab qurbonliklar bilan quvvatlantirgandek qudratli qiladi.

Qachonki egatlarda urug' yetilsa, devlar o'rinlaridan qo'padilar. Qachonki bug'doy gurkirab ko'karsa, devlar dahshatdan titray boshladilar. Qachonki bug'doy un bersa, devlar nola chekadilar. Qachonki bug'doy xirmonga uyulsa, devlar nobud bo'ladilar. Qay bir xonadonda bug'doy bosh chiqarsa, u xonadonga devlar yaqinlasha olmaydi. Qay bir xonadonda bug'doy ombori bo'lsa, go'yo qizdirilgan temir devlar bo'yini chirmab tashlaydi. Yerga ishlov berish, ekin ekish, umri nurafshonlik, rizqi mo'llik, ikki dunyosi obod bo'lishi haqidagi xalq maqollari, ertaklar, dostonlar va qo'shiqlar "Avesto" ta'limoti asosida Sharq hududiga keng tarqalgan.

Qur'oni Karim, hadislarida ham tabiatni muhofaza qilish, boyitish, pokiza saqlashga oid masalalarga alohida e'tibor qaratilgan. Hadislarning ko'pchiligida insonni tabiat boyliklarini tejab-tergash va uni

muhofaza etishga o‘rgatadi. Hadis ilmini taraqqiy etishga o‘z hissasini qo‘shgan hadisshunos alloma Imom Buxoriy ham o‘z hadislarida tabiat muhofazasiga oid bandlarni keltirgan.

Abu Hurayro (r.anhu) rivoyat qiladilar: “Kimning yeri bo‘lsa, unga o‘zi eksin yoki uni birodariga berib tursin, agar ko‘nmasa, yerini ushlab tursin!” deb yozilgan bo‘lsa boshqa bir hadisda: “Rasullulloh (s.a.v) bunday deb marhamat qildilar”, “Qaysi bir musulmon bir daraxt yoxud biror ekin eksa-yu, uning hosilidan qush yoki inson yo hayvon yesa, buning uchun unga sadaqa(savobi bo‘ladi)”,- deb marhamat qildilar deb yozilgan. Hadislarning ko‘pgina bandlarida o‘simliklar ekib, ularni ko‘paytirish, dehqonchilik bilan shug‘ullanish zarurligi, ya’ni o‘simliklarning tabiatda va inson hayotida muhim ahamiyatga ega ekanligi, ularni tashqi muhitga ta’siri, insonlarning ulardan foydalanish kabi ekologik tushunchalar to‘plangan.

Zaminimizdagi tabiiy manbalarni asrab-avaylashni eng muhim vositalaridan biri bo‘lib kelayotgan yosh avlodga tabiatni asrashga oid ekologik bilimlarni xabardor qilish ekologik tarbiya asosida kechadi. Buning uchun bolalarda atrof-muhitga bo‘lgan daxldorlik munosabatini oshirish, ularda mas’uliyat hissini uyg‘otish, tabiiy resurslaridan oqilona bilan foydalanish, tabiatga bo‘lgan yangicha munosabatni shakllantirish, oilada bolaning sog‘lom turmush va ekologik odobiga har tomonlama e’tibor qaratish, ekologik toza xavfsiz muhitni yaratish tarbiyaning asosini tashkil etadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, ekologik madaniyat shakllanishida ta’lim-tarbiyaning funksiyasi nimaga yo‘naltirilgani, maqsadlari nima ekanligini aniq aks ettirishi kerak. O‘z mohiyatiga ko‘ra bu funktsiya kompleks xarakterga ega bo‘lib, ayni paytda, tabiatni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish yo‘nalishlarini uygunlashtirgan holda qamrab olishni taqozo etadi

Adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. “Aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur”. <https://daryo.uz/2022/02/02/odamlarimiz-hatto-hovlisi-atrofini-tozalashdan-daraxt-gul-kochat-ekib-saranjom-sarishta-qilib-qoyishdan-erindigan-bolib-qoldi-shavkat-mirziyoyev>.
2. Омонов Б.Н. Значение религиозных ценностей в формировании культуры личной экологии. Proceedings of Global Technovation 4th International Multidisciplinary Scientific Conference Hosted from Paris, France February 27th 2021. <https://conferencepublication.com>
3. Qilichev F. Shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishda diniy qadriyatlarning roli. Fals.f.f.d. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent: O‘zMU, 2022.
4. Tilavov O‘.G‘. Global barqaror taraqqiyotda ekologik partiyalarning roli (ijtimoiy-falsafiy tahlil). Fals.f.d. (DSc) diss. avtoref. – Toshkent: O‘zMU, 2021.
5. Omonov B.N. Problems And Consequences Of Water Deficiency In Central Asia // Turkish Online Of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 12, July 2021: 2541-2545. <https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4680>
6. Omonov B.N., Ochilova G.A., Nomozov Kh.Sh., Manzarov Yu.Kh., Ochilov B.A. Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System. <https://www.pnrjournal.com/index.php/home/article/view/2880/2583>
<https://www.scopus.com/sourceid/21100216519984-989>
7. Мамашакиров С. Роль социально-политических факторов в формировании экологической активности и ответственности: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. д. филос. н. – Т.: ТашГУ, 1997.
8. Muhiddin Rahim. Global ekologik inqiroz tahdidlari//Tafakkur jurnali. 2014/1. –B.24-35.
9. Omonov B. Ekologik globallasuv va uning O‘zbekistondagi ekologik muhitga ta’siri. –T.: “Voriz – nashriyot”, 2021. 136 b.
10. Omonov B. The use of water resources in the center of environmental policy in the region. The fifth international conference on history and political sciences. [tps://elibrary.ru/tjvied](https://elibrary.ru/tjvied)
11. Omonov.B.N. “Ekologik tarbiya tizimida ongli ehtiyojni shakllantirish masalalari” O‘zMU xabarlari. –T.: -№ 1/2. 2017. –B.206-210
12. Sultonov P.S. Axmedov B.P. Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari. -T.:2004 yil,- 222 bet.

**NAVOIY ASARLARINI O'RGANISH ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF
O'QUVCHILARIDA SHAKLLANTIRILADIGAN KOMPETENSIYALAR MAZMUNI**

Ahmadova Mahbuba Shavkat qizi,

Buxoro davlat innovatsiyalar universiteti pedagogika psixologiya va sport kafedrası o'qituvchisi

Ushbu maqolada ulug' mutafakkir va shoir Alisher Navoiy merosini o'rganish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantiriladigan tayanch hamda fanga oid kompetensiyalarning pedagogik-psixologik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotning dolzarbligi bugungi kunda ta'lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish hamda yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash zarurati bilan belgilanadi. Maqolada Navoiy asarlaridagi gumanistik g'oyalar, odob-axloq normalari va til boyligining 4-sinf o'quvchilari nutqiy hamda ijtimoiy rivojlanishidagi o'zini ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot jarayonida Buxoro, Xorazm va Navoiy viloyatlaridan jami 940 nafar o'quvchi ishtirokida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari keltirilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Navoiy asarlarini metodik jihatdan to'g'ri adaptatsiya qilish o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini oshirish bilan bir qatorda, ularda badiiy-estetik tafakkur va axloqiy tushunchalarni tizimli ravishda shakllantiradi. Tadqiqot yakunida boshlang'ich ta'limda Navoiyshunoslik elementlarini o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, boshlang'ich ta'lim, kompetensiya, milliy meros, lingvistik rivojlanish, pedagogik tajriba, ma'naviy-axloqiy tarbiya.*

**СОДЕРЖАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ, ФОРМИРУЕМЫХ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ИЗУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАВОИ**

В данной статье проанализированы педагогико-психологические основы формирования ключевых и предметных компетенций у учащихся начальных классов в процессе изучения наследия великого мыслителя и поэта Алишера Навои. Актуальность исследования определяется необходимостью совершенствования содержания образования на основе компетентностного подхода, а также воспитания подрастающего поколения в духе национальных ценностей. В статье научно обоснована роль гуманистических идей, норм нравственности и богатства языка в произведениях Навои в речевом и социальном развитии учащихся 4-х классов. В ходе исследования представлены результаты экспериментальной работы, проведенной с участием 940 учащихся из Бухарской, Хорезмской и Навоийской областей. Полученные результаты показывают, что методически грамотная адаптация произведений Навои способствует не только повышению лингвистической компетенции учащихся, но и формированию у них художественно-эстетического мышления и нравственных представлений. В завершение исследования разработаны методические рекомендации по повышению эффективности преподавания элементов наваеведения в начальном образовании.

Ключевые слова: *Алишер Навои, начальное образование, компетенция, национальное наследие, лингвистическое развитие, педагогический эксперимент, духовно-нравственное воспитание.*

**THE CONTENT OF COMPETENCIES FORMED IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS
BASED ON THE STUDY OF NAVOI'S WORKS**

This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of forming key and subject-specific competencies in primary school students through the study of the works of the great thinker and poet Alisher Navoi. The relevance of the research is determined by the need to improve the content of education based on a competency-based approach, as well as to educate the younger generation in the spirit of national values. The article provides a scientific justification of the role of humanistic ideas, moral norms, and linguistic richness in Navoi's works in the speech and social development of 4th-grade students. The study presents the results of experimental research conducted with the participation of 940 students from the Bukhara, Khorezm, and Navoi regions. The findings indicate that the methodologically appropriate adaptation of Navoi's works not only enhances students' linguistic competence but also systematically develops their artistic-aesthetic thinking and moral understanding. The study concludes with methodological recommendations aimed at improving the effectiveness of teaching elements of Navoi studies in primary education.

Keywords: *Alisher Navoi, primary education, competence, national heritage, linguistic development, pedagogical experiment, moral and ethical education.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy ta’lim strategiyasida shaxsning intellektual va ma’naviy kamolotini ta’minlash, ayniqsa, ta’limning ilk bosqichlaridan boshlab o‘quvchilarda hayotiy muhim kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Boshlang‘ich sinf davri bolaning dunyoqarashi, estetik didi va axloqiy mezonlari poydevori qo‘yiladigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda o‘quvchilarning milliy o‘zligini anglash, boy adabiy merosimizga nisbatan hurmat ruhida kamol topishi ularning kelajakdagi ijtimoiy faolligini ta’minlaydi. Alisher Navoiy ijodi nafaqat o‘zbek adabiyotining cho‘qqisi, balki insoniyat ma’naviy yuksalishining bitmas-tuganmas xazinasi bo‘lib, uning asarlarini boshlang‘ich sinf o‘quv dasturlariga chuqur va metodik jihatdan asoslangan holda integratsiya qilish bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllantiriladigan kompetensiyalar mazmuni faqatgina bilimlar yig‘indisidan iborat bo‘lmay, balki olingan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olish, tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatini ham qamrab oladi. Navoiy asarlaridagi hikmatlar, qit‘alar va dostonlardan olingan soddalashtirilgan parchalar bolalarning mantiqiy tafakkurini charxlash bilan birga, ularning so‘z boyligini ham boyitadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 4-sinf o‘quvchilari mavhum tushunchalardan ko‘ra ko‘proq obrazli, hayotiy misollarga asoslangan ma’lumotlarni yaxshi o‘zlashtiradilar. Navoiyning hayvonlar tili bilan berilgan masallari yoki bolalar hayotiga yaqin bo‘lgan axloqiy o‘gitlari o‘quvchilarda "o‘z-o‘zini rivojlantirish" va "ijtimoiy faol fuqarolik" kompetensiyalarining asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Hozirgi davrda axborot oqimining tezligi va globallashuv jarayonlari sharoitida yoshlarning milliy adabiyotdan uzoqlashishi xavfi mavjud bo‘lgan bir paytda, Navoiy asarlari orqali ona tili va adabiyot darslarining mazmunini boyitish nihoyatda zarurdir. Bu jarayon nafaqat o‘qish ko‘nikmalarini, balki "kommunikativ kompetensiya"ni ham rivojlantiradi, chunki Navoiy tili o‘zining serqirraligi va ma’no ko‘lamining kengligi bilan o‘quvchini fikrlashga, har bir so‘zning mag‘zini chaqishga undaydi. Maqolaning ushbu qismida asosiy e’tibor Navoiy asarlarini o‘rganish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllantiriladigan kompetensiyalarning tarkibiy qismlarini aniqlashga qaratiladi. Bizning fikrimizcha, Navoiy merosi o‘quvchida nafaqat kitobxonlik madaniyatini, balki milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini ham tizimli ravishda tarbiyalaydi.

Shu nuqtai nazardan, tadqiqot ishimizning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida Navoiy asarlarini o‘rganishning metodik tizimini ishlab chiqish va bu orqali o‘quvchilarda shakllanadigan kompetensiyalar darajasini ilmiy tahlil qilishdan iborat. Bu jarayonda Buxoro, Xorazm va Navoiy viloyatlaridagi umumta’lim maktablari o‘quvchilari misolida olingan natijalar kompetensiyaviy yondashuvning amaliy samarasini ko‘rsatib beradi. Mazkur muammoning hal etilishi pedagogika fanida boshlang‘ich ta’lim didaktikasini boyitishga va darsliklar mazmunini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Zero, Navoiy asarlaridagi komil inson g‘oyasi bugungi kunda barkamol avlodni tarbiyalash haqidagi davlat siyosatining o‘zagini tashkil etadi.

Adabiyotlar sharhi. Alisher Navoiy asarlarini o‘qitish va uning pedagogik ahamiyatini o‘rganish o‘zbek adabiyotshunosligi hamda pedagogikasida uzoq tarixdan beri davom etib kelayotgan jarayondir. Mashhur olim I. Haqqulov o‘z tadqiqotlarida Navoiy ijodining inson ruhiyatiga ta’siri va uning ma’naviy tarbiyadagi o‘rnini alohida ta’kidlab, shoir asarlarini tushunish shunchaki adabiy bilim emas, balki hayotiy zarurat ekanligini qayd etadi [4]. Shuningdek, boshlang‘ich sinflarda adabiy ta’lim mazmunini shakllantirish masalalari S. Matchonov va boshqa pedagog-olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan bo‘lib, ular Navoiy asarlarini boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yoshiga mos ravishda tanlash metodikasini ishlab chiqqanlar [7]. Ushbu tadqiqotlarda o‘quvchilarning estetik didini rivojlantirishda mumtoz matnlarning ahamiyati yuqori baholangan.

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari xalqaro va mahalliy miqyosda tahlil qilingan bo‘lib, R. Safarova o‘z ilmiy ishlarida o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini batafsil yoritib bergan [9]. Uning fikricha, har qanday badiiy matn o‘quvchi uchun nafaqat axborot manbai, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatuvchi vosita ham bo‘lishi lozim. Navoiy asarlarini o‘rganish jarayonida shakllanadigan "madaniy-oqartuvchi kompetensiya" o‘quvchilarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarini farqlashiga yordam beradi. Mazkur yo‘nalishda xorijiy tajribalarni o‘rgangan B. To‘xlijev adabiyot o‘qitish metodikasida matn tahlili va talqiniga asosiy urg‘u berish kerakligini ta’kidlaydi [10].

Shuningdek, N. Azizxo‘jayeva tomonidan ilgari surilgan pedagogik texnologiyalar asosida darslarni tashkil etish g‘oyasi Navoiy asarlarini o‘qitishda ham o‘z aksini topmoqda [1]. Uning tadqiqotlarida o‘quvchi faolligini oshirish va darsni interfaol usullarda tashkil etish orqali axloqiy tushunchalarni singdirish

samaradorligi isbotlangan. Shunga qaramay, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun Navoiy asarlari lug'ati bilan ishlash va ularda aniq kompetensiyalarni (masalan, axborot bilan ishlash yoki kommunikativ kompetensiya) o'lchash bo'yicha yaxlit metodik tizim hali ham takomillashtirishga muhtoj. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilar asosan yuqori sinflarga e'tibor qaratganlar, ammo boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda Navoiyshunoslik elementlarini kompetensiyalar bilan bog'lash masalasi kengroq o'rganishni talab etadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish darajasini aniqlash maqsadida miqdoriy va sifat tahlili usullariga asoslangan holda tashkil etildi. Tadqiqot obyekti sifatida Buxoro, Xorazm va Navoiy viloyatlaridagi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinf o'quvchilari tanlab olindi. Tanlanma jami 940 nafar o'quvchini qamrab oldi, shundan 350 nafari Buxoro viloyatidan, 280 nafari Xorazm viloyatidan va 310 nafari Navoiy viloyatidan jalb qilindi. Tadqiqot jarayoni uch bosqichda amalga oshirildi: aniqlovchi (pre-test), shakllantiruvchi (pedagogik tajriba) va nazorat (post-test) bosqichlari. Ishtirokchilarning yoshi 10-11 yosh oralig'ida bo'lib, bu davr bolalarning mavhum tushunchalarni o'zlashtira boshlash va ijtimoiy rollarni anglash bosqichiga to'g'ri keladi.

Pedagogik tajriba jarayonida o'qish darslariga Alisher Navoiy hayoti va ijodiga oid maxsus ishlab chiqilgan "Hikmatlar xazinasini" deb nomlangan metodik modul integratsiya qilindi. Ushbu modul doirasida o'quvchilarga Navoiy ruboiylari, qit'alari va "Hayratul-abror" dostonidagi hikoyatlar asosida tayyorlangan interfaol topshiriqlar berildi. Har bir viloyatda nazorat va tajriba guruhlarini shakllantirilib, tajriba guruhlarida darslar an'anaviy usuldan farqli ravishda matn tahlili, lug'at ustida ishlash va obrazli rollar ijro etish kabi zamonaviy uslublarda o'tildi. O'quvchilardagi kompetensiyalar darajasi maxsus ishlab chiqilgan indikatorlar (lug'at boyligi, mantiqiy xulosa chiqarish, axloqiy vaziyatni baholash) orqali baholandi.

Ma'lumotlarni yig'ishda test sinovlari, so'rovnomalar va kuzatish usullaridan foydalanildi. O'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini aniqlash uchun Navoiy asarlaridagi eski o'zbek tili so'zlarining ma'nosini topish va ularni zamonaviy kontekstda qo'llash vazifalari berildi. Ijtimoiy-axloqiy kompetensiyalarni o'lchash uchun esa "Navoiy qahramonlari kabi ish tuting" deb nomlangan keys-stadi usulidan foydalanildi. Tadqiqot natijalari statistik jihatdan tahlil qilinib, viloyatlar kesimida solishtirildi. Bu metodologik yondashuv tadqiqotning ishonchliligini va olingan xulosalarning ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

Tahlillar va natijalar. Tadqiqotning aniqlovchi bosqichida o'quvchilarning Navoiy asarlari bo'yicha dastlabki bilim darajasi va ularda shakllangan kompetensiyalar ko'rsatkichi past darajada ekanligi ma'lum bo'ldi. Ko'pgina o'quvchilar shoir asarlaridagi so'zlarni tushunishda qiynalishgan va asarlardagi axloqiy g'oyalarni kundalik hayot bilan bog'lashda sustkashlikka yo'l qo'yishgan. Biroq, olti oy davom etgan tajriba-sinov ishlaridan so'ng, barcha hududlarda ijobiy dinamika kuzatildi. Quyidagi 1-jadvalda tajriba boshida va yakunida o'quvchilarning lingvistik (so'z boyligi va nutq madaniyati) kompetensiyasi bo'yicha ko'rsatkichlari aks ettirilgan.

1-jadval.

O'quvchilarning lingvistik kompetensiyasi o'sish darajasi (foiz hisobida)

Viloyatlar	O'quvchilar soni	Tajribadan oldin (yuqori daraja)	Tajribadan keyin (yuqori daraja)	O'sish ko'rsatkichi
Buxoro viloyati	350	12.5%	45.8%	+33.3%
Xorazm viloyati	280	11.2%	42.1%	+30.9%
Navoiy viloyati	310	14.1%	48.2%	+34.1%
Jami/O'rtacha	940	12.6%	45.4%	+32.8%

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Navoiy viloyatida o'sish ko'rsatkichi biroz yuqori (34.1%) bo'lib, bu mazkur hududda shoir merosiga bo'lgan e'tibor va qo'shimcha to'garaklarning mavjudligi bilan izohlanishi mumkin. Umuman olganda, barcha hududlarda lingvistik kompetensiya darajasi o'rtacha 32.8 foizga oshgan. Bu natija Navoiy asarlari bilan tizimli ishlash o'quvchilarning lug'at zahirasi nafaqat mumtoz so'zlar, balki ularning ma'naviy tovlanishlarini anglash hisobiga ham boyitishini tasdiqlaydi. O'quvchilar dars jarayonida "adab", "ilm", "saxovat" kabi tushunchalarni shunchaki yodlamasdan, ularning mohiyatini o'z nutqlarida ishlata boshladilar.

Ikkinchi bosqichda o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy-fuqarolik kompetensiyalari tahlil qilindi. Bu kompetensiya o'quvchining jamiyatdagi xulq-atvori, kattalarga hurmat va do'stlik tushunchalarini Navoiy g'oyalari asosida anglashini ifodalaydi. Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidan olingan mehnatsevarlik va qat'iyatlilik g'oyalari o'quvchilarda o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirdi. 2-jadvalda ushbu kompetensiyalarning shakllanish darajasi ko'rsatilgan.

2-jadval.

O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarning shakllanishi

Kompetensiya indikatorlari	Past daraja (soni/%)	O'rta daraja (soni/%)	Yuqori daraja (soni/%)
Axloqiy vaziyatni baholash	102 (10.8%)	456 (48.5%)	382 (40.7%)
Milliy qadriyatlarni e'zozlash	85 (9.0%)	412 (43.8%)	443 (47.2%)
O'zaro muloqot va hamkorlik	115 (12.2%)	480 (51.1%)	345 (36.7%)
O'rtacha ko'rsatkich	10.7%	47.8%	41.5%

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning 41.5 foizi yuqori darajadagi ma'naviy-axloqiy kompetensiyaga ega bo'lishdi. Ayniqsa, milliy qadriyatlarni e'zozlash indikator bo'yicha eng yuqori natija (47.2%) qayd etildi. Bu Navoiy asarlari o'quvchilarning qalbida milliy g'urur va tarixiy xotirani uyg'otishda eng samarali vosita ekanligini anglatadi. Tajriba guruhlaridagi o'quvchilar nazorat guruhiga qaraganda topshiriqlarni 25-30 foizga tezroq va sifatliroq bajardilar. Ular Navoiy hikmatlaridagi mantiqiy bog'liqlikni tushuntirib berishda faollik ko'rsatdilar. Shunday qilib, natijalar Navoiy merosini boshlang'ich sinflarda o'rganish o'quvchining shaxs sifatidagi shakllanishida kompleks ta'sir kuchiga ega ekanligini yaqqol isbotladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Navoiy asarlarini boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'qitishda asosiy to'siq matnning murakkabligi emas, balki uni yetkazib berish metodikasining takomillashmaganligidir. Tajriba davomida aniqlanishicha, agar Navoiyning murakkab baytlari bolalar tiliga moslashtirilgan prozaik (nasriy) bayonlar bilan birga taqdim etilsa, o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichi keskin ko'tariladi. Bu holat pedagogika fanidagi "bolaning yosh xususiyatiga moslik" tamoyilini yanada chuqurroq o'rganishni talab etadi. Buxoro, Xorazm va Navoiy viloyatlaridagi natijalar o'rtasidagi kichik tafovutlar esa hududiy o'qitish an'analari va pedagogik mahorat darajasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, biroq umumiy tendensiya bir xil – kompetensiyaviy yondashuv samarali hisoblanadi.

Olingan natijalar adabiyotlar sharhida tilga olingan S. Matchonov va R. Safarovaning fikrlarini to'liq qo'llab-quvvatlaydi. Navoiy asarlari orqali shakllantiriladigan lingvistik kompetensiya faqatgina so'z yodlash emas, balki tildagi estetik go'zallikni his qilishdir. Bizning tadqiqotimizda o'quvchilarning "axloqiy vaziyatni baholash" ko'nikmasi sezilarli darajada o'sgani shoir asarlaridagi hayotiy haqiqatlarning bolalar ruhiyatiga kuchli ta'siridan dalolat beradi. Masalan, "Farhod va Shirin" dostonidagi Farhodning tog' qazishi sahnasi o'quvchilar tomonidan nafaqat jismoniy mehnat, balki iroda va maqsadda qat'iyatlilik ramzi sifatida talqin qilindi. Bu esa o'z navbatida o'quvchining ichki intizomi va o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi.

Biroq, tadqiqot jarayonida ayrim muammolar ham ko'zga tashlandi. Jumladan, o'qituvchilarning o'zlari Navoiy asarlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan bog'lashda ba'zan metodik qiyinchiliklarga duch kelishdi. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirish kurslarida "Navoiyshunoslik metodikasi"ga ko'proq soat ajratish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, darsliklardagi Navoiyga oid matnlarning vizual materiallar, illyustratsiyalar va multimedia ilovalari bilan boyitilishi kompetensiyalarning shakllanish jarayonini yanada tezlashtirishi mumkin. Bizningcha, Navoiy asarlarini o'rganish faqatgina adabiyot darsi bilan cheklanib qolmay, balki tarbiya, ona tili va hatto san'at darslari bilan ham integratsiya qilinishi lozim. Ushbu kompleks yondashuv o'quvchida yaxlit bir ma'naviy qiyofani shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy asarlarini boshlang'ich sinf o'quvchilarida kompetensiyalarni shakllantirish asosi sifatida o'rganish zamonaviy ta'limning eng samarali strategiyalaridan biridir. Tadqiqot jarayonida o'tkazilgan tahlillar Navoiy merosining o'quvchilar lingvistik, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishidagi ulkan salohiyatini tasdiqladi. Buxoro, Xorazm va Navoiy viloyatlaridan ishtirok etgan 940 nafar o'quvchining natijalari shuni ko'rsatdiki, to'g'ri tashkil etilgan pedagogik tajriba natijasida o'quvchilarning kompetensiya darajasi o'rtacha 30-35 foizga oshdi. Bu esa ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni milliy adabiyotimiz durdonalari bilan uzviy bog'lash zarurligini isbotlovchi muhim ko'rsatkichdir.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi: birinchidan, Navoiy asarlari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mantiqiy tafakkur va so'z boyligini oshiruvchi asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi; ikkinchidan, shoirning axloqiy g'oyalari o'quvchilarda ijtimoiy moslashuv va o'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmalarini shakllantiradi; uchinchidan, darslarni interfaol usullar va metodik modullar asosida tashkil etish o'quvchilarning mumtoz adabiyotga bo'lgan qiziqishini orttiradi. Shuningdek, 4-sinf o'quvchilari uchun Navoiy asarlari mazmunini soddalashtirilgan, lekin badiiy qiymatini yo'qotmagan holda taqdim etish ularda "madaniy-oqartuvchi kompetensiya"ni mustahkamlaydi.

Amaliy tavsiya sifatida, boshlang'ich sinf o'qish darsliklarida Navoiy asarlariga bag'ishlangan boblarni yanada ko'paytirish va ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar (keysar, loyihalar ustida ishlash) bilan boyitish lozim deb hisoblaymiz. Shuningdek, maktab kutubxonalarida Navoiy asarlarining bolabop, rangli va tushunarli nashrlarini ko'paytirish zarur. Ushbu chora-tadbirlar nafaqat ta'lim sifatini

oshirishga, balki Navoiy ideallariga sodiq, yuksak ma'naviyatli barkamol avlodni tarbiyalashga mustahkam zamin yaratadi. Kelajakdagi tadqiqotlarda Navoiy asarlarini o'qitishda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva, N. N. (2010). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. TDPU.
2. Haqqulov, I. (2007). Navoiyga qaytish. Fan.
3. Ibrohimov, N. (2015). Alisher Navoiy va xalq og'zaki ijodi. Ma'naviyat.
4. Matchonov, S. (2020). Boshlang'ich sinflarda adabiy ta'lim metodikasi. Cho'lpon.
5. Qosimov, B. (2011). Milliy uyg'onish: Ma'rifat, bag'rikenglik, vatanparvarlik. Sharq.
6. Safarova, R. G. (2014). Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etishning nazariy-metodik asoslari. Fan.
7. To'xliyev, B. (2010). Adabiyot o'qitish metodikasi. Yangi asr avlodi.
8. Yusupova, Sh. (2018). Ona tili ta'limida zamonaviy yondashuvlar. Navro'z.

CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARIDA VATANGA SADOQAT TUYG'USINI RIVOJLANTIRISHNING MA'NAVIY-AXLOQIY NEGIZLARI

Baboyev A'lonirza To'lamirzayevich,

BuxDU mustaqil izlanuvchisi

Buxoro davlat pedagogika instituti harbiy ta'lim fakulteti o'qituvchisi

Ushbu maqolada chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg'usini rivojlantirishning ma'naviy-axloqiy negizlari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Vatanga sadoqat bo'lajak zobit va harbiy mutaxassis shaxsining eng muhim fazilatlaridan biri bo'lib, uning zahirida milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur, burch va mas'uliyat hissi, harbiy qasamga sadoqat, ajdodlar merosiga hurmat kabi qadriyatlar yotadi. Maqolada milliy-ma'naviy qadriyatlar, diniy-axloqiy meros, harbiy pedagogika an'analari va zamonaviy vatanparvarlik tarbiyasi konsepsiyalari o'zaro uyg'unlikda o'rganiladi. Shuningdek, talabalarda Vatanga sadoqat tuyg'usini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari, samarali metod va vositalari, tarbiya jarayonining psixologik-pedagogik mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining ma'naviy-axloqiy kamoloti, vatanparvarlik ongi va milliy harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *Chaqiriqqacha harbiy ta'lim, Vatanga sadoqat, ma'naviy-axloqiy negiz, vatanparvarlik tarbiyasi, milliy qadriyatlar, harbiy burch, harbiy qasam, milliy o'zlikni anglash, ma'naviy kamolot, harbiy pedagogika.*

SPIRITUAL AND MORAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING A SENSE OF PATRIOTISM AMONG STUDENTS OF PRE-CONSCRIPTION MILITARY EDUCATION PROGRAMS

This article provides a scientific and pedagogical analysis of the spiritual and moral foundations for developing a sense of loyalty to the Motherland among students of the pre-conscription military education field. Loyalty to the Motherland is considered one of the most essential qualities of the personality of a future officer and military specialist, rooted in national self-awareness, national pride, a sense of duty and responsibility, faithfulness to the military oath, and respect for the heritage of ancestors. The article examines, in an integrated manner, national-spiritual values, religious-ethical heritage, traditions of military pedagogy, and modern concepts of patriotic education. It further elucidates the pedagogical conditions, effective methods and means of forming loyalty to the Motherland in students, as well as the psychological and pedagogical mechanisms of the educational process. The results of the research include practical recommendations aimed at enhancing the spiritual and moral development of pre-conscription military education students and improving the effectiveness of national military-patriotic education.

Keywords: *Pre-conscription military education, loyalty to the Motherland, spiritual-moral foundation, patriotic education, national values, military duty, military oath, national self-awareness, spiritual development, military pedagogy.*

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА У СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ ДОПРИЗЫВНОЙ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ

В данной статье научно-педагогически анализируются духовно-нравственные основы развития чувства преданности Родине у студентов направления допризывного военного образования. Преданность Родине рассматривается как одно из важнейших качеств личности будущего офицера и военного специалиста, в основе которого лежат национальное самосознание, национальная гордость, чувство долга и ответственности, верность военной присяге и уважение к наследию предков. В статье в единстве изучаются национально-духовные ценности, религиозно-нравственное наследие, традиции военной педагогики и современные концепции патриотического воспитания. Также освещаются педагогические условия, эффективные методы и средства формирования у студентов чувства преданности Родине, а также психолого-педагогические механизмы воспитательного процесса. Результаты исследования включают практические рекомендации, направленные на повышение духовно-нравственной зрелости студентов направления

допризывного военного образования и эффективности национального военно-патриотического воспитания.

Ключевые слова: *Допризывное военное образование, преданность Родине, духовно-нравственная основа, патриотическое воспитание, национальные ценности, воинский долг, военная присяга, национальное самосознание, духовное развитие, военная педагогика.*

Kirish. Vatanga sadoqat tuyg‘usi insonning o‘z xalqiga, yeriga, tiliga, tarixiga va ma‘naviy merosiga bo‘lgan chuqur muhabbati, mas‘uliyati va burchidan kelib chiquvchi oliy ijtimoiy-ma‘naviy fazilatdir. Ayniqsa, chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabarlari uchun bu tuyg‘u oddiy fuqarolik his-tuyg‘usi doirasidan oshib, kelajakda harbiy xizmatni o‘tash, Vatan himoyasida turish, harbiy qasamga sodiq qolish va harbiy burchni halol bajarish bilan bog‘liq chuqur ma‘naviy-axloqiy qiyofaning asosiy tarkibiy qismiga aylanadi. Shu bois chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirish muammosi zamonaviy harbiy pedagogika nazariyasi va amaliyotining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan harbiy islohotlar, “2030-yilgacha bo‘lgan davrda ta‘lim sohasini rivojlantirish konsepsiyasi” va “Harbiy xizmat haqida”gi Qonun talablari bo‘lajak harbiy mutaxassislarni nafaqat kasbiy, balki ma‘naviy-axloqiy jihatdan ham yuksak darajada tayyorlashni taqozo etmoqda. Davlatimiz rahbari ko‘p bor ta‘kidlaganidek, harbiy kuchimizning negizi nafaqat zamonaviy qurol-yarog‘, balki askarning ongi, iymoni, ma‘naviy tayanchi va Vatanga cheksiz sadoqatidir. Shu nuqtayi nazardan chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarida vatanparvarlik ongini, harbiy burchga sadoqatni va ma‘naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biriga aylanadi.

Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirish jarayonida ma‘naviy-axloqiy negizlarning o‘rni beqiyosdir. Chunki tuyg‘u - ongning hissiy ifodasi bo‘lib, uning ildizi insonning e‘tiqodi, qadriyatlari, milliy ongi va ijtimoiy tajribasida yotadi. Vatanga muhabbat faqat so‘zda emas, balki amalda, harakatda, tanlovda va mas‘uliyat hissida namoyon bo‘ladi. Talaba-yosh zobit uchun bu tuyg‘u - bu uning harbiy qasamga sodiqligi, harbiy intizomni tushunishi, ota-ona, ustoz va yurtga bo‘lgan muhabbatining uyg‘unligidir. Demak, ma‘naviy-axloqiy negizlar mazkur tuyg‘uning poydevori bo‘lib, uni shakllantirishning pedagogik strategiyalarini belgilaydi.

Tarixan xalqimiz harbiy-vatanparvarlik an‘analari bilan boyib kelgan. Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Shiroq, To‘maris kabi milliy qahramonlar obrazi asrlar davomida yoshlar qalbida Vatanga sadoqat tuyg‘usini uyg‘otib kelmoqda. Bundan tashqari, Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Amir Temurning “Tuzuklari”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarlarida adolat, vatanparvarlik, halollik, sadoqat, jasorat kabi fazilatlar harbiy-axloqiy tarbiyaning nazariy negizi sifatida bayon etilgan. Bu boy meros chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarining ma‘naviy-axloqiy kamolotida bebaho manba vazifasini o‘taydi.

Zamonaviy pedagogika nazariyalari vatanparvarlik tarbiyasini shaxsning emotsional, kognitiv, axloqiy va irodaviy sohalar bilan o‘zaro bog‘liq murakkab jarayon sifatida talqin qiladi. Shu sababli chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirish ham tizimli, bosqichma-bosqich va kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayon nafaqat o‘quv mashg‘ulotlari, balki tarbiyaviy tadbirlar, harbiy-amaliy mashqlar, ma‘naviy-ma‘rifiy soatlar, uchrashuvlar, muzey va haykal oldidagi qasamyod marosimlari orqali ham amalga oshiriladi[1].

Shuningdek, bugungi globallashuv sharoitida yoshlar ongiga g‘ayri-milliy g‘oyalar, destruktiv kontent, ekstremistik oqimlar ta‘sirini ortib bormoqda. Bu esa chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarining ma‘naviy immunitetini mustahkamlash, ularda mafkuraviy tayyorgarlikni shakllantirish zaruratini oshiradi. Aynan ma‘naviy-axloqiy negiz mustahkam bo‘lgan talabagina turli zararli g‘oya va oqimlarga qarshi mustahkam irodaviy va aqliy pozitsiyani saqlab qoladi hamda Vatanga sadoqatda qat‘iy turadi.

Shunday ekan, chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirishning ma‘naviy-axloqiy negizlarini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslash, bu jarayonning samarali metod va vositalarini ishlab chiqish zamonaviy harbiy pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir. Mazkur maqolada aynan shu muammo nazariy va amaliy jihatdan tahlil etiladi, tarbiya jarayonining tamoyillari, mazmuni va metodologik asoslari ochib beriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirishga oid pedagogik, psixologik va falsafiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur muammo ko‘p qirrali bo‘lib, u shaxsning ma‘naviy-axloqiy kamoloti, milliy ongi, harbiy-kasbiy tayyorgarligi va fuqarolik pozitsiyasi bilan uzviy bog‘liqdir. K.D. Ushinskiy, A.S. Makarenko, V.A. Suxomlinskiy kabi mashhur pedagoglarning asarlarida vatanparvarlik tarbiyasi shaxs shakllanishining eng oliy bosqichlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Xususan, Suxomlinskiy “Vatanga sadoqat - insonning o‘z xalqiga, yeriga, tilu diliga bo‘lgan muhabbatining oliy

ifodasi”ligini ta’kidlab, bu tuyg’uning tarbiyalanishi bolalikdanoq oila, maktab va ijtimoiy muhit tomonidan izchil amalga oshirilishi lozimligini asoslab bergan[2].

O’zbek milliy pedagogikasi vakillari - Abdulla Avloniy, Mahmudxo’ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Cho’lpon asarlarida millatga, xalqqa va Vatanga sadoqat, ma’naviy poklik, ilm-ma’rifat bilan qurollanish g’oyalari keng o’rin olgan. Ayniqsa, Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari ma’naviy-axloqiy tarbiyaning milliy-pedagogik negizlarini bayon qilgan klassik manba hisoblanadi. Bu asarlarda tarbiyaning ibrat, namuna, axloqiy suhbat, hikmatli so’z, milliy meros kabi vositalari orqali amalga oshirilishi ilmiy asoslangan. Mazkur g’oyalar bugungi kunda chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo’nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg’usini shakllantirishning metodologik negizini tashkil etadi.

Zamonaviy o’zbek tadqiqotchilari - M. Quronov, B. Ziyomhammadov, O. Musurmonova, Sh. Sharipov, A. Jabborov, Q. Ismailov, X. Ibragimovlarning ilmiy ishlarida vatanparvarlik tarbiyasining nazariy-metodologik asoslari, uning milliy g’oya va milliy mafkura bilan bog’liqligi, harbiy-vatanparvarlik ta’limining pedagogik modellari o’rganilgan. Ularning tadqiqotlarida vatanparvarlik tarbiyasi shaxsning ma’naviy-axloqiy rivojlanishining eng muhim yo’nalishi sifatida talqin qilinadi hamda uning mazmuni milliy-tarixiy an’analari, ma’naviy qadriyatlar va umuminsoniy tamoyillar uyg’unligida ochib beriladi[3].

Harbiy pedagogika sohasidagi tadqiqotlarda - A.V. Barabanshchikov, N.F. Feldenshteyn, V.I. Vdovuyuk, I.A. Lipskiy kabi olimlarning ishlarida harbiy xizmatchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi, ularda harbiy burchga sadoqat, harbiy qasamga vafo, jangovar ruh va vatanparvarlik tuyg’usini shakllantirishning pedagogik mexanizmlari batafsil yoritilgan. Mahalliy harbiy pedagogika maktabida esa Q. Quvatov, Sh. Abduraxmonov, B. Qurbonov va boshqa tadqiqotchilarning ishlari chaqiriqqacha harbiy ta’lim tizimida vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etish, talabalarda harbiy-kasbiy va ma’naviy-axloqiy sifatlarni uyg’un rivojlantirish muammolariga bag’ishlangan.

Xorijiy adabiyotlarda vatanparvarlik tarbiyasi (patriotic education, civic-military education) keng ma’noda fuqarolik va harbiy-mudofaa ongini shakllantirish kontekstida o’rganiladi. AQSh, Janubiy Koreya, Isroil, Turkiya kabi mamlakatlarning harbiy ta’lim tizimlarida mamlakatga sadoqat, davlat ramzlariga hurmat, harbiy an’analarga sodiqlik, milliy tarix va qahramonlar merosini o’rganish alohida o’quv-tarbiyaviy yo’nalish sifatida shakllantirilgan. Bu yondashuvlarning nazariy asosini qadriyatlarga yo’naltirilgan tarbiya (L. Kohlberg), xarakter pedagogikasi (T. Lickona), ma’naviy-axloqiy rivojlanish (J. Rest) konsepsiyalari tashkil etadi[4].

Psixologik nuqtayi nazardan, Vatanga sadoqat tuyg’usi shaxsning yuqori tartibli ijtimoiy-ma’naviy hissi sifatida talqin qilinadi. L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, S.L. Rubinshteynning shaxs va faoliyat nazariyasi asosida bu tuyg’u faoliyat, munosabat va tajriba jarayonida shakllanadi. O’zbek psixologlari E. G’oziyev, B. Qodirov, V. Karimovalarning tadqiqotlari esa milliy o’zlikni anglash, milliy g’urur, qadriyatli yo’nalganlikning vatanparvarlik tuyg’usi bilan uzviy bog’liqligini ochib beradi.

Tadqiqotning metodologik asosini falsafiy-ma’rifiy yondashuv, tizimli-faoliyat yondashuvi, qadriyatga yo’naltirilgan (aksiologik) yondashuv, shaxsga yo’naltirilgan va kompetentlikka asoslangan yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida nazariy metodlardan ilmiy-pedagogik, falsafiy va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, qiyosiy tahlil, modellashtirish; empirik metodlardan pedagogik kuzatish, anketa so’rovi, suhbat, intervyu, ekspert baholash, pedagogik eksperiment qo’llanildi. Shuningdek, Vatanga sadoqat tuyg’usining rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun “vatanparvarlik ongi”, “milliy g’urur”, “harbiy burchga munosabat”, “ma’naviy qadriyatlarga yo’nalganlik” kabi mezonlar bo’yicha diagnostik metodikalardan foydalanildi[5].

Shunday qilib, ilmiy manbalar tahlili shuni ko’rsatadiki, chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo’nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg’usini rivojlantirish murakkab, ko’p qirrali jarayon bo’lib, u falsafiy, psixologik, pedagogik va harbiy-metodik asoslarning uyg’unligini taqozo etadi. Ushbu yondashuv tadqiqot ishining metodologik negizini mustahkamlashga hamda amaliy tavsiyalarni ilmiy asoslashga imkon beradi.

Natijalar. O’tkazilgan nazariy tahlillar va empirik kuzatishlar asosida chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo’nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg’usini rivojlantirishning asosiy ma’naviy-axloqiy negizlari aniqlanib, tizimlashtirildi. Tadqiqot natijalari bu negizlar quyidagi o’zaro bog’liq asosiy tarkibiy qismlardan iborat ekanligini ko’rsatdi: milliy-ma’naviy qadriyatlar; diniy-axloqiy meros; milliy tarix va harbiy-vatanparvarlik an’analari; oilaviy va ijtimoiy axloq; harbiy-kasbiy axloq va harbiy qasamga sodiqlik; milliy mafkura va mafkuraviy tayyorgarlik.

Birinchidan, milliy-ma’naviy qadriyatlar Vatanga sadoqat tuyg’usining bosh manbasini tashkil etishi aniqlandi. Xalqimizning asrlar davomida shakllangan halollik, rostgo’ylik, mardlik, shijoat, kattaga hurmat, kichikka izzat, mehmondo’stlik, adolat, burch, or-nomus kabi qadriyatlari talabalarda vatanparvarlik tuyg’usining mazmunli poydevorini yaratadi. Kuzatishlar ko’rsatdiki, bu qadriyatlar ongiga chuqur singgan

talabalar harbiy burchni anglash, harbiy intizomni bajarish va harbiy qasamga sodiq qolishda sezilarli darajada barqarorlik namoyon qiladilar.

Ikkinchidan, diniy-axloqiy meros - ayniqsa, islom dinining insonparvarlik, adolat, halollik, vatanparvarlik (“hubb-ul vatan min-al iymon” - “Vatanni sevish iymondandir”) g‘oyalari talabalarning axloqiy shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Mazkur ma‘naviy asos talabalarda ichki ma‘naviy poklik, e‘tiqod mustahkamligi, halol harbiy xizmat va Vatan himoyasini muqaddas burch deb bilish kabi sifatlarni rivojlantirdi. Shu bilan birga, diniy-ma‘naviy qadriyatlarining dunyoviy ta‘lim tizimi bilan uyg‘unlikda, milliy g‘oya va konstitutsiyaviy qadriyatlar kontekstida berilishi talabalarning ma‘naviy immunitetini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, milliy tarix va harbiy-vatanparvarlik an‘analarini o‘rganish talabalarda Vatanga sadoqat tuyg‘usining tarixiy-ma‘naviy ildizlarini his qilish imkonini berishi isbotlandi. Amir Temur harbiy san‘ati va davlatchilik tamoyillari, Jaloliddin Manguberding Vatan himoyasidagi jasorati, mustaqillik davridagi harbiy qurilish yutuqlari, milliy harbiy ramz va qadriyatlar talabalar ongida chuqur iz qoldiradi. “Jasorat muzeylari”ga tashrif, harbiy qabristonlar oldidagi qasamyod marosimlari, veteranlar bilan uchrashuvlar talabalarning hissiy-ma‘naviy tajribasini boyitishda, ularda tarixiy xotira va milliy g‘urur hissini uyg‘otishda samarali bo‘lgani aniqlandi[6].

To‘rtinchidan, oilaviy va ijtimoiy axloq - ya‘ni ota-onaga hurmat, oila qadrini bilish, mahalla an‘analariga rioya qilish talabalarda Vatanga sadoqat tuyg‘usining boshlang‘ich va chuqur hissiy asosini tashkil qiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, oilasida milliy qadriyatlar hurmat qilinadigan, ota-onasi harbiy xizmatga ijobiy qaraydigan talabalarda vatanparvarlik tuyg‘usi yanada mustahkam va ongli shakllanadi. Shu bois chaqiriqqacha harbiy ta‘lim jarayonida oila, mahalla va o‘quv muassasasi hamkorligini mustahkamlash muhim pedagogik shart-sharoit sifatida aniqlandi.

Beshinchidan, harbiy-kasbiy axloq va harbiy qasamga sodiqlik tuyg‘usi Vatanga sadoqatning konkret kasbiy ifodasi ekanligi aniqlandi. Talabalarda harbiy qasam mazmunini chuqur anglash, harbiy intizomning zaruriyatini tushunish, jasurlik, mas‘uliyat, o‘z-o‘zini boshqarish, harbiy hamrohlik (jangovar do‘stlik) kabi sifatlarni shakllantirish pedagogik jihatdan maxsus tashkil etilgan mashg‘ulotlar, harbiy-amaliy mashqlar, taktik o‘yinlar va ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar orqali samarali amalga oshiriladi. Tajriba-sinov ishlari davomida harbiy qasam matnini tahlil qilish mashg‘ulotlari, “Mening harbiy burchim” mavzusidagi ijodiy ishlar, veteran va zobitlar bilan uchrashuvlar talabalarning kasbiy-axloqiy ongiga sezilarli ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Oltinchidan, milliy mafkura va mafkuraviy tayyorgarlik Vatanga sadoqat tuyg‘usining ongli-irodaviy asosini ta‘minlaydi. Talabalarda milliy g‘oya tamoyillariga sodiqlik, konstitutsiyaviy qadriyatlarga hurmat, davlat siyosati va harbiy doktrina mazmunini tushunish shakllantirilsa, ular mafkuraviy dinamika va tahdidlarga qarshi mustahkam pozitsiyani egallashlari aniqlandi. Shu maqsadda ma‘naviy-ma‘rifiy soatlar, davra suhbatlari, mafkuraviy trening va munozaralar o‘tkazilishi tavsiya etildi.

Tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida nazorat va tajriba guruhlar orasidagi farqlar aniq namoyon bo‘ldi. Tajriba guruhida ma‘naviy-axloqiy negizlar asosida ishlab chiqilgan pedagogik modelni qo‘llash natijasida talabalarda vatanparvarlik ongining rivojlanganlik ko‘rsatkichi o‘rtacha 28–34 foizga, harbiy burchga sadoqat mezoni bo‘yicha 24–30 foizga, milliy-ma‘naviy qadriyatlarga yo‘nalganlik bo‘yicha 26–32 foizga o‘sganligi qayd etildi. Bu natijalar ishlab chiqilgan yondashuvning amaliy samaradorligini va ilmiy asoslanganligini tasdiqladi.

Muhokama. Olingan natijalar ilmiy-pedagogik jihatdan muhokama qilinganda, chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirish nafaqat o‘quv mashg‘ulotlari, balki butun ta‘lim-tarbiya muhitini qamrab oluvchi uzluksiz va tizimli jarayon ekanligi yanada yaqqol ko‘zga tashlanadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, mazkur tuyg‘u mexanik usulda, faqat nazariy bilim berish orqali shakllantirilishi mumkin emas. U, avvalo, hissiy-tajribaviy asosda, ishtirok va shaxsiy o‘zini-o‘zi anglash jarayonida, ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish va ularni ichki ishonchga aylantirish yo‘li bilan shakllanadi.

Muhokama jarayonida aniqlandiki, Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirishda ma‘naviy-axloqiy negizlarning o‘zaro uyg‘unligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Milliy-ma‘naviy qadriyatlar, diniy-axloqiy meros, harbiy-vatanparvarlik an‘analari va zamonaviy mafkuraviy tayyorgarlik elementlari yakka tartibda emas, balki bir-birini to‘ldirgan holda tatbiq etilsa, pedagogik samaradorlik keskin oshadi. Masalan, milliy qahramonlar faoliyatini o‘rganish bilan harbiy qasam mazmunini chuqur tahlil qilishni bog‘lab olib borish talabada nafaqat tarixiy xotira, balki shaxsiy mas‘uliyat va burch hissini ham kuchaytiradi.

Yana bir muhim muhokama nuqtasi - bu pedagog-o‘qituvchining shaxsi va uning vatanparvarlik ongi masalasidir. Tadqiqot davomida shu jihat yaqqol ko‘rindiki, vatanparvarlik tuyg‘usi ko‘p jihatdan o‘qituvchi-murabbiyning shaxsiy namunasi, uning so‘z va ishidagi sodiqligi orqali o‘rnak asosida shakllanadi. Talaba

o‘zi hurmat qiladigan, harbiy-kasbiy va ma‘naviy jihatdan yetuk o‘qituvchini o‘ziga ideal sifatida ko‘radi va uning fikrlash tarzi, hatti-harakati, ma‘naviy pozitsiyasini ongli ravishda qabul qila boshlaydi. Shu bois chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi o‘qituvchilarining ma‘naviy-axloqiy yetukligi, harbiy pedagogik mahorati va shaxsiy nufuzi masalasi alohida e‘tiborga loyiq.

Muhokama jarayonida hissiy-tajribaviy metodlarning alohida samaradorligi ham ta‘kidlandi. Ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar, harbiy qasamyod marosimlari, xotira muzeylariga tashriflar, harbiy qismlarga tashriflar, veteranlar bilan uchrashuvlar, harbiy-sport bayramlari, tarixiy harbiy voqealarni rekonstruksiya qilish talabalarda chuqur hissiy kechinmalarni yuzaga keltiradi. Bunday hissiy-ma‘naviy tajriba ongli anglashdan ham tezroq va chuqurroq Vatanga sadoqat tuyg‘usini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu yondashuv Vygotskiyning “hissiy anglash” konsepsiyasi bilan ham mos keladi: hissiyot ongning faol qismidir, ularni ajratib bo‘lmaydi.

Shuningdek, muhokama shuni ko‘rsatdiki, yoshlarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya muhitida faoliyat ko‘rsatayotgani mafkuraviy tayyorgarlikka alohida ahamiyat berishni talab etadi. Ijtimoiy tarmoqlar, raqamli kontent, turli xorijiy manbalar talabalar ongiga ham ijobiy, ham salbiy ta‘sir o‘tkazmoqda. Bu sharoitda vatanparvarlik tarbiyasi mafkuraviy immunitetni shakllantirish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan uyg‘un olib borilishi zarur. Faqat bilim berish emas, balki “nega shunday?”, “nima uchun aynan shunday qaror qabul qilish kerak?”, “mening fuqarolik va harbiy pozitsiyam qanday?” kabi savollar atrofida munozara va o‘z-o‘zini tahlil qilish jarayonlarini tashkil etish talabalarda ongli vatanparvarlikni mustahkamlaydi.

Muhokama natijalariga ko‘ra, pedagogik shart-sharoitlar tizimi quyidagilarni qamrab olishi maqsadga muvofiqligi aniqlandi: a) o‘quv jarayonini milliy-ma‘naviy qadriyatlar bilan boyitish; b) o‘quv mashg‘ulotlari va tarbiyaviy tadbirlar o‘rtasida tizimli bog‘lanishni ta‘minlash; v) harbiy-amaliy faoliyat bilan ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlarni uyg‘unlashtirish; g) oila, o‘quv muassasasi, mahalla va harbiy qism o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish; d) raqamli-axborot vositalaridan mafkuraviy-tarbiyaviy maqsadlarda maqsadli foydalanish; e) talabaning shaxsiy tajribasi, ijodiy faolligi va tashabbuskorligini rag‘batlantirish.

Nihoyat, muhokama natijalari shuni ko‘rsatdiki, Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirish - bu faqat chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarining kasbiy-ma‘naviy sifatini oshirish masalasi emas, balki butun jamiyatning ma‘naviy kelajagi bilan bog‘liq strategik vazifadir. Yosh zobit va harbiy mutaxassis Vatanga sadoqatda mustahkam bo‘lsagina, u harbiy xizmatda halol, jangovar tayyorgarlikda sifatli va hayotda fuqarolik jihatidan yetuk shaxs sifatida shakllanadi.

Xulosa. O‘tkazilgan nazariy va empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, chaqiriqqacha harbiy ta‘lim yo‘nalishi talabalarida Vatanga sadoqat tuyg‘usini rivojlantirish - bu pedagogik, psixologik, ma‘naviy-axloqiy va harbiy-kasbiy omillar uyg‘unligida amalga oshiriluvchi murakkab, bosqichli va uzluksiz jarayondir. Uning ma‘naviy-axloqiy negizlarini milliy-ma‘naviy qadriyatlar, diniy-axloqiy meros, milliy tarix va harbiy-vatanparvarlik an‘analari, oilaviy-ijtimoiy axloq, harbiy-kasbiy axloq hamda milliy mafkura tashkil etadi. Bu negizlarning tizimli va uyg‘un tarzda tarbiya jarayoniga tatbiq etilishi talabalarda vatanparvarlik ongi, harbiy burchga sadoqat va ma‘naviy-axloqiy barqarorlikni sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot pedagog-o‘qituvchining shaxsiy namunasi, oila-mahalla-o‘quv muassasasi hamkorligi, hissiy-tajribaviy tarbiyaviy tadbirlar va mafkuraviy tayyorgarlikning samarali pedagogik shart-sharoitlar sifatidagi ahamiyatini tasdiqladi. Mazkur yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar chaqiriqqacha harbiy ta‘lim jarayonining ma‘naviy-tarbiyaviy samaradorligini oshirishda amaliy ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha bo‘lgan davrda ta‘lim sohasini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni. - Toshkent, 2019.
2. Suxomlinskiy V.A. Yurak bolalarga beriladi. - T.: O‘qituvchi, 1981.
3. Musurmonova O. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik asoslari. - Toshkent: Fan, 2015.
4. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. - New York: Bantam Books, 1991.
5. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya. - Toshkent: Universitet, 2010.
6. Quronov M. Milliy tarbiya. - Toshkent: Ma‘naviyat, 2018.
7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
8. Abduraxmonov Sh.N. Chaqiriqqacha harbiy ta‘lim: nazariya va metodika. - Buxoro, 2022.

**QADRIYATLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING TOLERANTLIK TAFAKKURI
VA FUQAROLIK POZITSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI**

Yuldasheva Mashxura Muzafarovna,

*Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD),
mashhurayuldasheva1973@gmail.com*

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-4048-2775>

Mazkur maqolada qadriyatli yondashuv asosida talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida ushbu jarayonni tashkil etishning pedagogik mexanizmlari, innovatsion texnologiyalari hamda fanlararo integratsiya imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, qadriyatli yondashuv talabalarning ijtimoiy faolligi, mas'uliyati va fuqarolik ongini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: qadriyatli yondashuv, tolerantlik tafakkuri, fuqarolik pozitsiyasi, pedagogik texnologiyalar, oliy ta'lim, ijtimoiy faollik.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОГО
МЫШЛЕНИЯ И ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТНОГО
ПОДХОДА**

В статье анализируются теоретико-методологические основы совершенствования толерантного мышления и гражданской позиции студентов на основе ценностного подхода. Освещаются педагогические механизмы, инновационные технологии и междисциплинарные возможности реализации данного процесса в системе высшего образования. Установлено, что ценностный подход способствует развитию социальной активности и гражданского сознания студентов.

Ключевые слова: ценностный подход, толерантное мышление, гражданская позиция, педагогические технологии, высшее образование.

**PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING STUDENTS' TOLERANT THINKING
AND CIVIC POSITION BASED ON A VALUE-ORIENTED APPROACH**

The article analyzes the theoretical and methodological foundations of improving students' tolerant thinking and civic position based on a value-oriented approach. It highlights pedagogical mechanisms, innovative technologies, and interdisciplinary integration in higher education. The study shows that the value-based approach plays a key role in developing students' social activity and civic consciousness.

Keywords: value-based approach, tolerant thinking, civic position, pedagogical technologies, higher education.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida shaxsni shakllantirish va rivojlantirish, uning ijtimoiylashuvi, fuqarolik ongini yuksaltirish hamda tolerantlik madaniyatini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Globallashuv sharoitida turli madaniyatlar, qadriyatlar va ijtimoiy tizimlarning o'zaro ta'siri kuchayib borayotgan bir paytda, shaxsning ijtimoiy moslashuvchanligi, bag'rikengligi va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda [1]. Xalqaro ta'lim makonida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, UNESCO tomonidan ilgari surilgan "Global Citizenship Education (GCED)" hamda "Global Education Monitoring (GEM)" dasturlari doirasida yosh avlodning fuqarolik ongini, ijtimoiy faolligini va tolerantlik madaniyatini rivojlantirish muhim strategik yo'nalish sifatida belgilangan [2]. Mazkur dasturlar shaxsni global miqyosda fikrlay oladigan va mas'uliyatli qarorlar qabul qiladigan fuqaro sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik nazariyalarda qadriyatli yondashuv shaxs rivojining muhim determinantlaridan biri sifatida talqin etilib, u talabalarning ijtimoiy xulqi, dunyoqarashi va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [3]. Qadriyatli yondashuv ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar tizimini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida talabalarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda fanlararo integratsiya, muammoli ta'lim, refleksiv yondashuv va interfaol metodlardan keng

foydalanilmoqda [4]. Bu esa talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ijtimoiy jarayonlarga faol munosabat bildirish hamda ularning ijtimoiy faolligini oshirish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasida ham yosh avlodni har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy mas’uliyatli va vatanparvar shaxs sifatida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, qadriyatli yondashuv asosida talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida qaralmoqda [5].

Ayniqsa, oliy ta’lim tizimida talabalarning ijtimoiy-fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlash, shuningdek, turli ijtimoiy muhitlarga moslashuvchanligini ta’minlash pedagogik jarayonni yangi yondashuvlar asosida tashkil etishni talab etadi [6,7].

Materiallar va metodlar. Mazkur tadqiqotda talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini qadriyatli yondashuv asosida rivojlantirish muammosi kompleks tarzda o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini pedagogik, psixologik hamda sotsiologik yo‘nalishdagi ilmiy-nazariy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- **nazariy metodlar** (tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish) orqali muammo yuzasidan ilmiy adabiyotlar hamda pedagogik konsepsiyalar o‘rganildi [3; 2];

- **qiyosiy-tahliliy metod** yordamida xorijiy va milliy tajribalar tahlil qilinib, talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning samarali yo‘nalishlari aniqlashtirildi;

- **pedagogik kuzatish va suhbat metodlari** orqali talabalarning ijtimoiy faolligi, tolerantlik darajasi va fuqarolik pozitsiyasining shakllanish holati tahlil qilindi;

- **so‘rovnoma (anketa) metodi** yordamida talabalarning qadriyatli yo‘nalishlari va fuqarolik pozitsiyasi darajasi aniqlashtirildi;

- **pedagogik tajriba-sinov ishlari** tadqiqot samaradorligini aniqlash maqsadida uch bosqichda (diagnostik, shakllantiruvchi, nazorat) amalga oshirildi;

- **matematik-statistik metodlar** yordamida olingan natijalar qayta ishlanib, ularning ishonchliligi asoslandi [9].

Tadqiqot bazasi sifatida pedagogika oliy ta’lim muassasalari tanlanib, ularda tahsil olayotgan talabalar ishtirokida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalar hamda metodik materiallar amaliyotda sinovdan o‘tkazildi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida qadriyatli yondashuv asosida talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tarzda tahlil qilindi. O‘tkazilgan ilmiy izlanishlar natijasida quyidagi muhim ilmiy natijalarga erishildi.

Birinchidan, qadriyatli yondashuvning pedagogik mohiyati aniqlashtirilib, u talabalarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi va fuqarolik ongini shakllantirishda muhim metodologik asos sifatida namoyon bo‘lishi asoslandi [11]. Mazkur yondashuv talabalarda ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlar tizimini shakllantirish orqali ularning ijtimoiy xulq-atvorini boshqarishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning **pedagogik modeli** ishlab chiqildi. Ushbu model quyidagi komponentlardan iborat ekanligi aniqlandi:

- maqsadli komponent;
- mazmuniy komponent;
- faoliyatli komponent;
- diagnostik-natijaviy komponent [10,12].

Mazkur model ta’lim jarayonida qadriyatli yondashuvni tizimli amalga oshirish imkonini beradi. Uchinchidan, tadqiqot davomida talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga qaratilgan **pedagogik texnologiyalar** ishlab chiqildi. Xususan, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, trening mashg‘ulotlari va refleksiv tahlil usullari samarali pedagogik vosita sifatida tavsiya etildi [10].

To‘rtinchidan, talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda **fanlararo integratsiyaning ahamiyati** asoslab berildi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning ijtimoiy tafakkurini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Beshinchidan, o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari talabalarning tolerantlik darajasi va fuqarolik faolligi ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshganligini ko‘rsatdi. Tajriba guruhlarida ijobiy o‘zgarishlar nazorat guruhlariga nisbatan yuqori bo‘lgani statistik jihatdan tasdiqlandi.

Oltinchidan, talabalarning ijtimoiy-fuqarolik faolligini baholashga qaratilgan **diagnostik mezonlar va ko‘rsatkichlar tizimi** ishlab chiqildi. Ushbu mezonlar talabalarning ijtimoiy xulqi, tolerantlik darajasi, fuqarolik ongining shakllanganlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Yettinchidan, qadriyatli yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik ta’minot va pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish talabalarning mustaqil fikrlash, ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ilmiy jihatdan asoslandi [11].

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qadriyatli yondashuv asosida talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish zamonaviy oliy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv shaxsning ijtimoiylashuvi, fuqarolik ongining shakllanishi va ijtimoiy faolligining oshishida muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi. O'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijasida talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari aniqlashtirildi hamda ularni amaliyotga joriy etishning pedagogik mexanizmlari ishlab chiqildi. Xususan, ishlab chiqilgan pedagogik model va texnologiyalar ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishi ilmiy jihatdan asoslandi [12].

Shuningdek, fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning ijtimoiy-fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishi isbotlandi. Mazkur yondashuv talabalarning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy jarayonlarga ongli munosabati hamda mas'uliyat hissini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodik ta'minot, innovatsion pedagogik texnologiyalar va diagnostik mezonlar tizimi talabalarning tolerantlik darajasi hamda fuqarolik faolligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Tajriba-sinov ishlari natijalari mazkur yondashuvning samaradorligini tasdiqladi [13].

Umuman olganda, qadriyatli yondashuv asosida talabalarning tolerantlik tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni tizimli tashkil etish, innovatsion metodlardan samarali foydalanish hamda ta'lim jarayonini integrativ yondashuv asosida tashkil etish orqali oliy ta'lim tizimida ijtimoiy faol, mas'uliyatli va barkamol shaxsni shakllantirish imkoniyati kengayadi.

Adabiyotlar:

1. UNESCO. Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
2. UNESCO. Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the twenty-first century. – Paris, 2019.
3. Сластенин В.А., Исаев И.Ф. Педагогика. – М.: Академия, 2015.
4. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. – М., 2014.
5. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси. – Тошкент, 2022.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат образования. – М., 2017.
7. Краевский В.В. Методология педагогики. – М., 2010.
8. Юзикаева Э.Р. Теоретические основы педагогического мониторинга в образовательном процессе. – Ташкент: ТГПУ, 2010.
9. Yuldasheva M.M. Technology for the formation of tolerant thinking and civic positioning among students based on a value-oriented approach // Filologik tadqiqotlarning yangi bosqichi: zamonaviy tendensiyalar va istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Buxoro, 2024. – B. 196–197.
10. Yuldasheva M.M. Механизм реализации совершенствования гражданского позиционирования у студентов на основе ценностно-ориентировочного подхода // O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning istiqbollari va muammolari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Buxoro, 2025. – B. 146–148.
11. Yuldasheva M.M. Qadriyatli yondashuv asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini takomillashtirishni amalga oshirish mexanizmi // Ta'lim jarayonida innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni joriy qilish – zamonaviy ta'limning bosh strategiyasi. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2025. – B. 328–331.
12. Yuldasheva M.M. Технологии совершенствования толерантного мышления у студентов на основе ценностно-ориентировочных подходов // International Conference on Adaptive Learning Technologies. – 2024. – B. 157–160.
13. Yuldasheva M.M. Improving tolerant thinking among the youth of Uzbekistan // Youth, Science, Education: Topical Issues, Achievements and Innovations. International scientific-practical conference. – Prague, 2024. – P. 18–23.

**GULNOZ MO‘MINOVA SHE’RIYATIDA ADABIY-ESTETIK KATEGORIYALAR
TALQINI VA ULARNING TA’LIMIY-TARBIYAVIY AHAMIYATI**

Hasanova Ozoda Mirzohid qizi,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-kurs magistranti

Ushbu maqolada Gulnoz Mo‘minova she’riyatida adabiy-estetik kategoriyalarning badiiy talqini va ularning ta’limiy-tarbiyaviy ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoira ijodidagi go‘zallik, ulug‘vorlik, fojiaiviylik, kulgulilik, ramziylik kabi estetik hodisalar she’riy obrazlar, lirik kechinma va falsafiy mazmun bilan bog‘liq holda yoritiladi. Maqolada “Sevgi”, “Aksioma”, “Aytib bo‘lmaydigan qo‘shiq”, “Tarozi” kabi she’rlar misolida badiiy matnning germevntik va semiotik xususiyatlari ochib beriladi. Gulnoz Mo‘minova she’riyatida inson qalbi, muhabbat, erkinlik, ayol taqdiri, jamiyatdagi ziddiyatlar va ma’naviy iztiroblar estetik kategoriyalar orqali ifodalanishi ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada shoira she’rlarini adabiy ta’lim jarayonida o‘rganish o‘quvchilarda estetik did, obrazli tafakkur, badiiy tahlil ko‘nikmasi va ma’naviy-axloqiy qarashlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi asoslanadi. Tadqiqot natijalari Gulnoz Mo‘minova ijodining zamonaviy o‘zbek she’riyati taraqqiyotidagi o‘rni hamda uning ta’limiy-tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Go‘zallik, ulug‘vorlik, fojiaiviylik, kulgulilik, ramziylik, germevntika, semiotika, zamonaviy she’riyat.

**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ В ПОЭЗИИ
ГУЛЬНОЗ МУМИНОВОЙ И ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ**

В данной статье научно анализируется художественная интерпретация литературно-эстетических категорий и их воспитательное значение в поэзии Гульноз Моминовой. Эстетические явления, такие как красота, величие, трагедия, юмор, символизм в творчестве поэтессы, освещаются в исследовании в связи с поэтическими образами, лирическим опытом и философским содержанием. В статье раскрываются гермеvntические и семиотические особенности художественного текста на примере таких стихотворений, как «Любовь», «Аксиома», «Неизреченная песня», «Тарози». В поэзии Гульноз Моминовой показано, что человеческое сердце, любовь, свобода, женская судьба, конфликты в обществе и душевные страдания выражаются через эстетические категории. Также в статье основывается на том, что изучение стихов поэтессы в процессе литературного образования имеет важное значение для формирования у учащихся эстетического вкуса, образного мышления, навыков художественного анализа и духовно-нравственных взглядов. Результаты исследования служат определению роли творчества Гульноз Моминовой в развитии современной узбекской поэзии и ее образовательного и воспитательного потенциала.

Ключевые слова: Красота, величие, трагедия, юмор, символика, гермеvntика, семиотика, современная поэзия.

**INTERPRETATION OF LITERARY-AESTHETIC CATEGORIES IN GULNOZ
MUMINOVA'S POETRY AND THEIR EDUCATIONAL SIGNIFICANCE**

In this article, the artistic interpretation of literary-aesthetic categories and their educational significance in Gulnoz Mominova's poetry are scientifically analyzed. Aesthetic phenomena such as beauty, grandeur, tragedy, humor, symbolism in the work of the poetess are covered in the research in connection with poetic images, lyrical experience and philosophical content. The article reveals the hermeneutic and semiotic features of the artistic text on the example of poems such as "Love", "Axioma", "Unspeakable Song", "Tarozi". In the poetry of Gulnoz Mominova, it is shown that the human heart, love, freedom, women's fate, conflicts in society and spiritual suffering are expressed through aesthetic categories. Also, in the article, it is based on the fact that the study of the poetess's poems in the process of literary education is important in the formation of aesthetic taste, figurative thinking, artistic analysis skills, and spiritual and moral views in students. The results of the research serve to determine the role of Gulnoz Mominova's work in the development of modern Uzbek poetry and its educational and educational potential.

Key words: Beauty, grandeur, tragedy, humor, symbolism, hermeneutics, semiotics, modern poetry.

Kirish. Zamonaviy o‘zbek she‘riyati badiiy tafakkur yangilanishi, ramziy ifoda imkoniyatlarining kengayishi hamda inson ruhiyatini estetik-falsafiy talqin qilishga intilishi bilan ajralib turadi. Gulnoz Mo‘minova ijodi ana shu jarayonda alohida ahamiyat kasb etib, uning she‘rlarida go‘zallik, ulug‘vorlik, fojiaiviylik, kulgulilik, ramziylik kabi adabiy-estetik kategoriyalar inson qalbi, muhabbat, erkinlik, ayol taqdiri va jamiyatdagi ziddiyatlar bilan bog‘liq holda yoritiladi. Shoir she‘riyati faqat badiiy zavq uyg‘otuvchi matn sifatida emas, balki o‘quvchilarda estetik did, obrazli tafakkur, ma‘naviy-axloqiy qarash va badiiy tahlil ko‘nikmalarini shakllantiruvchi muhim ta‘limiy-tarbiyaviy manba sifatida ham e‘tiborga loyiqdir.

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Gulnoz Mo‘minova she‘riyatini o‘rganishda shoiraning “Kometa”, “Havo”, “Dil siniqlari” kabi to‘plamlari asosiy badiiy manba vazifasini bajaradi. Ushbu manbalarda sevgi, erkinlik, ayol ruhiyati, jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlar va insoniy iztiroblar turli estetik kategoriyalar vositasida ifodalanadi. Shuningdek, E. Umarov, R. Karimov, M. Mirsaidova va G. Ayxodjayevalarning “Estetika asoslari” o‘quv qo‘llanmasi adabiy-estetik kategoriyalarni nazariy jihatdan tushuntirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur adabiyotlar tahlili Gulnoz Mo‘minova she‘riyatida go‘zallik, fojiaiviylik, ulug‘vorlik va kulgulilik kategoriyalarining badiiy obraz, ramz, semiotik belgi va germenevtik talqin orqali ochib berilishini aniqlash imkonini beradi.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi Gulnoz Mo‘minova she‘riy matnlarini adabiy-estetik, germenevtik, semiotik va qiyosiy-tahliliy yondashuvlar asosida o‘rganishga tayandi. Adabiy-estetik tahlil orqali she‘rlardagi go‘zallik, ulug‘vorlik, fojiaiviylik va kulgulilik kategoriyalarining badiiy ifoda shakllari aniqlansa, germenevtik yondashuv yordamida she‘riy obrazlarning ichki ma‘nosi, falsafiy mazmuni va yashirin ruhiy qatlamlari izohlandi. Semiotik tahlil esa “kapalak”, “nay”, “ayiq”, “bo‘ri”, “ilon”, “yo‘l”, “tun”, “hovuz” kabi obrazlarning belgi va ramz sifatidagi ma‘nolarini ochishga xizmat qildi. Qiyosiy-tahliliy usul orqali esa turli she‘rlardagi estetik kategoriyalarning o‘zaro uyg‘unligi, ta‘limiy-tarbiyaviy imkoniyatlari hamda adabiy ta‘lim jarayonida qo‘llanish ahamiyati asoslab berildi.

Zamonaviy o‘zbek she‘riyati yangi badiiy tafakkur, falsafiy chuqurlik va estetik izlanishlar bilan ajralib turadi. Bu jarayonda Gulnoz Mo‘minova ijodi alohida o‘rin egallaydi. Shoir she‘rlarida inson qalbi, muhabbat, jamiyat va mavjudlik muammolari estetik kategoriyalar orqali talqin qilinadi. Maqolaning maqsadi — shoir she‘riyatida adabiy-estetik kategoriyalarning ifodalanish usullarini ilmiy tahlil qilishdan iborat. Gulnoz Mo‘minova o‘zbek zamonaviy she‘riyatining yorqin yulduzlaridan biridir. Uning she‘rlari kitobxonlarga badiiy estetik zavq bag‘ishlaydi. Shoir she‘rlarida adabiy-estetik kategoriyalarning deyarli barchasini uchratamiz, she‘rlarni o‘qiganda esa ijodkor dardini, sevgisini, muhabbatini, shukrini birgalikda his etamiz. Keling, shoir she‘rlarida, avvalo, go‘zallik adabiy-estetik kategoriyasini ifodalanishini ko‘rib tahlilga tortamiz. Quyida shoiraning “Sevgi” she‘riga e‘tiborimizni qarataylik.

SEVGI

Sevgi-

inja gulbarg.

Tebranganda Jannat chechagi

yuraklarga to‘kilib qolgan,

tebranish chastotasi

bir bo‘saning hovuriga teng.

Sevgisiz yuraklar intizor

Jannat chechagining harakatiga.[3]

Sevgi dunyodagi eng go‘zal, betakror, ulug‘vor, ilohiy tuyg‘udir. U qalblarni yayratadi, azoblaydi, kuldiradi, yig‘latadi. She‘rga bir qarashdayoq shoir sevgini naqadar go‘zal qilib tasvirlaganiga amin bolasiz. Birinchi qatorning o‘zidayoq “Sevgi-inja gulbarg” deb o‘xshatilishi, sevgining naqadar nozik, go‘zal tuyg‘uligidan dalolatdir. Zamonaviy o‘zbek she‘riyatida sevgi mavzusi an‘anaviy romantik talqindan chiqib, falsafiy va estetik mushohada darajasiga ko‘tarilmoqda. “Sevgi” she‘ri ana shunday izlanishlar mahsuli bo‘lib, unda sevgi tushunchasi biologik yoki maishiy hodisa emas, balki ruhiy-ilohiy kategoriya sifatida talqin etiladi.

She‘rning asosiy mavzusi — sevgi fenomenining inson qalbidagi estetik mohiyati. Asosiy g‘oya shundan iboratki, sevgi inson qalbiga ilohiy manbadan kirib keladigan, uni ma‘naviy jihatdan uyg‘otadigan kuchdir. Ijodkor sevgini qalblarga “to‘kilib qoladigan” jannat chechagi sifatida tasvirlash orqali uning gozal tabiatini korsatadi.

She‘rda badiiy obrazlar ramziy xarakterga ega:

“Inja gulbarg” — sevgi tuyg‘usining nozikligi, beozorligi va estetik nafisligini ifodalaydi.

“Jannat chechagi” — sevgi ilohiylilik bilan chambarchas bog‘langanini ko‘rsatadi.

“Bir bo‘saning hovuri” — ruhiy va jismoniy yaqinlikning uyg‘unligini anglatadi.

“Tebranish chastotasi” — zamonaviy ilmiy termin bo‘lib, sevgi holatini energetik va ruhiy jarayon sifatida talqin qilishga xizmat qiladi.

Mazkur obrazlar she‘rda an‘anaviy lirika bilan zamonaviy tafakkurning birikuvini amalga oshiradi.

She‘rda bir nechta estetik kategoriyalarni korishimiz mumkin.

Go‘zallik kategoriyasi sevgining nafis, pok va jozibali obrazlarda berilishida korinadi.

Ulug‘vorlik (yuksaklik) kategoriyasi sevgi tuyg‘usining jannat va ilohiylik bilan qiyoslanishida aks etadi.

Liriklik esa subyektiv kechinmalar, ichki sezgi va qalb tebranishlari orqali ifodalanadi.

Shuningdek, “sevgi-siz yuraklar” obrazi orqali estetik bo‘shliq va ma‘naviy intiqlik holati ko‘rsatiladi.

“Sevgi” she‘ri sevgi tushunchasini estetik va falsafiy nuqtayi nazardan talqin qiluvchi mukammal badiiy matndir. Unda sevgi inson qalbini yuksaltiruvchi, uni ilohiy mohiyat bilan bog‘lovchi kuch sifatida gavdalanadi. Asar zamonaviy o‘zbek she‘riyatida sevgi fenomenining yangi badiiy talqinini namoyon etadi.

Shoira qiz voz kechdi

Tabiatshunos oshig‘idan,

Ko‘rib qolgach uning uyida

Qurtilgan kapalaklarni.[1,14]

Gulnoz Mo‘minovaning “Kometa” to‘plamiga kiruvchi, 2017-yilda yaratilgan “Aksioma” she‘ri ham to‘rtlik shaklida yaratilgan. Har ikki to‘plamdagi to‘rtliklarning farqli jihatlarini tahlil qilganda, she‘rlarning nomlanishi jihatidan “Kometa” to‘plami o‘ziga xos xususiyatni kasb etadi. “Aksioma” so‘zi yunoncha “axioma” ya‘ni qabul qilingan qoida ma‘nosini ifodalab, isbot talab qilmaydigan haqiqatni ifodalaydi. Shoira tabiri bilan aytganda “Go‘zallikni o‘ldirgan odam sevishga qodir emas”. Haqiqatdan ham, uning fikrlari inkor etib bo‘lmaydigan haqiqatdir. Ushbu she‘rda estetik kategoriyalarning go‘zallik, ziddiy jihatlar ham ko‘zga tashlanadi. Shoira ishqni tiriklik, hayot, go‘zallik bilan belgilaydi. Tabiatshunos olim esa hayotni shakl (o‘lik kapalak) bilan izohlaydi. Germanivik jihatdan tahlil etganda voz kechish va kapalak so‘zlari ramziylik xususiyatlarini ham o‘zida jo qiladi. Kapalak – erkinlik ramzi sifatida hayot haqiqati, har yaratilgan tiriklik, yashash huquqi haqida so‘z boradi. Shoira esa bunday huquqdan ajratuvchi olimlardan voz kechishini ta’kidlaydi. Semiotik jihatdan tahlil etganda tabiatshunos bu bilim, orttirilgan aql, tadqiqot va egalik tushunchalari sifatida olimlik belgisini bildiradi. Qurtilgan kapalak esa denotat – o‘lik hashorat, konnotat – to‘xtatib qo‘yilgan vaqt, o‘ldirilgan go‘zallik, majburiy kuchni ifodalaydi. Uy so‘zi esa shoira tabiri bilan aytganda qabrston, olim nigohida esa eksponatlar saqlanadigan joy sifatida qaraladi. Shoira qiz esa erkinlik va hayot tarafdori sifatida talqin qilinadi. Shoira ushbu misrlar orqali *qurtilgan kapalak* obrazini insoniyat bilan bevosita bog‘laydi va falsafiy-psixologik tahlil asosida fikr yuritadi. Qurtilgan kapalak – fojia, kapalakning tiriklikdagi hayoti go‘zallikni ifodalashi estetik kategoriyalarning she‘r tarkibiga nihoyatda go‘zal shaklda singdirilgan ekanidan dalolat beradi.

Oshiq aytar: “Nayning navosidir ishq”,

Goh g‘am vodiysining havosidir ishq.

Avvalda bu dardning boisi O‘zi,

Ham oxirda uning davosidir ishq.

Ushbu she‘r “Dil siniqlari” to‘plamiga kiritilgan to‘rtliklardan biri sanaladi. She‘rda nay – bu tasavvufiy jihatdan inson, nay navosi esa yaratgandan ayriliq hasratini bildiradi. G‘am vodiysi so‘zi Fariddin Attorning “Mantiq ut - tayr” asaridagi yetti vodiya ishoradir. Germanevtik jihatdan ishq so‘zi ham dard ham davoni ifodalovchi birlikdir. Shunday ekan, she‘r tahliliga ko‘ra, shifo dardning ichida kabi germanivtik haqiqatlarni tushunish mumkin. Yaratganga bo‘lgan ishq yo‘lidagi qiyinchiliklar, Yaratgan bilan yengillashadi. Semiotik jihatdan nay, havo so‘zlari belgini bildiradi.

Ayiq bo‘lsang – o‘ngiringda otarlar,

Bo‘ri bo‘lsang – adiringda otarlar,

Ilon bo‘lsang – zaharing uchun sotarlar.

Sen ortga boqma. Qoch.[3]

Ushbu parchada fojiaiylik (tragizim) kategoriyasi markaziy o‘rinda ko‘zga tashlanadi. Lirik subyekt ayiq, bo‘ri, ilon obrazlari vositasida shakllantiriladi. Shoira ta’biri bilan aytganda, har qanday holatda ularni “otishadi” yoki “sotishadi”. Bu so‘zlar orqali insoniy mavjudlikning fojeasiga urg‘u beriladi, inson nafsining naqadar kuchli ekanligi izohlanadi. Bu esa “*Estetika kategoriyalarning she‘riyat tizimida fojeaviylik asosida shakllanganligiga ham urg‘u beradi*”. Ushbu she‘rda ulug‘vorli kategoriyasi ham mavjud. Obrazlar hayotda yashab qolish uchun harakat qilishi – bu obrazlarga ulug‘vorlikni baxshida etadi. She‘rda ishtirok etgan “*bo‘lsang – otarlar*” so‘zlari she‘rga ritmik va semantik uyg‘unlikni ifoda etadi. Bu esa

she’rda estetik go’zallikni ifoda etadi. She’rda ramziylik ham mavjud bo’lib, ayiq – kuch, qo’pollik, bo’ri – yovvoyilik, mustaqillik, ilon – zahar, xavf va yashirin kuch sifatida izohlanadi. Bu obrazlardagi xususiyatlar insonga ko’chiriladi. Bu esa ijtimoiylik va psixologiklikni singdiradi. Ushbu holat she’riyatda allehorik umumlashtirish deya izohlanadi.

Gulnoz Mo’minova she’riyati adabiy estetik kategoriyalar tahliliga muvofiqdir. “Havo” she’riy to’plamida *“Aytib bo’lmaydigan qo’shiq”* nomi ostida she’r mavjud. Ushbu sher fojiali kategoriyasi asosida yaratilgan. Fojiaviylik so’zi shaxs yoki jamiyat o’rtasidagi murosasiz ziddiyatlar, vaziyatlarning yuzaga kelishi oqibatida ruhiy, antologik iztiroblar, muammolarga qo’llaniladi. Gulnoz Mo’minovanning ushbu she’rida *“Ayol bo’lib tug’ilma sharqda”* jumlasini ontologik fojiaviylikni yuzaga keltirgan. She’rning badiiy ta’sirini oshirish maqsadida har bir misralar yakuni ayni shu jumlar bilan yakunlanadi. She’r tahlili jarayonida shoira nazdida mavjudlik bu azob, sharqda tug’ilish esa jazo qabilidagi fikrlar ekzistensial fojiaviylikni tashkil etadi.

*Xursand derlar – zo’rlashar seni,
Gulsan derlar, zo’rlashar seni,
Kunmoqqa majburlashar seni,
Ayol bo’lib tug’ilma sharqda.* [2,10]

Ushbu misralarda takrorlangan *“zo’rlashar”, “zo’rlashar”, “majburlashar”* fe’llari ma’noni kuchaytirish darajalarini ifodalovchi birlik sifatida qo’llanilib, ayollarga nisbatan zo’ravonlik diskursi, patriarxal repressiya, ijtimoiy determinatsiya kabi salbiy tushunchalar bilan izohlanadi.

*“Toj mahal ham bir shoh ruyosi,
Dunyoda yo’q garchi qiyosi”* [2,10]

She’r tarkibida bunday tarixiy mavjudlikka tayanish qadimda ayollarga nisbatan hurmat-e’tiborga urg’u berishdir. Bugun esa bunday toj mahal kabi binolar yo’q va ularni bunyod etuvchi shaxs va jamiyat ham yo’q ekanligi urg’u beriladi. Bu tarix va hozirgi zamon o’rtasida ziddiyatli vaziyatni yuzaga keltiradi. O’z-o’zidan bu esa, tarixiy psixologik konflikt va fojiaviylikka asos bo’ladi. Sher tarkibida uchuvchi *“tog’da alqor”, “cho’lda yantoq”, “oq qush”, “ilon baliq”* kabi simvolik belgilar ham uchraydi. *“Tog’da alqor”* jumlasiga hayotda erkin yashash ramzi, *“cho’lda yantoq”* jumlasini azob ichida yashash ramzi, *“oqqush”* jumlasini fobiya va poklik ramzi, *“ilonbaliq”* jumlasini esa yashash va moslashuv ramzi sifatida qo’llanilgan. Bu jumlar o’z o’rnida ma’lum bir fojiaviylikka urush bermoqda. Birgina ushbu she’rda ekzistensial fojiaviylik, ontologik fojiaviylik, ijtimoiy fojiaviylik, tarixiy-psixologik fojiaviylik, simvolik fojiaviylik ko’zga tashlanishi, Gulnoz Mo’minova she’riyatida obrazlar va kategoriyalarning murakkab ifodalanishidan dalolatdir.

*“Ninachilar o’rchitding, qalbing ichida,
Dunyo ularni ochofat qushlariga yedirtdi,
Birma-bir tutib yedirtdi”* [3]

“Ninachilar” nomi ostida chop etilgan ushbu she’rda fojiaviylikning yashirin elementlarini ko’rish mumkin. Dunyoning ninachilarga nisbatan siyosatini zo’ravonlik, tashqi muhitdagi himoyasiz hayvonlar (insonlar nazarda tutilgan) uchun og’ir kechishini ifodalaydi. She’riy misradagi yashirin fojia ninachilar tomonidan insonlarga, dunyoga qarshilikning yo’qligida, ularning ojizligida. Fojia yaratilarning (kapalak) asta-sekin yo’q bo’lib ketish jarayoni bilan ifodalanadi. Bu she’rda yo’l *“Yo’l iloni, na boshi na dumi ko’rinmas”* deya tasvirlangan. Bu esa ilon yo’lini cheksizlikka, cheksiz fojiaviylikka o’xshatishdir. She’riyatda fojiaviylik kategoriyasining ulug’vorlik bilan kelishi anchayin odatiy holdir, biroq go’zallik kategoriyasi bilan ifodalanishi esa yangilikdir. Yo’lning ilonga va bu yo’lning esa kapalaklar uchun o’lim ekanligi mohirlik bilan misralarga singdirilgan.

Gulnoz Mo’minovanning *“Chig’anoq”* nomli she’riy to’plamida *“Gulhan”* nomli she’r mavjud. Ushbu she’rda ko’zning qalb ko’zgusiga o’xshatilishi jihati go’zallik kategoriyasini, *“Menga ayon, sen mag’rur, kibor va beparvo otarsan, xanda”* misralari orqali ulug’vorlik kategoriyasi ko’zga tashlansa-da, shu bilan birga fojiaviylik ham mavjuddir. Inson shaxsiyatiga mag’rurlik, kibor kabi xususiyatlar xos bo’lishi mumkin, biroq bu kabi illatlar fojia belgisidir. *“Oyparast”* she’rining *“Tun bu - cho’zilgan qo’lim, yumilmagan ko’zimdir”* misralari orqali tunning cho’zilgan qo’lga, yumilgan ko’zga o’xshatilishi ohoriy go’zallikni ifodalashga xizmat qilgan. *“Hovuz – pahlavonning hovuzchi, unda sochin chayar majnuntol”* misralari *“Hovuz va majnuntol”* she’ridan o’rin olgan. Hovuz joylashganlik jihatidan dunyodagi kichik bir hududni egallashi, pahlavonning hovuzchiga o’xshatilishi, majnuntol esa egilib turishi jihatidan suvda sochin chayayotgan qizga o’xshatiladi. Bu esa 2014-yil yaratilgan ushbu she’rga go’zallik kategoriyasining o’ziga xos jihatini singdirgan. *“Paris”* deb nomlangan she’rning *“Yelenaning bitta bo’sasi, yuz mamlakat boji bilan teng”* misralarida Yelena shaxsiyati, uning bo’sasi beqiyos ta’rif bilan ifodalanishi, go’zallik kategoriyasiga oiddir. *“Kometa”* to’plamidan o’rin olgan *“So’ngi yig’i”* she’rida *“Rashk urushi - jangning eng zo’ri”*

misralari, “*Qalamning shoiriga degani*” she’rida “*Yig’ilarim senga kelmasin malol, ular qismatimning oddiy arzidir*” misralari, “*Xalq cholg’usi*” she’rida “*Ko’ngil haqning cholg’usi, do’stim*” misralari go’zallik kategoriyasiga oid fikrlar bilan izohlanadi. “*Havo*” she’riy to’plamidan o’rin olgan “*Hadik*” she’rida hadikning shakkoklikning arqonga qiyoslanishi, “*Bu qiz*” she’rida qalbning “*Nefrit*” ko’liga o’xshatilishi o’ziga xosdir. “*Kometa*” she’riy to’plamida 2017-yilda yaratilgan she’rlar qatorida “*Tarozi*” she’ri ham mavjud.

Dunyo mezonidan maymun ham kular:

Latifa bormikan bundan ziyoda:

Goh otliq jang qilmay qahramon bo’lar,

Jangning boshidayoq o’lar piyoda.[3]

Ushbu she’r haqiqatdan ham tanqidiy yumoristik asosdagi kulgulilik kategoriyasini ifodalagan she’r toifasiga kiradi. Jangda birinchi bo’lib piyodalar ishtirok etishi va halok bo’lishi lekin qahramonlik shuhratini otliq askarlar bilan ifodalanishi tanqidiylikni yuzaga keltiradi. Gulnoz Mo’minovaning she’riy uslublardagi mahorati adabiy estetik kategoriyalarni obrazlar va subyektlar vositasida aniq, yashirin tarzda ifodalashdadir. “*Falsafa shiviri*” she’riy to’plamidan o’rin olgan “*Ketmon*” she’ridagi ketmon obrazi, “*qish*” she’ridagi “*qish*”, “*deputat*” obrazlari tanqidiy yumoristik sifatlari bilan kulgulilik kategoriyasining yuzaga kelishini ta’minlashga xizmat qilgan deyish mumkin.

Mazkur maqolada Gulnoz Mo’minova she’riyatida adabiy-estetik kategoriyalarning badiiy ifodasi tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, shoira ijodida go’zallik, ulug’vorlik, fojiaviylik va kulgulilik kategoriyalari o’zaro uyg’un holda namoyon bo’lib, inson qalbi va jamiyat muammolarini chuqur yoritadi. Xulosa qilib aytganda, Mo’minova she’riyati estetik tafakkur va ramziy ifoda orqali zamonaviy o’zbek she’riyatining mazmun va shakl jihatdan boyishiga munosib hissa qo’shmoqda.

Xulosa. Gulnoz Mo’minova she’riyati zamonaviy o’zbek adabiyotida adabiy-estetik kategoriyalarning rang-barang va chuqur badiiy talqinini namoyon etishi bilan ahamiyatlidir. Shoira ijodida go’zallik, ulug’vorlik, fojiaviylik, kulgulilik, ramziylik kabi estetik tushunchalar inson qalbi, muhabbat, erkinlik, ayol taqdiri, ijtimoiy ziddiyatlar va ruhiy iztiroblar bilan uzviy bog’liq holda ifodalanadi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, Gulnoz Mo’minova she’rlarida obrazlar oddiy tasvir vositasi bo’lib qolmay, balki chuqur falsafiy, semiotik va germeneytik mazmun tashuvchi badiiy belgilar sifatida namoyon bo’ladi. Ayniqsa, “*kapalak*”, “*nay*”, “*ilon*”, “*yo’l*”, “*tun*”, “*hovuz*” kabi obrazlar orqali hayot va o’lim, go’zallik va fojia, erkinlik va majburiyat, muhabbat va iztirob o’rtasidagi murakkab munosabatlar yoritiladi. Shoira she’riyatining ta’limiy-tarbiyaviy ahamiyati shundaki, bunday poetik matnlarni adabiy ta’lim jarayonida o’rganish o’quvchilarda estetik did, badiiy tafakkur, ramziy obrazlarni anglash, matnni tahlil qilish va mustaqil fikr yuritish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Shu jihatdan Gulnoz Mo’minova ijodi nafaqat zamonaviy o’zbek she’riyatining badiiy-estetik taraqqiyotini ko’rsatadi, balki yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda ham muhim adabiy-pedagogik manba sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Mo’minova G. “*Kometa*” she’rlar. – Toshkent, G’afur G’ulom nomidagi nashriyot - matbaa ijodiy uyi, 2016 – B. 268.
2. Mo’minova G. “*Havo*” she’rlar. – Toshkent, Yangi asr avlodi, 2024. – B. 159.
3. Mo’minova G. *Dil siniqlari* (rasmiy Telegram kanali).
4. Umarov E., Karimov R., Mirsaidova M., Ayxodjayeva G. *Estetika asoslari*:
5. *Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o’quv qo’llanma*. – Ikkinchi nashri. –
6. Toshkent: “*Sharq*” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2004. – B. 126
7. Qo’ldoshev M. *Adabiyot nazariyasi asoslari*. – Toshkent: O’qituvchi, 2002.
8. Quronov D. *Adabiyotshunoslikka kirish*. – Toshkent: Fan, 2007.
9. Yo’ldoshev Q., Yo’ldoshev M. *Badiiy tahlil asoslari*. – Toshkent: Kamalak, 2016.
10. Rasulov A. *Badiiylik — bezavol yangilik*. – Toshkent: Sharq, 2007.

TALABALARDA MA’NAVIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Xo’jayeva Gulshoda Jalilovna,

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Ushbu maqola talabalarda ma’naviy dunyoqarashni rivojlantirishning psixologik-pedagogik imkoniyatlarini o’rganishga bag’ishlangan bo’lib, ma’naviy dunyoqarash tushunchasi, uning shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirishdagi roli, shuningdek pedagogik jarayonda samarali rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Maqolada faol pedagogik metodlar, jumladan rolli o’yinlar, muammoli vaziyatlar, guruh loyihalari va interaktiv mashg’ulotlar talabalarning shaxsiy qadriyatlarini anglash, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishdagi roli batafsil ko’rib chiqilgan. Shuningdek, refleksiya va muhokama jarayonlari orqali talabalar hissiy-ijtimoiy rivojlanishi va shaxsiy axloqiy mezonlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo’lishi tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: *Talabalar, ma’naviy dunyoqarash, psixologik-pedagogik imkoniyatlar, axloqiy qarorlar, ijtimoiy faollik, shaxsiy qadriyatlar, interaktiv mashg’ulotlar, refleksiya, muhokama, pedagogik yondashuv, faol metodlar, axborot texnologiyalari.*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

Данная статья посвящена изучению психолого-педагогического потенциала развития духовного мировоззрения у учащихся, анализируется понятие духовного мировоззрения, его роль в формировании личностных и социальных ценностей, а также методов эффективного развития в педагогическом процессе. В статье подробно рассмотрена роль активных педагогических методов, в том числе сюжетно-ролевых игр, проблемных ситуаций, групповых проектов и интерактивных занятий в понимании личностных ценностей учащихся, принятии этических решений, формировании социальной ответственности. Также было проанализировано, смогут ли учащиеся укрепить свое эмоционально-социальное развитие и личные моральные критерии посредством процессов рефлексии и обсуждения.

Ключевые слова: *учащиеся, духовное мировоззрение, психолого-педагогические возможности, этические решения, социальная активность, личностные ценности, интерактивное обучение, рефлексия, обсуждение, педагогический подход, активные методы, информационные технологии.*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING STUDENTS’ SPIRITUAL WORLDVIEW

This article is devoted to the study of the psychological and pedagogical possibilities of developing a spiritual worldview in students, analyzing the concept of a spiritual worldview, its role in the formation of personal and social values, as well as methods of effective development in the pedagogical process. The article examines in detail the role of active pedagogical methods, including role-playing games, problem situations, group projects and interactive activities, in the understanding of the personal values of students, in the formation of moral decisions and social responsibility. It has also been analyzed that through reflection and discussion processes, students are able to develop emotionally-socially and strengthen their personal moral criteria.

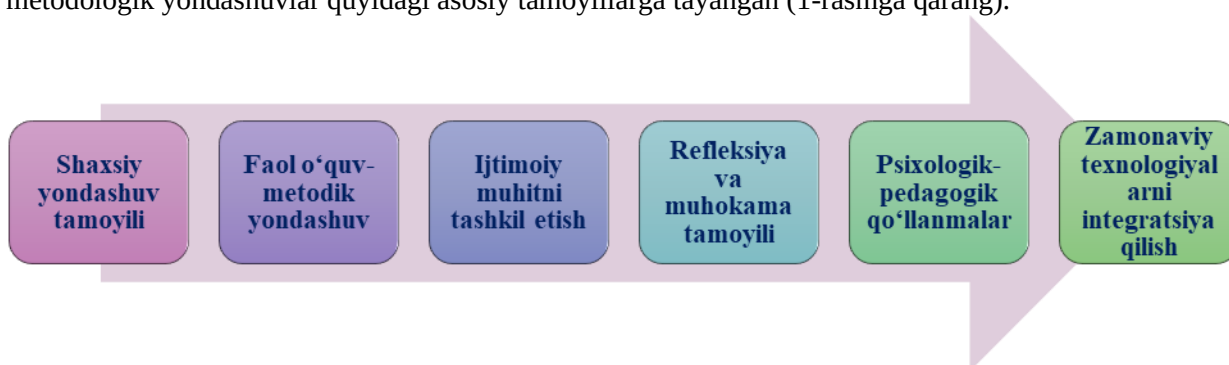
Keywords: *students, spiritual worldview, psychological and pedagogical opportunities, moral decisions, social activity, personal values, interactive activities, reflection, discussion, pedagogical approach, active methods, information technology.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy, madaniy va ma’naviy hayoti doimiy o’zgarishlar va yangilanishlar bilan ajralib turadi. Shu sababli, yosh avlodning shaxs sifatida shakllanishi, uning jamiyatdagi o’rni va ijtimoiy mas’uliyatini anglashi har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalik davri inson hayotining eng mas’uliyatli va sezgir bosqichlaridan biri bo’lib, bu davrda shaxsning shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlari, dunyoqarashi va axloqiy-mazmunli qarashlari shakllanadi. Aynan shu sababdan ma’naviy tarbiya va dunyoqarashni rivojlantirish masalalari ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida ko’riladi.

Ma'naviy dunyoqarash bu shaxsning axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy me'yorlarga bo'lgan munosabati, hayotiy tajriba va bilimlarni birlashtiruvchi murakkab psixologik-kognitiv tizimdir. Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni shakllantirish, nafaqat ularning shaxsiy o'sishiga, balki jamiyatning ma'naviy muhitini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim tizimi talabalarning ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishi, axloqiy me'yorlarni anglashi va ularni kundalik hayotida qo'llashini ta'minlashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishi zarur. Psixologik-pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish jarayoni murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Bu jarayon shaxsning intellektual rivojlanishi, hissiy sezgirligi, axloqiy qadriyatlarni qabul qilishi va ularni amaliyotda qo'llashi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli pedagoglar va psixologlar ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiya elementlarini kiritish, shaxsiy o'sish uchun psixologik imkoniyatlar yaratish, guruh ichidagi ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni shakllantirish kabi metodlarni qo'llashlari lozim. Zamonaviy psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishning samarali yo'llari orasida interaktiv metodlar, ma'naviy qadriyatlar asosidagi muammoli vaziyatlar, ijtimoiy loyihalar va guruh ishlarini qo'llash katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, o'qituvchi shaxsiy namunasi, talabaning hissiy holati va ijtimoiy muhitning ta'siri ham muhim omil sifatida rol o'ynaydi.

Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishning psixologik-pedagogik imkoniyatlarini o'rganish, nafaqat ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, balki kelajak avlodni ma'naviy barkamol va jamiyat uchun mas'uliyatli shaxs sifatida tayyorlashga xizmat qiladi. Ushbu maqolada psixologik va pedagogik yondashuvlar, samarali metodlar va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari tahlil qilinadi hamda talabalarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda yuzaga keladigan muammolar va ularni yechish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish jarayoni murakkab psixologik va pedagogik mexanizmlarga asoslanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi talabalar shaxsining shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy muhit, pedagogik yondashuvlar va tarbiyaviy metodlarning uyg'unligiga bog'liqdir. Shu sababli metodologik yondashuvlar quyidagi asosiy tamoyillarga tayangan (1-rasmga qarang).

1-rasm. Metodologik yondashuvlarning asosiy tamoyillari

1.Shaxsiy yondashuv tamoyili Har bir talabada ma'naviy qadriyatlarni qabul qilish va shakllantirishning individual yo'llari mavjud. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalarning shaxsiy motivatsiyasi, qiziqishlari va axloqiy qarashlari ularning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli pedagoglar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda tarbiyaviy va o'quv-metodik faoliyatni tashkil etishlari lozim.

2.Faol o'quv-metodik yondashuv Ma'naviy dunyoqarashni shakllantirish faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanmasligi kerak. Talabalarni muammoli vaziyatlar, rolli o'yinlar, interaktiv mashg'ulotlar va guruh loyihalariga jalb qilish orqali ularning axloqiy fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi. Shu bilan birga, amaliy mashg'ulotlar orqali talabalar o'z qadriyatlarini real hayotiy sharoitlarda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3.Ijtimoiy muhitni tashkil etish Talabalarning ma'naviy dunyoqarashi nafaqat o'quv jarayonida, balki ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirda shakllanadi. Pedagoglar talabalarni volontyorlik, ijtimoiy loyihalar, madaniy va ilmiy tadbirlar orqali faol muhitga jalb qilishi shaxsning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga yordam beradi.

4.Refleksiya va muhokama tamoyili Talabalarga o'z xatti-harakatlari, qarorlari va hissiy reaksiyalarini tahlil qilish imkoniyatini yaratish orqali ularning axloqiy ongini rivojlantirish mumkin. Shu maqsadda pedagoglar talabalarga muhokama, guruh diskussiyalari, portfoliolar va jurnal yuritish kabi metodlarni qo'llaydilar. Bu usullar shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarni anglash, muammoli vaziyatlarda axloqiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

5. Psixologik-pedagogik qo'llanmalar Talabalar bilan ishlashda psixologik va pedagogik diagnostika metodlari – testlar, so'rovnomalar, kuzatish va intervyular qo'llaniladi. Bu orqali talabalar ma'naviy dunyoqarash darajasi, axloqiy me'yorlarga munosabati va hissiy-ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari aniqlanadi. Natijalar asosida individual va guruh metodlarini yanada samarali qo'llash mumkin bo'ladi.

6. Zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish Interaktiv texnologiyalar va multimedia vositalari talabalarni ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishga jalb qilishda muhim vosita hisoblanadi. Onlayn muhokamalar, virtual simulyatsiyalar, ma'naviy-axloqiy dilemmalarni yechish platformalari talabalar tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi hamda ularni real hayotiy sharoitlarga tayyorlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi shuni ko'rsatadiki, talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish jarayoni psixologik va pedagogik yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali samarali amalga oshiriladi. Individual yondashuv, talabalarning shaxsiy xususiyatlari, motivatsiyasi va qiziqishlarini hisobga olish pedagogik jarayonning asosiy omili sifatida aniqlanadi. Faol pedagogik metodlar, jumladan rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar, guruh loyihalari va interaktiv mashg'ulotlar talabalarning shaxsiy qadriyatlarini anglash, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda refleksiya va muhokama metodlari orqali talabalar hissiy-ijtimoiy tajribasini tahlil qilish, o'z axloqiy mezonlarini aniqlash va amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishi aniqlandi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhit va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda pedagogik jarayonni boyitish talabalar ma'naviy dunyoqarashini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Umuman olganda, metodologik tahlil shuni ko'rsatadiki, talabalarda ma'naviy dunyoqarashni shakllantirish uzluksiz, ko'p qirrali va psixologik-pedagogik yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali samarali amalga oshadi, bu esa ularning shaxsiy, ijtimoiy va axloqiy barkamolligini ta'minlaydi.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish psixologik-pedagogik yondashuvlar orqali sezilarli ijobiy natijalarga olib keladi. Talabalar orasida shaxsiy qadriyatlarni anglash va ulardan amaliy hayotda foydalanish qobiliyati oshadi. Rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar va interaktiv mashg'ulotlar talabalarga o'z axloqiy prinsiplarini aniqlash va mustahkamlash imkonini beradi. Shu orqali shaxsiy axloqiy mezonlar shakllanadi, shaxsning ijtimoiy mas'uliyati va o'z harakatlari oqibatini tushunish darajasi ortadi.

Bundan tashqari, talabalarning axloqiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Ular murakkab vaziyatlarda turli variantlarni tahlil qilish, shaxsiy va jamiyat manfaatlarini hisobga olish hamda oqilona qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Bu jarayonda refleksiya va muhokama metodlari muhim rol o'ynaydi, chunki ular talabalarni o'z hissiy va axloqiy tajribalarini tahlil qilishga o'rgatadi. Talabalarda ijtimoiy faollik va jamiyat hayotida ishtirok etish intellekti oshadi. Volontyorlik, ijtimoiy loyihalar va guruh ishlari orqali talabalar o'zlarini jamiyatning faol a'zosi sifatida his qiladilar, bu esa ularning ma'naviy dunyoqarashini mustahkamlaydi. Zamonaviy axborot texnologiyalari va multimedia vositalari yordamida o'tkazilgan interaktiv mashg'ulotlar talabalarni tanqidiy fikrlash va axloqiy qaror qabul qilishga undaydi, bu esa ularning psixologik va pedagogik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish jarayoni nafaqat shaxsning shaxsiy o'sishi va axloqiy qobiliyatlarini oshirish, balki jamiyatning ma'naviy-madaniy muhitini boyitishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagogik va psixologik yondashuvlar, faol metodlar va zamonaviy texnologiyalarni uyg'un qo'llash talabalar ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda eng samarali vosita ekanligi aniqlanadi.

So'nggi yillarda talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu jarayonni samarali amalga oshirishning muhim psixologik-pedagogik omillari mavjud. Masalan, turli oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan so'rovnomalar natijalari shuni ko'rsatadiki:

- Talabalar orasida ma'naviy qadriyatlarning rivojlanganligi darajasi o'rtacha hisobda 68-72% ni tashkil qiladi. Bu shuni bildiradiki, talabalarning aksariyati axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni anglab yetish va amaliyotda qo'llashga intiladi.

- Talabalarning ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish darajasi so'rovnomalar bo'yicha 55-60% ni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich pedagogik faoliyat orqali ijtimoiy loyihalar va volontyorlik ishlariga jalb qilinadigan talabalar sonining oshishi bilan bog'liq.

- Ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish bo'yicha faol metodlardan foydalangan guruhda talabalar axloqiy qarorlar qabul qilish ko'nikmasi 20-25% ga oshgani kuzatilgan. Bu rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar va interaktiv mashg'ulotlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

- Talabalar orasida refleksiya va muhokama faoliyatida ishtirok etish darajasi o'rtacha 62% ni tashkil qiladi, bu ularning o'z hissiy-ijtimoiy holatini tahlil qilish va o'z qarashlarini shakllantirishga qiziqishini ko'rsatadi.

• Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash natijasida, talabalarning tanqidiy fikrlash va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatlari 15-18% ga oshgani qayd etilgan. Shu orqali interaktiv metodlar va multimedia vositalarining pedagogik ahamiyati namoyon bo'ladi.

Statistik ma'lumotlar talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish jarayonida psixologik va pedagogik imkoniyatlardan samarali foydalanishning ijobiy natijalarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ma'lumotlar shuni isbotlaydiki, faol metodlar, ijtimoiy loyihalar va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash talabalar shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarni anglash, axloqiy qarorlar qabul qilish va jamiyat hayotida faol ishtirok etish imkoniyatini oshiradi.

Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim jarayonida eng dolzarb masalalardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'naviy dunyoqarash faqat nazariy bilimlar bilan shakllanmaydi; u shaxsning shaxsiy tajribasi, hissiy-ijtimoiy rivojlanishi va ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir natijasida paydo bo'ladi. Shu sababli pedagogik jarayonni rejalashtirishda psixologik va pedagogik yondashuvlarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, talabalarning ma'naviy qadriyatlarni qabul qilish darajasi individual xususiyatlarga bog'liq. Har bir talabada o'ziga xos qiziqishlar, motivatsiya va ijtimoiy tajriba mavjud bo'lib, bu ularning axloqiy qarorlar qabul qilish va shaxsiy qadriyatlarini shakllantirish imkoniyatlariga ta'sir qiladi. Shu sababli pedagoglar individual yondashuvni qo'llashi, talabalarning shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ma'naviy tarbiyaviy faoliyatni tashkil qilishi zarur. Faol pedagogik metodlarning ahamiyati muhokamada alohida ta'kidlandi. Rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar, guruh loyihalari va interaktiv mashg'ulotlar talabalarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi, ularni shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarni anglashga undaydi. Bu metodlar talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, ularni murakkab vaziyatlarda axloqiy qarorlar qabul qilishga o'rgatadi va hissiy-ijtimoiy ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Refleksiya va muhokama metodlari ham muhokama jarayonida asosiy rol o'ynaydi. Talabalar o'z xatti-harakatlarini, qarorlarini va ularning oqibatlarini tahlil qilish orqali shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni chuqurroq tushunadilar. Shu tariqa ular o'z hissiy tajribasini anglash, axloqiy qarorlarini baholash va o'z qadriyatlarini hayotiy faoliyatda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ijtimoiy muhitning ta'siri ham muhokamada muhim omil sifatida qayd etildi. Talabalarni volontyorlik, ijtimoiy loyihalar, madaniy va ilmiy tadbirlarga jalb qilish ularning jamiyatdagi faol ishtirokini oshiradi va ma'naviy dunyoqarashning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy muhit bilan faol o'zaro ta'sir talabalarning o'z qadriyatlarini anglash va amaliyotda qo'llash qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Zamonaviy axborot texnologiyalari va multimedia vositalarining qo'llanilishi ham muhokama jarayonida muhim ahamiyatga ega. Onlayn muhokamalar, virtual simulyatsiyalar va ma'naviy-axloqiy dilemmalarni yechish platformalari talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, ularni real hayotiy sharoitlarga tayyorlaydi va pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi. Shu orqali talabalar axloqiy qarorlar qabul qilish, ijtimoiy mas'uliyatni anglash va o'z qadriyatlarini himoya qilish qobiliyatlarini mustahkamlaydilar. Shu bilan birga, muhokamada ayrim muammolar ham aniqlanadi. Ba'zi talabalar ijtimoiy faollik pastligi, motivatsiya yetishmasligi yoki shaxsiy qadriyatlarni amaliyotda qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu pedagogik jarayonni optimallashtirish, faol metodlarni kengaytirish va individual yondashuvni kuchaytirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, pedagoglar talabalarning shaxsiy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ma'naviy tarbiya jarayonini rejalashtirishi muhimdir. Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish uzluksiz va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u psixologik va pedagogik imkoniyatlarni uyg'unlashtirish orqali samarali amalga oshiriladi. Faol metodlar, interaktiv mashg'ulotlar, ijtimoiy loyihalar va zamonaviy texnologiyalar talabalarning shaxsiy qadriyatlarini anglash, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishda asosiy vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa talaba shaxs sifatida rivojlanadi va jamiyat uchun mas'uliyatli, ma'naviy barkamol shaxsga aylanadi.

Xulosa. Talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish psixologik-pedagogik imkoniyatlarni uyg'unlashtirish orqali samarali amalga oshiriladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, individual yondashuv, talabalar motivatsiyasi va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik jarayon ularning shaxsiy qadriyatlarini anglash, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish imkoniyatini oshiradi. Faol pedagogik metodlar, jumladan rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar, guruh loyihalari va interaktiv mashg'ulotlar talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, tanqidiy fikrlash va murakkab vaziyatlarda axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Refleksiya va muhokama jarayonlari talabalarni o'z hissiy-ijtimoiy tajribasini tahlil qilish, shaxsiy axloqiy mezonlarni shakllantirish va ularni amaliyotda qo'llashga yo'naltiradi. Ijtimoiy muhit va faol ijtimoiy faoliyat talabalarning jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatini rivojlantiradi, volontyorlik, ijtimoiy loyihalar va madaniy-ilmiy tadbirlar orqali ular o'zlarini jamiyatning faol va mas'uliyatli a'zosi sifatida his qiladilar. Zamonaviy

axborot texnologiyalari va multimedia vositalari talabalarning tanqidiy fikrlash, axloqiy qaror qabul qilish va ma'naviy-axloqiy dilemmalarni yechish qobiliyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ba'zi talabalar ijtimoiy faollik pastligi, motivatsiya yetishmasligi yoki shaxsiy qadriyatlarni amaliyotda qo'llashdagi qiyinchiliklarga duch keladi, bu esa pedagogik jarayonni optimallashtirish va individual yondashuvni kuchaytirishni talab qiladi. Umuman olganda, talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish psixologik va pedagogik omillarni uyg'unlashtirish orqali amalga oshiriladi va uning samaradorligi shaxsiy qadriyatlarni anglash, axloqiy qarorlar qabul qilish, ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish hamda shaxs sifatida barkamol rivojlanishga bevosita ta'sir qiladi. Shu tariqa, ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish nafaqat talabaning shaxsiy o'sishi va axloqiy yetukligini ta'minlaydi, balki jamiyatning ma'naviy-madaniy muhitini boyitadi va kelajak avlodni mas'uliyatli, ma'naviy barkamol shaxslar sifatida shakllantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Norbo'tayevna, D. N. (2024). Talabalarda ma'naviy yetuklikni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari. *CyberLeninka*, 12(3), 45–57.
2. Xajiyeva, I. A. (2024). Talaba psixologiyasining rivojlanishida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning o'rni: “Haft Shuaro” majmuasi misolida. 11(2), 22–36.
3. Yunusov, D. R. (2023). Talabalarda pedagogik hurfiylikni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari va omillari. 14–28.
4. Olimov, S. Sh., & Samieva, Sh. X. (2023). Talabalarda kreativlik va yangicha dunyoqarashni rivojlantirish. 5(1), 10–25.
5. Shirinboyev, O. Sh., & Samieva, Sh. X. (2023). Talabalarda kreativlik va yangicha dunyoqarashni rivojlantirish. 5(1), 26–40.

O‘QUVCHILARDA AXBOROT SAVODXONLIGI VA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK ZARURATI

Xolmatova Sabohat Ilhomovna,

Chirchik davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
xolmatovasabohat579@gmail.com

Mazkur maqolada o‘quvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zarurati tahlil qilinadi. Axborotlashgan jamiyat sharoitida o‘quvchi turli raqamli manbalar, elektron resurslar, ijtimoiy tarmoqlar, multimedia materiallari va an‘anaviy matnlar bilan doimiy aloqada bo‘ladi. Bunday vaziyatda axborotni izlash, saralash, ishonchliligini tekshirish, mazmunan anglash, tanqidiy baholash va maqsadga muvofiq qo‘llash ko‘nikmalari ta‘lim jarayonining muhim natijaviy mezoniga aylanadi. Maqolada axborot savodxonligi faqat texnik ko‘nikma emas, balki o‘quvchining intellektual mustaqilligi, tanqidiy tafakkuri, ma‘naviy barqarorligi va ijtimoiy mas‘uliyatini shakllantiruvchi integrativ pedagogik sifat sifatida yoritiladi. Shuningdek, kitobxonlik madaniyati matnni chuqur anglash, muallif pozitsiyasini idrok etish, o‘qilgan material yuzasidan shaxsiy munosabat bildirish, refleksiya qilish va mustaqil xulosa chiqarish jarayoni sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatining o‘zaro bog‘liqligi, ularning funksional savodxonlik, raqamli o‘qish, tanqidiy fikrlash va shaxsiy rivojlanish bilan aloqasi asoslab beriladi. Mazkur muammoni pedagogik oliy ta‘lim kontekstida o‘rganish bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy axborot muhiti talablariga mos metodik yondashuvlar bilan qurollantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: axborot savodxonligi, kitobxonlik madaniyati, raqamli o‘qish, tanqidiy fikrlash, funksional savodxonlik, pedagogik zarurat, matn bilan ishlash, axborot madaniyati.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ГРАМОТНОСТИ И БИБЛИОТЕЧНОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДИ СТУДЕНТОВ

В данной статье анализируется социально-педагогическая необходимость развития информационной грамотности и культуры чтения у учащихся. В условиях информационного общества учащийся постоянно взаимодействует с различными цифровыми источниками, электронными ресурсами, социальными сетями, мультимедийными материалами и традиционными текстами. В такой ситуации умения искать, отбирать, проверять достоверность, осмысливать содержание, критически оценивать и целесообразно применять информацию становятся важным результативным критерием образовательного процесса. В статье информационная грамотность рассматривается не только как технический навык, но и как интегративное педагогическое качество, формирующее интеллектуальную самостоятельность, критическое мышление, духовную устойчивость и социальную ответственность учащегося. Также культура чтения трактуется как процесс глубокого понимания текста, восприятия авторской позиции, выражения личного отношения к прочитанному материалу, рефлексии и самостоятельного вывода. В исследовании обосновывается взаимосвязь информационной грамотности и культуры чтения, их связь с функциональной грамотностью, цифровым чтением, критическим мышлением и личностным развитием. Изучение данной проблемы в контексте педагогического высшего образования показывает необходимость подготовки будущих учителей к использованию методических подходов, соответствующих требованиям современной информационной среды.

Ключевые слова: информационная грамотность, культура чтения, цифровое чтение, критическое мышление, функциональная грамотность, педагогическая необходимость, работа с текстом, информационная культура.

SOCIAL-PEDAGOGICAL NEED FOR DEVELOPING INFORMATION LITERACY AND LIBRARY CULTURE AMONG STUDENTS

This article analyzes the socio-pedagogical necessity of developing students' information literacy and reading culture. In an information society, students constantly interact with various digital sources, electronic resources, social networks, multimedia materials, and traditional texts. In such conditions, the ability to search for information, select it, verify its reliability, understand its content, critically evaluate it, and apply it purposefully becomes an important outcome criterion of the educational process. The article interprets information literacy not merely as a technical skill, but as an integrative pedagogical quality that

forms students' intellectual independence, critical thinking, spiritual stability, and social responsibility. Reading culture is also considered as a process of deep text comprehension, understanding the author's position, expressing a personal attitude toward the material read, reflecting on it, and drawing independent conclusions. The study substantiates the interrelation between information literacy and reading culture, as well as their connection with functional literacy, digital reading, critical thinking, and personal development. Studying this issue in the context of pedagogical higher education demonstrates the need to prepare future teachers to apply methodological approaches that meet the requirements of the modern information environment.

Keywords: information literacy, reading culture, digital reading, critical thinking, functional literacy, pedagogical necessity, text work, information culture.

Kirish. Bugungi axborotlashgan jamiyatda ta'lim jarayonining mazmuni, vazifalari va natijaviy mezonlari tubdan yangilanmoqda. Raqamli texnologiyalar, internet manbalari, elektron kutubxonalar, ijtimoiy tarmoqlar va turli media platformalar o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirgani bilan birga, axborotni tanlash, saralash, tekshirish va chuqur anglash zaruratini ham kuchaytirmoqda. Avvallari o'quvchi uchun asosiy bilim manbasi darslik va o'qituvchi bo'lgan bo'lsa, hozirgi sharoitda u bir vaqtning o'zida ko'plab manbalar, turli formatdagi matnlar, vizual materiallar, qisqa axborot xabarlar va raqamli kontent bilan ishlashga majbur bo'lmoqda. Bunday murakkab axborot muhitida o'quvchining faqat ma'lumotni qabul qilishi yetarli emas; u axborotni izlash, uning ishonchligini baholash, muhim va ikkinchi darajali ma'lumotni ajratish, fakt va fikrni farqlash, olingan ma'lumotni shaxsiy tajriba va o'quv vazifasi bilan bog'lay olish kompetensiyasiga ega bo'lishi zarur.

O'quvchilarda axborot savodxonligini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik jihatdan dolzarb masala hisoblanadi, chunki axborot bilan ishlash madaniyati shaxsning intellektual mustaqilligi, tanqidiy tafakkuri, muloqot madaniyati va ijtimoiy mas'uliyati bilan bevosita bog'liqdir. Ishonchsiz, manipulyativ yoki biryoqlama axborot oqimining kuchayishi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va asoslangan xulosa chiqarish ko'nikmalarini maqsadli shakllantirishni talab etadi. Ayniqsa, maktab yoshidagi o'quvchilar axborot ta'siriga tez beriluvchan bo'lgani sababli, ularda axborotga nisbatan ongli, tanqidiy va mas'uliyatli munosabatni tarbiyalash zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Mazkur jarayonda kitobxonlik madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi. Kitobxonlik o'quvchini matn bilan chuqur ishlashga, mazmunni anglashga, muallif g'oyasini tahlil qilishga, o'qilgan material yuzasidan shaxsiy munosabat bildirishga va mustaqil xulosa chiqarishga o'rgatadi. Shu bois axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyati bir-birini to'ldiruvchi pedagogik fenomenlar sifatida qaralishi lozim. Axborot savodxonligi manbani topish, baholash va qo'llashga yo'naltirilsa, kitobxonlik madaniyati mazmunni chuqur idrok etish, tafakkurni boyitish va shaxsiy refleksiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik oliy ta'lim muassasalari uchun ushbu masala yanada muhimdir, chunki bo'lajak o'qituvchilar nafaqat o'zlari axborot bilan to'g'ri ishlay olishi, balki o'quvchilarda ham ushbu kompetensiyalarni metodik jihatdan shakllantira olishi kerak. Shu sababli o'quvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruratini ilmiy asoslash ta'lim sifati, shaxs kamoloti va zamonaviy pedagogik amaliyotning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi. O'quvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda funksional savodxonlik, raqamli ta'lim, media madaniyat, tanqidiy fikrlash va shaxsiy rivojlanish bilan bog'liq holda talqin qilinmoqda. Xalqaro yondashuvlarda axborot savodxonligi shaxsning axborotni izlash, tanlash, baholash, qayta ishlash va undan mas'uliyatli foydalanish qobiliyati sifatida izohlanadi. Bu yondashuv o'quvchini passiv axborot qabul qiluvchi emas, balki axborot bilan ongli ishlovchi faol subyekt sifatida ko'rishga asoslanadi.

OECD tomonidan ilgari surilgan o'qish savodxonligi konsepsiyasida matnni tushunish, undan foydalanish, uni baholash, matn haqida mulohaza yuritish va unga faol munosabat bildirish muhim mezonlar sifatida ajratiladi. Bu esa kitobxonlik madaniyatini faqat mutolaa odati emas, balki chuqur anglash, tahlil qilish, talqin etish va mustaqil xulosa chiqarish jarayoni sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi. So'nggi tadqiqotlarda raqamli o'qish savodxonligi, metakognitiv strategiyalar, manbalarni qiyosiy baholash va axborotga tanqidiy munosabat o'quvchilarning ta'limiy muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir etuvchi omillar sifatida asoslanmoqda.

Mahalliy tadqiqotlarda esa axborot savodxonligi ko'proq axborot xavfsizligi, raqamli madaniyat, pedagogik texnologiyalar va kitobxonlik muhitini shakllantirish bilan bog'liq holda yoritiladi. Kitobxonlik madaniyati esa ma'naviy tarbiya, nutqiy rivojlanish, estetik did, tafakkur chuqurligi va shaxs kamolotining muhim omili sifatida talqin qilinadi. Mavjud Metodlar.

Mazkur tadqiqotda o'quvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruratini aniqlash uchun nazariy-tahliliy, qiyosiy-pedagogik, tizimli yondashuv, umumlashtirish va modellash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot mazmuni axborotlashgan jamiyat sharoitida o'quvchilarning bilish faoliyati qanday o'zgarayotgani, an'anaviy o'qish va raqamli axborot bilan ishlash jarayonlari o'rtasida qanday bog'liqlik mavjudligi hamda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogik oliy ta'limning metodik vazifalari nimalardan iborat ekanini aniqlashga yo'naltirildi.

Nazariy-tahliliy metod orqali axborot savodxonligi, kitobxonlik madaniyati, o'qish savodxonligi, raqamli o'qish, funksional savodxonlik va tanqidiy fikrlash tushunchalarining ilmiy-pedagogik mazmuni o'rganildi. Bunda axborot savodxonligi o'quvchining axborotga ehtiyojni anglash, manbani topish, saralash, tekshirish, talqin qilish va undan maqsadli foydalanish kompetensiyasi sifatida qaraldi. Kitobxonlik madaniyati esa matnni chuqur anglash, o'qilgan materialga munosabat bildirish, muallif g'oyasini tushunish, refleksiya qilish va mustaqil xulosa chiqarish jarayoni sifatida tahlil qilindi.

Qiyosiy-pedagogik metod asosida xorijiy va mahalliy ilmiy manbalarda axborot savodxonligi hamda kitobxonlik madaniyatiga berilgan yondashuvlar solishtirildi. Xorijiy tadqiqotlarda mazkur muammo ko'proq raqamli muhit, ko'p manbali o'qish, metakognitiv strategiyalar va axborotni tanqidiy baholash bilan bog'liq holda o'rganilgani aniqlandi. Mahalliy tadqiqotlarda esa kitobxonlik madaniyati ko'proq ma'naviy tarbiya, nutqiy rivojlanish, estetik did va shaxs kamoloti bilan uzviy bog'liq tarzda talqin qilinadi.

Tizimli yondashuv yordamida axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyati alohida kompetensiyalar emas, balki o'zaro bog'liq pedagogik jarayonlar sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuv ularning motivatsion, kognitiv, operatsion, tanqidiy-refleksiv va kommunikativ-axloqiy tarkibiy qismlarini aniqlash imkonini berdi. Umumlashtirish metodi orqali o'quvchilarni zamonaviy axborot muhitida faol, ongli va mas'uliyatli subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik omillar belgilandi.

Modellash metodi yordamida axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini integrativ rivojlantirishning shartli pedagogik modeli ishlab chiqildi. Mazkur modelda o'quvchi, o'qituvchi, axborot manbasi, matn, raqamli muhit, tanqidiy baholash va refleksiya o'zaro aloqador komponentlar sifatida qaraldi. Shu asosda tadqiqotning metodik yo'nalishi o'quvchilarda axborotni izlash va matnni chuqur anglash jarayonlarini birlashtirishga qaratildi.

adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini alohida emas, balki o'zaro bog'liq integrativ pedagogik jarayon sifatida o'rganish dolzarb ilmiy-metodik vazifa hisoblanadi.

Metodlar. Mazkur tadqiqotda o'quvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruratini aniqlash uchun nazariy-tahliliy, qiyosiy-pedagogik, tizimli yondashuv, umumlashtirish va modellash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot mazmuni axborotlashgan jamiyat sharoitida o'quvchilarning bilish faoliyati qanday o'zgarayotgani, an'anaviy o'qish va raqamli axborot bilan ishlash jarayonlari o'rtasida qanday bog'liqlik mavjudligi hamda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogik oliy ta'limning metodik vazifalari nimalardan iborat ekanini aniqlashga yo'naltirildi.

Nazariy-tahliliy metod orqali axborot savodxonligi, kitobxonlik madaniyati, o'qish savodxonligi, raqamli o'qish, funksional savodxonlik va tanqidiy fikrlash tushunchalarining ilmiy-pedagogik mazmuni o'rganildi. Bunda axborot savodxonligi o'quvchining axborotga ehtiyojni anglash, manbani topish, saralash, tekshirish, talqin qilish va undan maqsadli foydalanish kompetensiyasi sifatida qaraldi. Kitobxonlik madaniyati esa matnni chuqur anglash, o'qilgan materialga munosabat bildirish, muallif g'oyasini tushunish, refleksiya qilish va mustaqil xulosa chiqarish jarayoni sifatida tahlil qilindi.

Qiyosiy-pedagogik metod asosida xorijiy va mahalliy ilmiy manbalarda axborot savodxonligi hamda kitobxonlik madaniyatiga berilgan yondashuvlar solishtirildi. Xorijiy tadqiqotlarda mazkur muammo ko'proq raqamli muhit, ko'p manbali o'qish, metakognitiv strategiyalar va axborotni tanqidiy baholash bilan bog'liq holda o'rganilgani aniqlandi. Mahalliy tadqiqotlarda esa kitobxonlik madaniyati ko'proq ma'naviy tarbiya, nutqiy rivojlanish, estetik did va shaxs kamoloti bilan uzviy bog'liq tarzda talqin qilinadi.

Tizimli yondashuv yordamida axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyati alohida kompetensiyalar emas, balki o'zaro bog'liq pedagogik jarayonlar sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuv ularning motivatsion, kognitiv, operatsion, tanqidiy-refleksiv va kommunikativ-axloqiy tarkibiy qismlarini aniqlash imkonini berdi. Umumlashtirish metodi orqali o'quvchilarni zamonaviy axborot muhitida faol, ongli va mas'uliyatli subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik omillar belgilandi.

Modellash metodi yordamida axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini integrativ rivojlantirishning shartli pedagogik modeli ishlab chiqildi. Mazkur modelda o'quvchi, o'qituvchi, axborot manbasi, matn, raqamli muhit, tanqidiy baholash va refleksiya o'zaro aloqador komponentlar sifatida qaraldi.

Shu asosda tadqiqotning metodik yoʻnalishi oʻquvchilarda axborotni izlash va matnni chuqur anglash jarayonlarini birlashtirishga qaratildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, oʻquvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish zamonaviy taʼlim jarayonining qoʻshimcha yoʻnalishi emas, balki uning asosiy ijtimoiy-pedagogik zaruratlaridan biridir. Axborotlashgan jamiyatda oʻquvchi bilimni faqat darslik yoki oʻqituvchi orqali emas, balki elektron resurslar, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli kutubxonalar, multimedia materiallari va turli ommaviy axborot manbalari orqali ham qabul qiladi. Bu holat taʼlim jarayonida axborot manbalarini tanlash, ularning ishonchliligini baholash, muhim maʼlumotni ajratish va olingan axborotni mazmunan qayta ishlash koʻnikmalarini maqsadli shakllantirish zarurligini koʻrsatadi.

Tahlil jarayonida axborot savodxonligi oʻquvchining intellektual mustaqilligi, tanqidiy fikrlashi va ijtimoiy masʼuliyatini rivojlantiruvchi integrativ kompetensiya ekani aniqlandi. Ushbu kompetensiya tarkibida axborotga ehtiyojni anglash, qidiruv strategiyasini tanlash, manbani tahlil qilish, fakt va fikrni farqlash, manipulyativ mazmunni aniqlash, axborotdan axloqiy va maqsadli foydalanish kabi jihatlar muhim oʻrin tutadi. Bu esa axborot savodxonligini faqat texnik yoki raqamli koʻnikma sifatida emas, balki oʻquvchining bilish madaniyati va shaxsiy barqarorligini taʼminlovchi pedagogik sifat sifatida talqin qilish zarurligini asoslaydi.

Natijalar kitobxonlik madaniyatining ham axborot savodxonligi bilan bevosita bogʻliq ekanini koʻrsatdi. Kitobxonlik madaniyati oʻquvchida matnni chuqur anglash, asosiy gʻoyani ajratish, muallif pozitsiyasini tushunish, oʻqilgan materialga munosabat bildirish, fikrni izchil bayon qilish va mustaqil xulosa chiqarish koʻnikmalarini shakllantiradi. Aynan shu jihatlar oʻquvchining raqamli va anʼanaviy axborot manbalari bilan ongli ishlashga asos yaratadi. Shu sababli kitobxonlik madaniyati axborot savodxonligini mazmunan boyituvchi, uni chuqur anglash va refleksiya bilan toʻldiruvchi pedagogik omil sifatida namoyon boʻladi.

Tadqiqot davomida axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini alohida emas, balki integrativ tarzda rivojlantirish samaraliroq ekani asoslandi. Mazkur integratsiya oʻquvchida funksional savodxonlik, tanqidiy tafakkur, raqamli oʻqish koʻnikmalari, nutqiy rivojlanish va maʼnaviy-estetik idrokning uygʻun shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, pedagogik oliy taʼlim muassasalarida boʻlajak oʻqituvchilarni ushbu yoʻnalishda metodik tayyorlash oʻquvchilar bilan ishlashda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni samarali qoʻllash imkonini beradi.

Muhokama. Oʻquvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy taʼlim jarayonida alohida metodik yoʻnalish sifatida emas, balki barcha fanlar mazmuniga singdirilishi lozim boʻlgan umumiy pedagogik vazifa sifatida qaralishi kerak. Chunki oʻquvchi har qanday fanni oʻzlashtirish jarayonida matn, jadval, rasm, grafik, elektron manba, topshiriq matni va turli axborot birliklari bilan ishlaydi. Agar u berilgan manbani toʻgʻri tushunmasa, asosiy fikrni ajrata olmasa, dalil va talqinni farqlay olmasa, oʻquv materialini chuqur oʻzlashtirishda qiyinchilikka duch keladi. Shu sababli axborot bilan ishlash va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish faqat ona tili yoki adabiyot darslarining vazifasi emas, balki umumtaʼlim jarayonining barcha bosqichlari uchun zarur boʻlgan integrativ pedagogik talabdir.

Muhokama qilinayotgan muammoning muhim tomoni shundaki, raqamli muhit oʻquvchilarning axborot qabul qilish uslubini oʻzgartirmoqda. Qisqa xabarlar, tezkor vizual kontent, ijtimoiy tarmoqlardagi soddalashtirilgan maʼlumotlar oʻquvchida tez qabul qilish odatini kuchaytiradi, biroq har doim ham chuqur anglash, izchil tahlil qilish va asoslangan xulosa chiqarishga xizmat qilmaydi. Bunday sharoitda kitobxonlik madaniyati barqaror diqqat, mantiqiy izchillik, matn mazmuniga kirishish va fikrni tahlil qilish imkonini beradi. Axborot savodxonligi esa oʻquvchini notoʻgʻri, ishonchsiz yoki manipulyativ maʼlumot taʼsiridan himoya qilishga xizmat qiladi.

Mazkur ikki yoʻnalishning oʻzaro integratsiyasi pedagogik amaliyot uchun samarali natija beradi. Axborot savodxonligi oʻquvchiga manbani tanlash, tekshirish va baholashni oʻrgatsa, kitobxonlik madaniyati oʻsha manba mazmunini chuqur tushunish, talqin qilish va shaxsiy pozitsiya shakllantirishga yordam beradi. Demak, axborot savodxonligisiz kitobxonlik zamonaviy axborot muhitida yetarli darajada faol boʻla olmaydi, kitobxonlik madaniyatisiz esa axborot savodxonligi yuzaki texnik koʻnikmaga aylanib qolishi mumkin.

Pedagogik oliy taʼlim nuqtai nazaridan bu muammo boʻlajak oʻqituvchilarning kasbiy tayyorgarligi bilan bevosita bogʻliqdir. Kelajakdagi oʻqituvchi oʻquvchilarga faqat tayyor bilim beruvchi emas, balki ularni axborot bilan ishlashga, matnni anglashga, dalillarni tahlil qilishga va mustaqil fikrlashga yoʻnaltiruvchi pedagogik rahbar boʻlishi lozim. Shu bois pedagogik taʼlimda axborot savodxonligi, raqamli oʻqish, kitobxonlik madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga doir metodik kompetensiyalarni

shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv ta’lim sifati, o’quvchining shaxsiy rivoji va jamiyatda ongli axborot iste’molchisini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Xulosa. O’quvchilarda axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Axborot oqimining keskin ortishi, raqamli manbalar sonining ko’payishi, ijtimoiy tarmoqlar va elektron platformalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi o’quvchilardan axborotga nisbatan ongli, tanqidiy va mas’uliyatli munosabatni talab qilmoqda. Bunday sharoitda o’quvchi faqat tayyor ma’lumotni qabul qiluvchi emas, balki axborotni izlaydigan, tanlaydigan, tekshiradigan, solishtiradigan, tahlil qiladigan va undan maqsadli foydalana oladigan faol subyekt sifatida shakllanishi zarur. Shu bois axborot savodxonligini rivojlantirish shaxsning intellektual mustaqilligi, tanqidiy tafakkuri va ijtimoiy mas’uliyatini mustahkamlovchi pedagogik jarayon sifatida baholanishi lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, kitobxonlik madaniyati axborot savodxonligi bilan uzviy bog’liq bo’lib, o’quvchining matnni chuqur anglash, mazmunni tahlil qilish, muallif pozitsiyasini tushunish, o’qilgan materialga shaxsiy munosabat bildirish va mustaqil xulosa chiqarish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Kitobxonlik madaniyati o’quvchining nutqiy salohiyati, tafakkur tahlili, ma’naviy-estetik dunyoqarashi va refleksiv fikrlashini boyitadi. Shu ma’noda, kitobxonlik madaniyatini axborot savodxonligidan ajratib qarash metodik jihatdan to’g’ri emas; aksincha, ular o’zaro integrativ holda rivojlantirilganda ta’limiy natija yanada samarali bo’ladi.

Maqolada axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatining ijtimoiy-pedagogik zarurati bir necha asosiy omillar bilan belgilanadi: axborot muhitining murakkablashuvi, ishonchsiz va manipulyativ ma’lumotlarning ko’payishi, o’quvchilarda tanqidiy fikrlashga bo’lgan ehtiyojning ortishi, raqamli va an’anaviy matnlar bilan ishlash madaniyatini uyg’unlashtirish zarurati hamda ta’limning shaxsni ongli, faol va mas’uliyatli subyekt sifatida shakllantirish vazifasi. Ushbu omillar ta’lim jarayonida axborot bilan ishlash va kitobxonlikka oid kompetensiyalarni tizimli rivojlantirishni talab etadi.

Pedagogik oliy ta’lim muassasalari uchun bu masala alohida ahamiyatga ega. Bo’lajak o’qituvchilar o’quvchilarda axborotni saralash, manbalarni baholash, matnni anglash, tanqidiy tahlil qilish va mustaqil fikr yuritish ko’nikmalarini shakllantirishga tayyor bo’lishlari kerak. Shunday ekan, axborot savodxonligi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni pedagogik ta’lim mazmuniga kiritish ta’lim sifati va o’quvchi shaxsining har tomonlama kamoloti uchun zarur ilmiy-amaliy yo’nalish hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Alimova N.Z. Axborot savodxonligi: nazariy va amaliy asoslar. Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2018.
2. Chen X., Xiao Y. Pathways to digital reading literacy among secondary school students: A multilevel analysis using data from 31 economies. *Computers & Education*, 2024, Vol. 218, Article 105090.
3. Cekiso M. Exploring Factors Affecting Reading Culture of First-Year Students at a Selected Institution of Higher Learning in South Africa. *Journal of Intercultural Communication*, 2024, Vol. 24, No.4.
4. Holmatova S. O’quvchilarning axborot savodxonligini rivojlantirishda neyropedagogik texnologiyalardan foydalanish. *Yosh olimlar*, 2024, T. 2, № 31, B. 36–40.
5. Holdarova I.V. Boshlang’ich ta’limda – kitobxonlik madaniyati. *Farg’ona metodika maktabi*, 2024, № 2, B. 103–107.
6. Merga M.K. School library professionals fostering student reading engagement. 2025.
7. Mo J. How does PISA define and measure reading literacy? Paris: OECD Publishing, 2019.
8. Muxammadiyev B.J. Development of a Culture of Information Consumption by School Students through Reading. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences*, 2024, Vol. 3, No. 2, P. 13–18.
9. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2023.
10. Sharipova M.B. Kitobxonlik madaniyati orqali talabalar ma’naviyatini yuksaltirishning ilmiy-nazariy asoslari. *Modern Science and Research*, 2024.
11. Trixa J.T., Kaspar K. Information literacy in the digital age: information sources, evaluation strategies, and perceived teaching competences of pre-service teachers. *Frontiers in Psychology*, 2024, Vol. 15, Article 1336436.
12. Turdiyev M.A. Axborot xavfsizligi va axborot savodxonligi: ta’limdagi innovatsion yondashuvlar. Toshkent: O’zbekiston milliy universiteti, 2020.
13. UNESCO. Media and information literacy: policy and strategy guidelines. Paris: UNESCO, 2013.
14. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmoni. PF–6079-son, 2020-yil 5-oktabr.

PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI

SEYFULG‘ABID MAJIDOVNING JADIDCHILIK FAOLIYATIDAGI TA’LIMIY-TARBIYAVIY QARASHLARI

Norboyeva Nadiya Allanazarovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 1 - kurs magistranti

Mazkur maqolada Seyfulg‘abid Majidovning jadidchilik harakatidagi o‘rni hamda uning pedagogik qarashlari kompleks tarixiy-pedagogik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda yangi usul maktablarining shakllanish jarayoni, ta’lim mazmunining modernizatsiyalashuvi va ma’rifatparvarlik g‘oyalarning rivojlanish bosqichlari ochib beriladi. Shuningdek, muallifning shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi, bilim va tarbiyaning integratsiyasi hamda o‘quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlari asoslab beriladi. Majidov merosi zamonaviy pedagogik tamoyillar bilan qiyosiy tahlil qilinib, uning milliy ta’lim tafakkuri taraqqiyotidagi o‘rni aniqlashtiriladi. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonini takomillashtirish, pedagogik samaradorlikni oshirish hamda innovatsion metodlarni joriy etishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar. jadidchilik, ma’rifatparvarlik, pedagogik qarashlar, milliy uyg‘onish, metodologik yondashuv, shaxs kamoloti, tanqidiy fikrlash, ta’lim modernizatsiyasi

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ВЗГЛЯДЫ СЕЙФУЛГАБИДА МАДЖИДОВА В ЕГО ДЖАДИДИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье анализируется роль Сейфулгабиды Маджидова в движении Джадидов и его педагогические взгляды на основе комплексного научного подхода. Исследование раскрывает процесс формирования новых методических школ, модернизацию образовательного содержания и этапы развития идей Просвещения. В работе также обосновывается предложенная автором концепция личностно-ориентированного образования, интеграция обучения и воспитания, а также подходы, направленные на развитие самостоятельного и критического мышления у учащихся. В статье анализируется наследие Маджидова в сравнении с современными педагогическими принципами и уточняется его роль в развитии национальной педагогической мысли. Результаты исследования имеют важное научное и практическое значение для совершенствования образовательного процесса, повышения эффективности педагогической работы и внедрения инновационных методов.

Ключевые слова: джадидизм, просвещение, педагогические взгляды, национальное возрождение, методологический подход, личностное развитие, критическое мышление, модернизация образования

SEIFULGABID MAJIDOV'S EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL VIEWS IN HIS JADIDIST ACTIVITY

This article analyzes the role of Seyfulgabid Majidov in the Jadid movement and his pedagogical views based on a comprehensive scientific approach. The study reveals the process of formation of new-method schools, the modernization of educational content, and the stages of development of Enlightenment ideas. The author's concept of person-centered education, integration of education and upbringing, and approaches aimed at developing independent and critical thinking in students are also substantiated. Majidov's legacy is analyzed in comparison with modern pedagogical principles, and his role in the development of national educational thought is clarified. The research results are of significant scientific and practical importance in improving the educational process, increasing pedagogical efficiency, and introducing innovative methods.

Keywords: jadidism, enlightenment, pedagogical views, national revival, methodological approach, personal development, critical thinking, educational modernization.

Kirish. XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati ijtimoiy-ma’rifiy hayotda tub burilish yasagan muhim tarixiy hodisa sifatida shakllandi. Mazkur harakat an’anaviy ta’lim

tizimining cheklangan imkoniyatlarini tanqidiy qayta ko‘rib chiqish va uni zamonaviy ilm-fan yutuqlari asosida yangilash zaruratidan kelib chiqqan edi. Ayniqsa, eski maktab va madrasalardagi yodlashga asoslangan usullar o‘rniga tushunishga, tahlilga va amaliy bilimlarga yo‘naltirilgan ta‘lim tizimini joriy etish g‘oyasi ilgari surildi. Yangi usul maktablarining tashkil etilishi, darslik va o‘quv qo‘llanmalarining yangilanishi hamda o‘qitish metodlarining takomillashuvi natijasida ta‘lim jarayonining mazmuni tubdan o‘zgardi. Bu jarayon jamiyatda ilmiy tafakkur, dunyoqarash kengayishi va ijtimoiy faollikning ortishiga kuchli turtki berdi.

Jadid ma‘rifatparvarlari tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar ta‘limni jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida talqin etilishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ular ta‘lim jarayonida mantiqiylik, izchillik va tizimlilikni ta‘minlash, o‘quvchilarning bilimni ongli o‘zlashtirishiga erishish hamda uni amaliyot bilan bog‘lash zarurligini asoslab berdilar. Shu bilan birga, yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash, ularda mustaqil va tanqidiy fikrlash, ijtimoiy mas‘uliyat, fuqarolik pozitsiyasi hamda milliy qadriyatlarga hurmat kabi sifatlarni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida ilgari surildi. Natijada ta‘lim tizimi nafaqat bilim berish vositasi, balki jamiyatni modernizatsiya qilish, ijtimoiy ongni yangilash va milliy uyg‘onish jarayonlarini jadallashtirishning muhim mexanizmiga aylandi.

Seyfulg‘abid Majidov ana shu ma‘rifiy muhitda shakllanib, jadidchilik g‘oyalarini amaliyotga tatbiq etgan yetuk pedagog va ma‘rifatparvarlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Uning ta‘limiy-tarbiyaviy qarashlari shaxs kamolotiga yo‘naltirilganligi, bilim va tarbiyaning uzviy bog‘liqligiga asoslanganligi hamda ta‘lim jarayonini ijtimoiy ehtiyojlar bilan uyg‘unlashtirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Majidov o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatish, axloqiy fazilatlarni shakllantirish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlash masalalariga alohida e‘tibor qaratgan. Shu jihatdan uning pedagogik merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ta‘lim tizimini takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Jadidchilik harakati faqat ta‘lim tizimini yangilash bilan cheklanib qolmagan holda, balki jamiyatning ijtimoiy, madaniy va ma‘naviy rivojlanishida ham muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi. Ushbu harakat orqali ilgari surilgan g‘oyalar milliy o‘zlikni anglash, ilm-fanga intilish hamda jamiyatni taraqqiyot yo‘liga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, jadid pedagoglari tomonidan ishlab chiqilgan ta‘limiy konsepsiyalar yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, ularni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish va ijtimoiy hayotga tayyorlashga xizmat qilgan. Shu jihatdan, jadidchilik harakatining alohida namoyandalari faoliyatini chuqur o‘rganish ularning pedagogik merosini zamonaviy ta‘lim tizimiga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. So‘nggi yillarda jadidchilik harakati va uning namoyandalari faoliyatini o‘rganish ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylangan bo‘lib, mazkur masala milliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda turli metodologik yondashuvlar asosida keng yoritilmoqda. Xususan, Adeeb Khalid o‘zining fundamental tadqiqotlarida jadidchilikni milliy davlatchilik g‘oyalarining shakllanishi hamda jamiyatni modernizatsiya qilish jarayonining muhim tarkibiy elementi sifatida talqin etadi. Uning qarashlariga ko‘ra, jadidlar ta‘lim tizimini yangilash orqali nafaqat savodxonlik darajasini oshirishni, balki ijtimoiy ongni transformatsiya qilishni ham maqsad qilganlar [1]. Shu nuqtai nazardan, yangi usul maktablari faoliyati jamiyatning intellektual salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy institut sifatida baholanadi.

Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining ijtimoiy va madaniy jihatlari Sergei Abashin tadqiqotlarida ham chuqur tahlil qilinadi. Olim jadidchilikni modernizatsiya jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘rib, unda ta‘lim islohotlari jamiyatdagi ijtimoiy tuzilma va madaniy qadriyatlarning yangilanishiga olib kelganini asoslaydi [2]. Bu yondashuv jadidchilikni faqat pedagogik hodisa sifatida emas, balki keng qamrovli ijtimoiy transformatsiya mexanizmi sifatida tushunishga imkon beradi. Shu bilan birga, Paolo Sartori o‘z tadqiqotlarida an‘anaviy shar‘iy tizim va yangi madaniy qarashlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta‘sirni tahlil qilib, jadidlarning faoliyati madaniy yangilanish hamda huquqiy tafakkurning evolyutsiyasi bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi [3].

Milliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda jadidchilik harakati ijtimoiy-ma‘rifiy taraqqiyotning muhim bosqichi sifatida talqin qilinadi. Jumladan, Dilorom Alimova jadidchilikni islohot, yangilanish va taraqqiyot uchun olib borilgan harakat sifatida baholab, uning asosiy yo‘nalishlaridan biri ta‘lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish bo‘lganini ta‘kidlaydi [4]. Ushbu yondashuv jadidlarning faoliyati orqali jamiyatda yangi dunyoqarash, ilmiy tafakkur va ijtimoiy faollik shakllanganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mahalliy ilmiy adabiyotlarda jadidlarning pedagogik qarashlari, ayniqsa, o‘qitish metodlarini yangilash, ta‘lim mazmunini kengaytirish va dunyoviy bilimlarni joriy etish masalalari tizimli ravishda tahlil qilingan.

Bundan tashqari, Adeeb Khalidning zamonaviy tadqiqotlarida jadidchilik g'oyalarining uzoq muddatli ijtimoiy va madaniy ta'siri alohida yoritilib, ularning diniy va dunyoviy tafakkur o'rtasidagi muvozanatni shakllantirishdagi roli asoslab beriladi [5]. Bu esa jadidchilik harakatining nafaqat tarixiy ahamiyatga ega ekanligini, balki uning g'oyalari zamonaviy ta'lim va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarida ham dolzarbligini saqlab qolayotganini ko'rsatadi. Shunga qaramay, mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni anglatadiki, jadidchilik harakati umumiy kontekstda yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, uning ayrim namoyandalari, xususan, Seyfulg'abid Majidovning ta'limiy-tarbiyaviy qarashlari yetarli darajada chuqur va tizimli o'rganilmagan. Ayniqsa, uning pedagogik g'oyalarini zamonaviy ta'lim konsepsiyalari bilan qiyosiy tahlil qilish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini asoslash masalalari ilmiy adabiyotlarda kam yoritilgan. Shu jihatdan mazkur tadqiqot mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, Majidov merosini pedagogik nuqtai nazardan kompleks va tizimli tarzda o'rganishni maqsad qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda Seyfulg'abid Majidovning jadidchilik doirasidagi faoliyati hamda uning ta'limiy-tarbiyaviy qarashlarini o'rganishda kompleks ilmiy yondashuvlar qo'llanildi. Avvalo, tarixiy-tahliliy usul asosida jadidchilik harakatining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari hamda ushbu jarayonda Majidovning tutgan o'rni aniqlashtirildi. Ushbu yondashuv uning pedagogik qarashlarini davrning ijtimoiy, siyosiy va ma'rifiy muhitlari bilan uzviy bog'liqlikda talqin etish imkonini berdi. Manbashunoslik tahlili asosida mavjud ilmiy adabiyotlar o'rganilib, tegishli ilmiy qarashlar tizimlashtirildi.

Tadqiqotda qiyosiy-pedagogik yondashuv muhim metod sifatida qo'llanildi. Ushbu usul orqali Seyfulg'abid Majidovning ta'limiy-tarbiyaviy qarashlari boshqa jadid namoyandalari g'oyalari hamda zamonaviy pedagogika tamoyillari bilan solishtirildi. Natijada uning pedagogik qarashlarining o'ziga xos jihatlari, ilmiy ahamiyati va zamonaviy ta'lim tizimi bilan uyg'unligi aniqlashtirildi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida uning merosi pedagogik, ijtimoiy va madaniy omillar uyg'unligida kompleks tarzda tahlil qilindi.

Bundan tashqari, integrativ yondashuv orqali ta'lim, tarbiya va amaliy faoliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib berildi. Ilmiy umumlashtirish usuli asosida olingan natijalar tizimlashtirilib, nazariy xulosalar shakllantirildi. Mazkur metodologik asoslar tadqiqotning ilmiy izchilligini ta'minlab, Seyfulg'abid Majidovning pedagogik qarashlarini zamonaviy ta'lim konsepsiyalari bilan uyg'un holda baholash imkonini berdi.

Natijalar va ularning tahlili. Tadqiqot natijalari Seyfulg'abid Majidovning jadidchilik doirasidagi pedagogik qarashlari ta'lim tizimini yangilashga qaratilgan izchil va konseptual jihatdan puxta asoslangan g'oyalar majmuasidan iborat ekanligini ko'rsatdi. Uning ta'limga oid yondashuvlari o'quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, bilimlarni ongli o'zlashtirish hamda o'qitish jarayonini mantiqiy va tizimli tashkil etishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Majidov ta'limni faqat nazariy bilimlar berish vositasi sifatida emas, balki shaxsning intellektual, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlovchi kompleks jarayon sifatida talqin etgan. Bu yondashuv jadid pedagogikasining asosiy tamoyillariga mos kelib, ta'lim mazmunini boyitish va o'quvchilarning amaliy faoliyatga tayyorgarligini kuchaytirishga xizmat qilgan [1, 4].

Tadqiqot natijalarini tizimlashtirish va Seyfulg'abid Majidovning pedagogik qarashlarini kompleks yondashuv asosida umumlashtirish maqsadida ularning asosiy yo'nalishlari, mazmuni hamda zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan uyg'unligi quyidagi jadvalda aks ettirildi. Mazkur jadval Majidov tomonidan ilgari surilgan ta'limiy-tarbiyaviy g'oyalarning tizimli modelini ifodalab, ularning nazariy va amaliy ahamiyatini aniq ko'rsatib beradi.

1-jadval - Majidovning pedagogik qarashlarining tizimli modeli

Yo'nalish	Mazmuni	Zamonaviy pedagogik mosligi	Amaliy ahamiyati
Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim	O'quvchining individual rivojlanishiga e'tibor	Kompetensiyaviy yondashuv	Har bir o'quvchining potensialini ochish
Bilim va tarbiya integratsiyasi	Ta'lim va axloqiy tarbiyaning uyg'unligi	Integrativ ta'lim modeli	Barkamol shaxsni shakllantirish
Tanqidiy va mustaqil fikrlash	Tahliliy tafakkurni rivojlantirish	XXI asr ko'nikmalari (critical thinking)	Qaror qabul qilish qobiliyati
Amaliy yo'naltirilganlik	Bilimni hayot bilan bog'lash	STEAM va amaliy ta'lim	Real muammolarni hal qilish
Milliy va zamonaviy uyg'unlik	Milliy qadriyat + zamonaviy bilim	Global va milliy ta'lim integratsiyasi	Milliy identitetni saqlash

Manba: tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, Seyfulg'abid Majidovning pedagogik qarashlari o'zining kompleksligi va tizimligi bilan ajralib turadi. Unda ta'lim jarayonining asosiy komponentlari – bilim, tarbiya, tafakkur va amaliy faoliyat o'zaro uzviy bog'liqlikda talqin etilgan bo'lib, bu yondashuv zamonaviy pedagogikaning integrativ va kompetensiyaviy tamoyillari bilan to'liq mos keladi. Ayniqsa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish hamda bilimlarni amaliyot bilan bog'lashga qaratilgan yondashuvlar bugungi ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlari bilan hamohang ekanligi aniqlandi. Shu jihatdan, Majidovning pedagogik merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ta'lim jarayonini takomillashtirishda muhim nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalarini yanada chuqurroq tahlil qilish shuni anglatadiki, Seyfulg'abid Majidov tomonidan ilgari surilgan pedagogik g'oyalar o'z davri uchun innovatsion xarakterga ega bo'lgan. Ayniqsa, uning ta'lim jarayonini faollashtirish, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undash hamda bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lashga qaratilgan yondashuvi o'sha davr ta'lim tizimi uchun tub yangilik sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa uning pedagogik qarashlarini tarixiy jihatdan ilg'or va progressiv model sifatida baholash imkonini beradi.

Shuningdek, Majidovning pedagogik merosida ta'limning ijtimoiy funksiyasiga alohida e'tibor qaratilgan. U ta'limni nafaqat bilim berish vositasi, balki jamiyatni rivojlantirish, ijtimoiy ongni shakllantirish va milliy qadriyatlarni mustahkamlash mexanizmi sifatida talqin etadi. Mazkur yondashuv zamonaviy ta'lim tizimida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish zarurati bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning g'oyalari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligini ko'rsatadi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Majidov tomonidan ilgari surilgan pedagogik g'oyalar zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlari bilan uyg'unlik kasb etadi. Xususan, uning shaxsga yo'naltirilgan yondashuvi, bilim va tarbiyaning o'zaro integratsiyasiga asoslangan qarashlari hamda ta'lim jarayonida interfaol va faol metodlardan foydalanish zarurligi haqidagi fikrlari bugungi pedagogik konsepsiyalar bilan hamohangdir. Bu jihatlar Adeeb Khalid tomonidan jadidchilikni ijtimoiy ongni yangilash va ta'lim orqali jamiyatni modernizatsiya qilish vositasi sifatida baholagan ilmiy qarashlari bilan ham uyg'unlikda namoyon bo'ladi [1]. Shuningdek, Majidov o'quvchilarda ijtimoiy faollik, axloqiy mas'uliyat va milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantirishni muhim deb bilgan bo'lib, bu yondashuv ta'limning jamiyat taraqqiyotidagi rolini kuchaytiruvchi muhim konseptual asos sifatida baholanadi.

Tadqiqot jarayonida Majidovning ta'limiy-tarbiyaviy qarashlari jadidchilikning umumiy g'oyalari bilan uyg'un holda shakllangan bo'lsa-da, ularning ayrim jihatlari o'ziga xos pedagogik yondashuvni aks ettirishi aniqlandi. Xususan, uning milliy qadriyatlar bilan zamonaviy bilimlarni uyg'unlashtirishga qaratilgan konsepsiyasi alohida ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash bilan birga keng dunyoqarash va global tafakkur shakllanishiga zamin yaratiladi. Bu esa Sergei Abashin tomonidan qayd etilgan ijtimoiy va madaniy transformatsiya jarayonlari bilan hamohang holda izohlanadi [2]. Olingan natijalar Majidov merosini zamonaviy ta'lim tizimiga tatbiq etish orqali pedagogik samaradorlikni oshirish, shaxs rivojlanishini ta'minlash hamda ta'lim jarayonini innovatsion asosda takomillashtirish mumkinligini ko'rsatdi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqotlar Seyfulg'abid Majidovning jadidchilik harakatidagi faoliyati hamda uning ta'limiy-tarbiyaviy qarashlari ta'lim tizimini yangilashga qaratilgan izchil va konseptual jihatdan asoslangan pedagogik g'oyalar majmuasidan iborat ekanligini ko'rsatdi. U ta'limni shaxs kamolotining asosiy omili sifatida talqin etib, bilim berish, axloqiy tarbiya va ijtimoiy moslashuvni o'zaro integratsiyalashgan jarayon sifatida asoslab bergan. Mazkur yondashuv o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, mantiqiy tafakkurni shakllantirish hamda amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari Majidovning pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor tamoyillari bilan uyg'unlik kasb etishini tasdiqladi. Xususan, uning shaxsga yo'naltirilgan yondashuvi, bilim va tarbiyaning uzviy bog'liqligiga asoslangan konsepsiyasi hamda ta'lim jarayonida faol va innovatsion metodlardan foydalanish zarurligi bugungi pedagogik amaliyotda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Bu esa uning merosini nafaqat tarixiy-pedagogik nuqtai nazardan, balki zamonaviy ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, Seyfulg'abid Majidovning ta'limiy-tarbiyaviy qarashlarini chuqur o'rganish, ularni zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda amaliyotda qo'llash ta'lim samaradorligini oshirish, milliy pedagogik tafakkurni rivojlantirish va barkamol avlodni tarbiyalashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, mazkur tadqiqot natijalari kelgusida jadid pedagogik merosini yanada kengroq va tizimli o'rganish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Adeeb Khalid. *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*. – Ithaca: Cornell University Press, 2015.
2. Sergei Abashin. The Jadids and the Problem of Modernization in Central Asia // *Central Asian Survey*. – 2011.
3. Paolo Sartori. *Visions of Justice: Sharīʿa and Cultural Change in Russian Central Asia*. – Leiden: Brill, 2016.
4. Алимова Д. *Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш ва тараққиёт учун кураш*. – Тошкент: Akademnashr, 1999.
5. Adeeb Khalid. *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*. – Berkeley: University of California Press, 2007.

**OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA JADID MAKTABLARINING PEDAGOGIK
KONSEPSIYASIDAN FOYDALANISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**

Shamsullayeva Ruksatoy Sunnatullayevna,

Buxoro davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi, Buxoro shahar
rukhsatoysamsullayeva@gmail.com

Jadidlarning pedagogik konsepsiyasini zamonaviy ta'lim jarayoniga qo'llash mexanizmlarini tizimli o'rganish muammoning dolzarbligini hisobga olgan holda alohida qiziqish uyg'otadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi modernizatsiyalashgan ta'limga o'tish jarayonida jadid maktablarining pedagogik konsepsiyasidan foydalanish mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash va amaliy takomillashtirishdan iborat. Metodologiya tarixiy-pedagogik merosni zamonaviy ta'lim jarayoniga tatbiq etishning metodologiyasi ishlab chiqiladi, pedagogik konsepsiyalarni qiyosiy tahlil qilish va adaptatsiyalashning yangi metodologik yondashuvlari yaratiladi. Tadqiqot jadid pedagogikasi an'anaviy maktab tizimining cheklovlariga javob sifatida qanday paydo bo'lganligini, fonetik savodxonlik ta'limini (usuli savtiya), dunyoviy fanlar integratsiyasini va ona tili ta'limini o'z ichiga olgan innovatsion metodologiyalarni joriy etganligini ko'rsatadi. Buxoro jadidlarining hissasi, ayniqsa, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat va Sadriddin Ayniyning faoliyati hamda ularning konservativ diniy muhit bilan to'qnashuviga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola islohot va an'ana o'rtasidagi dialektik munosabatni tahlil qilib, Buxorodagi jadid maktablari islom ilmiy merosini Yevropa ma'rifatparvarlik tamoyillari bilan qanday sintez qilganligini ochib beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qattiq siyosiy qarshilik va cheklangan faoliyat davriga qaramay, jadid ta'lim muassasalari Markaziy Osiyo pedagogikasini tubdan o'zgartirdi va zamonaviy milliy ta'lim tizimlari uchun poydevor yaratdi. Ushbu tadqiqot madaniy o'ziga xoslik va global ta'lim standartlarini muvozanatlashning tarixiy pretsedentlarini namoyish etish orqali zamonaviy ta'lim islohotlari muhokamasiga hissa qo'shadi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati ta'lim islohotlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish strategiyasida jadid tajribasining saboqlaridan foydalanish yo'llari ko'rsatib beriladi

Kalit so'zlar: Jadid pedagogikasi, Buxoro amirligi, ta'lim islohotlari, pedagogik innovatsiya, madaniy transformatsiya

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ДЖАДИДСКИХ ШКОЛ В
ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА**

Системное изучение механизмов применения педагогической концепции джадидов в современном образовательном процессе представляет особый интерес с учетом актуальности проблемы. Цель данного исследования состоит в научно-теоретическом обосновании и практическом совершенствовании механизмов использования педагогической концепции джадидских школ в процессе перехода к модернизированному образованию. Методология: разрабатывается методология применения историко-педагогического наследия в современном образовательном процессе, создаются новые методологические подходы к сравнительному анализу и адаптации педагогических концепций. Исследование показывает, как джадидская педагогика возникла в качестве ответа на ограничения традиционной школьной системы, внедрив инновационные методологии, включавшие фонетическое обучение грамоте (усули савтия), интеграцию светских наук и обучение на родном языке. Особое внимание уделяется вкладу бухарских джадидов — в частности, деятельности Махмудходжи Бехбуди, Абдурауфа Фитрата и Садриддина Айни, а также их столкновению с консервативной религиозной средой. Статья анализирует диалектические отношения между реформой и традицией, раскрывая, как джадидские школы в Бухаре синтезировали исламское научное наследие с европейскими принципами просветительства. Результаты исследования показывают, что, несмотря на жесткое политическое противодействие и ограниченный период деятельности, джадидские образовательные учреждения коренным образом преобразовали центральноазиатскую педагогику и создали фундамент для современных национальных образовательных систем. Данное исследование вносит вклад в обсуждение современных образовательных реформ, демонстрируя исторические прецеденты балансирования культурной идентичности и глобальных образовательных стандартов. Практическая значимость исследования заключается в указании путей использования уроков джадидского опыта в стратегии поэтапного осуществления образовательных реформ.

Ключевые слова: джадидская педагогика, Бухарский эмират, образовательные реформы, педагогическая инновация, культурная трансформация.

THE USE OF THE PEDAGOGICAL CONCEPT OF JADID SCHOOLS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

The systematic study of mechanisms for applying the Jadid pedagogical concept to the contemporary educational process is of particular interest given the relevance of the problem. The purpose of this research is to provide scientific-theoretical justification and practical improvement of mechanisms for utilizing the pedagogical concept of Jadid schools in the transition to modernized education. Methodology: A methodology for applying historical-pedagogical heritage to the contemporary educational process is developed, and new methodological approaches to comparative analysis and adaptation of pedagogical concepts are created. The research demonstrates how Jadid pedagogy emerged as a response to the limitations of the traditional school system, implementing innovative methodologies that included phonetic literacy instruction (usuli savtiya), integration of secular sciences, and mother tongue education. Particular attention is given to the contribution of Bukharan Jadids – specifically the activities of Mahmudkhoja Behbudi, Abdurauf Fitrat, and Sadriddin Ayni, as well as their confrontation with the conservative religious environment. The article analyzes the dialectical relationship between reform and tradition, revealing how Jadid schools in Bukhara synthesized Islamic scholarly heritage with European Enlightenment principles. Research findings indicate that despite severe political opposition and a limited period of activity, Jadid educational institutions fundamentally transformed Central Asian pedagogy and created the foundation for modern national educational systems. This research contributes to contemporary educational reform discourse by demonstrating historical precedents for balancing cultural identity and global educational standards. The practical significance of the research lies in identifying ways to utilize lessons from the Jadid experience in strategies for phased implementation of educational reforms.

Keywords: *Jadid pedagogy, Bukhara Emirate, educational reforms, pedagogical innovation, cultural transformation.*

Kirish. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligi islom dunyosining eng muhim madaniy-diniy markazlaridan biri bo‘lib, madrasalar va maktablar bilan “Sharqning muqaddas qal’asi” (Qal’ai Muqaddas Sharq) deb e’tirof etilgan. Ammo ayni shu davrda an’anaviy ta’lim tizimi chuqur inqirozga yuz tutdi: pedagogik metodlar asrlar davomida o‘zgarmagan, o‘qitish jarayoni mexanik yodlashga asoslangan, dunyoviy fanlar butunlay e’tibordan chetda qolgan.

Jadidchilik harakati - bu shunchaki ta’limiy islohot emas, balki musulmon jamiyatlarini modernizatsiya qilishga qaratilgan keng miqyosli ijtimoiy-madaniy transformatsiya harakati edi (Bennigsen & Lemerrier-Quelquejay, 1967). Buxoro amirligida bu harakat alohida ahamiyatga ega bo‘ldi, chunki u eng konservativ diniy-siyosiy muhitda liberal g‘oyalarni amalga oshirishga urinish edi (Khalid, 2007).

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagilar bilan belgilanadi: Buxoro jadidchiligining pedagogik tajribasi tarixiy pedagogika va qiyosiy ta’lim nazariyasi uchun noyob tadqiqot obyekti tashkil etadi (DeWeese, 2016). Jadid harakati islom dunyosida modernizatsiya va an’analar o‘rtasidagi dialektikaning eng yorqin namunasidir. Zamonaviy O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida ta’lim islohotlari amalga oshirilmoqda, bu esa tarixiy pedagogik tajribani o‘rganishni taqozo qiladi. Milliy va universal qiymatlarni birlashtirish muammosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan.

Tadqiqotimizning maqsadi: Modernizatsiyalashgan ta’limga o‘tish jarayonida jadid maktablarining pedagogik konsepsiyasidan foydalanish mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash va amaliy takomillashtirishdan iborat. Tadqiqot vazifalari:

1. Buxoro amirligida jadidchilik harakatining yuzaga kelish ijtimoiy-tarixiy sharoitlarini aniqlash;
2. Buxoro jadidchilarining pedagogik konsepsiyasining nazariy-metodologik asoslarini ochib berish;
3. Jadid maktablarining tashkiliy-pedagogik tuzilishi va o‘quv dasturlarini tahlil qilish;
4. Usuli jadid metodologiyasining Buxoro variantining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatish;
5. Qadimiy va jadid ta’lim tizimlari o‘rtasidagi paradigmalar farqlarini qiyosiy tahlil qilish.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi ko‘p qirrali va interdisciplinar yondashuvga asoslangan bo‘lib, jadidchilik harakatining Buxoroda paydo bo‘lish jarayonini kauzal aloqalar tizimida o‘rganish uchun qo‘llanildi (Iggers, 1997). Bu metod orqali jadid harakatining ildizlarini va evolyutsion taraqqiyotini kuzatish imkoniyati yaratildi. Tarixiy pedagogik tajribani zamonaviy ta’lim paradigmalari kontekstida qayta baholash uchun ishlatildi (Tosh, 2010). Bu metod tarixiy tajribaning zamonaviy ahamiyatini ko‘rsatishga xizmat qildi.

Bunda biz quyidagi adabiyotlarga murojaat etamiz. Avvalambor jadidchilarning pedagogik asarlari (Behbudi, Fitrat, Ayni, Avloniy), jadid maktablari dasturlari, darsliklar, ma’rifatchilik matbuoti (‘Buxoro

axbori”, “Oyina”, “Samarqand”, “Hurriyat”) Sadriddin Ayniyning “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” (1960), Fayzulla Xo‘jayevning xotiralari (1926)

Buxoro “Madrasalar shahri” sifatida shuhrat qozongan - 1900-yilda shaharda 200 ga yaqin madrasa va minglab maktab faoliyat ko‘rsatgan (Bartol’d, 1963). Diniy ulamo tabaqa juda kuchli ta’sir imkoniyatiga ega bo‘lib, ular har qanday o‘zgarishlarga qarshi chiqishgan (Khalid, 1998). Ta’lim tizimi an’anaviy bo‘lib, ikki bosqichdan iboratligini quyidagi rasmda ko‘rishimiz mumkin.

Maktab(ibtidoiy ta’lim, 6-14 yosh): Qur’on o‘qish, arab alifbosi, fors-toj tili asoslari.

2.Madrasa(oliy ta’lim, 15 yoshdan): fiqh, hadis, tafsir, mantiq, falsafa.

1-rasm. An’anaviy ta’lim tizimi

Lekin bu tizim jiddiy kamchiliklarga ega edi:

– pedagogik metodlarning eskirganligi (haftolik usuli - harflarni nomlari bo‘yicha yodlash). Pedagogik metodlar empirik tajribaga asoslangan bo‘lib, bolalarning yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanish qonuniyatlari e’tiborga olinmasdi;

– dunyoviy fanlarning yo‘qligi. Ta’lim mazmuni amaliy hayot bilan bog‘lanmagan, bolalarga tabiiy fanlar, matematika, geografiya kabi fanlar o‘rgatilmadi;

– ona tilining e’tibordan chetda qolishi. Ta’lim asosan arab va fors tillarida olib borilgan;

– o‘qitishning samarasizligi: Ko‘pchilik bolalar 5-7 yil ta’lim olganidan keyin ham oddiy matnni o‘qib tushuna olmas, xat yoza olmas edilar.

Keyinchalik, 1868-yildan keyin Rossiya bilan aloqalar kuchaydi. Ko‘plab buxoroliklar Rossiya imperiyasida savdo-iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullandilar va Yevropa madaniyati bilan tanishdilar (Morrison, 2008). Jumladan, Istanbulda tahsil olgan yoshlar (masalan, Fitrat) bu g‘oyalarni Buxoroga olib keldilar (Khalid, 2007). Afg‘oniyning “Musulmonlarning zaifligi ilmsizlikdandir” g‘oyasi jadidchilar uchun asosiy motivatsiya bo‘ldi. Ismoil Gasprinskiyning “Terjuman” gazetasi (1883-1918) va uning pan-turkizm g‘oyalari Buxoro ziyolilari orasida mashhur bo‘ldi (Landau, 1995). Gasprinskiyning “Dilde, fikrda, ishda birlik” shiori turkiy xalqlarning madaniy-ta’limiy birligini targ‘ib qildi.

XIX asr oxirida jahon bozori bilan integratsiya jarayonlari yangi savdo-sanoat qatlamining shakllanishiga olib keldi, bu qatlam zamonaviy bilimga ehtiyoj sezdi (Penati, 2010). An’anaviy maktablar savodxonlik koeffitsientini ta’minlay olmadi, aholining 95-98% savodsiz edi (Ostroumov, 1913). Maktabda 8-10 yil o‘qigan bolalar oddiy xatni o‘qiy olmasdi.

Buxoro jadidchilarini shartli ravishda uch avlodga ajratish mumkin. Buni quyidagi jadvaldan bilib olishimiz mumkin.

1-jadval. Buxoro jadidchilari avlodlari.

Birinchi avlod (1900-1908): Pioneerlar va nazariyotchilar		
	Mutafakkirlar	Pedagogik rejalashtirish (loyihalashtirish) haqidagi g‘oyalar
1.	Sadriddin Ayniy (1878-1954)	– yozuvchi, shoir, tarixchi, jadid harakatining kronikachisi. – “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” (1960) asari jadidchilik haqida eng ishonchli tarixiy manba hisoblanadi. – birinchi jadid maktabining o‘qituvchisi bo‘lgan va jadid harakati uchun jismoniy azoblarni boshdan kechirgan. – ta’lim barcha uchun ochiq bo‘lishi kerak – boy va kambag‘al, o‘g‘il va qiz uchun; – birinchilardan bo‘lib qizlar ta’limini qo‘llab-quvvatladi, bu islomiy jamiyatda juda jasoratli qadam edi.
2.	Usmon Xo‘ja (1868-1934)	– boy savdogar, xayriyachi, birinchi jadid maktabini moliyalashtirgan. Uning uyi jadidchilar yig‘ilish joyi bo‘lgan. – o‘z moliyasidan jadid maktablari uchun darsliklar, jihozlar va o‘qituvchilar maoshini to‘lagan.
Ikkinchi avlod (1908-1917): Amaliyotchilar va tashkilotchilar		
3.	Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875-1919)	– pedagog, jurnalist, dramaturk – birinchi bo‘lib savod-usul metodikasini ishlab chiqdi va amaliyotga joriy etdi; – sinf-dars tizimi, dars jadvali, o‘qituvchilar kengashi kabi tashkiliy shakllarni ishlab chiqdi; – “Usul-i savtiya” alifbosi orqali minglab bolalar savodxon bo‘ldi;

Birinchi avlod (1900-1908): Pionerlar va nazariyotchilar		
	Mutafakkirlar	Pedagogik rejalashtirish (loyihalashtirish) haqidagi g'oyalar
		– «Padarkush» pyesasida jaholat va ta'limsizlik oqibatlarini ko'rsatilgan; – «Oyna» jurnali orqali ta'lim islohotlarini targ'ib qildi.
4.	Abdurauf Fitrat (1886-1938)	– faylasuf, yozuvchi, nazariyotchi, Istanbulda tahsil olgan; – “Munozara” (1909) asari jadid g'oyalarining falsafiy asosini ifodalaydi; – diniy va dunyoviy ta'limni birlashtirish konsepsiyasini ishlab chiqdi; – “Bayonoti sayyohi hindi” (1912) asarida u Hindistondagi ta'lim tizimini tahlil qilib, musulmon xalqlari uchun saboqlar chiqaradi; – ta'lim nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlarni ham qamrab olishi kerak; – Ona tilida ta'lim berish – millat taraqqiyotining asosi. – islomiy qadriyatlarni saqlab, zamonaviy fanlarni o'rganish zarur. – bilimdan muhimroq – pok axloqli, halol shaxsni tarbiyalash. – Yevropa va Sharq ta'lim tizimlarini taqqoslagan, afzallik va kamchiliklarni ko'rsatgan. “Munozara (1909) va Bayonoti sayyohi hindi (1912)” asarlari
5.	Mir Muhsin Sharifzoda (1884-1935)	– pedagog, jadid maktablari tashkilotchisi; – Buxoroda bir nechta yashirin jadid maktablarini boshqargan; – o'quv dasturlarini ishlab chiqqan.
Uchinchi avlod (1917-1920): Radikallar va siyosiy faollar		
6.	Fayzulla Xo'jayev (1896-1938)	– “Yosh buxoroliklar” harakatining rahbari; – O'zbekiston hukumat rahbari; – ta'limni siyosiy kurash vositasi sifatida ko'rgan; – jadid maktablarini jamiyatni o'zgartirish instrumenti deb hisoblagan.
7.	Usmon Xo'ja o'g'li Abdulvohid (1896-1938)	– tadbirkor, yoshlar harakatining tashkilotchisi; – yoshlar orasida jadid g'oyalarini targ'ib qilgan; – maxfiy to'garaklar tashkil etgan.

Buxoro jadidchilarining pedagogik konsepsiyasi haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalo, Buxoro jadidchilarining pedagogik qarashlarida bir nechta falsafiy oqimlar sintezi kuzatiladi:

1. Islomiy ma'rifatchilik (Tanvir al-afkar)

Fitrat o'zining “Munozara” (1909) asarida an'anaviy islomiy ta'limni tanqid qilgan va ilmni ikki turga bo'lgan: “ilmi nafe” (foydali bilim) va “ilmi zorar” (zararsiz ammo foydasiz bilim). U ta'kidlaydi, zamonaviy musulmon yoshlari “dunyoda va oxiratda foyda beruvchi” fanlarni o'rganishi kerak – tabiiy fanlar, matematika, tibbiyot, iqtisodiyot, shu bilan birga diniy ilmlar ham saqlanishi lozim (Fitrat, 1909/2000, p. 68).

Fitrat yozadi: “Biz farzandlarimizga Qur'onni o'qishni o'rgatamiz, lekin ularni dunyo ilmlarisiz qoldiramiz. Qur'on aytadiki: “Olamni, tabiatni o'rganing” – bu ham ilm-fan demakdir. Nega biz bu amrni bajarmayapmiz?” (Fitrat, 1909/2000, p. 52).

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlaymizki, ushbu tarixiy-retrospektiv tahlil Buxoro amirligi misolida jadid maktablarining pedagogik konsepsiyasi quyidagi xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi:

1. Paradigmal transformatsiya

Jadid pedagogikasi nafaqat metodologik innovatsiya, balki to'liq paradigmal transformatsiya edi. U an'anaviy ta'limning barcha asosiy komponentlarini o'zgartirdi.

2-jadval.

Paradigmal transformatsiya.

Komponent	Qadimiy paradigma	Jadid paradigmasi
Maqsad	Diniy bilim	Har tomonlama rivojlanish
Mazmun	Faqat diniy fanlar	Diniy + dunyoviy fanlar
Metod	Yodlash, takrorlash	Tushunish, tahlil qilish
Til	Arab, fors	Ona tili (o'zbek)
O'quvchi	Passiv qabul qiluvchi	Faol sub'ekt
Muallim	Mutlaq avtoritet	Yetakchi, yo'lboshchi
Natija	Diniy savod	Zamonaviy fuqaro

2. Madaniy sintez sifatida jadid pedagogikasi

Jadid harakati Sharq va G'arb, an'ana va modernizatsiya, diniy va dunyoviy qadriyatlarning muvaffaqiyatli sintezini yaratdi. Bu sintez mexanik ko'chirish emas, balki ijodiy adaptatsiya edi (Hourani, 1983; Krämer, 2013).

Fitratning “ilmi nafe” konsepsiyasi - bu sintezning eng yorqin namunasi: islomiy mafkura va zamonaviy bilimlarning uyg'unligi.

3. Milliy uyg'onish harakatining pedagogik asosi

Jadid maktablari nafaqat ta'lim muassasalari, balki milliy identifikatsiyani shakllantirish va milliy ong-ongni uyg'otishning asosiy vositasi bo'ldi (Landau, 1995; Allworth, 1990).

Behbudiyning “Ta'lim-tarbiya millat zulmi ostida ezilgan xalqni yig'ishtirib, ularni bir millatning farzandi qiladi” - bu jadid pedagogikasining ijtimoiy-siyosiy funksiyasini aniq ifodalaydi.

4. Modernizatsiya qarshiligi kontekstida ta'lim islohoti

Buxoro tajribasi ko'rsatdiki, ta'lim islohotlari eng qattiq muxolifat sharoitida ham amalga oshishi mumkin. Jadidchilar jismoniy jazolar, qamoq, moliyaviy bosimga qaramay, o'z g'oyalarini amalga oshirdilar (Ayniy, 1960; Khalid, 1998).

Bu tajriba zamonaviy ta'lim islohotchilari uchun ilhomlantiruvchi misoldir: hatto eng qiyin sharoitlarda ham sistemli, qat'iyatli islohotlar muvaffaqiyatga erishishi mumkin.

5. Qisqa muddatli faoliyat - uzoq muddatli ta'sir

Jadid maktablari Buxoroda jami 12 yil (1908-1920) faoliyat ko'rsatdi va ularning soni 15 tadan oshmadi. Ammo ularning ta'siri juda katta bo'ldi (Khalid, 2007):

- zamonaviy milliy ta'lim tizimining nazariy-metodologik asosini yaratdilar
- pedagogik kadrlar tayyorladilar (ko'plab jadid maktablari o'qituvchilari keyinchalik sovet davridagi ta'lim tizimida ishlashdi)
- darsliklar va metodikalar yaratdilar
- ijtimoiy ongni o'zgartirdilar: ta'lim islohotlari zaruriyati keng ommaga ma'lum bo'ldi.

Adabiyotlar:

1. Abdurashidxonov, M. (1912). *Ta'limi islamiya usuli jadidi 'ulumi diniya*. Toshkent: Turkiston matbaasi.
2. Allworth, E. (Ed.). (1994). *Central Asia: 130 years of Russian dominance, a historical overview* (3rd ed.). Durham, NC: Duke University Press.
3. Aminov, A., & Babakhodzhaev, M. (1967). *Ekonomicheskie i politicheskie posledstviya prisoedinenia Srednei Azii k Rossii*. Tashkent: Fan.
4. Avloniy, A. (1913/1992). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: O'qituvchi. (Asl nusxa 1913)
5. Avloniy, A. (1917/1992). *Birinchi mu'allim*. –Toshkent: Ma'naviyat. (Asl nusxa 1917)
6. Ayniy, S. (1960). *Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar*. Moskva: Sharq adabiyoti.
7. Baldauf, I. (1993). *Schriftreform und Schriftwechsel bei den muslimischen Russland - und Sowjettürken (1850-1937)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
8. Baldauf, I. (2001). Jadidism in Central Asia within reformism and modernism in the Muslim world. *Die Welt des Islams*, 41(1), 72-88. <https://doi.org/10.1163/157006001X00042>
9. Behbudiy, M. (1909/1998). *Muallimi avval*. –Toshkent: Ma'naviyat. (Asl nusxa 1909)
10. Behbudiy, M. (1911/1976). *Padarkush*. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. (Asl nusxa 1911)
11. Behbudiy, M. (1913-1915). *Oyina gazetasi to'plami*. –Samarqand.
12. Bennigsen, A., & Lemercier-Quelquejay, C. (1967). *Islam in the Soviet Union*. London: Pall Mall Press.
13. Bereday, G. Z. F. (1964). *Comparative method in education*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
14. Dadabayev, T. (2004). Post-Soviet realities of society in Uzbekistan. *Central Asian Survey*, 23(2), 141-166. <https://doi.org/10.1080/0263493042000267319>
15. Devlet, N. (1988). *Ismail Bey Gasprinskii*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
16. DeWeese, D. (1994). *Islamization and native religion in the Golden Horde*. University Park: Pennsylvania State University Press.
17. DeWeese, D. (2016). It was a dark and stagnant night ('til the Jadids brought the light): Clichés, biases, and false dichotomies in the intellectual history of Central Asia. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 59(1-2), 37-92. <https://doi.org/10.1163/15685209-12341104>

18. Fitrat, A. (1909/2000). *Munozara*. –Toshkent: Ma’naviyat. (Asl nusxa 1909, Istanbul)
19. Fitrat, A. (1912/2000). *Bayonoti sayyohi hindi*. –Toshkent: Ma’naviyat. (Asl nusxa 1912, Istanbul)
20. Fitrat, A. (1913/2000). *Oila yoxud bitishmish nikohning iflosi*. Toshkent: Ma’naviyat. (Asl nusxa 1913)
21. Frank, A. J. (2001). *Muslim religious institutions in imperial Russia: The Islamic world of Novouzensk District and the Kazakh Inner Horde, 1780-1910*. Leiden: Brill.
22. Gasprinskiy, I. (1881-1914). *Terjuman* gazetasi to‘plami. Baxchisaroy.
23. Gasprinskiy, I. (1884/1991). *Xo‘ja-i sibyon*. Qozon: Tatarstan kitap nashriyoti. (Asl nusxa 1884)
24. Gasprinskiy, I. (1893). Russkoe musul‘manskoe shkol’noe delo. *Terjuman*, 15, 1-3.
25. Hanks, R. R. (2005). The Islamic factor in nationalist politics in post-Soviet Central Asia. *Problems of Post-Communism*, 52(2), 14-23. <https://doi.org/10.1080/10758216.2005.11052176>
26. Heathershaw, J., & Roche, S. (Eds.). (2011). *Islam, society and politics in Central Asia*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
27. Kandiyoti, D. (2007). The politics of gender and the Soviet paradox: Neither colonized, nor modern? *Central Asian Survey*, 26(4), 601-623. <https://doi.org/10.1080/02634930802018521>
28. Kappeler, A. (2001). *The Russian Empire: A multiethnic history*. Harlow: Pearson Education.
29. Khalid, A. (1998). *The politics of Muslim cultural reform: Jadidism in Central Asia*. Berkeley: University of California Press.
30. Khalid, A. (2000). Society and politics in Bukhara, 1868-1920. *Central Asian Survey*, 19(3-4), 367-396. <https://doi.org/10.1080/713656179>
31. Khalid, A. (2003). A secular Islam: Nation, state, and religion in Uzbekistan. *International Journal of Middle East Studies*, 35(4), 573-598. <https://doi.org/10.1017/S0020743803000285>
32. Khalid, A. (2007). *Islam after communism: Religion and politics in Central Asia*. Berkeley: University of California Press.
33. Krämer, G. (2013). *Hasan al-Banna*. London: Oneworld Publications.
34. Nalivkin, V. (1886). *Tuzemtsy ran’she i teper’*. Kazan: Universitetskaya tipografiya.
35. Nalivkin, V. P. (1913). *Kratkaya istoriya Kokandskogo khanstva*. Kazan: Tsentralnaya tipografiya.
36. Qosimov, B. (2007). *Turkiston jadidchiligi tarixi*. Toshkent: Movarounnahr.
37. Rasulov, A., & Norqobilov, N. (2006). *Jadidchilik va yangi maktablar*. –Toshkent: O‘qituvchi.
38. Shorish, M. M. (1984). Traditional Islamic education in Central Asia prior to 1917. *Proceedings of the Central Asian Survey*, 3(4), 35-47. <https://doi.org/10.1080/02634938408400510>
39. Spechler, M. C. (2008). The economics of education in Uzbekistan: State control and family authority. *Problems of Post-Communism*, 55(6), 54-62. <https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216550605>
40. Stone, L. (1971). Prosopography. *Daedalus*, 100(1), 46-79.
41. Zenkovsky, S. A. (1960). *Pan-Turkism and Islam in Russia*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ЖАДИД ТАРБИЯШУНОСЛИГИНИНГ МУКАММАЛ МУАЛЛИФИ

Рахмонова Мехринисо Тошпўлотовна,

ZARMED университети, Тиллар кафедраси ўқитувчиси.

raxmonova_mehriniso@zarmeduniver.com

Мақола бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бири бўлган ҳар томонлама баркамол шахсни тарбиялашда ахлоқ-одоб масалаларига қаратилган.

Мақолада шахс тарбиясида ахлоқ-одобнинг ўрни, уни амалга ошириш омиллари ва мазкур масалани амалга ошириш йўллари борасида фикрлар келтирилган, ва бу мақолада Жади́дчилик ҳаракати тарафдори Аҳмад Донишнинг ҳаёт йўли ёритилади.

Жади́д тарбияшунослигининг бош бўғинида Аҳмад Дониш туради. Зеро, Аҳмад Дониш ўзининг “Наводир-ул вақое” асарида меҳнат, касб танлаш тарбияси билан бир пайтда ҳозирги давр учун муҳим бўлган баркамол авлодни шакллантириш, вояга етказиш гоясини илгари сурган.

Калит сўзлар: *Одоб-ахлоқ, комил инсон, Жади́длар, аллома, аجدодлар, матрифатпарварлар, толиби илм, тарихий шахс, мустамлака, ривожланиш, филологлар, тарихчилар, файласуф-сиёсатчилар, мусаввирлар, фалаккиётишунослар, илм аҳли.*

ВЫДАЮЩИЙСЯ АВТОР ДЖАДИДСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются вопросы морали в воспитании всесторонне развитой личности, одна из самых актуальных проблем современности.

В статье рассматривается роль морали в формировании личности, факторы ее применения и способы реализации этого вопроса, а также освещается жизненный путь Ахмада Дониша, сторонника движения джадидизма.

Ахмад Дониш находится в авангарде новой теории образования. В своей работе “Наводир-ул вақое” Ахмад Дониш выдвинул идею формирования и воспитания всесторонне развитого поколения, что важно для современной эпохи, наряду с образованием в сфере труда и выбора профессии.

Ключевые слова: *мораль, совершенный человек, джадиды, ученые, предки, искатель знаний, историческая личность, колония, развитие, филологи, историки, философы-политики, художники, астрономы, ученые.*

THE PROMINENT SCHOLAR OF JADID PEDAGOGY

The article examines the issues of morality in the education of a comprehensively developed personality, one of the most pressing problems of our time.

The article examines the role of morality in the formation of personality, the factors of its application and the ways of implementing this issue, and also highlights the life path of Ahmad Donish, a supporter of the Jadidism movement.

Ahmad Donish is at the forefront of new educational theory. In his work, "Navodir-ul Vaqoe," Ahmad Donish advanced the idea of nurturing and educating a well-rounded generation, which is essential for the modern era, alongside education in the world of work and career choice.

Key words: *morality, perfect man, Jadids, scientists, ancestors, researchers, historical figure, colony, development, philologists, historians, philosopher-politicians, artists, astronomers, scientists.*

Кириш. *Ўзбекистон республикасининг биринчи президенти И.А. Каримов шундай ёзган эди: “Қадимги аجدодларимиз комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, замонавий тилда айтсак, шарқона ахлоқ Кодексини ишлаб чиққанлар. Киши қалбида ҳаромдан ҳазар, нопокликка, адолатсизликка нисбатан мурасиз исён бўлиши керак.”*

ХІХ аср охири ХХ аср бошларида сиёсий, иқтисодий, маданий жиҳатдан инқироз ҳолатига тушиб қолган чор Россиясининг мустамлакаси туфайли ривожланиш паст даражада бўлган, чекка ўлка ҳисобланган Туркистон зиёлилари мустамлакачилик зулмидан қутулиш, ўз миллий давлатчилигини тузиш, иқтисодий ва маданий тараққиётга йўл очиш, халққа зиё тарқатиш мақсадида маърифатпарварлар ҳаракати вужудга келди. Уларни Жади́длар (Янгилик тарафдорлари) деб атадилар. Бу ҳаракатнинг йирик намояндалари: Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Саидахмад Сиддиқий, Саидрасул Азизий, Алиасқар Калинин, Абдуқодир

Шакурий, Садриддин Айний, Фитрат, Абдулла Авлоний ва бошқалар эдилар. Жадид маърифатпарварлари, яъни янги усул мактаби тарафдорлари Саидрасул Азизийнинг “Устози аввал” (1902 й.), Алиаскар Калининнинг “Муаллими соний” (1903 й.), Махмудхўжа Бехбудийнинг «Рисолаи асбоби савод» (1904), “Китоб-ул атфол” (“Болалар учун китоб”) (1908 й.), Мунавварқорининг “Адиби аввал” (1907), Абдулла Авлонийнинг “Биринчи муаллим”, “Иккинчи муаллим” (1912), “Туркий гулистон, ёхуд ахлоқ” (1913 й.), “Гулистони мактаб” (“Мактаб гулистони”) (1917 й.) каби дарсликлари алоҳида эътиборга моликдир ва бу нодир асарлар халқ оммаси орасида шуҳрат топди, ўша даврдаги Туркистон мактабларида кенг фойдаланилди.

Бу жадидлар (янги усул тарафдорлари)нинг раҳбари, боши сифатида мутафаккир аллома Аҳмад Дониш тан олинади.

Аҳмад Дониш XIX аср Ўрта Осиё матрифатпарварлари орасида ўзига хос фахрли ўринга эга бўлган машхур тарихий шахс. Шундай бўлсада, Аҳмад Дониш ҳаёти, фаолияти назаримизда: юртимизда нисбатан кам ўрганилган ва етарли даражада тарғиб ва ташвиқ этилмаган, аммо, ҳар канча мактов лозим бўлса, шунга арзийдиган шоир, олим, жамиятшунос, ва файласуфдир. Буюк тарихий шахслар жамиятининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий-фалсафий ҳаётига таъсир қила оладилар, уни бу ёки у йуналишга йўналтира оладилар, тараққиётда маълум даражада ўзгаришлар содир бўлишига олиб кела оладилар, аҳоли ижтимоий фикрига маърифатпарварлик ғояларини сингдира оладилар. Аҳмад Дониш ибн Носир (Дониш – унинг адабий тахаллуси) ўз даврининг шундай даражадаги буюк алломаларидан эди.

Аҳмад Донишга нисбатан аллома деган сўзни ишлатиш, ёки унинг номи билан ёнма-ён қўйиш жуда ярашиқли. Чунки, Аҳмади Махдум ўзининг илмий салоҳияти, ниҳоятда донолиги, кўп фанларни билиши, хусусан, унинг фалаккиётшуносликдаги машхурлиги, энг аввало, унинг ажойиб инсоний хислатлар эгаси эканлиги, XIX аср Бухоро илм аҳлининг оҳанграбога тортилгандек унга интилиши, уни узларига устоз деб тан олишларига олиб келган. Шамсиддин Шохин (1859 - 1894 йй.), Мухаммад Сидиқ Хайрат (1878-1954 йй.) сингари Бухоронинг машхур маърифатпарварлари унинг илгор ғоялари таъсири остида шаклланганлар ва улар ўлка ижтимоий-сиёсий, фалсафий, маърифий тараққиётида янги босқич яратганлар. Аҳмад Донишнинг ҳаёти, ижоди ва ижтимоий-сиёсий фаолияти ўз даврида ҳам, вафотидан кейин ҳам ҳар қандай ҳур ва соғлом фикрли кишилар диққатини ўзига жалб этган. Аҳмад Дониш филологлар, тарихчилар, файласуф-сиёсатчилар, мусаввирлар, фалаккиётшунослар ва умуман илм-фан аҳли учун ҳайратланарли даражадаги буюк шахс булган.

Дониш Аҳмад Махдуми ибн Носир 1827 йили Бухоро шаҳрида таваллуд топган. Унинг бобоси (ота томонидан) камбағал деҳқон бўлиб, кишлоқдаги диний эски мактабда, ундан сўнг Бухоро мадрасаларининг бирида ўқиб, сўнг шу шаҳардаги мавзеларнинг бирида имомлик қилган.

Аҳмаднинг онаси камбағал кишлок кизи бўлиб, ўқишни, ёзишни билган ва ҳатто шеърлар ёзишни машқ қилган. У ўз уйида, кишлок қизларига отинойилик қилиб, уларга сабоқ берган. Бу ҳақда Аҳмад Дониш: “Мактабга боришимдан олдин, оиламиздаги бошқа болалар қатори онамдан алифбени ўргандим, ўқиш ва ёзишни, ҳатто, қўшиқларни тартибга солишни ўргандим. Лойшувоқ деворга қалам билан геометрик шаклларни солганимни аниқ эслайман [1, 69-70] – деган мазмундаги фикрларни келтиради.

Донишнинг отаси ўз ўғлини Қуръони Каримнинг билимдони ва ҳофизи бўлишини истаб, у 9 ёшга тўлганда мусулмон мактабига ўқишга беради. Аҳмад болалигидан тили тутилиб гапирганлиги учун Қуръони Каримни ёдлашга қийналган, шундай бўлсада, уч йил ичида бу муқаддас китобни ёд олган. Бу ҳақда кейинчалик Аҳмад Дониш ўзининг “Рисола дар назми Тамаддун ва таовун” асарида: “Қуръони Каримни ёдлашдан мен унча хурсанд эмас эдим, бир қисмини кийналиб ёдлагач, иккинчи қисмига ўтар эдим. Баъзан эринчоклигим сабабли бир қисмини қоғозга ёзиб олиб, домладан яширинча ўша қоғоздан ўқиб берар эдим. Нима бўлганда ҳам мен кўнглимдаги ўжарликни суғуриб ташлай олмадим ва ниҳоят катта қийинчилик билан Қуръони Каримни уч йилда ўзлаштириб олдим” [2, 107] – маънодаги фикрларни келтириб ўтган.

Албатта, Қуръони Каримдек муқаддас китобни ёдлаб олиш (араб тили қонун қоидаларига асосан) учун ҳам катта иқтидор эгаси бўлиш талаб этилиши ҳеч кимга сир эмас. Ёш Аҳмад эски мактабни уч йилда тугатиб, ўз муаллимини фотиҳасини олгач, олий мактаб, мадрасага ўқишга киради. Ўша даврда мадрасаларда қанча вақт ўқиш илм толибининг иқтидорига боғлиқ эди. Зехни ўткир бўлмаган айрим талабалар 16 - 20 йиллаб мадраса талабаси бўлиб қолаверган. Аҳмад Донишнинг мадрасадаги толиби илмлик даври анча сермахсул бўлади. Илмга чанқоқ талаба мадрасадаги диний – исломий фанлар билан бир қаторда математика, геометрия, астрономия, мусиқа, фалсафа ва тарих илмларини мустақил ўрганди, мадраса мударрисларининг унга бераётган таълими уни қониқтирмас, у Бухоро шаҳрида яшаса ҳам ота-онаси билан ўз ҳовлисида турмас, отаси ижарага

олиб берган ҳужрада тун-у, кун китоблар устида ишлар эди. XIX аср Бухороси Шарқнинг маърифатли ва муқаддас шахри ҳисобланганлиги учун, унда китоб ва китобхоналарга нисбатан илм аҳли ва бухороликларнинг рағбати баланд эканлигига изоҳнинг ҳожати йўқ деб, ҳисоблаймиз.

Қомусий билимлар соҳиби бўлишга иштиёқи кучли бўлган Дониш, ўтмиш ва ўз даврининг шоирлари, файласуфлари ва умуман Шарқ мутафаккирларининг асарларини чуқур ўрганди.

Мадрасада бўлажак аллома араб тили, унинг морфология ва синтаксиси, мантик, риторика, табиий фанлар, покланиш қоидалари, Макка-ю Мунавварага ҳаж сафари қоидалари, мол олиб сотиш қоидалари, қул сотиб олиш, қулга эғалик қилиш ва уни сотиб бориш ёки озод қилиш қоидалари, оила ва никоҳ, талок, бир сўз билан айтганда шариат қоидаларини катта қизиқиш билан чуқур ўрганди. Факат ушбу қоидаларни қуруқ ўрганиш эмас, давлат ва уламолик вазифаларини бажараётганда бу қоидаларни қандай қилиб ҳаётга тадбиқ этиш масалалари билан шуғулланди. У мадраса таълимини олар экан, ота-онасига оғирлиги тушмасин учун, илм аҳли севадиган китобларни кўчириш, унинг саҳифалари ва ҳошияларини ниҳоятда чиройли қилиб безаш, хусусан, шеърӣ асарларни чиройли суратлар билан жило бериш каби ишларда ном чиқарган эди. Ҳаттотлик санъати юксак бўлган Аҳмад "Лайли ва Мажнун", "Юсуф ва Зулайхо" каби эл севадиган асарларни, Шарқ мутафаккирлари, хусусан, Бухорода севимли бўлган Мирзо Абдулқодир Бедил асарларини кўчириб, уларни сотишдан келадиган даромад ҳисобига яшаш йулини танлади. Бу ҳақда унинг ўзи: “Мен дарсдан кейин кўчириб ёзиш билан машғул бўлардим, бир ойда Бедилнинг йигирма тўрт, ўттиз қисмдан иборат китобини кўчирардим, бунинг учун йигирмадан ўттиз тангагача тўлар эдилар. Мен бу пулнинг кўпрогини тежаб, заҳирага, қолганини ўзимга ишлатар эдим” деган фикрларни ёзиб қолдирган.

Уни малакали ҳуснихат соҳиби бўлгани учун, манғит амирлари саройига хизматга оладилар. Дониш тез орада амир саройининг бош мирзасига айланади. Унинг манғит амирлари саройида катта лавозимда ишлаши, Бухоро амири билан, вазир ва бошқа олий мартабали амалдорлар билан танишиш, ҳукмдор тоифасининг мавқеси, ўрни, турмуш тарзини билиш имконини беради. Бу ҳақда унинг ўзи: “Ҳарбий тоифа билан менинг танишиш ва мулоқотда бўлишим, ҳуснихат эгаси бўлишим заминида бўлди» [4, 69-70] – тарзидаги фикрлари орқали ифодаланган эди.

Аҳмад Донишнинг малакали ҳуснихат эгаси бўлиши, геометрия, тарих, фалсафа каби фанларни яхши билиши, сарой хизматкорлари орасида шуҳратини янада оширди. У ўз даврининг фарзанди эди.

Аҳмад Дониш – ҳақиқатан ҳам дониш бўлган, шахсан ўз даври учун ибратли, филологлар, тарихчилар, файласуф-сиёсатчилар, мусаввирлар, фалаккиётшунослар учун битмас-туганмас илмий ҳазина бўлган.

Асосий қисм. Аҳмад Донишнинг айниқса, “Наводир – ул вақоеъ” асари машҳур, – дейди Арк ўлкашунослик музейи раҳбари Бобур Қобилов. 1880 йилда ёзилган бу асарнинг қораланма ва асл нусхаси Бухоро давлат музей – қўриқхонасида сақланмоқда. Муаллифнинг “Наводир ул-вақоеъ” асари 15 йил давомида, 1870— 1885 йиллар оралиғида ёзилган тарихий, фалсафий, мемуар асардир. Унда олим ўзининг турли масалаларга муносабатини ифодалаган. Масалан, асарнинг биринчи боби “Ота-она ва фарзанд муносабатлари” ва қолган боблари ҳам жуда мазмунли ва қизиқарли. Шунингдек, асарда Аҳмад Дониш ижтимоий тараққиётга ғов бўлиб қолган феодал ижтимоий-сиёсий тузум, тартиб ва муносабатларни танқид остига олади. Ўрта аср фалсафасида кенг тарқалган таваккул назариясини танқид этиб бундай деб ёзади: “Агар киши таваккулга ишониб ҳаракат қилмаса, меҳнат қилмаса ва қийинчиликда, камбағаллик билан ҳаёт кечириш ёки мўл-кўлликда яшаш қисматда бор экан, деб айтса, ундай киши хато қилади. Демак, у ақлли эмас”. Бухоро хонлигини Оврўпо мамлакатлари, хусусан Русия билан таққослаб, Дониш ўз ватанини иқтисодий ва маданий жиҳатдан орқада қолганлигини кўрсатиб беради ва бу қолоқликдан чиқиш учун ижтимоий-сиёсий тузумда ислохотлар қилиш зарурлигини уқтиради.

Аҳмад Дониш “Наводир ул-вақоеъ” (“Нодир воқеалар”) номли асарида шунингдек “никоҳ одоблари баёни” ҳақида, уйланиш шартлари, “қайнона ва келиннинг хусумати” ҳақида ҳам баён қилган. Мутафаккирнинг фикрича, инсон муайян ёшга етгандан кейин унга оила қуриш, уйланишга зарурат пайдо бўлади. Албатта, бу даврда инсон, оила, оилавий бахт, эр-хотинлик, фарзандлик, ота-оналик бурчлари ҳақида тушунчага эга бўлади. Дарҳақиқат, донишманд аёлни севмоқ, ҳурмат қилмоқ, ҳар бир эркак, яъни эрнинг вазифаси эканлигини уқтириб ўтади. Оилавий бахт инсонларнинг орзу-истаклари, мақсаларига етишиб яшашдир. Аҳмад Дониш оилавий бахт кўпроқ хотинларга боғлиқ, чунки эркак учун солиҳа хотиндан ортиқроқ ҳеч бир неъмат йўқдир. Оиладаги иноқлик, тотувлик, саранжомлик улар қўлидадир, деган фикрларни ҳамда оила қуриш мотивларини кенгрок ёритиб беради [3, 67-68].

Мутафаккир таълимотида умр мазмуни алоҳида ўрин тутати. Унинг таъкидлашича, ҳар бир инсон ҳаёти давомида эзгу ишлар қилмоғи, илми ва ҳунарини эл-юртига бахшида этмоғи лозим. У

хар бир инсон “каттадан ҳам, кичикдан ҳам сабоқ олишга интилин” дейди ва Афлотун, Арасту, Сукрот каби буюк устозларнинг баъзан дарс жараёнида айрим нарсаларни ўз шогирдларидан ўрганганини бунга мисол қилиб келтиради.

Унинг қарашларидаги илм, меҳнат, адолат, яхшилик ҳақидаги фикрларни бебаҳо мерос сифатида тарбия жараёнида қўллаш катта аҳамият касб этади – дея юқори баҳолайди тарихчи олим Фаррух Темиров.

У илмни шундай таърифлайди: “Бутун ҳунарларнинг аълоси илмдир”, “Одам яратилганидан сўнг унинг туганмас бахти илм ва маърифатда бўлади” деб ёзади. Мутафаккир илм олиш, яхши хулқ, таълим-тарбия, инсон феъл-атвори ҳақида фикр билдирар экан, инсондаги ёмон феъл-атвор йўқотилмоғи керак, - дейди. Унинг фикрича, “очкўзлик ва ҳасаднинг инсонга ҳеч қандай нафи йўқ, ҳар кимнинг кўкрагидан ҳасад кўчати жой олган бўлса, у зиёндан бошқа мева бермайди”. Ёки муаллиф касб-ҳунар эгаллаш ҳақида ёзар экан, уни ўз ўғилларига “васиятнома”га айлантиради. Дарҳақиқат, адиб бошидан кечган бахтли-бахтсиз, ширин-аччиқ кунлар, ҳаёт, саёҳат хотиралари, сафарлар давомида дўстлардан тингланган ҳикоялар ва булардан келиб чиқувчи ибратлар ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди. Муҳими шундаки, бу ибратлар XIX аср Европа тамаддунини ўз кўзи билан кўрган, айна пайтда, шу давр Шарқ илм-фанининг Туркистон сарҳадидаги энг буюк намояндаси васиятлари эди. Касб-ҳунарга, илм-фанга меҳр, ҳалоллик, мансаб-мартаба, мол-дунё ҳирсидан узоқ бўлиш, бани башарга хайрихоҳлик, ҳар қандай ҳолда ҳам яхшилик қилиш, исломий ахлоқ бу васиятларнинг асосий мазмунини ташкил этади. Шунинг учун ҳам, ушбу васиятнома таълимий-ахлокийгина эмас, балки муҳим ижтимоий-сиёсий мазмун ҳам ташир эди.

Мутафаккир ўғилларига васиятида бир ҳикматли сўзни баён этади:

“Одам яратилгандан сўнг унинг туганмас бахти илм ва маърифатда бўлади. Унинг ихтиёри ўзида бўлса, илмсизлик ва дангасаликка бўйин эгмасин, чунки илм ва маърифат руҳнинг истаги бўлиб, роҳатпарастлик ва дангасалик нафснинг тилагидир” [4, 215] – дея эътироф этади. Яна бир ҳикматли сўзида ялқов, ишқмас кишилар ҳақида қуйидагиларни баён этади:

“Ҳеч кимнинг ризки осмондан тушмайди, ҳаракатсиз мақсадга етиб бўлмайди. Ялқовлик қилиб, ўз юкини ўзи кўтармай, бошқалар устига ортар экан, ундай одам инсонлик шарафини йўқотиб, кишилик қаторидан чиқади” [5, 67].

Аҳмад Дониш “Киши суратга эмас, балки маъноли ишққа боғланса, яъни ҳамма нарсани ўз ҳақиқати билан билишга, халқ учун илму ҳунар орттиришга қизиқса, ишқнинг энг аълоси шудир” [6, 25-26], - дейди.

XIX асрнинг 50-60 йилларидаёқ Аҳмад Дониш Бухоро мактаб ва мадрасаларидаги ўқиш-ўқитиш усуллари тубдан ислоҳ қилиш масаласини кун тартибига кескин қўйган эди [7, 26-27]. У ўз фарзандларига васият қилар экан, “Сизлар йигитлик даврига етгунча, устларингда туриб одоб ва ахлоқ ўргатмай десам, ҳали ўзимнинг ҳамма ишларим чала, сафар ва ҳазарда керакли асбоб-ускуналар тўлиқ эмас. Шундай бўлса ҳам отанинг бола тарбияси билан шуғулланиши, албатта, лозимдир. Болага одоб ўргатиш, илм ўқитиш, дастлаб уларга айтиш ва кўрсатиш билан бўлади. Болалар бунга кулоқ солмасалар уриш, сўқишлар ҳам ишлатилади” [8, 27]. Аҳмад Дониш фикрини давом эттирар экан, “Аввало мен Сизларга энг зарур нарсаларни айтиб ўтаман. Сизларга дунё ва охиратларингизни обод қилгудек яхши йўللари кўрсатиб, сўнг Сизларни Оллоҳга топшираман. Агар бахтли бўлсанглар шу йўлда юрасизлар, бўлмаса бошқа иложим йўқ. У ҳолда мени маъзур тутасизлар...”.

Аҳмад Донишнинг “Фарзандларига васият”ида, касб-ҳунарнинг фойдалари ҳақида ҳам баён қилар экан, унда инсон хулқ-атвори, меҳнатга бўлган муносабати тўғрисида бирмунча қимматли фикрлар ва маслаҳатларни беради.

Мутафаккирнинг меҳнат қилиш ҳақида қимматли фикрларини “Наводир ул-вақоеъ” асарида меҳнат қилмай, дангасалик билан кун ўтказган одам, бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам обрў тополмайди, дейди. Сўнг асарнинг яна бир ерида ўзининг меҳнат қилиш ҳақидаги фикрларини билдириб: “Дунёда заҳматсиз роҳат, ташвишсиз неъмат топилиши мумкин эмас”, - деб ёзади.

Хулоса. Аҳмад Дониш фикрини давом эттирар экан, дунёда яшаш, меҳнат қилиш учун бирор касб-ҳунарнинг бошини ушлаш керак, деган ғояни илгари суради. Мутафаккир “Наводир ул-вақоеъ” нинг “Ўғилларига васият...” қисмида қуйидагиларни баён қилади: “...Сизларга айтадиган менинг васиятим шулки, Сизлар халқнинг ҳожатини чиқарадиган бир ҳунарнинг бошини ушланглар. Шу билан жамиятга ҳам ёрдам қилган бўласизлар. Қайси бир ҳунар, қайси бир касбни қилмоқчи бўлсанглар, ундан кутилган мақсад, халқ учун фойда етказиш бўлсин. Илм ўқиб, ҳунар орттиришда ватандошларнинг ҳожатларини чиқаришни ният қилинглар” [9, 67]. У ўз фикрини давом эттирар экан, ҳар бир мусулмон одам энг аввало ўзига зарур бўлган илмларни ўқиши фарздир, шундан сўнг

тирикчилик учун бирор касб-хунар ўрганиши лозим. Қайси илм ва хунар кишининг ақлига, руҳига тарбия берар экан, ундай илм ва хунар ўз эгасини бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам қўллаб-қувватлайди.

Фикримизга яқун ясар эканмиз, Аҳмад Донишнинг “Фарзандларга васият”и, касб-хунарнинг фойдалари ҳақидаги баёни ҳанузгача ўз кадр-қиммати йўқотган эмас. Яна кунлар, ойлар, йиллар ўтар, аммо юртдошимиз Аҳмад Дониш қолдирган олтин мерос, унинг қўлёзмалари келажак авлод учун дастураламал бўлиб хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Аҳмад Дониш. “Наводир ул-вақоеъ” (“Нодир воқеалар”). И.Мўминов таҳрири остида. Т. 1964 й.
2. Айний Садриддин. “Эсдаликлар”. 5-жилд. 1965 й.
3. Аҳмад Дониш. Избранные произведения. Душанбе. 1976 – стр. 108. стр. 116.
4. Аҳмад Дониш “Рисола дар назми Тамаддун ва таовун” – Душанбе. 1976 – б.107.
5. Тошпўлат Раҳмонов. Сиз билган ва билмаган тарих. “Дурдона нашриёти. Бухоро. 2021.
6. Темиров Фаррух. Бухоролик алломалар. (Ўқув-методик қўлланма). Б.2022.
7. Тошқулов Д. “Дониш”. – М., 1990. б.70.

BUYUK ASTRONOMLARNING PEDAGOGIK TA'LIMOTLAR TARIXI VA ILMIY MEROSINING TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Bahranova Umida Islomovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti “Fizika va texnologik ta'lim” kafedrası dotsenti, PhD

Ravshanova Shaxlo Erkinovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti Fizika va astronomiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Mazkur maqolada buyuk astronom olimlarning, xususan, Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy hamda Mirzo Ulug'bek kabi allomalarning pedagogik ta'limotlari, ilmiy merosi va ularning zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotda buyuk astronomlarning ilmiy ishlari orqali o'quvchilarda ilmiy tafakkur, mantiqiy fikrlash, kognitiv faollik hamda ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, ularning ilmiy merosidan ta'lim jarayonida samarali foydalanish usullari, innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish yo'llari yoritilgan. Maqolada astronomik bilimlarning nafaqat tabiiy fanlarni o'rganishda, balki o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashdagi ahamiyati ham asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: buyuk astronomlar, pedagogik ta'limot, ilmiy meros, ta'lim jarayoni, astronomiya, ilmiy tafakkur, innovatsion texnologiyalar, o'quvchilar rivoji, milliy qadriyatlar, kognitiv faoliyat.

THE HISTORY OF PEDAGOGICAL TEACHINGS OF GREAT ASTRONOMERS AND THE SIGNIFICANCE OF THEIR SCIENTIFIC LEGACY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article analyzes the pedagogical teachings, scientific heritage, and their significance in the modern educational process of great astronomers such as Muhammad al-Khwarizmi, Ahmad al-Farghani, Abu Rayhan al-Biruni, and Mirzo Ulugh Beg. The study highlights how their scientific works contribute to the development of students' scientific thinking, logical reasoning, cognitive activity, and creative skills. Furthermore, it explores effective methods of integrating their scientific heritage into the educational process through modern pedagogical and innovative technologies. The article also emphasizes the importance of astronomical knowledge not only in teaching natural sciences but also in broadening students' worldview and fostering respect for national and universal values.

Keywords: great astronomers, pedagogical teachings, scientific heritage, educational process, astronomy, scientific thinking, innovative technologies, student development, cognitive activity, national values.

ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ ВЕЛИКИХ АСТРОНОМОВ И ЗНАЧЕНИЕ ИХ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье анализируются педагогические взгляды, научное наследие и их значение в современном образовательном процессе великих астрономов, таких как Мухаммад аль-Хорезми, Ахмад аль-Фергани, Абу Райхан Бируни и Мирзо Улугбек. В исследовании раскрывается роль их научных трудов в развитии научного мышления, логического анализа, когнитивной активности и творческих способностей учащихся. Также рассматриваются эффективные методы внедрения их научного наследия в образовательный процесс с использованием современных педагогических и инновационных технологий. Особое внимание уделяется значению астрономических знаний в расширении кругозора учащихся и формировании уважения к национальным и общечеловеческим ценностям.

Ключевые слова: великие астрономы, педагогические учения, научное наследие, образовательный процесс, астрономия, научное мышление, инновационные технологии, развитие учащихся, когнитивная активность, национальные ценности.

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida ta'lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish, uning mazmunini boyitish hamda o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim paradigmasi bilim berishdan ko'ra, shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, tanqidiy va ijodiy

tafakkurni shakllantirishga yo'naltirilgan. Shu nuqtai nazardan, tarixiy-ilmiy merosni o'rganish va uni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Sharq uyg'onish davri allomalari, xususan, Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oni, Abu Rayhon Beruniy hamda Mirzo Ulug'beklarning ilmiy merosi jahon sivilizatsiyasi rivojiga ulkan hissa qo'shgan bo'lib, ularning ilmiy qarashlari bugungi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Ushbu allomalarning asarlarida nafaqat aniq fanlarga oid bilimlar, balki o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, bilish faoliyatini rivojlantirish, kuzatish va tajriba asosida xulosa chiqarish kabi muhim pedagogik g'oyalar mujassamdir.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar mazkur yo'nalishda izchil islohotlar olib borilayotganini ko'rsatadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining **“Ta'lim to'g'risida” gi Qonuni** (2020 yil 23 sentyabr)da ta'limning uzluksizligi, tizimligi, ochiqligi hamda innovatsion rivojlanish tamoyillari asos qilib olingan. Ushbu qonunda ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish, o'quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan tarbiyani amalga oshirish muhim vazifalar sifatida belgilangan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **PQ-4307-son (2019 yil 29 aprel)** qarori bilan tasdiqlangan **“Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”** da ta'lim sifatini oshirish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish, o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish masalalari alohida ta'kidlangan. Mazkur konsepsiyada ta'lim jarayoniga tarixiy-ilmiy merosni tatbiq etish orqali o'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish muhim yo'nalish sifatida e'tirof etiladi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **“Yangi O'zbekistonning 2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi”** da ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish, yoshlarni ilmiy fan va innovatsiyalarga keng jalb etish, ularning ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan. Ushbu strategiyada milliy merosni asrab-avaylash va uni yosh avlod ongiga singdirish orqali barkamol avlodni tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishda tarixiy shaxslar va ularning ilmiy faoliyatiga murojaat qilish samarali metodlardan biri hisoblanadi. Bu borada buyuk astronomlarning ilmiy ishlari o'quvchilarda ilmiy bilishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytiradi, nazariy bilimlarni amaliy kuzatuvlar bilan bog'lash imkonini yaratadi hamda ularning kognitiv faoliyatini faollashtiradi. Masalan, Ahmad al-Farg'oniyaning astronomik kuzatuvlari yoki Mirzo Ulug'bek tomonidan tashkil etilgan rasadxona faoliyati o'quvchilarga ilmiy izlanish metodlarini tushuntirishda muhim didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, bugungi kunda ta'lim jarayonida buyuk allomalar merosidan foydalanish yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi, uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish masalalari yetarlicha tadqiq etilmaganligi kuzatilmoqda. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Buyuk astronomlarning pedagogik ta'limotlari va ilmiy merosining ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyatini o'rganish ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib, ushbu yo'nalishdagi ilmiy ishlar mazmunan boy va ko'p qirrali hisoblanadi.

Avvalo, Sharq allomalarining ilmiy merosini o'rganishda Abu Rayhon Beruniyning asarlari alohida o'rin tutadi. Uning **“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”** hamda **“Hindiston”** asarlarida nafaqat astronomik bilimlar, balki ilmiy bilish metodologiyasi, kuzatuv va tajribaning ahamiyati keng yoritilgan. Beruniy ilmiy izlanishlarda tajriba va kuzatuvni asosiy metod sifatida ilgari surib, zamonaviy ilmiy-pedagogik yondashuvlarga yaqin fikrlarni bayon etgan. Tadqiqotchilar (masalan, B.A.Rozenfeld) Beruniyning ilmiy merosini o'rganib, uning qarashlari bugungi kunda ham ilmiy tafakkurni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydilar.

Shuningdek, Muhammad al-Xorazmiyning **“Al-jabr va al-muqobala”** asari matematika va astronomiya fanlarining rivojida muhim bosqich bo'lib, unda ilmiy bilimlarni tizimlashtirish va o'qitish metodikasiga oid muhim g'oyalar ilgari surilgan. Tadqiqotchi G.P. Matvievskaaya o'z ilmiy ishlarida al-Xorazmiy merosining nafaqat ilmiy, balki pedagogik ahamiyatini ham alohida ta'kidlaydi.

Ahmad al-Farg'oniyaning **“Astronomiya asoslari”** (**“Kitob fi usul ilm an-nujum”**) asari esa astronomiya fanini o'rganishda muhim qo'llanma sifatida xizmat qilgan. Ushbu asar o'rta asrlarda Yevropa universitetlarida ham asosiy darslik sifatida foydalanilgan. Tadqiqotchi A. Sayili o'z izlanishlarida al-Farg'oniyaning asarlarining ilmiy va didaktik ahamiyatini chuqur tahlil qilib, uning qarashlari o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim manba ekanligini ko'rsatadi.

Mirzo Ulug‘bekning ilmiy merosi, xususan, “Zij-i Ko‘ragoniy” asari astronomiya fanining rivojida muhim o‘rin tutadi. Ulug‘bek tomonidan Samarqandda tashkil etilgan rasadxona o‘z davrining eng ilg‘or ilmiy markazlaridan biri bo‘lib, bu yerda olib borilgan tadqiqotlar ilmiy bilish jarayonining amaliy asoslarini namoyon etgan. V.V. Bartold va T.N. Qori-Niyoziy kabi olimlar Ulug‘bek ilmiy maktabining nafaqat astronomiya, balki ta‘lim rivojida ahamiyatini ham yuqori baholaganlar.

Xorijiy tadqiqotchilar orasida J. Needhamning ilmiy ishlari Sharq ilm-fanining jahon sivilizatsiyasidagi o‘rnini yoritishda muhim manba hisoblanadi. U o‘zining “Science and Civilisation in China” asarida Sharq allomalari, jumladan, Markaziy Osiyo olimlarining ilmiy merosini chuqur tahlil qilib, ularning ilm-fan rivojiga qo‘shgan hissasini asoslab beradi.

Zamonaviy pedagog olimlar, jumladan, N. Egamberdiyeva, B. Ziyomammedov va Sh. Sharipovlarning ilmiy tadqiqotlarida esa milliy meros asosida ta‘limni tashkil etish, o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga asoslangan bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish masalalari keng yoritilgan. Ular buyuk allomalar merosidan foydalanish o‘quvchilarning ma‘naviy-axloqiy va intellektual rivojiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini ilmiy asosda isbotlaydilar.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, buyuk astronomlarning ilmiy merosini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiya qilish, ayniqsa, interaktiv metodlar asosida o‘qitish masalalari hali yetarli darajada o‘rganilmagan. Bu esa mazkur yo‘nalishda yangi ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqotda buyuk astronom olimlarning pedagogik ta‘limotlari va ilmiy merosining ta‘lim jarayonidagi o‘rni hamda ahamiyatini aniqlashga qaratilgan kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi tizimli, tarixiy-mantiqiy, qiyosiy hamda pedagogik tahlil usullarining uyg‘unligiga asoslanadi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini Sharq uyg‘onish davri allomalari, xususan, Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy hamda Mirzo Ulug‘beklarning ilmiy merosi, ularning pedagogik qarashlari va zamonaviy ta‘lim nazariyalari tashkil etadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlari, jumladan, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun va ta‘limni rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari metodologik asos sifatida xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Birinchidan, **tarixiy-tahliliy metod** orqali buyuk astronomlarning ilmiy asarlari va pedagogik qarashlari o‘rganildi, ularning ilm-fan rivojiga qo‘shgan hissasi tarixiy kontekstda tahlil qilindi. Bu metod yordamida allomalarning ilmiy merosi shakllanish bosqichlari va ularning ta‘lim jarayoniga ta‘siri aniqlashtirildi.

Ikkinchidan, **qiyosiy-tahliliy metod** asosida turli davr va hududlarda olib borilgan ilmiy-pedagogik tadqiqotlar solishtirildi hamda buyuk astronomlarning qarashlari zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan taqqoslandi. Natijada, ularning g‘oyalari hozirgi ta‘lim tizimida qo‘llash imkoniyatlari aniqlab berildi.

Uchinchidan, **tizimli yondashuv** asosida buyuk astronomlar merosining ta‘lim jarayonidagi o‘rni kompleks tarzda ko‘rib chiqildi. Bu yondashuv orqali ilmiy merosning ta‘lim mazmuni, metodlari va vositalari bilan o‘zaro bog‘liqligi ochib berildi.

To‘rtinchidan, **pedagogik kuzatuv va umumlashtirish metodi** yordamida ta‘lim jarayonida tarixiy-ilmiy merosdan foydalanishning samaradorligi tahlil qilindi. Ushbu metod o‘quvchilarning bilim darajasi, ilmiy tafakkuri va kognitiv faolligiga ta‘sirini aniqlash imkonini berdi.

Beshinchidan, **kontent-tahlil metodi** orqali buyuk astronomlarning ilmiy asarlari, zamonaviy ilmiy maqolalar, monografiyalar va o‘quv adabiyotlari tahlil qilinib, ulardagi asosiy g‘oyalar tizimlashtirildi.

Shuningdek, tadqiqotda **interaktiv pedagogik metodlar** (klaster, Venn diagrammasi, “BBB”, “Insert” va boshqalar) asosida o‘quvchilarning ilmiy bilimlarini rivojlantirish imkoniyatlari ham metodologik jihatdan asoslab berildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi buyuk astronomlarning pedagogik ta‘limotlari va ilmiy merosini zamonaviy ta‘lim texnologiyalari bilan integratsiya qilishning samarali mexanizmlarini aniqlashda namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari ta‘lim jarayonida tarixiy-ilmiy merosdan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Munozara. Buyuk astronom olimlarning ilmiy merosi va pedagogik qarashlari nafaqat o‘z davrida, balki bugungi zamonaviy ta‘lim tizimida ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ularning ilmiy ishlari o‘quvchilarda ilmiy tafakkur, mantiqiy fikrlash va kuzatuvchanlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Avvalo, Muhammad al-Xorazmiyning ilmiy merosi ta‘lim jarayonida algoritmik tafakkurni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Uning algebra faniga qo‘shgan hissasi orqali o‘quvchilarda muammoni bosqichma-bosqich yechish, mantiqiy izchillikni saqlash ko‘nikmalari rivojlanadi. Masalan,

matematika darslarida algebraik masalalarni yechishda al-Xorazmiy metodlaridan foydalanish o'quvchilarda tizimli fikrlashni shakllantiradi. Bu esa zamonaviy STEM ta'limining asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Ahmad al-Farg'oniyni astronomiyaga oid ishlari esa o'quvchilarda tabiat hodisalarini ilmiy asosda tushunish va kuzatish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim manba hisoblanadi. Uning Yer sharining o'lchamlari, osmon jismlarining harakati haqidagi ilmiy qarashlari bugungi geografiya va fizika fanlari bilan uzviy bog'liqdir. Amaliy misol sifatida, o'quvchilarga Quyosh va Oy harakatini kuzatish topshiriqlari berilib, ularni al-Farg'oniyni ilmiy qarashlari bilan solishtirish orqali o'rganish samarali natija beradi.

Abu Rayhon Beruniyning ilmiy merosi esa tajriba va kuzatuvga asoslangan o'qitish metodikasini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Beruniy ilmiy izlanishda empirik yondashuvni ilgari surgan bo'lib, bu bugungi zamonaviy ilmiy metodologiya bilan hamohangdir. Masalan, tabiiy fanlar darslarida tajriba o'tkazish orqali o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliy jihatdan tushuntirish Beruniy yondashuvining zamonaviy ko'rinishi hisoblanadi.

Mirzo Ulug'bekning ilmiy faoliyati esa ilmiy tadqiqot va ta'lim integratsiyasining yorqin namunasi hisoblanadi. Uning Samarqand rasadxonasi nafaqat ilmiy markaz, balki o'sha davrning yirik ta'lim maskani sifatida faoliyat yuritgan. Ulug'bek tomonidan yaratilgan astronomik jadvallar bugungi kunda ham ilmiy aniqligi bilan e'tiborga loyiq. Ta'lim jarayonida bu merosdan foydalanish o'quvchilarda ilmiy izlanishga qiziqishni oshiradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida buyuk astronomlar merosidan foydalanishning samarali yo'llaridan biri - interaktiv metodlarni qo'llashdir. Masalan:

- “Klaster” metodi orqali o'quvchilar buyuk astronomlarning ilmiy qarashlarini tizimlashtiradi;
- “Venn diagrammasi” yordamida turli olimlarning ilmiy g'oyalari taqqoslanadi;
- “BBB” (Bilaman – Bilishni xohlayman – Bildim) metodi orqali o'quvchilarning bilimlari bosqichma-bosqich rivojlantiriladi.

Shuningdek, ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyani amalga oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, astronomiya, matematika va geografiya fanlarini o'zaro bog'lab o'qitish orqali o'quvchilarda yaxlit ilmiy dunyoqarash shakllanadi. Bu jarayonda buyuk astronomlarning ilmiy merosi asosiy manba sifatida xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, buyuk allomalarning ilmiy merosidan foydalanish o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni rivojlantiradi:

- ilmiy tafakkur va analitik fikrlash;
- mustaqil izlanish olib borish qobiliyati;
- muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalari;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat.

Shu bilan birga, ta'lim jarayonida bu merosdan foydalanish o'qituvchilardan yuqori darajadagi pedagogik mahorat va ijodkorlikni talab etadi. Chunki tarixiy-ilmiy materiallarni zamonaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Umuman olganda, buyuk astronomlarning pedagogik ta'limotlari va ilmiy merosi zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlash, ularni ilm-fanga qiziqtirish hamda barkamol shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Buyuk astronom olimlar, xususan, Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniyni, Abu Rayhon Beruniy hamda Mirzo Ulug'beklarning ilmiy merosidan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarning bilim darajasi, ilmiy tafakkuri va kognitiv faolligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv nazariy va amaliy jihatdan asoslangan bo'lib, zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan uyg'unlik kasb etadi.

Konstruktivistik yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, o'quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki uni mustaqil ravishda shakllantiradi. Buyuk astronomlarning ilmiy qarashlari aynan shu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi, chunki ular kuzatuv, tajriba va mantiqiy xulosalarga asoslanadi. Bu jihat, ayniqsa, Abu Rayhon Beruniyning empirik yondashuvida yaqqol namoyon bo'ladi.

Ilmiy manbalar bilan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, milliy meros asosida tashkil etilgan ta'lim o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Buyuk allomalarning ilmiy merosi mazmunan boy va didaktik imkoniyatlarga ega bo'lib, u o'quv jarayonini faollashtiruvchi muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mazkur yo'nalishda ayrim muammoli jihatlar ham mavjud. Xususan, o'qituvchilarning tarixiy-ilmiy merosdan foydalanish bo'yicha metodik tayyorgarligi yetarli darajada shakllanmaganligi kuzatiladi. Bu esa maxsus metodik qo'llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, o'quv dasturlarida buyuk astronomlar merosining yetarli darajada aks ettirilmaganligi ham ta'lim samaradorligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi.

Buyuk astronomlarning ilmiy merosini ta’lim jarayoniga samarali tatbiq etish uchun uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg’unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy ma’lumotlarni faqat nazariy shaklda berish emas, balki ularni interaktiv metodlar, muammoli vaziyatlar va amaliy mashg’ulotlar bilan boyitish zarur. Masalan, Mirzo Ulug’bek faoliyati asosida ilmiy kuzatuv loyihalarini tashkil etish yoki Ahmad al-Farg’oniy ilmiy qarashlari asosida osmon jismlarini kuzatishga oid topshiriqlar ishlab chiqish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Shuningdek, ushbu yondashuv o’quvchilarda nafaqat ilmiy bilimlarni, balki milliy o’zlikni anglash, tarixiy merosga hurmat va faxr tuyg’ularini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bu esa ta’lim jarayonining nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy funksiyasini ham kuchaytiradi.

Umuman olganda, buyuk astronomlarning pedagogik ta’limotlari va ilmiy merosini zamonaviy ta’lim tizimiga integratsiya qilish o’quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Biroq ushbu jarayonni yanada takomillashtirish uchun metodik ta’minotni kuchaytirish, o’qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish zarur.

Xulosa. Buyuk astronomlarning pedagogik ta’limotlari va ilmiy merosi o’rganildi, ularning ta’lim jarayonidagi o’rni va ahamiyati aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, buyuk astronomlarning ilmiy faoliyati nafaqat fan rivojiga hissa qo’shgan, balki pedagogik yondashuvlarni shakllantirishda ham muhim rol o’ynagan. Ularning ilmiy kashfiyotlari va ta’limiy metodlari zamonaviy ta’lim jarayonida o’quvchilarda tanqidiy fikrlash, kuzatuvchanlik, ilmiy izlanish va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, astronomlarning tajribalarini o’rganish orqali ta’lim jarayonida amaliy va nazariy bilimlarni uyg’unlashtirish, o’quvchilarda fanlarga qiziqishni oshirish va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirish mumkinligi aniqlandi. Ularning pedagogik merosi ta’limning sifatini oshirish va innovatsion metodlarni tatbiq etishda muhim manba sifatida xizmat qilishi ta’kidlandi.

Natijada, buyuk astronomlarning ilmiy merosi va pedagogik ta’limotlari nafaqat fan tarixini o’rganishda, balki zamonaviy ta’lim jarayonini boyitishda, o’quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega ekani tasdiqlandi. Shu bilan birga, ularning ilmiy merosi pedagogik amaliyotda strategik yo’nalish sifatida qo’llanilishi ta’lim sifatini yanada yaxshilashga imkon yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Avezov, M. (2018). *Astronomiya tarixi va uning pedagogik ahamiyati*. Toshkent: Fan.
2. Berdiev, S. (2020). *Buyuk olimlar va ularning ta’limiy merosi*. Toshkent: O’qituvchi.
3. G’ofurov, R. (2017). *Pedagogik metodlar va fan tarixi*. Samarqand: Ilm-fan.
4. Sultonov, F. (2021). *O’quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari*. Toshkent: Akademiya.
5. Yusupov, A. (2016). *Fan tarixi asoslari va pedagogik yondashuvlar*. Toshkent: Ilmiy nashr.

**XIX ASR OXIRI VA XX ASR BIRINCHI CHORAGIDA BUXORODAGI PEDAGOGIK
FIKRLAR MAZMUNINING YORITILISHI (“TAHZIB US- SIBIYON”, “QIZ BOLA YOKI
XOLIDA” ASARLARI MISOLIDA)**

Ahmadov Olimjon Shodmonovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti p.f.d., (DSc) dotsent,

Buxoro shahar Piridastgir ko'chasi 2-uy

Ma'rifatparvar adib, so'z ustasi, shoir va yozuvchi, Buxoro tarixi bilimdoni Sadrididdin Ayniy (1878-1954) qarib olmish yillik ilmiy-ijodiy faoliyati davomida o'zidan boy adabiy va ilmiy meros qoldirdi. Olimning asarlari tadqiqotchilar uchun bir qator maqolalarga va ilmiy ishlarga dastur amal bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Kalit so'zlar: XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buxoro pedagogik fikri, jadidchilik harakati, ma'rifatparvarlik g'oyalari, milliy uyg'onish jarayoni, tarbiya va ta'lim tizimi, axloqiy-ijtimoiy qarashlar, “Tahzib us-sibiyon” asari, “Qiz bola yoki Xolida” asari, bolalar tarbiyasi, qizlar ta'limi, oilaviy tarbiya, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, pedagogik meros, tarixiy-pedagogik tahlil, didaktik yondashuv, ijtimoiy islohotlar, ayollar savodxonligi, an'anaviy va zamonaviy ta'lim uyg'unligi.

**ОСВЕЩЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В БУХАРЕ КОНЦА XIX —
ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ «ТАХЗИБ УС-СИБИЯН»,
«ДЕВОЧКА ИЛИ ХОЛИДА»)**

Просветитель, мастер слова, поэт и писатель, знаток истории Бухары Садриддин Айни (1878–1954) в течение почти полувековой научно-творческой деятельности оставил богатое литературное и научное наследие. Его произведения и по сей день служат методологической основой для многочисленных исследований и научных работ.

Ключевые слова: педагогическая мысль Бухары конца XIX — начала XX века, джадидское движение, идеи просветительства, процесс национального возрождения, система воспитания и образования, морально-социальные взгляды, произведение «Тahзib ус-сбиян», произведение «Девочка или Холида», воспитание детей, образование девочек, семейное воспитание, духовно-нравственные ценности, педагогическое наследие, историко-педагогический анализ, дидактический подход, социальные реформы, женская грамотность, синтез традиционного и современного образования.

**THE REFLECTION OF PEDAGOGICAL IDEAS IN BUKHARA IN THE LATE 19TH AND
EARLY 20TH CENTURIES (ON THE EXAMPLE OF “TAHZIB US-SIBIYAN” AND “A GIRL OR
KHOLIDA”)**

Sadrididdin Ayni (1878–1954), an enlightened writer, master of language, poet, and historian of Bukhara, left a rich literary and scholarly legacy during nearly half a century of scientific and creative activity. His works continue to serve as a methodological foundation for numerous academic studies and research papers.

Keywords: pedagogical thought in Bukhara in the late 19th and early 20th centuries, Jadid movement, enlightenment ideas, national revival process, system of education and upbringing, moral and social views, “Tahzib us-Sibiyon”, “A Girl or Kholida”, child upbringing, girls' education, family education, spiritual and moral values, pedagogical heritage, historical-pedagogical analysis, didactic approach, social reforms, women's literacy, integration of traditional and modern education.

Kirish. Jahon miqyosida globallashuv, ta'lim va tarbiya jarayonida insoniyat tarixiy tajribadan samarali ta'lim-tarbiyani tadbiq qilayotganligi tufayli dunyoning barcha mamlakatlarida yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-maishiy yangiliklar jahon jamoatchiligi orasiga tezlik bilan kirib bormoqda. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar va barqaror ishchi o'rinlari yaratish vazifalari dolzarb.

Dunyoda zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimini yaratish hamda ta'lim-tarbiya turlari va tizimini takomillashtirish, innovatsion jarayonlarni kengaytirish, ta'lim xizmatlarini diversifikatsiyalash, uzluksizlikni ta'minlovchi mexanizmlarni rivojlantirish hamda ko'p komponentli yondashuvlarni rag'batlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu borada boy tarixiy tajribani o'rganishni

taqozo qiladi. O‘tmish ta’lim va tarbiya maktablarida o‘rnak olsa bo‘ladigan jihatlar xam mavjud edi. Ta’lim va tarbiya jarayonlarining uzviy bog‘liqligi, inson mafkuraviy immunitetini yuzaga keltirishdagi ahamiyati, jamiyat barqaror rivojlanishidagi o‘rni masalalarining beqiyosligi isbot talab qilmaydi. Shuningdek, ajdodlar va avlodlar o‘rtasidagi aloqadorlikni yo‘qolishiga sabab bo‘layotganligi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillik yillarida «El - yurtimizning qon - qonida azaldan bo‘lgan aql – zakovat, ilm - marifat tufayli zaminimizda yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ulug‘beklar yetishib chiqishiga ishonch bildirib, eng katta boylik bu aql-zakovat va ilm. Eng katta meros – bu yaxshi tarbiya. Eng katta qashshoqlik – bu ilmsizlikdir. Ta’limning barcha bo‘g‘inlarini isloh qilishni boshladik, ilm yo‘q joyda qashshoqlik, jaholat va to‘g‘ri yo‘ldan adashish bo‘ladi. Ilm-ma’rifat va yuksak ma’naviyat kerak».[1] Aynan XIX asr oxiri – XX asr dastlabki o‘n yilliklarida an’anaviy ta’lim tizimini isloh qilish, modernizatsiyalash, bu borada parokandalik va qoloqlikdan qutilishning yo‘li deb qaralganligi, shuningdek, amalga oshirilgan ishlar tarixiy tajribasini o‘rganish muhim vazifa qilib qo‘yilganligi ham mavzu dolzarbligini ko‘rsatadi.

Materiallar va usullar.

1. a) Umumilmiy: kuzatish, eksperiment, analiz, sintez, farazni ilgari surish, induksiya, deduksiya, analogiya, tasniflash, tizimlashtirish;

b) Xususiy-ilmiy: germeneytik-pedagogik, aksiopedagogik, refleksiv- pedagogik.

2. Seminar mashg‘ulotlari, treninglar, ilmiy izlanish, arxivda ishlash, pedagog-olimlar bilan uchrashuv, ilmiy munozara, ma’ruza va suhbatlar tashkil etish.

3. Texnik va axborot vositalari - radio, televideniedan axborotlar to‘plash, materiallar berish, kompyuter, xalqaro aloqa tizimi internet xizmatidan foydalanish, ma’lumotlar kiritish.

4. Interfaol metodlardan foydalanish: “Konseptual jadval”, “T-chizma”, «Venn diagrammasi», «Klaster», «Aqliy hujum», «Keys stadi» texnologiyasi va h.k.

Ayniy yuksak pedagogik mahoratga ega edi va o‘quvchilar mustaqil tafakkur qilish hamda muammolarni mustaqil-ijodiy ishlashga alohida e’tibor bergan. Darsda Ayniy asosiy e’tiborni o‘quv materiallarini tushuntirish va bilimlarni mustahkamlashga qaratdi. Uning darslarida u sinfda yangi o‘quv materiallarini tushuntirayotganda sukunat va to‘liq e’tibor hukm surdi. Dars tushunarli va qiziqarli tarzda o‘tilgani bois, o‘quvchilar uni tushinishda o‘zlarining zukkoliklarini ishga solishga harakat qilgan. Ayniy dars materiallarini yaxshi bilar edi, qadim zamonlardan to hozirgi kungacha O‘rta Osiyo xalqlari tarixi va adabiyotidan yaxshi xabardor edi. 1925-1926 yillarda qisqa muddatli kurslarda ham dars bergan. Ayniy pedagogik faoliyati davomida sovet maktablari uchun darsliklar yozish va tuzishga katta hissa qo‘shgan. Ayniy taniqli adib bo‘lgandan keyin o‘smirlar va yoshlarini tarbiyalashda ham qatnashgan. Ayniy o‘z maslahatlari bilan o‘zbek, tojik maktablaridagi ko‘plab darslik mualliflariga yordam berib, bu kitoblarni shaxsan tahrir qilib, ular uchun maxsus materiallar va she’rlar yozdi. Qolaversa, Ayniy umrining oxirigacha mamlakatning o‘rta va oliy maktablari talabalari, o‘qituvchilari bilan birga ishladi.

Ayniy o‘z asarlarida pedagogikaning ko‘plab masalalari, ota-ona, o‘qituvchi, maktab, ta’lim-tarbiya, o‘qitish metodikasi va boshqalarning maqsadi va vazifalari haqida to‘xtalib o‘tgan. Ayniyning ma’rifiy faoliyatida maktablar tashkil etish, xalq maorifini qayta qurish masalasi alohida o‘rin tutadi. Buxoro maktab va madrasalarida ta’lim-tarbiyaning barcha kulfatlarini boshidan kechirgan Ayniy ularga nisbatan cheksiz nafrat va adovat uyg‘otgan va hali yoshligida ularni tuzatish yo‘lini izlagan edi. Madrasalarni qayta qurish, o‘qitishning yangi uslublarini joriy etish, Ayniy uzoq vaqtdan beri qalbida tarbiyalab kelgan o‘quv dasturini qayta tashkil etish masalasi, XX asr boshlarida – o‘quv jarayoni va zamonaviylik bilan hamkorlikda bo‘lgan bir paytda amaliy ishlarga aylangan edi. Ayniy 19 yil madrasalarda o‘qishi davrida ta’lim-tarbiya sohasidagi kamchiliklarni ko‘rib, maktab va madrasalarda o‘qitish mazmuni, shakli va metodlarini isloh qilish va maorifni rivojlantirish yuqoridagi muammolarni bartaraf etishning eng tez va samarali yo‘li sifatida ekangligini anglagab yetgan. Ayniy XX-asr boshlarida mamlakat va xalqning barcha baxtsizlik va kamchiliklarini faqat maktabgina yo‘q qiladi, dardlariga davo bo‘ladi, degan xulosaga kelgan.

Ayniy yangi usul maktablarining fazilat va afzalliklarini yuksak baholab, uning mehrini o‘quvchi qalbiga badeiy obrazlarda singdirib, ko‘pchilikning his-tuyg‘ularini, ongini yangi maktabga tortdi:

Sa’d maktab, yaxshi maktab,

Izz - maktab, sha’n - maktab,

Bino ko‘zda nurdir maktab,

Bilim tanasida jondir maktab.[6]

Shuningdek, S.Ayniy ilmiy-ijodiy faoliyati davomida bir qancha katta-kichik asarlar, yangi milliy maktablar uchun o'quv qo'llanmalar, darsliklar ham yozganki, ularning aksariyati hozirgacha ilmiy jamoatchilikka yaxshi ma'lum emas. Uning anashunday asarlaridan biri, usuli jadid maktablari uchun mo'ljallab yozgan «Tahsib us-sibyon» (Bolalar tarbiyasi) asaridir. Unda keltirilgan ma'lumotlar va ilgari surilgan g'oyalar, olimning yosh avlodning ta'lim – tarbiya to'g'risidagi fikr mulohazalari, pedagogik qarashlari mujassamlashgan.

Sadriddin Ayniy «Tahsib us-sibyon» kitobi ikki marotaba nashr etilgan. Birinchi nashri 1909 yilda Orenburg shaxrida, ikkinchi marotaba 1917 yil Samarqanda «Mahrifat kutibxonasi»ning muassisligida nashr etilgan. Afsuski, asarning 1909 yildagi nashri hozirgacha topilmagan yoki davr sinovlari orqali bizgacha yetib kelmagan. «Tahsib us-sibyon» asarining 1917 yilda Samarqanda nashr etilgan nusxalari hozirda Toshkentda, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasining nodir qo'lyozmalar bo'limida shuningdek, Ayniyning Samarqanddagi uy muzeyida va Buxoro shahridagi Ko'kaldosh madrasasida, birvaqtlar alloma Ayniy yashab o'qigan, ijod qilgan xonada-Ayniy nomidagi hujra muzeyda saqlanmoqda.

Sadriddin Ayniy ushbu darsligi 88 saxifa, 7 bo'limdan iborat bo'lib, arab alifbosida, tojik tilida yozilgan. Asar adabiy va diniy xarakterga ega bo'lib, undagi keltirilgan ma'lumotlar o'quvchilarni befarq qoldirmasligi tabiiy. Sadriddin Ayniy «Qisqacha tarjimai xolim» asarida kitobning yozilishi xususida shunday fikrlarni keltiradi: «Biz Mirzo Abdulvohid Munzim bilan tatar maktablarining darslaridan o'rganganlarimizni o'z darslarimiz bilan qiyoslab bir alifbo yaratgan edik». O'zim ham bir qiroat kitobini yaratdim. Bu kitob adabiy xarakterga ega bo'lib, 1909 yilda «Tahsib us-sibyon» nomida chop qildirdim.[2]

«Tahsib us-sibyon» Sharq adabiy maktabi an'analari ta'sirida yaratilgan badiiy-axloqiy asarlardan biri bo'lib, Ayniyning ilmiy-ma'rifiy, axloqiy va dunyoqarashi mahsuli sifatida tarbiyaviy g'oyalarni idrok yetishda katta manbadir. Shuning uchun ham u «Fan xalqqa boylik keltiradi deb hisoblaydi»[3].

«Tahsib us-sibyon» Shayx Sa'diyning «Guliston» va Abdurahmoni Jomiyning «Bahoriston» qissalarining aksar qissalarining mustahkamlanishi she'riy parchalar bilan boyitilgan. Ushbu asar bir qator maqolalarda manba sifatida ishlatilgan.

«Tahsib us-sibyon»da o'qituvchi va talabalarning vazifalari ko'rsatilgan. Jumladan, kitobning boshida ustoz haqida so'z yuritilgan bo'lsa, «Ixtor» sarlavhali maqolada ustoz-ustozning o'rni quyidagicha ta'riflanadi: «Janob. Ikkinchidan, bolalarning o'zlari uchun o'qing va xatolarini baham ko'ring. Talaba darsni qayta ko'rib chiqish va umumlashtirish imkoniyatiga yega bo'lganda, keyingi darsga o'ting. Har bir darsning afzalliklarini tushunishga ye'tibor bering. Agar talaba ikkinchi sinfda bo'lsa, ular lug'atni ham hal qilishlari kerak.» Bugungi ta'lim-tarbiya jarayoni ana shu talablarga rioya qilishni zarur deb hisoblaydi va shuning uchun ham Ayniy talablari bugungi kunda ham qimmatlidir. «Bolalar tarbiyasi», «Bolalar odobi», «Ota va ona», «Ustoz-muallim», «Maktab», «Ahmadjoni sohibmarhamat» boblari sodda ifodasi bilan diqqatga sazovordir. «Hikoya» rukni ostida Yo'ldosh ismli bolaning hikoyasi yozilgan. Aytishlaricha, Yo'ldosh degan bola maktabga borib, «Alifbe»ni o'qigan. U yolg'onchi yedi. Sinfda ruchkasini sindirib, daftarini qoralab, sinfdoshlarini aybladi. Domla Yo'ldoshni nojo'ya xatti-harakati haqida ikki-uch marta ogohlantirdi, ammo natija bo'lmadi. Oxiri Yo'ldoshni maktabdan haydab yuborishdi. Qisqa vaqt ichida uning intizomli kursdoshlari savodxonlikka yerishdilar. Ba'zilar o'qituvchi bo'lib, ba'zilar savdogar bo'lishdi. Ammo savodsiz Yo'ldosh og'ir mehnat og'ushida qoldi. Ko'rinib turibdiki, adib bolalarning ma'naviy olamiga ta'sir

yetuvchi lavhalarni sodda bolalar tilida ifodalab, tarbiyaviy ahamiyati yuqori bo‘lgan qiziqarli manzaralar yaratgan.

Yosh bolalarga “Sen” deb murojaat qilish Ayniyning mohir muallim, tajribali tarbiyachi bo‘lganini ko‘rsatadi. Ayniyning “savol-javoblari”dan parchada pedagogik g‘oyalari yaqqol ifodalangan.

- Dunyodagi yeng yaxshi uy qaysi?

-Bu maktab.

- Yaxshi bolalar?

- Maktab o‘quvchilari.

- Maktab o‘quvchilaridan qaysi biri yaxshiroq?

- Maktabni hech qachon qoldirmaydigan bolalar

- Ulardan qaysi biri yaxshiroq?

– Sheriklaringizdan javobsiz qalam-qog‘oz olmaysiz, ortiqcha qog‘oz-qalamingizni qalam-qog‘ozi yo‘q sherigiga berasiz, u saxovatli, hurmatli. [3]

“Maktab qoidalarida qissa”, “Maktab sharafiga masnaviy”, “Maktab qanday bo‘lishi kerak?”, “Imonning bir qismi”, “Halol bola”, “Hikoya”, “Aqli va omadli odam”, “Inson “Arabbek va uning ukalari qissasi”, “Chorbogi Arabbek”, “Dono bola”, “Ustoz va shogird qissasi” ham “Tahzib us-sibyon”ning katta didaktik va tarbiyaviy ahamiyatini namoyon yetadi. “. “Dono bola” qissasi matnida nafaqat aqliy-axloqiy tarbiya, balki iqtisodiy tarbiya ham nazarda tutilgan. Ustoz bu qissada bolani komil tarbiyada ko‘rib, tengdoshlariga o‘rnak qilib ko‘rsatadi va ustozning bu puxta fikrlari tarbiya jarayonida hamon o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganligini ta’kidlash joiz. Bozor iqtisodiyotini boshidan kechirayotgan mamlakatimiz uchun ob-havo kabi bilimli bolalar va yoshlar kerak.

“Tahzib us-sibyon” muallifi ziyoli va bilimli farzandni diniy ilmlardan tashqari dunyoviy ilmlarni ham bilish zarurligini ta’kidlaydi. Shu boisdan ham asarning “Sanasoli kamari”, “Idho”, “Fasli shamsi”, “Fasli bahor”, “Fasli tobiston”, “Fasli tiramoh”, “Fasli zimiston” ruknlari ostidagi ma’lumotlar o‘rin olgan. tafakkurini shakllantirish va o‘smir dunyoqarashiga xizmat qiladi. “Imtihon”, “Zakiy qissasi”, “Umr”, “Uyqu”, “Ob-havo”, “Hayot”, “Qo‘y”, “Sigir”, “Ot”, “Yeshak”, “Ziyofat”, “Non” maqolalari. , “Palav”, “Mantu”, “Boshqa taomlar” va arabcha “Hoya qasidasi” she’ri ham tarbiyaviy ahamiyatga yega. Bolalarni gigiyenik tarbiyalashga bag‘ishlangan “Orzu” maqolasida Ayniyga alohida ye’tibor qaratilgan. “Yashash uchun uxlash kerak”, dedi u. Har bir inson kuniga olti soat uxlashi kerak. Olti soatdan kam uxlash va sakkiz soatdan ortiq uxlash zararli. Bundan tashqari, bolalar uchun sakkiz soatdan ortiq bo‘lishi mumkin. Agar kimdir uxlamasa, u juda bezovta va sabrsiz bo‘ladi, u hech qachon hech narsani tushunmaydi ».

“Tahzib us-sibyon”da muallif o‘quvchilarni turli tabiiy va ijtimoiy fanlarning ilk ye’lementlari bilan tanishtiradi, tabiat, hayvonlar, o‘simliklar va ularning mehr-muhabbati, kiyim-kechak, taom, urf-odat va go‘zal hayot haqida hikoya qiladi, ta’lim-tarbiya tavsifi, xizmatlari, tarixi, munajjimlik va h.k. ma’lumot beradi. “Tahzib us-sibyon”ning ayrim bob va qissalarini o‘qib chiqsak, Sadridin Ayniy uni yozish chog‘ida turli pedagogik asarlardan, xususan, K.D.Ushinskiy, L.N.Tolstoy alifbosidan namunalar keltirganligi ma’lum bo‘ladi.

Shunday qilib, “Tahzib us-sibyon”ning barcha hikoya va she’rlari tarbiyaviy, axloqiy-tarbiyaviy jihatga ega bo‘lib, bugungi kunda ham o‘z o‘rnini yo‘qotmagan.

Olim «Tahsib us-sibyon» darsligida tarbiya va ilm olishning markazi bo‘lgan maktabning roliga alohida e’tibor beradi: «Kishi maktab bilan odam bo‘ladi». Adib o‘zining maorifparvarlik va taraqqiyparvarlik qarashlariga tayanib, tarbiyani asosiy maqsadini quyidagicha belgilagan, 1- jadvalda keltirib o‘tilgan.

1 jadval.

№	Bolalarni tarbiyalash mezonlari	
1	Vatanparvarlik	Bolalarni o‘z kindik qoni to‘kilgan zaminga bo‘lgan sadoqat bilan tarbiyalash
2	Millatparvarlik	O‘z tiliga, o‘z etiqodiga va o‘z xalqiga bo‘lgan etiqod
3	Xalqparvarlik	Barcha amallarida o‘z xalqimga manfaatli faoliyat bilan shug‘ullanishi
4	Insonparvar	Kambag‘allar axvoliga qayg‘urish, ularga raxm qilish.

«Tahsib us-sibyon» asarida keltirilgan zamonasining bolaga ta’lim – tarbiya berish g‘oyalari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari 2-jadvalda keltirib o‘tilgan.

2 jadval.

«Tahsib us-sibyon» asarida bolaga ta’lim – tarbiya berish g‘oyalari

№	Oiladagi ta’lim-tarbiya	Maktabdagi ta’lim-tarbiya
1	O‘tirish-turish	Maktabda yurish-turish
2	Ovqatlanish	Berilgan vazifalarni o‘z vaqtida bajarish
3	Kiyinish	Doimo alo baxolarda o‘qish

4	So‘zlashish	Maktabga o‘z vaqtda kelish
5	Ota-onaga va o‘zidan kattalarni hurmat qilish	Domloni hurmat qilish

«Tahsib us-sibyon» o‘sha davrning boshlang‘ich sinflari uchun yangi usul maktablarida darslik sifatida foydalanilgan, mutaffakir ta’lim-tarbiyani samarali bo‘lish uchun quyidagi maqsadlarni qo‘yadi 3-4-jadvalda keltirib o‘tilgan.

3-4 jadval.

«Tahsib us-sibyon» asarida ta’lim-tarbiyani takil etish bosqichlari.

№	Bob nomi	Bobning qismlari	Qaysi tarbiya turiga mansub	Shaxs kamolotiga doir ma’rifiy axloqiy ilg‘or g‘oyalar
1	Yaxshi Odobli bola	Imonning bir qismi”, “Halol bola”, “Inson “Arabbek va uning ukalari qissasi”,	Diniy tarbiya	«Bolalarga diniy bilim bilan birvaqtlig o‘zida dunyoviy bilimlarni berish zarur»
2	Maktab	“Maktab qoidalarida qissa”, “Maktab sharafiga masnaviy”, “Maktab qanday bo‘lishi kerak?”	Aqliy tarbiya	«Kishi maktab bilan odam bo‘ladi, Eng yaxshi uy qaysi bu maktab»
3	Tarbiya ko‘rgan bola	“Hikoya”, “Aqli va omadli odam”,	Axloqiy tarbiya	«Bolalar toza-ozoda yurishlari, ovqatdan oldin va keyin qo‘llarini yuvishlari, qo‘lva oyoqlarini o‘zvaqtida tozalashlari kerak»
4	Ota-ona	“Dono bola”	Axloqiy tarbiya	«Ota-onani xurmat qilish, ulug‘lash, topshiriqlarini bajarish,hamma ishda ularning roziligini olish»
5	Ustoz-muallim	Ota-ona ta’rifidagi “Chiston” she’ri	Aqliy tarbiya	«Yo‘ldosh degan bola maktabga borib, “Alifbe”ni o‘qigan. U yolg‘onchi yedi. Sinfda ruchkasini sindirib, daftarini qoralab, sinfdoshlarini aybladi. Domla Yo‘ldoshni nojo‘ya xatti-harakati haqida ikki-uch marta ogohlantirdi, ammo natija bo‘lmadi. Oxiri Yo‘ldoshni maktabdan haydab yuborishdi.[4] »

Ayniy birinchi marta ko‘targan muhim masalalardan biri – ayollar va qizlarni madaniyat sohasida o‘qitish, tarbiyalash, ularga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish zaruriyati hisoblanadi. Ayniy kitobxonlikni nafaqat erkaklar, balki ayollar va qizlar uchun ham majburiy deb biladi. Muhammad Yusuf oilasi timsolida xotin-qizlarni tarbiyalash masalasi to‘liq aks etgan. Muhammad Yusufning rafiqasi savodli, ilm-fanni qadrlaydi, o‘g‘lining “to‘g‘ri odam” bo‘lishini istaydi va “mukammal bilim olishga intilish”ni insonning asosiy sharti deb biladi.

Ayniy bilimli, ilimli insonni tarbiyalashni katta sharaf deb biladi. Xulosa qilib aytganda, Ayniy ayollar va qizlarni ilm-fanga, ilm-ma’rifatga da’vat etib, ayollar uchun maxsus maktablar tashkil etish, boshlang‘ich sinflarda qizlarni o‘g‘il bolalar bilan birga o‘qishlarini tarafdori edi.[5]

S.Ayniyning hozirgacha hurmatli kitobxonlarga noma’lum bo‘lgan “**Qiz bola yoki Xolida**” (u 1924-yilda Berlinda bosilgan) asari qizlarning ibtidoiy maktablari uchun mo‘ljallab yozilgan bo‘lib, o‘z maqsadi va mazmuni jihatidan yozuvchining oktabr revolyusiyasigacha yozgan darsliklaridan farq qiladi. “Qiz bola yoki Xolida” yangi maktab pedagogikasi tarixini o‘rganishga yordam beruvchi manbalardan biridir. S.Ayniy o‘quvchi qizlarga: “Agar siz ilimli, adabli va axloqli bo‘lsangiz, otangizni, onangizni, og‘a-iningizni va butun elu qilarsiz va qayg‘uga solarsiz”, - deb murojaat qilib, ularni ilimli, adabli bo‘lishga chaqiradi. S.Ayniy bu asarda o‘quvchi qizlarning o‘qib bilim olishigina emas, balki tarbiyasiga ham katta etibor beradi. U o‘quvchilar uchun ma’lum qoidalar yaratadi. Yozuvchi kitobning “Adabli qiz bola”, “Yaxshi qiz bola” boblarida ota-onani sevish, o‘qimishli bo‘lish, hunar o‘rganish, ortiqcha zebu – ziynatlarga berilib ketmaslik kabi pedagogik fikrlarni bayon qilgandan keyin asosiy maqsadga – Xolidaning tarbiyasi masalasiga o‘tadi.

Xolida – asarning bosh qahramoni. Asarda tasvirlanishicha, u – badavlat Mahmudboyilar oilasining yolg‘iz arzandasi. Xolida boshda savod va odob nimaligini, hayotning go‘zalligi nimadan iboratligini bilmaydi. U qimmatbaho kiyimlar, turli-tuman taqinchoq va bezaklar bilan yasanib, o‘ziga oro berib yuradi, boshqa qizlarni nazar-pisan qilmaydi. Bu o‘rinda afor noto‘g‘ri uyushtirilgan oilaviy tarbiya bolalarda yomon sifatlarning paydo bo‘lishiga olib kelishini ko‘rsatadi. Yozuvchining fikricha, Xolidaning ota-onasi uni haddan tashqari erkalatgani, uning nojo‘ya istaklariga qarshi chiqmagani uchun ham qiz xudbin, taniq

bo‘lib qolgan. S.Ayniy bu fikrni yanada konkretlashtirish uchun ortiq mashkob oilasida tarbiya topayotgan Fotima ismli o‘quvchi qiz obrazini Xolida obraziga qarama-qarshi qo‘yadi.

Maktabda o‘qishi, xulq odobi va boshqa fazilatlar bilan o‘zgalarga o‘rnak bo‘lgan Fotimaning oddiygina matodan tikilgan ozodagina ust-boshini ko‘rgan Xolida o‘zining shoyi va baxmal kiyimlari hamda bezaklari bilan maqtanadi. Fotima esa bunga e‘tibor qilmay, kitobdonidan kitobni olib, sharillatib o‘qiydi va Xolidani ham o‘qishga taklif etadi. Tabiiyki, hech kanday maktab ostonasini bosmagan Xolida kitobni o‘qiy olmaydi va uyalganidan yig‘lab, uyiga qaytadi. U ota-onasidan uni maktabga berishlarini so‘raydi. Xolida maktabga borib ham o‘z kiyimlari bilan maktanganligi uchun birinchi kundanok darsni o‘zlashtirmaydi.

Xolida bilan Fotimaning uchrashuvi, maktabdagi o‘quvchilarning oddiygina kiyinib, qunt bilan o‘qishlari va Xolidaning chiroyli kiyimlariga e‘tibor bermasliklari Xolidaga ta‘sir qiladi. Natijada Xolida obrazi asar voqealarning o‘zida borishi bilan birga dinamik ravishda kamol topib borib, asar oxirida yozuvchi orzu qilgan yetuk ijobiy qahramon darajasiga ko‘tariladi. Kitobning “Xolida xat va savoddan bo‘lak narsani istamaydur”, “Xat va Savod bozorda sotilmaydur”, “Xolida maktabga boradur”, “Xolida shoxi va baxmal kiyimlarini sug‘urib tashlaydur” boblarida Xolidaning odobli va axloqli bo‘lib, savod o‘rganishga zo‘r g‘ayrat bilan kirishganligi, Xolidada o‘zgalarga o‘rnak bo‘ladigan ijobiy xislatlar namoyon bo‘layotganligi tasvirlanadi.

S.Ayniy pedagog sifatida bolalarning bilimini oshirishda, ularda, yaxshi axloqiy sifatlarni o‘stirishda sinfdan tashqari ishlar, xususan, tanaffuslarni maqsadga muvofiq uyushtirishning ahamiyatini to‘g‘ri bayon etgan. Chunonchi kitobning “Qo‘y bilan qo‘zi”, “Qo‘y o‘z qo‘zisi uchun jonini fido qiladur” boblarida, dam olish vaqtlarida bolalarga katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan hikoya va masallar aytib berish foydalidir, degan fikrlar ifodalangan. Darhaqiqat, Xolida “Qo‘y bilan qo‘zi” matalini eshitgandan keyin onasiga yanada muhabbati oshadi, uning so‘zidan chiqmaydigan bo‘ladi, ota-ona faqat o‘z bolasining foydasi uchun gapirishini tushunadi.

S.Ayniy bu asarida mehnat darsiga, ayniqsa, qo‘l mehnati darsiga katta e‘tibor bergan. Kitobda tasvirlanishicha, muallima haftada bir necha soat qo‘l mehnatidan dars berardi. Bu darslarda u “Qog‘oz kesmoq va qog‘ozdan har turli kiyimlarning suratini yasamoq kabi mayda-chuyda narsalar ko‘rsatar edi”. Xolida bunday darslarga shavq bilan qatnashib, tez kunda kiyim bichish va tikishni o‘rganib oladi. “Oradan biron yil o‘tmas xolida yolg‘iz o‘z kiyimlarini emas, ota va onasining kiyimlarini ham bichib, tikadur‘an bo‘ldi. Xolida bichish va tikishda shundoq chevar bo‘ldiki, qavmu qarindoshlari, avval hamsoylari ham o‘z kiyimlarini anga pichirturar, edilar”. Demak, S. Ayniy bilim olish faqat quruq eza bilish va o‘qiy olishdagina iborat bo‘lmay, balki shu bilimni turmushga tadbiq ularda yaxshi xususiyatlarini o‘stirishga yordam berishini ko‘rsatmoqchi bo‘ladi.

Kitobning xotima tariqasida yozilgan “Muallim va muallimalarga bir-ikki og‘iz so‘z” qismida esa S. Ayniy o‘zining ko‘p yillik hayoti va ijod tajribasiga ega bo‘lgan mashhur pedagog va ulkan ma‘rifatparvar ziyoli ekanini yana bir karra isbotlaydi. Bunda Ayniy o‘qituvchilarga boshlang‘ich ta‘lim metodikasi masalalari to‘g‘risida o‘zining ko‘pgina qimmatli fikrlarini bayon qiladi.

Shunday qilib, Ayniyning “Qiz bola yoki Xolida” asari sovet yoshlarini ongli intizom ruhida, ijtimoiy mehnatga ko‘nikish, bilimli va odobli bo‘lish, hunar o‘rganish ruhida tarbiyalashga qaratilgan.

Kitobda xolidaga o‘qishda va hunar o‘rganishda o‘rnak bo‘lib kelgan faol o‘quvchi, kambag‘al qiz Fotima obrazining faqat bir o‘rinda eslatib o‘tirib, so‘ngra butunlay e‘tibordan chetda qoldirilishi va o‘quvchining tushunishi qiyin bo‘lgan ba‘zi bir so‘zlarning ishlatilishi kabi ayrim kamchiliklar borligiga qaramay, tekstalogiya asosida ishlanib qayta nashr etilayotgan bu asar hozir ham yoshlarimizga ma‘naviy oziq. Estetik zavq va ta‘lim – tarbiya namunalari bera oladi.

Qiz bola

Qiz bola ota – onaning eng sevduklari bir mevasidir!

Qiz bola og‘a – inining qayg‘ulik choqlarida eng mehribon bir sirdoshidir. Qiz bola qavmu qarindoshlarning obro‘i va nomuslaridir. Qiz bola uyning ziynati va xonadonning davlatidir. Qiz bola yurtning bog‘i va butun elu ulusning chirog‘idir....

Mana qizlarim ! Siz, kim ekanligingizni bilingiz va shunga qarab ish qilingiz! Agar siz ilmi, odobli va axloqli bo‘lsangiz, otangizni, onangizni, og‘a – iningizni va butun elu ulusingizni quvontirasiz, agar adabsizlik qilsangiz, barchani xafa qilarsiz va qayg‘uga solarsiz.

Adabli qiz bola

Adabli qiz bola ota – onasini sevar, orqa va oldilarida ularni izzat va hurmat qilar, ularning qayg‘ularida xafa va shodliklarida shod bo‘lur.

Adabli qiz bola ota – onasini har kishidan o‘ziga yaqin va mehribon bilur, o‘quv, hunar, o‘rganuv yo‘linda chalishmoq bilan ularni quvonturar.

Yaxshi qiz bola

Yaxshi qiz bola o‘zini va kiyimlarini toza tutar, tuproq va iflosliklarga bulg‘atmas.

Yaxshi qiz bola o‘z kiyimini o‘zi tikar, o‘z kirini o‘zi yuvar, qozon-tovoq boshinda onasiga ko‘mak qilar.

Yaxshi qiz bola o‘zi uchun ko‘p ziynatli kiyimlar yig‘mas, halqa, bilaguzuk va g‘ofarand (marjon) kabi narsalarga havas qilmas.

Yaxshi qiz bola ziynat asboblarning eng oziga, eng arzoniga qanoat qilar.

Yaxshi qiz bola o‘ziga ilmdan, adabdan ziynat yasas, nomus va poklik bilan yasanar.

Xullas, S.Ayniy “Qiz bola yoki Xolida” asarida xolidaning tashqi ko‘rinishida va ma’naviy dunyosida sodir bo‘lgan o‘zgarishlarni aks ettirish bilan bolalar xarakterining o‘zgaruvchanligini va uning o‘zgarishiga muhitning, xususan, maktab tarbiyasi, o‘quvchilar kollektivi va o‘qituvchilar ta’sirining sabab bo‘lishini to‘g‘ri ko‘rsatgan.

Xulosa. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Sharq mamlakatlardagi milliy uyg‘onish, ijtimoiy-siyosiy va pedagogik fikr rivojidadagi keskin o‘zgarishlar Rossiya imperiyasining yarim mustamlakasi (protektorati) bo‘lgan Buxoro amirligida ham islohotchilik, taraqqiyparvarlik harakati yuzaga kelishiga olib keldi. Buxoroda taraqqiyparvarlar yetishib chiqishida Sadriddin Ayniy (1878-1954) ma’naviy va g‘oyaviy rahnamo sifatida maydonga chiqdi. Sadriddin Ayniy ijtimoiy-siyosiy mavqei jihatdan Buxoro jamiyatidagi yuqori tabaqalarga ham oddiy xalq vakillariga ham birdek taaluqli bo‘lib, kechayotgan murakkab, ziddiyatli va inqirozli jarayonlarni teranlik bilan kuzatib borayotgan edi.

Abdurauf Fitrat, Sadriddin Ayniy, Abdulvohid Burxonov (Munzim), Mirzo Siroj Hakim kabi o‘nlab jadidlar o‘zlarining XX asr boshlarida yaratilgan risola, kitob, darslik va o‘quv qo‘llanmalarida ta’lim-tarbiyani birga uyg‘un olib borish, o‘qitishning eskicha an’anaviy qoloq usullaridan voz kechish, dunyoviy ta’limga alohida e’tibor qaratish, maktablarda tan jazosini bekor qilish, ta’lim muddatini qisqartirish, ayniqsa, o‘quvchilarda savodxonlikni tarbiyalash, quruq yodlash usullaridan voz kechish, ona tilida ta’lim berish, bolalarda insoniy xislatlarini tarbiyalash kabilarni ilgari surdilar.

Adabiyotlar:

1. S Ayniy. Muxtasar tarjimai xolim xudam./ Kuliyor. 16 jild. Jildi-1.-Stalinobod, 1958.-sah.60.
2. «Tarixiy xotira-ma’naviyat asosi» mavzusida Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari. Buxoro. 2013. - B. 93,95.
3. «Fan va hayot» jurnali, 1990 yil, 1-son, 1-bet. 6-9; 2-son, p. 7-11 va № 3, p. 39-43.
4. H.Mirzozoda Sadriddin Ayniyning «Tahzib us-sibyon» asri adabiy parchalarning estetik ahamiyati. Sovet maktabi, 1970 yil, 1-son, b. 40-44;
5. Soxib Tabarov Tahzib-us-sibyon.-Dushanba: Maorif, 1994. B-58
6. Afzalov X., Rahimov B.Ta’rixii pedagogikai xalqi tojik. Dushanbe, 1994.- 192 s.

**“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI
RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

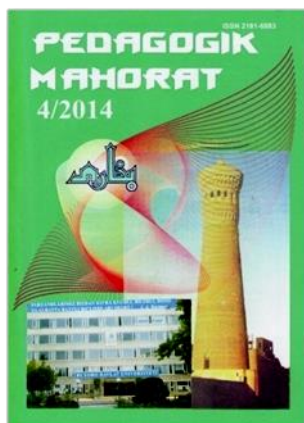
1. “**PEDAGOGIK MAHORAT**” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E‘lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:
 - ✓ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
 - ✓maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
 - ✓maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.
3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma‘lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e‘lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.
5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomyeri ko‘rsatiladi.
7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislar va ma‘ruzalari chop etilmaydi. **E‘lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**
10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.
12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi, shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririyat-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manziliimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Moliya vazirligi g‘aznachiligi

23402000300100001010

MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275

BuxDU 400110860064017094100350005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2026-yil 2-son (125) 2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan. OBUNA INDEKSI: 3070	Buxoro davlat universiteti nashri Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan. Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi. Nashr uchun mas’ul: Nigora SAYFULLAYEVA Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA	Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar. Bosishga ruxsat etildi 26.02.2026 Bosmaxonaga topshirish vaqti 27.02.2026 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 20,6 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 21 Bahosi kelishilgan narxda. “BUKHARAHAMD PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri, J.Ikromiy MFY, Hofiz tanish Buxoriy ko‘chasi, 190 B-uy.
--	--	--